insan-lık

Jonathan Glover

yirminci yüzyılın ahlaki tarihi

Çeviren: Ayla Okyayuz Yazal

phoenix

İnsanlık

Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi

İnsanlık

Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi

Jonathan Glover

phoenix

İnsanlık
Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi
Jonathan Glover
Özgün Adı: Humanity
A Moral History of the Twentieth Century
Çeviren: S. Ayla Okyayuz Yazal
Yayıma Hazırlayan: Ayşe Şirin Okyayuz Yener
Son Okuma: Kadir Yiğit Us

Kapak Tasarımı: Cemal Tekin

Mizanpaj – Ofset Hazırlık: Serdar Aydoğan
Baskı ve Cilt: BRC Basım Matbaacılık

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Phoenix Yayınevi'ne aittir.
© Phoenix Yayınevi, 2003
Bu kitabın Türkçe yayın hakları Felicity Bryan'dan alınmıştır.
Copyright © Jonathan Glover, 2001
Birinci baskı, Ekim 2003, Ankara
ISBN: 975-6565-54-3

Phoenix Yayınevi
Dirim Sokak 23/2 Cebeci 06600 Ankara
Tel: (312) 320 44 57-58 Faks: (312) 362 53 93
e-posta: info@phoenixkitap.com
http://www.phoenixkitap.com

Ruth'a

Jonathan Glover, King's College'da ve University of London'da profesörlük yapmakta. Aynı zamanda uzun yıllar Oxford'da çalıştı ve derslerinin kalitesiyle kendini belli etti. Tıbbi Hukuk ve Etik Merkezi'nin yöneticiliğini de yapan Glover, şimdilerde psikopatolojinin doğası üzerine çalışıyor.

Bir çok kitabın yazarı olan Glover'ın eserlerinden bazıları şöyle: *İnsanlık: 20. Yüzyılın Ahlaki Tarihi,* 1999. *Utilitarianism and Its Critics,* 1990. *I: The Philosophy and Psychology of Personal Identity,* 1988. *What Sort of People Should There Be?, 1984. Philosophy of Mind,* 1979. *Causing Death and Saving Lives*, 1977. *Responsibility*, 1970 .

S. Ayla (Okyayuz) YAZAL, İstanbul doğumludur. Genç yaşta başladığı iş hayatında çeşitli özel kurum ve kuruluşlarda farklı görevlerde çalışmıştır. İş hayatında başlayan çeviri uğraşını emekliliğinde de sürdürerek bir çok teknik ve edebi esere çevirmen olarak imza atmıştır. Eşi ile Ankara'da ve Bodrum'da oturan çevirmenin iki çocuğu ve iki torunu vardır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz vii
Teşekkür xi

1 Böylesi Bir Masumiyet Bir Daha Asla 1

BİRİNCİ KISIM
AHLAKİ YASA OLMADAN ETİK

2 Nietzsche'nin İtirazı 15
3 Bir Sınırlama Olarak Kişisel Çıkarlar 27
4 Ahlaki Kaynaklar: İnsanlık 33
5 Ahlaki Kaynaklar: Ahlaki Kimlik 39
6 Zulüm Şenliği 47
7 Nietzsche'yi Yanıtlamak 61

İKİNCİ KISIM
SAVAŞMANIN AHLAKİ PSİKOLOJİSİ

8 Göğüs Göğüse Çarpışma 71
9 My Lai Olayı 87
10 Uzaktan Öldürmeye Yöneliş 97
11 Bombardıman 105
12 Hiroşima 137
13 Savaş ve Ahlaki Kaynaklar 175

ÜÇÜNCÜ KISIM
KABİLECİLİK

14 Ruanda 183
15 Kabilesel Kapan 189
16 Kabileciliğin Siyasi Kontrolü 205
17 Kabile Çatışmasının Kökleri 219
18 Zincirlerimizden Kurtulma Kapasitesi 231

DÖRDÜNCÜ KISIM
BİR KAPAN OLARAK SAVAŞ

19 Siperlerin Kapanı 239
20 Anayurt Cephesi 255
21 Taş Yuvarlanmaya Başladı: 1914 275
22 Kapandan Çıkış: 1962 311
23 Çıkış Yolları 347

BEŞİNCİ KISIM
İNANÇ VE TERÖR: STALİN VE MİRASÇILARI

24 O Yıllarda 365
25 Terör Kapanı 371
26 İnanç: Amaçlar ve Araçlar 387
27 Stalinizm ve Ahlaki Kaynaklar 395
28 İnanç Sisteminin İşleyişi 407
29 Stalinizm, Gerçek ve Ahlaki Kimlik 421
30 Mao'nun Ütopyacı Projesi 435
31 Sepeti Devirmek: Kamboçya 459
32 Ütopya ve İnanç 475

ALTINCI KISIM
İNSANOĞLUNU YENİDEN YARATMA İSTEĞİ: NAZİ DENEYİMİ

33 Nazizm'in Özü 483
34 İtaat ve Çoğunluğa Uyma 499
35 İnsanlığa Saldırı 513
36 Ahlaki Kimliğin Aşınması 531
37 Nazi Ahlaki Kimliği 541
38 İnanmaya İstekli Olma 549
39 Düşünürler 557
40 Seyirci Kalanlar 577
41 Nazi Olayının Yorumlanması 599

YEDİNCİ KISIM
İNSANLIĞIN YAKIN AHLAKİ TARİHİ ÜZERİNE

42 Bazı İnsanlar, Diğerleri Değil..... 607
43 İnsanileştirilen Etik 513
Sonsöz: Bugünde Yaşayan Geçmiş..... 621
Kaynakça.....627

Yirminci yüzyıl felsefesinin başlıca görevi, Yirminci yüzyıl tarihi ile hesaplaşmaktır.

R.G.Collingwood, *An Autobiography*

Önsöz

Bu kitap üzerinde on yılı aşkın bir süredir çalışmaktayım. Yola çıkış noktalarımdan biri, Tony Quinton'ın Varşova'da İnsanlık Değerleri üzerine verdiği konferansını dinlemem ve bu konferansla bağlantılı etik konulu başka bir konferansta katılımcı olarak yer almam için bana yaptığı kibar davet üzerine Polonya'ya yaptığım ilk ziyaret oldu. Polonya'da o sıralarda komünist bir hükmet vardı. İlk gün öğle yemeğinde Polonyalı düşünür Klemens Szaniawski'nin yanında oturdum. Konuşmamız sırasında bana hayatını anlattı. Naziler 1939'da Polonya'yı işgal ettiğinde gençlik çağlarındaymış. Gazeteci olan babası, bir Nazi gazetesi için yazı yazmayı reddetmesi üzerine, vurularak öldürülmüş. Klemens, Yeraltı Üniversitesi'nde felsefe okumuş ve birçok arkadaşının öldürüldüğü Varşova ayaklanmasına katılmış. Tutuklanmış ve Auschwitz'e gönderilmiş. Daha sonra taş ocaklarında esir işçi olarak çalıştığı Mauthansen'e nakledilmiş. Savaşın sonunda Amerikalılarca kurtarılmış. Polonya'ya geri dönerek Stalin devri ve sonrasında felsefe öğretmiş. Daha sonraları Dayanışma hareketi içinde rol alan bir tartışma grubunun kurucuları arasında yer almış. Tanıştığımızda daha yeni Varşova Üniversitesi Rektörü seçilmişti, ancak hükümet siyasi nedenlerle seçimi onaylamamış ve pasaportuna el koymuştu.

Düşünürün hayatı ortaya döküldükçe, onun ve diğer Polonyalı düşünürlerin etik hakkında düşünme konusuna getirebilecekleri deneyimlerin zenginliği ve aynı zamanda etik üzerine İngilizce yayınların çoğunun yirminci yüzyılın insan eliyle yaratılan bazı felaketlerinden göreceli bir şekilde uzak kaldığı gerçeği beni derinden etkiledi. Bu şiddet dolu yüzyılın olaylarından çıkarılacak bazı etik dersleri olmalıydı. Benim kuşağıma ve benden sonraki kuşaklara ait İngilizler, hem savaştan hem de diğer zulümlerden büyük ölçüde uzak kalma şansına sahip olduk. Ancak bir ahmak bunun için üzüntü duyabilir; fakat etik hakkında düşünme, uzak kalma şansına nail olduğumuz bu olayların nedenleri hakkında elimizden geldiğince çok şey öğrenerek zenginleştirilebilir. Bu kitap biraz da bu düşünceye yanıt olarak yazıldı.

Diğer taraftan, bu kitap üzerinde yetişkinlik dönemimin neredeyse tümü boyunca düşündüm. Nazi soykırımını ilk duyduğumdan beri, insanların bu tür eylemleri nasıl gerçekleştirebildiklerini merak ettim. Bu soru sürekli tekerrür etti ve felsefe üzerine yazdıklarımın çoğunda mevcuttur. Yaşama son verilmesi ve genetik bilgilerin uygulanması gibi etik konular üzerine kitaplar yazdım. Bu konuların, Nazi politikaları herhangi bir şekilde yeniden hayata geçirilmesine karşın daha sağlam savunmalar inşa etme projesiyle ilişkisi açıktır. Fakat kişisel kimlik gibi belirgin bir biçimde daha tarafsız konular üzerinde yazarken bile, yakın zamanda meydana gelen insan barbarizmine olan saplantımın iradem dışında su yüzüne çıktığını fark ettim. Bu nedenle söylemek istediklerimi başka bir konunun kenarına köşesine eklemeden doğrudan söylemek daha makul göründü.

Bu kitap etiğe deneysel bir boyut kazandırma çabasıdır. Etiği tarihe soru sormak için ve tarihi de etikle ilgili insan potansiyelinin bir tablosunu çizmek için kullanmaktadır. Bunu yapabilmek için, birçok konuyu benden daha bilgili olduğunu düşündüğüm insanlarla tartışmak zorunda kaldım. Eğer öyküyü yanlış algıladığım yerler olduğunu düşünüyorlarsa, onları daha iyi bir proje geliştirmek konusunda özendirmiş olmak beni çok mutlu edecektir.

Bir kitap yazmak için on yıl uzun bir süre. Bu süre içinde Vivette'te ve bende ve şimdi yetişkin birer insan olan üç çocuğumuz Daniel, David ve Ruth'ta pek çok değişiklik oldu. Umarım, bu kitap hayatımı Vivette ile paylaşmanın bende yarattığı şekillenmeyi de yansıtıyordur. Ayrıca umarım bu süre içinde çocuklarımın her birinden öğrendiğim pek çok şeyi de yansıtıyordur.

Bu kitabımı Ruth'a adıyorum. Bunu biraz tereddütle yapmaktayım, çünkü yüzyılın dehşetlerini anlatan bir kitapla ilişkilendirilmesini çekinerek karşılayabilir. Fakat kitabın bazı bölümleri insanlığını ve cesaretini korumayı başarmış insanlar hakkında. Bu bölümleri düşünerek, kitabımı hayranlık ve sevgi ile Ruth'a adıyorum.

Teşekkür

Bu kitabın bazı bölümleri daha önce farklı kaynaklarda kullanılmıştır. Nazilerle ilgili bölümün ilk hali, Harvard'da Etik Programı ve Kennedy Siyasi Bilgiler Fakültesi'ndeki konferanslarda ve Boulder'daki Colorado Üniversitesi'nde düzenlenen konferanslarda kullanılmıştır. Daha sonra gözden geçirilmiş bir kopyası, benim Ontario'daki Trent Üniversitesi'nde verdiğim Gilbert Ryle Konferansları'nda ve Kopenhag Üniversitesi'ndeki bazı konferanslarda kullanılmıştır. Bombardımanla ilgili bölümün bir kısmı, Berlin'deki Özgür Üniversite'de yapılan bir söyleşide kullanılmıştır. Ahlaki kimlik ve milliyetçilikle ilgili bölümlerin bazı kısımları, Paris'teki Maison des Sciences de l'Homme ve Centre National de la Recherde Scientifique'de kullanılmıştır. Ayrıca kitabın birçok bölümü, Sina Dağı Hastanesi'ni, Oxford Üniversitesi'ni ve King's College London'ı birleştiren hem New York'da hem de Oxford'daki Tıp Etiği Konsorsiyumu'ndaki söyleşilerde kullanılmıştır. Bu konferanslara ve söyleşilere katılmam için beni davet eden herkese kitabımda ilerlemem yolunda beni teşvik etmeleri bu etkinliklerde getirdikleri yorumlarıyla düşünme biçimimi körüklemeleri nedeniyle teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu konularda, kaçınılmaz olarak, çoğu kez benden çok daha fazla bilgili olanların alanına taşmış bulunuyorum. Tarihçilerin ve gazetecilerin çalışmalarına ne kadar sık başvurduğumu kitapta göreceksiniz. Burada onların her birine teşekkür etmem müm-

kün değil, ancak Kaynakça kısmının onlara ne kadar çok şey borçlu olduğum konusunda bir fikir vereceğini umuyorum. Kitapta aynı zamanda insanların yaşadıklarına ilişkin kendi anlatımlarına da yer verdim. Bu deneyimlerin yaşanmasına neden olan zorbalara, diktatörlere, işkencecilere ve onları destekleyen diğerlerine elbette ki teşekkür etmiyorum ve bu saydıklarım haricinde deneyimlerine ve düşüncelerine yer verdiğim herkese müteşekkirim. Umarım anlattıklarının burada yer alma biçimini onaylarlar.

Çalışmamda bana yardım eden ve destek veren insanların sayısı burada belirtebileceğimin çok daha üstünde, ancak belirli sorulara cevap vererek, beni okumam gereken kaynaklara yönelterek, belirli bir konuya eğilmemi sağlayarak, kendi deneyimlerini bana anlatarak veya yazdığım kısımların taslak hallerini okuyup üzerine yorumlar yaparak bana yardımcı olanlar arasında sayabileceklerim: Tom ve Bobbie Farsides, Christoph Fehige, Patrick Gardiner, Michael Hechter, Polly Markandya, Alexei Medvedev, Igor Novoviç, Steve Paulsson, Hilary Putnam, Scott Rhind, Thomas Schramme, Gerry Smith, David Spurrett, Dan Stone, Laurence Thomas, Barry Trachtenberg, Geoffrey Warnock, Jeff Wilson ve David Worswick.

Kitabımı yazarken bana çok büyük bir destek veren başka insanlar da vardı. Bunların arasında sayabileceklerim ise: Catherine Atherton, Avi Barbasch, Stefan Baumrin, Karin Boxer, Michael Burleigh, John Campbell, Ann Davis, Julia Driver, Jim Griffin, Dick Hare, John Harris, Tony Hope, Dolores Iorizzo, Dale Jamieson, Nathan Kase, Jeff McMahan, Dan Moros, Martha Nussbaum, Gunilla Öberg, Onora O'Neill, Anthony Price, Frankie Raben, Rosamond Rhodes, Alan Ryan, David Shapiro, Jim Strain, Torbjörn Tännsjo, David Wiggins, Maurice Wilkins, Bernard Williams ve Don Wikler.

Felicity Bryan, benim temsilcimdi, fakat beni, yüreklendirmesi ve bana gösterdiği sabır ile rolünün çok daha ötesine geçmiştir. Yayıncılarım konusunda da son derece şanslıydım. Will Sulkin ve Jörg Hensgen'den gelen eleştirel yorumlar ve faydalı öneriler, kitabıma büyük katkı yapmıştır.

Ancak her şeyin ötesinde, bana en çok yardım eden Richard Keshen olmuştur. Uzun yıllar önce ben kendisinin tez danışmanlığını yapmıştım. Keşke onun bana bu kitapta son derece cömertçe bahşettiği yüreklendirmeyi ve yapıcı eleştirileri benim de zamanında ona verebilmiş olduğumu umabilseydim.

1. BÖLÜM

Böylesi Bir Masumiyet Bir Daha Asla

Avrupa'da yirminci yüzyılın başında, insanların çoğu ahlakın otoritesini kabullenmişlerdi. Kendiliğinden itaat edilmesi gereken ahlaki bir yasa olduğunu düşünüyorlardı. Immanuel Kant, insanın zihnini hayranlık ve huşu ile dolduran iki olgu hakkında yazmıştı: "Üstümdeki yıldızlarla dolu gökyüzü ve içimdeki ahlaki yasa." Kant'tan bir asır sonra 1895'te Cambridge'te, Lord Acton'ın da bu konuda hiç kuşkusu yoktu: "Düşünceler farklılaşabilir, tavırlar değişebilir, inançlar yaygınlaşabilir ve yok olabilir, ancak ahlaki yasalar sonsuzluğun tabletlerinde yazılıdır."[1] Yirminci yüzyılın başında aydın Avrupalılar hem ahlaki ilerlemeye inanmakta hem de insanların yarattığı zulmün ve barbarlığın gerilediğini düşünmekteydiler. Ancak yüzyılın sonunda, gerek ahlaki yasalar, gerekse ahlaki ilerleme konusunda inançlı olmak çok zor.

Ne var ki bazıları ahlaki yasalar hakkında hala çok inançlılar. Körfez Savaşı sırasında bir gazeteye gönderdiği bir mektupta Peder Denis Geraghty, "Kitle imha silahlarının kullanılması Tanrı'ya ve İnsan'a karşı işlenmiş bir suçtur ve ahlaki açıdan haklı bir amaca ulaşmak için kullanılmış olsa bile, bir suç olarak kalacaktır. Sonucunda iyilik elde edilecek olsa bile kötülük yapmak ya-

saktır," diye yazmıştır.[2] Birçok kişi, hatta onun düşüncelerine sempati ile bakanlar bile, Peder Geraghty'nin bu ifadesini gıpta ve kuşku karışımı hislerle değerlendirecektir. Onun sahip olduğu türden bir güven, bundan bir asır önce çok daha kolay dile getirilebilirdi. Acton'dan bu yana sonsuzluğun tabletlerindeki yazılar biraz soldu.

Ahlaki yasalar söz konusu olduğunda karşımıza çıkan güçlük, entelektüel bir güçlüktür: Onun varolduğu ve üzerimizde hak sahibi olduğuna dair makul nedenler bulmak. Bu, hiç de yeni bir sorun değildir; Platon da bu konuda yazmıştır. Ancak dinin otoritesinin çöküşü ve Tanrı'ya olan inançtaki azalma, günümüzde birçoğu düşünür olmayan kişiler için bunun bir sorun haline gelmesinin nedenleridir. Dini etiğin önünde diğer bir itiraz daha mevcuttur ve bunu Dostoyevski'nin Ivan Karamazof'un ağzından ilettiğini görürüz.

Tanrı'nın yarattığı söylenen dünyanın özelliklerine işaret eden Karamazof, Tanrı'nın ahlaki bir otorite olarak üstlendiği rol için yeterliğini sorgular. Öncelikle çizilen dini tabloyu büyük ölçüde kabul eder. Bizce bilinmeyen bir maksadı olan, akıllı bir Tanrı'ya ve nihai ahenge inanmaktadır: "Bu, o kadar değerli bir şey ki tüm yürekler için yeterli, tüm isyanı bastırıcı, tüm gaddarlıklardan, tüm dökülen kanlardan sonra bile insanlığın kurtarıcısı; yalnızca affetmeyi olası hale getirmekle yetinmeyen, aynı zamanda insanların neden olduğu her şeyi kabul edilebilir yapan."[3]

Bu nihai ahenk, Ivan Karamazof'un kabulleneceği bir şey değildir. Bu, insanların yakıp yıktıkları, kadınların ve çocukların ırzına geçip onları öldürdükleri bir dünyayı da kabul etmek demektir. Bu dünya, insanların mahkumları son gecelerinde kulaklarından bir duvara çivileyip ertesi gün astıkları, ("Hiçbir hayvan insan kadar zalim olamaz, bu kadar sanatsal, bu kadar yaratıcı bir zalimlik sergileyemez.) hamile kadınların karınlarını kamalarla yarıp doğmamış bebekleri çıkardıkları, ardından onları havaya atarak süngülerinin ucu ile yakaladıkları ve üstüne üstlük "en büyük hazzı bunları annelerin gözleri önünde yaparak aldıkları"

bir dünya. Bunların da bir parçası olduğu ahengin yaratıcısının ahlaki otorite olmak konusunda ne gibi bir iddiası olabilir?

Ahlaki ilerlemeye ilişkin diğer inanç da sarsılmıştır. Sorunlar olaylardan kaynaklanmıştır. Yirminci yüzyılın büyük çaptaki zalimlik ve katliamlar tarihini hepimiz çok iyi biliyoruz: Birinci Dünya Savaşı'ndaki karşılıklı katliamlar, Ukrayna'daki terör ve açlık, Gulag, Auschwitz, Dresden, Burma Demiryolu, Hiroşima, Vietnam, Çin Kültür Devrimi, Kamboçya, Ruanda, Yugoslavya'nın parçalanması. Bu isimler, akla başkalarını da getirmekte. Böylesi bir tarih nedeniyle, etik üzerinde eskiden olduğu gibi düşünmek zordur (veya zor olmalıdır).

Bu kitap, etiği ve bu tarihi bir araya getirme yönünde bir girişimdir. Kitabın adı olan *İnsanlık: Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi* ifadesinin biraz açıklanması gerek. Konu, insan ırkının yirminci yüzyıldaki ahlaki tarihidir. Ancak "insanlık" burada biraz farklı bir çağrışımla, insanlık dışılıkla karşıt anlamda kullanılmaktadır. Kitabın amaçlarından birisi, bu insanlık fikrinin içinin doldurulmasıdır.

İnsan ırkının yakın geçmişteki ahlaki tarihini tartışmak okuyucuya (bana da olduğu gibi) altından kalkılamaz, zor bir iş gibi gelebilir. Bu nedenle içerikte bazı sınırlamalar olduğunu baştan belirtmek gerekmektedir. Üzerinde tartışılan örnekler bakımından tarihsel olaylarda son derece seçici davranılmıştır. Bazı yerlerden (Hindistan ve diğer birçoğu) ya hiç bahsedilmemiş ya da çok az bahsedilmiştir. Bu, insanlığın bir bölümünün tarihinin diğerlerininkinden daha az önemli olduğu şeklinde bir düşünceyi yansıtmaz; burada belirleyici etken, daha geniş belgelendirilmiş ya da belgeleri daha kolay ulaşılır olan olaylardır. Aynı zamanda benim kendi birikimimin daha dar olan sınırlarını da yansıtmaktadır.

Yakın ahlaki tarihimizde bu kitapta ele alınan etik tartışmalardan ve insan kaynaklı vahşetlerden çok daha fazlası vardır. Daha geniş bir değerlendirme, elbette aile yapısındaki, çocukla-

rın gördüğü muameledeki ve kadın erkek ilişkilerindeki değişiklikleri de içerecektir. Daha birçok hususun yanında, fakirliğe, dini değişimlere, bilimin yaşam biçimimiz konusundaki düşüncelerimize olan etkisine, sekse ve ölüme, farklı kültürler arası ilişkilere, hayvanlara, doğal hayata ve çevremize karşı tutumumuzu da kapsayacaktır. Hiçbir tartışmanın tek başına bütün bunları yüzeyselliğe düşmeden kapsamasını bekleyemeyiz – ciddi bir tartışmanın ise seçici olması şarttır. Bu saydığım diğer yönler gerçekten de incelenmeye değer, ancak yakın ahlaki tarihimizde yirminci yüzyılın zalimliklerini ana tema olarak almamız nedeniyle özür dilemek zorunda olduğumuzu düşünmüyorum.

Etik ve yirminci yüzyıl tarihi arasındaki bağı ortaya koymak için, öncelikle tarihe, sonra da etiğe yaklaşım konusunda birkaç şey söylemenin yararlı olacağına inanmaktayım.

Önce tarih.

Yirminci yüzyılın zalimlikleri hakkında konuşmak bir açıdan yanıltıcı olabilir. Barbarlığın yirminci yüzyıla has olduğu kanısı bir söylentidir. İnsanlık tarihinin tümünde savaşlar, katliamlar, her türlü işkence ve zalimlik yaşanmıştır. Dünyanın pek çok yerinde kabaca son yüzyıl içindeki değişimlerin daha eski devirlere oranla daha insani olan psikolojik bir ortam doğrultusunda meydana geldiğini düşündürtecek temeller mevcuttur.

Ancak yirminci yüzyıl tarihinin büyük kısmının çok acı bir sürpriz olduğu da doğrudur. Teknoloji, büyük bir farklılık yaratmıştır. Birkaç kişinin kararı, yüz binlerce, hatta milyonlarca insan için dehşet ve ölüm anlamına gelir olmuştur.

Bu olaylar bizi yalnızca çaplarıyla sarsmamaktadır. En azından Avrupa'da, yirminci yüzyılın başlangıcı ile oluşan beklentilerle de tezattırlar. Napolyon'un yenilmesinden sonra Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avrupa'da yaşanan neredeyse kesintisiz yüz yıllık barış ortamı, insan ırkının, savaşlarla dolu geçmişinden sıyrıldığını düşündürmüştü. 1915'te savaşta öldürülmesinden birkaç ay önce eve yazdığı mektubunda şair Charles Sorley, "Bu

yüzyılda yapılan bir savaşın hiçbir mazereti olamaz: Savaşta yer alan tarafların hepsi onun oluşumunda aynı ölçüde suçludurlar," diye yazmıştı.[4] Çok yakın bir zamanda Körfez'de savaşmaya gidenlerin bazıları da savaşın bir mazereti olamayacağını hissetmiş olabilirler, ancak bunun özellikle yirminci yüzyılda ortaya çıkması gerçeği onlara o kadar da çarpıcı gelmemiş olabilir. Philip Larkin, "MCMXIV" adlı şiirinde, Birinci Dünya Savaşı'nın başında orduya katılmak için gönüllülerin oluşturdukları kuyrukları şöyle tarif etmiştir:

> Şapkaların tepesi, güneş
> Bıyıklı arkaik yüzlerin üstünde
> Hepsi gülümsüyor
> Sanki bir Ağustos günü, bayram yerinde

Onun geçmiş yüzyıla ilişkin yorumu şuydu: "Böylesi bir masumiyet bir daha asla."

Burada, yirminci yüzyıl tarihi üzerinde geliştirilen düşünceler, yüzyılın bazı olaylarını uygun bir insani bakış açısından görme çabasıdır. Zamanımızın giderek daha çok belirginleşen öyküsü hakkında ardı arkası kesilmez bir bilgi akışına sahibiz; o kadar çok gerçek var ki arkamıza yaslanıp her birinin anlamı ve göreceli önemi üzerine düşünmek çok zor. Milan Kundera, söz konusu bilgi akışının etkilerinden birini şöyle tarif eder:

> Bangladeş'teki kanlı katliam, Rusya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesini bir anda unutturdu; Allende suikastı ise Bangladeş'in feryatlarını bastırdı; Sina Çölü'ndeki savaş, insanlara Allende'yi unutturdu; bu defa Kamboçya'daki katliam, insanlara Sina'yı unutturdu ve bu, sonunda herkes her şeyin unutulmasını kabullenene dek böylece sürecek.[5]

Bu olayların bazılarını tekrar ele alırken, bunları gruplamak ve açıklamak için birkaç yol vardır. Bu kitap, öyküsel bir tarih değil, bir tartışma, bir çözümleme çabasıdır. Immanuel Kant, aklın bilgiyi pasif olarak almadığı, bunun yerine dünyayı onun kavram-

ları ve kategorileri bakımından aktif olarak açıkladığı konusundan bahsederken, doğayı bir öğrenci gibi değil, bir yargıç gibi sorgulamamız gerektiğini söylemiştir. Bu, tarih için de geçerlidir. Burada etiği, tarihin sorgulanmasında soru sorması için kullanıyorum.

İnsanları başkalarına zalimce davranmaktan alıkoyan unsurların hangileri olduğu ve davranışlara ahlaki kısıtlamalar getirmek için ne gibi nedenler olabileceğine dair çok fazla felsefi tartışma yapılagelmiştir. Bu "ahlaki kaynaklar" bizim çalışmamızın merkezinde yer alacaktır. Birinci Dünya Savaşı başladığında, atom bombası atıldığında, Stalin Rusyasında ve Nazi Almanyasında veya çok daha yakın bir tarihte Bosna'da ve Kosova'da bunlara ne olduğu konusunda sorular vardır. Tarihi sorgulamak için etiği kullanmamdaki amaç, insan doğasının çoğunlukla karanlıkta kalmış olan bir yanını anlamaya yardımcı olmaktır.

Ayrıca, tarihi anlamaya çalışırken etik konusundaki felsefi soruların göz ardı edilemeyeceği de tartışılacaktır. Bu sorulara verilen yetersiz yanıtlar, bahsi geçen felaketlerden bazılarının yaşandığı ortamın meydana gelmesine katkıda bulunmuştur.

Bu olayları bir perspektif içinde görmeye çalışma konusunda karşılaşılan bir sorun, söz konusu olayları yaşamamış olmamızdan doğmaktadır. Yaşadığım yer ve zaman konusundaki şansım nedeniyle tartıştığım konular üzerinde birinci elden bilgi sahibi olmadığımın gayet bilincindeyim. Tek bir savaşa bile katılmadan savaş hakkında yazıyorum. Hiçbirinin hükmü altında yaşamadan Nazizm ve Stalinizm hakkında, Latin Amerika'daki ve diğer yerlerdeki diktalar hakkında yazıyorum. Bunları bizzat yaşamış okuyucular zaman zaman getirdiğim sınırlamaları fark edeceklerdir. Farklı bir alan olan tıp etiği söz konusu olduğunda, düşünürler bazen abartılı bir güvenle yazarlar ki bu da onların insanın yaşadığı ikilemler gerçeği hususunda hiçbir deneyimlerinin olmadığını ortaya çıkarır. Aynı durum hiçbirini yaşamamış olmasına rağmen, Vietnam veya Auschwitz hakkında yazan biri için de geçerli olmalıdır.

Her ne kadar tecrübelerden yola çıkarak yazmak daha iyi olsa da, tecrübe etmemiş birinin de böyle bir girişimde bulunması için bazı nedenler vardır.

Hiç kimse bu olayların bir ikisi tanesinden daha fazlasını tecrübe etmiş olamaz. Tecrübesiz olmak insanın gözünü korkutursa, sonuçta içinden pek çok dersler çıkarabileceğimiz bu olayları bir bütün olarak görmeye çalışan hiç kimse olmayabilir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, düşünür Glenn Gray, Almanya'da bir Amerikan tümeninde görevliyken, tümen bir toplama kampına girmiş ve Gray, hayatta kalanlarla bir gün geçirmiştir: "Kurtarıldıkları ilk gün içinde, bu birkaç yüz kişide insan karakterinin tüm yönlerinin sergilendiğine şahit oldum ve belki de ileride bu insanlar tarafından bile tekrarlanamayacak bir gerçeklik anına rast geldiğimin farkına vardım."[6] Glenn Gray, bu ve diğer deneyimleri üzerine düşüncelerini daha sonra yayınlamıştır, ancak çok önemli savaş deneyimlerini kaydetmiş olanlar, çoğunlukla o an bu deneyimleri üzerinde düşünce üretemeyecek kadar meşguldürler. Bazen başkalarının barış zamanlarında, bu deneyimlerden insanların ilerde bunları tekrarlamalarını önlemek için dersler çıkararak yardım edebileceklerine dair umutlarını dile getirirler.

Bazı zalimlikler ise geçmişte değil, günümüzdedir. Bunlardan uzak yerlerde yaşama şansına sahip olanlarımızın bunlar üzerine düşünmekten çekinmesi gerekli. Bizler güvenlik içinde yaşarken, gazeteciler olanların dehşetini bize aktarmak için hayatlarını tehlikeye atmaktadırlar. Kurbanlar, bizim anlayabilmemiz için, acı içinde yaşadıklarını anlatmaktadırlar. Bunu çoğunlukla, eğer dünya bunu duyacak olursa bir itiraz olur ve bir şeyler yapılır inancı ile yapmaktadırlar.

Gazeteciler, gösterilen tepkilerle hayal kırıklığına uğrayabilirler. Bosna'daki savaşı aktarmış olan muhabir Ed Vulliamy, şunları yazmıştır:

> Birçoğumuz, başlangıçta bir farklılık yaratabileceğimizi düşünmüştük. Dünyanın bu savaşın kurbanlarına neler yapıldığını sey-

> retmesi, duyması ve okuması, ama yine de bir şey yapmıyor olması insana inanılmaz geliyordu. Daha da kötüsü vardı; diplomatlar da bir aymazlık içindeydiler ve bazı zamanlarda da siyasi liderlerin bize bir lanet okumadıkları kalıyordu.[7]

Kurbanlar ve onların yakınları da gösterilen bu tepkileri vurgulamışlardır. Selma Hecimoviç, Bosna'da tecavüze uğrayan kadınların bakımını üstlenmişti:

> Sonlara doğru, daima *kanıtlama* zorunluluğunda olmaktan bıkmıştım. Soykırımı kanıtlamamız gerekiyordu, kadınlarımızın tecavüze uğradıklarını ve çocuklarımızın öldürüldüklerini kanıtlamamız gerekiyordu. Ne zaman bu kadınların başlarına gelenleri dinlesem ve siz gazeteciler onlarla röportaj yapmak isteseniz gözümün önüne güzel evlerinde otururken hamburger yiyip bira içen, televizyonda kanaldan kanala gezen kayıtsız insanlar geliyor. Burada bundan daha fazla ne yaşanmalı, Müslümanlar daha fazla ne acılar çekmeli ki . . . sözüm ona uygar dünya tepki versin.[8]

Uzaktan bu olayları düşünen bizler, bazen onları yanlış algılayabiliriz. Pek tabii ki anlamak, vahşetleri durdurmak için yeterli değil. Ancak alternatif olarak ortaya çıkan pasif tepki, bu olayların devamına yardımcı olmakta.

İkinci olarak, daha da deneysel olabilecek olan etik.

Etiğin felsefi tartışmasında vurgunun tamamen soyut sorulardan, daha pratik sorulara doğru kayması söz konusu olmuştur. Doğrunun ve iyinin tartışılması veya ahlaki yargıların analizleri tartışmaları önemlerini yitirmişlerdir. Artık haklı savaş, tıptaki ahlaki ikilemler, toplumsal adalet, insan hakları, feminizm, nükleer enerji karşıtlığı, genetik mühendisliği, hayvan hakları ve çevre sorunları hakkında tartışmalar yapılmaktadır. İlginin bu şekilde "uygulamalı etiğe" doğru kayması yararlı olmuştur. İnsani açıdan en önemli olan husus, kenar köşeden ortaya taşınmıştır.

Ancak uygulamalı etikte bile, bilinçlilik çoğu kez eksiktir. Yazılanların çoğundaki hava John Stuart Mill'in hala hayatta olduğunu ve yirminci yüzyılın hiç yaşanmadığını düşündürtebilir. ("Böylesi bir masumiyet bir daha asla" etiğe uygulanmamıştır.) Bunu etiği daha deneysel bir konu olduğu şeklindeki fikri körükleyerek değiştirmeyi umuyorum.

Bir dizi ahlaki ilkenin "uygulamalı" olmak zorunda olduğunu varsaymaya gayet hazır olmak mümkündür. Sonuç, faydacılığın bir biçiminin mekanik uygulaması veya adalet, özerklik, hayırseverlik ve benzeri hakkında bir hükümler listesi olabilir. Bu meydana geldiği zaman da, düşüncelerin hepsi tek bir yöne döner. İlkeler olduğu gibi kabul edilir veya üstünkörü bir şekilde "oluşturulur" ve bu ilkelerden pratik sonuçlara varılır. Burada eksik olan, iki yönlü bir etkileşimdir. Eğer pratik sonuçları aşırı derecede zulme, zor kullanmaya dayalı ise, pratik ikilemlerle karşı karşıya kaldığımızda önem verdiğimiz şeyleri göz ardı etmeyi veya yadsımayı gerektiriyorlarsa, ilkelerin de değiştirilmeleri gerekebilir.

Birçok düşünür, ilkelerin pratik sorunlara gösterdiğimiz tepkilerimizle şekillendirilip değiştirilebileceği beklentisi ile deneme kabilinden ortaya konulduğu daha faydacı bir etik biçimine sempati ile bakmaktadır. İlkelerimiz ve duygusal tepkilerimiz arasındaki karşılıklı ayar, bizi John Rawls'un belki de biraz iyimserce, "düşünsel denge" olarak adlandırdığı orta noktaya götüren bir süreçtir.

Ancak faydacılık, etik inançlarımız insanları ve onların yaptıklarını deneysel olarak anlamamız ışığında değiştirilebilir olmalıdır fikrini de içerecek şekilde bir adım öteye götürülebilir. Örneğin, büyük vahşetler bize psikolojimizle ilgili dersler veriyorsa, bu hangi hareketlerimizin ve karakter özelliklerimizin iyi veya kötü olduğuna dair çizilen portreyi etkileyebilmelidir.

Bazı entelektüel disiplinler büyük ölçüde soyuttur ve bu alanlarda insanları anlamak o kadar da önemli olmayabilir, ancak etik bu disiplinlerden biri değildir. Bu kitabın insanlar ve onların ne olduğu hakkında bazı soruları etiğin odak noktasına doğru yak-

laştıracağını ümit ediyorum. Bu etik ve psikolojiyi birbirlerine yaklaştırma projesi, medeni insanların birbirlerine yapabildiklerini bildiğimiz bazı şeylerin neticesi hakkında düşünmeyi de içermektedir.

Yirminci yüzyılın başında, daha insani ve bilimsel bir anlayışın yaygınlaşmasının sadece savaşın değil, aynı zamanda diğer zulümlerin ve barbarlığın da karanlığa karışmasını sağlayacağı yönünde Aydınlanma hareketinden kaynaklanan bir iyimserlik vardı. Bahsi geçen bütün bu insan eliyle yaratılan zalimlikler ilkel geçmişimizin dehşet müzesinin odalarını dolduracaklardı. Bu beklentilerin ışığında Hitler'in, Stalin'in, Pol Pot'un ve Saddam Hüseyin'in yüzyılı bir sürprizdi. Söndüğü sanılan volkanların, hiç de sönmüş olmadıkları anlaşıldı.

Bugün Aydınlanma dönemindeki insan psikolojisi anlayışının zayıf ve mekanik olduğunu düşünme ve toplumsal gelişimin hümanitaryanizm ve bilimsel bakış açısının yaygınlaşması ile mümkün olabileceği yönündeki Aydınlanmacı umutları fazlasıyla saf bulma eğilimindeyiz. John Maynard Keynes, bir Aydınlanma takipçisi olan Bertrand Russell için onun hayata ve olaylara dair yorumlarının "kırılgan" olduğunu, çünkü "bunların altında insan doğası ile ilgili hiçbir sağlam tanının bulunmadığını" söylemiştir.

Aydınlanma karşıtları, onun takipçilerinin yakalamayı başaramadıkları doğruları kavramış gibi görünmektedirler ve bugün düşünürler arasında Aydınlanmayı yadsımak çok moda olmuştur.

Bu kitabın amaçlarından biri, Aydınlanmanın zayıf ve mekanik psikolojisinin gerçeğe daha yakın, daha karmaşık bir şeyle değiştirilmesidir. Bunun sonucu çok daha karanlık olacaktır. Ancak kitabın diğer bir amacı, daha barışçıl ve daha insani bir dünya şeklindeki Aydınlanmacı umudun, yani kendimizi daha iyi anlayarak içinde daha az keder ve acı olan bir dünya yaratmak için bir şeyler yapabileceğiz şeklindeki umudun savunulmasıdır. Bu umudun çok yerinde olduğuna dair tartışmasız bir iyimserliğe sahibim. Kendimiz hakkında bu umudu paylaşanların düşünebileceğinden çok daha fazla anlamamız gereken şeyler, daha karanlık şeyler mevcut. Yine de, bu kitapta son derece karanlık olan

çok fazla şeye yer verilmiş olmasına rağmen, verilmek istenen mesaj yalnızca basit bir kötümserlik değildir. İçimizdeki canavarlara çok dikkatli ve keskin bir şekilde bakmalıyız. Çünkü bu da onları kafese koyma ve evcilleştirme projesinin bir parçasıdır.

BİRİNCİ KISIM

AHLAKİ YASA OLMADAN ETİK

Kızlar tecavüze uğradı, iki delikanlı, bir üçüncüyü bıçakladı,

Bunların hepsi onun için olağandı,

Çünkü o, verilen sözlerin tutulduğu, biri ağladı diye diğerinin de ağladığı,

Bir dünyada hiç yaşamamıştı.

W.H. Auden, *The Shield of Achilles*

2. BÖLÜM

Nietzsche'nin İtirazı

> Gerçeği bulma isteği bilinçlileştikçe – ki buna hiç şüphe yok – ahlaklılık yavaş yavaş *yok olacaktır*: Avrupa'da önümüzdeki iki yüzyıl içinde ortaya konulacak yüzlerce olayın meydana getireceği muazzam gösteri işte budur – gösterilerin arasında en korkuncu, en çok sorgulanması gerekeni ve diğer taraftan, belki de en umut dolu olanı.
>
> Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üzerine*.

Nietzsche'nin sözleri durumu çok dramatik bir biçimde ortaya koymaktadır. Ahlakın üstünlüğünün yaşayacağı krizi önceden görmüştü ve onun bahsettiği "Avrupa'da yaşanacak önümüzdeki iki yüzyılın" birincisini yaşamamızdan sonra bizi korkutması gereken sonuçlar çıkarmıştı.

Nietzsche'nin yazdığı kitaplar 1872 ve 1895 yılları arasında yayınlandı ve o da 1900'de öldü. Fikirlerinden bazıları yirminci yüzyıl yaşamının ve düşünce yapısının temelini oluşturmuştur.

Nietzsche, bizim dışımızdaki bir ahlaki yasa fikrinin derin bir sıkıntıya düştüğünü görmüştür. Tanrı'nın öldüğünü yazmış ve dini inancın artık ciddi bir entelektüel seçenek oluşturmadığını kabul etmiştir. Bu durumun özellikle ahlak üzerindeki sonuçlarının henüz anlaşılmamış olduğunu düşünmüştür. Uzaktaki bir yıldızın bize geç ulaşan ışıkları gibi, bu sonuçlar da henüz bize ulaşmamıştır.[1]

Bir yüzyıl sonra, birçok kimse Nietzsche'nin ahlaklılığın dini temelleri konusundaki şüpheciliğini paylaşmaktadır, ancak Ni-

etzsche'nin "değerlerin yeniden değerlendirilmesi" anlayışına temel teşkil eden kendi bakış açısı daha pek çok ürkütücü şeyi kapsamaktadır. Irkçılığı, kadınların aşağılanmasını ve kudret için amansız bir mücadeleyi içermektedir. O, zayıflara sempati duyulmasını reddederek onların ezilmelerini yeğlemiştir.

Nietzsche'nin bazı fikirleri hiç de şaşırtıcı sayılamayacak bir biçimde onun eserlerinin son derece seçici bir üslupla çarpıtılmış bir versiyonuna kökten inanan Nazilerce benimsenmiştir. Nietzsche'nin günümüzdeki çok sayıda savunucusu haklı olarak bu çarpıtmaları işaret ederler, ancak belki de bu savunmayı biraz fazla ileri götürmektedirler. İnsanda Nietzsche'nin zararsız olduğu duygusu yaratılabilir. Ben, bu izlenimi ortadan kaldırmak istiyorum. Bugün önümüzdeki sorun, nasıl onun insanı hayrete düşüren çıkarımlarından kaçınırken, diğer yandan ahlaklılığın dini temelleri konusundaki şüpheciliğini kabul edeceğimizdir.

Musevi-Hıristiyan Ahlaklılığına Saldırı

Nietzsche, modern Batı dünyasında egemen olan ve Musevilik ile Hıristiyanlık'tan gelişmiş ahlaklılığa saldırmıştır. Bu saldırı bazı açılardan bu ahlaklılık hususundaki tarihi iddialara dayalıydı.

Nietzsche, tüm üst kültürlerin, "hala sarsılmaz bir istek ve arzuyla kudret peşinde koşan avcılar" olan barbarlarca gerçekleştirilen bir istilayla başladığın düşünüyordu. Soylular bu barbarlardan çıkmışlardı: "Üstünlükleri, fiziksel güçlerinde değil, esas olarak ruhsal güçlerindeydi – onlar *daha bütün* insanlardı (Bu, her bakımdan geçerliydi ve dolayısıyla soylular aynı zamanda "daha bütün hayvanlar"dı). Barbar soylular kastının bu daha bütün insanlarının değerleri, onlardan daha aşağı seviyede olanların "ahlaki" değerlerince yıkılmış ve yerlerini bu değerlere bırakmıştır.

Nietzsche, iyilik kavramında seçkin soyluluktan insanın komşusunu sevmesi ve ona merhamet etmesine doğru bir kayma görmüştü ve bunu Musevi-Hıristiyan geleneğinin yıkıcı bir zaferi olarak yorumluyordu. Bu, esir edilmiş Yahudi milletinin savaşçı

zaptedicilerine karşı kazandıkları uzun soluklu bir zaferdi. Onlar zayıfın ve yoksulun erdemlerini yayıyorlardı: "Musevilerle *ahlaklılıkta esirlerin başkaldırısı* başlamıştır: Bu başkaldırının gerisinde iki bin yıllık bir tarih vardır ve biz artık onu görmüyoruz, çünkü sonuçta zafere ulaşıldı."[2]

Nietzsche, Yahudi esir ahlakiliğinin zaferini bir tür zehirlenme olarak görmüştür: "Her şey açık bir biçimde Musevileşiyor, Hıristiyanlaşıyor, silahlılaşıyor (kelimelerin ne anlamı var ki!). Bu zehrin insanoğlunun tüm bedenine yayılmasına direnmek mümkün görünmüyor."[3]

Nietzsche, ahlaklılığa herhangi bir din ile geçerlilik kazandırılması fikrinden nefret ediyordu. Ernest Renan'ın insanın doğrulara en çok yaklaştığı anın en dindar anı olduğu ve insanın iyi olduğu zaman da erdemle ezeli ve ebedi bir düzeni ilişkilendirmek istediğini yazdığı bir parça okumuştu. Nietzsche'nin bu "tersine dönmüş doğruları içeren kelimelere" cevabı, Renan'da tam kendinin karşıtını bulduğu şeklindeydi: "İnsanın kendinin tam karşıtını bulması ne kadar hoş, ne kadar yüceltici bir şey!"[4]

Nietzsche, ezeli ve ebedi bir düzenle ilişkilendirme olmadan, iyi ve kötü yargılarının yeni sorgulamalara açık olduğunu düşünmekteydi. Bunların kendi değerleri nelerdir? "Yaşamın bütünlüğünü, gücünü, yaşama arzusunu, cesareti, kesinliği, geleceği" mi işaret ediyorlar, yoksa sıkıntıyı, fakirliği ve yozlaşmayı mı açığa çıkarıyorlar diye sormalıyız.

Kendi Kendini Yaratma

Dini ahlaklılığın sahip olduğunu iddia ettiği üstünlüğü yadsımasının yanı sıra, bunun kökeni ile ilgili gerçekleri açığa çıkaran tarihi hikayeler ve sözde zehirli etkileri, Nietzsche'nin "değerlerin yeniden değerlendirilmesi" anlayışının yıkıcı yönleridir. Nietzsche, Musevi-Hıristiyan ahlakiliğinin yıkılması ile daha iyi bir olguya yer açılacağına inanıyordu. Onun yeni değerlerinde, odak noktada yer alan şey, nasıl bir insan olmak istediğinize karar vermeniz ve buna göre kendinizi yeniden yaratmanızdı. Kendi

kendini yaratmanın mümkün olduğu konusundaki inancı, nesnel gerçek hakkındaki şüpheciliğinden ("perspektivizminden") kaynaklanmaktadır.

Din, insanların yaşamlarında geçerli olan değerleri dünyanın belirli bir görüntüsünden çıkarmalarının bir yoludur: Diğer görüntüler, bilimsel veya metafizikseldir. Bu görüntüler, çoğu zaman hayatın bir amacını veya anlamını ifade eder, ancak Nietzsche, hayatın anlamını yakalayabilme fikrine çok ciddi şekilde karşıdır. Tanrı'nın ölümü, daha geniş bir anlamda, bilimsel veya metafiziksel "dinlerin" ölümlerini de içerecek şekilde yorumlanabilir.

> Bilime olan inancımızın altında hala *metafiziksel bir inanç* yatmaktadır – ve biz, bugünün bilgi arayışçıları, biz Tanrı'ya inanmayanlar ve metafizik karşıtları, bizler dahi kendi meşalemizi binlerce yıllık bir inanç olan Hıristiyan inancı, aynı zamanda Platon'un da inancı olan Tanrı hakikattir ve hakikat ilahidir inancının yaktığı ateşten yakıyoruz.[5]

Nietzsche, yaşam hakkındaki nesnel gerçek veya herhangi bir insanın yaşam biçiminin dışarıdan doğrulanması şeklindeki *her türlü* inancın cenazesinde başı çekmeyi istemiştir.

Dünyanın özünde bir anlamı olmadığına inanmıştı. Ya anlamsızlıkla yaşayacak ya da kendi anlamımızı yaratarak bunu dünyaya tatbik etmeye çalışacaktık. Veya, daha gerçekçi bir bakışla, kendi yarattığımız anlamı dünyanın küçük bir bölümüne, özellikle kendi yaşamlarımıza tatbik etmeye çalışacaktık. Nesnel bir anlam fikrinin çöküşü, bizi kendi yaşamlarımızı ve kendi benliğimizi yaratmak konusunda özgür bırakır.

Kendi kendini yaratmak, "güce sahip olma arzusu"nun insan hayatında kendini ifade etme ve Nietzsche'nin bu "güç arzusu"nun doğanın her alanında varolduğunu görme biçimidir. Nietzsche, bu fikri çok kapsamlı olarak kullanır; insanlara, ırklara, hayvanlara ve türlere, hatta fiziğe bile uygular. Kavram, açık bir kullanıma el vermeyecek ölçüde belirsizdir, ancak varoluşun her

düzeyindeki devamlı mücadele imgesi, onun insanın kendi kendini yaratması şeklindeki tablosunu renklendirir.

Ahlaklılığın dışarıdan egemenliği olgusunun çöküşü, bilinçli kendi kendini yeniden yaratma projelerinin önündeki bir engeli kaldırır. Nietzsche, ahlaki yargılamanın geçmişte yaşayan çoğunluğa bırakılması gerektiğini söyler: "Ne var ki bizler *aslında olduğumuz kişiler olmak istiyoruz* – yani, yeni, emsalsiz, kıyaslanamaz, kendilerine yasalar koyan, kendi kendilerini yaratan insanlar olmak istiyoruz."[6]

Biz insanların davranışlarıyla ortaya koydukları belirli bir karakterleri olduğunu düşünürüz. Ancak bu perspektivizm (belki de en mantıklı olduğu yer burasıdır), bir dizi davranışın uygun bulunabileceği alternatif davranış kalıpları olduğunu düşüncesini vurgular – yaptıklarımdan hangileri benim benliğimin temel niteliklerinin ifadesiydi ve hangileri istisnai yönlerimdi? Kendi portremizin bu akışkanlığı nedeniyle, kendimizi biçimlendirecek bir kapsama sahibiz. Gelecekteki hareketlerimizi, geçmişimizin seçilen bölümlerini öne çıkarıp ömrümüz boyunca kendimizi şekillendirmek için kullanabiliriz.

Nietzsche, insanların kendi kendilerini yaratmalarını istediğinden, tam olarak ne olmaları gerektiği konusunda kurallar koyamaz. Ancak görmeyi arzuladığı şekildeki bir insan tarafından sahip olunacak bazı vasıflar vardır (belki de bunların kendi kendini yaratma için gerekli olduğunu düşünmektedir). Kadınların onun ideali için uygun olmadıklarını düşünmüştür:

> İnsanlığın yarısı zayıf, tipik olarak hasta, değişken, tutarsız . . . Kadınların, zayıflığın sevecenliğin kutsandığı, alçakgönüllü olmanın ilahi sayıldığı bir zayıflık dinine ihtiyaçları vardır . . . Kadınlar, her zaman için düşkünlüğü simgeleyenlerle, papazlarla beraber "güçlüye," "kuvvetliye," "erkeğe" karşı hareket etmişlerdir.[7]

İnsanın kendi kendini yaratması, bunun olmaması halinde birbirleriyle bağlantısız kişisel özelliklerin bir toplamı olacak şeye

bir tutarlılık getirmektir. Böylesi bir uyum yüklenebildiği müddetçe bu özelliklerin çeşitliliği her zaman daha iyidir. Nietzsche, kendi kendilerini yarattıkları vakit ortaya silik bir sonuç çıkartacak tutkusuz erkekler istememiştir. Ruhun büyüklüğü aynı zamanda çok yoğun tutkulara sahip olmak demektir, fakat bunların güçlü bir irade tarafından yönetilmeleri ancak dünyevi zevklerden mahrumiyet ve kendi kendini yaratma ile mümkün olabilir. "*Sonuçta*: tutkulara *hükmedilmesi* gerekir, onların zayıflatılması veya yok edilmesi değil."

Nietzsche, Goethe için "Onun emeli, *bütünlüktü*; mantığın, şehvetin, hissetmenin, iradenin ayrılmasına (bu düşünce, Goethe'nin tam karşıtı olan Kant tarafından olabilecek en berbat skolastisizmle öne sürülmüştü) karşı mücadele etmişti; kendini baştan aşağı disipline etmişti, kendi kendini *yaratmıştı,*"[9] demiştir. Kendi kendini yaratmak, öz disiplin gerektirir. Bazı karakter özelliklerimizi yeşertmek ve diğerlerini bastırmak, Nietzsche'nin deyimiyle kendimize karşı "katı" olmamızı gerektirir. Stoacı düşünürlerce de öne sürüldüğü üzere, arzular ve dürtüler çok sıkı bir şekilde kontrol edilmelidir.

Kendimize gösterdiğimiz bu katılığın ödülü, içimizdeki potansiyelleri ortaya çıkararak, olmak istediğimiz kişi olmaktır: hayatımızın yaratıcısı ve sanatkarı.

Ahlaki Sınırlamalar ve Bir Mücadele Olarak Yaşam

Musevi-Hıristiyan geleneği başkalarını düşünmeyi çok yüksek bir değer olarak görür. Başkaları için kendini feda etmek takdir edilir ve kendi amaçlarınıza ulaşmak için diğerlerini feda etmenizin karşılığında duyulan suçluluk, bu geleneğe uygun düşen bir tepkidir. Nietzsche için bu tamamen yanlış bir yönlendirmedir. Kendi kendini yaratmaya getirilen ahlaki sınırlamalar, insanların kendilerini kandırmalarının bir sonucudur. Komşunuzu sevmeniz düşüncesi, yalnızca aleladeliğin kamufle edilmesidir. Diğerlerini umursamamak için çok zayıf olanlar, bu zayıflıklarını ahlaki bir erdemmiş gibi göstererek saklarlar. Gerçi bu, daha yüksekler-

de bir yere tırmanırken gerekli bir basamak da olabilir: Nietzsche, "Kötü vicdanlılık bir hastalıktır, buna hiç şüphe yoktur," der, ancak bunun tıpkı hamileliğin de bir hastalık olması gibi bir hastalık olduğunu söyleyerek devam eder.

Nietzsche'nin hayranlık duyduğu insan, esir ahlaklılığının bir işareti olan kötü vicdanı yenecek ve diğerlerine hükmetmeyi isteyecektir. Egoizmin soylu ruhlar için şart olduğuna inanmıştır ve "egoizm"i "diğer insanların doğaları nedeniyle bize boyun eğmeleri ve kendilerini bizim için feda etmeleri gerektiği" şeklindeki inanç olarak tarif eder.[10] Bu tutum, "iyi bir vicdanla sayısız insanın, kendi iyilikleri için ezilip kusurlu insanlara, esirlere ve piyonlara dönüştürülmesini kabul eden" sağlıklı bir soylular sınıfının göstergesidir.[11]

Nietzsche, yaratıcı azınlık için fırsatlara inanmıştı. Üstün sanat ve üst düzeyde insan kusursuzluğuna erişmek için, azınlığın, çoğunluğu zalimce ezmesinden yanaydı: "Buna uygun olarak, esaretin kültürün özüne ait olduğu şeklindeki kulağa zalimce gelen gerçeği kabul etmeliyiz; . . . az sayıdaki Olimposlu insanlar için bir sanat dünyasının yaratılmasını mümkün kılmak üzere çaba gösteren insanların perişanlığı daha da artmalıdır."

Nietzsche, kendi zamanının birçok Avrupalısı da dahil olmak üzere çoğunluğu küçümsemiştir. "Bugün Avrupa'yı dolduran kötü temelli, hastalıklı, bıkkın ve bezgin insanların çokluğuna" işaret etmiştir.[13] Hatta, "İnsanların büyük bir çoğunluğunun varolma hakkı yoktur, varlıkları üstün insanların bir talihsizliğinden başka bir şey değildir. Başarısızlığa hak tanıyamam. İnsanların kendileri de bir başarısızlık olabilirler," demiştir.[14]

Nietzsche'nin yaşamı sürecinde Toplumsal Darwinciliğin etkisi en üst noktadaydı. Birçokları, toplumların ve grupların hayatta kalabilmek için devamlı bir çaba içinde olduklarına ve kuvvetlinin kazanıp zayıfın kaybedeceğine inanıyorlardı. Nietzsche, Darwin'i küçümsemekle beraber, Toplumsal Darwinciliğin etkisi altında kalmıştı. Yazılarında İngiliz biyologlar ve Darwin için onları önemsemeyen bölümler vardır: "Darwin ekolünün her yerde saptırıldığı önyargısını kabullenmeye meyilliyim."[15]

Bütün bunlara rağmen, Nietzsche'nin fikirleri onun da hayatı bir mücadele olarak görmesi açısından Toplumsal Darwinciliğe yakındır. Nietzsche'ye göre, bu konuda duyduğu tek esef, gerçekçiliğin duygusal yokluğuna dayanmaktadır: "Kuzuların büyük avcı kuşlardan hoşlanmamaları garip değildir: Ancak bu, yırtıcı kuşların küçük kuzuları avlamalarından ötürü onlara kızmamız için bir neden oluşturmaz."[16]

Mücadele yalnızca kabul edilmek durumunda değildi, aynı zamanda gayet soylucaydı. Zarathustra, "Barışı, yeni savaşların bir amacı olarak sevmelisiniz. Ve kısa barışı uzun barıştan daha fazla sevmelisiniz . . . Hayırlı davaların, savaşı dahi kutsadığını mı söylüyorsunuz? Ben ise, şunu öne sürüyorum: Her davayı ancak iyi bir savaş kutsar," demiştir.[17] Nietzsche, hayatta kalma mücadelesinin tüm getirilerine hayrandı. Modern toplum mücadeleyi hafifletmeden önce, korku uyandıran, fakat aynı zamanda saygı uyandırmayı da hak eden çok soylu bir insan türü, avcı bir hayvan üretti. Yüzyıllar süren Hıristiyanlıktan sonra Modern Avrupalı insan, "zavallı, terbiye edilmiş, evcil bir hayvan"dır.[18]

Hıristiyan ahlakiliğinin orman kanunlarını reddetmesi, insan türünü hemen hemen tamamen yıkmıştır: Nietzsche içinse bu ahlakiliğin ortadan kaldırmasının zamanı gelmiş de geçiyordu bile.

Sempati Değil, Katılık

Nietzsche, "geleceğin katı olacak düşünürlerini" heyecanla bekler. Kendi kendini yaratmak, katılık ister: "İnsanda madde, parçacık, fazlalık, kil, çamur, delilik ve kaos vardır; ancak yine insanda, yaratıcı, heykeltıraş ve çekicin katılığı da mevcuttur." Bu katılık, büyüklüğün bir parçasıdır: "İradenin gücü, katılık ve önceden planlanan kararlar verebilme kapasitesi, "büyüklük" kavramının bir parçasını oluşturmalıdır."[19]

Nietzsche'nin savunduğu katılık, kendi güdülerimize karşı yönlendirilmesi bakımından bazen Stoacı bir hal alır, ancak diğer

zamanlarda, diğerlerine karşı katılık biçiminde ortaya dökülür. Geleceğin düşünürleri "yüreğinin kan ağladığı zamanlarda bile bıçağı kararlılık ve beceri ile kullanmayı bilen, kendi özlerinde varolan bir zalimliğe sahip olacaklar. İnsani kinler taşıyan herkesin olmasını istediğinden daha da katı (belki de yalnızca kendilerine karşı değil) olacaklardır."[19]

Nietzsche, tüm yaratıcıların, tarih üzerinde bir etki bırakabilmeleri için katı olmaları gerektiğine inanır. Bunu belirsiz, ancak rahatsız edici metaforlar şeklinde "parçalara ayırmak" ve metal üzerine yazı yazmakla açıklar:

> Eğer katılığınız parlamaz, kesmez ve parçalara ayırmazsa, nasıl olur da bir gün benimle birlikte bir şey yaratabilirsiniz? Çünkü yaratıcılar katıdır. Elinizi balmumuna bastırırcasına bin yılın üstüne bastırmak, metal üzerine yazarcasına bin yılın iradesinin üstüne yazmak size mutluluk gibi gelmeli – metalden daha katı, metalden daha soylu. Sadece en soylu, en katıdır. Bu yeni yasa tabletini size sunuyorum, kardeşlerim: *Katılaşın*![21]

Nietzsche, kendi kendinin hakimi olmak için gerekli olan katılıktan daha fazlasını savunur. Onun savunduğu katılık, acımanın, erkekçe olmaması nedeniyle, dışlanmasıdır. Acıya karşı marazi bir duyarlılığı olan, "şefkatlilikten" muzdarip modern Avrupalılardan bahseder ve bu gibi fanatik çevrelerce "acımak" olarak kutsanan şeyin *erkekçe olmaması* hakkında konuşur. Onun erkekçe olmayan merhameti dışlayan katılık anlayışı, başkalarına hükmetmeyi, hatta zalimane bir hükmü destekleyen bir katılıktır:

> Başkalarının ıstırap çektiğini görmek, insana kendini iyi hissettirir; başkalarına ıstırap çektirmek, daha da iyi hissettirir: Bu, katı bir özdeyiştir, ancak çok eski, yüce, insani, tamamıyla insana özgü bir ilkedir, maymunlar bile buna uyar; çünkü sıra dışı zalimlikler yapmada insandan önce geldikleri ve sanki insanın bir nevi "başlangıcı" oldukları söylenir. Zulüm olmazsa, şenlik olmaz . . .[23]

Nietzsche, başkalarına acı çektirme konusundaki bu övgüden daha da ileri gider. Zayıflara sempati duyulmasını reddetme anlayışı, onların yok edilmelerinde pay sahibi olmayı da kapsar: "Zayıf ve hastalıklı yaratılanlar yok olmalıdırlar: Bu, bizim insanseverliğimizin ilk ilkesidir. Ve insan, onların yok olmasına yardımcı olmalıdır. Kötülükten daha zararlı olan nedir? Hastalıklı yaratılan ve zayıf olana aktif olarak sempati duymak – yani Hıristiyanlık.[24]

Kendi Kendini Yaratmanın Sınırları

Dini metafizikten arındıktan sonra geriye kalan çetin dünya, yine de bizim zengin ve tatminkar hayatlar yaşamamız için olanak tanımaktadır. Bu tatminkarlık, çoğu zaman Nietzsche'nin kendi değerlerimize göre kendi kendimizi yaratma fikri ile bağlantılıdır.

Ancak bu fikirleri benimseyen bazılarımız, bunların Nietzsche'yi nereye götürdüklerini görünce şaşırmaktan kendimizi alamayabiliriz. Mücadele, egoizm, hükmetme, esaret, çoğunluğun hiçbir varolma hakkının olmaması, birer başarısızlık olan insanlar, katılık, zulüm şenliği, zayıflar için acıma duygusunun yerini onların yok edilmelerinin alması. Eğer böyle bir dünya hakikaten Nietzsche'nin düşüncelerinin sonucu ise, tam bir kabus olur.

İnsanın kanını donduran bu Nietzscheci sonuçlar onun kendi kendini yaratmanın değeri ve dış kaynaklı bir ahlaki yasanın varolmaması hakkındaki düşüncelerinden çıkmamaktadır. İnsanların kendi kendilerini yaratma projelerinin kılavuzları Nietzsche'nin değerlerinden oldukça farklı değerler olabilir. Bazılarımız hükmedici ve her sorumluluğu üstlenen insanlar olmak istemeyebiliriz. Bizim ister Tanrı, isterse Nietzsche tarafından ortaya konulmuş, önceden çizilmiş bir modeli reddetme özgürlüğümüz vardır. Kendi kendini yaratmaya değer vermek, onun her şeyi geride bırakan, hayatımızın tek amacı olduğunu düşünmek değildir.

Nietzsche'nin kendi kendini yaratma anlayışı, önüne çıkan tüm insanları bir kenara iter, ancak kendi kendini yaratma, diğerlerinin arasında başka bir değer olarak da görülebilir. Kendi kendilerini yaratan bazı insanlar, başka insanları umursayıp Nietzsche'nin hayranlık beslediği egoizm ve zalimlik gibi duygulardan hiç hoşlanmayabilirler. Nietzsche, *sınırsız* bir kendi kendini yaratmaya inanmıştı, belki de sadece bir dış otoritenin sınırları belirleyebileceğini düşünmekteydi, ancak bu varsayım yanlıştır. Nasıl biri olduğum hakkındaki düşüncem, kendi kendimi yaratma projemi güdüler. Neden başka insanlar hakkındaki düşüncelerim buna bir sınırlama getirmesin ki?

Nietzscheci kabus, Nietzscheci düşünceden kaynaklanmaz, ancak yine de geride rahatsız edici bir soru kalmaktadır. Belki de kendi kendilerini yaratma projeleri Nietzsche'nin "soylu ruhuna" yakın olan bazı şahıslar veya gruplar vardır. Ve belki de zalim projelerine sınır çekecek, çok kuvvetli karşıt değerleri yoktur. Ahlaki yasanın yok olmaya başlaması, Nietzscheci bir ahlakçılık karşıtına söyleyecek bir sözümüz olmadığı anlamına mı gelmektedir?

3. BÖLÜM

Bir Sınırlama Olarak Kişisel Çıkarlar

Ahlakçılık karşıtları ahlaklılığın iddialarına şüpheci yaklaşırlar. Zalimane bir bencillikleri olması şart değildir – cömertçe davranışlara sahip olup diğer insanlara değer verebilirler – ancak başkaları için bir şeyler yap*maları* gerektiği konusundaki iddialara karşı şüphecilerdir. Bir ahlakçılık karşıtı, "meli/malı" karşısındaki düşüncelerini Oscar Wilde'ın "vatanseverlik" için sarf ettiği sözlerle anlatır: Bu, benim sözlüğümde yazmaz. Pratikte cömert, insanlara değer veren bir ahlakçılık karşıtı ciddi bir sorun teşkil etmeyebilir. Ahlakçılık karşıtlığının çürütülebileceği ümidini uyandıran, zalimlik derecesinde bencil olan ahlakçılık karşıtıdır.

Platon'un diyaloglarındaki bazı konuşmacılar ahlakiliğe karşı güçlü ve şüpheci tartışmalara girerler. *Devlet*'te Thrasymachus, "Marksist" öğreti lehine tartışır: Neyin adil veya doğru olduğu konusundaki fikirler, bunları zayıflara dayatan güçlünün çıkarlarını yansıtır. *Gorgias*'ta Callicles, "Nietzscheci" bir yaklaşım sergiler: Güçlüler, aslanlar gibi doğal olarak hükmedicidirler, ancak geri kalan bizler, ahlaki dogmanın tılsımları ve büyüleri ile onları ehlileştirmeye çalışırız. Nietzsche, ahlaklılığın zamanla yok olacağını öngörmüştür.

Ahlakçılık karşıtlığının sonuçları ne kadar ciddi olabilir? Evrensel vahşet ve toplumsal yapının çökmesi şeklindeki her tablo abartılıdır. Bu hususa ilişkin yapılacak ilk düzelti, başkalarına karşı iyi davranmamızın çoğunlukla kendi çıkarımıza olmasıdır. Toplum, çoğu zaman bunu kuvvetlendirmek için çalışır.

Kişisel Çıkarlar ve İşbirliği

Kişisel çıkarlarımızı akılcı bir biçimde kollamak, bizi genellikle ciddi ölçüde bir "karşılıklı başkacılığa" doğru yönlendirir. Bütün cömert davranışların karşılığı alınmayabilir, ancak başkalarının ihtiyaçlarına cömertçe yaklaşım, ihtiyaç duyduğunuz zaman yanınızda dostlar bulma ihtimalinizi arttırır.

Dar görüşlü bir bencillik, insanın kendi bozgununa neden olabilir. Bu, mahkumların ikileminde görülür. Bir suç işlemek üzere plan kuran iki kişi yakalanmış ve birbirleri ile görüştürülmemişlerdir. İtiraf etmelerini sağlamak için, polis her ikisini de ayrı ayrı sorgulamıştır. Her birine, "Eğer ikiniz de itiraf etmezseniz, her birinize birer yıl hapis cezası verilecektir. Eğer sen itiraf edersen ve suç ortağın etmezse, sen serbest kalacaksın, ona on iki yıl hapis cezası verilecek. Eğer suç ortağın itiraf eder, sen etmezsen cezalar tersine çevrilecek. Eğer ikiniz de itiraf ederseniz, beşer yıl hapisle cezalandırılacaksınız," denmiştir.

Dar görüşlü bir bencilliğe sahip olan mahkum, diğerinin kararı ne olursa olsun, kendisinin itiraf etmesinin çıkarına daha uygun olduğunu düşünecektir. Eğer her ikisi de böyle bencilseler, ikisi de itiraf edip hapiste beşer yıl yatacaklardır. Eğer biraz daha fedakar olup kendi çıkarlarını düşünmek yerine, ortak çıkarlarını düşünseler ve diğerinin de aynı biçimde hareket edeceğini bilselerdi, ikisi de itiraf edeceklerine, sessiz kalırlardı. Paradoksal olarak burada daha büyük fedakarlık, her ikisi için de, bencillikten çok daha iyi sonuç verir.

Mahkumların ikilemi tek bir örnek olsaydı, bu doğru olacaktı; ancak olaylar tekrarlanan bir dizi ikilem söz konusu olduğunda farklı sonuçlar verir. Bu durumda işbirliği, bir dahaki sefere işinize yarayabilecek olan güvenin oluşmasına neden olur ve işbirliği yapmamak da sonuçta öç almaya götürebilir. Bugün vereceğimiz kararlar, kişisel çıkarlara dayalı dengeyi, işbirliğine doğru götürebilir.

Robert Axelrod, bilgisayarda "tekrarlanan bir mahkumlar ikilemi" turnuvası düzenlemiştir.[1] Matematikçiler, bilgisayar mühendisleri, fizikçiler, biyologlar, psikologlar, iktisatçılar, siyaset bilimciler ve sosyologlar iki kişilik tekrarlanan mahkumlar iki-

lemleri dizileri içinde en iyi çözüm stratejilerini sundular. Bazı karmaşık stratejiler ortaya konduğu da oldu, ancak kazanan çok basit bir stratejiydi. *Kısasa kısas*: Eğer karşı tarafa sığınmazsan, seninle işbirliği yaparım. Eğer karşı tarafa sığınırsan, bir dahaki sefere ben de bunu yaparım. Eğer işbirliği yaparsan, bir dahaki sefere ben de seninle işbirliği yaparım.

Kısasa kısasın başarısı, işbirliğini destekleyici niteliktedir. Toplumsal yaşamın bir mahkumlar ikilemi dizisi olduğunu düşünürsek, kişisel çıkarlarını kollayan insanlar bu şartlı işbirliğini düşünmekle akıllılık etmiş olacaklardır.

Ancak kısasa kısas stratejisinin başarısı ile ortaya çıkan işbirliğinin de bazı sınırları vardır. Axelrod'un uygulaması turnuvanın sadece bir türüdür. Daha sonraki türler, dünya ve insan psikolojisi üzerinde daha başka özellikler de içermiştir. Bir türünde, oyuncuların yanlış yapma ihtimallerinin varlığı kabul edilmiştir. Diğerinde, insanın kazanan stratejileri tekrarlayıp kaybedenleri değiştirmeye yatkın olduğu gerçeği eklenmiştir. Bazılarında ikiden fazla oyuncu bulunmaktadır. Bu değiştirilmiş biçimlerdeki turnuvaların bazılarında kazanan kısasa kısas olmamıştır.[2]

Tek örnekli mahkum ikilemlerinde, yalnızca kendi çıkarlarını düşünen insanlar, kendilerini karşılıklı bir tuzağın içinde bulurlar. Hatta kısasa kısas temelli bir işbirliği oluşsa bile, güven oluşturmak ileride bir ödül getirmeyeceğinden, son oyunda bu işbirliği bozulur. Son oyun tek başına karşı tarafa geçen tarafından kazanılacaktır, ancak her iki mahkum da bunu görebildiğinden, karşılıklı güven çöker ve her ikisi de yeniden tuzağa düşerler. Onları kurtaracak tek şey, kişisel çıkarlara dayalı hesaplamalardan daha fazlasına dayanan bir güvendir.

Mahkumların ikilemi aynı zamanda özel bir ödül ve ceza yapısını gerektirir. Eğer itiraf etmek veya sessiz kalmak karşılığında öngörülen hapis süreleri daha değişik olsaydı, bencillik kişiler için bu kadar zararlı olmayabilirdi. Gerçek hayattaki çıkar çatışmalarının kaçında mahkumların ikileminin yapısının olduğu ve bunların kaçının farklı sonuçlar verme ihtimali olduğu çok

önemlidir. Ayrıca, aynı insanlarla tekrardan karşılaşma şansınızın ne kadar yüksek olduğu da çok önemlidir.

Mahkumların ikileminden alınacak ders, işbirliğinin her zaman kişinin lehine olduğu değildir. Yalnızca *bazı şartlarda*, işbirliği bencillikten daha başarılıdır. Çatışma yerine işbirliğini tercih edenlerin, işbirliğinin kazanan strateji olması için toplumsal ödülleri ve cezaları düzenlemelerinin bir nedenleri vardır. Bu uğurda yapılabilecek bir şey de toplumsal doku-nulmazlıklara dayandırılan kurallara sahip olmaktır.

Toplumsal Baskılar ve Geleneksel Ahlaki Kurallar

Thomas Hobbes, insanların doğal hallerinin her daim birbirleri ile savaşmak olduğunu ve bu karşılıklı savaşın neden olduğu hayattan kaçabilmek için gereken her şeyi yapmaya değeceğini düşünüyordu: "Bu hayatta, devamlı korku, vahşi bir biçimde ölme tehlikesi vardı; ve insanın hayatı, yalnız, kaba, zalim ve kısaydı."[3] Hobbes'un öne sürdüğü çözüm, herkesin toplumsal kuralları uygulanabilir hale getirecek yeterli biçimde ağır cezaları koyma gücüne sahip mutlak bir hakimin emri altına girmesiydi. Bu mutlak hakimlerin güçlerini nasıl kullandıklarının tarihi, Hobbes'un çözümünün ümitsiz bir öneri olduğunu, en iyi halde bile son çare olarak kullanılması gerektiğini bize gösterir. Ne isabettir ki siyasi diktatörlüğe varmayan toplumsal baskı dereceleri de mevcuttur.

Geleneksel ahlaki kurallar, dengenin bencillikten yana ağır basmasını önlemede faydalı olabilir. Toplumun dışına itilip onaylanmayan bir ferdi olmak yerine, toplumda kabul gören bir statüye sahip olmak yeğdir. Ancak karmaşık bir kişisel çıkar hesaplaması, önemli olanın aslında olduğunuz kişi olmak yerine, şöhret ve imaj sahibi olmak olduğu sonucunu ortaya koyabilir. Platon'un *Devlet*'inde, Glaucon bunu bir düşünme deneyi ile destekler. İstenildiği zaman taşıyıcısını görünmez yapan bir yüzük bulan çoban Gyges'in öyküsünü anlatır. Glancon'a göre ahlaklılığın ahlaksızlık karşısındaki avantajları tamamen başkaları tarafından görülebilir olmakla bağlantılıdır ve Gyges'in yüzüğüne sahip herkes için bu avantajlar ortadan yok olur. İnsanlar, ahlaklı olmak-

tan çok ahlaklı görünmenin faydalarını görürler. Bu ahlaklı görünme ihtiyacı da insanları işbirliğine yönlendirebilir, ancak bunun yalnızca yüzeysel bir uyum olması olasıdır. Birçokları daha derin bir ortak bakış açısı oluşmaması halinde ahlakçılılık karşıtlığının halen bir tehdit olmayı sürdüreceğini düşünebilir.

R.M. Hane, kişisel çıkarlara önem vermenin bu daha derin oluşumu beraberinde getirebileceğini öne sürer.[4] Hane, gizleme stratejisinin çok zor olduğunu söyler. Gerçek dünyada Gyges'in yüzüğü yoktur, dolayısıyla dürüst görünmenin en kolay yolu dürüst olmaktır. Anne ve babalar içinse çocuklarının çıkarlarını korumanın en iyi yolu, onların toplumun ahlaki kurallarına uymalarını sağlayacak ahlaki duygular geliştirmelerini teşvik etmek olabilir.

Bu düşüncede belirli bir geçerlilik vardır. Ahlaklı olmak, bazen gizlenen ahlak karşıtlığından daha iyi sonuçlar verebilir, ancak bazı zamanlar karma bir strateji (ahlaki yasanın bazı bölümlerine içten bağlılık ve diğer yönlerine ise gizli bir karşıtlık) daha iyi sonuçlara götürebilir. Belki de çocuklarımızda ahlaki bir bakış açısı oluşturmamız onların yararınadır, ancak kendimize gelince, böyle bir nedenden ötürü hakiki bir ahlaki bağlılığı hedeflemek paradoksal görünmektedir.

Hane'in iddiası çok ileri gitse bile, toplumsal baskılar ya belirli bir ahlaki bağlılık yaratır ya da oldukça geniş bir uyumluluk gösterisi için nedenler teşkil eder. Ahlakçılık karşıtı olmayı sürdürenlerin, çok güçlü olmadıkları sürece, açıkça Nietzscheci görünmeleri uzak bir olasılıktır.

Ne var ki bütün bu frenleyici etkiler, toplumsal baskıların hissedildiği yerlerle sınırlıdır, ancak başkalarına zarar verme konusundaki toplumsal baskıların çok zayıf olduğu veya hiç olmadığı durumlar da mevcuttur.

Bazen normal olarak başkalarına zarar vermeye karşı yürütülen toplumsal baskılar, tam anlamıyla tersine döner. Hitler Almanyasında Yahudileri korumak veya Çin Kültür Devrimi sırasında bir mürteciye yardım etmek, damgalanma, hatta bazen cezalandırılma riskini göze almak demekti. Sempati ile veya in-

sanların aşağılanıp zulme uğramaları karşısında duydukları nefretle hareket edenler, kendilerini bir kapanın içinde bulmuşlardır. Bu ulvi duygularla hareket etmenin çok ağır cezaları olabilirdi. Diğerlerine yardım etmek isterken, ödeyebilecekleri bedeller nedeniyle vazgeçenler olmuştur.

Bu baskılardan çok az etkilenen alanlardan birisi gruplar arası, örneğin uluslararası ilişkilerdir. Banka soyguncusu, damgalanıp hapse atılabilir, ancak daha zayıf bir komşusunun toprağını zaptetmek için bir ordu yollayan siyasi lider, ulusal kahraman ilan edilebilir.

4. BÖLÜM

Ahlaki Kaynaklar: İnsanlık

Kişisel çıkarları kovalamak, bazen zalimliği ve karşılıklı zararı önleyebilir. Bu, çoğunlukla işbirliğinin fayda sağladığı veya toplumsal ödüllerin veya cezaların söz konusu olduğu durumlarda geçerlidir. Ancak, kişisel çıkarların akılcı bir şekilde kollanmasının her zaman işbirliğini desteklemediğini ve bazen toplumsal baskıların zayıf olduğunu ve hatta tersine işlediğini gördük. Doğru davranışların, kişisel çıkar hesaplarından başka kökleri olduğunu ümit edebiliriz.

İyi ki dar görüşlü bencil davranışlara karşı işleyen "ahlaki kaynaklar," yani belirli insani ihtiyaçlar ve psikolojik eğilimler var. Bu eğilimler, insanların kendi kendilerini sınırlamalarını ve başkalarına saygı gösterip onları umursamalarını doğal kılar. Aynı zamanda ahlaki bir yasaya olan inancın zayıflamasına karşın, "ahlak"ın geniş anlamda yok olmasını da ihtimal dışı kılar.

Ahlaki kaynaklar nelerdir?

İnsanların yaptıkları farklı şeylere verdiğimiz belirli psikolojik tepkilerimiz vardır: Zalimce eylemler bizde tiksinti uyandırabilir; çirkin bir sahtekarlığa aşağılama ile karşılık verebiliriz; cesaret veya cömertlik saygımızı ya da hayranlığımızı kazanabilir. Diğerlerine verdiğimiz bu tepkiler bizim kendi "ahlaki kimliğimizle" bağlantılıdır. Birçok insanın, çoğunlukla Nietzsche'ninkine hiç benzemeyen, kendi kendini yaratma projeleri vardır. Ne olduğumuz ve nasıl biri olmak istediğimiz konusunda bir fikrimiz

vardır ve bu, bizim başkalarına yapmak istediklerimizi sınırlayabilir.

İlk sırada bakılması gereken diğer ahlaki kaynaklar, "insani tepkilerdir." Bu insani tepkilerden özellikle ikisi önemli sınırlamalardır. Biri, diğer insanlara belirli bir saygı ile karşılık vermektir. Bu, onların itibarları ile veya toplumumuzun fertleri ya da yalnızca bizler gibi birer insan olmaları nedeniyle belirli bir statüye sahip olmaları ile ilgili fikirlerle bağlantılı olabilir. Diğer insani tepki ise sempatidir: Başkalarının sıkıntılarını veya sevinçlerini dikkate almamız ve belki de onlarla kendimizi bir dereceye kadar özdeşleştirmemizdir.

Saygı ve Ahlaki Konum

İnsanlara, en azından bazı insanlara saygı göstermek, yaygın bir davranıştır. Bazen bu saygının nedeni statüdür: Bir ordu ya da bir kilise gibi hiyerarşik bir düzen içinde, çoğu zaman astlar tarafından üstlere saygı gösterilir. Toplumun her bireyine gösterilen ve insanların haysiyetlerine gösterilen saygı olarak görülüp toplumsal görgü kuralları yoluyla ifade edilen daha eşitlikçi bir saygı türü daha vardır.

Birinin haysiyetine duyulan saygıyı gösteren davranış, o kişinin ahlaki konumunu simgeler. Zayıflar, kendilerine gösterilmesi gereken saygı konusunda toplumsal adetlerle korunurlar. Bu adetler toplumsal baskılarla desteklenmekle beraber, arkalarında psikolojik bir destek de mevcuttur. Kör bir dilenciyi aşağılama fikri, bizi dehşete düşürür. Dar görüşlü bir çıkarcılık insanı bu dilencinin parasını almaya bile itebilir: Bu davranışın çoğunlukla bir bedeli yoktur ve etrafta gören olmazsa da toplumsal bir dışlama yaşanmaz. Ama bu fikir çoğumuzu iğrendirir.

Immanuel Kant, insan haysiyetine gösterilmesi gereken saygıyı sadece toplumda belli bir konumu olanlara değil, tüm insanlara ödenmesi gereken bir borç olarak görmüştür:

> İnsanlığın kendisi bir itibar taşır; çünkü hiçbir insan bir diğeri tarafından sadece bir araç olarak kullanılamaz . . . ama aynı za-

> manda her daim bir amaç olarak kullanılmalıdır. Bu kişinin itibarı (kişiliği) işte tam olarak buna dayanmaktadır . . . bu nedenle başkalarının aynı derecede gerekli olan özsaygılarına karşı hareket edemez . . . pratik olarak, her insanın içinde bulunan insanlık itibarını kabul etme zorunluluğu altındadır.[1]

Bu saygıyı gösterme eğilimimiz ve bir kimsenin aşağılanması karşısında duyduğumuz tiksinti, barbarlığın önündeki güçlü bir sınırlayıcıdır. Bu sınırlayıcının zayıflaması, Amritsar katliamının gerçekleşmesine bir katkıda bulunmuş olabilir. 1919'da, Hindistan'da, General Dyer'ın komutası altındaki birlikler, barışçı bir Hint siyasi toplantısına katılanların üzerine on dakika süre ile ateş açtılar. 500 ila 1000 arasında insan öldürdüler ve bir o kadarını da yaraladılar. General Dyer böyle bir katliamın emrini nasıl verebilmişti?

Bunun açıklaması, Hindistan'ın bu bölgesindeki Britanyalı yetkililerin Hintlileri aşağılayış biçimleriyle bağlantılı olabilir. Bir Avrupalı'ya rastladıklarında, Hintliler onları selamlamak zorundaydılar. Bineklerinden inip, şemsiyelerini indirerek, yola çıkmalıydılar. Bunu yapmayan bir Hintli, selamlamadığı subayın çizmelerini öpmek zorunda bırakılmıştı. Aynı suç için bazı Hintliler de yere yatıp burunlarını tozlu yerlere sürtmek ve sürünmek zorunda bırakılmışlardı.

Bazı Britanyalı subaylar, Hintliler için "ilginç cezalar" icat ediyorlardı. Sokağa çıkma yasağı sırasında bir geneleve giden bir grup Hintli, Yüzbaşı Doveton'ın emri ile genelevde çalışan hayat kadınlarının önünde kamçılanmıştı; Yüzbaşı başka suçlar işleyen Hintlileri de önce tek ayakları üzerinde zıplatıp, sonra alınlarını yere sürttürerek cezalandırmıştı. Bazı Hintliler bir subayın kendilerini vücutlarına badana sürerek cezalandırdığını söylemişlerdir. General Dyer'in kendisinin de suçluları halkın önünde kırbaçlamak için yaptırdığı üçgen şeklinde bir platformu vardı. Dyer, aynı zamanda bir "sürünme düzeni" bulmuştu: Belirli bir yol boyunca giden tüm Hintliler karınları üzerinde sürünmek zorundaydılar. Bacaklarını ve ellerini yerden kaldırdıkları anda, askerler tüfekle-

ri ile onları dürterlerdi.[2] Hintlilerin haysiyetlerine zaten tecavüz edilmemiş olsaydı, bu katliamın emrini vermek çok daha zor olurdu.

Sempati

Bize yakın olan insanlarla aramızdaki karmaşık bağlar, basit çıkarcılığı zayıflatır. Kocalar, karılar, sevgililer, ebeveynler, çocuklar ve arkadaşlar, bencil düşüncelerin sınırlarını belirsizleştirirler. Francis Bacon, çok haklı bir biçimde, çocuğu olan insanların servete rehin verdiklerini söylemiştir. Kaçınılmaz bir şekilde diğer arkadaşlık ve sevgi biçimleri de bizi rehin alır. Kendilerinden büyük bir parçayı daima geride tutan insanlar için çok derin dostluklar kurmak yasak gibidir. Kendinizi vermeniz de, o parçanızın sevdiğiniz insana ait olması demektir. Yeni sempati ve bağlılık biçimlerine doğru her zaman bir çekim vardır. Dar görüşlü çıkarcılığın dengesi bozulmuş durumda.

Tanımadığımız insanlar için de sempati duyabiliriz. Etiyopya'daki mülteci kamplarını haberlerde izlediğimiz zaman yardım etmek için harekete geçebiliriz. Bir annenin, idam edilmeden önce oğlunu ziyaret edişini duyduğumuzda ona acırız.

Acı çekmenin ne olduğuna dair kendi deneyimlerimiz de sempatiyi arttırabilir. Brian Keenan, beş yıl boyunca Lübnan'da çok zor şartlarda, zaman zaman kendisini kaçıranlarca dövülerek rehin tutulmuştu. Başka bir esirin dövüldüğünü duyduğu zamanki deneyimlerini şöyle anlatır:

> Her bir azap dolu çığlıkla, kendi korkumun beni kavradığını ve üzerimde gezindiğini hissederdim. Her birimizin belirli bir kapasitesi var ve bazen de acı içinde olanlara el verme ihtiyacı. Bunun ardında yatanları o zamanlar bilmiyordum, ama o günden bugüne çok şey öğrendim. Kendi mutsuzluğumuzun değişik derecelerini ve değişik yönlerini ne kadar iyi keşfedersek, sıkıntı içinde olanlara erişme veya içgüdüsel olarak sempati duyma kapasitemiz de o kadar büyür.[3]

İnsanlar, kendi mutsuzluklarına karşılık verme biçimleri açısından çeşitlilik gösterirler. Bazıları içlerine kapanır ve kendilerine dönerlerken, diğerleri bir başkasının mutsuzluğuna hemen hemen hiç aldırmaz. Ancak bunun alternatifi olan başkalarına yardım etmek, çok yaygın bir davranıştır ve merhametsizlikle zalimliğin sınırlanmasında çok büyük bir güçtür.

Bir Gerçek ve Arzu Olarak İnsanlık

Saygı ve sempati, insanların her zaman sahip olmadıkları "insani tepkilerdir." Sık sık ortaya çıkan merhametsizliğimiz, bu kitabın temasını oluşturmaktadır, ancak insanlığımızın bir parçası olan bu yaygın ve kökleri çok derin olan tepkilerle çelişmektedir.

Yalnızca kendi çıkarlarını düşünerek başka insanlara iyi davranan ve saygıya ya da sempatiye dair hiçbir kişisel temayülü olmayan birisinin insanlıktan nasibini almadığı rahatlıkla söylenebilir.

İnsani tepkiler, insanlığın çekirdeğini oluşturur. Bunlar çok çeşitlidirler, fakat bunların hepsini insanlıkla bağdaştırmak ancak kısmen deneysel bir iddia olabilir. Bu, aynı zamanda kısmen bir arzu olma niteliğini taşımaya da devam etmektedir.

5. BÖLÜM

Ahlaki Kaynaklar: Ahlaki Kimlik

Dar görüşlü çıkarcılık, aynı zamanda nasıl bir insan olmak istediğimiz gerçeği ile de sınırlanır. Bu istek birçok biçimde olabilir: Kendine daha fazla güvenen biri olmak isterim; ben rüşvet alacak türde bir insan değilim; insanların diyalog kurabilecekleri biriyim; saçımı böyle kestirmem; zaman zaman oldukça iyi bir ebeveynim; televizyonda dini vaazlar veren biri olmadığım için çok mutluyum.

Karakter, Kararlar ve Ahlaki Kimlik

Tarz ya da kişilik değil de daha derin olan karakterle ilgili bir durumda kimlik duygusunun ahlaki bir boyutu vardır. Bir insanın karakteri, Aristoteles'in de söylediği gibi, kısmen kişisel kararlarından ve hareketlerinden doğar. Bunlar tekrarlandığı zaman karakteri oluşturan alışkanlıkları meydana getirirler. Olaylara ve insanların yaptıklarına tepki verme biçimimizin de belirli bir rolü vardır. Bu tepkilerin bizimle hiçbir ilişkisi olmayabilir. Bunları başkalarında gördüğümüzde, sadakate saygı duyar, zalimlikten nefret edebiliriz. Bu tepkiler, arkalarında bir bireysel kararlar tortusu bırakır; bu kararlar belki sadık bir arkadaş olmakla, belki de dinine bağlı biri olmakla, asla bir sigara fabrikasında çalışmayı kabul etmeyecek biri olmakla veya pek popüler olmayan bir davada söz söyleme cesaretine sahip bir kimse olmakla ilgili olabilir. Ancak çok az kimse, derinden bağlı olduğu kişisel kararlarını bir çırpıda sayıp dökebilir. Belki de ancak zor

bir durumla karşı karşıya kaldığımızda onları tam olarak fark edebiliriz. Ancak, biz pek bilincinde olmasak bile, bunlar ahlaki kimliğin çekirdeğidir.

Ahlaki kimlik, çok zor şartlarda cesaret ve güç verebilir. Brian Keenan, kendisini esir edenlerden birisi tarafından dövüldükten sonra, ilk düşüncesi olan intikamın yerini, nasıl başka duyguların aldığını şöyle anlatmaktadır:

> Öfkem azaldıkça, yeni ve muazzam bir gücün benliğime aktığını hissettim. Dövüldükçe, sanki daha da güçleniyordum. Bu, bir kol ya da beden gücü değil, asla bu adamlara teslim olmamak, asla korku göstermemek, asla önlerinde ezilmemek için duyulan büyük bir kararlılıktı. Bana uyguladıkları tüm şiddeti göğüslemek, dik durmak, direnmek ve onlar tarafından aşağılanmayı kabul etmemekti. Bu direnişle ben, onları aşağılayacaktım. İçimde bir parça vardı ki onu ne zincirleyebilecek, ne aşağılayabilecek, ne de benden söküp alabileceklerdi. İçimde, benden de büyük bir ben vardı ve en karanlık zamanlarda gelip içimi kaplıyordu.

Kendimizle Barışık Yaşamak: Sokrates'in Savı

Nasıl bir insan olmak istediğiniz sorusu, ahlaki görünüp ahlaki olmamanın kendi çıkarımıza olduğu görüşüne karşın, Sokrates tarafından geliştirilen savın odak noktasıdır.

Sokrates, insanların inançlarını ve değerlerini ortaya çıkarmak için sorular sorulması ve sonra da bunlara karşıt örnekler vererek tartışılması yöntemi ile en derin arzularımızı ve değerlerimizi daha açık bir şekilde anlayabileceğimize inanıyordu (Bu Sokrates yöntemi bugün bile felsefedeki en iyi şeydir). Sokrates, insanların ahlaklı davranmayarak istediklerinin pek çoğunu elde edebileceklerini kabulleniyor, ancak sorgulama ve eleştiri ile kazanılacak bir özbilginin ahlaksızlığın asıl mutluluğu getirmediğini göstereceğini ileri sürüyordu.

Bu özbilgiye ulaşanlar, mutluluklarının psikolojik bütünlüğe dayandığını görürler. Kendimizle barışık olmamız gerekmektedir. İç çatışmalar, mutluluk için bir tehdit teşkil eder. İç uyum-

suzluk, deliliğe esir olmak demektir ve insanın içindeki hayvanın ipleri ele geçirmesine neden olur. "Benim, tek bir birey olarak kendimle uyumsuz olmamdan ve kendimle çatışmamdansa, ahenksizlik içinde çaldığım bir müzik aletim ya da yönettiğim bir koromun olmasını, insanların tümünün bana karşı çıkıp benimle çatışmasını yeğlerim."[2] Kendinizle barışık olmanız, anarşist ve çatışmacı arzularınızın ahlakın disiplini altında terbiye edilmesine bağlıdır.

Bu savın sorgulanabilir birkaç safhası vardır. Sokrates neden yalnızca psikolojik bütünlüğe erişmiş insanların mutlu olabileceklerini düşünüyor? Ayrıca ahlaklı olmak, anarşist arzulara gem vurmanın tek yolu mudur? Neden ahlak karşıtı bir kimsenin çatışmalarla bölünmüş olması şarttır?

Sokrates'in savı kendi başına zayıf görünmektedir. Ancak ahlaki kaynakların varlığını peşinen kabullenecek olursak, daha mantıklı bir hal alır. Çoğumuzun saygı ve sempati biçimindeki insani tepkileri bir dereceye kadar gelişmiştir. Çoğumuz, en azından birazcık, nasıl bir insan olduğumuz düşüncesi üzerine kafa yorarız. Tüm bu karakter özellikleri zalim bencillikle çatışır ve bunun psikolojik bedellerini yükseltir. Bu, elbette ki "sadece" deneysel bir bakıştır. İnsanlar felsefeden çok sağlam savlar ve kesin çürütmeler beklerler, fakat etik, insanlarla bağlantılı olduğundan, daha yumuşak geçişli olan psikolojiden ve katı evrensel yasaların yerini alan her türlü mizaç özelliğinden ve eğilimlerden kaçamaz.

Sokrates'in savı, yapısında ahlaki kaynakların mevcut olmadığı, "doğal," acımasız bir ahlak karşıtı için hiçbir anlam ifade etmez, fakat geri kalan bizler için çok önemli bir hakikat içerir. Diğerlerini ezmekle ortaya çıkan psikolojik çatışma çoğu zaman (ama her zaman değil) kabullenilemeyecek kadar büyüktür.

Sınırlamalar: Melia Diyalogu

Farklı etik teorileri, ahlaklılığı ya kişisel çıkarlara ya da ahlaki kaynaklardan birine dayandırır. Bu etmenlerden birinin ahlaklılığın temeli olduğunu ileri sürmek eğilimindedirler. Çıkarcılığa

dayalı hesaplarla belirlenen davranışlar, kontrakteryen teorinin kalbidir. Başkalarına sempati duyma da, faydacılığın kalbidir. Bir tür ahlaki konumlarını kabullenme biçimi olarak başka insanlara gösterilen saygı, Kantçı etiğin ve haklara dayanan ahlaklılığın temelidir. Kişinin kendi ahlaki kimliğini sorgulaması ise erdem üzerine kurulu etiğin kaynaklarından biridir.

Ahlaklılık için tek bir temel ileri süren teorilerin çok popüler olmasına rağmen, çıkarcılığın ve farklı ahlaki kaynakların hepsinin oynadıkları bir rol vardır. Bunların hepsi beraber birçok toplumda, ahlaki yasa hakkındaki şüpheciliğin nasıl olup da sonu gelmeyen çatışmalara ve toplumsal çöküntüye neden olmadığının açıklanmasında yardımcı olurlar.

Ancak, tek bir topluluğun sınırları dışında, hem çıkarcılığın hem de ahlaki kaynakların katı sınırlamaları vardır.

Çıkarcı hesaplar, farklı bir topluluğun üyeleri ile olan ilişkilerde, çok farklı ödül ve ceza yapılarıyla karşılaşabilir. Başka grupların üyelerine uygulanan düşmanca muamele karşısında çok daha zayıf bir toplumsal baskı vardır. Ve savaş ortamında bu baskılar çoğu zaman toplu düşmanlığı destekler.

Ahlaki kaynakların gücü de daha azdır. Saygı görme talepleri, çoğu zaman gruptaki statüye bağlıdır. Dışardan gelen birinin talebi en düşük düzeyde karşılanabilir. Sempati için de aynı sınırlamalar mevcuttur. Bizi bağlayan sempatiler çoğu zaman inatçı bir biçimde sınırlayıcı ve seçicidir. Çocuğum için dağları devirebilirim, ancak bir yabancıya yardım için sokağın bir tarafından öbür tarafına geçmem. Sempati, belirli bir topluluğun dışındakilere çok zor uzanır.

Bu sınırlamalar, gün geçtikçe daha çok göze batan bir ahlaki boşluğun ortaya çıkışını açıklamakta faydalıdır. Ahlaklılığın büyük bölümü içe dönüktür, belirli bir topluluğun üyelerinin çıkarlarına ağırlık verilir ve o topluluğun dışındakiler için gösterilen ortak kayıtsızlık, hatta düşmanlık konusunda bir şey yapılmaz. Bu ahlaki boşluğun insanlık için bir felaket olduğu giderek daha belirgin hale gelmektedir.

Thukydides tarafından anlatılan "Melia diyalogunda" iç ahlaklılığın sınırları son derece çarpıcı bir biçimde resmedilmiştir. Peloponisos Savaşı sırasında Melia Adası sakinleri, Atina ve Sparta arasında tarafsız kalmaya çalışmışlardı. Ancak Atinalıların saldırıları, onlara düşman olmalarına neden oldu. Atinalılar, elçiler gönderdiler ve Melialıların kendilerine haraç ödemeleri karşılığında barış önerdiler. Thukydides tarafından anlatıldığına göre, görüşmeler esnasında Atinalılar ahlaklılığa yapılan her türlü sığınmayı kesinlikle reddettiler. Atinalılar, ne imparatorluklarının hak sahibi olmasına dair "süslü ibareler" kullanacaklar, ne de Melialılar tarafından verilen zararları dile getireceklerdi. Melialılara şunu söylediler:

> Bize hiçbir zarar vermediğinizi söyleyerek bizi etkileyeceğinizi sakın hayal bile etmeyin . . . Siz de en az bizim kadar iyi bilirsiniz ki bu konular pratik insanlar tarafından tartışıldığında, adalet, dayatmacı güçlerin eşitliğine dayanır ve aslına bakılacak olursa güçlü olanlar ellerindeki güçle ne yapmak zorundaysalar yaparlar ve zayıf olanlar da neyi kabul etmek zorundaysalar onu kabul ederler.[3]

Melialılar, Atinalılara bir gün kendilerinin de yenilebilme ihtimali karşısında oyunu adil oynama ve adil anlaşmalar yapma ilkesini korumalarının kendi çıkarlarına olduğunu söylediler. Atinalılar, böyle bir yenilgi riskinin küçük bir adanın tarafsız kalmasına izin vererek zayıf görünme riskine oranla çok daha düşük olduğu cevabını verdiler.

Melialılar, bunun üzerine doğrudan ahlaka sığındılar ("Sizin vatandaşlarınızın adalet anlayışı bu mudur?"). Atinalılar, bu görüşü ellerinin tersleri ile bir kenara ittiler: "Doğru ve yanlış söz konusu olduğunda, ikisi arasında bir fark olduğunu düşünmezler." Atinalılar gerçekçilik olduğunu düşündükleri gayet acımasız bir tutum sergilediler:

> Elinize bu tür bir fırsat geçtiği anda hükmetmeniz doğanın genel ve gerekli bir kanunudur. Bu, bizim kendi koyduğumuz bir kanun olmadığı gibi, koyulduğu zaman da buna ilk uyan biz değiliz. Biz geldiğimizde bu kanun vardı ve biz de ardımızdan geleceklerin arasında daima varolacak şekilde bırakacağız. Biz, yalnızca bu kanuna göre hareket ediyoruz ve biliyoruz ki siz ya da bir başkası, bizimki gibi bir güce sahip olduğunuzda tam olarak aynı şekilde hareket edersiniz.

Melialılar, Atina'ya tabi olmayı reddederek tarafsız kalmaları yönünde bir anlaşma önerdiler. Bunun üzerine Atinalılar, Melia şehrini kuşattı ve bir sonraki kış Melialılar teslim oldular. Atinalılar askerlik çağındaki tüm erkekleri öldürüp kadınları ve çocukları köle olarak sattılar.

Atinalılar, katı ahlak karşıtlığını gerçekçilik olarak göstermişlerdir. Bunun yankıları o günden bugüne kadar pek çok kereler duyulmuştur; örneğin Stalin'in savaşan ülkelerin politikaları hakkındaki şu sözlerinde: "Bir ülkeyi işgal eden her kimse, aynı zamanda kendi toplumsal sistemini de kabul ettirir. Ordusunda bunu yaptıracak gücü olduğu sürece herkes kendi sistemini kabul ettirir. Bunun aksi olamaz."[4]

Nietzsche, Melia diyalogu üzerindeki düşüncelerinde, Atinalıları hiç bir şekilde eleştirmemiştir. Kendisinden bekleneceği şekilde, Melialıların ahlaka sığınmalarına sempati duyanları küçümsemiştir:

> Siz, öfke ve kıskançlık ile birbirlerini yemek isteyen bu küçük özgür Yunan şehirlerinin insancıl ve adil ilkelerle yönetilebilmesine ihtimal veriyor musunuz? Melialılarla yok olmak veya teslim olmak konusunda görüşen Atinalı elçilere söylettiği sözler nedeniyle Thukydides'i suçlayabilir misiniz? Sadece kendileri de birer Tartuffe[*] olanlar böyle korkunç bir gerilim ortamında erdemden bahsedebilirler – veya toplumdan ayrı yaşayanlar, münzeviler,

[*] Moliere'in bir piyesindeki ikiyüzlü papaz; dindarlık taslayan kimse. (e.n.)

> mülteciler ya da gerçeklikten kaçan göçmenler – yani kendi kendilerine yaşayabilmek için her şeyi inkar edenler.[5]

Nietzsche'nin yorumlarının gaddar "gerçekçiliği" şu ana kadar söylediklerimizle yanıtlanamamıştır. Karmaşık kişisel çıkar hesapları ve en derin psikolojik ihtiyaçlarımız bir iç ahlaklılık yaratabilir, ancak bu, Atinalıları Melia'ya karşı frenleyememiştir. İki bin yıldan daha uzun bir süre sonra bile, her ikisi de Melia'nın birkaç yüz kilometre kuzeyinde olan Bosna ve Kosova'da bu anlatılanlardan pek de farklı olmayan olaylar yaşandı. Atinalıların ve Nietzsche'nin bu katı tutumları için hala bir yanıta ihtiyacımız var.

6. BÖLÜM

Zulüm Şenliği

Keyfi seçilmiş bir arazi, etrafı tel örgülü
Bıkkın yetkiler beklemede (biri şaka yapmaya bile gönüllü)
Nöbetçiler terlemekte, çünkü sıcak cehennemi:
Sıradan, nezih insanların oluşturduğu bir kalabalık
Öylece bakıyordu hiçbir söze varamadan
Üç solgun insan götürülüp bağlanırken
Toprağa çakılmış üç direğe.

Dünyada büyük ve muhteşem ne varsa
Ağır olan ve hep aynı ağırlıkta kalan her şey
Diğerlerinin avuçlarındaydı; onlarsa küçüklerdi
Yardım bekleyemezlerdi ve yardım da gelmedi:
Düşman ne yapmak istediyse yaptı,
Utançları korkunç boyuttaydı; onurlarını kaybettiler
Ve bedenleri ölmeden önce insan olarak öldüler.

W.H. Auden, *The Shield of Achilles*

Ivan Karamazof, vahşetle dolu bir dünyayı yaratan Tanrı'nın ahlaki otoritesini kabul edememişti. İnsanların asılmadan önceki son gecelerini kulaklarından bir duvara çivilenmiş halde geçirdikleri veya hamile kadınların karınlarının kamalarla yarılıp doğmamış bebeklerinin çıkarıldıkları bir dünyayı yaratan her Tanrı hakkında sorulacak sorular vardır. Aynı zamanda insanlar hakkında da sorulacaklar vardır: "Hiçbir hayvan insan kadar za-

lim olamaz, bu kadar sanatsal, bu kadar yaratıcı bir zalimlik sergileyemez."

Körfez Savaşı'nı takip eden gazeteciler, Saddam Hüseyin'in güçlerinin Kuveytlilere neler yaptıklarını anlatmışlardı. Bildirilen pek çok zalimce eylemin arasından birkaçı öne çıkmaktadır. Iraklıların onaylamadığı kişileri tedavi ettiği için Mübarek el-Kabir hastanesinde jinekolog olarak görev yapan Hisham el-Abadan tırnakları sökülmüş ve gözleri oyulmuş bir şekilde öldürülmüş olarak bulunmuştu.[1] Iraklılarca tutuklanan yirmi yaşındaki bir kadının tüm saçları kazınmış, iki ay boyunca devamlı tecavüz edilmiş ve hamile olduğu halde elektrikli sandalyede idam edilmişti: Ölmeden önce de "memeleri kesilmiş ve karnı deşilmişti."[2]

Ahmed Qabazard, Iraklılar tarafından tutuklanan on dokuz yaşında bir Kuveytliydi. Iraklı bir subay, ailesine serbest bırakılacağını bildirdi.

> Tarifsiz sevinmişlerdi, güzel yemekler pişirildi, otomobil sesi duyulunca da kapıya çıktılar. Ahmed otomobilden çıkarılınca kulaklarının, burnunun ve cinsel uzuvlarının kesilmiş olduğunu gördüler. Çıkarılmış gözlerini avuçlarında tutuyordu. Sonra Iraklılar onu vurdular, karnından ve başından. Annesine de oğlunun ölüsünü üç gün boyunca olduğu yerden kaldırmamasını söylediler.[3]

Yabancı gazeteciler, Irak'ta Saddam Hüseyin rejimi düşmanlarının tutsak olarak tutuldukları yerleri gezme olanağı bulmuşlardı. Kürtlerin Kerkük'ü almalarından sonra gerçekleşen bir geziyi Gwynne Roberts şöyle aktarmıştır:

> Kürtler, beni bir işkence merkezi olarak kullanılan güvenlik kuvvetleri binasının kapkaranlık mahzenlerine indirdiler. Bir hücrede duvara çivilenmiş insan eti parçaları, kulak memeleri vardı ve sıçrayan kanlar tavanı kaplamıştı. Tavanda büyük metal bir pervane asılıydı; rehber, bana mahkumların bu pervaneye asıldıklarını, pervane dönerken de, kalın sopalarla dövüldüklerini söyledi.

> Tavanda ayrıca kurbanların asıldıkları kancalar vardı. Bir işkence kurbanı, mahkumların ellerinden duvara çivilenerek çarmıha gerildiklerini söyledi. Sık kullanılan diğer bir teknik de mahkumları kancalara astıktan sonra hayalarına ağırlıklar asılmasıydı.[4]

Bunlar pek tabii ki birinci sayfadan verilecek haberlerdi, ancak bunun nedeni bir parça da Saddam Hüseyin'in Körfez Savaşı'nda düşmanımız olmasıydı. Rejiminin insanı dehşete düşüren korkunçluğu fazlasıyla göz önündeydi ve dünya bu konuda söylenenleri dinlemeye hazırdı. Bundan önce Uluslararası Af Örgütü ve diğerleri, Irak'ta bunlara benzer işkenceleri yıllar boyunca rapor etmişler, ancak bunlar çok az yankı bulmuştu.

Iraklıların ülkeden çıkarılmasından hemen sonra, bu sefer Kuveyt'ten, işkence görme sırasının Filistinlilere geldiği hakkında raporlar gelmeye başladı. Bu yeni işkence dalgasının kurbanlarıyla, Farwaniya Hastanesi'nde konuşuldu. Bir Filistinli'nin vücudunun yarısı felç olmuştu, konuşamıyordu. Bir not defterine "Bana elektrik verilerek işkence yapıldı, felç oldum . . . bir istihbarat biriminin elindeydim . . . kaderimin ne olduğunu bilmiyorum. Sadece Filistinli olduğum için yakalanmıştım. Sonra beni bu hastaneye attılar. Buradan çıkmak istiyorum . . . Kuveyt'ten çıkmak . . . Lütfen bana yardım edin," diye yazmıştı.[5]

1991'de yayınlanan raporunda Uluslararası Af Örgütü, ellinin üzerinde ülkede insan hakları ihlali karşıtı protestoların yapıldığını, on üç ülke aleyhindeki protestolarda ise işkenceden özel olarak bahsedildiğini belirtmiştir.[6] Bütün bunlar, işkencecilerin halen nefret duyulan bir rejim mensubu olmaları veya kurbanlar arasında çok ön planda olan bir Batılının bulunması gibi haller dışında, kamuoyuna fazla duyurulmadığı için çoğumuzun pek de bilincinde olmadığımız olaylardır. Gerçek şu ki çoğu zaman hükümetleri Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri ile iyi ilişkiler içinde olan, bazen de kullanılan malzemelerin alenen Batılı şirketlerce temin edildiği birçok ülkede, insanda nefretlerin en büyüğünü uyandıracak derecede zalim işkenceler rutin olarak yapılmaktadır. İşkencenin gerileme halinde olduğunu düşünmek

için çok az nedenimiz var. Zulüm şenliği hala aynı biçimde devam etmekte.

İnsanda ne var ki bu tür eylemler gerçekleştirebiliyor?

Burada üç etmen öne çıkmaktadır. Zulmetmekten hoşlanılması söz konusudur. Aynı zamanda, duygusal olarak yetersiz olan insanlar, kendilerini hükmederek ve zulmederek kanıtlamak isterler. Ve, zulmü sınırlayan ahlaki kaynaklar ortadan kaldırılabilir.

Zulmetmekten Hoşlanma

Bazen zalimce davranışlar belirli bir amaca hizmet etme görevi görür, örneğin gözdağı vermek. Arjantin'de kaçırılma ve işkence görme korkusu askeri diktatörlük tarafından eleştirileri önlemek için kullanılmıştı. "Ortadan kaybolan" insanlar adına ihzar emri çıkarttıran bazı Arjantinlilerin kendileri "ortadan kaybolmaya" başlamışlardı.

İnsanların ağızlarından bazı bilgiler almak için fiziksel veya psikolojik işkence kullanılabilir, fakat sonuçta elde edilen bilgilerin güvenilirliği kuşkuludur. İnsanlar çektikleri ıstırabı durdurmak için her şeyi itiraf edebilir, herkesi suçlayabilirler. Bilgi edinmek için işkenceyi kullanma paradoksu, bunun asıl maksat olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir.

İşkencenin ve diğer eziyetlerin bir araç olarak kullanılması onların hala hüküm sürmesini veya içerdikleri yaratıcılığı açıklamaya yeterli değildir. Ahmed Qabazard'a yapılanların Kuveytlileri korkutmak için yapılan ince hesaplardan kaynaklandığına inanmak mümkün değil. İnsan psikolojisinin derinliklerinde, aşağılama, işkence etme, yaralama ve öldürme güdüleri vardır.

Burada insana cazip gelen bir yön, kurbanlar üzerinde gücün kullanımıdır. Jacobo Timerman, Arjantin'de askeri rejim altında işkence görmüştü. Birbirlerine ihtiyaç duymaları mümkün olan işkenceci ve kurban arasında bazen bir bağın olduğunun farkına varmıştı. Kurban, bir insan sesine ihtiyaç duyabilirdi. "İşkenceci

için bu bir tanrılaşma duygusudur . . . İşkenceci, işkence görenin kendisine ihtiyaç duymasına ihtiyaç duyar." Timerman, kendisine kahve, yiyecek ve battaniye veren bir işkenceciyi anlatır. Aynı adamın kendisine yaptığı kadın bir mahkumla yatma önerisini de reddetmiştir. Onun bu tavrı, adamı çok kızdırmıştır: "Bana bazı ihsanlarda bulunma, benim dünyamı ve durumumu değiştirebilme kapasitesini bir şekilde bana ve kendisine gösterme ihtiyacı duyuyordu. Bana, kendi başıma ulaşamayacağım, yalnızca onun bana verebileceği şeylere ihtiyacım olduğunu göstermek istiyordu."[7] Daha üst düzeydekiler de bu güç gösterisinden zevk alıyorlardı. General Galtieri, mahkumların bulunduğu bir merkezi ziyaret etmişti. Aylarca gözleri bağlanarak işkence gören bir kadına, "Eğer yaşayacak dersem yaşarsın, ölsün dersem ölürsün. Ne tesadüf ki adın benim kızımınki ile aynı, bu nedenle yaşayacaksın," demişti.[8]

Bazıları için, özellikle kurbanlar kadınsa, zulmetmekten alınan zevk, cinsel boyuttadır. Askeri rejim altında işkence gören Brezilyalı kadınlara uygulanan eziyetler ve aşağılamalar bu konuda tipiktir. Kadınlar, çırılçıplak soyularak dolaştırıldıklarını, meme uçlarının sürekli çimdiklendiğini, mahrem yerlerine odun parçalarının sokulduğunu, çırılçıplak çalıştırıldıklarını ve bu sırada çirkin şakalara ve hareketlere maruz kaldıklarını anlatmışlardır.[9]

Cezalandırmanın vahşi ve şiddet dolu tarihi, ancak zulmetmekten hoşlanma bağlamı çerçevesinde tam anlamıyla anlaşılabilir. İnsanlar idamlardan heyecan duyarlar. Louis-Sebastien Mercier, Fransız ihtilalcileri XVI. Louis'yi giyotinle idam ettiklerinde oluşan tepkiyi şöyle tarif etmektedir:

> Kralın kanı fışkırdı ve silahlı seksen bin adamdan yükselen sevinç çığlıkları neredeyse kulaklarımı patlatacaktı . . . Quatre-Nations okulu öğrencilerinin şapkalarını havaya fırlattıklarını gördüm; Kral'ın kanı akıyor ve bazıları parmaklarını bu kan gölüne batırıyordu; hatta biri tadına baktı . . . İdam sehpasının üstünde duran bir cellat, kurdelelerle bağlanmış saç perçemlerini satıyordu . . .

> İnsanların gülerek, konuşarak, sanki bir eğlencedeymiş gibi kol kola geçtiklerini gördüm.[10]

Nietzsche'nin belirttiği gibi, işkence ve ölüm yöntemlerini maharetle uygulamak, herhangi bir şeye engel olma hesabından kaynaklanmamaktadır. Bugün bile varolan idam cezasına yönelik yaygın destek, suç oranını azaltma düşüncesinden daha fazlasını yansıtıyor gibidir. Britanya kanunlarında idam cezası kaldırılmamışken, cellatlık görevi için haftada beş civarında başvuru olurdu.

Bazı İnsanlar, Başkaları Değil

Zulmetmenin psikolojik cazibesi, zulüm eylemlerinin tek açıklaması olamaz. Birçok kişi, işkence yapmaz, yaralamaz veya öldürmez.

İşkencecilerin çoğu erkektir. Çin Kültür Devrimi sırasında Kızıl Muhafızlara mensup kadınlar oldukça korkunç şeyler yapmış olsalar da, fiziki eziyet kadınlara o kadar da çekici gelmemektedir. Bu durum, cinsiyet farklılığının biyolojik farklılıkları ne dereceye kadar yansıttığı ve bunun yetiştirilme biçimleri ve fırsatlar arasındaki farklılıkların ne ölçüde bir sonucu olduğu sorularını ortaya çıkarmaktadır. Diğer "doğa mı, yetiştirme mi" konularında olduğu gibi, burada da kanıtlar kesin olmayıp tartışmaya açıktır.

İnsanlar arasında bireysel farklılıklar olduğu kanısı o kadar tartışmalı değildir. Zulmedenler, genellikle şu veya bu şekilde duygusal olarak sakattırlar. Brian Keenan'ı kaçırıp kötü muamele edenler, yirmili yaşlarındaydılar, ancak on üç yaşındakilere özgü bir olgunlaşmamışlıkları vardı. Keenan, "Adamı görüyordum, İslamiyet veya etnik kökenle tarif edilemeyecek bir adamdı, belki de zincire vurulmuş adamdan daha fazla kafası karışık, az önce dövdüğü adamdan daha fazla yaralı ve acı çeken bir adamdı," diye yazmıştır. Seks saplantıları vardı. Mizah duyguları yoktu ve esirlerinin şaka yapmalarını bir tehdit olarak algılıyorlardı. Tek başlarına olmaktan korkuyorlar, bu nedenle hiç durmamacasına

radyo çalıyor ve televizyon seyrediyorlardı. Esirlerine bağımlı hale gelmişlerdi, bazen onlara kendileriyle konuşmaları için yalvarıyorlardı.

Brian Keenan, bu vahşetin kaynağı konusunda şunları düşünmüştür:

> Zalimlik ve korku, insan kaynaklıdır ve bunları yapanlar, bunlar tarafından yönetilirler. Bu tür insanlar, yarım insanlardır. Kendi içlerindeki boşluğu tehdit eden her şeyi yok etmeye çalışarak tahlil edilmemiş hayatlarını yaşarlar. Bir çocuk, korktuğu zaman yüzüne battaniyesini kapatır. Korku duyan bir yetişkinse, kendi yetersizliğini bir başkasına yükler. Onları suçlar, onlardan nefret eder ve onları yaralayıp, daha da kötüsü, yok ederek sevgisiz benliğinden kurtulmayı ümit eder.[11]

Birçok insanın duygusal açıdan sakat olmadıkları gerçeği, merhametsiz davranışların neden oldukça ender olduğunun açıklamasının bir parçasıdır, fakat öykünün tamamı bu değildir. Aynı zamanda çıkarcılığın ve ahlaki kaynakların sınırlayıcı etkileri de vardır.

Ahlaki Kimliğin Aşınması

Zulmedenlerden bazıları, bir zamanlar kendilerinin çok farklı bir insan olduğunu düşünüyor olabilirler. Ancak ahlaki kimliğin çeşitli biçimlerde aşınması mümkündür.

İnsanlar, başlangıçta açıkça seçme şansı verilmiş olması halinde yapmayacakları şeyleri yapmaya yavaş yavaş itilirler. En başta atılan küçük adımların her biri hesaba katılmayacak kadar önemsiz olabilir, ancak daha sonra ahlaki sınırlar için duyulan endişe, her şeyin çoktan geçmiş olduğu şeklindeki rahatsız edici düşünceyi akla getirmekten başka hiçbir işe yaramaz. Arjantin'de devlet terörü esnasında kaçırılan mahkumlara, bazen ufak temizlik işleri yapmakla başlayacak bir işbirliği karşısında daha iyi yaşam koşulları önerildiği olmuştur. Bu mahkumlardan bazıları,

birkaç basamak öteye giderek sorgulamalarda ve hatta işkencelerde bile görev almışlardır.

İnsani Tepkilerin Zayıflaması

İnsani tepkiler zayıflarsa, gaddarlık yapmak kolaylaşır. İşkenceciler, sempatilerini veya onların düşündüğü üzere "rahatsızlıklarını" bastırmak zorundadırlar. Bunu yapabilmenin bir yolu, kurbanların topluma ait olmadıklarını, genellikle damgalanmış başka bir gruba mensup olduklarını kabullenmekten geçer. Dışlayıcı sınıflandırma, ideolojik de olabilir. Bulunduğunuz konuma göre, yalnızca insan olmak yerine, bir emperyalist ya da komünist olarak görülen bir kişiye kötü muamele etmek çok daha kolay olabilir.

Kurbanlara duyulan saygı ortadan kalkarsa, gaddarlık yapmak kolaylaşır. Bu nedenle, gücü elinde bulunduranlarca uygulanan aşağılama kötüye işarettir. Çoğu zaman aşağılama ve gaddarlık arasında bir bağ bulunabilir. Arjantinli işkenceciler, mahkumları çırılçıplak koştururken, aynı zamanda, "Benim annem bir orospu . . . Beni bir orospu doğurdu . . . Mastürbasyon yaparım . . . Nöbet tutan onbaşıyı saymalıyım . . . Polisler beni sever," diye bağırtırlardı.[12]

Arjantin'de "ortadan kaybolanlar"ın gözleri bağlanarak, direnme ihtimalleri azaltılırdı. "Duvar çekmek" diye adlandırılan bu uygulama, onları çaresiz ve işkencecilere muhtaç hale getirerek, onurlarını çiğnemeye yönelikti. Dr. Norberto Liwsky yaşadıklarını şöyle aktarmıştır: "İşkencecilerin ve gardiyanların bize karşı normal tutumu, bizi kölelerden bile daha aşağı görmek şeklindeydi. Biz sadece nesnelerdik. Hem de yararsız, rahatsızlık veren nesneler. Bize 'Siz pisliksiniz' derlerdi."

Bu aşağılama, bazen etnik veya dini kaynaklıdır. Arjantin'deki işkenceciler, Nazizmin bilinçli yankılarını taşıyan sapkın bir Yahudi karşıtlığının etkisindeydiler. Yahudiler aşağılanırlardı; bazen vücutlarına gamalı haçlar çizilir veya "Heil Hitler" diye bağırmaya zorlanırlardı. Anüslerinden içeri sokulan bir farenin iç

organlarını yiyip parçalayarak kendine bir çıkış yolu yaratması gibi özel işkencelere maruz kaldıkları da olmuştu.[14] Jacobo Timerman, kendisini tutsak edenlerin Arjantin aleyhindeki Yahudi "komploları"na olan saplantılarından bahsetmiştir. Elektrik şoku verilerek gördüğü işkenceye daha da aşağılama katmak için Yahudiliğinin nasıl kullanıldığını şöyle anlatır:

> Artık çok eğleniyorlardı, hatta kahkahalara boğuldular. Birisi, hala ellerini çırparken bir yandan da değişik bir yöntem bulmuştu: "Kırpık çük . . . kırpık çük." Bunun üzerine ellerini çırparken bir yandan da tekrarlamaya başladılar: "Yahudi . . . kırpık çük . . . Yahudi . . . kırpık çük . . ." Sanki artık kızgın değil gibilerdi, yalnızca iyi vakit geçiriyorlardı.[15]

İşkencecinin sanatının ana noktası, kurbanını onu koruyan haysiyetinden yoksun bırakarak işini kolaylaştırmaktır.

Soğuk Şaka

Saygı yokluğunun en güçlü ifadelerinden biri soğuk şakadır. Kuveyt'in işgali sırasında, bazı Iraklılar, öldürdükleri bir çocuğun ailesinden kurşunların parasını istemişlerdi.[16] Kuveytlilerden hiçbir sebep göstermeden de para alabilirlerdi. Bu talebe eklenen zalimce espri de, bunu soğuk bir şakaya dönüştüren öğedir.

Gaddarca eylemlerde bulunanların kullandıkları dil, böyle soğuk şakalarla doludur. Saddam Hüseyin'in emrindeki Irak askeri güvenlik güçleri, Bağdat'taki Kadhemya Hapishanesi'ni siyasi mahkumlara işkence yapmak için kullanır. Mahkumları öldürmek için içine attıkları akü asidi dolu tank, "yüzme havuzu" diye adlandırılmıştır.[17] Cunta emrindeki Arjantinli askerler, büyük elektrik şokları vermekte kullandıkları aletin adını "Susan" koymuşlardı ve bir mahkumun bu aletle işkence görmesine de "Susan'la muhabbet" diyorlardı. Apartheid döneminde Güney Afrikalı sorgulayıcılar, değişik işkence türleri için çeşitli isimler bulmuşlardı: "telefon etmek," "radyo çalmak," "denizaltı," "uçakla gezmek" ve benzeri.[19] Aynı adların Arjantin'de kullanıldığı da

görülmüştür ki bu da işkenceyi eğlenceli kılma konusunda insanı tiksindiren uluslararası bir dilin geliştiğini göstermektedir.

Soğuk şaka, kurbanı alay konusu yapar. Bu, zulmün katlanmasıdır ve aynı zamanda bir güç gösterisidir: Sırf biraz eğlenmek için sana cehennem azabı çektirebiliriz. Soğuk şaka, "biz" ve "onlar" arasındaki farkı vurgular: Biz sorgulayıcılar, siz kurbanlarla yok olup gitmeniz pahasına eğlenen bir grubuz. Bu, aynı zamanda bir katılık gösterisidir: Sempati duygularından o kadar az nasibimizi almışız ki sizin acılarınıza gülebiliyoruz; ancak bu gösteri, sempati duygularının bastırılmasının o kadar da kolay olmadığı ve belirli bir yardım gerektirdiği konusunda bize ipucu verebilir.

Soğuk şakaya başvuranlar her zaman yalnızca işkenceciler değil, sistemin içinde bir ya da iki adım daha geride duranlar da olabilir. Dubai'de Özel Kuvvetler karargahında ayrı bir hücre tesis edilmiştir:

> Bu hücre, dehşet verici yükseklikte yayın yapan bir ses sistemi ve sonunda insan bedenine zarar verebilecek bir frekansta, yani 11 hertz'de ses üretebilecek şekilde tasarlanmış bir ses jeneratörüyle donatılmıştır. Beyaz ses jeneratörü ile birlikte çalışan yine 11 hz'e ayarlanmış, yanıp sönen bir ışık da vardır. İkisinin birleşik etkisi, hücrenin içindeki kişiyi birkaç dakika içinde haykıran, çaresizce yalvaran bir varlığa dönüştürebilir.

Bu işkence odasını kuran Britanyalı şirketin buraya "Eğlence Evi" adını verdiği de rapor edilmiştir.

Bu soğuk şaka kullanımı, ne fazladan bir eziyet, ne de güç gösterisidir. Daha çok, işadamlarının ve teknisyenlerin yaptıkları şeyle tam olarak yüzleşmedikleri bir cihazdır. Bu, başka insanlar için hazırladıkları işkencenin fazla ciddiye alınmadan anılmasını sağlayan koruyucu nitelikte bir küstahlıktır.

İnsani Tepkilerin Açığa Çıkması

Saygının ve sempatinin fişini çekme teknikleri güçlüdür, fakat bazen insani tepkiler dikkatle inşa edilmiş savunmaları yarıp geçer.

1985'te, apartheid döneminin Güney Afrikasında, Durban şehrinde bir gösteri yapılmıştı. Polis, göstericilerin üstüne her zamanki gibi şiddetle saldırdı. Bir polis memuru, siyah bir kadını kovalıyordu, niyetinin onu elindeki sopayla dövmek olduğu çok açıktı. Kadın kaçarken, ayakkabılarından biri ayağından çıktı. Canavar polis, aynı zamanda iyi yetiştirilmiş bir Afrikanerdi[*] ve bir kadın ayakkabısını düşürdüğünde, ayakkabının alınıp kendisine verilmesi gerektiğini biliyordu. Ayakkabıyı kadına verirken, göz göze geldiler. Polis, kadının peşini bıraktı, çünkü artık onu dövmek gibi bir seçeneği yoktu. (Bu olaya tanık olan David Spuret'e büyük teşekkür borçluyum.)

Bu türlü olaylara, daha iyi kontrol edilen işkence ortamında nadiren rastlanır ve böyle bir şey de çok uzak bir ihtimaldir. Ayakkabının çıkması, polisin şaşkınlığına gelmiş ve bu, bir kadının haysiyetini tamire yardım etme şeklindeki kendisine öğretilmiş kibarlıkla birleşmiştir. Bu hareket ve göz göze geliş, normal insani tepkilerin açığa çıkmasını ve bu tepkilerin şiddeti engelleme eğilimini tetiklemiştir. Bu gibi bir açığa çıkma nadir olsa da, yine de gerçekleşebiliyor olması, psikolojimizin şiddeti olası hale getiren yönüne karşı koyabileceğimizi düşündürmesi bakımından önemlidir.

Zalimlik Geleneği ve Bunun Yenilebilmesi Ümidi

Zalimliğin, insan psikolojisi içinde derin kökleri vardır, ancak ayrıntıları ve teknikleri yeni nesillere aktarılan bir gelenektir. Farklı ülkelerde işkence dilinin aynı olması bir tesadüf değildir. Jacobo Timerman'ın, Arjantin'de Nazi tarzı Yahudi karşıtlığına maruz kalması da bir rastlantı değildir. Primo Levi, bir zamanlar "Sessiz Nazi diasporası, Akdeniz, Atlantik ve Pasifik kıyılarındaki düzinelerce ülkenin siyasetçilerine ve askerlerine eziyet etme ve

[*] Güney Afrika'da doğmuş Avrupalı. (e.n.)

işkence sanatını öğretti," diye yazmıştır. Saddam Hüseyin için çalışan işkenceciler, eski Doğu Alman gizli polisi Stasi tarafından eğitilmişlerdi; Stasi de bu işi Gestapo'dan öğrenmişti. Bu gelenek, tıpkı bir virüs gibi, ulusal ve ideolojik sınırların ötelerine çok kolay taşınmaktadır.

Bu, işkence ve benzer zalimlikler konusunda büyük bir karamsarlığı destekler gibi görünebilir. İşkencenin ne kadar kolay aktarılabildiğini ve içimize ne kadar kolay nüfuz edebildiğini vurgulamak, kaçınılmaz olduğunu akla getirebilir. Bunu yenmek, elbette ki kolay olmayacaktır.

Ancak, biraz tereddütle olsa da, bunu yenmenin mümkün olabileceğini düşünüyorum. Nietzsche'nin doğru bir şekilde insanların zulüm aşkının bir ifadesi olarak yorumladığı kaynar yağın içine atılmak veya koşan atların bacaklarına bağlı halde parçalanmak gibi korkunç cezaların artık tarihe karışmasından kaynaklanan bir ümit var.

Immanuel Kant, şöyle yazmıştır:

> İnsanlığın kendi onurunu zedeleyen utanç verici cezalar da olabilir (örneğin bir insanı dört parçaya bölmek, onu köpeklere parçalatmak, burnunu ve kulaklarını kesmek). Bu cezalar, onuruna düşkün (herkesin yapması gerektiği gibi, başkalarından saygı görmeyi talep eden) bir kimse için sahip olduklarını ve hayatını kaybetmekten daha acı verici olmakla kalmayıp, aynı zamanda bu şekilde muamele görebilen bir türe mensup olmanın utancı ile izleyenlerin de yüzlerini kızartır.[21]

Daha da fazlası, bunları yapabilen bir türe ait olmanın utancı ile yüzü kızarmaktır. Bazı ülkelerde, insanlar hala kırbaçlanarak, uzuvları kesilerek, recm yoluyla öldürülerek veya elektrikli sandalyeye gönderilerek cezalandırılmaktadırlar. Fakat dünyanın birçok yerinde bu cezalandırma yöntemlerine duyulan nefret, bunların kaldırılmasına yetecek ölçüde güçlü olmuştur. Bunların hiçbiri insan ırkı geliştikçe işkencenin ve zalimce cezaların kesinlikle geride kalacağını göstermez. Fakat en azından zulüm şenli-

ğinin bitirilmesinin mümkün olabileceğini düşünmemiz için bir neden oluşturur.

7. BÖLÜM

Nietzsche'yi Yanıtlamak

> Fakat Nietzsche neden gecede yıldız olmadığını, yarasalar, baykuşlar ve çılgın aydan başka hiçbir şeyin olmadığını düşünür ki?
>
> W.B. Yeats, kendi *Ahlakın Soykütüğü Üzerine* kitabında sayfa kenarına yazdığı bir not.

Jean Améry, Viyana'da büyümüştü. O zamanlar adı Hans Maier'di. Yahudi'ydi, felsefe öğrencisiydi ve bir Nazizm karşıtıydı. Anschluss sırasında Belçika'ya kaçarak Nazilerin bu ülkeyi işgal etmeleri üzerine, Belçika Direniş Örgütü'ne katıldı. Tutuklandı, Gestapo tarafından işkenceye tabi tutuldu ve Auschwitz'e gönderilip buradan sağ kurtuldu. Savaştan sonra Belçika'ya döndü. Taşıdığı Alman adını terk etti, yeni adı ile felsefe yazıları yazdı. Nietzsche için "Canavarla süper adamın sentezini düşleyen adam" diye yazdı ve şöyle devam etti: "Kendisine yanıt, canavarla alt-insanın birleşmesine tanık olanlarca verilmelidir; insanoğlunun bir bölümü büyük bir neşe içinde Nietzsche'nin deyimiyle zulmün şenliğini kutlarken, onlar orada kurbanlar olarak bulunuyorlardı."[1]

Améry, Nazizm kurbanı bir aydın için Auschwitz'i, bir tür ahlakçılık karşıtlığına destek verir görmenin ayartıcılığı hakkında yazmıştır:

> Onların daha güçlü taraf olduğu şeklindeki inkar edilmez gerçeği göz önüne alırsak, onu mahvetmeye hazırlananlar haklı değiller miydi? . . . Evet SS aynı yolda devam edebilirdi: Hiçbir doğal hak

> yoktu ve ahlaki kategoriler de tıpkı moda gibi gelip geçiciydi. Yahudileri ve siyasi muhalifleri ölüme götüren bir Almanya varoldu, çünkü bu Almanya, ancak bu yolla tam gerçekliğe ulaşacağına inanmıştı. Yunan medeniyeti, esaret üzerine inşa edilmişti ve Atina ordusu, aynı SS'lerin Ukrayna'da yaptıkları gibi Melia Adası'nda çılgın bir katliama girişmişti. Tarih o zaman böyleydi, şimdi de böyle. İnsanlık, tarihin tekerleklerinin altına yuvarlandı ve katil yanından geçerken de şapkasını çıkardı.

Amery, bu düşünceleri savunmuyordu. Onun yerine, Nazi zulüm şenliğine tanık olanların Nietzsche'yi yanıtlanması gerektiğini düşünüyordu. Geride kalanlarımızdan bazıları da, Nietzsche'ye bir yanıt verilmesinin çabalamaya değer olduğunu düşünebiliriz

Ahlaki bir yasaya olan inancın yeniden hayata geçirilmesi olasılığı oldukça zayıftır. Ahlaklılığı geçerli kılacak dış etkenler aramaksa, dalgakıranlar inşa etmekten daha az etkilidir. Ahlaklılık tamamen terk edilebilir ya da yeniden yaratılabilir. İnsanlığın yarattığı bir şey olarak görülürse, belki de daha korunaklı bir şekilde yaşatılabilir. Onu insanların ihtiyaçlarına ve çıkarlarına hizmet edecek ve en çok değer verdiğimiz şeyleri yansıtacak şekilde bilinçli olarak biçimlendirebiliriz.

Nietzsche'yi yanıtlamaya çalışırken, ahlakın odak noktalarından birinin Nazilerin yaptıkları türden insan elinden çıkma felaketlerin tekrarlanmasından nasıl kaçınacağımız konusuna yoğunlaşması gerektiğini düşünüyorum.

Barbarlığı Geride Bırakmak

Çoğu insan için, çoğu zaman, önemli olan erdemler yaşadıkları yerle ve şahıslarıyla ilgili olanlardır. Günlük hayatta nezaket, insan haklarına inanmaktan daha önemlidir. Nasıl yaşayacağımızı düşünürken, küçük boyutlarda düşünmek güzeldir. İlişkilerde dürüstlüğü, dostlara cömert davranılmasını, çocuklara sıcak bir biçimde yaklaşmayı, yaratıcı işler yapmayı, insanları sevmeyi vurgulamak doğrudur.

Bu yakın odaklanma, birçoğumuzun hayatında uygulanır, ama bu tek başına çok sınırlıdır. Bizler yalnızca ebeveyn, dost ve komşu değiliz. Biz, aynı zamanda kendi vahşi tarihinden kaçmak isteyen insan türünün bir parçasıyız.

Türümüz, kısmen aklını uzaktan öldürme yöntemleri geliştirmede kullanarak dünya üzerinde hakim bir konum elde etmiştir. Yaşamaya devam edebilen avcı grupları, çoğunlukla rakip grupların üyeleri olan diğer insanları öldürmekte en başarılı olanlardı. İnsan bilinci, bu karanlık kökenlerin üstüne çıkacak şekilde gelişmiştir. Öldürmede başarılı olarak ortaya çıkınca, insan türü etik kurallar icat etmiştir. Türümüzün içinde barış yanlıları ve vejeteryanlar da vardır.

Kökenlerimizin çirkin izlerini hala taşımaktayız. Hala, sona ermez bir karşılıklı öldürme salgınından muzdarip olan kabilelerde yaşamaktayız. Yirminci yüzyılın sonlarında meydana gelen siyasi ölümlerin sayısı, şiddeti önlemek için koyduğumuz toplumsal kurallarda hala başarılı olamadığımızı göstermektedir. Zulüm şenliği devam etmektedir. Ancak bu büyük toplumsal başarısızlığı bu şekilde tanımlayabilmemiz, bunun üstesinden gelebilecek çareler üretmek için hala şansımız olduğunu göstermektedir.

Biz, hem vahşi olan hem de vahşetten tiksinen bir türüz. Zalimliğimiz ve yüksek gayelerimiz arasındaki bu çatışma, insanlık tarihinde görebildiğimiz kadar gerilere gider. Ancak kendi yaşadığımız dönemi özellikle önemli görmek, dar görüşlülük değildir. Öldürme tutkusu, bugün çok daha tehlikelidir, çünkü teknoloji bunu tüm türümüzün hayatta kalmasına yönelik bir tehdit haline getirmiştir.

Modern teknoloji, aynı zamanda uzaklarda meydana gelen katliamların farkına varmamızı sağlamıştır. Ben bunları yazarken, Bosna'nın Çerska kasabasındaki insanların dinleri olan İslam'ın onları kasabayı ele geçiren askerlerin gözünde yabancılaştırması yüzünden yaralandıklarına, tecavüze uğradıklarına ve öldürüldüklerine neredeyse kesinlikle eminim. Siz bu kitabı okurken de, aynı şeyler Çerska'da değil, ama başka bir yerde ger-

çekleşecektir. Hepimiz, bunların her zaman bir yerlerde tekrarlandığını çok iyi biliyoruz. Suçlularla bir bağlantımız olmadığı sürece hepimiz bu olanlardan tiksiniyoruz. Bu dehşetlerin ortadan kaldırılmasını temel bir insanlık projesi haline getirmek için bu yeterli olmalıdır.

Tarihte, zulümlerin ve katliamların gerçekleştikleri anda olanların bu kadar hızlı ve tam olarak bilincine vardığımız ilk dönemi yaşamakta olduğumuzdan, bunlara verdiğimiz tepkilerimiz özellikle önemlidir. Katliamlar konusunda bildiklerimiz doğrultusunda, bunların kabul edilebilir olmadığı ve bunların kökünü kazımak için elimizden geleni yapacağımız geleneksel bir anlayış oluşturabiliriz. Ya da bunları kaderci bir anlayışı karşılayan mevcut geleneğin sürdürülmesine yardım edebiliriz.

Katliamları ve savaşları önleyici müdahalelerde bulunmak için siyasi bir mekanizmanın harekete geçirilmesi konusunda bir takım başarısız girişimleri görmekteyiz. Uluslararası barış konferansları, Birleşmiş Milletler barış güçleri ve uluslararası savaş suçları mahkemeleri var. Katliamların ve diğer suçların önlenmesi için ulusal egemenliğin ihlal edilmesinin haklı olduğunun kabul edilmesi düşüncesi giderek gelişmektedir. Bu tepkilerin hepsinin belirli sorunları ve zayıf noktaları vardır, ancak artık dünyanın canavarca grup eylemlerini her zaman teslimiyetçi bir tevekkülle kabul etmeyeceğinin bir işaretidirler.

Uluslararası mekanizmanın daha da geliştirilmesi gereklidir; ancak bu, ihtiyaçların yalnızca biridir. Düşünce ortamında da değişim önemlidir. Savaşın ve zulmün tamamen kabul edilemez olduğu yönündeki tutum daha derinlere kök salmış olsaydı, uluslararası müdahale çok daha güçlü olurdu. Şunu da belirtmeliyiz ki katliamlar kendi kendilerine meydana gelmez: İnsanlar yaparlar. Farklı bir ahlaki atmosferde, bu olaylar içinde yer almak daha zor olabilirdi.

Yapılması gerekenin bir bölümü, etiği yeniden yaratmak, bireysel davranışların ve karakterin toplumsal boyutuna daha fazla ağırlık vermektir. Bu toplumsal boyutun önemli olmadığını düşünmek kolaydır. Çoğu zaman anlam ifade eden, yerel ve şahsi

olandır. Ancak büyük toplumsal felaketler, hiç beklenmeyen yerleri vurabilir. Arjantin'de askeri darbe veya Yugoslavya'da Tito'nun ölümü, o güne kadar huzur içinde siyasetin uzağında kalmış olan kasabalara ve köylere katliamı ve savaşı getirebilir. Zararları azaltan bir düşünce ortamı yaratmak, itfaiye teşkilatı için vergi ödemeye benzer. Ona hiç ihtiyacınız olmayacağınızı zannedersiniz, muhtemelen de olmaz; fakat evinizde yangın çıktığında, bunu yapmış olduğunuza sevinirsiniz.

Eğer barbar geçmişimizden kurtulma isteğimizde ciddiysek, bu yeni boyut, etiğin temeline yerleştirilmelidir. Nasıl yaşayacağımız konusundaki düşünceler, kısmen toplu felaketlere yönelik bilinçle şekillendirilmelidir.

İnsanların Acılarının Bazı İnsani Sebepleri

Bu toplumsal boyut, ahlaklılığın bir yönüdür. Burada tartışılan savaşlar ve diğer barbarlıklarla ilgili yeniden yapılanma projesi, toplumsal boyutun yalnızca bir yönü ile ilişkilidir. Çevre kirliliği veya AIDS'in yayılması ile ilgili psikoloji göz ardı edilmiştir.

Burada tartışılacak ilk konu savaştır: Savaş başlatma ve bu savaşta ister göğüs göğüse çarpışma sırasındaki psikoloji, ister teknolojik imkanlarla uzaktan gerçekleştirilen katliamları yapma psikolojisi. Daha sonra savaşların, hem yerel bölünmeleri yansıtan "kabile" savaşları hem de iki dünya savaşında olduğu gibi daha karmaşık çatışmaları içeren savaşların, ortaya çıkış psikolojisi geliyor. "Savaş psikolojisi" denen şeyin askerlerde olduğu kadar, savaşları destekleyen ve sürdüren sivillerde de varolduğu düşüncesindeyim. Daha sonra tartışma, doğrudan savaşla ilgili olmayan toplu katliamlara dönecektir: Stalin, Hitler ve diğerlerinin siyasi cinayetleri. Tüm bu konuların bir dizi ortak psikolojik zayıflıktan kaynaklanan bir birliktelikleri olduğu ileri süreceğim.

Amaç, bu insan elinden çıkan felaketlere katkıda bulunan psikolojiyi inceleyen daha deneysel bir etik anlayışı oluşturmaktır. Ahlaki kaynakların sınırları nelerdir? Bu sınırları aşmaya nasıl başlayabiliriz? Psikolojimizin hangi kısımları tehlikelidir? Bunlar

nereye kadar değiştirilebilir veya önlenebilir? Hangi karşı koyucu eğilimleri geliştirebiliriz?

Bu sorulara yönelik bir yaklaşım, silahlı çatışma gibi insanın yok ediciliğinin belirli bir yönünü ele almak olacaktır. Bu tür bir deneyim yaşamış olanların anlattıkları doğrultusunda bu savaş türünün psikolojisinin bir resmini çizeceğim. Vietnam deneyimini yaşamış Amerikalı askerlerle, Afganistan deneyimini yaşamış Rus askerlerin anlattıkları arasında düşündürücü benzerlikler vardır.

Diğer bir yaklaşım da belirli tarihi olaylara bakmak olacaktır. İnsan kaynaklı felaketler, tek başına bireylerin psikolojilerinin ürünü değildir. Bunlar daha ziyade, etkileşimin, insanların birbirlerini yanlış anlamalarının, birbirleri üzerinde baskı kurmalarının, birbirlerinden nefret etmelerinin, başkalarına itaat etmelerinin, birbirlerinden korkmalarının ve diğerlerinin ürünüdür. Bu süreçlerin anlaşılabilmesi, ancak gerçek olaylara bakarak mümkün olabilir.

Bu felaketler, vahşeti önlemek için bel bağladığımız ahlaki kaynakların zayıf noktalarını gösterirler. Ahlaki kaynaklarımız ya belirli bir bağlam için işlemez ya da kasıtlı olarak etkisiz kılınır veya göz ardı edilir. Psikolojik nedenler katmanlar halindedir, farklı katmanlar faillerin kurbanlara olan yakınlıklarına göre farklı katkılar yapar. Yakından gerçekleştirilen katliamın psikolojisi, uzaktan öldürmeninkine göre çok farklıdır.

Tarihi olaylar, yalnızca bireysel psikoloji ile açıklanamaz. Birinci Dünya Savaşı ve 1929-1931 ekonomik bunalımı, Nazizmin oluşmasına bazı Nazilerin güdülerinden ve inançlarından daha fazla katkı yapmış olabilir. Ancak bu tartışmada vurgulanan nokta, bireylerin rolleridir. Cinayetler, şahıslar olmadan işlenmemiştir: Bireysel olarak bazı Nazilerin gerçekleştirdiği eylemlerdir. Başlıca sorulardan biri, "İnsanlar bunları nasıl yapabildiler?" olacaktır. Eğer yaptıkları, insan psikolojisinin kökleri çok derinde bulunan özelliklerinden geldiyse, ekonomik bunalımın ve Birinci Dünya Savaşı'nın giderek tarihe gömülmelerine rağmen, bu psi-

kolojik karakter özellikleri hala üzerine önemle eğilmeyi gerektirmektedir.

İKİNCİ KISIM

SAVAŞMANIN AHLAKİ PSİKOLOJİSİ

8. BÖLÜM

Göğüs Göğüse Çarpışma

Hiçbir özelliği olmayan, çıplak, kahverengi bir düzlük,
Ne çimen var, ne de komşular,
Yiyecek de yok, oturacak yer de,
Yine de dikiliyor bu boşlukta
Akıl almaz bir kalabalık
Milyonlarca göz, milyonlarca hizalı postal,
Yüzleri ifadesiz, bir işaret bekliyorlar.
W. H. Auden, *The Shield of Achilles*

Bir savaşta ölenlerin sayısını doğru tahmin etmek mümkün değildir, sadece kabaca bir fikir edinilebilir. 1980-1988 yılları arasında İran-Irak savaşında bir milyon kişi öldü; Vietnam'da 2 milyon, Kore Savaşı'nda da 3 milyon. 1900'den 1989'a kadar olan sürede savaşta ölenlerin tahmini sayısı 86 milyondur.[1]

Seksen altı milyon, bu doksan yılda yaşamış olanların sayısına oranla küçük bir miktardır ve yine açlıktan ve tedavi edilebilir hastalıklardan ölenlerin sayısı ile mukayese edildiğinde de küçük bir sayıdır. Yine de yirminci yüzyılda savaşlardaki ölümün çapının kavranması güçtür. Ölü sayısından bir ortalama çıkarmak çok yapay kalır, çünkü bunların üçte ikisi (58 milyon) iki dünya savaşında öldürülmüşlerdir. Fakat bu ölümler bahsettiğimiz dönemin içine eşit miktarlarda dağılsaydı, savaşların doksan yıl

boyunca günde 2500, yani saatte yüzden fazla insanı kesintisiz bir şekilde öldürdüğü görülebilirdi.

İnsanlar bu karşılıklı toplu cinayetlere nasıl katılabilirler? Bu, değişik sorulardan oluşan bir demettir. İnsanlar neden savaşırlar? Neden orduya katılırlar? Hükümetler niçin savaşa girerler? Halk kitleleri neden onları destekler?

İlk olarak, savaşan insanlara bir bakalım. Uzak mesafelerden savaşmanın, havadan bombardımanın ve füze saldırılarının bir psikolojisi vardır, ancak en çok rastlanan, askerlerin karada savaştıkları yakın mesafeli muharebedir. Yakın savaş nasıl mümkün olabilir? Beraber içki içen veya okula giden insanlar, birbirlerini nasıl bu kadar yakından öldürebilirler?

Akılcı çıkarcılık, tam tersine döndürülebilir. Gündelik hayatta sınırlayıcı toplumsal baskılar öldürmenin düşünülemez olmasını sağlar. Savaşta bunların ortadan kalkmasının, hatta tersine dönmesinin etkisi dramatik boyuttadır.

Göğüs göğüse çarpışma, aynı zamanda ahlaki kaynaklara baskın çıkmayı gerektirir. Savaşanların başkalarına saygı ve sempati duymak gibi insani tepkilerin engelleyiciliğinden kaçmaları gerekir. Ahlaki kimliğin sınırlamalarından da kaçmaları gerekir: Kendilerini yaralayan ve öldüren bir insan olarak görmemelidirler.

Ahlaki kaynaklar çoğunlukla savaş esnasında öldürmeyi engelleyemez, çünkü etkisiz kılınmışlardır. Ordular, başka şartlar altında çok ürkütücü gelecek eylemlerin soğukkanlılıkla, normal tepkilerce engellenmeden gerçekleştirilebileceği "robot psikolojisine" yakın bir psikoloji yaratmaya gerek duyarlar.

Bazen ahlaki kaynaklar etkisiz kılınmaktan ziyade bastırılır. Savaşın sebep olduğu değişmiş duygusal haller vardır. Savaşın derin bir duygusal çekiciliği olabilir. İnsanlar, kendilerini, sanki aniden serbest bırakılmış ya da bir iç patlamanın sonucunda ortaya çıkmış gibi görünen, yapabileceklerini hiç düşünmedikleri eylemlerin içinde bulurlar.

"Hiçbir Özelliği Olmayan Bir Düzlük"

Askere alınan bir genç, günlük hayattan uzaklaştırılır, önce askeri eğitim, daha sonra da savaş gelir. Alışılmış yol gösterici duyguların yerini bir gerçek dışılık duygusu alır. Ahlaki manzara, Auden'in "hiçbir özelliği olmayan bir düzlük"üne dönüşür. Yaşadıkları kentte, komşularının ve çocuklarının yakınında hiçbir şekilde bir insanı öldüremeyecek olanlar, savaşta tüm engellemeleri devirirler. Bir Sovyet askeri, kendi evinde asla hiçbir canlıyı öldüremeyeceğini söylemiştir: "Pazardan canlı bir tavuk aldığımız zaman, onu karım keserdi. Savaşın ilk birkaç gününde, mermiler dut ağacının dallarını kırarken, içimde bunların gerçek olmadığı yolunda bir duygu oluştu. Savaş psikolojisi, her şeyden çok farklı." Bu ahlaki simgelerin kayboluşu, yabancı bir savaş alanının fiziki görünümüyle güçlenir. Bir Sovyet topçu yüzbaşısı, Afganistan'ın egzotik havasını şöyle anlatmıştır: "Orada fantastik ve kozmik görünümüyle insana ayı hatırlatan yerler vardı."[2] Bir Amerikan askeri, Vietnam'daki gerçek dışı atmosferin ahlaki etkilerini şöyle tarif etmişti:

> Manzara pek değişmiyor. Günler boyunca neredeyse hiçbir şey görmüyor gibisiniz. Çok yabancı – hep yabancı . . . Fakat size hiçbir şekilde gerçek gibi gelmiyor . . . Vietnam'dasınız ve kurşunlar gerçek . . . Burada, Vietnam'da, insanların hiç nedensiz öldürüyorlar . . . Başka bir zamanda bunun çok uçuk bir şey olduğunu düşünebilirsiniz. Burada ise gidip onları nedensiz öldürebiliyorsunuz.[3]

İnsani Tepkileri Etkisizleştirmek

Normal ahlaki sınırlamalar, insanları barbarca muamele görmekten koruyan haysiyetlerine saygı duyulmasını gerektirir.

Bu yasak, savaşta bilinçli bir şekilde yok edilir. Afganistan'da görev yapmış bir Sovyet askeri, birliğine Afganlıları nasıl aşağılayacaklarının öğretildiğini anlatmıştı. Bölük kumandanları her yaştan Afganlı'ya "oğlan çocuğu" anlamına gelen "*batcha*" kelimesiyle hitap etmelerini söylemişti. Sonra yaşlı bir Afganlı gören kumandan, adamın türbanını başından kapıp sakalını çekiştir-

mişti. Sonra da "Öldürmek ya da öldürmemek? Bu, savaştan sonra sorulur . . . Afganlılar bize göre insan değiller," diyerek devam etmişti.[4]

Vietnam'da bir Amerikan birliği, çok sıcak bir günde bir köyde mola vermiş ve bir çiftçi, onlara yıkanmaları için yardım etmişti. Adam, temizlenmeleri için kuyudan su çekerek askerlerin başlarından aşağı dökmüştü. Çok yaşlı ve kördü ve askerlere yardım ederken gülümsüyordu. Tim O'Brian, o sırada hiçbir neden yokken, askerlerden birinin ihtiyar adamın suratına bir kutu süt atmasını şöyle anlatır:

> Kutu patladı ve şakağını kesti. Süt başından akarak gözlerine doldu. Adam, öne doğru eğildi, sağa sola sallanıyor, dengesini bulmaya çalışıyordu. Kovasını elinden düşürdü ve elleri gözlerine gitti, sonra aşağı düştü. Kör gözleri dimdik ileri, aptal askerin ayaklarına bakıyordu. Dilini çıkardı, yüzünden akan kan ve sütü tadar gibiydi. Yardım etmek için kimse kılını bile kıpırdatmadı.[5]

İnsanların haysiyetlerine saygı duymak, bir yandan da onların insanlığını yadsımakla da ilişkilendirilebilir. Bazen insanlar, hayvan gibi görülebilirler. J. Glenn Gray, İkinci Dünya Savaşı'nda Pasifik cephesinde çarpışmış bir gazinin okulda kendilerine yaptığı bir konuşmayı anlatır. Adamın birliği Japon ordusu adayı terk ettikten sonra saklanan bir Japon askeri bulmuş. Ormanın içindeki açıklıkta, sağa sola koşarken, tüfeklerini doğrultup onu nişangah olarak kullanmışlar. Japon askerinin çırpınışları onları o kadar güldürmüş ki gülmekten onu hemen öldürememişler. Bu olay onlara son derece komik gelmiş, günlerce anlatıp gülmüşler. Bu olayı anlatırken, eski asker onu bir hayvan gibi gördüklerini söylemiş:

> O anda hiçbir Amerikan askeri, bu adamın korku ve hayatının bağışlanmasını istemek gibi insani duygulara sahip olabileceğini düşünmemiş bile. Gaziyi bu olayı hatırladığında en çok şaşırtan şey, yaptıklarını nasıl böyle gülünç bulabilmiş olmalarıydı. Şimdi,

sadece birkaç yıl sonra, bu ona iğrenç ve zalimce gelmişti, ama olay sırasında vicdanı onu hiç rahatsız etmeden hareket edebilmişti.[6]

Sempati de bilinçli bir şekilde zayıflatılır. Askeri eğitim, askerleri savaşın acımasızlığına yavaş yavaş alıştırmayı içerir. John Keegan, Saudhurst'teki eğitimcilik deneyimlerine dayanarak, harp okulu öğrencilerini savaşın en korkunç dehşetlerinden koruma konusunda herkesin iştirak ettiği üstü kapalı bir anlaşmadan bahseder. Bu konuda, tıp öğrencilerinin hastaların acılarına ve sıkıntılarına karşı tarafsız bir tutum takınmalarının teşvik edilmesi gibi bir benzerlikten bahseder.[7] Doktorlar, sempati duyguları ile hareket etmedikleri zaman, daha etkili olabilirler. Askerler de şahsi olmayan, öğretilmiş biçimlerde düşünürlerse, savaşta paniğe kapılmaktan kurtulabilirler. Bu mantıklıdır, ancak askerlerin klinik eğitimleri, insan öldürmeyi veya yaralamayı zorlaştıran sempati duygusunun yavaş yavaş hissizleştirilmesinin bir parçasıdır.

Savaştaki korunma yöntemlerinden biri, karşı taraftakilerin sizden uzaklaştırılmasıdır. Yaraladığınız veya öldürdüğünüz insan, sizin gibi korkuları olan, annesinin ve babasının onun savaştan canlı olarak eve dönmesini bekledikleri biri değildir. Bunun yerine, yabancı inançları veya ırkı ile tanımlanır. Örneğin Vietnam'da, Komünist veya pisliktir. Buna karşı çıkan eski bir çavuş, üzerlerindeki baskıyı şöyle doğrulamıştır: "Albaylar, onlara pislik diyorlardı, bütün personel onlara pislik diyordu. Onlar, aşağılıktı, insan değillerdi. Düşmanla bu şekilde baş ettiklerini zannediyorlardı; benim adamlarım da onlardan öğrendiklerini uygulamaya başlayınca, hepsinin gözünde bir kaçık haline geldim."[8]

İnsanlığın yadsınması, karşı taraftakileri birer hayvan gibi görmek şeklinde de kendini gösterebilir. Körfez Savaşı'nda geri çekilen binlerce düşman askerinin öldürülmesi "hindi avı" olarak nitelendirilmişti. Bazen de özellikle en mide bulandırıcı yaşam biçimleriyle kıyaslamalara başvurulur. Yine Körfez Savaşı'nda, Amerikan Deniz Piyadelerinden bir yarbaya, Kuveyt'teki Irak

askerlerinin uçağından kendisine nasıl göründüklerini sorulduğunda, "Gece, mutfağın ışığını açtığınızda hamamböceklerinin kaçışmaya başlamaları gibiydi . . . En sonunda onları öldürebileceğimiz bir yerde kıstırdık," demiştir.[9]

Karşı taraftakini bu şekilde uzaklaştırmak, katı bir savunma mekanizmasıdır. Jeff Needle, bunu Vietnam'da görmüştür:

> Biz oradayken, herkese çok acı bir şey oldu. Çok yavaş ve kademe kademe gelişti, bu yüzden kimse farkına bile varamadı. Her bir ölümle, kayıpla başladık, ta ki çok fazla ölü ve yaralı olana dek. Ölümleri, kolların ve bacakların kopmasını duygusuzca karşılamaya başladık, çünkü insan beyni bu kadar acıyı barındırıp yaşamaya devam edemez.[10]

J. Glenn, İkinci Dünya Savaşı günlüğünde, bir Alman askerinin cesedinin kendisini hiç etkilemediğini fark ettiği anı yazar: "Geçen birkaç ay içinde bir biçimde aşırı katılaştım . . . Tanrım, insanlığımı kaybetmememem için bana yardım et."[11]

Ahlaki Kimliğin Aşınması

Bu değişikliğe direnenler bile, kişiliklerinin katı bir kabuk altında yok olduğunu görebilirler. J. Glenn Gray, günlüğünde, bir yerden bulduğu bir gazetede bir Alman askerinin bu uzun savaşta "Ich" yani kişiliğini kaybettiğini söylediğini okuduğu zamanki hislerini yazar: "Titremiştim. Benim için de konuşmuştu . . . Eskiden yumuşak ve şefkatli biri olmaya çalışırdım, ama şimdi zavallı sivilleri sorguluyorum ve onların yalvarmalarına karşı duyarsızlığımdan ve katılığımdan gurur duyuyorum."[12]

Eski askerler, savaşta yaptıklarını başka bir kişilik tarafından yapılmış gibi görürler. Vietnam gazileri, bazen "savaşta çarpışan içlerindeki kişilikten" bahsederler.[13] Bazıları da, savaştan gerçek kişiliklerini kaybetmiş oldukları düşüncesiyle dönerler. Bir Sovyet Muhafız Alayında görevli bir asker, "Afganistan'a eve başımı gururla yukarda tutacağımı düşünerek gitmiştim. Şimdi bu savaş-

tan önce ben olan insanın, sonsuza kadar kaybolduğunu fark ediyorum."[14]

Askeri eğitim, insanları sivil hayatta yapmayacakları şeyleri yapar hale getirmeye yöneliktir. Zayıflatılan sivil duygular, sivil kimliğin ve değerlerin aşındırılmasına yardım eder. Erich Maria Remarque, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ordusundaki eğitimin, askerlere "parlak bir düğmenin Schopenhauer'in dört ciltlik bir eserinden daha ağır olduğunu" öğreten çavuşlarca dayatılan "kişilikten en düşük seviyedeki bir hizmetkardan bile istenemeyecek ölçüde feragat etmeyi" içerdiğini yazmıştır.[15] Bundan yetmiş yıl sonrasında, Afganistan'daki bir Sovyet askeri, aynı sürecin devam ettiğini şöyle anlatır:

> Orduya katılmadan önce, hayatımı nasıl yaşamam gerektiğini bana Dostoyevski ve Tolstoy öğretmişlerdi. Fakat orduda bu görevi çavuşlar üstlenmişti. Orduda çavuşların gücü sonsuzdur. Müfreze başına üç çavuş düşer. "Şimdi beni dinle! Dediklerimi tekrarla! Bir paraşütçü nedir? Cevap: Gözünü kan bürümüş, demir yumruklu, vicdansız bir canavar! Dediklerimi tekrarla: Vicdan, sahip olmayı düşünemeyeceğim bir lükstür!" Afganistan'daki Sovyet ordusunda haftada iki defa verilen siyasi seminerlerin mesajı şuydu: "Orduyu sağlıklı tutup acıma hissini beynimizden kovmalıyız."[16]

Günlük hayattan psikolojik olarak uzak kalmak, kişiliğin aşınmasına katkıda bulunur. Vietnam sürecinde Amerikalı acemi askerlerin temel eğitimini incelemiş olan psikiyatr Peter Bourne, bu gençlerin fiziksel ve sözlü hakaretler ve aşağılanma ile sivil kimliklerinden nasıl arındırıldıklarını anlatır. Kafası tıraş edilmiştir ve hayatının en ince detayları bile başkalarınca programlanmıştır. Konuşma biçimini bile değiştirerek "arada küfürlerle karışık tek heceli itaat kelimelerinden ibaret bir dile" indirgemek zorundadır. Bourne, şunları da ekler: "Vietnam'da görev yapmış eğitim çavuşlarının acemi askerlere, esirlere nasıl işkence yaptıklarından ve diğer gaddarlıklarından övünerek bahsettikleri gö-

rülmüştür." Birçok acemi asker baskı ile bu çavuşların değerlerini kabul etmek ya da kabul etmiş gibi görünmek zorunda kalmıştır.[17]

Askerlerin çoğu zaman birer yetişkin olduklarının kabullenilmesine ihtiyaç duyan genç adamlar oldukları gerçeği de belirli bir rol oynar. Falkland Savaşı gazilerinden Tim Lynch, kişiliğin parçalandığı sürecin (İngiliz ordusunda "hayvanlaşmak" adı verilir) ardından gelen ve yetişkin bir asker olmaya geçişi simgeleyen kendinden geçme deneyimini anlatır. Longdon Dağı'nda, İngilizlerin Arjantinli esirleri süngülerle öldürmelerini yazar:

> Yetişkinlerin dünyasında ümitsizce kendi kimliğini kanıtlamaya çalışan genç bir adamı ele alın; onu askeri gücün erkekliğin en üst noktası olduğuna inandırın, emir komuta kademesindekilerin otoritesini tartışmasız olarak kabul etmesini öğretin, onu seçilmişlerin bir parçası yaparak çok abartılı bir özsaygı duygusu kazandırın, kendi grubunun bir üyesi olmayanlara saldırmayı ve onları insandan saymamayı değerli kabul ettirin ve başka bir koşulda hakim olan ahlaki kısıtlamalar olmaksızın en üst düzeyde şiddet kullanmasına izin verin.[18]

Savaşın geleneksel ahlaki kuralları resmen öğretilse de, ortaya resmi olmayan, çok farklı bir mesaj çıkabilir. Vietnam'da önünüze çıkan her sivilin öldürülmesine izin verilen "serbest ateş bölgeleri" ve herkesin öldürülebileceği ya da "harcanabileceği" "ara ve yok et" görevleri vardı. Ülke baştan aşağı ileri teknoloji ürünü yok edicilerle doldurulmuştu, örneğin, bitkilerin yanı sıra insan embriyolarını da öldüren bitki zehirleri. Resmi olmayan mesaj, bazı Vietnam gazilerinin şu sözlerinde gizlidir: "Onları öldürmek doğrudur . . . bu zaten sizden beklenen şey." İlk başta askerleri ahlaki veya duygusal açıdan şok eden şeyler, daha sonra kabul edilebilir hale gelir. Mesela askerlerin personel taşıyan bir aracın antenine bağlanmış yirmi tane insan kulağını ilk defa görmeleri gibi. İlk şok ("Buna inanmak çok zor. Antene gerçekten de insan kulakları takmışlar."), daha sonra geçmişti. Bazıları, savaştan

hatıra olarak kendi kestikleri kulaklarla döndüler.[19] Bu duygusal aşınma, Afganistan'daki Sovyet askerlerince de yaşanmıştı: "Hiç kurumuş insan kulaklarından yapılmış bir kolye gördünüz mü? Evet, bunlar savaşın yadigarlarıdır, yapraklara sarılıp kibrit kutularında muhafaza edilirler! İmkansız mı diyorsunuz? Şanlı Sovyet askerlerinin bunları yapabildiklerine inanamıyor musunuz? Evet yapabildiler ve bunlar hakikaten oldu."[20]

Savaş ve ölümü yakından görme deneyimi, bir askerde kişiliğinin değiştiği duygusunu uyandırabilir. Afganistan'daki Sovyet ordusunda görevli bir asker, bu duyguyu şöyle tarif etmiştir:

> İki üç hafta içinde, sende eski senden adından başka hiçbir şey kalmaz. Artık başka biri olmuşsundur . . . Bu yeni insanın hayal etmesine gerek yoktur: Bağırsakları dışarı fırlamış birinin kokusunu, insan dışkısı ile kanın karışımından doğan kokuyu *bilir*. Erimiş metal birikintilerinden gülümser gibi, sadece birkaç saat önce ölürken çığlıklar atmış gibi değil de, gülüyor gibi bakan yanmış kafataslarını *görmüştür*. Bir ceset görüp de, iyi ki ben değilim diye düşünmenin tarifsiz heyecanını bilir! Bu, tam bir dönüşümdür, çok çabuk gerçekleşir ve herkesin başına gelir.[21]

Kırılma

Robot psikolojisi, korunmacı katılık ve uzaklaştırma, ahlaki kimliğe yönelik saldırı, bütün bunların sınırları vardır. Bazen eski, daha insancıl psikoloji, bu yeni sert kabuğu kırar.

Su yüzüne çıkan bu şey, bazen sempati duygusu olur. Bir Vietnam gazisi, ölü Vietnamlıların üstlerini arayan müfrezesindeki askerlerin ne kadar tedirgin ve rahatsız olduklarını anlatmıştır. Ölülerin üzerinden çıkan anne babalara, kız arkadaşlara, eşlere ve çocuklara ait resimler, askerlerin "Onlar da tıpkı bizler gibi" diye düşünmelerine neden olmuştu.[22]

Ortak bir insanlık duygusu da, söz konusu kabuğu kırabilir. George Orwell, İspanya İç Savaşı sırasında, faşistlere karşı savaşmıştı. Daha sonraları, önüne çıkan yarı çıplak, iki eliyle pantolo-

nu tutarak koşan faşist kuvvetlere mensup bir askerle karşılaşmasını şöyle anlatmıştır: "Onu vurmaktan kendimi alıkoydum . . . Vurmamamın nedeni bir bakıma pantolonu ile ilgili bir detaydı. Ben buraya "Faşistleri" vurmaya gelmiştim, ama iki eliyle pantolonunu tutmaya çalışan biri "Faşist" değil, yalnızca sana benzeyen, seninle aynı türden bir insandır ve onu vurmak içinden gelmez."[23]

Başka zamanlarda da kabuğu kıran, ahlaki bir iğrenme olabilir. Bir Sovyet askeri, Afganistan'da insanları yakından öldürmeye alışmıştı. Ama başka tepkileri vardı:

> Yalnızca bir defalığına içimde sanki bir şey koptu ve yaptığımız şeyin korkunçluğu adeta yüzüme çarptı. Bir köyde arama yapıyorduk. Aramada kapıyı hızla açar ve içeride seni bekleyen bir makineli olma ihtimaline karşı içeri bir el bombası atarsın . . . Bombayı attım, içeri girdim ve kadını, iki küçük oğlan çocuğunu ve beşik yerine kullanılan bir kutuda yatan bebeği gördüm. Delirmemek için kendinize haklı bir neden bulmanız gerekiyor.[24]

Çok korkunç bir şey yapmak için emir alan askerler, bazen içlerinde hiç bozulmamış bir ahlaki kimlik duygusuna sahip olurlar. İtaat etmenin ne anlama geleceğini görürler. Körfez Savaşı sırasında Britanya ordusu helikopterlerine, geri çekilen Irak tanklarına saldırı emri verilmişti. Pilotlar, tankları vurmadan önce kaçıp kendilerini kurtarabilecek olan içindeki personeli uyarmak anlamında üzerlerinde birkaç tur dönüyorlardı. Pilotlardan birinin sözlerini, Sokrates olsaydı çok iyi anlardı: "Böylece kendimizle barış içinde yaşayabilecektik. Mutlak üstünlük bizdeydi, ama bunu kullanmadık."[25]

Ahlaki kimlik kaybolmuş görünebilir, ama bir şeyler neredeyse unutulmuş ahlaki inançları canlandırabilir. Vietnam'da bir alay doktoru, bir düşman askerini tedavi ederken, komutanının şu sözleri, ona Hipokrat yeminini hatırlatmıştı: "Onu sorgulayabilmemiz için yalnızca birkaç dakikalığına hayatta tut yeter. Ondan sonra ölebilir. Benim umurumda bile olmaz."[26]

Patlama ve Boşalma

Savaş sırasında yaşanan bazı toplu ölümler, öldürenlerin çıldırmış olabileceği izlenimini yaratabilir. Öldürme, sanki onun önünü tıkayan bir barajın yıkılmasıyla ortaya çıkmış gibi, birdenbire bir şiddet patlaması olmuştur.

Bu şiddet patlamalarıyla bağlantılı belirli duygusal haller vardır. Bu tür patlamalardan ikisini ayırmak gerekir. Bir "patlama," aşağılanma veya kızgınlık duyguları ile ilişkilidir. Diğeri "boşalma," daha çok zevk veren duygularla ilişkilidir. Bazen insanda bir esriklik seviyesine ulaşan grup içi dostluk veya son derece büyük bir tecrübe duygusu olabilir.

Patlama, savaşta arkadaşların yaralanmalarını veya öldürülmelerini görmekle tetiklenebilir. Teğmen Mike Ransom, Vietnam'da askerlerinden birinin mayına basmasına karşı gösterdiği tepkiyi şöyle tarif etmiştir:

> Her iki ayağı da kopmuş, bacakları lime lime ayrılmıştı ve vücudunun kasıklarına kadar olan kısmı paramparçaydı. Bu, hayatımda gördüğüm en korkunç sahneydi . . . Bizimle beraber olan mekanize müfreze kumandanı ile konuştum ve o bana top mevziine dönmek için bölgeden ayrıldığında, ortasından geçtiği köydekilerin bizim vurulduğumuzu anlamış olduklarından dolayı kendisine güldüklerini söyledi. Bunları duyunca içimden makineli tüfeğimi köye doğrultarak içindeki tüm erkekleri, kadınları ve çocukları öldürmek geçti.[27]

Afganistan'daki Sovyet askerleri de aynı tepkileri ifade etmişlerdir. Bu askerlerden biri öldürülen başka bir askerin yanındaymış: "Bir kulübenin kapısını ayağıyla itti ve o anda bir makineli tüfekle vuruldu. Dokuz kurşun yemişti. Böyle bir anda, hemen nefret işin içine giriyor. Evcil hayvanlar da dahil, herkesi öldürdük." Başka bir Sovyet askeri de aynı tepkiyi dile getirmiştir:

> Bir seferinde, konvoyumuz bir köyden geçiyordu ve en öndeki araç arızalandı. Şoför aşağı inerek kaputu açtı ve tam o anda on yaşlarında bir oğlan çocuğu fırlayarak onu sırtından, fakat tam kalbine gelecek şekilde bıçakladı. Asker, cansız halde motorun üstüne düştü. O çocuğu adeta bir eleğe çevirdik. Eğer emir verilmiş olsaydı, tüm köyü yerle bir ederdik.[28]

Savaştaki bazı duygusal haller, şiddet biçiminde patlak verebilecek, insanların içlerine attıkları aşağılanma veya intikam duygularından çok farklıdır. Bu diğer haller, coşku vericidir ve şiddetle beraber normal sınırlamalardan kurtulma hissi uyanır. Bu boşalmanın bir kaynağı, gruptaki arkadaşlık duygusudur.

Savaş dışında bile, gruplar toplu olarak hareket eder ve tek başlarına yapamayacakları şeyleri yaparlar. Savaş, bu duygulara fazladan bir şeyler katar; savaş, ortak bir hedefe ulaşma yolunda çabalayan yoldaşlar yaratır. Paylaşılan tehlike, insanlar arasındaki engelleri yıkar. Glenn Gray, bazı insanların hayatlarında savaşın en üst nokta olduğunu görmüştür: "Dehşet, dayanılmaz yorgunluk, nefret ve pisliğe rağmen diğerleriyle birlikte savaşa katılmanın, kaçırılmak istenmeyecek, unutulmaz bir yanı vardı."[29]

Bu paylaşılan ve sarhoş eden özgürlük, öldürmeye yönelik tutumları da değiştirebilir. Bir Sovyet askeri, bunu Afganistan'da fark etmişti: "Öldürmek zorunda olmak, korkutucu ve nahoş bir şey diye düşünürsünüz, fakat bir süre sonra gerçekten tatsız bulduğunuz şeyin birini burnunun dibinden vurmak olduğunu görürsünüz. Oysa ki grup içinde topluca öldürmek, heyecan verici – bunu kendim de yaşadım – hatta eğlenceli."[30] Körfez Savaşı'nın ilk haftası boyunca, bir avcı pilotunun şu sözleri duyulmuştu: "Hiç aldırmadım. Hatta çok hoştu!" Bir diğerine de "Bunu tekrarlamak istiyor musunuz?" diye sorulduğunda verdiği yanıt, "Hiç şüpheniz olmasın!" olmuştu. Başka bir tanesiyse "Kendimi ilk futbol maçına çıkmış genç bir oyuncu gibi hissediyorum," demişti.[31]

Coşku, bir bakıma bazı şeyleri deneme tutkumuzdan kaynaklanır. Savaşın yoğun deneyimleri, birçok insana kaçırılmaması

gereken bir şey gibi gelir: "Şu anda İngiltere'de yataklarında uyuyan beyefendiler kendilerini burada olmadıkları için lanetlenmiş olarak görsünler." Glenn Gray, İncil'de geçen "gözdeki şehvet" ibaresini kullanır ve bunun bir yangını seyreden ya da bir kaza yerinde toplanmış insanların yüzlerini görmüş olan herkes tarafından kolaylıkla tanınabileceğini söyler. Savaşın onu yaşayanlar için nasıl eşsiz bir güzellik taşıdığını, "kelimenin tam anlamıyla insanı kendinden geçiren, insanı benliğinin dışına çıkaran" bir şey içerdiğini anlatır.[32]

Bir Sovyet topçu yüzbaşısı, tehlikenin ve diğerlerinin hayatlarını elinde tutmanın insanın tecrübesini nasıl arttırdığını şöyle anlatır:

> Bir daha asla orada yürüdüğümüz, sevdiğimiz ve sevildiğimiz gibi yürüyemeyecek, sevemeyecek ve sevilemeyeceğiz. Her şey, ölümün yakınlığı ile daha da derinlik kazanmıştı: Ölüm, her an, her yerdeydi. Hayat macera doluydu: Tehlikenin kokusunu öğrendim . . . Bazılarımız onu özlüyoruz; buna "Afgan sendromu" deniyor."[33]

"Onu Tuhaf ve Rahatsız Edici Bir Biçimde Sevdim"

Yoldaşlığın ve derin deneyim tutkusunun cazibesini görmek kolaydır, fakat savaşın cazibesinin rahatsız edici yönleri vardır. Afganistan'da bazı Sovyet askerleri, öldürmekten zevk almışlardır: "Tanıdığım genç bir teğmen, eve döndüğümüzde bunu itiraf etmişti. 'Hayat artık eskisi gibi değil, ben öldürmeye devam etmek istiyorum,' demişti. Bu çocukların bazıları bundan oldukça soğukkanlı bir şekilde bahsediyorlar, bir köyü nasıl yaktıklarını, köylüleri tekmeleyerek öldürdüklerini gururla anlatıyorlardı."[34]

J. Glenn Gray, aynı zamanda "insanların kendi türlerini yok etme ve öldürme tutkusuna esir oldukları zaman yaşadıkları tatminden" bahseder. Gray, bu yok etme zevkinin "savaş alanında topçuları iş başında gören veya katliamdan yeni dönmüş tecrübeli askerlerin gözlerine bakan ya da bombardıman pilotlarının

hedeflerini nasıl darmadağın ettiklerini anlatışlarını dinleyen herkes" tarafından görülebileceğini söyler.[35]

Gray'in İkinci Dünya Savaşı deneyimlerinin yankıları, William Broyles Jr.'ın bir teğmen olarak Vietnam'da yaşadıklarında çarpıcı bir biçimde hissedilir. Savaştan nefret etmekle beraber, insanlar savaşı hayatlarındaki her şeyden çok sevebilirler. Broyles, kendisinin şiddet dolu bir insan olmadığını, ilkokuldan beri hiçbir kavgaya katılmadığını ve bir baba olarak savaşın çocuklara yaşattıklarından dolayı onun doğal bir düşmanı olduğunu söyler. Fakat savaşı özlediğini de itiraf eder: "Çünkü onu sevdim, onu tuhaf ve rahatsız edici bir biçimde sevdim."[36]

Broyles, savaşın duygusal çekiciliği konusunda bazı nedenler sıralar. J. Glenn Gray gibi, o da deneyim tutkusundan, her birinin diğerine yaşamını emanet ettiği gruptaki derin dostluktan bahseder. Günlük hayatta insanlar genelde, ne yapmaları gerektiğinin kendilerine söylenmesini tercih ederler ve ordu disiplini bunun yerine, kuralları çiğnemek için özgürleştirici bir dürtü koyar. Bu, günlük hayatın görevlerinden, aile bağlarından, toplumdan ve işten bir kaçıştır. Erkekler oyunları severler ve "savaş, acımasız, ölümcül bir oyundur, fakat neticede bir oyundur, hem de oyunların en iyisi."

Fakat Broyles için öykünün tamamı bundan ibaret değildir: "Tüm bu nedenlerden ötürü erkekler savaşı severler. Ancak bunlar en kolay bulunan nedenlerdir, yüzeye en yakın konumda bulunan, onaylanmama riskine girmeden, gerçeğin veya benliğimizin içinde fazla derine inmeden üzerinde konuşabileceğimiz nedenlerdir. Fakat erkeklerin savaşı sevmelerinin daha başka ve çok rahatsız edici nedenleri vardır." Bunlar, ölümü çok yakından görmek, öldürmenin ve yıkımın heyecanı ve bütün bunlarla bağlantılı olarak artan cinsel tatmin. Savaş "erkekler için, kadınların doğum yapmalarına en yakın şeydir: yaşamın veya ölümün gücüne ilk adım. Bu, sanki kainatın bir ucunu kaldırmak ve altında ne olduğuna bakmak gibi."

William Broyles, savaştan alınan zevki anlatır. Bir pusudan sonra, emrindeki askerler Kuzey Vietnamlı bir askerin cesedini beraberlerinde getirmişlerdir.

> Daha sonra adamı, kumanya kutularına yaslanmış bir şekilde buldum. Güneş gözlükleri takılmıştı; kucağında bir *Playboy* dergisi vardı; dudaklarının kenarına bir sigara sıkıştırılmıştı ve kafasının üstünde kocaman ve itinayla biçimlendirilmiş bir öbek bok vardı. Çok kızmış gibi hareket ettim, çünkü bize cesetlere bu şekilde davranmanın hem Amerikalılara yakışmadığı, hem de tehlikeli karşılıkları olabileceği söylenmişti. Ama hissettiğim öfke değildi. Subay suratımı takındım, fakat içimden . . . gülüyordum. Gülüyordum ve bunun bir nedeni bu çirkin seks, dışkı ve ölüm bağlantısının bilinç altında hoşuma gitmiş olmasıydı ve diğer bir neden de o adamın – her kimse – ölü ve benim – seçilmiş olan ben – hayatta olmam duygusunu büyük bir sevinçle yaşamamdı.

Bu, savaşın mutluluk verdiği tek an değildi. Askerlerin düzinelerce düşman askerini öldürdükleri bir operasyondan sonra, öldürülenlerin çıplak ve çamura bulanmış cesetlerini araçlara yüklemek zorundaydılar:

> Albayın yüzünde, sadece büyük katedrallerde çok dindar insanların yüzünde gördüğüm hışım dolu bir tatmin gördüm. Adeta kendinden geçmiş gibiydi. Ve ben – bu canavarca manzara karşısında ben ne yaptım? Ben de ona güldüm, en az onun kadar sevinçliydim. Bu, insanlığımın en kenar noktasında durup o derin uçuruma baktığım ve gördüğüm şeyi çok beğendiğim anlardan bir diğeriydi.

9. BÖLÜM

My Lai Olayı

16 Mart 1968'de, My Lai köyünde, Vietnamlı siviller Amerikalı askerlerce katledildiler. "Charlie Bölüğü," Yüzbaşı Ernest Medina'nın komutası altındaki 120 piyade erinden oluşuyordu. Yedi haftalık gerilla savaşında bölükten dört ölü verilmişti ve otuz sekiz kişi de yaralanmıştı. My Lai'de olduğu düşünülen bir Vietkong taburuna karşı başlatılan bir saldırının parçası olarak görev almışlardı. Medina, emrindekilerin bu hücumda saldırgan bir şekilde hareket etmeleri hususunda emir almıştı. Saldırıdan bir gece önce onlara bu "ara ve yok et" görevi hakkında bir brifing verdi. Öçlerini almak için ellerine bir şans geçmişti: Evler yakılacak, hayvanlar ve bütün ürünler yok edilecek; kuyular yıkılacaktı. İkinci bir brifing de Teğmen William Calley tarafından verildi. Teğmen, köylülerin hemen hemen hepsinin düşman destekçisi olduğunu, erkeklerin silahlı olduklarını, kadınların düşmana malzeme taşıdıklarını ve çocukların da geleceğin potansiyel Vietkong askerleri olduklarını söyledi. Bir anlatıma göre, kımıldayan her şeyi öldürmelerini söylemişti.

Sabahın ilk saatlerinde, askerler helikopterlerle köye indirildiler. Birçoğu, etrafa dağılırken ateş ederek insanları ve hayvanları öldürmeye başladı. Vietkong taburundan hiçbir iz yoktu ve bütün gün Charlie Bölüğü'ne bir el bile ateş açılmadı, fakat onlar devam ettiler. Bütün evleri yaktılar. Kadınlara ve kız çocuklarına tecavüz edip sonra da öldürdüler. Bazı kadınları cinsel organla-

rından bıçakladılar ve bazılarının da bağırsaklarını ortaya döktüler veya ellerini kesip kafa derilerini yüzdüler. Hamile kadınların karınlarını yarıp ölüme terk ettiler. Grup halinde tecavüzler yapıldı, insanları mermiyle veya süngüyle öldürdüler. Toplu infazlar yaptılar. Yaşlılar, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere onlarca insanı bir çukurun içine doldurup makineli tüfeklerle bir defada öldürdüler. Dört saat içinde yaklaşık 500 köylü öldürülmüştü.

İtaat ve Çoğunluğa Uyma

Katliamın büyük bir kısmı, emirlere itaat edilerek gerçekleştirilmişti. Üst rütbeli subaylardan saldırgan davranılması konusunda emirler gelmişti. Askerler, olay yerinde emirleri yerine getirdiler ve çukurdaki köylülere makineli tüfeklerle ateş açtılar.

My Lai, askeri disiplini iki farklı açıdan gösterir. Katliamın nedenlerinden biri disiplinin olmayışıydı. Charlie Bölüğü, kurallara ve emirlere normal itaatten hafif bir sapma göstermişti. Michael Bernhardt, bölük mensuplarından bazılarının canavarca hareket etmeye başladıklarını gördüğü an bunu anlamıştı: "Bu asker grubunun, yavaş yavaş kontrolden çıktığını görmeye başladım. Askeri disiplin olmadan, onlar bu köyde, hiçbir dayanak noktaları olmayan yalnız adamlardı. Ailelerinden, okullarından getirdikleri değerler artık uzaktaydı ve kaybolmaya başlamıştı bile."[1] Askeri disiplin çoğu zaman, ailenin ve yakın çevrenin ahlaki baskılarının yerini tutar. Askeri bir birliğin, bir vahşi adamlar topluluğu haline gelmesini önler. Bu sınırlama, My Lai'de mevcut değildi.

Fakat, askeri disiplinin diğer bir yönü de katliamın gerçekleşmesine katkıda bulunmuştu. Bir asker olarak etkin olmak, derhal itaat etmekten geçer. Bir emri sorgulamak, birçok hayatı riske atmak anlamına gelebilir. Bu açıdan bakıldığında, Çavuş Hodges, My Lai'deki emirlere itaat edenlerin davranışlarında hiçbir yanlışlık görmemiştir: "Charlie Bölüğü'nü eğiten çavuşlardan biri olarak, askerlerin bu görevi yerine getiriş biçimlerinden fevkalade memnun kaldım. İyi askerler olmuşlardı. My Lai'ye

girebilmiş ve kendilerine verilen emirleri yerine getirmiş olmaları, aldıkları iyi eğitimin doğrudan bir sonucudur."[2]

Charlie Bölüğü'ndeki askerlerin birçoğunu tanıyan Ronald Ridenhour, bu eğitimin yaradılışlarının aksine bile olsa, askerlerin verilen emirlere nasıl derhal uymalarını sağladığını şöyle anlatır:

> Eğitildikleri şartlar altında, emirleri yerine getirmeye hazır olmaları, kendilerine söyleneni yapmaları ve hiç yapmamaları gereken şeyleri yapmaları isteniyordu ve ertesi gün geriye dönüp bakınca belki de hayatlarındaki en büyük hatayı yaptıklarını düşünüyorlardı. Orada akılları ve karakterlerinin gücü ile bütün bunları atlatabilecek yalnızca birkaç sıra dışı adam vardı. Birçoğu bunu yapamadı.[3]

İtaat, öykünün tamamı değildi. Uygun bulunan davranış kalıplarına uyma yönündeki baskılar da ters yöne sürükleyici olmuştu. Charlie Bölüğü, tek başınaydı ve yaşamları birbirlerine bağlıydı. Çok kuvvetli bir yoldaşlık duygusu doğmuştu ve daha sonraları birçoğu bölüğün bir aile gibi olduğunu söylemişti. Herkesten uzak ve birbirlerine bağlı olmaları, kendi toplumsal baskıları olan özel bir ahlaki dünya yaratmıştı. Katliama katılmayı reddeden Michael Bernhardt, bu yalnızlığın etkilerini şöyle anlatmıştır:

> Evde arkanda bıraktığın insanların senin hakkında ne düşündüklerinin hiçbir önemi yok . . . Önemli olan etrafındaki insanların seni nasıl gördükleri. Bir dolu sivili – bebekler, kadınlar, yaşlı adamlar, her biri silahsız ve çaresiz insanlar – bu şekilde öldürmek yanlıştı. Her Amerikalı bunu takdir eder. Ama bu bölük, burada herkesten uzakta konuşlanan bu bölük, olayları böyle görmedi. Bundan eminim. Önemli olan tek şey kendi gruplarıydı. O, bütün dünyalarıydı. Doğru olduğunu düşündükleri her şey doğru ve yanlış olduğunu düşündükleri her şey de yanlıştı. Her şeyin tanımı sanki tersine dönmüştü.[4]

Ahlaki Kaynakların Aşınması

Köylülere karşı duyulan sempati, onları kurban olarak değil de tehditkar bir düşman olarak görmeleriyle azalmıştı. Bazı anlarda, askerler gerçekliğin bu şekilde yadsınmasını yaşadılar. Ateş ederken, savaştaki gibi diz çöküp çömeldiler. İçlerinden biri daha sonra, "Eğer gerçekten bir katliama veya bir cinayete, savunmasız insanları öldürmeye gittiğini düşünüyor olsaydın, diz çökmek de nerden çıkardı? . . . Tüm muhakeme yeteneğini kaybetmiş olduğun için onlar sana düşman gibi ya da senin düşman olarak düşündüklerin gibi görünüyorlar," demişti.[5]

Sempatinin kayboluşu, "düşman"ın da onların insan olmadıklarını düşündüren şartlar altında ele alınmasından kaynaklanmıştı. Teğmen Calley, duruşmasında bunu şöyle dile getirmişti: "Askerlerim göremediğim, hissedemediğim, dokunamadığım bir düşman tarafından katledilip yaralanırken, askeri sistemin içinden hiç kimse onları Komünizmden başka bir adla tarif etmedi. Ona bir ırk, bir cinsiyet veya bir yaş vermediler."[6]

Charlie Bölüğü'nün eski askerlerinden bazıları, geriye baktıklarında ahlaki sınırlamaların nasıl kaybolduğunu anlatırlar. Bu, bazı insanların normalde izin verilemeyecek şeyleri yaptıklarını görmenizle başlar. Katliamda yer alan Greg Olsen, içinde yetiştirildiği katı Mormon ahlakından uzaklaşıp Melia diyalogundaki Atinalıların bakış açılarına yaklaşmıştı. Ahlakındaki bu aşınmayı şöyle tasvir eder:

> İnsanların kafalarına dipçiklerle vurulduğunu gördüğümü hatırlıyorum. Fakat bir süre sonra neyin normal olduğu konusundaki duyunu kaybetmeye başlarsın. Tüm ahlaki değerlerini terk etmezsin, ama çok daha gevşek olursun. Bu davranışın son derece olağan olduğuna inanıyorduk. Hakikaten tüm duyularını kaybediyorsun . . . neyin yanlış veya doğru olduğundan çok, yanlış değişimlerin boyutlarını anlayamıyorsun.[7]

Ahlaki sınırlar, derece derece aşınmıştı. İlk kırılmalar oldukça küçük görünür, fakat bunun sonrasında gelecek aşınmaların

önünde hiçbir somut engel kalmaz. Michael Bernhardt, bu olgunun öldürme gerçeğindeki yerini şöyle tarif etmiştir: "İlk önce yalnızca esirleri öldürmekle başlar – düşman olduğunu düşündüğümüz esirlerle. Sonra, düşman olmayan esirler ve sonra da siviller gelir, çünkü artık düşmanla siviller arasında hiçbir fark yoktur. Bu, sonunda öyle bir noktaya gelir ki artık bir asker herkesi öldürebilir."[8]

Ahlaki aşınma, ahlaki şüpheleri hissi zayıflık olarak damgalayan bir katılık kültü ile güçlendirilmişti. Bir ordu rahibi olan Yüzbaşı Carl Creswell, My Lai saldırısından önce askerlere verilen bir brifinge katılmıştı. Rahibin ahlaki şüpheler üzerindeki düşünceleri bir binbaşı tarafından çok sert bir biçimde karşılanmıştı: "Bana, 'Oraya gidiyoruz ve bir el bile silah atılsa, orayı yerle bir edeceğiz' dediğini hatırlıyorum. Ona baktım ve şöyle dedim: 'Biliyor musun, böyle savaştığımızı hiç düşünmemiştim.' O da bana baktı ve 'Bu katı bir savaş, Rahip' dedi."[9]

Bölüğün bazı mensupları, daha sonraları kimlik duygularının aşınmış olduğunu görmüşlerdi. My Lai'de, bölüğün radyo operatörü olan Fred Widmer, iki küçük çocuğu öldürmüştü:

> Neden? Bunu neden yaptım? Bu ben değilim. Bana bir şeyler olmuştu. Bir noktaya geliyorsun ve kendini kaybediyorsun, evet en kolay açıklama bu, kendini kaybediyorsun. Sanki birisi bir düğmeyi çeviriyor ve sen bambaşka bir insan oluyorsun. Bu, etrafındaki herkesin aynı şeyi yaptığı bir şiddet ve canavarlık kültürü.[10]

Patlama: "Aklımı Yitirdim"

Teğmen Calley'nin hareketleri, aşağılanmaya karşı verilen duygusal tepkilerden etkilenmiş olabilir. Askerlerinden pek saygı görmüyordu, hatta içlerinden biri Calley'nin, orduya katılmadan önce kendinden daha iri adamlarca itilip kakılan, ufak bir adamı andırdığını söylemişti. Bir manga başı onun sinirli ve çok çabuk heyecanlanan biri olduğunu ve aşırı bağırıp çağırdığını anlatmıştı. Bölüktekilerce o kadar sevilmiyordu ki başına ödül bile koymuşlardı. Yüzbaşı Medina, Teğmen Calley'le askerlerin önünde

alay eder ve onu "Teğmen Bokkafa" diye çağırır, çoğu zaman da "Dinle sevgilim . . ." diye söze başlardı.[11]

Bazılarında, yapılanlara bir karşılık verme arzusu etkili olmuştu. Yüzbaşı Medina'nın saldırıdan önceki konuşmasında "Bir sürü arkadaşımızı kaybettik. Bu kızıl köy bize cehennemi yaşattı. Şimdi intikamımızı alacağız. Ateş serbest," dediği anlatılır.[12] Ve intikam, askerler köylüleri öldürürken onların psikolojilerinde çok önemli rol oynadı. Bazıları, "Vietkonglu piçler, pis Vietkonglu piçler," "Bu Bill Weber için" ve "Ağla pislik, bizi ağlattığın gibi sen de ağla," diye bağırıyorlardı.[13]

Bir askerin daha sonra belirttiği gibi, "Bir patlama ihtiyacı duyuyorsunuz."[14] Varnado Simpson, bu şiddet patlamasının nasıl tüm duygulardan arınmış göründüğünü iç gözlemlerine dayanarak anlatmıştır. My Lai'de Simpson yaklaşık yirmi beş kişiyi öldürmüştü: "Bizzat ben. Erkekler, kadınlar. Ateş ettim, boğazlarını kestim, kafa derilerini yüzdüm . . . ellerini ve dillerini kestim. Bunları ben yaptım." Bunları neden yaptığı sorulduğunda, "Aklımı yitirmiştim. Aklım uçup gitmişti . . . Bir kere başlayınca . . . bütün eğitimim, tüm öldürme programı, hepsi birden devreye girdi," diye yanıtlamıştı. Ona eğitiminin insanların kafa derilerini yüzmesini veya kulaklarını kesmesini içerip içermediği sorulduğunda, "Hayır," dedi. "Ama birçoğu bunu yapıyordu. Ben de onlara uydum. Tüm duygularımı, amaçlarımı kaybetmiştim. Sadece ne şekilde öldürebiliyorsam öyle öldürmeye başladım. Bu yalnızca oluverdi. İçimde böyle şeyler yapabilecek birinin varolduğunu bilmiyordum bile."

Psikolojik patlama, bir kadını ve bir çocuğu öldürmesinden sonra meydana gelmişti:

> Söylediğim gibi, çocuğu öldürdükten sonra aklımı tamamıyla yitirdim. Bir kere başlayınca, devam etmek çok kolay oluyor. En zoru – en zor şey öldürmek, ancak bir kere öldürünce, olay çok kolaylaşıyor, ondan sonrakini, bir sonrakini, bir sonrakini, çok kolay öldürüyorsunuz. Çünkü hiçbir hissim, duygum, hiçbir şeyim kalmamıştı. Sadece öldürdüm. Bu, herkesin başına gelebilir.[15]

İsyan

Kendilerine verilen emirlerden dehşete düşen askerler de vardı. Teğmen Calley, Dennis Conti'ye ve Paul Meadlo'ya, aralarında bebekler, çocuklar ve çok yaşlı kadınlar da bulunan bir grup köylüyü öldürmelerini emretmişti. Her ikisi de bu emri yerine getirmekten kaçındılar, ama Calley çok sinirlenerek emri tekrarladı. Conti, mühimmat tasarrufu yapmak bahanesi ile emre uymamakta ısrar etti, fakat Meadlo, Calley'le beraber köylülere ateş etmeye başladı. Bir iki dakika sonra gözyaşlarına boğulmuştu ve devam edemedi. Katliamı tamamlamak Calley'ye kaldı. Conti'de vicdanının ya da sempati duygusunun isyanı Calley'ye itaat etmeye karşı onu korumuştu. Benzer bir isyanın Meadlo'yu emirlere uymaktan alıkoyamaması, askeri programlamaya yönelik acı bir övgüden başka bir şey değildir.

Bazı vakalarda bu isyan, katliama etkili bir şekilde karşı gelmeyi sağlamıştır. Hugh Thompson, savaştaki cesareti ile tanınan 25 yaşında bir helikopter pilotuydu. My Lai üzerinde uçarken, yaralanmış köylüleri gördü ve yardım gelmesi için bulundukları yerlere işaret fişekleri attı. Daha sonra, bulunduğu yeri işaretlediği yirmi yaşlarında yaralı bir kadının yakınındaki askerleri fark etti. Helikopterini kadının birkaç metre üzerinde sabit tutarak onlara işaret gönderdi: "Helikopterin altında yaralı biri var." Bir piyade yüzbaşısının kadına yaklaştığını gördü; yüzbaşı, onu önce ayağı ile dürttü, sonra da vurdu. Thompson bundan sonra, bir çukurun içine doldurulmuş kimisi ölü kimisi canlı insanlar olduğunu fark etti; askerler çukurun başına oturmuş, sigara içmekteydiler. Thompson, helikopterini indirdi ve askerlere çukurdaki insanların yardıma ihtiyaçları olup olmadığını sordu. Bir çavuş, onlara yapılabilecek en iyi yardımın onları acılarından kurtarmak olduğunu söyledi. Bu arada oraya gelen Teğmen Calley, piyadelerin komutasının kendisinde olduğunu ve Thompson'ın bu işe burnunu sokmamasını söyledi. Thompson, havalanmak zorunda kaldı; pek yükselmemişti ki helikopterin mürettebatından Glenn Andreotta, çavuşun çukurdaki insanlara ateş etmeye başladığını gördü.

Hugh Thompson'ın aklına Nazilerin insanları çukurlara doldurup orada katletmeleri gelmişti. Aralarında çocukların da bulunduğu bir grup sivilin arkalarında kendilerini kovalayan askerler olduğu halde bir sığınağa doğru koştuklarını fark etti. Helikopterini sivillerle askerlerin arasına indirdi ve radyoyla yardım istedi. Mürettebatına, köylülere ateş ederlerse Amerikalı askerlere karşı makineli tüfeklerini kullanmalarını emretti. Helikopterden inerek sığınağa gitti ve sivilleri dışarı çıkmaya ikna etti. Yakınındaki iki hücum helikopterinden sivillerin kurtarılması için yardım istedi. Bu isteği sorgulandığında, küfretti, yalvardı ve askerler sivillere ateş ederlerse makineli tüfekçilerine piyadeye karşı ateş açtıracağını söyledi. Hugh Thompson, doğrudan piyade bölüğü ile konuşamazdı, fakat hücum helikopterleri askerlere, ateşi kesip öldürmeye son vermeleri için bir sinyal gönderilmesini sağladılar. Daha sonra, bu helikopterler de yere inerek, Hugh Thompson ve mürettebatının ölümden kurtardığı sivilleri emniyetli bir yere götürdüler: iki erkek, iki kadın ve beş altı çocuk.

Thompson yeniden havalanıyordu ki Glenn Andreotta, çukurun içinde hareket eden bir şey gördü. Tekrar yere indiler ve yüz civarında ölü erkek, kadın ve çocukla dolu olan çukura gittiler. Andreotta, ölülerin arasına girdi. Sonunda yaklaşık üç yaşlarında, muhtemelen erkek olan bir çocuk buldu, kan ve kirle kaplıydı, ama yaralanmamıştı. Aynı yaşlarda bir oğlu olan Hugh Thompson, küçük oğlanı hastaneye götürürken ağlıyordu. Charlie Bölüğü, radyodan "sivilleri öldürülmeye son verin" şeklinde kesin emirler almaya başlamıştı.

My Lai gibi savaş suçları, haklı olarak dehşet duyguları uyandırıyor, fakat bu tür olayların psikolojisi "normal" savaş psikoloji ile ilişkilidir. Elbette ki savunmasız sivillerin bilerek katledilmesi, silahlı düşman kuvvetleri ile savaşmaktan ahlaki olarak farklıdır. Ahlaki olarak farklıdır, ama psikolojik olarak rahatsızlık verecek kadar yakındır.

10. BÖLÜM

Uzaktan Öldürmeye Yöneliş

Geleneksel savaşlar, yakın mesafeden yapılmıştır. Bu nedenle de askerlerin öldürmeye karşı olan çekingenliklerini kaybetmeleri için programlanmaları gerekiyordu. Duygusal patlamalar ve savaşın garip cazibesi, yakın savaşın ortaya çıkardığı şeylerdir.

Savaş alanında yirminci yüzyılın büyük değişikliği, uzak mesafelerden büyük ölümlere neden olabilme gücüdür. Savaş psikolojisi hakkındaki düşüncelerimiz, My Lai katliamı gibi bizi şok eden olayların hakimiyeti altındadır. Fakat modern savaşlardaki en şok edici şey, en büyük zararı verecek olanın ne olduğu konusunda kötü bir kılavuza sahip olmaktır. Teknoloji, bizi insandaki öfke canavarından çok daha büyük ölçüde rahatsız etmesi gereken buz gibi soğuk dehşet biçimleri yaratmıştır. Artık büyük askeri felaketlerde bombalar ve roketler kullanılmaktadır. Kararlar soğukkanlı bir biçimde, uzaklardan alınmaktadır.

Bu soğuk ve uzaktan gelen ölümlerin kurbanları, genelde sivillerdir. Elbette bu yeni bir şey değil. İster My Lai'de, ister Bosna'da siviller yakın mesafelerden öldürülmüşlerdi. Yirminci yüzyılın başlarında, askerlerin yaptıkları katliamlar, sapıklık olarak görülüyordu. Bu, belki de çok iyimser bir bakıştı. Sivillerin uzak mesafeden toplu olarak öldürülmesi, artık teknoloji sayesinde çok kolaylaşmış olup modern savaşın belkemiği olmuştur ve savaş psikolojisi incelememizin de belkemiğini teşkil etmelidir.

İkinci Dünya Savaşı'nda, sivillerin gerek "geleneksel" bombalarla, gerekse Hiroşima ve Nagazaki'deki gibi atom bombasıyla bombalanmaları açıkça teknolojinin bir ürünüdür. Bu olaylar, yirminci yüzyılda sivillerin uzaktan toplu olarak öldürülmesine yönelişin daha sonraki adımlarıydı.

İngiliz Donanmasının Ablukası

Bu yönelişin başlangıcında ihtiyaç duyulan teknoloji, savaş gemilerinden başka bir şey değildi. Bu, Birinci Dünya Savaşı'nda, Almanya'ya uygulanan ekonomik ablukayla ortaya çıktı.

Ablukanın başlatılması çok güç fark edilmişti, ancak askeri tarihçi ve teorisyen Sör Basil Liddell Hart, ablukanın başlatılmasını "savaşın belki de en kararlı" hareketi olarak görüyordu. Temmuz 1914'te, İngiliz donanması ilk önce Scapa Flow'a hareket etti ve bu tarihten Alman donanmasının 1918'de teslim edilmesine kadar geçen zamanda "Almanya'nın damarları hiçbir zaman gevşetilmeyen, görünmez bir baskıya maruz kaldı."[1]

Alman donanmasının stratejisi savunmaya yönelikti ve daha güçlü olan İngiliz donanması, mayınlar ve denizaltılarla zayıflatılıncaya kadar bir çarpışmadan kaçınılıyordu. İngiliz donanmasının bu stratejiye verdiği karşılıksa, çarpışma fırsatı aramak değil, Kuzey Denizi'nin komutasını elinde tutup Almanların ikmal hatları üzerinde baskı uygulamaktı.

Savaşın başlangıcında İngiliz Hükümeti, abluka kullanımını ciddi bir şekilde kısıtlayan 1909 tarihli Londra Deklarasyonu'nu kabul etmişti. Ancak Almanya, Britanya Adaları'nı çevreleyen sularda Alman denizaltılarının yabancı gemileri batıracaklarını bildirerek bu suları savaş alanı ilan etti. Buna karşılık olarak da, İngiltere kısıtlamalara uymadı ve Almanya'ya mal taşıyan gemileri durdurmaya başladı. Bu sıkıştırma, Amerika Birleşik Devletleri'nin de savaşa girmesiyle 1917'de büyük ölçüde arttırıldı. Liddell Hart, ablukanın "bu mücadeledeki en kararlı faaliyet" olduğu kanaatine varmıştı. Hart ayrıca, hiçbir tarihçinin "Alman halkının yarı açlıkla karşı karşıya bırakılmasının, 'anayurt cephesinin' en

sonunda çökmesinde doğrudan olarak etkili olduğunu" göz ardı edemeyeceğini de söylemiştir.[2]

Ablukanın neden olduğu ölümlerin sayısını hesaplamak çok zordur. Ayrıca gıda maddelerinin yokluğunun ne kadarının ablukadan, ne kadarının da savaşa verilen ekonomik öncelikten kaynaklandığını veya 1918'deki grip salgınından ölenlerin ne kadarının ağır derecede kötü beslenmeleri neticesinde öldüğünü hesaplamak da bir o kadar zordur. Savaştan sonra resmi Alman kaynakları, ablukanın neden olduğu ölümlerin sayısını 762.000 olarak bildirmişti. İngiliz hükümetinin bu konuda hazırladığı Beyaz Rapor'da bu sayı 800.000 olarak bildirilmişti. Daha sonra yapılan tahminler, bu rakamlardan bir hayli düşüktü; bir tanesinde ölüm sayısı 424.000 olarak verilmiştir.[3]

Ateşkesten sonra, abluka Baltık limanlarını da kapsayacak şekilde genişletildi ve müttefikler, Almanların taleplerine uygun hareket ettiklerinden emin oluncaya kadar devam etti. Gazeteci Walter Duranty, 1919'da Lübeck'i ziyaret ettiğinde, insanların hala sadece patates ve kara ekmekle beslendiklerini görmüştü. Et, tereyağı, süt veya yumurta yoktu. Bir doktor, kendisine çocukların yüzde doksanının kansızlık çektiğini ya da normal kilolarının çok altında olduklarını, yarısından fazlasının da raşitik veya veremli olduğunu söylemişti.[4]

Savaşın yarattığı düşmanlık, Almanya'nın dışında, ablukanın sona erdirilmesi için çok düşük bir toplumsal baskı olduğu anlamına geliyordu. Ablukayı sona erdirmek isteyenlerden biri de Winston Churchill'di, ama onun da dediği gibi "Müttefik ülkelerdeki kamuoyu adeta nasırlaşmıştı."[5] Mart 1919'da, ablukanın sona ermesi konusunda mutabakata varıldı, fakat gıda maddelerinin Almanya'ya ulaştığı mayıs ayına kadar insanlar ölmeye devam ettiler.

Bir insanlık felaketi olarak ablukanın önemi, neden olduğu büyük acıların da ötesine gitmiştir. Barışın tadını buruklaştırmış, uzlaşmak için tatsız bir hava oluşmasına neden olmuştur. Churchill, Almanların haklı tepkilerini şöyle tarif etmiştir: "Bu acı tecrübeler, kendilerini yenenlerin onların gözünde kuvvetten başka

hiçbir değere sahip olmamalarına neden olmuştu."[6] Abluka, Versailles Anlaşması'nın "savaş suçları" maddelerini uygulamak için devam ettirilmişti. Versailles'daki Baş Alman Delegesi olan Graf Ulrich von Brockdorff-Rantzau, kırgınlıklarını ifade etmişti: "Abluka yüzünden 11 Ekim'den beri ölen yüz binlerce sivil, karşımızdakilerin kesin ve garantili bir zafer kazanmalarından sonra soğukkanlı ve bilinçli bir şekilde imha edilmiştir. Suçtan ve aftan bahsederken, önce bunları düşünün."[7]

Bu "savaş suçları" maddeleri iki dünya savaşı arasındaki süreçte, bunu içlerine sindiremeyen Alman milliyetçiliği hareketine katkıda bulunmuştur. Nazilerin nutuklarında insana çok tuhaf gelen bir şey, devamlı bir şekilde Almanların kurbanlar olduğu fikrinin üzerinde durulmasıdır. Nazilerin yarattıkları dehşetin ve Nazilerin başlattıkları savaşın açıklaması, Versailles'ın Alman ulusunun gururunun yeniden kazanılması gerektiği duygusuna yaptığı katkıyı da içermelidir.

Ablukanın bir insanlık felaketi olarak önemi bundan da öteye gider. Yeni bir savaş psikolojisinin, sivil halkın toplu halde öldürülmesinde benimsenen bir psikolojinin, geliştirilmesinde bir adım olmuştur. Abluka, bu yönelişin ilk ve teknik olarak ilkel bir başlangıcıdır. Bazıları daha sonraları daha teknolojik gaddarlıklara yol açan basit psikolojik kalıplardan bazılarını açıkça sergilemiştir.

Geriye Kalan Tek Sınırlama Olarak Ahlaki Kimlik

Savaş uzaktan idare edildiğinde, psikolojisi farklıdır. Yakın savaşta çok etkili bir rol oynayan coşkunluk, ahlaki duyguları tehdit etmez. Fakat diğer taraftan da, saygı ve sempatiyle ilişkili engellemeleri etkisiz kılmak için yapılacak çok az şey vardır. Savaş politikasını yürütenler, öldürülenlerden çok uzaklardadırlar. Aşağılanmaları görmezler. Sempati de en alt düzeydedir.

Uzun mesafeden savaşı olası kılmak için, her şeyden önce ahlaki kimlik etkisiz kılınmalıdır. Yirminci yüzyılın başında birçok politikacı, asker ve diğerleri, sivillerin kasıtlı olarak öldürülmelerini kabul edebilecekleri düşüncesine karşı çıkmışlardır, ama bu

yüzyılın içinde birçoğu yalnızca bu fikri kabullenmekle kalmamış, bu ölümlerde rol oynamışlardır. Ahlaki kimliğin bu şekilde devreden çıkarılması, yakın savaş için gereken etkisizleştirme ihtiyacından daha karmaşıktır. Etrafa korku saçan çavuştan daha ince bir şeye gereksinim vardır.

Sivillerin öldürülmesi haklı gösterilebiliyorsa, ahlaki kimlikle olan çatışma azalır. Genel olarak öldürmeye karşı olanlar, potansiyel bir katile karşı kendini koruma konusunda bir istisna yapabilirler. Savaşta da, misillemeye aynı anlam yüklenebilir. Ablukayı savunanlar, bunun Almanya'nın İngiltere'ye abluka uygulamasına karşılık olarak başlatıldığını belirtebilirler.

Böyle bir politikanın uygulanmasına girişildiğinde, başlangıçta sivillerin ölümü amaçlanmamış, hatta bu düşünülmemişse, bu politika ahlaki bakımdan o kadar çok rahatsızlık vermez. 1914'te savaş yanlısı tezahüratlar yapanlar, Kraliyet Donanması'nın Scapa Flow'a hareket etmesiyle çok sevinmiş olabilirler. Akıllarından bunun Alman çocuklarını açlığa mahkum edeceği veya raşitizm hastası olmalarına neden olacağı geçmemiştir bile. İnsanların ne yapmak istedikleri ile sonuçta yaptıkları arasındaki bu uçurum, yirminci yüzyılda sivillere karşı savaşta, en çok rastlanan olgudur.

Politikalar, sivillerin öldürülmesi niyeti taşımaksızın uygulamaya konulursa, bu ölümlerin yavaş yavaş meydana gelmesi, daha kolay kabul edilebilir. Bu, abluka için de geçerliydi. Donanma Scapa Flow'a gittiğinde, abluka söz konusu değildi. Amerika Birleşik Devletleri gibi güçlü tarafsızlara en az zararın verilmesi gerektiğinden, başlangıçta abluka kısmen etkili olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri savaşa girmeden önce, böylesine yıkıcı bir güce sahip bir ablukanın uygulanmasına ilişkin herhangi bir karar verilmemişti. Amerikalıların savaşa katılmasıyla abluka daha etkin bir hale gelince, yeni bir abluka inisiyatifi üzerinde bir karar alınmasına gerek kalmadı. Böylesine zaman içinde oluşan kararlar, sivillerin öldürülmesi gibi ahlaki konularla yüzleşilmesi gereken zamanlarda bundan rahatlıkla kaçınılabilir. Bu olaya iştirak edenler ve onu destekleyenler, böyle şeylere onay veren insanlar olduklarını kabullenecekleri o andan kaçabilirler.

Ölümlerin "negatif" olgulardan kaynaklanıyor gibi görüldüğü zamanlarda, ahlaki kimlik daha az tehdit altında kalır: Örneğin, ablukada olduğu gibi, insanların vurularak değil de yiyecek bulamayarak öldükleri durumlarda.

Politikanın uygulanması dolaylı yoldan katılan birçok kişiye dağıtılırsa, iştirakçiler de ahlaki kimliklerinin daha az tehdit edildiğini hissederler. Bu yolla bireysel sorumluluk duygusu azaltılmış olur.

Abluka sırasında donanma, bu politikaya kendilerinin karar vermediğini düşünmüştür ve politikacılarla yetkililer, kendilerini yalnızca dolaylı olarak işleyen bürokratik bir mekanizmanın parçaları gibi ve Almanya'nın açlığa mahkum edilmesinden uzakta hissetmişlerdir. Bu, John Maynard Keynes'in, barış konferansı sırasında devam eden ablukanın nasıl ele alındığını anlatışından da açıkça anlaşılmaktadır. Amerikalılar, ablukanın kaldırılmasını istemişlerdir. İngilizlerse başlangıçta devam yanlısı olan Fransızların görüşünü desteklemişlerdir.

Ablukanın kaldırılmasını isteyen Keynes, İngilizlerin başlangıçta Fransız görüşünü desteklemesinin iki ayrı açıklamasını vermiştir. Birincisi, bazılarının durumun kendisinden çok, kendi konumlarıyla ilgili olmalarıdır. Bu konuda İngiliz politikasından sorumlu olan Lord Reading, "Paris yanlısı tutumu sürdürebilmek için gece gündüz kulis yapıyordu ve genel görüşe aykırı görünmekten dehşetle çekiniyordu." Keynes'in ikinci açıklaması ise yine bürokratikti:

> Abluka artık çok mükemmel bir araç haline gelmişti. Oluşturulması için dört yıl harcanmıştı ve Whitehall'ın en büyük başarısıydı; İngilizlerin çok incelikli siyasi oyunlarının bir göstergesiydi. Onu yaratanlar, giderek onun kendisini sever hale gelmişlerdi; ayrıca bazı yeni iyileştirmeler de yapılmıştı ve abluka sona erdirilirse, bunlar ziyan edilmiş olacaktı; durum çok karmaşıktı ve muazzam bir örgütlenme, bir takım çıkarlar sağlamıştı.[8]

Bu düşüncelerin hiçbiri, bu vurdumduymazlığın öldüreceği çocuklar için duyulan herhangi bir sempati duygusunu içermiyordu ve bu kadar çok insanın bürokratik etkileşimi, muhtemelen kimsenin ölümlerden ötürü bireysel sorumluluk hissetmemesine yol açmıştı.

Sivillerin öldürülmesinin bu yollarla psikolojik olarak kolaylaştırılması, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın bombalanmasında ve ayrıca atom bombasının kullanılmasında da ortaya çıkacaktı.

11. BÖLÜM

Bombardıman

Bombardıman emrini verenlerle, bombaları atanların bazen bombalanan yerleri gezerek bunun nasıl bir şey olduğunu görmeleri çok iyi olurdu diye düşünmüştüm.

Martha Gellhorn, "Helsinki'de Bombalar, Aralık 1939"

The Face of War'dan

Ben bunları yazarken, son derece medeni insanlar, tepemde uçarak beni öldürmeye çalışıyorlar. Bireysel olarak bana bir düşmanlıkları yok, aynı şekilde ben de onların düşmanı değilim. Klasik ifadeyle, "onlar sadece görevlerini yapıyorlar." Hiç şüphem yok ki birçokları, iyi kalpli, yasalara uyan, özel hayatlarında cinayet işlemeyi hayal bile edemeyecek olan insanlar. Diğer yandan, bunlardan birinin beni iyi nişanlanmış bir bombayla havaya uçurmayı başarması halinde, bu yüzden uykularından olacağını da hiç sanmıyorum.

George Orwell, *The Lion and The Unicorn*

Çok sayıda insanı açlıktan öldürmek için, Almanya'ya karşı ablukanın kullanılması, sivillerin toplu halde öldürülmelerine müsaade etmeyen ahlaki engeli yıkmıştır. Bu, İkinci Dünya Savaşı'nda sivillerin "geleneksel" bombardımana tutulmalarının ve daha sonra da atom bombası kullanımının öncüsü olmuştur. Bu yapı-

lanlara karşı bir nefretin oluştuğu doğrudur, ancak daha sonraki savaşlar bu ahlaki engelin yeniden oluştuğuna inanmamızı zorlaştırıyor.

Bakış açısındaki bu değişimin anahtar olayı, İkinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin bombardımanı kullanma biçimleridir.

1 ALMANYA'YA YÖNELİK BOMBARDIMAN SALDIRISI

Bombardıman harekatı, üç aşamada gerçekleşmiştir. 1941'e kadar olan ilk aşamada belirlenen politika, seçici bir şekilde sadece askeri hedeflerin bombalanmasıydı. Hava hakimiyeti İngilizlerin elinde olmadığından, gündüz akınları karşılanamayacak ölçüde pahalıya mal oluyordu Politika, hızlı bir biçimde gece bombardımanına dönüştürüldü. Orta aşamada, 1941 yazından 1944 yazına kadar, İngilizler ve Müttefikler havada hakimiyeti hala kuramamışlardı, fakat bir yandan da gece bombardımanının askeri hedeflerin vurulması için yeterli derecede isabetli olmadığı anlaşılmıştı. Ayrım gözetilmeksizin "bölge bombardımanına" dönüldü, ya da başka bir deyişle kasıtlı olmayandan kasıtlı bölge bombardımanına bir dönüş yapıldı. Harekatın son aşamasında, 1944 yazından sonra, Müttefikler havada hakimiyeti ele geçirdiler ve gündüz nokta bombardımanı imkan dahiline girdi, ancak son aşamada yine de büyük ölçüde bölge bombardımanı yapıldı.

İlk Aşama: Sivil Hedeflerin Vurulması Yasağı

Sivil hedeflerin vurulmasının yasaklanması konusunda dünya genelinden gelen etkili bir destek vardı. Savaşın başlangıcında, İngiliz bombalama politikası sivillere yönelik değildi, hedefler yalnızca askeriydi. Bombaların her zaman istenilen hedefleri vurmadığı ve sivillerin çoğu zaman askeri hedeflerin yakınında yaşadığı veya bu tesislerde çalıştığı kabul ediliyordu. Bu kaçınılmaz sivil kayıplar, Hitler'in yenilmesi karşılığında ödenecek makul bir bedel olarak görülüyordu.

O zamanlarda bile, bazıları sivil hedeflerin vurulması yasağını esasen bir propaganda aracı olarak görüyorlardı. 1939'da, Hava Kuvvetleri Komutanı, "Siyasi nedenlerle, ne ekonomik, ne de tamamen etkili olan bir harekata mahkum edilmiş bulunduğumuz bir safhadayız" diye yazmıştır.[1]

Churchill, bu yasağın delinmesi için savaşın başlarında yetki vermişti. Başlangıçta, İngiltere'ye yaptıkları akınlarda, Luftwaffe de yalnızca askeri hedefleri vurmakla sınırlı kalıyordu. Ancak 24 Ağustos 1940'da bir petrol depolama tesisini vurma amacıyla atılan bombalar, City London'a ve East End'e düştü. Churchill, Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne ertesi gün için Berlin'e bir hava saldırısı düzenlenmesini emretti. Lutfwafte'nin buna yanıtı, Londra üzerinde Blitz'i başlatmak oldu. Misilleme yapmak, daha kabul edilebilir hale gelmişti. Şehirlerin hedef alınması yasağı konusunda yalnızca birkaç istisna yaşanmıştı ve Berlin'e akınlar devam etti. 16 Aralık 1940'da, Coventry ve Southampton'a yapılan saldırılara karşılık olarak, Mannheim'a bir saldırı düzenlendi. Bunlar şehrin bir bölümünü bombalarla kaplayan ve sivillerin vurulmasını kaçınılmaz kılan tipik bölge bombardımanlarıydı, fakat genel politika hala yalnızca askeri hedefleri bombalama ilkesine bağlıydı.

Uçakların mürettebatı tarafından nokta bombardımanın başarılı olduğu bildiriliyordu,[2] ancak verilen hasarın fotoğraflarla kanıtlanması zordu. 1941'de, fotoğrafların incelenmesine dayanan bombardımanın sonuçları ile ilgili bir rapor David Butt tarafından Bakanlar Kurulu'na gönderilmişti. Hedefleri vurduklarını söyleyen bombardıman uçakları mürettebatından, yalnızca üçte biri hedeflerin beş mil yakınını vurmuşlardı.[3] Yapılan aslında sadece kasıtsız bölge bombardımanıydı.

Orta Aşama: Bölge Bombardımanı ve "İkinci Cephe"

Bu keşfedildiği zaman, bir şeylerden feragat edilmesi gerekti. Seçim, bombardımanlara tamamen son verilmesi veya kasıtlı olarak sivillerin bombalanmasına devam edilmesi arasındaydı.

Kaybeden, sivil hedeflerin bombalanması yasağı oldu. 1941 yazında, İngilizlerin Hitler'e karşılık verme seçenekleri çok azdı. Bombardımandan vazgeçmek, her iki halka da, İngilizlerin savaşı bırakmaya hazır olduklarını düşündürebilirdi. Bombardıman, şehirler üzerinde rasgele saldırılar olabilirdi, fakat bunun yapılış nedeni kabul edilmişti. Harekatın bu orta safhası, Cologne ve diğer şehirlere binlerce bombardıman akınını ve Hamburg, Ruhr ve Berlin'e büyük saldırılar düzenlenmesini içeriyordu.

Harekatın amaçlarından biri, Rusya'ya destek veriyor görünmekti. Hitler'in doğuya saldırması sonrasında, Sovyet ordusu çok geniş bir cephede çok ağır kayıplar vererek savaşıyordu. Rusya, Avrupa'daki savaşın asıl yükünü taşıyor ve Stalin batıda ikinci bir cephe açılması için baskı yapıyordu. Sovyetler Birliği'ne, İngiltere'nin hala aktif bir şekilde savaştığının gösterilmesi gerekiyordu. Ancak İngiliz hükümeti, Birinci Dünya Savaşı'nda olanların tekrarından çekiniyor ve çok büyük bir kazanma şansı görülmeden işgal altındaki Avrupa'ya bir müttefik çıkartması başlatmak istemiyordu. Bombardımana devam etmek, alternatif bir destek verme yöntemiydi.

Sovyet basınında ve Stalin'in mesajlarında İngilizlerin korkaklığına dair iddialar yer almıştı. Bu nedenle Churchill, 1942 Ağustosunda Moskova'ya giderek Stalin'e bu safhada Fransa'ya bir çıkarma yapılmasının neden başarılı olamayacağını açıkladı. Churchill, daha sonra Stalin'in "asık yüzle" verdiği yanıtı ve diğer eleştirilerini şöyle anlatmıştır: "Risk almaya hazır olmayan biri, savaşı kazanamazdı. Almanlardan neden bu kadar çok korkuyorduk ki? Onun deneyimleri, askerlerin savaşta kanla yıkanmaları gerektiğini gösteriyordu. Eğer askerlerimizi kanla yıkamazsak, onların değerlerini bilemezdik." Bundan sonraki bir görüşme için de "Stalin daha pek çok nahoş şey söyledi, özellikle bizim Almanlarla savaşmaktan çok korktuğumuzu ve eğer Ruslar gibi mücadele edersek, bunun o kadar da kötü olmadığını göreceğimizi" diye yazmıştır.[4]

Ancak Molotov'un daha sonraki yorumları, Stalin'in bu sözlerinin sadece bir tavır olduğunu ve Stalin'in de bu dönemde Fran-

sa'da açılacak ikinci bir cephenin başarılı olamayacağını anladığını ima eder. Molotov'a göre, Stalin diğer türden desteklerin verilmesini sağlayabilmek için bu baskıyı devam ettirmiştir:

> Churchill, Moskova'ya uçarak 1942'de Avrupa'da ikinci bir cephe açamayacakları konusunda ısrar etti. Stalin'in bunu çok sakin bir şekilde kabul ettiğini gördüm. Bunun imkansız olduğunu anlamıştı. Ancak bir anlaşma belgesine ihtiyacı vardı. Bu, halk için, politika için ve gelecekte müttefiklere baskı yapmak için çok önemliydi . . . Biz de ikinci bir cepheye inanmıyorduk tabii ki, ama bunu kabul ettirmeye çalışmaya mecburduk. Onları kıskaca aldık: Yapamıyor musunuz? Ama söz vermiştiniz . . . Anlaşmamız bu yöndeydi.[5]

Görüşmeler sırasında, Churchill ilişkileri iyi bir safhaya yöneltti. Kuzey Afrika için planlanan çıkarmayı anlattı ve Almanya'nın bombalanmasını hatırlattı. Bunları belirtmesinin "genel bir tatminkarlık" yarattığını söylemiştir. Stalin, "Alman halkının moralinin çökertilmesinin önemini vurguladı. Bombardımana çok büyük önem verdiğini ve hava akınlarımızın Almanya'da fevkalade etkili olduğunu bildiğini söyledi."[6]

Roosevelt'in temsilcisi Averell Harriman, bombardımandan bahis açılmasının düşmanca havayı nasıl yumuşattığını şöyle anlatır:

> Bu iki adam arasında, ilk defa fikir birliğine varılmıştı. Stalin, bizi ikna etme görevini bizzat üstlenerek fabrikalarla beraber, evlerin de imha edilmesi gerektiğini söyledi. Başbakan, sivil halkın moralinin de askeri bir amaç olduğunu, fakat işçilerin evlerinin bombalanmasının, fabrikaların bombalanmasında hedefin yakın mesafelerle şaşılmasının sonucu olarak meydana geldiğini belirtti. Gerilim biraz düşmeye başladı ve müşterek amaçlar konusunda belirli bir anlayış oluşmaya başladı. Bu iki adam kısa bir süre içinde Almanya'nın en önemli sanayi kentlerini aralarında yok etmişlerdi.[7]

Hitler'le savaşan doğu cephesine yardım etmek için hava gücünün kullanılması ümit edilmekteydi. Burada verilecek desteğin, Rusya'nın savaşta kalmasına yetecek ölçüde elle tutulur olması gerekiyordu. Stalin'e Almanya'ya daha fazla bombardıman akını yapılması için söz verildi ve yıkımın fotoğrafları gönderildi. Dresden, bir bakıma Stalin'le Yalta'da buluşmaları öncesinde, Churchill'in ona gözle görülür bir kanıt sunma isteği üzerine bombalanmıştı.

Bölge bombardımanının, Rusya'yı savaşta tuttuğu iddiası akla yatkın değildir (Bu iddia en fazla Churchill için belirli ölçüde bir ağırlık taşıyor olabilir, çünkü Molotov'un Stalin'in asıl düşünceleri konusunda bildikleri hakkında fikir sahibi değildi). Stalin, Avrupa'ya erken tarihte bir çıkartma yapılmasının imkansızlığını kabul ediyordu. Kuzey Afrika harekatı, İngilizlerin ve Amerikalıların savaş konusundaki ciddiyetlerinin bir göstergesiydi. Bir kere, Hitler tarafından ihanete uğradıktan sonra Stalin'in onun tamamen yenilgiye uğratılmasından daha azla tatmin olamayacağını anlamak da pek güç değildir.

Fakat yine de hava harekatının ikinci bir cephe olduğu görüşünün haklı yönleri de vardı. Rusya'ya karşı kullanılabilecek Alman uçakları, bombardıman uçaklarına karşı kullanılmak üzere geri çekilmişti. Ayrıca askeri üretimde de değişiklik yapılması zorunlu olmuştu. Richard Overy, 1942'de yapılan Alman uçaklarının yarısından fazlasının doğu cephesinde kullanılmak üzere üretilen bombardıman uçakları olduğunu belirtmiştir. Müttefik bombardımanına karşı kullanılmak üzere avcı uçaklarına ihtiyaç duyulmasıyla, bu durum değişti. 1944'te, imal edilen Alman savaş uçaklarının yalnızca yüzde 18'i bombardıman uçağıydı.[8]

Bombardımanın Alman sanayisine verdiği doğrudan zararın çok ciddi olduğuna inanmamakla beraber, Hitler'in Savaş Gereçleri Bakanı Albert Speer, bu "ikinci cephe" fikrine bir derecede destek vermiştir:

> Hava savaşının asıl önemi, Avrupa'ya çıkarma yapılmadan çok önce ikinci bir cephe açmış olduğu gerçeğidir. Bu cephe, Almanya semalarıydı . . . Saldırıların tahmin edilemiyor olması, bu cepheyi devasa bir hale sokuyordu . . . Hava saldırılarına karşı savunma binlerce uçaksavar topunun imal edilmesini, ülkenin her yerinde fevkalade büyük miktarlarda cephane depolanmasını ve yüz binlerce askeri hazır tutmayı gerektiriyordu . . . Bu, Almanya tarafından kaybedilen en büyük muharebeydi.[9]

Eğer bu doğruysa, harekatın orta safhasında bölge bombardımanı yapılmasının akla yatkın bir nedeni olur. Kaynakların bu şekilde bölünmesi, Nazilerin yenilgiye uğratılmasında faydalı olmuş olabilir.

Son Aşama: Havada Hakimiyet

Almanya'ya karşı başlatılan hava harekatı, Amerikan Hava Kuvvetlerinin katılımı ve Normandiya çıkarmasından ardından Fransa'daki hava üslerinin kullanılması ile büyük ivme kazanmıştır. 1944 Ağustosundan itibaren, müttefikler havaya hakim oldular: Artık Luftwaffe'yi dikkate almaya bile değmezdi. Ayrıca hedefe isabet teknikleri de geliştirilmişti. Gündüzleri nokta bombardımanı yapmak da mümkündü. Bazıları ana hedef olarak petrol tesislerini tercih ederken, diğerleri önceliği Alman ulaştırma sisteminin imhasına verdiler. Bombardıman Komutanlığı kumandanı Sör Arthur Harris ise, bölge bombardımanının devam edilmesini destekliyordu.

Savaşın sonlarına doğru, müttefik bombardımanı, Almanya'da ciddi biçimde yakıt sorunu yarattı. Luftwaffe, yeni uçaklarını yerden kaldıramıyordu. Ordunun bir bölümü hareketsiz kalmış veya atları kullanmaya başlamıştı. Petrol tesislerini hedefleyen saldırılar üzerinde yoğunlaşmak, müttefiklerin ilerleme harekatına karşı koymayı imkansız kılabilirdi. Mayıs 1944'te Albert Speer, Hitler'e şunları söyledi: "Düşman, bizi en zayıf noktalarımızın birinden vurdu. Eğer bunda ısrar ederlerse, kayda değer bir yakıt

üretimimiz kalmayacak. Tek ümidimiz karşı tarafın hava kuvvetlerinde aynen bizimkiler gibi kafasızların çalışıyor olması!"[10] Speer, hatıralarında, uçaklar ve araçlar için gerek duyulan bilyeleri üreten fabrikaların bombalanmasının özel bir tehdit olduğunu yazar.

Petrol ve araç üreten fabrikalara yapılan saldırıların önemi, Hava Kuvvetleri Kumandanı Sör Charles Portal ve Amerikalı komutanlarca fark edilmişti. Eylül 1944'te petrol tek "öncelikli hedef" olarak ilan edildi ve ulaşım bağlantıları, tank ve araç üretim tesislerine ise ikinci öncelik verildi.

Son Aşamada Bölge Bombardımanı İçin Makul Bir Neden Var mıydı?

Bombardıman harekatının son aşaması olan 1944 yazının sonrasında, iki şey farklıydı. Karada ikinci bir cephe açılmıştı ve müttefiklerin hava hakimiyeti nokta bombardımanını mümkün hale getirmişti. Bu son aşamada, bölge bombardımanı lehindeki iddiaların bunun petrol tesisleri ve ulaşım ağına yapılan saldırılardan daha faydalı olduğunu kanıtlaması gerekirdi. Başlıca iddialar, bölge bombardımanının müttefik askerlerinin hayatını kurtardığı, Alman sanayisini yıktığı ve morali zayıflattığı şeklindeydi.

İlk iddia, bombardıman harekatının, Churchill'in kendisinin Somme Muhaberesi'nde karşı çıktığı yıpratma savaşına gerek duyulmaksızın zafere ulaşılabilecek bir yol olduğuydu. Sör Arthur Harris, bunun oldukça insanı bir yöntem olduğunu iddia etmişti. "Bir kere, bombardımanlar bu ülkenin ve müttefiklerimizin gözbebeği olan gençlerimizin, 1914-1918 savaşında Flanders'ta olduğu gibi, Almanlar tarafından biçilmelerini önlemiştir."[11]

Harris, 1945'te savunmasını çok güçlü bir şekilde ortaya koymuştur: "Bu şehirlerin yıkılmaları, Almanların savaş çabalarını ölümcül bir şekilde zayıflatmıştır ve şimdi müttefik askerlerinin Almanya'nın kalbine doğru az sayıda kayıpla ilerlemelerine imkan tanımıştır. Bu saldırılar, savaşı kısaltıp müttefik askerlerinin hayatlarını koruduklarından stratejik olarak haklı saldırılardır.

Bana göre, saldırıların bu etkilere sahip olmadığı kesin olarak anlaşılıncaya kadar, hiçbir şekilde bunlardan vazgeçme hakkımız yoktur."[12]

Bölge bombardımanlarının savaşı kısaltması veya müttefik kuvvetlerinin işlerini kolaylaştırması nasıl mümkün olabiliyordu? Buna verilen yanıtlar, bombardımanların sanayiinin imha edilmesine ve moralin çökmesine neden olduğu yönündedir.

Sör Arthur Harris, bölge bombardımanlarının pek çok iş saati kaybedilmesine neden olarak Alman sanayiini yok edeceğini söylüyordu. Bu iddia hem Albert Speer hem de savaştan sonra yapılan araştırmalar tarafından çürütülmüştür (Bu deliller, sonradan değerlendirme yapabilme avantajının bir parçasıdır. Sör Arthur Harris'e karşı dürüst olmak gerekirse, düşüncesi yanlış olsa bile, bunun o zamanda kolaylıkla görülebilecek bir durum olmadığını belirtmekte fayda var).

Sorgulanması sırasında Albert Speer, kimya sanayii üzerine devamlı saldırılar düzenlenmesinin Almanya'yı savunmasız bırakabileceğini söylemişti. Ancak savaşın sonuna kadar, bölge bombardımanları savaşı besleyen sanayi kollarının üretiminde hiçbir eksilmeye neden olmamıştır. "Gece saldırıları, sivil halkın çalışma isteğinin kırılmasında başarılı olmamıştır." Dresden'in bombalanmasından sonra bile, sanayi faaliyeti çabucak toparlanmıştır. "Sonuç olarak, bomba yükünün kasabalar ve şehirler yerine, ekonomik hedeflere atıldığında daha etkili olduğu söylenebilir."[13]

Speer'ın vardığı bu sonuç, Britanya Bombardıman Araştırma Birimi'nin yaptığı savaş sonrası araştırmalarla da desteklenmiştir. Bu araştırma, bölge bombardımanlarının savaş malzemeleri üretimine verdiği zararın 1942'de en az yüzde 0.25'ten, 1943'ün ikinci yarısında en yüksek yüzde 3.8'e kadar çıktığını göstermiştir. Amerika Birleşik Devletleri Stratejik Bombardıman Araştırmaları da aşağı yukarı aynı sonuçlara varmıştır.[14] Diğer iddia da bölge bombardımanının Alman halkının moralini zayıflattığı yönündeydi. Sör Arthur Harris, Almanya gibi bir polis devletinde, morale yönelik saldırılar konusuna şüpheyle yaklaşıyordu. Geleneksel kısıtlamaların terk edilmesi yetkisini vermesine rağmen,

Churchill'in de bombardımanın morali çökertmede ne kadar etkili olduğu hususunda her zaman şüpheleri olmuştur. 1917'de Alman hava akınlarının, halkının mücadeleci ruhunu bastırmak yerine, yücelttiğini yazmıştı.[16] 1941'de de bu şüpheyi taşımaktaydı: "Savaş başladığından beri tüm öğrendiklerimiz, savaşın hem fiziksel hem de moral üzerindeki etkilerinin fazla abartılmış olduğunu göstermiştir . . . Bu konuda en fazla söyleyebileceğimiz şey, savaşın ağır ve ciddi bir şekilde artan bir rahatsızlık olduğudur."[17]

Moral iddiasının en büyük destekçisi Lord Cherwell'di. Hesapları basitti. Bir ton bomba 100-200 kişinin evinin yıkılmasını sağlar. 15 ayda 10.000 tane bombardıman uçağı üretileceğini tahmin ediyordu. Düşürülmeden önce her bir uçak 40 ton bomba atabilirdi (her seferinde 3 ton bomba taşıyarak yaklaşık 14 sorti). Eğer bombaların yarısı (200.000 ton) Alman şehirlerini vurursa, 20-40 milyon kişinin evleri yıkılabilirdi.

Cherwell'in hesaplamaları yanlıştı. Bombardıman uçağı üretim hedeflerini fazla tahmin etmişlerdi. Atlantik'teki gemilerin Alman denizaltılarından korunması için gereken uçakları hesaba katmamışlardı. Tüm bombardıman uçaklarının, harekat sırasında düşürüleceklerinin kabul edilmesinin doğru olacağını zannetmişlerdi. Bombaların hedefi vurma olasılıklarını, gerçekçi bir şekilde değerlendirmemişlerdi. Daha fazla sayıda bombanın, daha az sayıdaki bombayla aynı oranda ev yıkacağını zannederek, bu bombalardan bazılarının zaten yıkılmış olan yerlere düşeceklerini düşünmemişlerdi bile.

Bu eleştiriler o zamanlarda Cherwell'in tahminlerine itiraz etmek için kullanılmıştı. Sör Henry Tizard, bu tahminlerin gerçekçi rakamlardan beş kat fazla olduğunu düşünüyordu. Cherwell, eleştirilerin bir bölümünü kabul etmiş, fakat tahminlerinin yalnızca meydana gelebilecek muhtemel hasarın büyüklüğü hakkında fikir vermek için yapıldığını söylemişti.[18] Savaştan sonra fiili sonuçların tespiti için yapılan bir araştırma, tahminlerin gerçek rakamların on katını gösterdiğini tespit etmiştir.

Cherwell'in tahminlerinin doğru olması halinde bile, bunun Hitler'in yenilmesinde önemli bir etmen olabileceği şüphelidir. Alman halkı, sivil savunma konusunda çok iyi eğitimliydi ve Londra'daki Blitz'de olduğu gibi, saldırıya uğrayan siviller karşı koyma konusunda daha da kararlı olabilirler.

Askeri Denetimsizlik

Harekatın son aşamasında politikayı belirleyenler kontrolü ellerinden kaçırmışlardı. Bu oluşumu "askeri denetimsizlik" şeklinde adlandırabiliriz: yani askeri politikaların, siyasi kontrolden kaçma eğilimi. Politikalar, onları uygulayanların kafasında yeni bir hayat kazanır.

Bombardıman harekatının resmi tarihçileri, Sör Arthur Harris için onun "çok güçlü inançlara ve sarsılmaz bir kararlığa sahip, bir konunun bir tarafına yoğunlaşırken, diğer tarafını yalnızca basit bir engel olarak gören biri" olduğunu yazmışlardır.[19] Harris'in komutası altındaki Bombardıman Komutanlığı, petrol tesislerine verilen önceliğe karşı çıkmıştır. Ekim 1944'te, tüm bombardımanların sadece yüzde 6'sı petrol tesislerine yönelikti. Ekim ve aralık aylarında, bu oran yüzde 14'ken, şehirlerin bombardıman oranı yüzde 58'di.[20]

Kasım 1944'te, Sör Charles Portal, Harris'e şunları yazmıştır:

> İtiraf etmeliyim ki bazı zamanlar ayakta kalan Alman şehirlerinin çekiciliğinin, geçmişte bombardıman uçaklarımızı ana amaçlarından sizin detaylı bir şekilde açıklamış olduğumuz taktik ve hava muhalefeti nedenleri kadar saptırıp saptırmadığını merak ediyorum . . . Bana, bunun böyle olmadığını teyit etmenizi isterim. Petrol tesislerine yapılacak saldırılar konusunda sizin, geçmişte şehirlere yapılan saldırılar kadar canı gönülden kararlı olduğunuzu bilsem, o zaman endişe etmenin anlamsız olduğunu düşüneceğim.[21]

Aralık ayında Harris, Portal'a yakıt tesislerine saldırının "her derde deva" olduğu cevabını verdi. Ocak ayında da, seçilmiş he-

deflerin bombalanmasına ve bu mevcut yakıt tesisleri politikasına hiç inanmadığını yazdı. Savaşın bu anında görevden alınmasının siyasi açıdan çok zor olacağını bildiğinden, petrol tesislerine yönelik bombardımanlarının gerçekleştirilmesi konusundaki baskılara yönelik cevabı, Portal'a onun yerine bir başkasını tayin etmesini düşündürücü bir nitelik taşıyordu.[22] Portal, Harris üzerinde gerekli kontrolü sağlamayı asla başaramamıştır.

Bu askeri denetimsizlik, Alman ordusunun savaşın sonuna doğru olan süreçteki durumunu rahatlatmıştır. Bilye fabrikalarına yapılan akınların durdurulması konusunda Speer, şunları yazmıştır. "Böylece Müttefikler başarı avuçlarının içindeyken, onu fırlatıp attılar. Eğer mart ve nisan aylarında aynı enerji ile saldırılara devam etselerdi, biz çok çabuk bir şekilde son nefesimizi veriyor olacaktık."[23]

Bombardıman Uçakları Mürettebatları

Bombardıman uçaklarında görev alanların çoğu ölmüştür. Sör Arthur Harris, tüm savaş süresi içinde 125.000 hava personelinin Bombardıman Komutanlığı'na katıldığını ve bunlardan 50.000'inin görev esnasında öldüğünü tahmin ediyordu (Daha birçokları yaralanmış veya esir düşmüş ve yaklaşık 10.000 kişi de bombaların yüklenmesi sırasında veya diğer başka nedenlerle hayatını kaybetmişti). 1943'te uçan personelin yalnızca yüzde 33'ü ilk görev turlarını sağ tamamlamayı ve yalnızca yüzde 16'sı ilk ve ikinci görev turlarını sağ tamamlayabilmeyi ümit edebilirlerdi. Tarihçi ve eski bir bombardıman uçağı seyrüsefer subayı olan Noble Frankland, Bombardıman Komutanlığı'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında, İngiliz ordusunun Birinci Dünya Savaşı'nda kaybettiği subay sayısından daha fazla sayıda kayıp verdiğini söylemiştir.[24] Passchendaele'den sonra General Gough, askerler arasında "Kasap Gough" olarak anılmaya başlamıştı. Sör Arthur Harris'in personeli tarafından "Kasap" olarak bilindiği Bombardıman Komutanlığı'nda da bunun bir yankısı söz konusuydu.

Bölge bombardımanı, Birinci Dünya Savaşı'ndan çok bariz bir biçimde farklıydı, fakat bu farklılık yalnızca öncelikli olarak sivil hedeflere yönelmede yatmamaktadır. Bombardıman uçaklarının mürettebatları, siperlerdeki duyguların yankısı olan bir kapana kısılmışlık duygusu yaşamışlardır. Bu paralellik özellikle "ahlaki karakterin eksik" olduğu düşünülen durumlarda karşı karşıya kalınan çok sert muameleyle güç kazanmıştır. Geri dönenlerin birçoğu, daha önceki akınların tamamlanmasında büyük cesaret göstermişlerdir. Max Hastings mürettebatın yaklaşık yedide birinin ilk görev turunu tıbbi veya moral nedenlerle tamamlayamadıklarını tahmin eder. Bir bombardıman filosu komutanının şöyle dediğini anlatır: "Ahlaki karakter eksikliği kontrol edilmezse, bir filoya orman yangını gibi yayılabilirdi. Bu nedenle önüme getirilen her vakanın askeri mahkemeye gitmesinden ve uygun olduğu takdirde, ibret verici bir hapisle sonuçlandırılmasından emin oldum, psikiyatrların raporlarına da hiç kulak asmadım."[25]

Birinci Dünya Savaşı'nda her iki tarafın da bu şekilde kapana kısılmasıyla paralellik taşıyan diğer bir durum da savaşanlar arasında zaman zaman ortaya çıkan karşılıklı sempatidir. Bombardıman Komutanlığı veya Luftwaffe'nin bombaladıkları yerlerin yakınlarında uçaklarından atlamak zorunda kalan üyeleri, kızgın kalabalıklarca öldürülme riskini taşırlardı. Luftwaffe mensupları, Kraliyet Hava Kuvvetleri havacılarını sık sık bu tür kalabalıkların elinden kurtarmışlardır. Stewart Harris, çok kısa bir süre önce ağır bir şekilde bombalanan Düsseldorf'tan, üç Luftwaffe personelinin kendisini koruması ile geçebilmişti. Bu askerlerden birinin annesi, bombardımanlarda hem evini hem de iş yerini kaybetmiş olmasına rağmen, dört kişilik yolluk hazırlamıştı.[26]

Siperlerde olduğu gibi, burada da psikoloji karışıktı. Savaşa büyük bir bağlılık ve Hitler'in yenilmesinin şart olduğu bilinci mevcuttu, ancak disiplin baskıları ve hayatta kalma şansının fazlasıyla az oluşu, bombardıman uçakları personelini kapana kıstırmıştı. Bu politikanın değiştirilmesi için gereken güç onların elinde değil, üst rütbelilerin dudakları arasındaydı.

Bombalanan Yerler

Amerikalıların yaptıkları bir tahmine göre, Almanya'da bölge bombardımanları sonucunda 305.000 sivil ölmüştür. Wiesbaden'deki Federal İstatistik Bürosu, savaştan sonra, ölen sivillerin sayısının 593.000 olduğunu açıklamıştır. Bu rakamların arkasındaki gerçekliğe bakmamız gerekmektedir.

1943 yılında, 24 Temmuz ve 3 Ağustos arasında, Hamburg dördü İngilizlerden ve ikisi Amerikalılardan olmak üzere toplam altı büyük hava saldırısı ile sistematik bir şekilde bombalanmıştır. Planın sahibi olan Harris, daha sonraları, bundan önceki hiçbir hava akınının bu derece kötü sonuçlara yol açmadığını yazmıştır.

27 Temmuz gecesinde, bir saat süre ile çok yoğun bir bombardıman gerçekleştirilmiştir. Askere çağrılan bir öğretmen olan Hermann Bock, daha sonraları saldırının başlangıç aşamasını şöyle anlatmıştı:

> Hamburg gecesinin gökyüzü, dakikalar, hatta saniyeler içinde o kadar cehennemi bir hal aldı ki bunu kelimelerle tarif etmek olanaksız. Projektörlerin, birer kol gibi uzanan ışıklarına yakalanan uçaklar vardı, yangınlar başlamıştı, her yer boğucu bir dumanla kaplanmıştı, yüksek, kükreyen patlama dalgaları, infilak bombalarının patlaması ile oluşan katedraller kadar büyük ışık kümeleri, işaret bombalarının bir şelale gibi yere yavaşça inişi, yangın bombalarının hızla düşüşü. Hiçbir insan sesi duyulmuyordu – hiçbir feryat yoktu. Dünyanın sonu gelmiş gibiydi.[27]

Yangın bombaları, bir dizi yangının başlamasına neden oldular ve bütün bu yangınlar bir yangın fırtınasına dönüştü. Yangının merkezinde sıcaklık 800C° civarındaydı. Yangın, havayı bir kasırga gücü ile içine çekiyordu. Bu fırtına, daha sonra atılan bombaların yarattıkları yangınlarla gittikçe büyüdü.

Yangın fırtınası, sığınaklardaki havayı çekerek içerdeki insanları öldürdü. Bazıları, sokaklarda kaçmaya çalıştılar, fakat yangın

fırtınası yolların yüzeyini eritmişti. Birçoğu, ayaklarının eriyen asfalta yapışıp kaldığını gördüler. Kurtulmaya çalışırken, elleri de yapıştı. Bu şekilde dizlerinin ve ellerinin üstünde adeta kapana kısılan insanlar, çığlıklar atıyorlardı.

Bombardımana binaların içinde yakalananlar, ya boğularak ya da yanarak öldüler. Anne-Lies Schmidt, anne ve babasının cesetlerini buldu ve diğerlerine neler olduğunu gördü:

> Kadınlar ve çocuklar tanınmayacak şekilde yanmışlardı; oksijensiz kalarak ölenler, yarı yarıya yanmışlardı ve tanınmaları mümkündü. Patlayan şakaklarından beyinleri ve kaburgalarının altındaki yumuşak bölgelerinden de iç organları dışarı fırlamıştı. Bu insanlar ne kadar korkunç bir biçimde ölmüş olmalıydılar. Küçücük çocuklar kaldırımların üzerinde kızarmış balıklar gibi yatıyorlardı. Ölülerinde bile nasıl acı çektiklerinin işaretleri vardı – elleri ve kolları acımasız sıcaktan kendilerini korumak istercesine ileriye uzanmıştı.[28]

Bu yangın fırtınası yaklaşık 40.000 kişiyi öldürdü.

11 Eylül 1944'te Darmstadt'a yapılan bir saldırı, bir mil yüksekliğinde bir yangın fırtınası yarattı. Fırtınanın uğultusundan korkan insanlar, sığınaklarda kaldılar ve çoğunlukla havasızlıktan boğularak öldüler. Carolin Schaeffer, cesetlerin arasından ilerlerken çocuklarının gözlerini kapatmıştı: "Oğullarımın bunları görmeleri halinde büyüdüklerinde asla mutlu bir hayat süremeyeceklerini hissettim." Fakat dehşet her yerdeydi ve Schaeffer de saklamaya çalışmaktan vazgeçmek zorunda kaldı.[29] Darmstadt'a yapılan hava akınlarında büyük çoğunluğu saldırı gecesi olmak üzere, toplam 12.000 kişi öldü.

13 Şubat 1945'te Dresden ardı ardına bombalandı ve yine büyük bir yangın fırtınası oluştu. O zaman yirmi yaşında olan Erika Dienel, bu deneyimi şöyle anlatmıştır: "Her dakika patlamalar daha da şiddetlendikçe çocuklar ağlamaya başladılar. Ağır bir

bombanın ıslığa benzer sesi her defasında daha da yakınlaştıkça onun bizi vurmasını bekliyorduk. Bazıları dua etmeye başladı, kimileri de korkuyla donup kalmışlardı. Bu, bize sonsuza kadar sürecek gibi geldi. Binlerce kere öldük. Cehennem bile bundan korkunç olamazdı."[30]

Petrol dolu bir yangın bombası evlerine isabet edip yangın başlayınca, korkunç bir patlama olmuştu. Yıkılmış binaların arasından kaçtılar:

> Fakat kabusumuz sona ermemişti. Sokağa fırladığımız anda, dışarıdaki cehennemi gördük. Bir kar fırtınasındaki kar tanecikleri gibi, üzerimize ateş yağıyordu. Annem etrafına baktı ve paniğe kapılarak şehre doğru koşmaya başladı. Nereden su bulurum diye düşünerek, hemen onu oturduğumuz yolun sonundaki Elbe Nehri'nin kıyısına doğru yönlendirdim. Bunu tam zamanında yapmıştık. Biz aralarından geçtikten hemen sonra sokağın iki yanındaki evler yıkılarak yolu kapattılar. Mesafe bu kadar kısa olmasaydı, yangın fırtınasının sıcaklığı saçlarımızı ve elbiselerimizi tutuşturacak ve bizi canlı meşalelere çevirecekti.

Erika Dienel, canlı meşalelere dönüşen insanların, nasıl Elbe'ye atladıklarını anlatmaya devam eder.

Margaret Freyer, her yere yayılan, bazıları kömür kadar siyahlaşmış ölülerin arasında, nişanlısını nasıl aradığını şöyle tarif etmiştir:

> Gördüklerim o kadar dehşet vericiydi ki bunları tasvir edebilmem çok zor . . . Birçok insan sanki şişirilmiş gibiydi, vücutları kahverengi ve sarı büyük lekelerle kaplıydı. Bazılarının elbiseleri hala yanıyordu . . . Bu zalimliğin anlamını daha fazla sindirmeye muktedir olamadığımı düşündüm, çünkü aynı zamanda bazıları çok feci yaralanmış olan çok sayıda bebek de vardı . . . Bana uzanan, onları da yanımda götürmemi isteyen insanlara ait olan, üzerime yapışan elleri sürekli itmek zorunda kaldığımı fark ettim. İçlerinden herhangi birini kaldıramayacak kadar kuvvetsizdim.[31]

Hayatta kalanlar için, çok sayıda sıçanın yaydığı hastalıklarla boğuşarak ve ölenlerin gömülmesiyle geçirilecek haftalar vardı. İyimser tahminlerden biri, bombardıman ve yangın fırtınasında 30.000 kişinin öldüğü yönündedir.

Bu bombardımanı mümkün kılan psikoloji neydi?

2 AHLAKİ KAYNAKLAR VE BOMBARDIMAN

Uzaklık

Vurulacak hedeflerin Almanlarca işgal edilmiş ülkelerde olması halinde, bombaları atanlar yerdeki insanlara verebilecekleri potansiyel zararın ciddi biçimde farkındaydılar. Limoges'daki Gnome-Rhône uçak fabrikası 1944'te bombalanmıştı. Filo Komutanı Yüzbaşı Leonard Cheshire, fabrikada çalışan 300 Fransız kadınını öldürmekten sakınıyordu. Bu nedenle fabrikayı boşaltmalarını sağlayacak bir uyarı mahiyetinde çok alçaktan öne ve arkaya doğru uçma riskini göze aldı.[32]

Almanya'yı bombalayan uçakların mürettebatları, aynı kaygıyı kolay kolay duymamışlardı. Her şeyden önce karşı taraftakilerin psikolojik olarak uzaklaştırılmaları söz konusuydu. Almanya'da bölge bombardımanlarına başlanması, İngiltere'de 30.000 kişinin Alman bombardımanı ile hayatlarını kaybetmesinden sonra gerçekleşmişti. Hitler'in başlattığı savaşta Luftwaffe'nin saldırısına uğrayanlar arasında şimdi "Almanların" Blitz'in bedelini ödeme zamanının geldiğini düşünmekten doğan tatminkarlık anlaşılabilir boyuttadır. Fakat fiziksel mesafe bir şekilde ortadan kaldırılabilmiş olsaydı, böyle düşüncelere tereddüt karışabilirdi. Carolin Schaeffer'in çocuklarını saran bir yangın fırtınası yaratmak, o kadar da tatmin edici bir şey olmasa gerek.

Bu fiziksel uzaklığın etkileri, 1943'te Duisburg bombardımanında görev almış bir Kraliyet Hava Kuvvetleri pilotu tarafından şöyle anlatılmıştır: "Altımızdaki yanma dehşeti, şeytani bir diktatörün ürettiklerine zarar vermeye yönelik bir harekatın başarılı olduğunun işaretiydi. Londra'da Blitz sırasında bombalanmanın

ne olduğunu bizzat yaşamış olmama rağmen, bombalarımızla kurban edilen insanların düşüncesini kafamdan silmem hiç de zor olmadı."[33] Fiziksel uzaklığın öldürmeyi böylesine kolaylaştırdığı durumlarda yakın dövüşü mümkün kılan psikolojik uzaklaştırma mekanizmalarına neredeyse hiç ihtiyaç duyulmaz.

Katılık

1942'de Lord Cherwell, ana hedeflerin işçi sınıfının yaşadığı mahalleler olması gerektiğini ileri sürmüştü. Orta sınıfın oturduğu yerlerde, evler biraz daha aralıklı yerleştirildiğinden, bombalar harcanabilirdi. Cherwell, on sekiz ay içinde büyük Alman kentlerindeki evlerin yarısının imha edilebileceğini iddia etmişti.

Daha sonra bu işte görev alanlardan bazıları, bu hesaplamaları yapmak için gereken katılığı görmüşlerdi. Sör Charles Snow, daha sonraları, kendisinin de dahil olduğu Cherwell karşıtlarının bu acımasızlıktan değil, hesaplama hatalarından endişelendiklerini hatırlamıştır. Fakat 1960'da, bu eski günleri hatırlarken, kendisi de katılık üzerinde düşünmüştür:

> Gelecekte bir gün bizim yaşadığımız zamandan daha ılımlı bir zamanda yaşayacak olan insanların, resmi arşivleri inceleyerek bizim gibilerin, yani o günün standartlarına göre iyi tahsil görmüş, o günün standartlarına göre oldukça iyiliksever ve çoğunlukla da güçlü insanı duyguları olan insanların, az önce tarif ettiğim hesaplamaları yaptığımızı görecekleri olasılığını düşünüyorum . . . Bizim insan aklına sahip kurtlar olduğumuzu mu söyleyeceklerdir? İnsanlığımızdan vazgeçtiğimizi mi söyleyecekler? Bunun için her türlü hakka sahipler.[34]

Katılık, Sör Arthur Harris'te de gelişmişti. Alman şehirlerine yapılan saldırılara son verilmesinin, müttefik askerlerinin hayatlarını tehlikeye atacak olması bakımından yanlış olacağını belirttiği mektubunda Harris, "Ben, şahsen, Almanya'daki tüm şehirlerin bir İngiliz piyade alayının kemikleri kadar değerli olduğuna

inanmıyorum," demişti. Bu soğuk şaka, Bismarck'ın Balkanların tek bir Alman alayının kemiklerine bile değmeyeceğine ilişkin sözleri üzerine yapılmıştı.

Bu tür soğuk şakalar, Harris'in Dresden'in bombalanmasına ilişkin sözlerinde de kendini göstermiştir: "Dresden'le ilgili hisler herhangi bir psikiyatr tarafından kolayca açıklanabilir. Bu, Alman bandoları ve Dresden bibloları ile bağlantılı bir şey. Esasında Dresden, mühimmat fabrikalarına ve hasarsız bir hükümet merkezine sahip, doğuya ulaşımın merkeziydi. Şimdi, bunların hiçbiri değil."[35] Hamburg'a yapılan saldırının kod adı da soğuk bir şakaydı: "Gomorra Harekatı."

Harris, "Uçaklarımız zaman zaman kadınları ve çocukları öldürmüşlerdir," diyerek bu gerçeği kabul etmiştir. Bu açıklamadan önce, kitabının aynı sayfasında şunları yazmıştır: "Daha önceki hiçbir hava saldırısı Hamburg'un yaşadığı gibi dehşetli olmamıştır; Almanya'daki ikinci büyük şehir olan iki milyon nüfuslu Hamburg, üç gece içinde adeta yeryüzünden silindi."[36]

Savaşta bir bombardıman gücüne komuta edip karşı taraftaki sivil kayıpları için duyarlı olabilmek çok zor olmalı. Fakat bu politika da çok büyük bir katılık gerektiriyordu.

Sempati Duygularının Ortaya Çıkışı

Kurbanlara yönelik düşünceler bazen su yüzüne çıkmıştır. 1943'te Wuppertal'a yapılan bir saldırıda görev alanlardan bazıları kendilerini çok kötü hissetmişlerdir, çünkü kendilerine bu saldırının daha önce gerçekleştirilen "Baraj Yıkma" baskınının neden olduğu sellerden kaçan binlerce mülteciyi vurmak için düzenlendiği söylenmiştir. Hiç şüphesiz, hedefin mülteciler olması sempatinin daha kolay ortaya çıkmasına neden olmuştu, ancak "olağan" bölge bombardımanları da havacılara aynı duyguları yaşatmıştır: "İlk Hamburg uçuşundan sonra, ben ve seyrüsefer subayım, bisikletle Huntingdon'a gittik ve bir kayık kiralayıp nehre çıktık. Akıntıyla birlikte yavaş yavaş ilerlerken Nick, 'O alevlerin altındaki zavallı-

lara ne oldu?' diye sordu. Söyleyebilecek hiçbir şey bulamadım. Nehirde yavaşça ilerlemeye devam ettik."[37]

Bazıları için, bunun farkına varmak kaçınılmazdı. Duisburg'a yapılan saldırıya ilişkin sözlerine yukarıda yer verdiğimiz bombardıman pilotu, ertesi gece Bochum'a yapılacak bir gece saldırısı için tekrar Ruhr üzerinde uçmuştu. Uçağı düşürüldü. Paraşütle atlayarak kurtuldu ve tutuklanarak Düsseldorf'a götürüldü:

> Duisburg'da aktarma yapmak zorunda kaldık ve böylelikle kendi marifetimin sonuçlarını bizzat görme fırsatım oldu. Beni etkileyen şey, hala üzerlerinde duman tüten çıplak binalar ve koku değil, insanlardı; şaşkın, pislik içinde, yaralı ve kızgın insanlar, çıldıran bir dünya ile baş etmeye çalışan, gözyaşlarıyla geri getirilemeyecek çok derin acıları olan insanlar. Blitz sırasında Londra'da gördüğüm insanlardan hiç de farklı değillerdi. Düsseldorf'ta o gece sirenler çalarken beni ellerinde tutan görevliler ve birçok Alman siville bir sığınakta kaldım. Bombardıman uçaklarının büyük gücü tepemizde sonu gelmez bir şekilde gürlerken, onların duyduğu korkuyu paylaştım. Uçaklar başka bir yere gidiyorlardı, ama bunu anlamamız epeyce bir zaman sürdü. İki yıl sonra ülkeme döndüğümde, Bombardıman Komutanlığı'nın, ulusal suçluluk duygusu karşısında günah keçisi haline getirilmiş olduğunu gördüm. Zaten birçoğumuz bu duyguyu çok kesin bir şekilde hissetmiştik.[38]

Ahlaki Kimliğin Sınırlamalarının Aşınması

Politikaları belirleyenlerin önüne sempati gibi bir engel çıkma şansı hiç yok gibiydi. Üzerlerine bombaların yağdığı insanlar, her zaman çok uzakta ve gözlerden ıraktılar. Ablukada olduğu gibi, ahlaki kimlik duygusu, politikayı frenleyebilecek en makul etmendi. Harekatı yönetenler kendilerini, çocukları yangın fırtınalarında öldüren kişiler olarak görmüyorlardı.

Ara sıra ahlaki kimliğe ilişkin bazı rahatsızlıklar da ortaya çıkmamış değildir. En azından bir kez, savaşın büyük bölümü boyunca bölge bombardımanını savunmuş olan Winston Churc-

hill, böyle bir hisse kapılmıştır. Temmuz 1943'te Avustralyalı Bakan Richard Casey ile bombardımanın havadan çekilmiş bir filmini seyrederken, Casey dönüp şunu sormuştu: "Biz canavar mıyız? Bu işi çok mu ileri götürdük?"[39] Fakat ablukada olduğu gibi, bu çekinceler eriyip gitmişti. Daha sırada Hamburg, Darmstadt ve Dresden saldırıları vardı.

Bazıları için ahlaki kimlikle ilgili endişeler, bombardımanın gerçekliğini kabul etme konusunda bir gönülsüzlükle ortadan kalkmıştır. 1942'de Cherwell, bölge bombardımanını savunan bir bakanlar kurulu raporu yayınlanmıştır. Bu raporda, Alman halkının üçte birinin "evlerini, yuvalarını terk etmek zorunda bırakıldıkları" yazılmıştı. Cherwell, bunun moralleri yıkacağını söylüyordu: "Hiç şüphe yok ki bu, insanların mücadele ruhunu yok edecektir."[40] Evlerin bombalanmasında, genelde o evlerde yaşayanlar ölür. Evlerini, yuvalarını terk etmek zorunda bırakıldıklarını söylemek, hakikatle yüzleşmekten kaçmaktır.

Oldukça geniş bir çevrede bombardımanın haklı olduğu düşünülüyordu. Ablukanın diğer bir yansıması olarak, misillemeye sanki meşruluk kazandırılmaktaydı. Sivilleri ilk önce Naziler bombalamıştı, Varşova'da ve Rotterdam'da. Sivillerin bombalanması, Almanların İngiliz kentlerini bombalamaları nedeniyle kabul edilebilir hale gelmişti. 1941'de Churchill şunları söylediğinde, Londra halkı büyük tezahürat yapmıştı: "Eğer bu gece, Londra sakinleri, bütün şehirlerin bombalanmasının durdurulması için bir anlaşma yapılıp yapılmaması hususunda oy verecek olsalar, çok büyük bir çoğunluk 'Hayır, Almanlara bize yaptıklarını ödetmeliyiz' diye haykıracaklardır."[41]

Sorumluluğun Bölünmesi

Sivillerin hedef alınmasına yönelişin karşısındaki ahlaki ve duygusal engeller, kısmen kişisel sorumluluğun bölünmesiyle etkisiz kılınmıştır. Ablukayı uygulayan denizciler gibi, havacılar da başkaları tarafından kararlaştırılan bir politikayı uyguluyorlardı ve böylece bir pilot kendini makinenin ufak bir dişlisi kadar suçsuz görebilirdi. Hava Kuvvetleri Bakanlığı, Sör Arthur Harris'in kont-

rolden çıktığını düşünüyordu ve karar verme mekanizması değiştirildi. Harris'in yardımcısı Hava Mareşal Robert Saundby, daha sonraları Dresden'in bombalanması konusunda şunları yazmıştı:

> Dresden'e çok büyük çaplı bir hava saldırısı yapılması konusunda verilen kararda hiçbir sorumluluğum yoktu. Komutanım Sör Arthur Harris de sorumlu değildi. Bizim görevimiz, Hava Kuvvetleri Bakanlığı'ndan verilen talimatları elimizden gelen en iyi şekilde yerine getirmekti. Bu durumda, bakanlık da yalnızca savaşın üst düzeyde yönetilmesinde sorumlu olanların talimatlarını bize aktarıyordu.

Kararların Aşama Aşama Verilmesi ve Ahlaki Sınırların Belirsizleşmesi

Bazen ahlaki sınırlar, insanların kafasında bulanıklaşır, çünkü bunların aşılması için verilen kararlar, kasıtsız olarak olayın gerçekleşmesinden sonra verilir. Sivillerin bilinçli bir şekilde bombalanmalarına yöneliş, pek de radikal bir karar gibi görünmemiştir, çünkü zaten bölge bombardımanı tasarlanmamış bir biçimde yıllardır sürdürülüyordu. Psikolojik olarak, halen uygulanmakta olan bir şeyin kasıtlı yapılanına yönelmek, her bakımdan yeni olan bir politikayı seçmekten daha tercih edilir bir harekettir.

Kasıtlı bölge bombardımanına geçiş sürecinde, ahlaki engeller aynı zamanda askeri ve sivil hedefler arasındaki sınırların planlı bir şekilde bulanıklaştırılmasıyla da zayıflatılmıştı. 1941 yazında, Sör Arthur Harris'in belirttiği gibi, "Seçilen hedefler yoğun sanayi bölgelerindeydiler ve dikkatle seçilmişlerdi; böylece asıl hedef olan demiryolları merkezlerine atılan bombaların hedeflerini tam vuramamaları halinde, bu bölgelere düşerek morali etkilemesi planlanmıştı. Program, nokta bombardımanı ve bölge bombardımanı arasında, ortada yürütülüyordu."[43] Bu süreçte başlıca hedef sivil ölümleri olmadığından, sivillerin hedeflenmesi yönündeki geleneksel yasaktan uzaklaşmak kolaylaşmıştı.

3 AHLAKİ TARTIŞMA

Daha Az Kötülük ve Haklı Savaş

Herkesin ahlaki engelleyicileri etkisizleşmiş veya tamamen bastırılmış değildi. Bölge bombardımanları halk tarafından öğrenilince, bazı eleştirmenler bugün hala devam eden bir tartışma başlattılar. Bölge bombardımanları, harekatın ilk aşamasında amaçlanmamıştı. Ahlaki sorun, esas olarak orta ve son aşamalarda olanlardan kaynaklanmaktadır.

Son aşamada, nokta bombardımanlarının olanaklı hale gelmesiyle bölge bombardımanının savunulur yanı kalmamıştır. Deliller, sanayinin imha edilmesi veya moralin çökertilmesine ilişkin iddiaları desteklememektedir. Alternatiflerin varlığı ve bu alternatiflerin reddedilmesi için gerçekten haklı nedenlerin olmaması, sivillerin toplu bir şekilde öldürülmesini seçmeyi savunulamaz bir katliam haline getirmektedir.

Harekatın orta aşamasında, bölge bombardımanlarına yönelik savunma biraz daha makuldür. Alman enerjisinin bölünmesi, Hitler'in yenilmesine katkıda bulunmuş olabilir. Ne var ki orta aşamanın savunulmasıyla ortaya çıkan ahlaki sorun, çok derindir. Hedefler, içlerinde yaşayan insanlarla beraber Alman şehirleriydi. Hamburg'un bombalanması bu aşamada gerçekleşmiştir. Sivillerin böyle bilinçli bir şekilde öldürülmesinin, Hitler'in yenilmesini sağlama konusunda ciddi bir ihtimal olsaydı bile, o zaman bu bombardıman aklanmış mı olacaktı?

Bazıları, ne kadar iyi olursa olsun hiçbir emelin masum insanların kasıtlı bir şekilde öldürülmesini haklı kılamayacağını söylerler (Bu bağlamda "masum olmak," genel olarak ahlaki erdemlere sahip olmak değil, askeri tehdidin bir parçası olmamak anlamında kullanılmıştır). Bu kesin yasaklama karşısında, bazıları da Hitler'in zaferinin çok daha fazla sayıda masum insanın ölümüne yol açabileceğini söylerler. Etiğe neticeci bir şekilde yaklaşanlar, bu tür düşüncelerin masum insanların kasıtlı olarak öldürülmelerini de içeren bir politikayı haklı kıldığını kabul ederler.

Kesin yasaklama, özellikle Katolik ahlaki teolojisi içinde gelişen geleneksel Musevi-Hıristiyan Haklı Savaş teorisinde doğal yuvasını bulur.[44] Bu teoride, masum bir insanın kasıtlı olarak öldürülmesi konusunda kesin bir yasaklama vardır, ancak teori, masum insanların öleceği şeklinde önceden görülebilen, fakat kasıt taşımayan bir takım sonuçları olan kimi eylemlere de izin verir. İyiliğin, zarardan daha ağır basacak ölçülerde olması gerekmektedir. Bir bilye fabrikasının imhası, iyi bir eylemdir, çünkü Hitler'in yenilmesinde etkili olacaktır. Rakamlar aşırı büyük olmadığı takdirde, önceden tahmin edilebilen, ama kasıtlı olmayan sivil ölümleri de ahlaki olarak kabul edilebilir. Fakat, iyi bir sonuca ulaşmak için masum insanları kasıtlı bir şekilde öldürmek, hala yanlıştır. Sivillerin toplu olarak bombalanmaları yoluyla Alman halkı arasında korku ve dehşet yaratmak, Hitler'in yenilgisi için en etkili yol olsa bile, buna izin verilemez.

Bilye fabrikasının bombalanması gibi eylemlere, "çifte etki doktrini"ne dayanarak istisnai olarak izin verilebilir. Tipik olarak, bu doktrinin ilgilendiği eylemler hem iyi hem de kötü etkileri olanlardır. Doktrine göre, eylemin ahlakiliği kötü etkinin yalnızca öngörülebilir mi olduğu, yoksa gerçekten amaçlanmış mı olduğuna bağlıdır. Yalnızca öngörülebilen kötü bir etkiye izin verilebilir, fakat elbette ki bu etki, hedeflenen iyi etkiden orantısız bir şekilde büyük olmamalıdır.

Çifte etki doktrininin bazı güçlükleri vardır: Bunlardan biri, amaçlanan şeyin gerçekten de yalnızca öngörülen yan etkiden kesin çizgilerle ayırt edilip edilemeyeceğidir. Buna rağmen doktrinin sezgisel bir cazibesi de vardır. Kasıt, ahlaki düşüncede önemlidir. İhmali sonucu bir hastası ölen doktor, ciddi şekilde eleştirilmeye açıktır, fakat bunu cinayetlerle aynı sınıfa sokamayız. Ve birçoğumuz için bir bilye fabrikasına düzenlenen bir saldırıda sivillerin kasıt olmaksızın öldürülmesi ile bir yerleşim alanının bilinçli bir şekilde bombalanması arasında önemli bir ahlaki farklılık olduğu düşüncesi sezgisel olarak doğrudur.

Haklı Savaş yaklaşımıyla ilgili temel sorun, masum insanların kasıtlı bir şekilde öldürülmelerinin kesinlikle yasaklanmış olma-

sıdır. Peki ya az sayıda masum insanı kasıtlı olarak öldürerek çok daha fazla sayıda masum insanı kurtarabilecekseniz? Haklı Savaşın kurallarına uymanın sonucunda Nazilerin zaferi elde ettiklerini varsayalım? Nazi Avrupasının diğer bütün korkunç sonuçlarının yanında, böyle bir zafer büyük ihtimalle bombardımanlarda ölenlerden daha fazla masum hayatın sona ermesi demek olurdu. Bu durumda kendimizi sınırlamamız ahlaki olarak doğru mu olurdu?

Kesin yasaklamanın cazibesi kısmen bu düşüncenin potansiyel kurbanların dikkatin odak noktası haline getirilmelerini gerektirmesinde yatar. Bu, Kant'ın insanlara yalnızca araç değil, amaç olarak davranılması gerektiği fikriyle bağlantılıdır. Neticeci yaklaşım konusundaki bir endişe, bu yaklaşımın potansiyel kurbanları görmeden geçmesi ihtimalidir. Carolin Schaeffer'in çocuklarının gözlerini kapatmaya çalışması veya kaldırımlarda kızarmış balıklar gibi yatan çocuklar, Lord Cherwell'in hesaplamalarında sadece birer rakama dönüşmüştür. Çoğunlukla, ancak kesin yasaklamanın bu hesaplamalara yönelmenin önüne sağlam bir engel koyabileceği söylenir. Ahlaki kurallar bir takım hesaplamalara dayanılarak insanlara yapılabilecekleri sınırlar.

Bu iddianın açıkça belirli bir gücü vardır, fakat argüman bu özel yasaklamayı desteklemeyebilir. Buna bir alternatif, mutlak savaş karşıtlığıdır: Yani savaşta yalnızca sivillerin öldürülmesi değil, her türlü kasıtlı öldürme yanlıştır.

Mutlak savaş karşıtlığının kayda değer bir çekiciliği vardır, ancak çok azımız bu görüşün gerektirdiği gibi sonuçlara tamamen kayıtsız kalmaya hazırızdır. Birçok insanın gözünde İkinci Dünya Savaşı haklı kılınmıştır, çünkü çok daha korkunç sonuçlar doğurabilecek bir Nazi zaferini engellemek için bu gerekiyordu. Bu iddiayı kabullenebilen bizler, mutlak savaş karşıtları olamayız ve Haklı Savaş teorisi bu tür bir savunmaya izin vermektedir.

Güzel sonuçlar söz konusu olduğunda kasıtlı öldürmenin evrensel olarak yasaklanması anlayışının dikkate alınmaması mazur görülebiliyorsa, o zaman sivillerin öldürülmesinin yasaklanması neden taviz verilemez bir düşünce olmak durumundadır? Buna

bir yanıt, ahlaki yasanın, belki de Tanrı tarafından, bu şekilde konulduğudur. Ama ahlaki yasaya karşı şüpheci bir tutum içinde olanlara göre, bu bir yanıt sayılamaz. Hitler'in yenilgiye uğratılması için kanlı bir savaşa girmeyi haklı bulurken, daha sonra savaşın Hitler'in zaferi ile sonuçlanmasına neden olabilecek kesin sınırlamaları kabul etmek, paradoksal görünmektedir. Otoriteye başvurmanın dışında başka bir argümana ihtiyaç vardır.

Tartışmanın her iki tarafı için de kurbanlara aldırmama konusu kullanılabilir. Lord Cherwell'in hesaplamaları Hamburglu çocuklara yöneltilen dehşete "aldırmamıştır," fakat kesin yasaklamalar sonucunda Hitler savaşı kazansaydı, bu durumda kesin yasaklamalar Hitler'in kurbanları olacak insanlara (yine özellikle siviller ve yine çoğunlukla çocuklar) "aldırmamakla" suçlanacaktı.

Bu nedenden ötürü, Hitler'in yenilgisini sağlayacak olsa bile, sivillerin bombalanmasının kesinlikle reddedilmesi gerekir ilkesini kabul etmek o kadar kolay değildir.

Bütün bunlara rağmen, bombardıman politikasını ahlaki açıdan eleştirenlerle aynı görüşü paylaşmak için bombardımanın orta safhalarından itibaren görülebilecek çok iyi gerekçeler vardır. Sivillerin bombalanması, yenilgi ve zafer arasında bir fark yaratmamıştır. (Bombardımanı yürütenlerin bugün bizim sahip olduğumuz geçmişe dönüp bakabilme avantajına sahip olmadıklarını da kesinlikle kabul etmemiz gerekir.) Bizim gibi mutlak yasaklamayı kabul etmeyenler için bile, sivillerin kasıtlı bir şekilde bombalanmalarını mazur görmek çok zordur. Bunun daha büyük bir vahşeti önlemek için yapıldığını gösterecek ciddi bir sava ihtiyaç vardır. Bunun Almanya'ya bölge bombardımanı uygulanması hususunda geçerli olduğunu düşünmek zordur. Ayrıca uzun vadedeki sonuçlarından ötürü bombardımana karşı çıkmak için o dönemde yalnızca birkaç kişi tarafından görülebilen başka bir neden daha vardır.

Savaş Zamanının Ahlaki Tartışmaları

Bölge bombardımanına ilişkin ahlaki savunma Bombardıman Komutanlığı içinde tartışmalara neden olmuştu. High Wycombe'deki Bombardıman Komutanlığı Karargahı'nın rahibi John Collins'ti (1960'larda o zaman Başrahip olan Collins, Nükleer Silahsızlanma Kampanyası'nın en tanınmış liderlerinden biri olmuştur. John Collins ve Sör Arthur Harris'in bir arada çalışmaları insana gerçeküstü görünmektedir).

John Collins, Uçak Üretimi Bakanı Sör Stafford Cripps'i, "Tanrı Benim Yardımcı Pilotum mu?" konulu bir konferansta konuşma yapması için High Wycombe'a davet etmişti. Cripps, konuşmasında subayların askerlerini yalnızca hem ahlaki hem de askeri açıdan haklı buldukları bombardıman baskınlarına göndermeleri gerektiğini ileri sürmüştü.

Sör Arthur Harris'in bu iddiaya yanıtı, "Bombardımanın Etiği" konulu bir konferans düzenlemek oldu. Bu konferans, Oxford'daki Magdalen Koleji'nde Felsefe Bölümü öğretim üyesi olan T.D. ("Harry") Weldon tarafından verildi. Kendisi, daha sonra Kant üzerine bir kitap yazmış ve siyaset felsefesi üzerine *The Vocabulary of Politics* isimli oldukça sade bir dille yazılmış dilbilimsel bir eser vermiştir. Weldon, Bombardıman Komutanlığı'nda Sör Arthur Harris'in kurmay heyetinden olup onun Bakanlar Kurulu'na ve Hava Kuvvetleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıları kaleme alan kişiydi. Tahmin edilebileceği üzere, onun konuşması Cripps'inkinden oldukça farklıydı. Konuşmasını bitirdiği zaman Collins, "Konuyu 'Etiğin Bombalanması' mı zannettiniz acaba?" diye sordu.

(Bu hikayenin sonunda Sör Arthur Harris'in payına da bir miktar övgü düşmektedir. John Collins ve Sör Stafford Cripps ile denk konumdaki Almanların Alman bombardıman politikasını eleştiren etik bir konferans düzenlemek için Lutfwaffe karargahını kullandıklarını hayal etmek bile güçtür. Bunu yapabilseler dahi, Hermann Goering'in tepkisi, bir felsefeci tarafından verilen aksi görüşteki bir etik konferansı düzenlemek olmayabilirdi).

Bölge bombardımanlarının en güçlü dini muhalifi, Nazizme sözlü olarak ilk karşı çıkanlardan biri olan Chichester Piskoposu

George Bell'di. Bölge bombardımanlarına yönelik muhalefeti Churchill'i kızdırmıştı ve bunun Bell'e Canterbury Başpiskoposluğuna terfi edememeye mal olduğu söylenmiştir.

Piskopos Bell'in 1944'te Lordlar Kamarası'nda yaptığı bir konuşması, savını en güçlü şekilde ortaya koyduğu olaydı. Genellikle görüşlerine pek katılmamakla birlikte, dinleyiciler ona saygı duyarlardı. Konuşmasına başlamadan önce, dostu olan Muhafazakar Lord Woolton kendisine "George, bu çatı altında birazdan yapacağın konuşmayı yapmamanı isteyen bir kişi bile yok. Bunu bilmelisin. Fakat aynı zamanda bu konuşmayı yapmak istemenin tek nedeninin bir Hıristiyan din adamı olarak bunun senin görevin olduğuna inanman olduğunu bilmeyen tek bir kişinin de olmadığını sana söylemek istiyorum," demiştir.[46]

Piskopos Bell, Luftwaffe'nin şehirlerin geniş çaplı bombalanmalarını başlatan taraf olduğunu kabul etti. Askeri hedeflere ve sanayi tesislerine yönelik ağır saldırıların meşruluğunu ve bu saldırılarda bazı sivillerin ölmelerinin kaçınılmaz olduğunu da kabul etti: "Ancak izlenen yöntemlerle hedeflenen amacın arasında adil bir denge olmalıdır. Bazı bölgelerinde askeri üsler ve sanayi tesisleri bulunuyor diye bütün bir şehri ortadan kaldırmak, bu dengeyi inkar etmek olur."

"Nazi karşıtı muhalefetin en güçlü olduğu Almanya'nın en demokratik şehri" Hamburg'da yapılan "kelimelerle tarif edilemeyecek yıkımdan ve felaketten" bahsetti. Berlin'in yerleşim bölgelerinde kullanılan ve "kadınların ve erkeklerin muazzam bir duman, infilak ve alev fırtınasına kapılıp kaybolmalarına yol açan fosfor bombalarına" değindi.

Piskopos Bell, her şeyin ötesinde, bu savaş yöntemlerinin uzun vadedeki etkilerinin görmezden geliniyor olmasından endişe duyuyordu:

> "Olayın psikolojik boyutuna bu körleme bakış neden? Ahlaki ve manevi gerçekleri hesaba katamıyor olmamız neden? Davamıza esin veren ideallerin unutulması neden? Nasıl oluyor da Savaş

> Kabinesi, şehirlerin giderek ilerleyen bir şekilde yok edilmelerinin medeniyetin köklerini tehdit ettiğini göremiyor? Hatta Savaş Kabinesi'nin üyeleri ebedi istirahatlarına çekildikten çok uzun bir zaman sonra bugünkü yıkımların ektiği tohumların, bu ülkede bile, çok daha şiddetli bir savaş ve yok etme hasadı olarak biçileceğini nasıl göremezler? . . . Bu, fevkalade ciddi bir an. Savaşta yaptıklarımız – ki neticede savaş nispeten daha kısa bir süreci kapsar – barışın tüm karakterini etkileyecektir ve şu da bir gerçek ki barış, çok daha uzun bir süreci kapsar.[47]

Hiç şüphesiz Canterbury Başpiskoposu olmak büyük bir onur olurdu, ancak o zamanda böyle bir konuşmayı yapmış olmanın onuru yanında çok küçük kalırdı.

Ahlaki Kayma

Kasıtlı olarak sivil hedeflerin seçilmesinin, izlenen yöntemler ve hedeflenen amaç arasındaki "adil dengenin" parçası olup olamayacağı tartışması halen devam eder. Geriye dönüp bakıldığında, özellikle bir yön çok önemli görünmektedir. Bu, George Bell tarafından tespit edilmiş, ancak birçok çağdaşı bunu görememiştir. Korkunç savaş yöntemleri tarihten ayrılarak benimsenmez. Bu yöntemlerin savunucuları, daha önce yapılanları dile getirir ve bu yeni yöntemlerin kullanılması da daha sonraki dehşetler söz konusu olduğunda bir örnek olarak kullanılır.

Bölge bombardımanını savunanlar, Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya ablukasının neden olduğu sivil ölümleri örnek olarak gösterdiler. 1944'te Hava Kuvvetleri Bakanlığı Birinci Müsteşarlığı'ndan yeni emekliye ayrılmış olan J.M. Spaight, *Bombing Vindicated* isimli kitabını yayınladı. Spaight, bombardıman politikasının askeri hedeflere yönelik olduğunu ve sivil ölümlerinin yalnızca tesadüfler neticesinde gerçekleştiğini iddia etmiş ve donanmanın ablukası sonucunda meydana gelen ölü sayısını örnek olarak göstermiştir. Bunun sonrasında da bombardımanın neden olduğu sivil ölümlerinin "ablukanın neden olduğu ölümlere oranla dikkate alınmayacak kadar düşük olduğunu" belirtmiş

ve "hava saldırısı asla bu kadar korkunç bir hasadı kaldıramaz," diye eklemiştir.

Hava Mareşal Harris de aynı örneği vermiştir: "Bombardımanın özellikle çok kötü bir yöntem olduğu, çünkü siviller arasında kayıplara sebebiyet verdiği düşüncesi sık sık dile getirilir. Bu doğrudur, fakat bütün savaşlar siviller arasında kayıplara neden olmuşlardır. Örneğin, geçen savaşta İngiliz hükümeti, Almanya'ya uyguladığımız ablukanın yaklaşık 800.000 sivilin ölümüne neden olduğu yönünde bir tahminin yer aldığı bir Beyaz Rapor yayınlamıştır."[49]

Abluka, bölge bombardımanlarına başlamayı kolaylaştırmıştır. Daha sonra da Hamburg, Darmstadt ve Dresden'e yapılan saldırılar, Amerikan Hava Kuvvetleri'nin Tokyo'ya yangın bombaları atmalarına çok zayıf bir şekilde karşı çıkılmasına neden olmuştur. Sonuç olarak bu da Hiroşima ve Nagazaki'ye giden yolu kolaylaştırmıştır.

12. BÖLÜM

Hiroşima

> Nükleer silahlar her şeyi değiştirdi, tabii düşünce tarzımızdan başka.
>
> Albert Einstein

Nükleer enerjinin serbest bırakılmasını ilk görenler, bunun ne anlama geldiğini anlamamışlardı. Lord Rutherford, 1933 yılında Britanya Birliği'nde bir konuşma yapmıştı. *The Times* gazetesi, onun şunları söylediğini yazmıştı: "Enerji üretiminin çok zayıf ve verimsiz bir yoluydu. Atomların dönüşümünde bir güç kaynağı arayanlar saçmalıyor."[1]

Japonya'ya karşı kullanılmak üzere atom bombasının geliştirilmesi politikasına bir anda karar verilmedi. Alman şehirlerinin İngilizlerce bombalanmasında olduğu gibi, ahlaki kaygılar kararın aşama aşama verilmesiyle zayıflatılmıştı.

Bombanın geliştirilmesi kararı, Nazi Almanyasından gelebilecek muhtemel bir nükleer tehdidi durdurmak için alınmıştı. Bombanın Japonya'ya karşı kullanılmasına ise tamamen başka şartlar altında karar verildi. Politikayı belirleyenler, yıkıcı geleneksel bombardımanlarla katılaşmışlardı. Yeni şartlar da, kısmen bombanın geliştirilmesiyle yaratılmıştı.

1 ALMAN ATOM BOMBASI KORKUSU

Uyarılar

İkinci Dünya Savaşı sırasında, dört atom bombası programı başlatılmıştı. Sonunda başarılı olan Amerikan-İngiliz programına ilaveten, savaş sırasında başarının yanına bile yaklaşamayan Sovyet ve Japon programları vardı. Ancak, İngiltere ve Amerika'da, Alman atom programından korkulmaktaydı.

1939'da atom enerjisinin ciddi bir olasılık olarak görülmeye başlanmasıyla, Leo Szilard, bir Nazi bombasının tehlikesini ilk düşünenlerden biri olmuştu: "Nötronlar gerçekten parçalanma yoluyla yayılabiliyorsa, bu gerçeğin Nazilerden gizlenmesi gerektiğini düşündüm."[2]

1940'da Otto Frisch, patlayıcı bir zincirleme reaksiyon için ihtiyaç duyulan uranyum-235 miktarını hesapladı: "Tahmin ettiğimden çok daha ufak bir miktar olduğunu görünce çok şaşırdım; miktar tonlar değil sadece yarım ila bir kilo arasındaydı." Frisch, bu konuyu hemen Rudolf Peierls'le konuştu ve ikisi bunun üretilmesinin sadece birkaç hafta alacağını hesapladılar: "Bu noktada, birbirimize baktık ve atom bombasının yapımının sonunda mümkün olabileceğini anladık."[3]

Frisch ve Peierls, atom bombasının kullanılması konusundaki etik itirazları gördüler. Almanların bu tür bir bomba yapma ihtimalleri, onları nükleer caydırıcılık fikrini bulmaya itti:

> Bombanın, çok sayıda sivili öldürmeden kullanılması muhtemelen mümkün değildi ve bu da bombanın bir silah olarak bu ülke tarafından kullanılmasını uygunsuz kılıyordu . . . En etkili yanıt, benzer bir bomba ile karşı tehdit oluşturmaktı. Bu nedenle bombanın bir saldırı aracı olarak kullanılması maksadıyla olmasa bile, üretimin en erken ve mümkün olan en kısa zamanda başlatılması bizim için çok önemlidir.[4]

Hükümetten bir komite, bu savunmayı destekledi. Rapor Roosevelt'e gösterildi ve Başkan, atom bombası için araştırma

çalışmalarının başlatılması talimatını verdi. Leo Szilard, Edward Teller ve diğer fizikçiler atom programını desteklediler.

Almanya'da Werner Heisenberg, Norveç'ten getirilen ağır suyu zincirleme reaksiyonun mümkün olup olmadığı konusuyla ilgili deneylerde kullanmaya başladı ve bu da onu bomba fikrini daha ciddi şekilde düşünmeye yöneltti. Kopenhag'a giderek çok güçlü bir Nazi karşıtı olan Danimarkalı fizikçi Niels Bohr ile bunun sonuçlarının neler olabileceğini görüştü. Heisenberg, çok ihtiyatlı konuşması gerektiğini, çünkü Bohr'un Alman makamlarınca çok yakından izlendiğini biliyordu. Bohr'un düşündükleri, daha sonra bir şekilde Almanlara ulaştırılabilirdi. Bohr'a inşa etmeye çalıştığı reaktörün bir planını verdi.

Heisenberg, daha sonraları bu görüşmeyi anlatmıştır. Savaş sırasında fizikçilerin nükleer araştırmalar yapmalarının doğru olup olmadığını sormuştu:

> Hafif korku dolu tepkisinden anladığım kadarıyla, Bohr bu sorunun anlamını derhal kavramıştı. Hatırlayabildiğim kadarıyla bana bir karşı soru ile yanıt verdi: "Uranyum fizyonunun silah yapımı için kullanılabileceğine gerçekten inanıyor musun?" Onu şöyle cevaplamış olabilirim: "Prensipte bunun mümkün olduğunu biliyorum, ancak korkunç bir teknik çabaya ihtiyaç var ki umarım bu savaşta bu başarılamaz." Açıkça ona Almanya'nın atom bombası yapma yönünde büyük gelişmeler kaydettiğini söylememi bekleyen Bohr, bu yanıtımdan şok olmuştu. Daha sonra onda yarattığım bu yanlış izlenimi değiştirmeye çalışmış olmama karşın, muhtemelen Bohr'un tam güvenini hiçbir zaman kazanamadım . . . Bu konuşmanın sonucu, beni çok mutsuz etmişti.[5]

Heisenberg'in bu ziyaretinin öyküsü, Bohr tarafından tamamen farklı biçimde dile getirilmiştir. Bir anlatıma göre, Heisenberg savaşın uzaması halinde Alman nükleer silahları ile kazanılacağı konusundaki umudunu ve inancını ifade etmiştir.[6] Bohr ayrıca, Heisenberg'in kendisinin bildiklerini öğrenmeye

çalıştığı intibasını edinmiştir. Bohr'un yanıtı öfke ve suskunluğun birleşimi şeklinde olmuştu ki bu da Heisenberg'in onun Almanlarla işbirliği yapacağı umudunu yeşertmiş olabilirdi. Bu görüşme bir felaketti. Eğer Heisenberg nükleer silahların geliştirilmesini önleme konusunda işbirliği yapmayı teklif etmişse bile, yalnızca Nazi Almanyasının bomba üzerinde çalıştığını bildiren korkutucu mesajı vermekte başarılı olmuştu.

Alman Programının Başarısızlığı

1942'de Heisenberg ve diğer fizikçiler, Eğitim Bakanı Bernhard Rust'ı ikna ederek Alman programı için gerekli ödeneği elde ettiler. Tehlikeli fiziksel çalışmaların bir bölümü esir işçilere yaptırıldı: Bir atom reaktörü inşa etmek için gereken uranyum plakalar, Sachsenhausen'deki toplama kampından getirilen 2000 kadın işçiye yaptırıldı.

1943'te Niels Bohr, Heisenberg'in reaktör planlarını yanında götürerek İskoçya'ya kaçtı. Almanların ağır su temin etmelerini engellemek, hayati bir unsur gibi görünüyordu. Almanlar, daha büyük miktarlarda ağır su elde etmek için Norveç'teki Norsk Hydro santralini genişletmişlerdi.[7] Komandolar, santrale bir kez büyük hasar verdiler, ancak bir bombardımanla tamamen yıkılıncaya kadar santral üretime devam etti. Naziler, bunun üzerine santrali sökerek santrali ve ağır suyu Almanya'ya taşımaya karar verdiler.

Ağır suyun Almanya'ya ulaşmasını önlemek hayati bir önem taşıyordu, fakat santrale büyük bir bombardıman akını düzenlenmesi için zaman yoktu. Fabrikanın bulunduğu bölgede, yalnızca bir adet eğitimli komando vardı ve Knut Haukelid isimli bu komandonun da santrali yok etmesi imkansızdı. Ağır su, Almanya'ya doğru trenle yola çıkarılacak, tren yakında bulunan gölü feribotla geçecekti. Treni havaya uçurmak zordu ve ayrıca pek çok yolcu da taşıyor olacaktı. Feribotta daha az yolcu olurdu, fakat onu havaya uçurunca da yolcular ölecekti. Muhafızların öldürülmesi ise sivillerden intikam alınmasına yol açabilirdi.

Haukelid'e amacın bu kayıpları mazur gösterecek kadar önemli olduğu söylendi.

Santralin nakliye mühendisi, bu planı destekliyordu, ancak sivil kayıpların asgari düzeyde tutulması konusunda endişeliydi. Bu nedenle, ağır suyun daha az yolcunun olduğu pazar günkü feribotla nakledilmesini sağladı. Haukelid ve diğerleri, feribotu havaya uçurdular ve elli üç yolcudan yirmi altısını öldürdüler; ancak tüm ağır suyu da gölün dibine gönderdiler. Wehrmacht'ın levazım bölümünde çalışan bir fizikçi olan Kurt Diebner, daha sonraları "1945'te savaş sona erene kadar, Almanya'da ağır su stoklarımızda hemen hemen hiçbir artış olmadı . . . Savaş sona ermeden kendi kendine yeten bir atom reaktörümüzün olmamasının başlıca nedeni Norveç'teki Alman ağır su üretiminin ortadan kaldırılmasıdır," demiştir.[8]

Alman atom programını engelleyen tek etmen bu değildi. "Uranyum projesinin" geliştirilmesinin üç dört yıl alacağı yönündeki bilimsel öneriler nedeniyle proje rafa kaldırılmıştı, ancak Müttefikler, savaşın sonuna kadar bunu öğrenemediler; çünkü projenin başarıdan ne kadar uzak olduğunu ancak ele geçirilen Alman belgelerinden anlamışlardır. Bu arada, Amerikan ve İngiliz atom programı olan Manhattan Projesi, Nazi bombası tehdidine karşılık vermek amacıyla ilerlemeye devam ediyordu.

Alman Bilim Adamlarının Rolü

Alman atom fizikçilerinin tutumu neydi? 1939'da Alman ordusu bir nükleer güç araştırma programı başlatmıştı. Sonuca ulaşılmasının yıllar alacağı yönündeki yorumlar ve tavsiyeler nedeniyle program rafa kaldırıldı. Bu yorumlar ve tavsiyeler iyi niyetle mi yapılmıştı? Bilim adamları, atom silahlarının korkunçluğundan etkilenmiş ve zaferi kazanmış bir nükleer Nazi devletinin dünyaya egemen olması fikrinden mi korkmuşlardı? Projeyi bilerek mi sabote ettiler?

Bu soruya tek bir yanıt verilemez. Fizikçiler, proje üzerinde hemfikir değillerdi. Savaştan sonra Alman nükleer fizikçileri,

Cambridge yakınında bir sayfiye evi olan Farm Hall'da toplandılar ve burada Hiroşima'yla ilgili haberi duyduktan sonra aralarında cereyan eden konuşmalar İngiliz istihbaratınca dinlendi.

Çalışmaları nükleer fizyonun mümkün olduğunu gösteren Otto Hahn, projeye karşıydı. Farm Hall'un komutanı, onun Hiroşima haberine gösterdiği tepkiyi şöyle tarif etmiştir:

> Hahn, haberi duyunca tamamen darmadağın olmuştu ve kendi buluşunun bombanın yapılmasını mümkün kılması nedeniyle, yüz binlerce insanın ölümünden bizzat sorumlu hissettiğini söyledi. Bana, buluşunun korkunç potansiyelinin farkına vardığında, intihar etmeyi düşündüğünü söyledi ve şimdi bunun gerçekleştiğini görmüştü ve tüm suçun kendisine ait olduğunu düşünüyordu.

Dinleme aygıtı onun, "Bir uranyum bombası yapmadığımız için diz çöküp Tanrı'ya şükrediyorum," dediğini kaydetmiştir. Heisenberg, Walther Gerlach'ın Almanya için çalışıyor olmasından dolayı projeye inandığını söylediğinde, Hahn, kendisinin de ülkesini çok sevdiğini ve ne kadar tuhaf görünse bile, ülkesinin yenilmesini bu nedenden ötürü istediğini ifade etmiştir.[9]

Carl Friedrich von Weizsäcker'in Hahn'la aynı görüşü paylaştığı kaydedilmiştir: "Eğer hepimiz Almanya'nın savaşı kazanmasını istemiş olsaydık, bunu başarırdık . . . Başarılı olmak istemediğimizi itiraf etmeliyiz."[10]

Bombanın yapılması olası gibi görünmeye başladığında, Werner Heisenberg, danışılacak kişi olarak Niels Bohr'u seçmişti. Ahlaki dürüstlüğü ve açık Nazi karşıtı tutumu ile tanınan Bohr'un seçilmesi, ya Heisenberg'in bombanın yapımına karşı olduğunu ya da en azından bomba hakkındaki ahlaki kuşkuların ciddi bir şekilde tartışılmasını istemiş olduğunu düşündürmektedir. Bohr'un, Heisenberg'in Müttefiklerin atom programında ne gibi gelişmeler kaydettikleri konusunda bilgi edinmeye veya Nazi projesinde kendisiyle işbirliği sağlamaya çalıştığı yolundaki şüpheleri, kendi kendine dair bilgisinin yetersiz olduğunu gösterir.

Heisenberg, bu niyetlere sahip olsaydı, her iki amaç için de Bohr'u seçmesi ihtimali çok azdı.

Heisenberg'in bomba projesi konusunda kuşkuları olduğu görülür ve işi bilerek ağırdan almış olması mümkündür. Speer'e, bir sonuca varmanın savaşa faydalı olamayacak kadar uzak olduğunu söylemiştir. Heisenberg, Nazi Partisi'ne katılmayı da reddetmiş ve Einstein'ın "Yahudi fiziğini" koruduğu için saldırılara maruz kalmıştır.

Heisenberg'in bilinçli, ancak üstü kapalı bir şekilde Alman atom bombası projesini baltalaması ihtimali mümkün olabilir, fakat aksi yönde deliller de vardır. Heisenberg, Almanların zaferini istiyordu. Alman askeri başarıları karşısında duyduğu hazzı belirtmesi ve savaşın biyolojik bir gereksinim olduğunu söylemesiyle Bohr'un enstitüsünde saldırganca bir tepki almıştı.[11]

Farm Hall'da yapılan kayıtlar, başlangıçta Heisenberg'in yetkililerin bombanın yapılabilirliği konusunda ikna edilmelerinde yardımcı olduğunu açıkça gösterir, ancak bazı bölümler gönülsüzlüğünü ifade eder niteliktedir. "Bizler bu bombayı gerçekten yapmak için yüzde yüz hevesli olmasak bile, devlet bize o kadar az güveniyordu ki gerçekten yapmak istemiş olsaydık dahi, bunun üstesinden gelmemiz çok zor olurdu," demiştir. Alman programının bombadan nükleer reaktöre yönlendirilmesi hakkında konuşurken "Kalbimin derinliklerinde, bunun bomba yerine bir motor olmasından ötürü çok memnundum, bunu itiraf etmem gerekir," dediği kaydedilmiştir. Ve ayrıca isteseler bombayı yapabileceklerini, ancak Hitler'in kazanmasını istemediklerini söylemiştir.[12]

Heisenberg'in düşünceleri tutarlı değildi. Almanya'nın savaşı hem kazanmasını hem de kazanmamasını istiyordu. Rust'ı bombanın yapılabilirliği konusunda ikna etmiş, daha sonra da Speer'ı bunun mümkün olmadığına inandırmıştı. Heisenberg, bu tutumu ile birçok Alman atom fizikçisini temsil etmekteydi. Otto Hahn gibi birkaç istisna dışında, hepsi almaları gereken ahlaki karar karşısında uyurgezer gibi bir tutum içindeydiler. Bu, ahlaki bir kahramanlık değildi. Heisenberg'in "yüzde yüz hevesli değil-

dik" ibaresi, bu tutumu açıklıyor. Eksik olan bu yüzde birkaç, dünyayı Nazi bombasından kurtarmış olabilir.

2 BOMBANIN JAPONYA'YA KARŞI KULLANILMASI

Muhtemel Nazi tehdidine karşı başlatılan müttefik atom projesi, yeni bir amaçla devam etti. Japonya'ya karşı kullanımı, savaşı çabuk sona erdirmek ihtiyacı ile savunuluyordu. Bu savunmanın bir bölümü kolaylıkla kabul edilebilir: Uzayan savaşın korkunç bir insani bedeli olurdu.

Daha çok tartışılması gereken, bombanın savaşın sona erdirilmesi amacıyla kullanılmasının gerekli olup olmadığıdır. Bu durumu eleştirenler, bombanın boş bir alana atılmasıyla yapılacak bir tatbikatın savaşı Hiroşima ve Nagazaki'deki dehşetler yaşanmadan sona erdirmesinin mümkün olabileceğini söylemektedirler. Ayrıca Japon hükümetinin barış aradığını ve Müttefikler kayıtsız şartsız teslim olmaları konusunda ısrar etmemiş olsalardı, yenilgiyi kabul etmeye hazır olduğunu da belirtirler. Savaş sırasında bu alternatifler değerlendirilmiş ve reddedilmiştir.

Zararsız bir tatbikatı reddetmek ve kayıtsız şartsız teslimiyet konusunda ısrar etmek şeklindeki iki karar da uyurgezerler tarafından alınmıştır. Bu kişiler, bir gözleri başka şeylerin üzerindeyken gerekli enerjiyi ve açıklığı gösteremeden bu kararları almışlardır.

Uzayan Bir Savaşın İnsani Bedeli

Avrupa'da savaş bittiğinde, Pasifik'teki mücadelenin uzama ihtimali yüksek görülüyordu ki bunun insani bedeli çok büyük olacaktı. Japonların Asya ülkelerini işgalleri kanlı ve zalimce olmuştu. İnsanların kafaları kesilmiş ya da vücutları ortadan dikine ikiye ayrılarak ibret olsun diye teşhir edilmişti. Çin, Hindistan, Malaya gibi ülkelerden insanların yanı sıra, esir alınan Müttefik askerleri Burma-Siam Demiryolu gibi projelerde zorla çalıştırılmışlardı. Kökleri çok derine inen bambu kamışları elle ve iplerle

sökülmüş, arazi elle temizlenmiş, son derece ağır ve uzun çelik raylar taşınmış ve ahşap desteklere çivilenmek üzere pozisyonları ayarlanmıştı. Esir işçilere çok az miktarlarda yemek veriliyordu. Geceleri sivrisineklerin hücumuna uğruyorlardı. Bütün gün, yakıcı güneşin altında, kelimenin tam anlamıyla ölümüne çalışmak zorunda bırakılıyorlardı. Demiryolu boyunca dikilen desteklerin her biri başına bir kişinin öldüğü tahmin edilir. Diğer birçokları da bütün hayatları boyunca çekecekleri hastalıklardan ve yaralardan muzdarip olmuşlardır.

Japonların zalimliği, işçilerin ölümüne çalıştırılmalarının da ötesindeydi. Eric Lomax, haberleri dinleyebilmek için bir radyo yapan bir grup esirden biriydi. Bu suç için on iki saat süreyle kavurucu güneşin altında hiç su verilmeden hazırolda bekletildiler. Ondan sonra hepsi sırayla dövüldü. Sırtlarına kazma sapları ile sertçe vurularak yere yıkıldılar ve aynı kazma saplarıyla kendilerini kaybedinceye kadar dövüldüler, dövüldüler. Eric Lamax, daha sonra kafasının arkasının postallarla ezildiğini, yüzünün yerdeki taşlara sürtüldüğünü, dişlerinin kırıldığını hatırlar. Kemiklerinin kırılırken çıkardığı sesleri hiç unutamamıştır.

Bu faslın sonrasında ise, bir insanın sığamayacağı kadar küçük kafeslere konmuşlar ve buralarda kırık kemiklerinin en az acı vereceği pozisyonu sağlamaya çalışmışlardır. Lomax, dövülmüş ve işkence görmüştü. Kafası defalarca suyun altında tutulmuştu. Burnundan ve boğazından bir hortumla tekrar tekrar basınçlı su verilmişti. Suyun nefes borusunu, ciğerlerini ve midesini doldurmasıyla, kaç kere boğulmaktan son anda kurtulmuştu. Tüm bu işkencelerden sonra, hapishaneye gönderilmişti. Buradaki rejim mutlak sessizlik ve sonsuz açlıktı. Tüm mahkumlar, tiksindirici deri hastalıkları kapmışlardı. "Burası yaşayanların, birer hayalete, aç, hastalıklı, iskeletleri kalmış yaratıklara dönüştükleri bir yerdi."[13] Savaşın sonunun herhangi bir şekilde gecikmesi tüm bunların uzamasına neden olacaktı.

Japonya'nın işgali de, her iki taraf için çok büyük kayıpların verilmesi demekti.

1945'in başlarında General Curtis LeMay, Japonya'ya yönelik hava saldırılarının komutanlığını devraldı. LeMay'in Japonya'ya karşı savaşın sonunu çabuklaştırma stratejisi, Hava Mareşal Harris'in Almanya'daki uygulamalarına çok benziyordu. Tokyo'ya bir yangın bombardımanı saldırısı emri verdi ve bunun sonucunda bir gecede 100.000 kişi öldü. (General LeMay daha sonra "Tokyoluların ölümüne kavrulduklarını, haşlandıklarını ve kızartıldıklarını" söylemiştir.)[14] Bu saldırıyı Nagoya, Osaka ve Kobe'ye yapılanlar takip etti. Bütün bunlardan sonra bile kanlı mücadele devam etti.

Daha da uzayacak bir savaş, daha pek çok Amerikalı'nın ve Japon'un hayatına mal olacaktı. 1944'te Saipan'ın ele geçirilmesi 3000 Amerikalı ve 30.000 Japon askerin hayatına mal olmuştu. Ayrıca 22.000 sivil Japon, kayalardan atlayarak intihar etmişti. Iwo Jima'nın ele geçirilmesinin bedeli 7000 Amerikalı ve 20.000 Japon'du. (Japon esirlerin sayısıysa 1000'den biraz fazlaydı.) Okinawa 12.500 Amerikalı'nın ve 100.000 Japon'un hayatına mal olmuştu.

Savaşın kısaltılması gerektiği iddiası ağır basıyordu. Fakat o zamanda bile, bazıları bunun bombanın kullanılmasını gerektirip gerektirmediğini veya bu tür bir amacın bile bombanın kullanılmasını mazur gösterip göstermediğini sorguluyorlardı. General Dwight Eisenhower, her iki sava da şüphe ile yaklaşanlar arasındaydı: "Birincisi, Japonlar teslim olmaya hazırdı ve onları bu korkunç şeyle vurmak gerekmiyordu. İkincisi de ülkemizin böyle bir silahı ilk kullanan olmasını görmekten kesinlikle nefret etmiştim."[15] Eisenhower, Başkan Truman'ı ikna etmeyi başaramamıştı.

Kullanmak mı, Tatbikat mı?

Japonya'nın zararsız bir bomba tatbikatıyla teslim olmaya yöneltilebileceği öne sürülmüştü. Bu önerinin ardında yatan düşünce, açık bir şekilde insaniydi. Niels Bohr, atom bombasının son derece tehlikeli olduğuna ve bu nedenle uluslararası kontrol altında tutulması gerektiğine inanıyordu. Leo Szilard, bombanın askeri

amaçlarla kullanılmasının, ülkelerin bu örneği takip etmeye direnmelerini güçleştireceğini ileri sürüyordu. Japonya'ya atılacak bir bomba "hayal bile edilemeyecek ölçüde büyük bir yıkım sürecinin kapısını açabilirdi."[16]

Zararsız bir tatbikatı reddedip Japonya şehirlerini imha etme kararı, resmi olarak Başkan Truman tarafından alındı ve kısmen de Savaş Bakanı Henry Stimson'ın başkanlığını yaptığı "Geçici Komite'nin" sorumluluğundaydı.

Geçici Komite, açıkça görülebileceği üzere, zararsız tatbikat fikrini, bir yandan yemek yerken, on dakika süre ile görüşmüş ve reddetmişti.[17] Stimson, daha sonra, bunun nedeninin Japonya'nın teslim olmasını sağlamayacağına inanmaları ve tatbikatta atılacak bombanın patlamaması tehlikesi olduğunu açıklamıştır. Ayrıca eldeki bombalar çok azdı ve bir tanesi böyle bir tatbikat için ayrılamazdı. Komite'nin raporu şu şekildeydi: "Savaşa son verecek bir tatbikat önermemekteyiz; doğrudan askeri kullanımdan başka kabul edilebilir bir alternatif görmemekteyiz."[18]

Truman, bu askeri eğilimi kontrol altında tutamayacak derecede zayıf pozisyondaydı. Bir Nazi bombasına karşı tehdit oluşturmak için başlatılan Manhattan Projesi, adeta kendi kanatları ile uçmaya başlamıştı. Projenin başı olan General Groves, kendisine yakın olan bir bilim adamı tarafından, "Bombanın hazır olmasından önce savaşın bitebileceğinden saplantı derecesinde korkuyordu," şeklinde tarif edilmişti. Almanya'nın yenilmesinden sonra dahi, "bir tek gün bile kaybetmemeliyiz," diye etrafını zorluyordu. Groves, Truman'ın "evet"inin bombanın atılmasına karar verdiği şeklindeki iddiasını sorgulamıştı: "Truman 'hayır' demediği gibi, 'evet' de demedi. Ayrıca böyle bir zamanda 'hayır' diyebilmek için çelik gibi sağlam sinirlere sahip olmak gerekirdi."[19]

Zararsız bir bomba tatbikatının savaşı sona erdirip erdiremeyeceği, Truman'ın aklından geçen tek düşünce değildi. Başkan'ın ve hükümetin diğer üyelerinin bir gözleri de, yapacakları değişik tercihlerin Sovyetler Birliği üzerindeki etkilerindeydi. Churchill'in haziran ortasında Stalin'le bir toplantı yapılması konusun-

daki güçlü baskısına karşın, Truman, toplantıyı bombanın testlerinin tamamlandığı temmuz ayının ortasına kadar erteledi. Truman'ın Geçici Komite'deki etkili temsilcisi James Byrnes, bombayı Leo Szialard ve diğer bilim adamları ile tartıştı. Byrnes, bombanın Japonya'yı yenilgiye uğratmak için gerekli olduğunu ileri sürmeyerek "bombaya sahip olmamız ve neler yapabileceğini göstermek, Rusya'yı Avrupa'da daha kolay idare edilebilir hale getirecektir" demiştir.[20]

Kararın alınmasında rol oynayanlar, her zaman tüm dikkatlerini asıl soruna yöneltmemişlerdir: Savaşın daha çabuk sona erdirilmesi, bu kadar korkunç olmayan bir yolla da gerçekleştirilemez miydi?

Kayıtsız Şartsız Teslimiyet

Japonya, bomba atılmadan teslim olabilir miydi? Japonya hükümetinin, Müttefiklerle arabuluculuk yapması için Sovyetler Birliği'ne başvurduğu bilinir.

Japon Savaş Kabinesi, ikiye bölünmüştü. Nagazaki'ye ikinci bombanın atılmasından sonra bile, üyelerin yarısı, savaşa devam etmek istemiş, ancak İmparator ve bazı kıdemli bakanlar, savaşı bitirmeyi arzulamışlardır. Müttefiklerin kayıtsız şartsız teslim olmaları isteği yerine, Savaş Kabinesi müzakere edilebilir bir teslimiyeti kabul edebilirlerdi. Kayıtsız şartsız teslime karşı çıkmalarının altında imparatorlarının tahttan feragat etmeye zorlanacağı korkusu yatıyordu.

Dışişleri Bakanı Shigenori Togo, Moskova'daki Japon büyükelçisine bir teslim müzakeresi konusunda bazı telgraflar göndermişti (bunlardan bir kısmı Amerikan istihbaratınca ele geçirilmişti). Ancak telgraflardan birinde, "Eğer düşman, sonuna kadar kayıtsız şartsız teslim olunmasında ısrar ederse, o zaman ülkemiz ve Majesteleri tam bir birlik içinde acı sona kadar vardıracağımız bir direniş savaşı vermeye kararlıdır. Bu nedenle, Sovyetler Birliği'ni adil bir şekilde aracı olmaya davet etmek, kayıtsız

şartsız teslimi kapsamamaktadır; lütfen bu noktaya özellikle dikkat ediniz," diyordu.[21]

Kayıtsız şartsız teslim olma talebi, neredeyse tesadüfen ortaya çıkmıştı. Roosevelt ve Churchill, bu konuyu 1943'te Casablanca'da tartışmışlar, ancak bir anlaşmaya varamamışlardı. Roosevelt, basın toplantısında konuşurken, bu ifade ağzından kaçıvermişti: Almanya, İtalya ve Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olmalarını talep etti. Roosevelt, daha sonra Fransız generalleri Giraud ve de Gaulle'ü birbirleriyle karşı karşıya getirmenin en az General Grant ve Lee'yi bir araya getirmek kadar zor olduğunu söylemiştir. "Ve sonra hemen basın toplantısı başladı. Winston'la benim bu toplantıya hazırlanacak zamanımız olmamıştı ve o anda aklıma Grant'e "İhtiyar Kayıtsız Şartsız Teslim" denildiği geldi ve ağzımdan çıkan ilk söz de bu oldu." Churchill de şaşırmıştı, fakat kamuoyu önünde ayrılık yaratmamak için Roosevelt'i desteklemişti.[22]

Temmuz 1945'te, Potsdam Konferansı'nda, Churchill daha fazla esneklik gösterilmesini savundu. Japonya'ya gönderilen Potsdam Deklarasyonu bu ibareye yer vermiyordu, fakat yine de müzakere edilemez şartlar ileri sürüyor ve Japonya'da İmparator'un başta kalabileceği de belirtilmiyordu. "Derhal ve tümden imha edilmek" istemiyorlarsa teslim olmalarını söylüyordu. Japon Başbakanı, 29 Temmuz'da deklarasyonu reddetti.

2 Ağustos'ta, Moskova'daki Japon elçisine Ruslarla barış için arabulucu olmaları konusunda temasa geçmesi talimatı verildi, ancak Ruslar savaşa katılmanın avantajlarından yararlanmak istiyorlardı ve elçiye Stalin ve Molotov'un müsait olmadıkları söylendi.

"Bombayı Attıklarında Ne Olacağını Düşünmüşlerdi?"

6 Ağustos 1945 günü sabahın erken saatlerinde, "Küçük Oğlan" isimli atom bombası Enola Gay adı verilen bombardıman uçağından Hiroşima'ya atıldı.

Patlama sonucu ışık, infilak, ısı ve radyasyon ortaya çıktı.

Bir doktor, ışığın etkilerini şöyle tarif etmiştir: "Uçağı seyredenlerin gözlerinin retinaları yanmıştı. Işık huzmesi gözbebeklerinden girerek görme noktalarının ortasında kör bir alan oluşmasına yol açmıştı. Retina yanıklarının çoğu üçüncü derecedeydi, yani tedavi edilmeleri imkansızdı."[23]

İnfilak, saniyede üç buçuk kilometre hızla başladı. Bir oğlan çocuğu, evinin penceresinden nehre bakıyordu:

> Ev parça parça olunca, arka odadan nehrin kenarındaki yola savruldu ve en son nehrin öbür yakasındaki sokağa düştü. Bu savrulma sırasında, evin içinde birkaç tane camın içinden geçtiğinden, vücudunun her bir noktasına camlar saplanmıştı. Tepeden tırnağa kanla kaplı olmasının nedeni buydu.

Merkezdeki sıcaklık 3000 C^{o} idi. Birçok insan kor gibi yandı. Bir grup inşaat işçisi, öldükleri sırada sabah jimnastiği yapıyordu. Kurtulanlardan biri, onları görmüştü ve Dr. Michihiko Hachiya'ya "Kavrulan bir insan çok küçülüyor, değil mi? Patlamadan sonra bu adamların hepsi küçücük birer çocuğa dönüşmüştü," demiştir.[25]

İnsanların saçları yandı. İlk olarak açığa çıkan ışık parlaması nedeniyle derileri kararmış ve korkunç biçimde su toplamıştı. Daha sonra infilakla beraber bu deriler soyulmuştu, öyle ki yüzlerinden bile bez parçaları gibi deriler sarkıyordu. Dr. Hachiya'nın hastalarından biri, kalçalarından yukarı tüm vücutları yanmış olan bazı askerleri şöyle anlatmıştır:

> Derinin soyulduğu yerlerde, etleri ıslak ve ezilmişti. Herhalde başlarında şapkaları vardı, çünkü tepelerindeki saçlar yanmamıştı. Bu, onların kafalarında siyah emaye kaplar taşıyorlarmış gibi görünmelerine yol açmıştı. Yüzleri yoktu! Gözleri, burunları, ağızları yanmıştı ve sanki kulakları erimiş gibi görünüyordu. Nereleri yüzleri, nereleri sırtları ayırt etmek güçtü.[26]

Acı ve dehşet sahneleri sonsuzdu. Bağırsakları ve beyinleri dışarı fırlamış insanlar, anneleri ölmüş birçok çocuk vardı. "Çenesi düşmüş ve dili ağzından dışarı sarkan" bir kadın vardı, yağmurda dolaşarak yardım istiyordu. Bir adam, yuvalarından fırlamış gözlerini elinde tutuyordu.[27]

Bu, sadece başlangıçtı. Bunlar ışığın, infilakın ve ısının kurbanlarıydı. Sırada radyasyondan kaynaklanan rahatsızlıklar vardı: mide bulunması, kusma, korkunç bir susama hissi, iştah kaybı, ishal, ateş, titreme, nöbet, vücutta mor noktalar, kılların kökleri ile beraber dökülmesi ve kanamalar: idrarda, retinada, ağızda, rektumda veya nefes borusunda. Ölümden önce tüm iç organlar çürüyordu. Bombanın etkilerini incelemek için kurulan komite, radyasyonun sebep olduklarını şöyle tarif etmişti:

> Vücutta aktif olarak çoğalabilen hücreleri yok ederek hayati önem taşıyan savunma mekanizmasını büyük ölçüde yıkmıştır. Bu ağır dozlar, tedavi yapılamamasının, enfeksiyonun önüne geçilememesinin ve atom bombasından kaynaklanan ölüm oranının aşırı yüksek olmasının başlıca nedenidir. Atom bombası sadece ona maruz kalanlarda trajik ve korkunç yaralanmalara neden olmamış, aynı zamanda yaşayan bir vücudun kendini tedavi etme ve yenileme sistemini de yok etmiştir.[28]

Bu da sadece başlangıçtı. Radyasyona maruz kalıp yaşayanlarda, lösemiye yakalanma riskinin çok yüksek olmasının yanı sıra, diğer fiziksel hastalıklara ve psikolojik bozukluklara da rastlanma oranı gayet yüksekti.

Annelerinin rahimlerinde radyasyona maruz kalan fetüslerin arasında bebek ölüm oranları çok yüksekti ve hayatta kalabilenlerde de büyüme bozukluklarına ve anormal derecede küçük başlara rastlanmıştı. 1945'in sonuna kadar, Hiroşima bombası 140.000 ölüme neden oldu. Beş yıl sonra bu sayı 200.000'e ulaştı. Bombanın atılmasından yıllar sonra doğan çocuklarda, radyasyo-

nun yarattığı kromozom bozuklukları ve genetik bozukluklar görülmeye devam etti.[29]

Ve Hiroşima'nın bombalanması da sadece başlangıçtı. 9 Ağustos'ta sabah 11'den biraz sonra "Şişman Adam" adlı atom bombası, bir Amerikan bombardıman uçağından Nagazaki'ye atıldı. Burada da yıl sonuna kadar 70.000 kişi öldü ve beş yıl sonra ölü sayısı 140.000'e ulaştı.

Hiroşima'nın bombalanması sırasında beş yaşında olan bir kız çocuğu, "Her duyduğunuzda öyküler daha da üzücü oluyorlar," diye yazmıştır. Beş yaşında bir oğlan çocuğu da daha sonra "Yalnızca kendi ailemde bombadan ötürü o kadar derin bir üzüntü var ki diğer insanların da ne kadar üzüntü duyduklarını bilmek isterdim," diye düşüncelerini yazıya dökmüştür.[30]

Hiroşima'da, o zamanlar henüz öğrenci olan bir kadın, "Atom bombasını yapan bilim adamları, bombayı attıklarında ne olacağını düşünmüşlerdi?" diye sormuştur.[31]

3 AHLAKİ KİMLİĞİN SINIRLAMALARININ AŞINMASI

Bombayı yapan bilim adamları ve diğer görevliler için, uzaklık nedeniyle sempati duyguları bastırılabilmişti. Yanacak, kör olacak, vücutları baştan aşağı su toplayacak, kuruyup büzülecek, radyasyonla dolacak ve ölecek insanların pek de bilincinde değillerdi.

Onları dizginleyebilecek olan, ahlaki kimlik duygusuydu. Aralarından çok azı bu kadar çok insanı perişan eden ve yok eden kişiler olarak hatırlanmayı umut etmişlerdir. Ama yine, abluka ve bölge bombardımanı psikolojisinin gelişmiş bir şekliyle, bu sınırlama aşındırılmıştı.

Ahlaki kimlik duygusu, yalnızca kısmen bağımsız olan değerlerle şekillendirilir. Ahlaki kimlik, çoğu zaman başkaları tarafından çizilen genel hatlar doğrultusunda "iyi bir insan" olmakla ilgilidir. Bombanın kullanılması kararında bu anlayış ablukadan,

Almanya'nın bölge bombardımanına maruz bırakılmasına oradan da Japonya'ya yangın bombaları atılmasına kadar varan ahlaki kaymayla birlikte dibe batmıştır. Tahmin edileceği şekilde, Stimson komitesinin üyelerinden biri "bomba nedeniyle ölecek insanların sayısının o güne kadar yangın bombası akınlarında öldürülenlerden daha fazla olmayacağına" değinmişti.[32]

Yaşanacak dehşet sizinle doğrudan ilgili olmadığında, bir katliamda yer almak, kendi gözünüzdeki merhametli ve insancıl görüntünüzü daha az tehdit eder. Kişisel sorumluluk duygusunu azaltmak, ahlaki kimliğin sınırlayıcı etkilerini zayıflatmaktır. Atom bombası meselesinde kişisel sorumluluk duygusu, uzaklık ve baştan savma nedeniyle zayıflatılmış, ancak her şeyin ötesinde asıl zayıflatıcı etken, bombanın kullanılmasına yönelik katkıların birçok kişi tarafından paylaşılması olmuştur.

Uzaklık

Uzaklık, yalnızca sempatiyi değil, aynı zamanda sorumluluk duygusunu da azaltır.

Bu, My Lai katliamında olduğu gibi yakın mesafeden öldürmekle tam zıt bir durumdur. Yakınlık, çoğu zaman daha güçlü duygusal değişiklikler yaratır. Bu değişikliğin üstesinden gelme ihtiyacı, kişisel aracılığın daha güçlü bir şekilde bilincine varılmasına yol açar. Sorumlu olma duygusunu kuvvetlendirir ve bütün bunları yapabilmek için ne biçim bir insan olmanız gerektiğinin farkına varmanızı sağlar. Bu farkına varış, bir insanı bu tür şeyleri yapmaktan alıkoyabilir veya daha sonraları suçluluk duymasına neden olabilir.

Uzaklığın tam tersi bir etkisi vardır; duygusal değişimi zayıflatarak eylemi kolaylaştırır. Bu da sorumluluk duygusunu ve bu eylemi yaparken nasıl bir insan olduğunuz konusundaki bilinçliliği zayıflatır. Bu durumda yapılan eyleme karşı daha az sınırlayıcı baskı ve sonradan daha az suçluluk duygusu hissetmek demektir. Atom bombası ile bunun paradoksal etkileri ortaya çıkmıştır. Kurbanlara yakın olan bazılarında son derece güçlü sorumluluk

ve suçluluk duyguları uyanmıştır. Daha uzaklarda olan bazıları ise, sorumluluklarının daha fazla olmasına karşın, bu uzaklık sayesinde bütün yaptıklarına rağmen, rahat yaşamlarına devam etmişlerdir.

Bombayı fiilen atanlar, emir komuta zincirinin üst noktalarında bu kararı verenler kadar sorumlu değillerdi. Modern, teknolojik savaşta, psikolojik tepkilerle sorumluluk dereceleri arasındaki ilişki çok zayıftır. Bu uzaklık, zincirin üst noktasında olanlar için üstesinden gelmeleri gereken psikolojik direnişin gücünü azaltır.

Bir bomba atarak insanları öldürmek, onları karada yüz yüze öldürmekten daha kolaydır. Fakat bombalamanın da kendine özgü psikolojik bedelleri olabilir.

Bombanın atılmasında birinci elden görev alanlar arasında farklılık görülmüştür. 6 Ağustos gününün bir gece öncesinde, Enola Gay'in seyrüsefer subayı olan Yüzbaşı Van Kirk, iki uyku hapı alma ihtiyacı hissetmişti. Sonra da bütün geceyi poker oynayarak geçirdi. Bunlar belki de stres işaretleriydi. Ama bazıları oldukça sakindiler. Uçak havalanmadan önce, bir Protestan rahip, Tanrı'dan "Senin semalarının yükseklerine kanatlanmaya cesaret ederek düşmanlarımızla savaşı yürütenlerin yanında ol," diye yardım isteyebilmişti. Enola Gay'in pilotu olan Albay Paul Tibbets de, daha sonraları bombalamanın nasıl gerçekleştirildiğini model uçak fuarlarında tekrar canlandırabilmişti.

Ancak diğerleri çok farklı şeyler hissetmişlerdi: Enola Gay Hiroşima'ya doğru uçarken, onun önünden Binbaşı Claude Eatherly'nin kumandasında bir keşif uçağı gönderilmişti ve bombanın atılması için onay işaretini Binbaşı Eatherly vermişti. Hiroşima'dan dönerken, Tanrı'ya hayatının geri kalanını savaşın ve nükleer silahların ortadan kaldırılmasına adayacağına söz vermişti. Daha sonra geceleri bomba kabuslarıyla boğuştu. Hiroşima'ya zarf zarf para gönderdi. 1950'de intihara teşebbüs etti. Daha sonra, Hiroşima'daki çocuklar için kurulan bir fona para vermek için ufak miktarda bir sahte çek verdi. Bir bankayı bastı,

ama paraları almadı. En sonunda psikiyatrik tedavi için zorla hastaneye yatırıldı.

Bir görüşe göre, Binbaşı Eatherly, psikiyatrik açıdan hasta değildi; yalnızca nükleer karşıtı protestolarının etkilerini ortadan kaldırmak için hastanede tutulan bir adamdı. Eatherly daha sonra hayatını bu konuya adaması için "Böyle bir suçun yarattığı zihinsel ve duygusal bozukluklar yüzünden bana çok pahalıya mal oldu. Bu sekiz yılın büyük bir bölümünü hastanelerde, kısa bir bölümü de hapishanede geçirdim. Hapishanede kendimi daha mutlu hissediyordum, çünkü bu şekilde cezalandırılarak suçluluğumdan bir ölçüde kurtulduğumu hissediyordum," diye yazmıştır. Daha sonraki bir yazısında da şunları söylemiştir: "Gerçek şu ki toplum aynı zamanda çok daha derin olan kendi suçunu kabul etmedikçe, benim suçluluğumu kabul edemez."[33]

Diğer bir görüş, suçluluğu nedeniyle cezalandırılmayı istemesinin bir psikolojik rahatsızlık belirtisi olduğu yönündeydi. Her iki halde de, Binbaşı Eatherly, Hiroşima'daki rolü nedeniyle çok ağır bir bedel ödemiştir.

Bombalamanın uzağında, ruh hali iyiydi. Manhattan Projesi'nin başı olan General Leslie Groves, Hiroşima'nın haberini Robert Oppenheimer'a verirken sevinçten uçuyordu: "Sizle ve tüm çalışanlarla gurur duyuyorum . . . Görünüşe bakılırsa muazzam bir şekilde patlamış." Haber kendisine ulaştığında bir gemide öğle yemeğinde olan Başkan Truman, masasındaki denizcilere "Bu, tarihteki en büyük olay" demişti.[34]

Bu zincirin, diğer ucunda bilim adamları vardı. Bazıları dehşete düşmüştü. Leo Szilard'ın ilk tepkisi, "Japonya'ya karşı atom bombalarının kullanılması, tarihte yapılan en büyük yanlışlardan biridir," demek olmuştu. Otto Frisch sıkıntılıydı, fakat bazı meslektaşlarının içinde bulundukları hallere ilişkin yaptığı tasvir, onların hiç de Frisch gibi olmadıklarını gösterir:

> Birçok arkadaşımın bu olayı kutlamak üzere Santa Fe'deki La Fonda Oteli'nde masa ayırtmak için telefona koşmalarından nasıl

bir rahatsızlık, daha doğrusu tiksinti duyduğumu hala hatırlarım. Elbette çalışmalarının başarıya ulaşmasından sevinçliydiler, ama "düşman" bile olsalar yüz binlerce insanın ani ölümünü kutlamak çok çirkindi.[35]

Kaçınma

Ahlaki kimliğin sınırlayıcı etkileri, yaptığınızla açık bir şekilde yüzleşmekten kaçınarak zayıflatılabilir.

Truman, kişisel günlüğünde bomba ile ilgili bir bölüme yer vermiştir. Verdiği karar göz önüne alındığında, düşüncelerinin niteliğinde hayal kırıklığı uyandıran bir şeyler vardır:

> Dünya tarihindeki en korkunç bombayı keşfettik. Bu, Nuh'tan ve efsanevi gemisinden sonra Fırat Vadisi Çağı'nda öngörülen yakıcı yıkım kehaneti olabilir. Her neyse, atomu parçalamanın bir yolunu bulduğumuzu "düşünüyoruz." New Mexico çölünde yapılan bir deney, en basit ifadeyle, hayret vericiydi . . . Bu silah, bugünle 10 Ağustos arasında bir tarihte Japonya üzerinde kullanılacak. Savaş Bakanı Stimson'a onu kadınlara ve çocuklara değil, askerlere ve askeri hedeflere yönlendirerek kullanmalarını söyledim. Japonlar, vahşi, merhametsiz, zalim ve fanatik olsalar bile, dünyanın ortak refahını sağlayacak lider bir ülke olarak bu korkunç bombayı eski veya yeni başkentlere atamayız. Bu konuda Stimson'la aynı fikirdeyiz. Hedef tamamen askeri olacak ve Japonlara teslim olup hayatlarını kurtarmaları için bir uyarı yapacağız. Buna razı olmayacaklarına eminim, ama onlara hiç olmazsa bir şans vermiş olacağız.[36]

Günlükteki bu bölüm, Truman'ın yapmak üzere olduğu şeyi açıkça ve basit bir şekilde ifade etmekten kaçınma ihtiyacı duyduğunun kanıtıdır. Kurbanları "vahşi ve merhametsiz Japonlar" şeklinde görerek bombanın insan üzerindeki tam etkisini yadsıma söz konusudur. Bu arada bombanın işe yaramayabileceği yönünde yarım bir ima da yapılmaktadır: atomu parçalamanın bir yolunu bulduğumuzu "düşünüyoruz." Razı olmayacaklarını

bilsek de, onlara uyarıda bulunduğumuz için temize çıkmış bulunuyoruz.

Tüm bunların ötesinde, bir şehre atılan atom bombasının yalnızca askeri hedeflere yönelik olamayacağı gerçeğinden kaçış vardır. Hiroşima'daki sivil nüfus, askerlerin altı katıydı. Başkan Truman, sivil kayıpların ne boyutta olduğunu sonradan mutlaka öğrenmişti. 100.000 insanın daha yok edilmesinin çok korkunç olduğunu ve "bütün o çocukları" öldürme fikrini hiç sevmediğini söyleyerek Nagazaki'den sonra atom bombası atılmasını durdurmuştur.[37] Belki bir ölçüde, Hiroşima'dan önce de bunu biliyordu. Eğer bilmiyorsa da, çocuklar için duyduğu endişe onu sonucun ne olacağını araştırmaya itecek kadar büyük değildi.

Ahlaki bir kararla yüzleşmek veya ondan kaçınmak zorunda olan yalnızca Başkan değildi. Bombayı geliştiren bilim adamları da bir vicdan sorusuyla yüz yüzeydiler. Bazıları bu yüzleşmeyi kabul ederken, diğerleri kaçınmayı tercih etmişlerdi.

Projede görev alan fizikçilerin birçoğu, ahlaki ikilemlerin farkına daha işin başındayken varmıştı. Bazıları bunlarla doğrudan yüzleşmiş ve projede görev almayı reddetmişlerdi. I.I. Rabi, kısmen üç asırdır üst üste konarak gelişen fizik bilimini atom bombası yapımında kullanmak istemediğinden, Oppenheimer'ın Manhattan Projesi'nin başkan yardımcısı olması yönündeki teklifini reddetmişti. Szilard, Frisch ve Peierls gibileri de bu ikilemlerle yüzleşmiş ve bir Nazi bombası tehdidinin projede çalışmalarını haklı kıldığına karar vermişlerdi. Bazılarıysa, bu ikilemler hakkında düşünmenin zor olduğuna karar vererek projede çalışmak için bu düşünceleri tamamen kafalarından silmişti.

Ahlaki sorulardan kaçınmanın bir yolu, başka hiçbir şey düşünmeyerek bütün dikkati işe vermekti. Bazıları, ortaya çıkan sonuçların sorumluluğunun insanların oynadıkları rollerle sınırlandığını düşünüyorlardı: bilim adamlarının rolü buluşlar yapmaktı, fakat bu buluşlarla neler yapılacağı politikacılara veya "topluma" bağlıydı. Bazıları, sonuçları ne olursa olsun, bilginin ardına düşülmesine değer olduğunu düşünüyordu. Bazılarıysa,

araştırmanın bilim adamlarınca asla vazgeçilemeyecek bir şey olduğuna inanıyordu.

Robert Oppenheimer, bilimsel ve teknolojik projelerin karşı konulamaz çekiciliği hakkında konuşmuştur:

> Bu şeyler hakkındaki kararım, teknik olarak size tatlı gelen bir şeyi görürseniz, çalışmanıza devam eder ve onu başarırsınız, fakat onunla ne yapılacağını ancak teknik olarak başarıyı elde ettikten sonra tartışırsınız. Atom bombası için de aynı süreç geçerliydi. Kimsenin bunun yapılmasına karşı çıktığını zannetmiyorum; onunla ne yapılacağı konusunda ancak o yapıldıktan sonra bazı tartışmalar oldu.[38]

Belki de Oppenheimer, entelektüel ve teknik güzellik karşısındaki kendi zaafını genel olarak bütün bilim adamlarına mal etmekteydi. Bütün bilim adamları sonuçlarını düşünmeden "teknik olarak tatlı gelen" bir şeyi yapmazlar. Ancak Oppenheimer'ın bu psikoloji ile ilgili bazı açıklamaları, Robert Jungk'la kimliğinin açıklanmamasını talep edip Nagazaki bombası hakkında özeleştiri yaparak konuşan bir fizikçi tarafından teyit edilmiştir:

> Bu "daha iyi" bombanın kullanılmasından korkmuştum. Onun kullanılmayacağını ümit ettim ve neden olacağı yıkımı düşündükçe titredim. Buna rağmen, açıkça itiraf etmem gerekirse, bu tip bir bombanın tahmin ettiğimiz şeyleri yapıp yapamayacağını, kısaca karmaşık mekanizmasının çalışıp çalışmayacağını öğrenmek için de adeta çıldırıyordum. Bunların çok korkunç düşünceler olduğunu biliyorum, ama bunları düşünmekten kendimi alamıyordum.[39]

Bohr, Szilard ve Peierls gibi bazı onurlu istisnalar olmakla beraber, ahlaki ve politik düşünceler konusunda çok saf varsayımlar, atom konusunda çalışan bilim adamları arasında oldukça yaygındı. Bilim camiasındaki bu entelektüel yoksulluk şüphesiz eleştiriyi hak etmektedir. Düşünürler, Oppenheimer'ın bombanın yapımı konusundaki düşünme biçiminin zayıf ve karmaşık

niteliğinden hiç de etkilenmeyeceklerdir. Oppenheimer'ın da aralarında bulunduğu bilim adamlarının, kendilerinde mevcut olmayan bir düşünme biçiminin varolduğu konusunda dahi hiçbir fikirlerinin olmadığı çok açıktır. Bu cahillikleri, felsefenin, hiç olmazsa o dönemde, toplumun daha geniş kısımlarının düşünme biçimleri üzerinde daha ciddi bir etki yapmak konusundaki genel başarısızlığının bir parçasıdır. Yalnızca birbirleriyle konuşan düşünürler, ihmalcilikleri nedeniyle Hiroşima'nın yaşanmasına katkıda bulunan kaçınmacı düşünmeye vesile olan bir düşünce ortamı yaratarak yaşananların sorumlularından biri olmuşlardır.

Sorumluluğun Parçalara Bölünmesi

Her şeyin ötesinde, sistemin bölünme biçimi sayesinde kişisel sorumluluk duygusu azaltılmıştı. Bombanın atılması emrine uyan havacılar, bombanın yapılmasına yardımcı olan birçok bilim adamı, Başkan, kararda rol oynayan birçok siyasi ve askeri danışman arasında Hiroşima halkını hangisi öldürdü? Hiç kimse sorumluğun tamamen kendisinde olduğunu düşünüyor gibi görünmemektedir.

Truman'ın zararsız bir tatbikat sorusu konusundaki düşünceleri etkili bir şekilde Stimson komitesine havale edilmişti. Truman, kararı tamamen teknik olarak ve kendisini de uzmanların tavsiyeleri ile eli ayağı bağlanmış olarak görüyordu.

Truman'ın anılarında 1945'e 561 sayfa ayrılmıştır. Atom bombasının kullanılması kararına sayfa 491'de kısaca değinilmektedir. Truman, bombanın hayal edilebilenin ötesinde kayıplar verdireceğini bildiğini söylüyordu:

> Diğer taraftan, komitenin bilim danışmanının raporu "Savaşı sona erdirmesi muhtemel olan hiçbir teknik tatbikat veya gösteri öneremeyiz; doğrudan askeri kullanımdan başka bir alternatif göremiyoruz," şeklindeydi. Issız bir ada gibi bir yerde yapılacak teknik bir tatbikatın savaşa son verme ihtimali olmadığı düşüncesi onların vardığı bir sonuçtu. Bomba bir düşman hedefine kar-

şı kullanılmalıydı. Bombanın nerede ve nasıl kullanılacağı konusundaki nihai karar bana aitti. Bu konuda hiçbir yanılgıya düşülmemeli. Bombayı askeri bir silah olarak kabul ettim ve kullanılması gerektiğinden de hiçbir zaman şüphem olmadı. Üst düzey askeri danışmanlarım, bombanın kullanılmasını tavsiye ettiler ve Churchill'le konuştuğum zaman da kendisi, hiç tereddüt etmeden, savaşa son vermekte yardımı olacaksa bombanın kullanılmasını tercih ettiğini söyledi.[40]

Truman'ın kararın kendisine ait olduğunu söylerkenki iddiasının "*Bombanın nerede ve nasıl kullanılacağı* konusundaki nihai karar bana aitti" şeklini alması çarpıcıdır. Bu, komitenin bombanın bir düşman hedefine karşı kullanılmasına karar verdiğini söylemesinden hemen sonra gelir. Bu ana kararın verilmesi, Truman tarafından komiteye havale edilmiş gibi görünmektedir.

Stimson komitesi, zararsız bir tatbikat seçeneğini ele almış, ancak çeşitli nedenlerden ötürü bunu reddetmiştir. Japonlar, bunun bir aldatmaca olduğundan şüphelenebilirlerdi. Ya da bu tatbikatta kullanılacak uçağa saldırabilirler veya Müttefik esirlerini hedef bölgeye götürebilirlerdi. Bomba patlamayabilir veya savaşı durduracak derecede etki yaratmayabilirdi. Eğer bu tatbikat Japonya'nın teslim olmasıyla sonuçlanmazsa, bombanın şok edici değeri kaybolurdu. Komite, savaşı sona erdirmesi muhtemel olan teknik bir tatbikat öneremeyeceği yönünde rapor verdi: "Doğrudan askeri kullanımdan başka bir alternatif göremiyoruz."[41]

Truman bu sorunun tartışılmasını Stimson Komitesi'ne havale etmiş olsa da, onlar da kendilerini kararın tüm yönleriyle değil, yalnızca "teknik" yönleriyle ele alınmasından sorumlu sayıyorlardı. Komitenin bir üyesi olan Robert Oppenheimer'a, daha sonraları, verdikleri karara etki eden şeylerin ne olduğu sorulmuştur. Oppenheimer'ın cevabı şu şekildeydi:

Bu uzmanlar komitesinden beklenen, esas olarak yeni sorulara teknik açıklamalar getirilmesiydi . . . Başkan Roosevelt ve Sör

> Winston Churchill, savaşı sona erdirmek için gerek olduğu ispatlandığı takdirde atom bombasının kullanılmasının şart olduğu düşüncesine tamamen katıldıklarını göstermişlerdir. Bu düşünce terazide çok daha ağır basıyordu. Ne yazık ki zamanımız yoktu. Sorunun daha etraflı, daha uzun bir şekilde incelenmesinin bu işten sorumlu olanları bu yeni silahlarla ne yapılması gerektiği hususunda daha kesin ve hatta daha farklı bir sonuca yönlendirebilme ihtimali elbette ki mevcuttur.[42]

On üç yıl sonra yapılan bir röportaj asıl niyetleri tam yansıtmayabilir, ancak Oppenheimer'ın yanıtları, onun ve belki de diğerlerinin konuyu açıkça düşünmedikleri izlenimini yaratmaktadır. Churchill ve Roosevelt hakkında söyledikleri kafa karıştırıcıdır. Onların, eğer savaşı sona erdirmek için gerekiyorsa bombanın kullanılmasının şart olduğu yönündeki görüşlerine değinir. Fakat bu görüşün, komitenin kendini cevaplamak durumunda bulduğu "teknik" soru ile hiçbir ilgisi yoktur: bombanın kullanılması savaşın sona erdirilmesi için *gerekli* miydi? Eğer bu kanı gerçekten de terazide daha ağır bastıysa, komitenin düşünme biçimi de karmaşıktı.

Oppenheimer, komitenin savaşı sona erdirmek için başka yolların olup olmadığı konusuyla ciddi bir şekilde veya tüm dikkatlerini vererek ilgilenmedikleri izlenimini uyandırır. Kararın Roosevelt ve Churchill tarafından, en azından kısmen, zaten alınmış olduğunu düşünmüş gibi görünüyorlar. Karar çok büyük bir sorumluluk yüklüyordu. Gayet anlaşılır bir biçimde, komite, bu sorumluluğun yalnızca kendilerine ait olmadığını düşünmek istemiştir. Başkan Truman'ın da kararı yalnızca kendi kararı olarak değil de, komiteye havale edilecek teknik bir karar olarak görmek istemesinin ardında aynı neden vardır.

Yirminci yüzyılın en büyük ve önemli kararlarından biri olan bu karara yakından bakarsak, ahlaki bir boşluğun varlığını görürüz. Hiç kimse alternatifler için tüm enerjisini ve hayal gücünü kullanacak kadar kararın kendi sorumluluğunda olduğunu düşünmemiştir.

4 AHLAKİ TARTIŞMA

Bu iki bomba, asla yeterli bir şekilde tasavvur edemeyeceğimiz bir cehennem yaratarak yarım milyona yakın insanı öldürmüştür.

Bombaların kullanılmasıyla ilgili ahlaki tartışma, başlıca iki konu üzerine odaklanır. Savaşın başka yollarla durdurulması mümkün müydü? Ve savaşı durdurmanın başka alternatif yolları olmasa bile, bu, bombaların atılmasını haklı kılar mı?

Savaşı Sona Erdirmenin Başka Yolları Var Mıydı?

Belki de bombayı kullanmadan savaşı sona erdirmenin hiçbir kesin yolu yoktu, ancak denemeye değer bir yaklaşımın ana hatlarını görmek pek de zor değildir.

Japon hükümetine bombadan bahsedilebilirdi. New Mexico'da yapılmış olan testlerin fotoğrafları veya diğer kanıtlar onlara verilebilirdi. Diplomatik kanallarla, sessiz sedasız bir şekilde, aralarında fizikçilerin de bulunduğu temsilcileri Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bomba denemelerine göndermeye davet edilebilirlerdi. Temsilcilerin zarar görmemesi için garanti verilebilirdi. Japon fizikçiler, Amerikalı fizikçilerle görüşmeler yapabilir ve kendilerine bombanın gerçek olduğunu gösterecek kadar bilgi verilebilirdi. Bu, yine diplomatik kanallarla sessiz sedasız yapılacak olan barış müzakereleri davetiyle birleştirilebilirdi. Kayıtsız şartsız teslimiyetin istenmediği ve Müttefiklerin İmparator'u tahtından indirmeyecekleri söylenebilirdi.

Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılacak bir bomba gösterisi, Stimson komitesinin temel endişelerini giderebilirdi. Japonların bombayı sahte diyerek reddetmeleri ihtimali daha düşük olurdu. Tatbikatı sabote etmek için Müttefik askerleri kulla-namaz veya bombayı taşıyan uçağı vuramazlardı.

Japonlar için Potsdam'da halka açık olarak yayınlanan ültimatomu kabul etmek, saygınlıklarını kaybetmek demekti. Kayıtsız şartsız teslimiyeti veya imparatorlarının tahttan uzaklaştırılması-

nı kabule hazır değillerdi. Kayıtsız şartsız teslimiyet talebinden vazgeçilip İmparator konusunda da garanti verilerek sessiz sedasız bir şekilde müzakereye davet edilebilirlerdi ve bu da bomba atılmadan savaşı sona erdirebilirdi.

Truman'a karşı adil davranmak gerekirse, geriye dönüp geçmişe bakma avantajına sahip olmadığını kabul etmeliyiz. Kararları savaş sırasında başkan olmanın getirdiği tüm o baskıların altında almak zorundaydı ve şurası kesindir ki burada önerilen yaklaşımın savaşa son vereceği ihtimali yüzde yüz değildir. Fakat Hiroşima ve Nagazaki'de insanların başlarına gelenlerin ışığında böyle bir yaklaşımın denenmesi gerektiğini düşünmek kaçınılmazdır.

Amaçlar ve Araçlar

Diyelim ki bombanın kullanılması, savaşın kısaltılması için tek yoldu. Bu, onun kullanımını haklı kılar mı?

Bu tartışmaya yapılan bir katkı, 1956 yılında Oxford Üniversitesi'nin Başkan Truman'a fahri doktora vermesi yönündeki bir teklifle gerçekleşmiştir. Fahri doktora önerileri hemen hemen her zaman kabul edilirdi ve yalnızca birkaç öğretim üyesi oy kullanma zahmetine katlanırdı. Ancak Truman için öneri getirildiği gün, tüm öğretim üyeleri oradaydı, çünkü Yunan Yeni Ahiti'nin Dinbilim eğitimine daha az katılması yönünde tartışmalı bir öneri daha görüşülecekti.

Tanık olanlardan biri, olayı şöyle anlatmıştır:

> Herkes, orada bulunmalarının asıl nedeni olan konuya gelinceye kadar uyuklamaya hazırlanıyordu ki Miss Anscombe, ani ve şaşırtıcı bir şekilde ayağa kalktı ve (Rektör yardımcısından usullere uygun olarak İngilizce konuşması için izin alarak) Oxford'un "bombanın düğmesine basan adama" fahri doktora vermesi aleyhinde son derece ateşli bir konuşma yaptı. Rektör yardımcısı, oylamaya geçti: Anscombe, tek oy alarak azınlıkta kaldı.

Bu konuşma, "orada bulunanlarca tam bir sessizlikle ve hiçbir heyecan belirtisi olmadan karşılandı . . . en ufak bir onaylama veya onaylamama işareti yoktu, aynı şekilde ne bir fısıltı, ne bir hareket, ne de yüzlerdeki ifadelerde bir değişiklik vardı, herkes istifini bozmadan dinledi."[43] Bu olayla ilgili anılar çeşitlilik gösterir. Başka bir anlatıma göre, dört kişi aleyhte oy kullandı ve bunlardan birisi de düşünür Philippa Foot'tu.

Elizabeth Anscombe'un konuşmasında söyledikleri, kendisinin "Truman'ın Fahri Doktorası" üzerine yayınlandığı bir bildiride yer almıştır. Anscombe, bölge bombardımanın atom bombasına giden yolu nasıl hazırladığını doğru bir şekilde değerlendirmiştir. O günkü şartlarda bombanın atılmasının birçok hayatı kurtardığını kabul etmiş, ancak şartların Müttefiklerin kayıtsız şartsız teslim olma taleplerini ve Japonya'nın müzakere edilebilir bir barış konusundaki bilinen isteğinin gör-mezden gelinmesini de kapsadığını söylemiştir.

Elizabeth Anscombe'un başlıca ahlaki iddiası, bir amaca ulaşmak için masum insanların öldürülmesinin araç olarak kullanılmasının her koşulda cinayet olduğudur. Devletin, kendi halkını veya adil davranılmayan diğer insanları korumak için yapılan bir savaşta öldürme emrini verme hakkı vardır. Kasıtlı olarak savaşmayan veya savaşa katkı yapmayan masum insanları öldürmek, hiçbir şekilde haklı olamaz. Askeri hedeflere mümkün olduğunca dikkatli bir şekilde saldırmak, öngörülebilen, fakat kasıtlı olmayan sivil ölümlere neden olabilir ve bunlar cinayet sayılamaz. Fakat askeri bölgenin ancak çok sayıda masum insanı da içeren bir hedef belirlenerek vurulabileceği bir saldırı, kabul edilemez: "Bu durumda onlar kazayla öldüler diyemezsiniz. Burada yaptığınız cinayettir."[44]

Elizabeth Anscombe, sözlerini retorik bir süslemeyle bitirmişti: "Tanrının sabrının aniden sona erebileceği" endişesiyle yapılacak törene gitmekten korktuğunu söylemişti. Daha sonra, Sör Mareşal Harris'in eski meslektaşı Harry Weldon, kapsamlı bir hava savunması düzenlemeyi önermişti.

Miss Anscombe'un söylediklerini dinleyip sonra da onu böyle azınlıkta bırakacak şekilde oy kullananlara sıcak bir şekilde bakmak çok güçtür. Onun aleyhinde oy kullanan herkesin bunun için iyi bir nedenleri olması ihtimali elbette mümkündür. Fakat suskunlukları ve mutlak kayıtsızlıkları, bugün insana olağan dış geliyor. Dinbilim eğitiminde Yunan Yeni Ahiti'nin yeri konusunun ivediliği tartışacak zaman mı bırakmamıştı? Hiç kimse bu cesur ve güçlü konuşmanın akılcı bir muhalefet gösterilmesi nezaketini hak etmediğini mi düşünmüştü? Philippa Foot'un dışında, diğer düşünürler neredeydiler?

Truman'ın kararına yönelik bu eleştiride kabul edilen ahlaki çerçeve, Musevi-Hıristiyan geleneğindeki Haklı Savaş doktrinidir. Bu görüşe göre, masum insanların kasıtlı olarak öldürülmeleri ("cinayet") kesinlikle yasaktır. Modern savaşın kaçınılmaz bir şekilde masum insanların ölümüyle sonuçlandığı bilinmesine rağmen, cinayetin kesinlikle yasaklanması, tamamen savaş karşıtlığı anlamına gelmez. Çifte etki doktrini, masum insanların öleceğinin öngörüldüğü bazı eylemlere izin verilmesi için kullanılır. Ölümlerin öngörüldüğü, fakat kasıtlı olmadıkları ve hedeflenen yararlı amaca ulaşma yolunda aşırı bir orantısızlık yaratmadıkları durumlarda, eylemlere izin verilir.

Burada, hem çifte etki doktrinine başvurma hem de masum insanların öldürülmesinin kesin olarak yasaklanması konularında sorulacak sorular vardır.

Çifte etki doktrini hakkında sorulacak bir soru, bir eylemin hangi sonuçlarının kasıtlı, hangilerinin yalnızca öngörülebilen sonuçlar olduğuna nasıl karar verileceğidir. Bu hususta yapılabilecek muhtemel testlerden biri, söz konusu olan sonuçların istenip istenmediğinin anlaşılmasıdır. Eğer ilgili kararları alanlar, samimi bir şekilde, "Biz sadece şehirleri yok etmek istedik ve orada yaşayanları da öldürmeden bunu yapmanın başka bir yolu olmadığı için üzgünüz," derlerse, bu test Dresden ve Hiroşima'nın bombalanmasına izin verir. Ancak bu test, konunun etraflıca ele alınmasını gerektirmemektedir ve kesinlikle Miss Anscombe'un dayandığı husus değildir.

Daha etraflı bir test, sizin istenmeyen sonuçları dahi, eylemle iç içe olmaları ve ondan ayrılmalarına imkan olmamaları halinde, kasıtlı olarak istemediğinizi söyler. Bu türden bir test, Miss Anscombe'un düşüncelerini dayandırdığı bir test olabilir. Anscombe, çok sayıda masum insanın ölümüne neden olacak hedeflerin vurulmasını hariç tutmuştu: "Bu durumda onlar kazayla öldüler diyemezsiniz. Burada yaptığınız cinayettir." Elde edilen sonuçların kasıtlı olduğunu iddia edebilmek için eylemlerle sonuçların kadar yakın veya birbirinden ayrılmaz olmaları gerektiği hususunda sorun yaşanmaktadır. Sınırı bir yere değil de başka bir yere çizmenin nedenleri ne olabilir ve sınırı bu kadar önemli kılan ahlaki sebep nedir?

Bu sınır sorunlarının dışında ele alınması gereken daha derin bir konu vardır. Eğer zayıf test ("Bu sonuçlar istenmiş miydi?") çok şeye izin veriyorsa, bazılarımız daha az şeye izin veren daha güçlü versiyonu ("Ölümler eylemlerle bu kadar bağlantılı mıydı ki onların kazayla öldüklerini söyleyemiyoruz?") buluruz. Bu testin son derece kısıtlayıcı olup masumların ne koşulda olursa olsun kasten öldürülmemeleri gerekir şeklindeki görüşü zedelediği iddia edilebilir.

Norveç'ten yüklenen ağır suyu Almanya'ya götürürken havaya uçurulan feribot olayını ele alalım. Eğer ağır su Almanya'ya ulaşmış olsaydı, bir Nazi atom bombasının yapımı kesin olmamakla beraber, çok daha ihtimal dahilinde olacaktı. Hitler'in bir atom bombasına sahip olması, çok sayıda ölüm ve belki de Nazilerin zafere ulaşması riski demek olacaktı. Ortada bu kadar büyük bir tehlike olduğunda, bu tür bir bombanın yapılma ihtimalini mümkün olduğunca düşük tutmak için gereken bedelin ödenmesine değer görünmektedir. Hiç kimse, feribot havaya uçurulduğunda hayatlarını kaybeden yirmi altı kişinin ölmesini istememişti. Diğer yandan, ağır suyun Almanya'ya ulaşması riskinin göze alınmasının daha iyi olacağını iddia etmek gerçekten zordur.

Masum insanların kasıtlı olarak öldürülmelerinin kesinlikle yasaklanması gerektiği görüşü, Knut Haukelid ve arkadaşlarının

feribotu batırmalarının yanlış olduğu anlamına geliyorsa, pek de akla yatkın sayılamaz. Fakat böyle bir sonuca varılması ihtimali de vardır.

Mutlak yasaklama, bu tür itirazlara karşı genellikle çifte etki doktrini ile savunulur. Eğer feribottaki yolcuların ölmesi amaçlanmamışsa, feribotun batmasına izin verilebilir ve itirazlar da geçersiz olur.

Eğer daha zayıf olan kasıt testi ("Ölümler istenmiş miydi?") kullanılırsa; ölümler kasıtlı olarak gerçekleşmemişti. Hayat kaybını azaltmak için, ağır su, pazar sabahı kalkan feribotla gönderilmişti. Eğer feribotta hiç yolcu olmasaydı, havaya uçuranlar çok daha rahat olacaklardı.

Ancak bu zayıf test çok fazla şeye izin veriyor, hatta belki Hiroşima'nın bombalanmasına bile. Bu nedenle Miss Anscom-be'un daha kuvvetli testine yönelmek doğaldır: "Ölümler eylemlerle bu kadar bağlantılı mıydı ki onların kazayla öldüklerini söyleyemiyoruz?" Ancak bu sefer de Haukelid'in yanlış yaptığı yönündeki akla yatkın olmayan görüşü kabul etmemiz gerekecektir. Haukelid'in gerçekleştirdiği eylemin savunması, bunun çok daha büyük bir kötülüğün meydana gelme riskini azaltmış olmasıdır. Haukelid'in feribot havaya uçurulduğu zaman yolcuların yarısının kazayla öldüğü gibi garip bir savunmaya ihtiyacı yoktur.

Bu garip savunmaya ihtiyaç duyan düşünce, çok daha büyük kötülüklerin önlenmesini sağlayacak olduğunda dahi masum insanların kasıtlı olarak öldürülmesinin mutlak bir şekilde yasaklanması gerektiği görüşüdür. Bu mutlak yasaklama, Miss Anscombe'un alternatifi ne kadar korkunç olursa olsun, bombanın Hiroşima'da kullanılmasının hiçbir şekilde haklı gösterilemeyeceği şeklindeki iddiasının temelini oluşturur. Mutlak yasaklamanın gücü, Hiroşima'daki insanları saydammışlar gibi görmememiz, savaşın sona erdirilmesiyle kurtarılan hayatlara bakarak Hiroşima'dakileri sanki yoklarmış gibi görmezden gelmememiz gerektiğinde ısrar etmesinde yatar. Feribot olayında, mutlak yasaklama görüşü ciddi bir sıkıntıya girer. Kazayla ölüm fikrinin abes bir şekilde çarpıtılması yoluyla kurtarılmadığı müddetçe,

bize feribotun havaya uçurulmaması gerektiğini söyler. Hitler'in atom bombasına sahip olması riskini göze almalıyızdır. Bu durumda, Hitler'in bombasının öldürme ihtimali olan insanları göz önüne almamalıyız. İnsani açıdan bu kadar zayıf bir orantı duyusuna sahip olan ahlaki bir doktrini temel almak çok güçtür.

İnsani etkisi bakımından ele alındığında, kesin yasaklamanın bu tercih edilebilir olmayan görüntüsünden kaçınmak zordur. Bu doktrin, çoğunlukla otoritesi onun insanlar açısından getirdiği sonuçlara bağlı olan bir ahlaki yasanın varlığını kabul edenlerce savunulur. Elizabeth Anscombe'un "yasaklanmış" eylemlerden ve Tanrı'nın sabrından bahsetmesi yalnızca retorik değildi. O, Tanrı'nın yasalarının bir parçası olarak Katolik Kilisesi tarafından öğretilen Haklı Savaş doktrinine dayanıyordu. Bu bağlamda, bunun insani açıdan felaket getirici olduğu yönündeki eleştiriler konudan uzaklaşmaktadır. Fakat aynı şekilde, bu olayları insani etkileri bakımından değerlendiren bizler için de, otoriteye yapılan bu tür başvurular konudan uzaklaştırıcı niteliktedir.

Miss Anscombe'un görüşleri konusunda öne sürdüğü nedenlerin bazıları, onun dini inanç çerçevesinin dışında akla yatkın değildir. Fakat bombayı kullananların bunu yapma konusunda kendilerini haklı gösteren yeterince nedenleri olmadığını görmüş bulunuyoruz. Miss Anscombe'un oyu doğruydu ve sessiz bir şekilde onu azınlıkta bırakanların oyları yanlıştı.

Niels Bohr ve Açık Dünya

Truman'ın kararının savunulmasının zor olmasının açık nedeni, savaşı sona erdirmenin diğer yolların yeterince araştırılmamış olmasıdır. Fakat burada ele alınması gereken diğer bir mesele de bombanın kullanılmasının nükleer silahların uluslararası kontrol altına alınması şansını zayıflatıp zayıflatmadığıdır.

Geriye dönüp geçmişe baktığımızda, bombanın bir ülke tarafından kullanılmasının savaş sonrası nükleer silahlanma yarışına yol açıp açmadığından emin olmak zordur. Buna alternatif bir görüş de, bombanın kullanılmasının zararsız bir deneyin asla

başaramayacağı şekilde onun dehşetini ortaya koyduğu ve dünyayı kendine getirdiği yönündedir. Belki de bir silahlanma yarışı kaçınılmazdı ve bu yarış, Hiroşima ve Nagazaki'nin hatıralarıyla dizginlenmişti. Ya da 1945 tarihli Franck Raporu'nun söylediği gibi, bu dizginleme, silahlanma yarışı yerine uluslararası kontrole yönelimi sağlayabilirdi.

İki şey çok açıktır. Niels Bohr tarafından ortaya atılan ve bugün bile halen çözümlenememiş olan uluslararası kontrol sorununa hak ettiği ilgi gösterilmemiştir. Ve Bohr'un da gördüğü gibi, bu, nükleer çağın en temel sorunudur.

Niels Bohr, bombanın geliştirilmesinde rol oynayan en seçkin teorik fizikçiydi. Atom silahlarının kullanılmasıyla ilgili tartışmalara yaptığı katkılar, hem kendisinin ahlaki ciddiyetini hem de temel boyutta düşünme alışkanlığını yansıtır. Ancak bu nitelikler, fikirlerinin karar veren kişiler üzerinde gereken etkiyi yapması için yeterli olmamıştır.

Bohr, işgal altındaki Danimarka'dan kaçmıştı. Bir Nazi bombası tehdidi nedeniyle Manhattan Projesi'nde çalışmaya istekli olmuştu. Atom silahlarının getireceği daha derin sorunlar üzerinde düşünmeye başlamış ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bombayı yapmasının ardından Sovyetler Birliği'nin de bunu takip etmekte gecikmeyeceğinin farkına varmıştı. Seçim çok basitti: Uluslararası kontrol veya nükleer bir silahlanma yarışı. Uluslararası kontrolü tek güvenilir yol olarak gördü.

1944'te Bohr'un fikirleri Felix Frankfurter'i ikna etti ve o da bunları Roosevelt'e iletti. Başkan, Frankfurter'den bu duruma ilişkin alınacak önlemleri Churchill ile tartışmayı arzu ettiğini Bohr'a iletmesini istedi. Bohr, İngiltere'ye döndü ve Kraliyet Akademisi Başkanı Sör Henry Dale'i konunun önemine inandırdı. Dale, Bohr'la görüşmesi konusunda Churchill'i ikna edenlerden biri oldu. Gelecekte sağlanacak olan uluslararası kontrolün lehine bombanın kullanılmasından gönüllü olarak kaçınılmasını düşünen Dale, Churchill'e şunları yazdı: "İnsanlık tarihinin geleceğini belirleyecek kararları almanın sizin elinizde olduğuna ve belki de bunu altı ay içinde gerçekleştireceğinize çok ciddi bir

şekilde inanmaktayım. Bu inancım ışığında, şu anda sizden Profesör Bohr'la çok kısa bir süre görüşmenizi rica etmeye cüret etmekteyim."

Dale, özel olarak, Bohr'un "yumuşak ve felsefi müphemlikle yoğrulmuş olan ifade tarzının ve kolay anlaşılır olmayan fısıltıya benzer ses tonunun" "son derece meşgul olan bir başbakanı" etkileyemeyebileceği hususundaki korkusunu ifade etmiştir.[45]

Toplantı başarılı olmadı. Lord Cherwell de orada bulunuyordu ve toplantının büyük bir bölümü o ve Churchill'in Bohr'un maksadıyla hiçbir ilgisi olmayan hususları tartışmalarıyla geçti. Bohr'un bu görüşmeye ilişkin "çok canlı hatıralarının" Margaret Gowing'e anlatıldığı şekline göre, asıl konuya hiçbir zaman gelinememiştir. "Profesör Bohr, Başbakan'ın dikkatini bombanın yaratabileceği sonuçlara çekmeyi veya Başkan'ın kendisinin de bu konuya çok büyük önem verdiğini söylemeyi başaramamıştı." Churchill, toplantıdan hiç memnun kalmamıştı. Bohr, bu konuda hazırlayacağı bir raporu kendisine gönderip gönderemeyeceğini sordu:

> Başbakan, Profesör Bohr'dan bir mektup almanın onu her zaman onurlandıracağını, ancak bunun politika hakkında olmamasını ümit ettiğini söyledi. Bohr, toplantıdan dünyanın çok küçük şeylerin akla hayale sığmayacak bir şekilde etkili olduğu bir anlayışla yönetilmesi karşısında duyduğu hayal kırıklığı ile ayrıldı. Daha sonraları ise, "Aynı lisanı konuşmuyorduk," demiştir.[46]

Bohr, Roosevelt'e bir yazı göndererek "İleride bu kadar ürkütücü vasıfları olan bir silahın ülkeler arasında korkunç bir rekabete yol açma ihtimali, ancak dünya çapında gerçek bir güven anlaşmasıyla önlenebilir," demiştir. Gizli bir silahlanma yarışının önlenmesi, "bilgi alışverişi ve askeri hazırlıkların da dahil olduğu sanayi atılımları hakkında açık olma şeklinde karşılıklı fedakarlıklar gerektirecektir, ancak aynı zamanda tüm taraflara daha önce benzeri görülmemiş derecede şiddetli tehlikelere karşı or-

tak bir güvenlik garantisi verilmeden bunun sağlanması düşünülemez.

Ağustos 1944'te bu iki adam buluştular. Roosevelt, Bohr'a kendisine gönderdiği yazıda belirttiği umutları paylaştığını ve konu üzerinde yoğunlaşmasını istediğini söyledi. Ancak birkaç hafta sonra Roosevelt Hyde Park'da Churchill'le buluştuğunda, görüşmede hakim olan görüş, Churchill'in Bohr hakkındaki izlenimleri oldu. Büyük olasılıkla Churchill tarafından kaleme alınmış görüşmeye dair bir hatırlama notu şunları içeriyordu: "Profesör Bohr'un faaliyetleri hakkında soruşturmalar yapılmalı ve özellikle de Ruslara bilgi sızdırma konusunda sorumlu olup olmadığının kesinlikle öğrenilmesi için gereken adımlar atılmalıdır."[47]

Churchill, Bohr'un fikirlerini anlamamıştı bile. Roosevelt ise birazcık anlamış, sonra unutmuştu. Bohr'un ikna çabalarının başarılı olamaması şaşırtıcı değildi. Ne karmaşık yazılı ifadeleri, ne de kelimeleri ağzında yuvarlayarak konuşması, siyasi liderlerin ilgisini çekmeye uygun değildi. Bir yandan da fikir çok radikaldi. Bu fikrin geliştirilmesi için gerekli olan zaman ve düşünme son derece meşgul bir Başbakan'dan veya en az onun kadar meşgul ve ölümcül bir hastalığın pençesinde kıvranan savaş döneminin Başkan'ından beklenemezdi.

Savaştan sonra Bohr, tekrar denedi. 1950'de *Birleşmiş Milletlere Açık Mektup*'u yazarak "askeri hazırlıklar da dahil olmak üzere, her ülkedeki toplumsal koşullar ve teknik girişimler hakkında ortak bilgi sahibi olunan bir açık dünya idealini" teşvik etmeye çalıştı.[48] Fakat bu defa da Birleşmiş Milletler'in ve dünyanın dikkati Kore Savaşı'nın başlamasıyla dağılmıştı. Açık dünya yine bir kenara koyulmuştu.

Bohr'un fikirlerini anlatımı, birçok tanımlanmamış nokta bırakmıştı. Bu, ulus-devletlerin yerine bir dünya hükümeti kurulması önerisi değildi. Uluslar, açıklık üzerinde mutabakata varacaklardı. Ancak bu anlaşmaya rağmen gizli faaliyetlerde bulunma olasılığı, bir kontrol mekanizmasının ve nükleer meselelerle ilgili uluslarüstü bir yetki merciinin varlığını gerektiriyordu. Bunun

yanında bir de bazı ülkelerin bu açık dünyaya katılmayı reddetmeleri halinde ne yapılacağı sorusu vardır. Onlar üzerinde ne derece baskı uygulanması makul olabilir? Ulusal bağımsızlık ve dünya çapında nükleer bir otorite arasında varılacak uzlaşmanın yapısı müphem bırakılmıştı.

Teklifin yapısının çok kabataslak bir şekilde belirtilmiş olmasına rağmen, Bohr'un temel fikri doğruydu. Nükleer silahlar (ve bunlarla kıyaslanabilir biyolojik ve kimyasal silahlar) o kadar tehlikelidirler ki uluslararası gözetim ve kontrol şarttır. Ve bu, gerçekten de ulusal egemenlikten bir ölçüde ödün verilmesi anlamına gelir. Nükleer silahların uluslararası kontrol altına alınmamasının tehlikeleri, Soğuk Savaş sırasında yaşanan nükleer silahlanma yarışında korkutucu bir açıklıkla görülmüştür. Bu silahlanma yarışı sona erdiğinde, birçok kişi konuyla ilgili endişelerini yitirmiştir. Fakat Soğuk Savaş'ın sona ermesinden günümüze, nükleer silahlara sahip ulus-devletlerin sayısındaki artış, bu tehlikeyi başka bir biçimde canlı tutmaktadır. Bu nedenle, açık dünya fikrini uzun süreliğine bir kenarda tutmamız halinde hiç de akıllıca davranmış olmayacağız.

13. BÖLÜM

Savaş ve Ahlaki Kaynaklar

Göğüs göğüse yapılan savaşta, çarpışanların ahlaki kaynakları aşınabilir ve bazen de bastırılabilir. İnsani tepkiler, hasımların aşağılanıp insanlıklarından sıyrıldıkları bir savaş kültürü ile veya savunmacı bir katılık geliştiren askerlere bağlı olarak aşınabilir. Ahlaki kimlik, eğitimle veya savaş alanının kendine özgü uzak ve yabancı ortamı ile etkisizleştirilebilir. Bunlara ek olarak gerçekleşen diğer bir zayıflama da, savaş kültürü içinde ifade edilen vicdan duygularının küçümsenmesidir: "Bu katı bir savaş, Rahip."

İnsani tepkilerin veya ahlaki kimliğin sınırlamaları, gerek intikam, gerekse aşağılanmaya verilen bir tepki olarak gerçekleşen "aklımı yitirdim" şeklindeki duygusal patlamalarla çok kolay bir şekilde bastırılabilir. Ya da ahlaki kaynaklar, çatışma anının getirdiği duygusal boşalma – coşku, artan tepkiler ve savaşın garip cazibesi – ile birdenbire etkisiz hale gelebilir.

Bazen, bütün bunlara rağmen, pantolonunu toplamaya çalışan düşman askerini gördüğü anda George Orwell'in başına geldiği gibi, insani tepkiler su yüzüne çıkar. Bazen, Vietnam'daki doktorun Hipokrat yeminini hatırladığı andaki veya Hugh Thompson'ın kendi taraflarındaki askerlerin Nazilerin yaptıkları gibi insanları çukurların içinde öldürdüklerini gördüğü andaki gibi, ahlaki kimlik su yüzüne çıkar.

Göğüs göğüse savaşmanın ahlaki psikolojisi, ahlaki kaynakların zayıflaması veya bastırılması ile askerlerin insanlıklarının su yüzüne çıkma eğilimleri arasındaki bu çatışma ile bağlantılıdır. Uzak mesafeden, yüksek teknoloji kullanılarak yapılan savaşın ahlaki psikolojisi hem daha basit hem de daha karmaşıktır.

Uzak Mesafeden Savaşta Ahlaki Kimliğin Merkeziyeti

Uzak mesafeden savaşta, uzaklık, insani tepkileri neredeyse tamamen ortadan kaldırır. Bir roketi fırlatan insanın, roketin vuracağı hedefte bulunan insanlar üzerindeki etkisinin ne olacağını tasavvur etmesi olasıdır, ancak hiçbir şey kaçarken pantolonunu toplamaya çalışan bir adamı karşınızda görmenin etkisine sahip değildir.

Ahlaki kimlik, temel ahlaki kaynak haline gelir. Uzaklık, sizin başkalarını öldüren bir kişi olduğunuz şeklindeki zihinsel bilinci kolaylıkla yok edemez.

Ahlaki kimlik, uzak mesafe savaşında da sınırlayıcı etkisinden arındırılabilir. Ancak insani tepkilerden daha büyük bir zihinsel unsur olmasından ötürü, daha karmaşık ve daha ilginç yöntemlerle etkisizleştirilir. Başlıca yöntemler, pasiflik, sorumluluğun bölünmesi ve daha eski tarihli örneklerin birinden diğerine doğru yapılan ahlaki kaymadır.

Kurumsal Devinirlik ve Ahlaki Atalet

Onu haklı gösteren koşulların varolması nedeniyle bir politika başlatılabilir ve daha sonra bu politika kendi başına ayakta durmaya başlar. Koşullar, başlangıçtaki haklılığı ortadan kaldıracak biçimde değişebilir. Eğer bu politika hayata geçirilmiş olmasaydı, bu şartlarda bu işe girişilmezdi. Fakat hali hazırda kurumsallaştığı için, kendi devinirliği ile varlığını sürdürmeye devam eder. Ve insanlar da bu politika içinde yer almaktan yeni koşullar altında teklif edilmesi halinde duyabilecekleri kadar suçluluk duymazlar.

Keynes, Almanya'ya uygulanan ablukayı mükemmelleştiren yetkililerin savaş bittiğinde ablukayı kaldırmakta ne kadar gönülsüz olduklarını tarif etmiştir. Bu yetkililerin savaş bittikten sonra

bir ablukayla Almanya'daki sivillerin açlıktan öldürülmeleri yönünde bir teklife daha bilinçli bir şekilde yaklaşacakları açıktır.

İkinci Dünya Savaşı'nda, bölge bombardımanına kayılmasının nedeni, kısmen askeri hedeflerin geceleri doğru bir şekilde bombalanmasının mümkün olamaması ve kısmen de Stalin'in istediği ikinci cephenin alternatifinin yaratılması çabasıdır. Dresden'in bombalanmasını da içeren son aşamada, ikinci cephe başarılı bir şekilde kurulmuştu ve hava hakimiyetinin sağlanmış olması, askeri hedeflerin gündüzleri kesin bir şekilde vurulmasını beraberinde getirmişti, ancak politikanın kendi devinirliği vardı ve bu, onun başlatılmasının onaylanmayacağı koşullar içinde dahi devam etmesine neden olmuştu.

Atom bombası, olası bir Nazi bombasına karşı caydırıcı bir etki olarak geliştirilmişti ve muhtemelen yalnızca Japonya'ya karşı bir bomba olarak yapılmamıştı, ancak Nazi tehdidinden kurtulmuş olmak, programı durdurmadı.

Bütün bu olaylarda, birçok insan, sivillerin öldürülmesine kişisel olarak katkıda bulundukları düşüncesinden neredeyse hiçbir şekilde rahatsız olmamıştır. Verilen tepkilerdeki farklılık şüpheci bir akılcılık taşıyor olsa da, yerleşmiş politikanın devinirliği içinde devam etmek, ahlaki kimlik duygusu açısından aktif olarak yeni bir politika başlatmak kadar rahatsız edici değildi. Vicdan, bir tür ahlaki ataletle korunmuştu.

Sorumluluğun Bölünmesi

Ablukada o kadar çok insan rol oynamıştı ki kimse kendisini özellikle sorumlu hissetmemişti. Sör Arthur Harris'i hariç tutarsak, bölge bombardımanı için de aynı şey söylenebilir.

En uç olay, atom bombasıydı. Pilotlar ve mürettebat, emirlere itaat ediyorlardı. Emirleri veren subaylar, ucu Başkan'a kadar uzanan bir emir komuta zincirinin parçalarıydılar. Bazı bilim adamları, yalnızca işlerini yaptıklarını düşünüyorlardı. Stimson Komitesi'nin üyeleri, kendilerini Roosevelt ve Churchill'in görüşleri olduğunu düşündükleri fikirlerle sınırlandırılmış hissediyorlardı. Ve Başkan'ın kendisi de komitenin bombanın kullanılma-

sının gerekli olduğuna karar verdiğini ve kendi rolünün sadece nerede ve ne zaman kullanılmasını belirlemek olduğunu düşünüyordu. Hiç kimse Hiroşima ve Nagazaki halklarının tepesine dehşet yağdıran kişinin kendisi olduğu şeklinde bir vicdan azabı çekmek zorunda değildi.

Ahlaki Kayma

Abluka, önemsiz bir etkiden yıkıcı bir sonuca doğru derece derece kaymıştır. Abluka, bölge bombardımanını kabul edilir kılmıştır. Bölge bombardımanına, askeri bombardımandan yumuşak bir kaymayla gelinmiştir. Alman şehirlerinin bombalanması, Japon şehirlerinin bombalanmasını kabul edilir hale getirmiş ve bu da atom bombasına kaymayı mümkün kılmıştır. Bu kayma, Hiroşima bombasından Nagazaki bombasına doğru devam etmiştir. Böylece, Piskopos Bell'in daha önceki örneklerin etkileri hakkındaki endişeleri, en kötümser haliyle bile düşünemeyeceği ölçüde, tamamen haklı çıkmış oldu.

Eğer ahlaki kimlikle ilgili bu kaygılardan bu derece derece yaşanan kayma ile kaçınılmışsa, bu durum göreceli ahlaki kimlik olarak adlandırılabileceğimiz geniş çaplı bir endişeyi işaret eder. Bu yaklaşıma göre, sizin nasıl bir insan olduğunuzun bir önemi yoktur. Önemli olan sizin diğerlerine kıyasla nasıl biri olduğunuzdur. Sorun, sizin içinde yaşayanları en korkunç biçimde öldürerek bir şehri yok edecek biri olmaya hazır olup olmadığınız değildir. Asıl nokta, daha önce böyle şeyler yapmış olan komutanlarla nasıl kıyaslandığınızdır.

Ahlaki Tartışma ve Ahlaki Kimlik

İnsani tepkiler genellikle hızlı ve düşünmeden ortaya çıkar. Kaçarken pantolonunu toplamaya çalışan birini görürsünüz ve onun vuramayacağınız sizin gibi bir insan olduğunu hissedersiniz. Ahlaki kimlik duygusunun bununla çatışan zihinsel bir içeriği vardır. Bombardımanlarda görev alan bir insan olma hususunda hissettikleriniz çoğunlukla bu görevi haklı gösteren nedenler konusunda düşündüklerinize bağlıdır.

Haklı Savaş, sivillerin kasıtlı olarak öldürülmeleri ve çifte etki doktrini hakkındaki tartışmaların tümü, insanların ahlaki kimlikleri ile ilgilidir. Eğer bir eylem ahlaki açıdan size en doğru gelen yol ise, bunu yapmış olmanız nedeniyle ahlaki bakımdan daha kötü bir insan değilsinizdir görüşünde akla yatkın bir şeyler vardır. (Bazıları bu görüşe karşı çıkarlar, ancak eylemin ahlaki olarak yapılabilecekler arasında en iyisi – veya en az kötü olanı – olmasının konuyla ilişkili olduğunu kabul ederler.)

Ahlaki kaynaklarımızın bu parçası açık uçludur: Düşüncelerle ve tartışmalarla güçlendirilebilir veya zayıflatılabilir. Bu, özellikle savaşta ahlaki kimliğin sınırlamalarının zayıflatılması konusundaki gözde yöntemlerin arkasındaki varsayımların ışığında, çok önemlidir. Açıkça söylemek gerekirse, kurumsal devinirlik ve ahlaki atalet, sorumluluğun bölünmesi ve göreceli ahlaki kimlik, eleştiriyi hak eder. Psikolojimizin bu yönü olduğu gibi kabullenilmemelidir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

KABİLECİLİK

Kalbimizi fantezilerle besledik,
Bunlar da kalbimizi vahşileştirdi;
Artık düşmanlıklarımız
Sevgimizden daha doyurucu . . .
W.B. Yeats "The Stare's Nest by My Window,"
Meditations in Time of Civil War'dan

14. BÖLÜM

Raunda

> Bu, Güney Afrika'da, Eritre'de veya Kuzey İrlanda'da gördüğüm türden bir ölüm değildi. Hiçbir şey beni bu çapta bir şeye tanık olmaya hazırlayamazdı. Beni "insan ruhu" hakkında konuşmaya iten, işte bu kötülüğün büyüklüğüdür . . . Etrafta umut denen ihsanı besleyecek kadar iyilik ve sevgi olduğunu zannederdim. İnsanoğluna karşı böyle bir inanç besleyebilmiş olmamdan ötürü beni aptal ve saf olarak nitelendirecek birçok kişi çıkacaktır. Belki de haklılar. Ruanda'dan sonra artık hiçbir olay için iyimser olamam.
>
> Fergal Keame, *Season of Blood: A Rwandan Journey*

Bazı savaşlar ve katliamlar ilkel görünürler: İçin için yanan düşmanlıklar, karşılıklı öldürmeyle alevlenir. Komşu ülkeler arasında bu düşmanlık o kadar olağandır ki insanlığın bir özelliği olarak görülebilir. İsrailliler ve Filistinliler, Kıbrıs'ta Rumlar ve Türkler, Ermeniler ve Azerbaycanlılar, Kuzey İrlanda'da Cumhuriyetçiler ve İngiltere'ye bağlı olanlar, Hindistan'daki ve ayrıca Sri Lanka'daki gruplar arası düşmanlık, Lübnan'da mezhep düşmanlıkları ve Ruslar ve Çeçenler bir çırpıda sayılabilir. Liste daha da uzatılabilir. Kanada'da bile sınırlı ölçüde bir düşmanlık söz konusudur. Bu düşmanlıklardan bazıları bastırılmaktadır. Bazıları da alevlenip savaşlara ve katliamlara dönüşür.

Bu düşmanlıkları bazen bir metafor olarak düşünürüz ve kabilesel diye adlandırırız. Yaygın görüş, gerçek kabilelerin taş devrinden beri aynı kabilesel nefretlerin savaşlara neden olduğu Afrika'da bulunduğu şeklindedir. Kuzey İrlanda'daki müca

kabilesel demek bir nevi azarlamadır: Afrika'daki ilkel kabileler gibi hareket ediyorsunuz. Fakat bu tablo doğru değildir. Bu diğer çatışmalar birer metafor olmaktan çok, hakikaten kabileseldir: İrlanda'daki, Yugoslavya'daki ve dünyanın başka yerlerindeki çatışmalar Afrika'daki kabile düşmanlığının kelimenin tam anlamıyla hayata geçirilmiş halleridir. Afrika'ya dair çizilen tablo da doğru değildir. Bazı kabilesel bölünmeler yakın tarihlerde ortaya çıkmıştır. Afrika kabile savaşlarının ve katliamlarının kökenleri, "antik nefretler" açıklamasının içerdiklerinden çok daha karmaşıktır.

Soykırım

1990'ların ortalarında Ruanda'da yaşananlar savaş değil, soykırımdı. Hutular tarafından Tutsilere karşı uygulanmıştı. Tutsiler genelde uzun boylu, Hutular ise kısadırlar. Tutsiler hayvancılık, Hutular çiftçilik yapıyorlardı. Sömürge döneminden önce, Tutsiler egemen olan kabileydi ve bazen Hutuları zalimce sömürdükleri olmuştu. Tutsilerin bu egemen statüsü önce Alman, sonra da Belçika sömürge idarelerince desteklendi. Sömürge döneminin sona ermesi ile Hutular ayaklandılar ve birçok Tutsi'yi öldürerek iktidarı ele geçirdiler.

Hutuların bu kızgınlıklarından kalan mirasları, Tutsi egemenliği sona erinceye dek devam etti. 1960'larda, bağımsızlıktan sonra, Hutular tarafından Tutsilerin toplu bir şekilde öldürüldükleri olaylar meydana geldi. 1990'da, büyük bir bölümünü sürgündeki Tutsilerin oluşturduğu Ruanda Vatanseverler Cephesi, Uganda'dan girerek Ruanda'yı işgal etti. Tutsilerin soykırım uygulaması 1944'ten sonra Ruanda Cumhurbaşkanı olan Juvenal Habyarimana'nın (bir Hutu'ydu) bir uçak kazasında ölmesiyle başladı. Bu olaydan, belki de haksız yere, Tutsiler suçlandı.

Hutular, bütün yollarda barikatlar kurdular ve her on eve bir adam tahsis ederek ülke sistematik bir Tutsi araması başlattılar. Tutsiler, komşularınca ihbar edildiler ve öldürüldüler. Binlerce ceset, nehirlerle Tanzanya ve Uganda'ya taşındı. Birkaç ay içinde belki de bir milyon insan öldürüldü.

Katliamlardan biri, insanların okula ve kiliseye sığındığı Ntarama'da yapıldı. Bölgeye otobüsler dolusu asker geldi ve öldürebildikleri herkesi öldürdüler. Bir kadın (kız kardeşi öldürülmüştü), oğlunu alarak kaçmayı başarmıştı. Nehrin her iki yakasını da tutmuş olan Hutuların, anneleri ve babaları nasıl bir çaresizlik içinde bıraktıklarını şöyle anlatmıştır:

> Ntrama yakasındaki Interahamwe (Hutu milisleri) bize kendimizi nehre atarak intihar etmemiz emrini verdi. Çaresizlik içinde ve palalarla öldürülmek şeklindeki daha beter bir ölümden kurtulabilme ümidiyle birçok insan nehre atladı ve boğuldu; bunların arasında bebeklerini sırtlarına bağlamış anneler de vardı. Onları bekleyen ölümün nasıl bir şey olduğunu bilen babalar, son bir sevgi işareti olarak çocuklarını nehre attılar.[1]

Kibeho'daki katliama, henüz okul çağında bir kız olan Yvette tanık olmuştu. Canavarca işlenmiş pek çok cinayet görmüştü; bir bebek palayla öldürülerek tuvaletin içine atılmıştı. Yvette de onu ölümün eşiğine götüren iki bıçak darbesi almıştı. Daha sonra onu sorguya çektiler, dövdüler, tecavüz ettiler ve hamile bıraktılar. Birçok erkeğin, kadının ve çocuğun canlı halde toplu bir mezara doldurulduklarını ve su isteyince de taşlandıklarını görmüştü.[2]

Fergal Keane, yaklaşık 3000 kişinin öldürüldüğü Nyarubuye'yi ziyaret etmişti. Cesetler her yerdeydi, birçoğu da kilisede. Cesetlerden birinin kolları pala darbelerine karşı koymak için havaya kaldırılmış şekilde kalmıştı. Okul sınıflarında başsız çocuk cesetleri vardı. Ölüler arasında, sıraların altına saklanmaya çalışan bir anne ve çocukları da vardı. Keane, ebeveynlerinin palalarla parçalanarak öldürüldüğünü gören çocukların toplandığı yetimhanelere de gitti. Uyurken "bazıları hala ölen anne babalarına sesleniyorlardı; kimileri de bir kabusun kıskacı içinde bağırıyorlardı. Kelimenin gerçek anlamıyla üzüntüden ölen, küçücük oğlan ve kız çocukları vardı; etraflarındaki herkesten uzaklaşıp, yemeyi ve içmeyi reddediyorlardı, ta ki eriyip gidene kadar."[3]

Nefret Kampanyası

Propaganda, Tutsilere karşı nefreti ve korkuyu ayaklandırmıştı. Fakat bazı yönlerden, bu vahşet, daha büyük çaplı bir My Lai gibidir ve insanı tepkilerin aynı zamanda güçlü bir duygusal durum tarafından bastırıldığını işaret etmektedir.

Kabilesel düşmanlık, buradaki bariz güçlü duygudur ve Ruanda da geleneksel kabilesel düşmanlığın patlayıp katliama dönüştüğü klasik bir örnek gibi görünmektedir. Duygu kolaylıkla tespit edilebiliyor, fakat onu "geleneksel" veya "katliama dönüşen bir patlama" olarak düşünmek, fazla basite indirgemek olacaktır.

Kabilesel tablonun biraz karmaşıklaştırılması gerek. Kabileler kesin bir şekilde bölünmüş değillerdi. Aynı dili konuşuyorlardı, ortak bir kültürleri vardı ve iki kabile arasında birçok evlilik olmuştu. Tutsiler egemen kabile oldukları kadar, egemen sınıftılar. Zenginleşip hayvan sahibi olan Hutular, Tutsi olurlardı. Sadece sömürge döneminde, kimlik kartları insanları hayatları boyunca tek bir kabileye ait olmaya hapsettiği zaman, aradaki ayrım katı bir hale gelmiştir.

Soykırım, kabilesel nefretin kendiliğinden patlaması değildi; iktidarı ellerinde tutmak isteyenlerce planlanmıştı. Tutsilere karşı hükümetin başı çektiği uzun süreli bir nefret kampanyası vardı. 1990'da *Kangura* dergisi "Hutu On Emri"ni yayınladı. Bunlardan biri, bir Tutsi kadınıyla evlenen, ona iş veren ve hatta onunla arkadaşlık eden bir Hutu'nun hain sayılacağı yolundaydı. Diğer biri, Tutsilere acımaktan vazgeçin diyordu.

Kanada üniversitelerinden birinde doktora yapmış olan akademisyen Leon Mugsera, Tutsilerin hamamböcekleri diye adlandırılan Ruanda Vatanseverler Cephesi'nin suç ortakları olduklarını söylemişti. Oğullarından biri evden uzakta, muhtemelen Ruanda Vatanseverler Cephesi'ne katılmış olan aileler hakkında şu soruyu sormuştu: "Bu aileleri ve Cephe'ye yazılanları toptan biçmek için ne bekliyoruz?" Eğer sistem onları cezalandırmayacaksa, "biz, halk olarak sorumluluğu üstlenmeye ve bu pisliği ortadan kaldırmaya mecburuz." Tutsilerin Etiyopya'dan gelmiş olduklarına dair bir efsane vardı. Mugsera, onların oraya geri

gönderilmelerinde ısrar ediyordu; onları nehir yoluyla göndermeliydi: başka bir deyişle, ölü olarak.[5]

Cumhurbaşkanının akrabalarının sahibi olduğu Radio Television Libre des Milles Collines adındaki Hutu radyo istasyonu, Tutsiler aleyhinde propagandayla doluydu: Hutuları esir etmeyi planlıyorlardı; Hutular dürüst değillerdi; iş, eğitim ve kamu hayatından dışlanmalıydılar. Habyarimana'nın uçak kazasından sonra, radyo istasyonu, Tutsilerin öldürülmesini teşvik etmeye başladı: "Mezar ancak yarısına kadar dolu. Onu doldurmak için kim bize yardım edecek?" ve "5 Mayıs itibariyle, ülke Tutsilerden tamamen temizlenmiş olmalıdır." Bu katliam çağrısına çocuklar da dahil ediliyordu: "1959'daki hataları tekrar etmeyeceğiz. Çocuklar da öldürülmelidir."[6]

Katillerin insani tepkileri, kabilesel nefretle bastırılmıştı, fakat bu duygunun kendisi de bilinçli bir siyasi yönlendirmenin ürünüydü.

Dünyanın Pasifliği

Soykırıma ilişkin geniş çaplı bir incelemenin, Birleşmiş Milletler'in ve dünyanın neden bunu önlemediğini de sorgulaması gerekir.

Birleşmiş Milletler'in, Ruanda'da 2500 personeli vardı. Soykırım başladığında, Belçikalı on BM askeri öldürüldü. BM askerleri birbirlerini kurtardılar, fakat Ruandalı kurbanları kurtarmak için güç kullanmamaları yönünde emir almışlardı. Sonrasında BM, 270'i hariç askerlerinin hepsini geri çekti. Ruandalı bir bakan olan Marc Rugenera, "BM kuvveti, kriz başladığında insanlara yardım etmek için çok az şey yaptı. Zırhlı araçları ve tankları vardı. Eğer gözleri önünde insanlar katledilirken bir şey yapmadan duracaklarsa, bu silahları niye buraya getirmişlerdi?" demişti.

BM, güçlü üyelerinin, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin desteği olmadan hareket etme kabiliyetine sahip değildi. Amerikan hükümeti, otuz Amerikalı askerin öldürüldüğü Somali'deki başarısız müdahalesinin bir tekrarından kaçınmak istiyor-

du. Başkan Clinton, BM askeri operasyonları için bir talimatname yayınladı. Amerikan desteği, mali ve askeri şartların yerine getirilmesine bağlıydı. Ayrıca, operasyonlar doğrudan Amerikan çıkarlarıyla ilişkili olmalıydı. Bu şartlar, soykırımın durdurulması için BM'nin yapacağı müdahalede, Amerikan desteğini dışarıda bırakıyordu.

Soykırım karşısında harekete geçmek için yasal bir zorunluluk vardır ve Clinton hükümeti, bu konuda endişeliydi. Dışişleri Bakanlığı yetkililerine, Ruanda konusunda konuşurken, "soykırım" kelimesini kullanmamaları talimatı verilmişti. Amerikan askerlerini işin içine sokmamak için Amerika Birleşik Devletleri, Birleşmiş Milletler'de 5500 askerin kullanılmasına yetki veren bir kararın alınmasına engel oldu. Daha sonra, çoğunluğu Afrika ülkelerinden olmak üzere 6800 asker ve polis, maliyetle ilgili tartışmaların neden olduğu gecikmelerin sonrasında Ruanda'ya gönderildi. Güvenlik Konseyi de Amerikalıların yolundan giderek "soykırım" kelimesini kullanmaktan kaçınıyordu. Sonuçta konulan isim, etkin polis harekatı yerine, insani yardım oldu.

Ruanda'daki gibi olaylar, kısmen bölgesel olarak kışkırtılan kabilesel psikolojiden kaynaklanır. Ayrıca dünyanın geri kalan bölümünün bunları önleyecek yöntemleri ve araçları oluşturmaması, bu olayları doğurmaktadır. Ruanda'nın dışındaki uluslararası tepki, kayıtsızlık ile merhamet arasında değişiyordu, fakat ölümleri durdurmaya yönelik bir eyleme dönüştürülmedi.

15. BÖLÜM

Kabilesel Kapan

> Uzun yıllar birlikte mutlu yaşadık ve şimdi birbirimizin bebeklerini öldürüyoruz. Bize neler oluyor?
>
> Indira Hacıömeroviç'in Saraybosna'daki ağıtından
>
> *Independent* (8 Ağustos 1992)

Kabile savaşlarına ilişkin çizdiğimiz tablo, saldırganlığı içerir: İki grup, mesela Sırplar ve Hırvatlar, bir araba kazasından sonra iki kızgın adamın yumruklaşmaları gibi birbirlerine girerler. Bu model çok ilkeldir ve açıklayıcı değildir. Indira Hacıömeroviç'in söylediği gibi, Yugoslavlar yıllarca beraber ve mutlu yaşadılar. Bizim sormamız gereken, bu ilişkinin nasıl değişip de birbirlerinin bebeklerini öldürmeleri noktasına geldiğidir.

Kabile çatışmaları nadiren birdenbire "ortaya çıkıverir." Düşmanlık, siyasetçilerin milliyetçi söylemleri ile ateşlenir. Buna karşılık, diğer gruplar kendilerini tehdit altında hissederler ve kendi savunmacı milliyetçiliklerini öne çıkararak tepki gösterirler. İnsanlar siyasetçiler tarafından kapana itilirler. Daha sonra da, psikolojik olarak çok daha derin biçimde, rakip gruplar birbirlerine verdikleri tepkilerle karşılıklı olarak kapana kısılırlar. Yugoslavya işte böyle parçalanmıştır.

Tito'nun Yugoslavyası

Yugoslavya, altı cumhuriyetten oluşan bir federasyondu. Her biri ülkenin ayrı bir ucunda yer alan üç küçük cumhuriyet vardı: Slovenya, Makedonya ve Montenegro. Ülkenin ortasında üç büyük cumhuriyet yer alıyordu: Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna-Hersek. Bu üçünde, etnik farklılıklara dini farklılıklar da ekleniyordu. Sırbistan genelde Ortodoks, Hırvatistan genelde Katolik ve Bosna'nın en büyük grubu da Müslüman'dı.

Ayrıntılar, bu genellemelerden çok daha karışıktı. Sırbistan sınırları içinde büyük bir Arnavut çoğunluğa sahip Kosova vardı. Hırvatistan'daki Krajina bölgesinde ise çoğunluk Sırp'tı. Bosna'da da Sırp ve Hırvat azınlıklar yaşıyordu.

Başkan Tito'nun zamanında, sadece Yugoslav vatanseverleri vardı. Yugoslavlar, kendilerini Almanlardan ve İtalyanlardan büyük ölçüde kurtarmışlardı. Komünizm onlara Sovyet ordusu tarafından dayatılmamıştı ve Tito'nun Moskova'dan bağımsız olmasıyla gurur duyuyorlardı. Birçoğu Sırp, Hırvat, Boşnak olmalarının yanında, Yugoslav olduklarını da hissetmekteydiler. Bu sınırları aşan pek çok evlilik yapılmıştı.

Ancak cumhuriyetler arasındaki bölünmeler ciddiydi. Tito, iktidarın farklı milliyetler arasında paylaşılmasını sağlamaya çalışmıştı. Nüfusun yüzde 40'ını teşkil eden Sırplar, en büyük gruptu. Tito, atama yaparken, Sırpların federal kurumlarda çoğunlukta olmamalarını sağlamış, fakat bunu dengelemek için Sırplara, Hırvatistan gibi diğer cumhuriyetlerde önemli konumlar vermişti. Kosova, Sırbistan'ın bir parçası olsa da, burada iktidarın büyük bölümünü Arnavut çoğunluğun elinde bırakmıştı. Bu dengenin korunması Tito'nun başarısıydı, özellikle de sonrasında meydana gelenleri düşünürsek, bu etkileyici bir başarıydı.

Ne var ki meydana gelen bu olayların nedeni, Tito'nun federasyonunun zayıflığıdır. Çok dikkatli bir şekilde inşa edilen denge, kırgınlıklara neden olmuştu. 1980'de Tito öldüğünde, cumhuriyetlerde tam bağımsızlık için verilen destek az olsa da, milliyetçi duygular gelişmişti. Sırplar, kendilerini Kosova'da eziyet çeken bir azınlık olarak görüyorlardı. Hırvatlar ve diğerleri, cumhuriyetlerinde Sırpların nüfuzlarını istemiyorlardı. Birçok halk, fede-

rasyondan daha geniş ölçüde bağımsızlık istiyordu. Bu bölgesel milliyetçilik, karşılık olarak azınlıklar tarafından bir tehdit olarak algılanıyordu.

Zorlamayla yaratılan federal denge, Tito'nun ölümünden sonra ayakta kalacak kadar derin köklere sahip değildi. Tito'nun yönetim biçimi Moskova için fazla özgür olsa da, Tito yine de tek partili bir devlet yönetimine ve kuvvetli bir gizli polis servisine sahipti. Hoşgörü, ikna ve uzlaşma gibi demokratik alışkanlıkların gelişme şansı olmamıştı.

Yugoslavya'dan Sonra: Sırbistan ve Hırvatistan

Kosova'daki Sırp azınlık, kendini tehdit altında hissediyordu. Kosova'nın Sırplar için önemi büyüktür. Sırp Ortodoks Kilisesi Patrikliği, burada, yani Peç'tedir ve 1389'da Sırpların Kosova Ovası'nda Türkler tarafından yenilmesini hala anarlar. Bu savaşta öldürülen Sırplar, kilise için birer azizlerdir. Türklerden sonunda geri alınan Kosova, Sırp ulusunun sembolüdür.

Tito öldüğünde, Kosova'da yaşayanların yüzde doksanı Arnavuttu ve Sırp egemenliğini kabul etmiyorlardı. 1981'de Kosova'daki Arnavutlar, Sırbistan'dan ayrılmak için bir gösteri yaptılar. Gösteri, federal ordu ve polis tarafından bastırıldı.

Bazı Kosova Sırpları, kendilerine karşı bir ayrımcılık olarak gördükleri bu düşünceye kızdılar. Tecavüzler olduğu ve bulundukları yerlerden taşınmaya zorlandıkları konusunda şikayetler vardı. 1987'de Sırp Komünist Partisi Lideri, Slobodan Miloseviç, bu şikayetleri dinlemek için Kosova'ya gitti ve büyük bir kalabalıkça karşılandı. Polisle kalabalık arasında çatışma çıktı, polis coplarını kullandı, kalabalık taşlarla yanıt verdi. Miloseviç, kalabalığa "Sizi dövmeye kimse cesaret edememeli," dedi. Ona bir kahraman gibi davranıldı. O da buna son derece tutku dolu bir Sırp milliyetçisi konuşmasıyla karşılık verdi:

> Burada kalmalısınız. Burası sizin toprağınız. Bunlar sizin evleriniz, sizin kırlarınız ve sizin bahçeleriniz. Sizin hatıralarınız. Toprağınızı, yalnızca burada yaşamak zor olduğu için, adaletsizliğin

> ve aşağılamanın baskısı altında olduğunuz için terk etmemelisiniz. Sırpların ve Montenegroluların karakterinde engeller karşısında pes etmek ve çarpışma zamanı geldiğinde kaçmak yoktur . . . Burada atalarınızın ve sizden sonra geleceklerin adına kalmalısınız. Aksi takdirde atalarınız kirletilmiş, sizden sonraki nesiller de hayal kırıklığına uğramış olacaklardır. Ama size tatmin olmadığınız bir durumu hoş görüp buna katlanarak burada kalmanızı söylemiyorum. Tam tersi, bu şartları değiştirmelisiniz.[1]

Miloseviç, koltuğu işgal edeni yerinden ederek Sırp başkanlığını ele geçirdi. Başkan olarak çok büyük milliyetçi toplantılarda konuştu ve büyük kalabalıkları daha önce özerk olan Voyvodina ve Kosova vilayetlerinin boyun eğdirilmelerinde kullandı. Sonra gözünü Sırbistan sınırlarının ötesine dikti. Sırpların yaşadıkları her yerde Sırp hakimiyeti görmek istiyordu. Montenegro'daki hükümetin yerine kendi destekçilerini geçirmek için kalabalıkların etkisiyle oluşan sindirici gücü kullandı. Konuşmaları diğer cumhuriyetleri alarma geçirdi. Kosova savaşının altı yüzüncü yılının anılması için çok büyük bir gösteri düzenlenmişti. Burada Miloseviç, şunları söyledi: "Kosova kahramanlığı, bize bir zamanlar çok cesur ve saygın olduğumuzu ve savaşa yenilmeden giden çok az halktan bir tanesi olduğumuzu unutturmamaktadır. Altı asır sonra, tekrar savaşlar ve kavgalar içindeyiz. Bunlar silahlı savaşlar değil, ancak silahlı savaşları da tamamen göz ardı edemeyiz."[2]

Miloseviç, ılımlı milliyetçiliğin yerini Yugoslavya ordusunun eski bir generali olan Franjo Tudjman tarafından desteklenen daha fanatik bir türüne bıraktığı Hırvatistan'da korku uyandırdı. Tudjman, eski pro-Nazi Ustase devletini savunuyor ve onun faşist suçluların eseri olmadığını söylüyordu: "Hırvat halkının tarihi bağımsız devlet arzusunu da temsil ediyordu. Hitler'in yeni bir Avrupa düzeni yaratmayı planladığını biliyorlardı." Tudjman ayrıca "Tanrı'ya şükür karım Yahudi veya Sırp değil," diyordu. 1990 seçimlerinde Tudjman, çok güçlü bir milliyetçi kampanya yürüttü ve cumhurbaşkanı oldu.

Tudjman'ın Sırp azınlığı tamamen göz ardı eden yeni anayasası, Hırvatistan'ı Hırvatların ulus-devleti olarak tanımlı-yordu. Bu, kendilerini bağlılık yemini etmek zorunda bulan Sırpları telaşlandırdı. Bazıları, işlerini kaybetti. Bazılarının evlerine saldırılar yapıldı.

Hırvatistan'da Sırp çoğunluğun yaşadığı Krajina'da aşırı Sırp milliyetçiliği çok gözde bir hal aldı. Bir Sırp meclisi, Sırp bağımsızlığı konulu bir referandum düzenledi: Sadece Sırplar oy kullanabilecekti. Referandumu durdurmak için gönderilen Hırvat helikopterleri, Yugoslav ordusu jetlerince geri döndürüldü. Miloseviç hükümetince silahlandırılan Krajina, artık Hırvatistan'ın kontrolünden çıkmıştı. Krajinalı Sırp liderler, bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunu silahlı çatışmalar takip etti. Yugoslav ulusal ordusu, Krajina'ya gönderildi. Sırbistan, Krajina'nın bağımsızlığını tanıyarak yardım sözü verdi. Çarpışmalarda Sırp köylüler, Hırvat polislerini öldürdüler. Tudjman, bunun Hırvatistan'a karşı savaş ilanı olduğunu söylerken, Sırp hükümeti, Hırvatistan'ın tüm Sırp ulusuna saldırdığını bildiriyordu.

Federal hükümet ve Sırbistan ile anlaşmazlıklardan sonra Slovenya'nın federasyondan ayrılması, Tudjman'a aynı zamanda Hırvat bağımsızlığını ilan etme fırsatını verdi. Her iki ülke de Avrupa Birliği tarafından tanındı. Daha çok Sırplardan oluşan Yugoslav ordusu, Slovenya'ya girdi. İki hafta boyunca küçük çatışmalar yaşandı. Bundan sonra Sırbistan, Slovenya'nın bağımsızlığını kabul etti ve Yugoslav ordusu Hırvatistan'ı işgal etti.

Seksen altı gün boyunca Vukovar'ı kuşatma altına aldılar ve bombaladılar. Ordu en sonunda Vukovar'ı ele geçirdiğinde, şehrin kadınlarına Sırbistan'a veya Hırvatistan'a gitme seçeneği tanıdılar. Ancak çoğunlukla kötü muamele görecek veya öldürülecek olan erkeklerin gitmelerine izin verilmedi. Bundan sonra Yugoslav ordusu Dubrovnik'i kuşattı. Yıl sonunda Hırvatistan'ın yüzde otuzunu ellerine geçirmişlerdi. Bu noktada savaş durulmuştu ve Hırvat ordusu giderek güçleniyordu. Miloseviç, uluslararası müzakereleri kabul etti. BM barış gücü bölgeye gönderildi

ve Yugoslav ordusu çekildi. Bundan sonra Sırplar ve Hırvatlar, Bosna'nın yıkımında işbirliği yapacaklardı.

Bosna

Bosna'da nüfusun yüzde 44'ü Müslüman, yüzde 31'i Sırp ve yüzde 17'si Hırvat'tı. İlişkiler çoğunlukla dostçaydı. Dini bir bayramı kutlayan bir aile, diğer inançlara mensup dostlarınca ziyaret edilirdi. 1990 seçimlerinde en büyük Müslüman partinin başında kabile politikalarının üstüne çıkmak isteyen Ali İzzetbegoviç vardı.

> Uyguladıkları baskılar nedeniyle komünistler insanlar arasındaki bu dini ve milli kimliklerini ifade etme özlemini yarattılar. Belki dört beş yıl içinde bu mayın tarlasından geçerek medeni bir toplumun ufkuna ulaşacağız. Şu an için, maalesef partimiz bölgeci olmak zorunda . . . Burada gerçek bir iç savaş riski var; parti olarak amacımız Bosna-Hersek'i bir arada tutmaktır.[4]

İzzetbegoviç'in partisi seçimde en fazla sandalyeyi elde etti. Ülkeyi bir arada tutmak için, İzzetbegoviç, önde gelen Sırp ve Hırvat partileri ile bir koalisyon kurmayı tercih etti. Fakat burada, Hırvatistan'dakine paralel bir Sırp milliyetçi hareketi çoktan başlamıştı ve Bosna'dan ayrılıp Krajina Sırplarıyla birleşmek istiyorlardı.

1991 itibariyle Miloseviç, Bosnalı Sırp lider Radovan Karadziç'e hem silah yardımı yapıyor hem de uygulayacağı politikaları belirliyordu. İpotek sahtekarlığı nedeniyle hapis yatmış olan Karadziç, politikaya milliyetçi olarak değil, yeşiller partisinde başlamıştı. 1990'da Bosnalı Müslümanlara yakınlığından bahsederek Sırpların Hıristiyanlık için İslam'a karşı savaşmalarına hiç gerek olmadığını söylemişti. Ama işte bir yıl sonra militan bir Sırp milliyetçisi olup çıkmıştı. Aynı zamanda, kulağa inanılmaz gibi gelebilir, ama bir şair ve psikiyatrdı.

Taktik, Hırvatistan'dakinin aynısıydı. "Sırp Özerk Bölgeleri" ilan edildi ve Yugoslav ulusal ordusu, onları desteklemek için Bosna'ya girdi. 1992'de Bosna'da "Müslümanların, Sırpların, Hırvatların ve diğer ulusların eşit haklarla bir arada yaşayacakları bağımsız bir Bosna-Hersek devleti istiyor musunuz?" sorusu referanduma götürüldü. Yugoslav ordusu tarafından desteklenen Karadziç'in partisi, Sırplara oy kullanmamalarını söylediler ve kontrol ettikleri bölgelerdeki oy sandıklarını kullandırtmadılar. Birçok Sırp'ın da aralarında bulunduğu seçmenlerin yüzde 64'ü, her şeye rağmen oylarını kullandı ve neredeyse tamamı referanduma "evet" cevabını verdi.

Referandumun sonuçlarının açıklandığı gün, Sırp milis birlikleri Saraybosna'yı ele geçirmeye çalıştılar. Onlara karşı barikatlar kuran binlerce vatandaş tarafından geri püskürtüldüler. Nisan 1992'de Avrupa Birliği, Bosna'yı bağımsız bir devlet olarak tanıdı. Aynı gün Sırp milis birlikleri, Saraybosna'yı yeniden ele geçirmeye çalıştılar. Karşılarında 50.000 ila 100.000 arası göstericiyi buldular ve onların üzerine ateş açtılar.

Saraybosna'yı ele geçirmekte başarılı olamayınca, Bosnalı Sırp kuvvetler şehri kuşatıp bombardımana maruz bıraktılar ve böylece binlerce kişiyi öldürdüler. 1992'de yaşanan birçok dehşet arasından üç olay öne çıkar. 70 hamile kadın ve 173 bebeğin uyuduğu bir doğum kliniği bombalanıp ateşe verildi. Ekmek kuyruğuna yapılan bir havan saldırısında 20 kişi öldü, 160 kişi yaralandı. Çocukları taşıyan bir otobüse ateş açıldı ve üç yaşında ve on dört aylık iki bebek öldürüldü. Indira Hacıömeroviç'in söylediği gibi, iş birbirlerinin bebeklerini öldürmeye varmıştı. Çocukların cenaze alayları da havan saldırılarının hedefi olmuştur.

Diğer Sırp güçleri, Bosna'nın doğu bölgelerinde bir terör hakimiyeti kurdular. Bosnalı kadınların ve kızların haftalar boyunca tutulup defalarca tecavüze uğradıkları en az 17 tecavüz kampı vardı. Daha sonra gerçekleştirilen bir Avrupa Birliği araştırmasında 20.000 kadının tecavüze uğradığı tahmin edilmiştir. Kurbanlardan bazıları üç dört yaşlarındaydı.

"Etnik temizleme" sırasında Sırp güçleri, Müslümanları öldürdüler veya yaşadıkları yerlerden ayrılmaya zorladılar. Bazı bölgelerde, evlerin kapılarına oturanların etnik kimlikleri yazılmıştı. "Sırp" yazanlara dokunulmuyor, "Müslüman" veya "Hırvat" yazanlar yerle bir ediliyordu. Sırp olmayanlar, işlerinden atıldılar ve orayı terk etmeleri söylendi. Öldürülmekten korktukları için zorla, mallarını mülklerini Sırplara devrettiklerini bildiren belgeler imzalatıldı. Müslümanlar bazen binalara kapatılıyor ve ardından da bu binalar ateşe veriliyordu. Kozaraç'ta yetmiş iki saat içinde 2500 sivil öldürüldü. Sırp tankları şehri bombaladılar. Bombardıman durunca, megafonlarla teslim olanların zarar görmeyecekleri sözü verildi. İnsanlar saklandıkları yerden çıkınca yine ateş başladı. Halk teslim olmayı kabul ettiğinde, aynı şehirde yaşayan bir Sırp, aralarında belediye başkanı, polis şefi ve doktorların da bulunduğu şehrin önde gelen Müslümanlarını tek tek gösterdi. Bu insanlar, ya vuruldular ya da boğazları kesildi.

Sırp olmayanlar, bazı bölgelerden sığır taşımakta kullanılan vagonlarla nakliyeliyorlardı. Vagonlar günlerce kızgın güneş altında bekletildiğinde çocuklar ölüyordu. Bazı Bosnalılar toplama kamplarına gönderildiler. Omarska'daki esirler, son derece kalabalık barakaların içine konuluyor ve buralarda susuzluktan, açlıktan ve havasızlıktan ölüyorlardı. Su içebilmek için saatler boyunca Sırpları öven şarkılar söylemeleri isteniyordu. Dövülüyor, işkence görüyor, çeşitli organları kesiliyor ve öldürülüyorlardı.[7] Bazıları, korkunç acıların tehdidi altında birbirlerine vurmaya veya birbirlerini hadım etmeye mecbur edildiler. Keraterm'deki kampta, 150 kişi bir barakaya kapatılarak aç ve susuz bırakılmıştı. Su için yalvardıklarında, nöbetçiler kapıdan ateş ederek kırk kadarını öldürüp yaraladılar. Birkaç gün sonra aralarında yaşayan çok az kişi kalmıştı.[8]

1992 Ağustosu itibariyle Sırp güçleri, 1,8 milyon Bosnalıyı yerlerinden etmişti. BM yardım kuruluşları, önce Hırvatistan üzerinden mültecileri kabul ettiler, ancak daha sonra bunun onları etnik temizlikte işbirlikçi yapacağından ötürü, mültecilerin sığınma talepleri kabul edilmedi. Bunun üzerine Sırp birlikleri,

mültecileri Sırp ve Bosnalı güçlerin ön hatları arasındaki çok tehlikeli bölgeyi geçmeleri için zorladı. Birçokları, bu yolculukta hayatını kaybetti.[9]

Ulusal ordu ve diğer Sırp güçleri, altı hafta içinde Bosna'nın yarısını ele geçirmişti. Bundan sonra ulusal ordu sözde geri çekildi. Bosna'daki Sırp askeri operasyonları General Ratko Mladiç'in komutası altına girdi. Bundan sonra Miloseviç ve Bosnalı Sırp liderler, bu çatışmaları iç savaş olarak gösterdiler.

Başlangıçta Bosnalı Hırvatlar ve Hırvat ordusu, Bosnalı Sırpların askeri harekatlarına karşı koydular. Bosna ve Hırvatistan, askeri bir müttefiklik anlaşması yaptı. Ancak İzzetbegoviç, Bosna ve Hırvatistan arasında bir konfederasyonu kurma önerisini reddetti. Bunun üzerine Bosnalı Hırvat liderler, Bosnalı Sırpların taktiklerini izleyerek kendi özerk bölgelerini ilan ettiler. Miloseviç ve Tudjman arasında bir anlaşmaya varılmıştı. Bosnalı Müslümanlar bir kez daha kendilerini yerlerinden edilmiş buldular; bu defa Hırvatların etnik temizliği söz konusuydu ve bu da katliamlar ve insanların işkence görüp açlıktan ölüme mahkum edildikleri kampları içeriyordu. Bosna, Sırplar ve Hırvatlar arasında daha eskiden tasavvur bile edilmesi mümkün olamayacak bir anlaşma ile paylaşılacaktı.

Bir Nefret Sarmalı Yaratılmak

Sırbistan ve Hırvatistan arasındaki savaş, yalnızca kendi kendine patlayan etnik bir nefretten kaynaklanmıyordu. Düşmanlık, siyasi liderlerce körüklenmişti.

Slobodan Miloseviç'in Kosova'daki "bu sizin toprağınız" konuşması, Sırp tutkularını uyandırmıştı. Aynı zamanda Arnavutları ve Sırp olmayan diğer grupları da korkutmuştu. Muhtemelen bu hesaplanmıştı – Miloseviç'i bir anda popüler olmayan federal hükümetin utanç içindeki temsilcisinden, Sırp milliyetçiliğinin lideri mertebesine yükseltmişti.

Miloseviç, bir milliyetçi değil, bir komünistti. Birçok gözlemci, onun son zamanlardaki milliyetçiliğinden şüphe duyar. 1989'dan

1992'ye kadar Amerika Birleşik Devletleri'nin Yugoslavya büyükelçisi olarak görev yapmış olan Warren Zimmermann, Miloseviç'le birçok defa uzun uzadıya konuşmuştu. Zimmermann, Miloseviç'i yalan söylemeyi adet edinmiş biri olarak görüyor ve milliyetçilik değil, iktidar arzusu ile hareket eden biri olarak tanımlıyordu:

> İktidarı kazanmak ve elinde tutmak için milliyetçilikle Faust misali bir anlaşma yapmıştı. Buz gibi soğuk bir insandı. Onun insanların acı çektikleri herhangi bir olaydan etkilendiğine hiç şahit olmadım; onun için insanlar gruplardan (Sırplar, Müslümanlar) veya yalnızca basit rakamlardan ibaretti. Herhangi bir insan, hatta bir Sırp için bile, hayırlı veya övgü dolu bir söz sarf ettiğini de duymadım. Bu buz gibi kişiliği, Miloseviç'in Bosna savaşında Sırp vatandaşları tarafından gerçekleştirilen ağza alınamayacak zulümleri uygun görmesini, teşvik ve hatta organize etmesini mümkün kılmıştır.

Miloseviç'in tersine, Franjo Tudjman'ın milliyetçiliği hakiki ve fanatikti. Tito'nun döneminde milliyetçi faaliyetleri nedeniyle hüküm giymişti. Warren Zimmermann, onun Hırvat milliyetçiliği hareketini hoşgörüsüz, Sırp karşıtı, otoriter ve "Tudjman'ın önlemek için hiçbir girişimde bulunmadığı savaş zamanı faşizmi havasına sahip" olarak tanımlar. Zimmermann, Tudjman'la öğle yemeği yemek yerken bakanlarının ırkçı ifadelerle Sırpları aşağılamalarını dinlemek zorunda kalışını da anlatır.

Bu iki lider, çok farklı sebeplerle, halkları arasındaki düşmanlıkları körüklediler. Onlar bu işe koyulmadan önce, tutumlar bu kadar kutuplaşmamıştı. Sırbistan'da Miloseviç'in yaptıkları endişe ile karşılanıyordu ve etkileyici bir muhalefet vardı. Mart 1991'de Belgrad'ta 100.000'e yakın insan, onun saldırgan milliyetçiliğinin ülkeyi dünyanın gözünde Saddam Hüseyin'in Irak'ı gibi parya statüsüne itmesine karşı gösteri yapmışlardı. Sloganlardan biri, "Slobo, Saddam"dı. Gösteriler tanklarla bastırıldı, ancak gösterilerin çapı, Miloseviç'in milliyetçiliğine destek sağlamak

için gerekli olan propaganda kampanyasının ne ölçüde büyük tutulmasına gerek olduğunu gösterdi.

Sırp ve Hırvat hükümetleri, aynı medya manipülsayonu tekniklerini kullandılar. Sırbistan'da televizyon ve radyo istasyonları hükümetin idaresi altındaydı. Bağımsız gazeteler üzerindeki baskılar inanılmaz ölçüdeydi. *Borba*, Sırp milis lideri Arkan'ı eleştiren bir rapor yayınladığında, Arkan, silahlı adamlarıyla gazeteyi basmış ve yazarı "buharlaştırmakla" tehdit ederek onları kendisiyle yapılan bir röportajı yayınlamaya zorlamıştı.[12]

Hırvat hükümeti de Sırplar arasında korku yaymak için medya üzerindeki kontrolünü kullanıyordu. Bir derginin editörü, Miloseviç'in "Hırvatistan'da etnik çatışmaları tahrik etmek için bir strateji önerdiği" ve "yoğun medya kampanyasının Hırvatistan'daki Sırpları 'yeni bir soykırım' tehlikesi altında olduklarına inandırdığını" söylediği bir toplantıyı aktarmıştır.[13]

Hırvatistan'da, özellikle Bosna savaşı sırasında, resmi medya Hırvatlara karşı yapılan zulümlere ilişkin yalan hikayeler yayınlamış, Hırvatlar tarafından gerçekleştirilen sağlam kanıtlara dayalı zulümler karşısında da son derece şüpheci bir tutum sergilemiştir. Sırp gazeteciler işlerinden atılmışlar, bağımsız gazeteler kapatılmış ve en az bir bağımsız gazeteci hapse atılmıştır.

Hem Sırbistan'da hem de Hırvatistan'da, medya etnik düşmanlığı tahrik etmek için kullanılmıştır. Sırbistan'da Hırvatlar "vampirler" olarak gösterilmekteydiler. Radovan Karadziç, Hırvatistan'daki savaşı "vampirleşmiş faşist bilincine" karşı yapılan bir savaş olarak tanımlamıştır.[14] Kratina Sırplarının isyanı sırasında *Politika Ekspres*'teki bir manşet, "Sırpların Vampirleşmiş Ustase'den Korunması" şeklinde atılmıştı. Borovo Selo'daki ölümleri bildiren bir Hırvat gazetesi, Sırp katilleri "insan kılığında canavarlar, iki bacaklı, sakallı hayvanlar ve kan emiciler" olarak anmıştı.[15]

Slavenka Drakuliç, düşmanlığın körüklenmesini bir başlangıç olarak görüyordu:

> Asıl savaştan çok önce bir medya savaşı yaşadık; Sırp ve Hırvat gazeteciler, kostümlü bir son prova yaparmış gibi, karşı tarafın siyasi liderlerine ve birbirlerine saldırdılar. Üstümüze bir nefret sarmalının indiğini görebiliyordum, fakat ilk kan dökülünceye kadar sıradan vatandaşlarla ilgisi olmayan bir iktidar kavgası düzeyinde yapılıyor gibi görünmüştü.[16]

Medya giderek ırkçı fanatiklerce kontrol edilir hale geldi. Sırp televizyonu, tüm Kosova Arnavutlarının öldürülmesi gerektiğini düşünen Vojislav Seselj'i yayına çıkartı. Bir gazeteci, Warren Zimmermann'a "Eğer medyanız tamamen Ku Klax Klan'ın elinde olsaydı siz Amerikalılar milliyetçi ve ırkçı olurdunuz," demişti.[17]

İnanç Kapanı

Medya çarpıtılmış haberler yayınlıyordu; örneğin Bosna'daki Sırp katliamları konusunda. Saraybosna'da ekmek kuyruğundaki katliam, Müslümanlar tarafından yapılmış gibi gösterildi; bunu Sırp karşıtı bir propaganda olsun diye yapmışlardı. Kurbanların çoğunun Sırp olduğu ve cesetlerinin yerine başka yerlerde ölen Müslümanların cesetlerinin konulduğu söylendi.[18]

İnsanlar, kendilerine söylenenlerin doğruluğuna ellerindeki diğer bilgilerin ışığında karar verirler. Tüm bilgilerin bunları çarpıtan kaynaklardan geldiği bir yerde, yanlış inançlardan müteşekkil bir sisteminin kapanına kısılırlar. Bu inanç sistemiyle çelişen bilgiler, mantıksız bulunarak reddedilebilir.

Propaganda o kadar uzun süreli ve tutarlıydı ki büyük bir kısmı kabul edildi. 1992'de Belgrad'da yaşayanlar arasında bir anket yapılarak etrafındaki tepelerden Saraybosna'yı bombalayanların kimler olduğu soruldu. Sadece yüzde 20,5'i Sırplar derken, yüzde 38,4'ünün cevabı "Müslüman-Hırvat güçleri" oldu.[19] Karşıt görüşlere inanmak zor hale gelmişti. Anketin yapıldığı yıl, bir gazeteci Sırp televizyonunun artık karşıt görüşlerin ifade edilmesine izin verebileceğini söylemişti: "Gerçek, kulağa en karanlık Sırp karşıtı propaganda gibi geliyor ve bunu dile getiren herkes insanları korkutup karşısına alacaktır."[20]

Hobbesçu Korku Kapanı

Savaş, fiilen saldırı nedeniyle olduğu kadar, saldırılma korkusu ile de ortaya çıkabilir. Thukydides, bunu Peloponisos Savaşı'nın asıl nedeni olarak görmüştür: "Savaşı kaçınılmaz hale getiren, Atinalıların gücünün artması ve bunun Sparta'da neden olduğu korkudur."[21]

Thukydides'in çevirmeni olan ve İngiltere'de iç savaşın patlak vermesine bizzat tanık olan Thomas Hobbes, diğerlerinin gücü karşısında duyulan korkunun çatışmaların başlıca nedeni olduğunu söylemiştir: "Ve bu birbirinden çekinme nedeniyle, hiç kimsenin kendini güvene almak için beklemekten daha mantıklı bir yolu yoktur; yani ister güçle, ister hileyle, artık kendisini tehdit eden başka bir büyük gücün kalmadığını görünceye kadar mümkün olduğunca fazla insanı kontrolü altına almalıdır."[22] Hobbes kapanı, bireyler kadar, grupları da yakalar. İki grubun birbiri için potansiyel tehlike oluşturmaları halinde ortaya çıkan karşılıklı korku, her birine ilk darbeyi vurmak için bir neden verir. Ve her biri de karşısındakinin böyle bir nedeninin olduğunu görünce, korku çemberi kuvvetlenir.

Hobbesçu korku, Sırbistan'ın etrafındaki cumhuriyetleri savunmacı-saldırgan bir milliyetçiliğe yöneltti. Sırp politikacılarca etnik ve dinsel kabileciliğin körüklenmesi, diğer gruplarda korku yarattı ve onların politikacıları da kabileciliğe yatırım yapmaya başladılar. 1990 Hırvat seçimlerinde yenilen aday, daha sonra, "Miloseviç'in saldırgan politikası, Tudjman için en güçlü propagandaydı," demiştir. (Belgrad gösterileri sırasında bir öğrenci lideri, Miloseviç'i istifaya davet etmişti: "Eğer yarın istifa ederseniz, Franjo Tudjman tüm desteğini on beş gün içinde kaybeder. O, kendi efsanesini sizin üzerinize kurdu.")[23] Hem Sırbistan'da hem de Hırvatistan'da politikacıların birbirlerinin korkularını körüklemeleri, bu kapanı kaçılması daha da zor hale getirmiştir.

Çarpışmalar başladığında, insanlar psikolojik kapana daha da kötü bir şekilde kısılırlar. Londra'dan kalkan bir uçakta Slavenka

Drakuliç (bir Hırvat), on iki yaşından büyük olmayan bir kız çocuğunun arkadaşına şunları söylediğini duymuştu: "Eğer Zagreb'e inmeye mecbur kalırsak, onlara Sırp olduğum konusunda yalan söylemek zorundayım, yoksa o Hırvatlar beni oracıkta öldürürler." Slavenka Drakuliç'in konuyla ilgili yorumu şöyledir: "Hepimiz kapana kısıldık. Bu iki kız da savaştalar ve düşmanlıklar yarın birdenbire dursa bile, bu çocukların uçağın Zagreb'e inmesinden korkmamaları için ne kadar bir süre geçmesi gerekecek?"[24]

Kabileci Devlet Kapanı

Eski Yugoslavya'da insanların çoğu etnik çatışma istiyor olamazdı. Ailelerin yaklaşık yüzde kırkı etnik olarak karışıktı. Fakat etnik milliyetçi gruplar, diğer grupların tehditleri karşısındaki tek savunmaydı.

Çoğulcu devletler ve kabileci devletler vardır. Çoğulcu devletler, etnik ve dini bakımdan farklı özellikleri olan halkları içerir ve onlara eşit vatandaşlık tanır. Kabileci bir devlet ise, etnik ve dini açıdan belirli bir özellikle öne çıkan, belirli bir halkın veya "ulus"un devletidir. Çoğulcu devletlerde de bir tür milliyetçilik gelişebilir. Amerika Birleşik Devletleri çoğulcu bir devlet olmasına rağmen, burada da milliyetçi duygular görülür; mesela Amerikalılar rehin alındıkları zaman. Ancak milliyetçi hareketler genellikle bir kabile devleti yaratılması, bunun korunması veya genişletilmesi arzusuyla bağlantılıdır.

Bir kabile devleti, sınırları kesin olarak çizilmişse ve o ülkede yalnızca o kabile grubuna mensup insanlar yaşıyorsa, bir sorun teşkil etmez. Ancak çoğu ülkede etnik veya dini azınlıklar da yaşar. Kabileci devlet, kabileye mensup olmayan azınlıklara yönelik bir tehdit veya bir hakaret olarak görülür.

Karma toplulukların yaşadığı bölgelerde kabileci devlete inananlar, bunu savunma biçimleri konusunda dikkatli olmalıdırlar. Lord Carrington'ın başkanlığını yaptığı bir barış konferansında, Sırp delegasyonu, Sırpların Hırvat egemenliği altında yaşamala-

rının çok acı vereceğini söylemişti. Carrington, buna karşılık, Sırbistan dışındaki Sırplara geniş kültürel ve siyasi haklar veren bir plan önerdi. Bu plan, Miloseviç tarafından reddedildi; bunun bir nedeni o zaman Sırbistan'daki Arnavutların da aynı haklardan yararlanacak olmalarıydı.

Miloseviç, sadece Sırpların çoğunlukta olduğu yerlerde değil, yaşadıkları her bölgede bir Sırp kabile devleti kurulması için bastırıyordu ve bu da Sırpların bulunduğu bölgelerdeki diğer grupları korkuttu. 1990 seçimlerinde bu grupların savunmacı tepkileri, kendi kabile devletlerine yönelme olmuştu. Tudjman'ın Hırvatistan'daki zaferi, yalnızca Hırvatlar için bir devlet kurulmasına yol açtı.

Miloseviç'in bir Sırp kabile devleti talebi, Tudjman'ın seçilmesine yol açan Hırvat savunmasına neden olmuştu. Tudjman'ın Hırvat kabile devleti, Hırvatistan'daki Sırp azınlığın kendi kabile devletlerini kurma konusundaki savunmacı taleplerine yol açtı. Korku temeldir. Kabileci devlet kapanı, Hobbes kapanının diğer bir çeşididir.

16. BÖLÜM

Kabileciliğin Siyasi Kontrolü

Bu insanların hiçbirine saygı duymuyorum; ne Karadziç'e, ne Boban'a, ne de İzzetbegoviç'e. Sadece Tito'ya. O bir katildi, evet ama birbirlerinin gırtlağına yapışmış üç vahşi suçlu varsa, yakınlarda bir polisin bulunmasını kim istemez?

Fahrudin Alihodziç, Travnik'deki Bosnalı Komutan

Ed Vulliamy, *Seasons in Hell*'den alınmıştır

Güç, mutlak söz sahibidir ve ödüle ve cezaya dayanmayan bir diplomatik politika, sizi bir yere vardırmaz. Kenarda bir sopa olmadan, ciddi bir güç tehdidi olmadan, politika blöften, yaygaradan başka bir şey olmaz.

Herbert Okun, BM Özel Danışmanı, James Gow, *Triumph of the Lack of Will: International Diplomacy and the Yugoslav War*'dan alınmıştır

Yugoslavya'da yapılan yanlışların tekrarlanmaması için, kabileci devlet kapanına karşı alternatiflere ihtiyaç vardır. Bunların da ötesinde, Hobbesçu korkunun kıskacını gevşetmemiz gerekmektedir.

Yumuşak Sınırlı Ulus-Devlet

Kabileciliği kontrol etmenin en iyi yolu, çoğunlukla milliyetçiliği kabul etmektir; özellikle de kabileci bir ulusun veya ona yakın bir oluşumun bulunduğu yerlerde. Eski Çekoslovakya, buna uygun bir modeldir. Eğer Slovaklar, Çeklerden ayrılmak istiyorlarsa, her iki grup da bir boşanmanın kabul edilmemesinin doğuracağı kabilesel anlaşmazlıklara meydan verilmeden, birbirlerine komşu olarak daha mutlu yaşayacaktır. Bu, diğer benzer durumlar için de geçerlidir. Eğer İskoçların, Baskların veya Quebeclilerin çoğunluğu gerçekten kendi bağımsız devletlerini istiyorsa, "evet" cevabı, kabilesel çatışmayı önleyen, "hayır" ise kırgınlık sarmalını başlatan cevaptır.

Fakat kabileci devlet, genellikle milliyetçiliğin taleplerinin karşılanmasının her zaman en iyi yolu değildir. Kabileci ulusun tek sorun olduğu durumlar nadirdir. Daha yaygın olan, Rusların bebek sorunlarıdır: Bir ulusun içinde, dışarı çıkmak isteyen daha küçük bir ulus ve onun içinde de yine dışarı çıkmak isteyen daha da küçük bir ulus olması.Yugoslavya'nın içinde Hırvatistan, bağımsızlık istemektedir. Fakat Hırvatistan'ın içinde de Krajina Sırpları bağımsızlık istemektedir. Hatta Krajina'da bile, bağımsızlık referandumunda oy kullandırılmayan diğer Sırp olmayan azınlıklar vardı. Bu Rus bebek sorunu nedeniyle, bağımsızlık isteyen gruplara bu hakkı tanıma şeklindeki her politika, yeni ulus-devletin içindeki azınlıkların haklarının garanti altına alınması ile bağlantılı olmalıdır.

Bu sorun o kadar yaygındır ki azınlıklar için bir asgari gereksinimler standardının uluslararası olarak belirlenmesi gerekebilir. Böylelikle politika, hem milliyetçiliği koruyan hem de onu sınırlayan bir hal alır. Bağımsız ulusluğun tanınması daha kolay ulaşılabilir hale gelir, fakat ulusal özerklik daha da kısıtlanır. Uluslaların sınırları içindeki azınlıklara yaptıkları, böylece bir iç mesele olmaktan çıkartılmış olur.

Birçok durumda, ciddi bir kabileci devlet olasılığı yoktur. Paylaşılan veya tartışmalı topraklar, belirli bir çoğulculuğu gerekli kılar. Mümkün olan çoğulculuk türleri konusunda hayal gücümüzü daha fazla zorlayabiliriz.

Coğrafi sınırların tartışmalı olduğu durumlarda, ulus-devletin kavramsal sınırlarını belirsizleştirmenin belirli bir faydası vardır. Örneğin Kuzey İrlanda, düşünürler tarafından tartışılan çift görünümlü ördek-tavşan figürü gibidir. Genellikle ya bir ördek ya da bir tavşan gibi görülmüştür: "Altı vilayet Cumhuriyet'e ait"mi, yoksa "Ulster, Birleşik Krallığın bir parçasıdır"mı? Her iki görüşü de dikkate almayan hiçbir çözüm işe yaramayacaktır. İdeal olarak, makul bir çözüm, müphemliğin hoş görülmesini teşvik edecektir; yani bunun ne tam bir ördek, ne de tam bir tavşan olmadığı kabul edilecektir. Bu yöndeki adımları, barış girişimlerinde özerk yerel yönetimlerle iktidarın paylaşılması ve azınlık haklarına saygı garantisinin verilmesi önerilerinde görmekteyiz.

Diğer bir adım da, ulus-devletlerin kesin sınırlarının olması gerektiği varsayımından vazgeçilmesidir: Yani herhangi bir toprak parçasının bir ülkeye veya diğerine ait olduğu anlayışından. Avishai Margalit, bir zamanlar Kudüs'ün hem İsrail hem de Filistin devletinin başkenti olmasını önermişti. Eğer ülkeler yumuşak sınırlı olabilse, Kuzey İrlanda, hem İrlanda Cumhuriyeti'ne hem de Birleşik Krallığa ait olabilir. İnsanlar zaten iki ülkeden birinin vatandaşlığını seçme veya çifte vatandaşlık taşıma hakkına sahipler.

Bu tür bir yaklaşım, bariz bir biçimde birçok soruyu ve sorunu beraberinde getirir. İki bağımsız ülke, bir vilayeti veya bir şehri paylaşacak kadar uyum içinde olabilir mi? Anlaşmazlık çıkarsa ne yapacaklardır? Buna verilebilecek ayrıntılı yanıtlar, kesin sınırlı ulus-devletlere kıyasla çok daha karmaşıktır, fakat şu da bir gerçek ki ördek-tavşan figürleri karmaşıktır. Geleneksel politikalar, figürde ördeği görüp resmi bir tarafa eğenlerle, tavşanı görüp diğer tarafa eğenler tarafından yapılmıştır. Bu politikalar, karmaşık alternatiflerin hariç tutulabileceği ölçüde başarılı olmamıştır. Yumuşak sınırlı ulus-devletlerin ortaya çıkması, insanların devlete uyumu yerine, devletin insanlara uymasını sağlayan bir politikanın dile getirilmesidir.

Thomas Hobbes ve Birleşmiş Milletler

Thomas Hobbes, karşılıklı korku ve şiddet kapanından bir çıkış yolu görmüştür: Barışı kabul ettirecek ve onu koruyacak derecede güçlü bir otorite. Hobbes, bu otoritenin barışımızı ve savunmamızı borçlu olduğumuz "Leviathan" olduğunu söylemiştir: Ona bağışlanan öylesine büyük bir Gücü ve Kuvveti vardı ki bunun yarattığı dehşet ile hepsinin iradesine şekil vermeyi başarabiliyordu."[1]

Hobbes, Yugoslavya'da Tito'yu Leviathan olarak görebilirdi. Fakat Tito'dan sonra yeni bir Leviathan'a ve kabile savaşlarının tehdidi altındaki bölgelerde bir uluslararası Leviathan'a ihtiyaç duyulabilirdi. Bazıları bu ihtiyaç duyulan barışı koruyacak otoritenin Birleşmiş Milletler olduğuna inanıyorlar, ancak Ruanda'da olduğu gibi Bosna'da da BM Leviathan olmayı başaramamıştır.

BM, Mayıs 1992'de Sırp saldırıları başlarken Bosna'yı tanıdı. BM birimleri bölgeye gönderildi, ancak Güvenlik Konseyi kuvvet kullanımını desteklemedi. Hedeflenen, bir barış müzakeresiydi. Yugoslavya'ya silah ambargosu uygulanmaya başlanıldı ki bu, aslında Sırpların lehine oldu, çünkü Bosnalılar kendilerini korumak için silah alamadılar. Sırpların arkasında Yugoslav ulusal ordusu vardı. BM kuvvetleri, bundan sonraki saldırıları önlemek ve sivillere yiyecek ve tıbbi malzeme götürmekle görevliydiler. Ruanda'da olduğu gibi, barışın sağlanmasının yerini insani yardım almıştı.

Bosna'ya gönderilen insani yardım küçümsenemeyecek miktarlardaydı. Tıbbi malzeme yetersizliğinin etkisi Zepa'da görülebilirdi. Ameliyatlar, hatta bazen çocuklarınki bile, bir marangoz testeresi ile narkoz verilmeden yapılmaktaydı. UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği) için çalışan bir yetkili, sağlanan malzemenin 100.000 hayatı kurtardığını söylemiştir. Ancak kuvvet kullanmama politikası savaşı durduramadı. BM, Sırp Liderlerde Hobbes'un bahsettiği korkuyu uyandıramadı. Barışı kabul ettirecek olan, en kuvvetli egemen değildi. Saldırıya karşı bir takım jestlerle ve kınama ile yanıt verdi.

Güvenlik Konseyi'nin kuvvet kullanılmasını desteklememesi üzerine, Bosna'daki BM yetkilileri yiyecek konvoylarının geçe-

bilmesi için Sırp kuvvetleri ile pazarlık etmek zorunda kaldılar. Saraybosna kuşatması sırasında BM güçleri, insani yardım malzemelerinin tek ulaşım yolu olan havaalanını ancak Sırpların öne sürdüğü şartlar dahilinde açık tutabilmişlerdir. Bu şartlardan biri, BM'nin kaçmak isteyenleri durdurması ve yiyeceklerine el koymasıydı.

Kuvvet kullanımına müsaade edilmemesiyle, BM Bosna'da otoritesiyle daima alay edilmesi utancına maruz bırakıldı. 1992'de bir Sırp askeri, Bosna'nın Başbakan Yardımcısı Hakija Turajliç'i bir BM aracındayken vurdu. Birbiri ardına imzalanan ateşkes anlaşmaları anında bozuluyordu. Saraybosna havaalanında yapılan bir ateşkes anlaşması o kadar çabuk ihlal edildi ki taraflar, imza atmak için kullandıkları masanın altında siper almak zorunda kaldılar.

1993'te, BM altı adet "güvenli bölge" belirledi, ancak UNPROFOR (Birleşmiş Milletler Koruma Kuvveti) birlikleri, silahlarını ancak kendilerini korumak için kullanma iznine sahiptiler, Bosnalıları değil. Sırp güçleri, bu güvenli bölgeleri de bombaladı ve 1995'te Srebreniça ve Zepa'dakileri ele geçirdi.

BM politikasını uygulayanlar, bazen onun pasifliği karşısında utanç duymuşlardır. Bir BM sözcüsü, "Bize kimsenin anlaşılır bir şekilde açıklayamayacağı bir politikayı savunmak durumundayız," demiştir. BM güçlerinde görevli bir İngiliz yüzbaşısı, şu rahatsız edici mektubu yazmıştır:

> Çocuklarım bu soykırıma dönüşen çatışmadaki rolümüzü nasıl algılayacaklar? Nasıl oldu da, bir kenarda durup Saraybos-na'nın Sırp topçusunca sistematik bir şekilde harap edilmesini seyrettik? Bir yerleşim birimindeki tüm insanların, yerlerinden, yurtlarından edilişini, kurşun yağmuru altındaki bir kazana düşer gibi kuşatılmış başka bir köyün sokaklarında soğuktan ve bakımsızlıktan ölmelerini seyrederken, acaba ne düşündük?[2]

Bir subay, pasif politikayı artık midesinin daha fazla kaldıramayacağını hissetmişti. General Morillon, yiyecek, tıbbi malzeme

ve birkaç asker taşıyan bir araç konvoyunu Sırpların ele geçirmek üzere oldukları Srebreniça'ya götürüyordu. General şehre ulaşınca, Sırplar ateş etmeyi bir derece azalttılar ve şehri ele geçirmeyip beklediler. Şehir halkı, şehir düştüğü zaman Sırplar tarafından öldürüleceklerini bildiklerinden, şehirden ayrılmasın diye General'in önünü kestiler. General, kalmaya karar verdi ve şehre BM bayrağını çektirdi: "Ben, artık acınızı hafifletmek ve sizi kurtarmaya çalışmak için burada kalmaya karar verdim. Buradayım ve burada kalacağım." Sırplar saldırılarını durdurdular ve BM kuvvetlerinin şehirde kalmasına, yiyecek konvoyunun şehre girmesine ve bazı mültecilerin şehirden ayrılmasına izin verdiler.

Morillon ayrıldıktan sonra, Sırp kuvvetleri şehre kurşun yağdırmaya devam ettiler, okul bahçesindeki çocuklar dahil pek çok insanı öldürdüler. UNHCR'den Larry Hollingworth şunları söylemişti: "İlk aklıma gelen, saldırı emrini veren komutan olmuştu. Onun cehennemin en sıcak kuyusunda yanmasını dilerim. İkinci olarak aklıma gelen, namlulara kurşun sürerek ateş eden askerlerdi. Ümit ederim ki uykuları sonsuza kadar çocukların çığlıkları ve annelerinin feryatlarıyla her dakika delinir."[3] Ancak BM'deki üst düzey yetkililerin ilk akıllarına gelen, General Morillon oldu. Srebreniça'yı savunmasından iki hafta sonra, Bosna'daki komutanlığına son verildi.

General Mladiç komutasındaki Sırp kuvvetleri, Srebreniça'yı teslim aldılar. Şehirdeki tüm kadınları ve çocukları kafeslere kapattılar. Erkekler, "sorgulanmak" üzere götürüldü ve öldürüldüler. Hollandalı BM askerleri, bunu gördüler, ancak durdurmak için hiçbir yetkileri yoktu, sadece kurbanlara paniğe kapılmamaları yönünde telkinde bulundular. Mladiç, onları aşağılayarak şunları söylemiştir: "Hollandalıların benden korktuğunu mu düşünüyorsunuz? Ben onlardan korkmuyorum. Ben hepinizden daha güçlüyüm. Sizi koruyamazlar."[4]

Bazen Bosnalıların BM'nin icraatı için düşündüklerini söyleyebilme şansları olmuştur. Genel Sekreter, Boutros Boutros-Ghali, kendisini ziyaret ettiğinde, Bosna Cumhurbaşkanı Yardımcısı, ona Saraybosna'nın dünyanın en büyük toplama kampı

olduğunu söylemişti: "İnsanlar, yavaş yavaş ölüyorlar. İhtiyarlar ve çocuklar büyük acılar çekiyorlar. Yabancı devlet adamlarının tüm ziyaretleri bir ümit ışığı uyandırdı, fakat onlar ayrıldıktan sonra, her şey daha da kötüleşerek devam etti. Sizin ziyaretinizden sonra, gelişmelerin iyi yolda olacağını umarım. Boutros-Ghali, Bosnalılara mutlu yeni yıllar diledi ve BM'de barış görüşmeleri için altı çalışma grubundan oluşan daimi bir komite kurulduğunu ve devamlı görev yapacak bir komite başkanı yardımcısı tayin edildiğini söyledi.

Boutros-Ghali'nin basın toplantısında, bir Saraybosna radyo istasyonunda muhabir olarak çalışan genç bir kadın olan Vedrana Bozinoviç, ona şunları söyledi:

> Tecavüze uğrayan her bir kadın, öldürülen her bir erkek, kadın ve çocuk için, siz de aynı ölçüde suçlusunuz . . . Sizin bizim ıstıraplarımızın suçlusu olduğunuzu düşünüyoruz. Bir şeyler yapmadan önce daha nelerin olmasını bekliyorsunuz? Harekete geçmeniz için daha kaç tane kurban lazım? 12.000 yeterli değil mi? 15.000 veya 20.000 mi istiyorsunuz? Bu yeterli olacak mı?

Boutros-Ghali, BM'nin müzakereler yolu ile barışa ulaşılmasını istediği ve dünyada Saraybosna'dan beter durumda on yer daha olduğu yanıtını verdi. Vedrana Bozinoviç, ağlayarak şunları söyledi: "Biz ölüyoruz, Mr. Ghali, biz ölüyoruz." Boutros-Ghali, barışçı bir çözüm için zamana ihtiyaç olduğunu söyledi. Vedrana Bozinoviç de sordu: "Ne kadar zaman?" Boutros-Ghali'nin yanıtı şuydu: "Size kesin bir tarih veremem."[5]

Bazen BM'nin yeterli olmayan bir sertlik gösterisine giriştiği de oldu. 1995'te Saraybosna'nın ağır şekilde top ateşine tutulmasından sonra, BM Sırplara bir ültimatom verdi, ancak bu onların umurlarında bile olmadı. Bunun üzerine NATO, Pale'deki bir Sırp mühimmat deposunu bombaladı. Bosna Sırp ordusu, BM askerlerini rehin aldı. Bir Sırp, BM'ye telefon ederek "Üç BM gözlemcisi şimdi deponun hemen yanındalar. Bombalama devam ederse, ilk ölecek olan onlardır. Anlaşıldı mı?" dedi.

Sırp güçlerinin gözlemcileri rehin almaları üzerine, BM, NATO'ya uzak durmasını söyledi. Konvoylarına UNPROFOR yerine Bosna Sırp polisinin eskortluk yapmasına izin verdi. BM, rehinecilerle pazarlığa girilmeyeceğine söz vermişti. Ancak General Janvier, General Mladiç'le pazarlığa oturarak daha fazla hava saldırısı yapılmaması karşılığında rehinelerin serbest bırakılmalarını sağladı.

Sırp kuvvetleri Goradze'deki güvenli bölgeye saldırıp hastaneyi bombalandıklarında, karşılık olarak bir iki küçük hava saldırısı yapıldı. Sırplar, yine BM personelini rehin aldılar ve BM'den General Michael Rose ile Bosnalı bir Sırp yetkilisi arasında telefonla pazarlık yapıldı. Jovan Zametica, General Rose ile Hobbes'un Leviathan'a hitap eden bir kimsenin kullanmaya cesaret edeceğini hayal bile edemeyeceği bir biçimde konuşmuştu: "Sakın bize sataşmaya kalkmayın Mike. Sakın bize bulaşmayın."[7]

Birleşmiş Milletler'in gücü, uluslararası topluluğun müsaade ettiği ölçüyle sınırlıydı. Boutros-Ghali'nin, saldırılarını durdurmaları için Sırp liderlerine karşı güç kullanılması gerektiği konusunda ikna edilmiş olduğunu varsayalım. Bu, yeterli olmazdı. Birleşmiş Milletler'in kendi ordusu yoktur. Kanada ya da Hindistan gibi üye ülkelerden asker istemesi gerekir. Büyük ölçüde de Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ülkelerinin desteğine ihtiyacı vardır.

Thomas Hobbes ve Uluslararası Topluluk

Eğer bu unvan Birleşmiş Milletler'e verilmeyecekse, belki de gerçek Leviathan uluslararası topluluktur. Fakat bu "uluslararası topluluk" biraz soyuttur. BM'nin kuvvet taleplerine yanıt, ulusal çıkar hesaplarına veya BM'deki oy popülaritesine göre verilir.

O zamanki Avrupa Topluluğu liderleri, kafaları başka şeylerle meşgulken, felaket sonuçlar doğuracak bir karar alarak işe başladılar. AT'nin 1991'de Slovenya ve Hırvatistan'ı tanıması, savaşı tetikleyen nedenlerden biri olmuştu. Tüm sorunlar halledilmeden bazı cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının tanınmasının tehli-

keli olacağına dair uyarılar vardı. Lord Carrington, "Bu, Bosna-Hersek'i tutuşturan kıvılcım olabilir," demişti. Fakat Alman Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher, söz konusu ülkelerin tanınması için baskı yaptı. Başlangıçta, tek desteği Belçika ve Danimarka'dan almıştı, ancak son oylamada görüşleri kabul edildi. Britanya'nın son anda Maastricht Anlaşması'nın bazı hükümlerinden muaf tutulmak için bir pazarlık yaparak taraf değiştirdiği yolunda şüpheler vardı. Görünen o ki buradaki asıl endişe Bosna'da meydana gelebilecek bir felaketi önlemek filan değildi.

Bosna'daki savaş süresince, Avrupa Birliği liderleri, diğer bir Avrupa ülkesinin saldırıya uğrayıp yok edilmesini engellemek veya insanları "etnik temizliğin" dehşetinden korumak için alınabilecek ciddi önlemlerin hiçbiri üzerinde anlaşmaya varamamışlardır. Avrupa, bu krize karşı tamamen tepkisiz kalmamıştır. Barışı sağlamak için gösterilen çabaların yanında, BM kuvvetlerine birçok Avrupa ülkesinin askeri yardımı olmuştu, ancak BM emrine verilen kuvvetler küçük birliklerdi. Avrupalıların, özellikle de Britanyalıların bu konuda ayak sürümeleri, BM'nin 100.000 kişilik büyük bir kuvvet gönderme planından vazgeçmesine sebep oldu. Askeri gücün zayıflığı, kararlı bir müdahaleyi daha da zorlaştırdı. Avrupalı liderler, Bosna'daki küçük birliklerinin misillemeye maruz kalmasından korkuyorlardı.

Sahnedeki ışık bazen Avrupalıların tepkilerinin yetersizliği üzerine çevrilmiştir. ABD hükümeti, Bosna'ya uygulanan silah ambargosunun sona erdirilmesini istemiş, ancak Britanya ve Fransa buna karşı çıkmıştır. Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç, Güvenlik Konseyi'ne giderek şu duygusal konuşmayı yapmıştır: "Ya bizi koruyun ya da kendimizi korumamıza izin verin." Cumhurbaşkanı'nın bu konuşmasından sonra kimse söz almadı. Sessizlik en az bir dakika sürdü. Daha sonra, BM'deki Amerikan sefiri Madeleine Albright, İngiliz sefiri Sör David Hannay'a, "Şaşkına döndüm, şaşkına. Neden siz bir şey söylemediniz?" dedi. Fransız sefirine de aynı soruyu sordu.

Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç'in, BM Güvenlik Konseyi'ne yakarışı, ülkelere, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Avrupa'da yaşanan

en büyük insani felaket karşısında nerede durduklarını gösterme konusunda bir meydan okumaydı. Hükümetlerin, ahlaki niteliklerini çok keskin bir şekilde gösterdikleri bir andı. Kuşkusuz ki aldığı talimatlar nedeniyle sessiz kalmakla yetinen bir sefir tarafından temsil edilmek, umut kırıcı bir şeydir. Fakat daha kötü olanı henüz yaşanmamıştı. Basına, haklı görünme çabası ile, şu bilgi verildi: "Britanya'nın görüşü, Sayın İzzetbegoviç'in talepleri konusunda kesin olmak yerine duygusal olması ve bunun normal bir toplantıdan çok, yalnızca kendisinin görüşlerinin dinlenmesi amacıyla düzenlenmiş bir toplantı olması nedeniyle, sorular yöneltilmesine ve diplomatik nezakete gerek duyulmadığı şeklindedir."[8]

Amerikan tepkisi, Avrupalılarınkinden de yetersizdi. Amerika Birleşik Devletleri, silah ambargosuna karşı çıktı ve sonunda Dayton Barış Anlaşması'nı hazırladı. Ancak başlangıçta Amerikan hükümetinin asıl niyeti bu işten uzak durmaktı. 1992 seçimlerinden önce, Bush yönetimi, bu konunun pek öne çıkarılmasını istemiyordu. George Kenney, bu durumu protesto ederek Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etti:

> Bush yönetiminin şubat ve ağustos ayları arasında Yugoslavya'daki krize ilişkin yaptığı beyanlar, ikiyüzlülüğün en berbat şekilde sergilenmesiydi. Bunu biliyorum, çünkü bu beyanları ben yazdım . . . İşim, Amerika Birleşik Devletleri'nin sanki bu konuyla ilgili ve faal olduğunu göstermek ve aynı zamanda kimseye Amerika'nın bu konuda ciddi bir şeyler yapacağı izlenimini vermemekti.[9]

Hükümet, müdahale konusunda baskı istemediğinden, katliam raporlarını dikkate almadı. Saraybosna'nın Sırplar tarafından kuşatılması, "iki tarafın" birbirlerine ateş açmaları olarak tarif edildi. Ertesi yıl, Clinton yönetimi altında, üç kişi daha aynı nedenle Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etti.

Müzakereye dayalı bir barış sağlamak için bazı çabalar da vardı. Avrupa Birliği adına Lord Carrington ve daha sonra Cyrus

Vance ve Lord Owen (Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği adına) barış konferansları düzenlediler ve barış planları önerdiler.

En sonunda Clinton yönetimi, tarafları savaşı durduran Dayton Barış Anlaşması'nı kabul etmeye ikna etmiştir. Bunu herkes memnuniyetle karşılamalıydı; fakat tüm bu çabaların zayıf tarafı, çabaların Hobbes'un bahsettiği tehdit unsuruna sahip olmamalarıydı. Müzakerelerdeki güçlü taraflara lütufkar davranılmalıydı. Herhangi bir kabul edilme şansı taşıyabilecek her barış planı, Sırp ve Hırvat saldırganlığını mükafatlandırıyordu. Hırvat liderler tarafından takip edilen Sırp liderler, Birleşmiş Milletler tarafından tanınan bir devletin zorla parçalanması politikasını benimsemişlerdi. Bazı Bosnalı Sırplar, soykırıma yakın politikalar uygulamışlardı. Ve uluslararası topluluk, onların bu politikalarla kazançlı çıkmalarına izin vermişti. Mesaj, tüm dünyada bir kenara not edilmişti.

Global Köyün Jandarmalığı

Bazı sıradan köyler barış ve asayiş içinde yaşarlar. Global köy, başka bir türdür. Orada, çoğu zaman şiddete dönüşen kavgalar ve kan davaları güdülür. Tüm sakinleri silahlıdır. Sadece yarı zamanlı çalışan polis gücü amatör ve zayıftır. Köyü, ne yapılması gerektiği konusunda nadiren anlaşan bir köy komitesi yönetir. Güçlü komşular bazen şiddeti, güçle bastırırlar. Böyle bir köye ancak hukukun üstünlüğü kabul ettirilirse barış gelebilir.

Yugoslavya'nın dağılmasından sonraki felaket, Hobbes'dan daha çok şey öğrenmiş bir dünyada önlenebilirdi. Sırp liderleri, gerçekten güçlü bir eylemin sağlam tehditleriyle yollarından döndürülebilirlerdi. 1993'te Miloseviç, Vance-Owen barış planına karşı çıktı. Plana Sırp televizyonunda sık sık saldırılıyor ve nisan ayına gelindiğinde planı Sırpların yalnızca üçte biri destekliyordu. Miloseviç, planın reddedilmesi halinde Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahale edebileceğini hissettiği an, Sırp televizyonu

yayın tutumunu değiştirdi ve mayıs ayına gelindiğinde Sırpların üçte ikisi planı desteklemeye başladı.

BM, Bosna'da hiçbir zaman Leviathan gibi görünmedi, ancak hatırı sayılır bir güç Hobbes'un bahsettiği etkiyi yaratabilirdi. 1995'te bir havan topu mermisinin Saraybosna pazarında otuz yedi kişiyi öldürmesi üzerine uluslararası protestolar, Sırp mevzilerine ağır hava saldırılarının yapılmasına yol açtı. Bunun karşısında Sırplar, Saraybosna yakınlarından çekildiler. Dayton Barış Anlaşması'na katkısı olacak şekilde, daha işbirlikçi bir tutum içine girdiler. Daha büyük güce karşı takınılan bu tavır, Leviathan'ın gücünü baştan kullanmış olsaydı, BM'nin çok daha etkili olabileceğini akla getiriyor.

Yugoslavya'daki durum, tıpkı Ruanda'daki gibi, hukukun üstünlüğünün ancak güçlü bir uluslararası polis gücü tarafından kabul ettirilebileceğini göstermektedir. Bu güç, yasaya karşı gelinmesi halinde, büyük güçlerin desteğine ihtiyaç duyulmaksızın müdahale etme yetkisine sahip olmalıdır. Bu, güçlü ve gereğince finanse edilen, devamlı bir BM gücünün yanı sıra, açıkça belirlenmiş müdahale ölçütlerinin ve bunu denetleyecek uluslararası bir mahkemenin varlığını da gerektirmektedir.

Hükümetleri böyle öneriyi kabul etmeye ikna çok zor olacaktır, ancak bu Leviathan'ın yaratılması dünyada hukukun üstünlüğünün kabul ettirilmesi için tek yoldur. Hukukun üstünlüğünün kabul edildiği bir ülkede, insanlar saldırıya uğrayınca güçlü olan ve hemen yardıma gelen polisi ararlar. Vatandaşlar, diğer güçlü vatandaşları, bir grup kurarak suçluları durdurmaları için ikna etmek zorunda kalmazlar. Veya suçlularla, ambulansların kurbanlara ulaşması için pazarlık yapmak zorunda kalmazlar.

Eğer hukukun üstünlüğünü kabul ettirmek için gerekli araçlar yaratılmazsa, Hobbes kapanı, Yugoslavya'dakine benzer pek çok dehşet daha yaratacaktır. Cumhurbaşkanı İzzetbe-goviç'in itirazına hiçbir uygun yanıt verilememiştir: "Eğer uluslararası topluluk, kendi temelinde yattığını iddia ettiği ilkeleri savunmak için hazır değilse, hem Bosna'daki insanlara hem de tüm dünyadaki

insanlara bunu açıkça söylesin. Gücün ilk ve son argüman olduğu yeni bir davranış düsturunu ilan etsin."[10]

17. BÖLÜM

Kabile Çatışmasının Kökleri

> Akıllı olan sadece bir yarımız: Sadece bir yarımız, zevk veren şeyleri ve uzun mutlu günleri seviyoruz, doksan yaşımıza kadar yaşayıp kendi inşa ettiğimiz ve bizden sonra gelecek nesilleri barındıracak olan bir evde, huzur içinde ölmek istiyoruz. Diğer yarımız ise neredeyse delirmiş durumda . . . yaşamı başlangıcına geri götürecek ve evimizden geriye kömürleşmiş temellerinden başka hiçbir şey bırakmayacak olan bir felaket içinde ölmeyi istiyor. Doğamızın parlak yönü, içimizdeki bu coşkulu karanlıkla savaşır, fakat biz kendi içimizde bölünmüş olduğumuzdan ve her iki yönümüzün de tamamen yok olmasına izin vermeyeceğimizden, hiçbir taraf tam olarak zafere ulaşamaz.
>
> Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon*

Kabile çatışması, dışardan bakıldığında çoğunlukla silinemez tarihi düşmanlıkların ürünü olarak görülür. Bu "kadim nefretler" görüşü, daha yakın ve çaresi bulunabilecek nedenleri göz ardı etmektedir: siyasi manipülasyon, inanç tuzakları ve Hobbescu korku.

Ancak Hobbescu açıklama da öykünün tamamı değildir. "Kadim nefretler," açıklamasında bazı hakikatler vardır. Kabilecilik, insan psikolojisinin bazı yönlerine, çok çekici gelir. İnsanlar kabile tuzağına itildikleri kadar, aynı zamanda onun çekimine de kapılırlar.

İnsanda grup çatışmalarına yönelik bir eğilim vardır. Ve insanların kendi kimliklerini algılayış biçimlerinde "kabileler" arasında çatışma yaşanmasını muhtemel kılan bir çeşitlilik vardır.

İnsanın Grup Çatışmasına Olan Eğilimi

İnsanlar, "minimal gruplara," yani duygularla beslenmiş hiçbir etnik, dini veya siyasi temeli olmayan gruplara mensup oldukları hallerde bile, bir grupla özdeşleşip başka bir tanesine karşı düşmanlık beslerler. Uç durumlarda, grup üyeliğinin rasgele olduğu bilinir. "Hapishane" ortamının canlandırıldığı psikolojik bir çalışmada öğrenciler rasgele iki gruba ayrılmıştır: "mahkumlar" ve "gardiyanlar." Kendi grupları ile özdeşleşerek, diğer gruba düşmanlık hissetmişlerdir. Birkaç gün sonra "gardiyanlar," "mahkumlara" o kadar kötü muamele etmeye başlamışlardır ki çalışmaya son vermek zorunda kalınmıştır.[1] Neden bu "minimal gruplar" arasında bile düşmanlık oluşmaktadır?

Yapılabilecek açıklamalardan biri, biyolojiktir. Bazı davranış biçimleri daha önceki bir çevrede genler için hayatta kalma değeri taşımış olabilirler. Konrad Lorenz, modern evcil ineklerin ve domuzların, aralarına bir insan veya başka bir hayvan girdiği zaman, hemen onun etrafına toplanmalarına işaret eder; bu, bir zamanlar, kurtlara karşı uyguladıkları bir kendilerini koruma yolu olabilir. Artık kurtlar kalmamıştır, ancak genetik olarak programlanan davranış, varlığını sürdürmektedir.[2]

Grupla özdeşleşme ve rekabet de benzer bir kalıntı olabilir. Darwin'in en sağlıklı olanın hayatta kalması düşüncesi bireysel sağlık üzerine kurulmuştu: bireyin hayatta kalma ve üreme kapasitesi. Fakat düşüncelerin genlerin yaşamasına doğru kayması, akrabalıkla bağlı bireylerin genlerindeki aynılığı ilişkili kılar. Genlerimin yaşaması için, benim yerime, ailemden birkaç kişinin hayatının kurtarılması daha önemli olabilir. W.D. Hamilton'ın "kapsamlı sağlık" kavramı, bireysel sağlıkla akrabalık unsurunu birleştirir.[3]

"Kapsamlı sağlık," grupla özdeşleşme ve grup düşmanlığı için yapılan biyolojik açıklamaya temel oluşturur.[4] Genetik olarak birbirleri ile bağlantılı kişileri diğerlerinin saldırısından korumaya yönelik davranış, genlerin yaşamasına yardım edebilir, çünkü böyle bir bağı olmayanlar tehlike olabilirler. Diğer gruplara karşı korku ve düşmanlık gibi tutumların hayatta kalma açısından değeri olabilir.

Bu tür bir teorinin özdeşleşme ve düşmanlık üreten grupların, neden hep akraba gruplar olmadığını açıklaması gerekmektedir. Muhtemel bir açıklama, akraba gruplar arasındaki yandaşlığın çatışmada avantaj yarattığı şeklinde olabilir.

Bu açıklama makuldür, ancak sosyobiyolojinin genel sorunlarından biri onu da etkiler. Böyle bir açıklamadaki sınırlamalar nedir? Hemen hemen her şey evrimsel rekabetin ortaya çıkarmasını beklediğiniz şey olarak ileri sürülebilir: Diğer gruplara karşı dostane davranma eğilimi de, aynı şekilde karşılıklı başkacılığın avantajları ile açıklanabilir. Fakat bu açıklamalar, olayların öncesindeki birer öngörü olmayıp olaylardan sonra geldiği için de, bunları üretmek kolaydır. Bu tür genetik olarak programlanmış eğilimler, grupla özdeşleşmeyi ve grup düşmanlığını içerebilir. Bunu ancak, bugün elimizde bulunan akla yatkın öykülerin test edilmesinin yollarını bulduğumuzda bileceğiz.

Genetik olarak programlanmış bir eğilim, "minimal gruplar" arasındaki düşmanlığı açıklayabilir. Fakat bu geçerli olsa bile, biyoloji, psikolojiden tamamlayıcı bir yardım almalıdır. Grup çatışmalarının açıklanması, minimal grupların ötesine gitmelidir. Neden diğerlerinde değil de bazı gruplarda kabilesel özdeşleşme ve düşmanlık ortaya çıkar? İnsanlar mühendis veya çiftçi olmakla, milliyetleri kadar özdeşleşmezler. Neden modern dünyada, kabile çatışmaları dine, dile, etnik veya bölgesel gruplara ve özellikle de uluslara odaklanır?

Milliyetçilik

Milliyetçiliğin cazibesi hemen hemen evrenseldir. Her ulusun (veya tek bir ulusun) kendi kendini idare etmesi şeklindeki gö-

rüş, Giuseppe Manzini'nin sloganında özetlenmiştir: "Her ulus bir devlet, tüm ulus için sadece bir devlet."[5] Her şey "ulus"un ne şekilde anlaşıldığına bağlıdır. Eğer kabilesel ve ayrımcı bir şekilde anlaşılıyorsa ve buna karşılık nüfus, Yugoslavya'daki gibi, karışıksa, ulus-devlet bir kapandır.

Milliyetçiler, genelde milliyetin "doğal" ve toplum öncesi bir yönü olduğunu ileri sürerler. Ulus-devletler, halklar arasındaki derin farklılıkları yansıtır: İsveçliler, İtalyanlardan, Baltık Denizi'nin balıklarının, Akdeniz'dekilerden farklı olduğu kadar farklılık gösterir. Bu, olayı basite indirgemektir: Bazı tarihçiler ve sosyal bilimciler, Avrupa'daki ulus-devletlerin göreceli modernliğini vurgulayarak, bunların on sekizinci yüzyılın sonlarında oluştuğunu söylerler.

Ulus-devletlerin meydana çıkması konusunda çeşitli açıklamalar vardır. Tarım toplumu, kapitalist-sanayi ekonomisine dönüşmüştür. İşgücünün bölünmesi, daha büyük ekonomik birimlere olan ihtiyacı doğurmuş, bunun sonucunda da kamu düzeninin ve savunmasının tek bir merkezden kontrol edilmesi ve standart bir eğitim sisteminin benimsenmesi ihtiyacı ortaya çıkmış olabilir. Ulusal dillerin egemenliği, Hıristiyanlığın hakimiyeti düşüncesinin gücünü kaybetmesiyle birlikte Latince'nin gerilemesi ile ortaya çıkmış olabilir. Daha büyük gruplar içinde iletişimin sağlanması ve ulusal idarede ihtiyaç duyulması nedeniyle ulusal diller, bölgesel lehçelerin önüne geçmiş olabilir. Ve basılı ürünler de, ulusal pazarda daha çok kazanç getirmiş olabilir.[6]

Eğer bu varsayımlar doğru ise, Avrupa devletleri, önceden varolan bir milli bilincin aracı olarak ortaya çıkmamışlardır. Bazı hallerde, devletin, milliyet bilinci oluşmadan ortaya çıktığı da olmuştur. Eric Hobsbawm, yeni İtalya Krallığı'nın ilk parlamentosundaki bir konuşmacının sözlerinden şu alıntıyı yapar: "İtalya'yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız."[7]

Eğer ulus-devletin son zamanlarda ortaya çıktığı doğru ise, belki de bazı uluslar, kendi devletleri olmadan önce de vardı. İngilizler ve Fransızlar Agincourt'da savaştıklarında, bu doğal çatışma hala Fransızlarla İngilizler arasındaydı; uzunlarla kısalar

veya toprak ağalarıyla köylüler arasında değil. Ve şimdi de, Kürtler gibi, bir devlet kurmalarına izin verilmeyen, ancak kendilerini kesinlikle bir ulus olarak gören yeni gruplar var. Milliyetçilikleri, kendi devletlerini kurup kendilerini yönetme inançlarında ifade edilmekte.

Peki, eğer bir devlete sahip olmak işin temeli değilse, bir grubu bir ulus yapan nedir? Genel "ulus" kavramı, belirli bir gruba ait insanların özdeşleştikleri üzere, "biz" olarak düşündükleri topluluktur. Benedict Anderson'ın ulusların "hayal edilen topluluklar" olduğu düşüncesi, ulus olmanın bu psikolojik unsurunu çok iyi yakalamıştır. Bir topluluğa ilişkin "biz" şeklindeki bu düşünce, kabileci olarak adlandırılabilir.

Kabilecilik, milliyetçilikten daha derin bir olgudur. Tarihsel olarak, kabilecik daha önce oluşmuştur. Ve milliyetçilik de kabileci düşünce bakımından anlaşılan bir ulus kavramını ön koşul olarak sayar.

Kabilecilik

Kabile bilinci, kendisini "biz" olarak, bir topluluk olarak gören bir grupla ilgili kavramdır. Fakat insanlar ancak belirli paylaşılan özellikleri olduğunu varsayarlarsa böyle düşünürler.

Bu özellikler iki türlüdür. Bunlardan bir bölümü kabilenin veya ulusun kendi gözündeki imajı meydana getirir; diğer bir bölüm de betimleyici özellikleri oluşturur: Yani bir kişiye bir grubun üyesi olduğunu gösterirler.

Ulusun kendi gözündeki imajı, bazı özelliklerin seçilmesini gerektirir. Slobodan Miloseviç, zorluklar karşısında vazgeçmenin ve savaş zamanı geldiğinde silahları bırakmanın asla Sırp karakterinin bir özelliği olmadığını söylemiştir. Sırpların cesur ve şerefli olduklarını söylemiştir. Sırpların savaşa yenilmeden giden az sayıdaki halktan biri olduğunu söylemek için Kosova'daki yenilginin yıldönümünü seçmiştir.

Doğal olarak, seçilen karakter özellikleri, iyi olanlardır. Biz, kararlı, cesur, vakur ve muzafferiz. Komşularımızı kararsız, korkak, şerefsiz mağluplar olarak görmeden bu karakter özelliklerimizi muhafaza edebilmek, kavramsal bir başarıdır.

Kuzey İrlanda'da bir üniversitede okuyan bir öğrenci bana, diğer öğrencilerin birbirlerini sadece ilk adlarıyla tanıdıklarını söyledi: Soy isimleri genellikle geldikleri topluluğu açığa çıkarıyordu ve öğrencilik hayatlarında bu topluluk ayrımlarından kaçınmayı istiyorlardı. Ancak arkadaşlıklar güvenli bir temel oturtulduğunda, ait olunan topluluk açıklanabilirdi ve bu tür bir iyi niyet ortamında kalıplaşmış düşüncelerin kıyaslanması nadiren rastlanan bir şeydir. Öğrenci, kendisine çocukken öğretilen kalıplaşmış düşüncelerin birinden bahsetmişti. Diğer topluluk üyelerinin ilkelliklerinin işaretlerinden birisi, araları açık iki kaş yerine, çizgi halinde tek bir kaşa sahip olmalarıydı. Başka topluluklardan gelen arkadaşları da aynı düşüncenin kendilerine öğretildiğini söylemişlerdi.

Genellikle kabilesel veya ulusal bir grubun belirleyici özellikleri, değerlendirici açıdan daha tarafsızdır, ancak bunlar da bazen bir mit unsuru taşıyabilir. Tipik olarak bu özellikler grubun yaşadığı bölgeyi, bazı belirgin "etnik" görünüş özelliklerini, paylaşılan dili, dini ve kültürü içerir. Tüm bu karakter özellikleri, duygusal bir yük barındırır. Burada yöneltilebilecek bir soru, niye bu özelliklerin bir kabileye veya ulusa mensup olma konusunda bu kadar önemli olduğudur.

Karakter Özellikleri, Kimlik ve Saygı

Kabileye üyelik ve sadakat, halkın kendi kimlik anlayışına bağlıdır. Nietzsche'nin kendi kendini yaratma düşüncesi, bir ölçüde doğrudur. Bir insanın kimliği, ona bütünüyle verilen bir şey değildir, kısmen yaratılmıştır. Kabile üyeliğiyle bağlantılı olanlar da dahil olmak üzere derinin rengi veya diğer etnik özellikler gibi bazı karakter özellikleri önceden verilmiştir. Ebeveynlerimizi, doğduğumuz yeri veya anadilimizi seçemeyiz. Çocukken özüm-

sediğimiz dini ve kültürü de seçemeyiz. Ama insanların, tipik olarak kendilerine "verilen" bu kimliğin üstünde veya ondan uzaklaşarak kendilerinin yarattıkları bir kimlik de vardır. Bu kendi kendini yaratma, insanların hayatlarının kayda değer olduğu şeklindeki hislerinin kaynaklarından biridir.

Belki de kabilecilik, kendimizden ve hayatlarımızdan tutarlı bir şey yaratma ihtiyacımızla bağlantılıdır. Eğer bu doğruysa, bunun kökleri psikolojimizin çok derinine gider. Tamamen yok edilmesi hemen hemen imkansız veya, en azından, fevkalade zordur.

Bazı karakter özellikleri değişmez (bunlar ahlaki kimliğimiz için önemli olan birçok özelliği içerir). Kendi kendini yaratma süreci, bir yazarın bir karakteri hakkındaki öyküyü anlatması gibi uzundur. Olasılıklar açıktır, ancak karakterin ne yapacağı, kısmen öyküdeki şartlara ve diğer insanlara bağlıdır. Ayrıca, insanın "karakterine aykırı" bir şekilde hareket etmesinin de sınırları vardır. Kısmen yaptıklarımızla, kısmen de geçmişimize ilişkin anlattıklarımızı yorumlayışımızla anlattığımız kendi öykümüz, kendi kimlik duygumuzun temelidir.

Öykü, bağlamını oluşturan mekanlarla bağlantılıdır. Sürgüne gönderilmek, diğer unsurların yanında, öykünün önceki bölümündeki sahnelerden dışlanmaktır. Bizim kendi kendimize yarattığımız öyküde mekanların rolü, toprağın duygusal çekiminin şaşırtıcı olmamasını sağlar ve insanların kendilerini inşaatçı veya otomobil tamircisi değil de, Sırp veya Hırvat olarak tanımlamalarının nedenlerinden biridir. İnsanların nasıl "Burası sizin toprağınız. Bunlar sizin evleriniz, sizin kırlarınız ve sizin bahçeleriniz. Sizin hatıralarınız," diyen birinin etkisi altında kaldıklarını açıklar.

Öykü diğer bazı insanlarla da bağlantılıdır. Ne yaptımsa onlarla yaptım veya onların yaptıklarına ya da söylediklerine karşılık olarak yaptım. Onların ümitlerini ve beklentilerini hala beraberimde taşıyorum. Yaptıklarıma rehberlik eden değerler (ve öykümün hakim rengi) kısmen onlar tarafından şekillendirilmiştir. Öykünün içeriğini ve tonunu biçimlendiren yalnızca bu özel

insanlar değildir. Öykümüzü anlatır veya canlandırırken, onların bunu dinlemelerine ihtiyacımız vardır. Olduğumuz kişinin onlar tarafından takdir edilmesini ümit ederiz.

Kendi kendimize yarattığımız öyküde belirli insanların rolü, bizim onlara olan yakınlığımızı doğal kılar (Elbette ki bu yakınlığı açıklayan diğer birçok, daha az benmerkezci neden de vardır). Ancak bize yakın olan insanların üstlendikleri role ilişkin bu açıklama, kabileciliğin sosyobiyolojik açıklamasının karşısına çıkanla paralel bir sorunla karşılaşır. Tıpkı ulusun, "hayal ettiğimiz topluluğun" genetik olarak bağlantılı olduğumuz gruptan büyük olması gibi, bu da kişisel öykümüzdeki insan grubundan çok daha büyüktür.

Hem kendi kimlik duygumuz hem de diğer nedenlerden dolayı bizim için çok önemli olan ilişkiler, ciddi bir biçimde ortak bir kültürel geçmişe dayalıdır. Ortak bir ilişki çerçevesi, ortak bir tarih (ortak bir eğitimle bize verilen) ve ortak bir mizah anlayışı, hepsi birden ilişkilerin ve kimliğin içinde yeşerdiği bir ortam yaratır. Ve bu kültürel ortam da belirgin bir biçimde ortak dille bağlantılıdır.

Yaratılan kimliğimiz, belirli bir kültür ve dil ortamında başkaları tarafından tanınmasıyla geçerlilik kazanır. Bu nedenle kültürümüze ve dilimize saygı gösterilmemesi, özsaygımızı da azaltır. Son zamanlarda, bunun öneminin farkına varılmış olması, insanların diğerlerinin onurlarına saygı gösterme biçimlerini giderek daha fazla yönlendirmektedir. Diğer gruplar için aşağılayıcı terimler kullanmamaya çalışmanın komik bir yönü de vardır ve bu çoğu zaman "siyasi doğruluğun" bir sonucu olarak adlandırılır. Fakat bunun arkasındaki düşünce, önemli ahlaki kaynaklarımızdan birindeki gelişmedir.

Isaiah Berlin, baskı ve aşağılamaya karşı bir tepki olarak Friedrich Schiller'in "eğik dal" adındaki milliyetçilik teorisinden bir alıntı yapmış ve hem İsraillilerin hem de Filistinlilerin milliyetçiliklerinin böyle sarsılmaz bir şekilde güçlü olmasının her iki ulusun da kurban olmalarına karşı tepkilerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür.[8] Milliyetçiliğin gücünü aldığı özelliklerinden biri,

özsaygıya yapabileceği katkıdır. Ancak güç ve zayıflık beraber yoğrulmuşlardır. Özsaygıdaki kusurlar çoğunlukla çatışma sarmalının dönmeye başlamasına yardım eder.

Öyküler ve Kan Davası Tuzağı

Kişisel kimlik gibi, kabilesel veya ulusal kimlik de, kısmen geçmişe dair anlatılan öykülerle şekillenir. Ulusal bilinci şekillendirmek için kullanılan öykü, aynı zamanda çatışmaları da keskinleştirebilir.

Öykünün büyük bölümü genellikle çok korkunç davranışlar sergilemiş diğer uluslarla olan ilişkilerden oluşur. Yenilgi ve zafer öyküleri vardır. Yenilgi öyküleri, yapılan bir haksızlığın öcünün alınması isteğini doğurur: eğik dal. Zafer öyküleri ise, karşı tarafta bir içerleme duygusu yaratan bir muzafferlik coşkusu taşır. Bunun en açık örneği, Kuzey İrlanda'da Katoliklerin William Orange tarafından yenilgiye uğratılmasının kutlandığı Orange resmi geçitleridir. Her iki tip öykü de düşmanlık sarmalına yardım eder.

Ayrıca inanç kapanına da katkıda bulunurlar. Öykü, yeni eylemlerin kıyaslandığı geçmiştir, hakiki dostluk emarelerinin kabul edilmesini zorlaştırıp her şeyin düşmanca algılanmasını daha akla yatkın hale getirir.

Hırvatların öyküsü, genelde Sırplar tarafından dayatılan bir sistem olarak gördükleri komünizmin boğucu doğasını vurgular. Sırpların öyküleri ise Hırvat faşizmini, Ustase'nin kötülüklerini ve Hırvatlarla Nazi müttefiklerinin yenilmesinde, Sırpların oynadıkları rolü öne çıkarır (Tito'dan sonra, Hırvat yetkililer, sokaklara faşist liderlerin adını vererek bu düşünceyi güçlendirmişlerdir).

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Sırplar, Hırvat Lider Ante Paveliç'in Marsilya'da Kral Alexander suikastına karışmasını hatırlamışlardır. Hırvatlar da Kral Alexander'ın hükümranlığı sırasındaki Sırp hakimiyetini. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce de Sırp-

lar ve Bosnalı Müslümanlar 1913'teki İkinci Balkan Savaşı'ndaki diğer tarafın üstlendiği rolü unutmamışlardır.

Öyküler çok gerilere gider. 1993'te İslam kuvvetlerinin onları uğrattıkları yenilgi Kosova'da "Türklerle," yani Bosnalı Müslümanlarla çarpışan Sırp askerlerince hatırlandı. 1989'da Sırp milliyetçileri Türkler tarafından 1389'da Kosova Ovası'ndaki savaşta öldürülen Sırp lideri Çar Lazar'a ait olduğu öne sürülen kemikleri çıkarmışlar ve milliyetçi duyguları ayaklandırmak için yeniden gömmeden evvel bütün Sırbistan'ı dolaştırmışlardır.[9] Bu öyküler kendi gelişmelerini de kendileri gerçekleştirirler: Nitekim 1990'lı yıllar öykülere yeni bölümler eklemiştir.

Bu kan davasına kapılanlar için öykülerinin doğrulanması, diğer tarafın öyküsünün fiziki varlığının ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Sırp birlikleri Hırvatistan'ı işgal ettiklerinde, birçok Katolik kilisesini yıktılar ve manastırlara saldırdılar. Bosna da aynı kültürel yıkıma sahne oldu. Saraybosna'yı kuşatan Sırp kuvvetleri, Doğu Enstitüsü'nü hedef alarak binlerce İslami ve Musevi elyazmasını yok etmişlerdir. Ulusal Müze'yi ve Ulusal Kütüphane'yi bombalayarak bir milyonun üstünde kitabı, binlerce elyazmasını ve belgeyi de yok etmişlerdir.[10]

Sırp ve Hırvat kuvvetleri Bosna'daki, on beşinci yüzyılda yapılan Osmanlı mimarisinin en iyi örnekleri de dahil olmak üzere, diğer İslami eserleri de yok etmişlerdir. 800'den fazla camiyi havaya uçurarak ve yakarak yıkmışlar, yerlerine yeni binalar veya otoparklar yapmışlardır. Müslüman mezarlıklarını kaldırmış ve Osmanlı İmparatorluğu'na ait belgeler bulunan kütüphaneleri yok etmişlerdir. Maksatları, tarihi silmekti: Müslümanların burada yaşadığını gösteren her işareti ortadan kaldırmaktı. Müslüman topluluğu, soğuk şakaların da hedefi olmuştu: Modriça'daki cami yıkılmadan önce domuz mezbahası olarak kullanılmıştı.[11]

Tarihe yönelik bu öyküsel tutku, geçmişi günümüzde korkunç bir canlılıkla yaşatmaktadır. Krajina'da, Tudjman'ın İkinci Dünya Savaşı'nın Ustase devletini savunması, hatıraları uyandırmıştır. Ustase kuvvetleri, Sırp köylerini ortadan kaldırarak tüm sakinlerini öldürmüşlerdi. Liderleri Ante Paveliç'in Sırplara uyguladığı

politika şuydu: "Üçte birini öldürün, üçte birini sürün, üçte birini de Katolik yapın." Birçok Sırp, ölüm mangalarının kurbanları olarak veya Jasenovaç gibi toplama kamplarında öldü. Bazı köylerde, köylüler Ortodoks kiliselerine toplanıp kapılar kilitlendikten sonra, kiliseyle beraber yakılmışlardı.

On iki yaşında bir oğlan çocuğu, Ustase'nin elinde ölüme çok yaklaşmıştı. En yakın komşularının rehberliğindeki bir ölüm mangası, ailenin tüm fertlerini öldürmek üzere gelmişti. Evde olmadıkları için kurtulmayı başarmışlardı. Bu çocuğun oğlu olan Milan Babiç, Tudjman hükümetine karşı Krajina isyanını yönetmişti. Hırvatistan'a karşı yapılan savaşı planlayan, Yugoslavya Ulusal Ordusu Genelkurmay Başkanı General Adziç, Ustase askerlerinin annesini ve babasını parçalaması sırasında, bir ağaca çıkarak kurtulmuştu. General Mladiç'in babası da Ustase tarafından öldürülmüştü. Prijedor civarında birçok Sırp toplama kampını yöneten Milan Kovaçeviç'in kendisi de Jasenovaç'taki bir Hırvat toplama kampında doğmuştu.

Kurbanlara, nefretten kaçınmalarını öğretmek zordur. Trnopolje'deki kampta işkence gören ve açlığa mahkum edilen Fikret Aliç, artık Sırpları sevemiyordu:

> Anneme bakabilmek için çalışıyordum. Şimdi hiçbir şeyim kalmadı ve o insanlardan nefret ediyorum. Ben, asla onlara zarar verecek bir şey yapmadım. Kendisine asla bir zarar vermemiş olan büyükbabamı ve amcamı öldüren Vjeko Zigiç'ten nefret ediyorum. Ben hiçbir zaman Sırplar, Müslümanlar veya diğerleri arasında bir fark gözetmedim. Fakat şimdi onlara kesinlikle bakamam, selam veremem veya tekrar onlarla beraber yaşayamam. Birbirimizi kırk beş yıl boyunca sevdik ve kırk altıncı yılda, birbirimizden nefret ediyoruz.[12]

Onun yaşadıklarını yaşamamış olan bizler için Fikret Aliç'e Sırplardan nefret etmemesini söylemek imkansızdır. Ancak gelişen trajedi gayet açıktır. Milan Kovaçevic'e, ailesine Jasenovaç'ta yaptıklarından dolayı Hırvatlardan nefret etmemesini söylemek

de imkansız olurdu. Onun Prijedor'daki kamplarından canlı kurtulan bazılarının, karşılık olarak Sırplara neler yapmak isteyebileceklerini herhalde tasavvur edebiliriz.

Slavenka Drakuliç, şunları yazmıştır: "Savaştan sonra roller tersine dönecek ve kurbanlar yalnızca cellatları değil, onların sessiz duran suç ortaklarını da yargılayacaklar. Korkum şu ki bu şekilde bir tarafı seçmeye zorlandığımızdan, hepimiz – her iki tarafta bulunan herkes – sonsuza kadar bu zalim ve kendi kendini sürdüren oyunu oynamak zorunda kalacağız."[13]

18. BÖLÜM

Zincirlerimizden Kurtulma Kapasitesi

> Kuzey İrlanda'da işçi sınıfının acımasız ve bölünmüş ortamında büyüdüm ve onun iyi ve kötü tüm yönlerini beraberimde taşıyarak esir düştüm. İngiliz üst sınıfının tamamen farklı yapısından gelen John McCarthy, kendi "halkını" ve beraberinde taşıdıklarını keşfetti. Kendimizi birbirimize fiziki olarak zincirlenmiş bulduğumuz bu şartlar altında, her ikimiz de bizi bildiklerimize ve olduğumuz kişiye bağlayan zincirlerimizden kurtulmak için olağandışı bir kapasitemiz olduğunu fark ettik.
>
> Brian Keenan, *An Evil Cradling*

Düzenli bir dünya polis örgütüne şiddetle ihtiyaç vardır. Psikolojik değişiklikler üzerine üretilmiş hiçbir düşünce bunu değiştiremez. Fakat, daha uzak bir gelecek için, kabileciliğin etkilerini azaltmanın da ötesine gidebileceğimizi ümit edebiliriz. Belki kabileciğin kendisini bile değiştirmeye başlayabiliriz. İlk önce siyasi değişiklik, ama aynı zamanda psikolojik değişiklik.

Kabilecilik içimizde, o kadar derinlerde yer alır ki, onu tamamen ortadan kaldırmak imkansız olabilir. Bu, ulusal sadakatin giderek azalacağı şeklindeki Aydınlanmacı umuda ters düşer. Şimdi de önümüzde milliyetçiliğe daha fazla sempati duyulması şeklinde bir durum var; bu, ulusal sadakatin insanlara ve onların kimlik duygularına yaptığı katkıya dayalı bir durum. Ancak bu, ulusları yalnızca birer araç olarak değerli kılmaktadır. Uluslar, insanların yaşamlarına yaptıkları iyi ve kötü katkılar doğrultu-

sunda değerlendirilmelidir. Bu açıdan, ulusları kaidelerinden aşağı indiren Aydınlanmacı düşünürler, doğru yapmışlardır. İyi bir Aydınlanmacı ilke şudur: Uluslara yalnızca birer araç muamelesi yapın, asla kendi içlerinde birer amaç değil.

Şimdilik, yapılabilecek tek gerçekçi seçim, kabilesel psikolojimizi yaşamın bir gerçeği olarak kabul etmektir. Ancak daha derine inen uzun ve yavaş bir strateji vardır. Belki de bu kabilesel sadakatin zamanla daha genel bir hümanizmin yanında alt sıraya düşeceği şeklindeki Aydınlanmacı umudu terk etmemeliyiz. Psikolojimizin daha fazla bilincinde olmamız, bu çok basit bağlılıkların, daha karmaşık bir şeye dönüşmesi anlamına gelebilir.

Kabilesel öykülerin nasıl oluşturulduğuna ilişkin daha incelikli bir bilinç, onların hiçbir şekilde eleştirilmeden kabul edilmesini yavaş yavaş ortadan kaldırabilir. Modern, çoğulcu ulusların, kabilesel uluslardan nasıl farklılık gösterdiğinin anlaşılması, eski öykülerin kıskacını zayıflatabilir. "Büyük Sırbistan" gibi fikirlere olan inanç, daha eleştirel bir bakış karşısında ayakta duramayacak olan mitlere dayalıdır.

Bizler, aynı zamanda şu anda yazılmakta olan öykünün bölümlerinin, geçmişteki bölümlerden farklı olması için gayret sarf edebiliriz. Ahlaki kaynakların, bunda rolü olacaktır.

Saygı ve Eğik Dal

Birinin onuruna saygı duymak, temel bir insani eşitliğin onaylanmasıdır. Benden daha zengin ve güçlü, farklı bir etnik gruba veya dine mensup olabilirsiniz. Eğer bana nazik ve saygılı davranırsanız, bu, benim statümü – benim de sizin gibi bir insan olduğumu – tanıdığınıza işaret eder. Eğer, birbirimizle karşılaştığımız zaman, konuştuğunuz kadar dinlerseniz, benim de tecrübelerim, düşüncelerim ve dünyaya bir bakış biçimim olduğunu, benim de dinlemeye değecek sözlerim olduğunu kabul edersiniz.

Onura saygı göstermek, katliam ve zalimliğin karşısındaki en büyük engellerden biridir. Ortak ahlaki statümüzü kabullenmemiz, birbirimize işkence etmemizi ve birbirimizi öldürmemizi zorlaştırır. Koruyucu engelin erimesi tehlike yaratır. Bir grup,

diğerinin onurunu çiğnerse, kendi yasaklarını çiğnemiş olur ve bir Amritsar Katliamı çok uzak olmayabilir.

Kabileciliğin eğik dalı, onura saygı göstermenin gelecekteki dehşetlere karşı bir korunma olduğu diğer yolu gösterir. Aşağılanmış grup, kendi eşit statülerinin inkar edildiğinin fazlasıyla bilincindedir. Kızgınlık, kabilenin öyküsüne dahil olur ve böylece intikam tohumları ekilir.

Kan davası kapanından tek kaçış, her iki tarafın öykülerinin nasıl kurgulandığını bilmektir. Her şeyin nasıl yanlış gittiğine ilişkin ortak bir kabullenme olmalıdır ve karşılıklı saygı gösterilmesi tek çıkış yoludur. Apartheid sonrası Güney Afrika'da Nelson Mandela ve diğer siyah Afrikalı liderlerin, beyaz azınlığı aşağılama sırasının kendilerine geldiği düşüncesinin çekiciliğine karşı koymaları, tüm gruplara intikam çemberinden kaçabilmek için bir şans vermiştir. Sembolizm önemlidir. Bir zamanlar yalnızca beyazların olduğu Springboks, Apartheid'ın bir sembolüydü. Başkan Mandela onların rugby formasını giydiğinde, eski öykünün yeni bir uyarlaması yazılmaya başlanmıştı.

Siyah Afrikalı liderler, kendi sıraları gelince beyazları aşağılamaya nasıl karşı koyabildiler? Bunlardan biri olan Başpiskopos Desmond Tutu'nun, beyaz bir adam olan Rahip Trevor Huddleston tarafından gösterilen çok nadir bir saygı jestine dair çocukluğundan kalan bir anısı vardır. O toplumda Desmond Tutu'nun annesi gibi eğitimsiz bir kadının hiçbir önemi yoktu.

> Dünyanın gözünde, bu güzel insan bir hiçti. Bu uzun boylu beyaz adam, siyah rahip kıyafetinin eteklerini savurarak geçerken ben annemle beraber pansiyonun verandasında duruyordum. Annemi selamlamak için şapkasını çıkardı. Çok şaşırmıştım, siyah bir kadına selam vermek için şapkasını çıkaran bir beyaz adam! Gerçek hayatta böyle şeyler olmazdı. Bu jest, bende asla silinmeyecek bir iz bıraktı. Belki de çok derinlerde, bizim Tanrı ve bu beyaz adam için kıymetli olduğumuzu idrak etmemi sağladı; birçok beyazın bize layık gördüğü gaddar muameleye rağmen, belki de benim bir beyaz karşıtı olmamama yardım etti.[1]

Sempati ve Arkadaşlık

Kabilesel sınırları aşan bütün insani jestler ve cömertçe davranışlar, birinin hafızasında yer edip onların öyküye bakışlarını biçimlendirir. David Grossman, İsrail'de Hamas intihar saldırılarında elliden fazla İsrailli öldürüldüğünde, Filistinli bir arkadaşının Ramallah'tan kendisine telefon ederek yaralılar için kan bağışında bulunmayı teklif ettiğini anlatmıştır.[2]

Diğer bir örnek de, Kuzey İrlanda'da mezhep çatışmaları sırasında yaşanmıştır. Evlerine giden bir grup işçi, maskeli adamlarca durdurulmuştu. Adamlar, Katolik olanların öne çıkmasını söylediler. Gruptakilerin biri hariç, hepsi Protestan'dı. Maskeli adamların Katolikleri öldürmek isteyen Protestanlar olduklarını düşündüler. Seamus Heaney, korku ve sadakat arasında kalan bu tek Katolik'e ne olduğunu şöyle yazmıştır:

> Kış gecesinin karanlığı altında, yanındaki Protestan işçinin elini tuttuğunu ve kımıldama, seni ele vermeyiz, kimse senin hangi inanca veya tarafa bağlı olduğunu bilme hakkına sahip değil, manasında sıktığını hissetti. Ancak bunun bir faydası olmadı ve adam, gruptan ayrılarak öne çıktı; ama şakağına dayanan bir namlu yerine, arka tarafa çekildi ve silahlı adamlar geri kalanların üzerine ateş açtılar, çünkü bunlar Protestan teröristler değil, muhtemelen IRA üyeleriydi.[3]

Diğer adamların öldürülmesi, bunu korkunç bir öykü yapıyor. Ancak Protestanlardan birinin insani jesti – hayatının son eylemi – kurtarmaya çalıştığı Katolik'in beyanıyla her zaman hatırlanacaktır.

David Grossman'ın Filistinli arkadaşı veya Protestan işçininki gibi kabilesel bölünmeleri aşan bu cömert, insani jestler, diğer toplulukta anlatılan öyküleri en azından karmaşıklaştırmaya yaramaktadır.

Daha Karmaşık Bir Kimlik

Kimlik duygumuz değişmez değildir ve geliştikçe, kabilesel özdeşleşmeyi farklı bir ışıkta görmeye başlayabiliriz.

Kabileciliğin psikolojisini anlamamız, kimliklerimiz için kullanabileceğimiz tüm diğer kaynaklar üzerine odaklanmamız için bizi teşvik edebilir. Kabile üyeliğimizin dışında daha pek çok şeye sahibiz. Anneyiz, babayız, erkek ve kız çocuklarız, erkek ve kız kardeşleriz, arkadaşız, mimarız, bilim adamıyız; çocuklarımızı yetiştirmekten zevk alırız; kendimize özgü saç biçimlerimiz, kendi şakalarımız vardır; Beatles hayranıyız, Liverpool Futbol Kulübü'nün taraftarlarıyız, dağcıyız, vejeteryanız, fotoğrafçıyız, Tolstoy hayranıyız, Mozart'ı ve New York'u severiz.

Sadece Sırp veya Hırvat olmakla kısıtlanmış bir kimlik, büyük bir yoksunluktur. Slavenka Drakuliç, bu yoksunluğu Yugoslav çatışması sırasında hissetmiştir. Milliyeti insanların temel özelliklerinden biri olarak görmeyi reddetmiş ve Sırp arkadaşlarıyla ilişkisinin devamına çalışmıştır. Fakat Hırvatistan'daki baskılar, insanları bir boyuta, milliyete indirgemiştir. "Böyle bir ulusçuluğun getirdiği sıkıntı şu ki bundan önce ben tahsilim, işim, fikirlerim ve karakterimle tanımlanırken – evet tabii milliyetimle de – şimdi bunların hepsinin benden alındığını hissediyorum. Şimdi bir hiçim, çünkü artık bir insan, bir kişi değilim. 4,5 milyon Hırvat'tan biriyim."[4] Bunu bir yoksunluk olarak görmek, kabile psikolojisinin kıskacını gevşetebilir.

Kökleri, kendi değerleri ve davranış standartları olan bir dine veya bir mesleğe mensup olma gibi özelliklerde bulunan bir ahlaki kimlik duygusuyla kabilesel düşmanlık aşılabilir. Veya bu kökler, kabile üyeliğinin arkasına bakan ve oradaki insanı gören bir hümanizmde olabilir.

Srebreniça'daki bir doktorda olduğu gibi, bunların ikisi de aynı kişide varolabilir. Tüm tıbbi malzeme bitmişti ve Dr. Mujkanoviç, bütün uzuv kesme ameliyatlarını anestezi kullanmadan yapmak zorunda kalmıştı. Daha sonra, en çok neyle gurur duyduğu sorulduğunda, şöyle yanıtlamıştır:

Yakalanan Sırp askerleri hastaneye getirildiklerinde, Boşnak askerlerle yan yana yatıyorlardı. Aynı odalarda kaldılar ve Boşnak ailelerin hastaneye getirdiği yemekleri paylaştılar. Onlara bir şey olmayacağına garanti vermiştim. Bir hümanist ve bir doktor olarak en çok tatmin duyduğum şey, hastaneye sedyelerde taşınarak gelip oradan yürüyerek ayrılmalarıydı.[5]

DÖRDÜNCÜ KISIM

BİR KAPAN OLARAK SAVAŞ

19. BÖLÜM

Siperlerin Kapanı

Boşlukta bir ses, yüzü görünmüyor
Rakamlarla gösterdi bazı davaların haklılığını
Tıpkı b mekan gibi kuru ve düz bir tonla:
Kimse bağırmadı ve hiçbir şey tartışılmadı;
Bir toz bulutu içinde sıra sıra
Yürüdüler, omuzlarına yüklenen bir inançla
Mantığı onlara bir yerlerde keder getirdi.

W.H. Auden, *The Shield of Achilles*

İlk günlerdeki gönüllü asker sırası, şimdi kurban sürülerine dönmüş durumda.

Siegfried Sassoon, *Memoirs of an Infantry Officer*

Kabilecilik, savaşa gitme psikolojisinin merkezinde yer alır. Savaşın tanımlanmasında çokça kullanılan psikolojimizin diğer bir yönü, saldırganlıktır, ancak psikolojimizin çoğu zaman göz ardı edilmiş olan diğer yönleri, daha önemli olabilir. Saldırganlığı, tuzağa düşmek kavramı ile değiştirmeyi ümit ediyorum. Başlangıçta, saldırganlık savaş psikolojisinin tam merkezinde gibi görünür, ancak bu çok az şeyi açıklar ve yalnızca bazı uç örneklere

uygulanabilir. Kızgın bir karşı saldırı sırasında veya My Lai'deki duygusal patlamalar esnasında öldürmek, "saldırganlık" olarak adlandırılabilir. Fakat bu kelime, çoğu kara savaşı için uygun değildir ve aynı şekilde teknolojik savaşları yürütenlerin ruh hallerini tanımlamaya da uymaz.

Saldırganlığın, savaşın çıkmasını da açıkladığı düşünülür. Çoğunlukla ilk hareket "bir saldırganlık eylemidir": Bir diğerinin toprağına karşı, yasal olmayan şekilde kuvvet kullanmak. Bu, psikolojik saldırganlık halinin savaşın önemli bir nedeni olması demek değildir. Richard Nixon, Kamboçya'nın bombalanması emrini vermeden önce, General Patton'la ilgili bir film seyrederek kendini hazırlamıştır, ancak onun durumunu genellemeye yaymak çok zordur.

Savaş, çoğu zaman bir kapandır ve savaş açmak genelde modern siyasi liderlerin amacı değildir. Çoğunlukla kendilerini başlattıkları politikaların sonuçları arasında kapana kısılmış olarak bulurlar. Aynı şekilde koca bir grup da savaşa yol açan bir düşmanlık sarmalının içinde kapana kısılabilir. Bu kapanların neler olduğunu anlamak, saldırganlığın nasıl kontrol edileceğini düşünmekten daha önemlidir.

Bu kısım, savaşta kapana kısılmış askerler hakkındadır: Özellikle de Birinci Dünya Savaşı'nın siperlerinde kapana kısılanlar hakkında. Aşağıdaki bölümlerde, bütün toplumların ve onların liderlerinin nasıl savaş kapanına girip oradan çıkamadıklarını göreceğiz.

Kapan

Bazıları askere mecburi hizmet çerçevesinde alınır. Diğerleri ise orduya kendi hür iradeleriyle girerler, fakat sonunda gönüllü oldukları şeyin bir kapan olduğunu görebilirler. Savaşta, ahlaki kaynaklar – saygı, sempati ve ahlaki kimlik duygusu – çoğunlukla sıfırlanır, ancak varlıklarını sürdürseler bile, savaş kapanı onları büyük ölçüde etkisiz kılar. Birinci Dünya Savaşı, buna klasik bir örnektir.

Ağustos 1914'te, savaşa girecek olan ülkelerin çoğunda bir heyecan fırtınası yaşanmıştı. Berlin'de seferberlik ilan edildiğinde, halk kitleleri "Şimdi hepimiz tanrıya teşekkür ediyoruz" adlı ilahiyi okumuştu. Britanya'da da bir vatanseverlik dalgası yükselmişti. Kitcher, ilk altı ay içinde 100.000 ve savaş süresince de 500.000 gönüllü bekliyordu. İlk ay içinde 500.000 ve ilk altı ayda da 2 milyon kişi gönüllü olarak orduya katıldı.

Kayzer, Alman askerlerine, "Ağaçlardaki yapraklar kuruyup düşmeden evde olacaksınız," demişti ve Britanya'da da birçok insan, savaşın Noel'den önce biteceğini zannediyordu. Gönüllü olanlar, her ne kadar bir ağustos şenliğine katılır gibi bir hava içinde olmasalar da, içlerindeki mutluluk sahiciydi. Masumiyet de öyleydi. Her ikisi de, iki yıl süren siper savaşlarından sağ çıkamadı. Somme Muharebesi'nden sonra, siperlerden görünen manzara, tıpkı asla sonu gelmeyecek gibi görünen bir karabasandı.

1916'da Joffre ve Haig, Somme'da bir Fransız-İngiliz karşı saldırısı başlatmak üzere anlaştılar. İngiliz cephesinden, Alman hatlarına bir hafta süren, toplu bir bombardıman gerçekleştirildi. Daha sonra, 1 Temmuz'da, piyadeler önlerindeki topçu atışlarının korumasında hücuma geçecekti. Bombardıman, Alman kuvvetlerini ya öldürecek ya da cepheyi terk etmelerini sağlayacak, önlerindeki savunmaya yönelik tel örgü hattını parçalayıp savunmalarını yıkacaktı. Piyadenin işi çoğunlukla korunaksız mevzileri işgal etmek olacaktı; böylece tarafsız bölgeden mühimmat, kazma, kürek, sahra telefonları ve diğer malzemenin oluşturduğu ağır yükü taşıyarak geçeceklerdi. Topçu ateşi, sürekli olarak onların önündeki araziyi bombalayarak temizleyecekti. Sırtlarındaki ağır yükleriyle askerlerin siperlere doğru hareket ettiğini gören bir general, "İyi şanslar çocuklar. Siperlerde tek bir Alman bile kalmadı, toplarımız onları cehenneme postaladı," demiştir.[1]

Plan başarılı olmadı. Almanlar, hücumun zamanını ve yerini biliyorlardı ve bombardımana rağmen, çok derine kazılmış siperlerinde yerlerini korumuşlardı. Ağır yük taşıyan İngiliz piyadesi, kalın tel örgü hatlarına ve ağır makineli tüfek atışlarına doğru

yaklaşınca tamamen katledildi. Çavuş Paul Scheytt, gördüklerini şöyle anlatmıştır: "İngilizler, tiyatroya gidiyormuş veya resmi geçit yapıyormuş gibi yürüyerek geldiler. Onların delirmiş olduğunu düşündük. Emirlerimiz çok sakin bir şekilde verilmişti ve her birimiz, mühimmat harcamamak için çok dikkatli nişan aldık."[2] 1 Temmuz'da 60.000 İngiliz askeri yaralandı, 20.000'i de, büyük bir çoğunluğu hücumun ilk saatlerinde olmak üzere, öldü.

Subaylarının hücumun bir katliamla sonuçlandığı görmeleri üzerine birkaç tabur cepheye sürülmedi, ancak kuvvetlerin çoğu, planlandığı şekilde hücuma katılmıştı. 1 Temmuz'da olanlara rağmen, General Haig ve General Rawlinson, takip eden günlerde aynı tip hücumlara devam ettiler. Çarpışma, Kasım ayının ortalarına kadar devam etti ve 420.000 İngiliz ve 200.000 Fransız askerinin kaybı karşılığında, ancak beş millik bir toprak parçası ele geçirilmişti. Alman kayıpları 450.000'e ulaşmıştı.

John Keegan, bu katliama karşı bugünkü duygusal tepkimizi, Auschwitz'in uyandırdığı duygularla kıyaslar: "Suçlu bir büyülenme, kuşku, dehşet, iğrenme, merhamet ve öfke."[3] O tarihte İngiltere'dekilerin çoğu cephede yaşananlar konusunda bilgisizdi veya durumu eleştirmiyorlardı. Bilgi sahibi olanların arasında, Winston Churchill'in tepkisi önem taşır. Churchill, savaş kabinesinde bir rapor dağıtarak, çok küçük bir kazanç için çok fazla insanın öldüğü iddiasıyla tüm Somme stratejisinden vazgeçilmesinde ısrar etti. Kabine, Haig'e maksadının ne olduğunu sordu, ancak muhalif görüş yenilmişti ve Kral, Churchill'i onaylamadığını kesin bir şekilde ifade etti. Somme, nafile bir kayıp için son derece çarpıcı bir örnek olarak ününü hak etmiştir. John Keegan, bu olayın inanılmazlığını vurgular: Bu nasıl olmuştur? Askerler neden hücumda yer almaya devam etmişlerdir?

Onbaşı Harry Shaw'un da söylediği gibi, "Kazanılan ne olursa olsun, bu avantajı sağlamak için askerlerin ödediği bedele değmezdi. Bu, kimsenin yararına olmadı. Yalnızca kanlı bir cinayetti."[4] Eğer her iki tarafın askerlerine de böyle bir bedeli olan bir savaşın yapılıp yapılmaması gerektiği sorulsaydı, verecekleri cevabı tahmin etmek pek zor olmazdı. Fakat bedeller tahmin edi-

lememişti. Tabii ki askerlerin fikirlerinin alınması sorusu akla bile gelemezdi. Bazıları kapana kısıldıklarını gördüler. Er W. Hay "Şeytan ve engin mavi deniz arasında sıkışmış gibiydik. İleri gidersek vurulacaktık, geri gidersek askeri mahkemeye çıkacak ve yine vurulacaktık; böyle bir durumda ne yapabilirsin ki? Ne yapabilirsin? Yalnızca ileriye doğru yürürsün . . ."[5]

Kapan, Somme Muharebesi'nden öteye de uzanmıştı. Birçoğu, karşıt iki tarafta çarpışanların birbirleri ile hiçbir sorunları olmadığını görmüştü. Erich Maria Remarque'nun otobiyografik romanı *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*'daki karakterlerinden bir Alman askeri "Neden bir Fransız demircisi veya ayakkabıcısı bize saldırmak istesin ki? Hayır, bunu isteyen sadece baştakiler. Buraya gelmeden önce, ben hiç Fransız görmemiştim ve Fransızların çoğu için de bu böyledir, onlar da Alman görmemişlerdir. Nasıl bize sorulmadıysa, onlara da sorulmamıştır" diyordu. [6] Tüm savaş bir kapandı.

Buna verilen birçok tepki vardı. Askerlerin çoğu, emirlere itaat ettiler ve savaşta çarpıştılar. Bazılarında boyun eğmiş bir güçsüzlük duygusu hakimdi. Bazılarında bir küskünlük ve kızgınlık vardı. Bazıları, düşman hatlarındakilerle açık ya da kapalı bir şekilde işbirliği yaparak şartları hafifletmeye çalıştılar. İngiltere'ye dönen birkaçı, ya savaş karşıtı kampanyalar yaptılar ya da en azından insanları savaşın doğasının ne olduğuna dair bilinçlendirmeye çalıştılar.

İtaat, Teslimiyet ve Kızgınlık

Her iki tarafın askerlerinin savaşmayı reddetmeleri çıkarlarına olurdu. Ama böyle bir şeyi ayarlamak imkansız gibiydi ve birçoğu için de böyle bir seçenek zaten yoktu. Askerlerin hepsi savaşın bir zulüm olduğu konusunda aynı tutarlılığa veya fikir birliğine sahip değillerdi. Birçoğu, resmi beyanlar ve daha şüpheci görüşler arasında gidip geliyordu. Savaşmayı reddetmek, askerler arasında büyük bir hızla yayılmaması halinde hiçbir fayda sağlama-

yacaktı. Yetkililerin buna karşı koyması ve askerler arasında fikir birliğinin olmaması, bunu fazlasıyla ihtimal dışı kılmaktaydı.

Çoğu zaman, emirlere itaat etmek dışında ciddi alternatifleriniz yoktu. Bu o kadar açıktı ki sadece çok az sayıda kimse savaşa devam etmeyi reddetmeyi düşünmüştür. Onbaşı Joe Hayles'in bu konudaki bir yorumu, onun cesaretini ve ordunun disiplinini yansıtmanın yanında, aynı zamanda herhangi bir alternatifin düşünülemezliğini de yansıtır: "Biz ilk dalgadaydık ve müfreze komutanımız Fitzgibbon, en önümüzde, en ilerideydi. Bizi adeta biçtiler! Sağınızda solunuzda insanlar yere yığılıyorlardı ve tabii siz ileri doğru gitmeye mecburdunuz."[7]

Birçokları bu nafileliği ve savaşı durdurmanın açık biçimde imkansızlığını gördü. Otobiyografik romanında Siegfried Sassoon, bir yaz gecesinde geç vakit Somme'da yürürken duyduğu çaresiz teslimiyet duygusunu şöyle anlatır:

> Tahta bir köprünün korkuluklarına dayanarak sazlarla kaplı küçük derenin koyu yeşil karanlığına baktım, fakat düşüncelerim, bu kadar büyük bir mutsuzluğun gücü karşısında çaresizdi. Ben, Avrupa'nın tarihini değiştiremezdim veya topçulara ateşi kesmelerini emredemezdim . . . Bir Asteğmen, hiçbir şeye kalkışamaz – yalnızca üstlerini tatmin edebilir; ve epey düşündükten sonra, şu sonuca vardım ki Armageddon benim tek başıma anlayabileceğimden çok daha büyüktü.[8]

Birçoğu, üst rütbeli subaylara ve onların karargahlarda hazırladıkları planlara kızıyordu. Passchendaele'deki çarpışmalar 1917 Temmuzunun sonundan, Kasım ayının başlarına kadar devam etti. Ölen veya yaralanan 300.000 İngiliz ve 200.000 Alman askerine karşılık, çok ufak bir arazi parçası kazanılmıştı. Savaşın ilk birkaç gününden sonra, General Gough, ilk hücumda yer alanlardan sağ kalanları denetlemeye geldi. Atından inmeden, "Evet, elinizden geleni en iyi şekilde yaptınız. Kayıplarınızdan dolayı müteessirim. Ama hepinizin onların intikamını almak istediği-

nizden eminim, bu nedenle sizin de yer alacağınız bir birlik hazırlıyoruz. Böylece cepheye dönüp arkadaşlarınızın öcünü alabileceksiniz," dedi. Bir asker, öfkeyle bağırdı: "Siz eli kanlı bir kasapsınız." Gough, bunu duymazlıktan geldi ve atını sürerek oradan ayrıldı, fakat bu olaydan sonra "Kasap Gough" olarak anıldı. [9]

Dünün Düşmanları

Bazen bir an için bir alternatif belirebiliyordu. Düşman hatları arasında ara sıra kardeşçe dostluklar yaşandığı da görülmüştür.

1914 Noeli bunun en çarpıcı örneği olmuştur. Teğmen Johannes Neumann, Alman hatlarından baktığında şunları görmüştü: "Askerlerimizin düşman askerleriyle sigara, içki ve çikolata değiş tokuşu yaptıkları inanılmaz bir manzaraya şahit oldum." İskoç bir asker, bir futbol topu getirdi ve İskoç ve Alman şapkalarının belirlediği kaleler arasında futbol oynamaya başladılar. Almanlar 3–2 kazandı "Bizim çocuklar, çıkan rüzgar eteklerini uçurduğunda İskoçların kiltlerinin altına don giymediklerini görünce, kahkahayla gülmeye başladılar ve 'dünün düşmanlarından' birinin arka tarafı bir an için görününce, yuhalayıp ıslık çaldılar. Fakat bir saatlik futbol maçından sonra, komutan olanları duydu ve bunu kesmemizi emretti."

Cephenin bir bölümünde, Almanlar siperlerinde Noel yemeği hazırladılar ve İngilizlere beraber yemeyi teklif ettiler. İngilizler daveti kabul etmeyince, "Almanlar onları bacaklarından sürüyerek, siperlere getirdiler."[10] Teğmen Cyril Drummond, diğer bir teması anlatır. Bağırarak birbirlerini davet ettiler ve sonra bir Alman askeri, siperinden çıkarak İngiliz tarafına doğru yürüdü: "Karşı karşıya geldik ve çok ciddi bir biçimde birbirimizi selamladık." Daha sonra iki taraftan da çıkanlar oldu ve karşılıklı hediyeler alınıp verildi. "İçlerinden biri, 'Biz sizi öldürmek istemiyoruz ve siz de bizi öldürmek istemiyorsunuz, öyleyse niye ateş edelim?' dedi."[11]

Bu ateşkes bazı bölgelerde, Noel'den sonra da birkaç gün sürdü. 30 Aralık'ta, Teğmen J.D. Wyatt, şöyle yazmıştır:

> Hala savaş yok! Fakat öğle yemeği zamanı bir mesaj geldi. Almanlar göndermişti. Generallerinin öğleden sonra geleceğini ve her şeyin olağan görünmesi için bize biraz ateş açabileceklerini, bu nedenle siperlerde dikkatli olmamızı söylüyorlardı!!! Ve işte savaş!! Dediklerini yaptık ve öğleden sonra 3.30'da birkaç el ateş edildi.[12]

Yaşa ve Yaşat

Bazen, hiçbir somut temas olmaksızın "yaşa ve yaşat" politikasının yeşerdiği de olmuştu. Karşılıklı olarak ateş etmekten kaçınmak, her iki taraftan da hayatlar kurtarabilirdi. Boesinghe Köyü'ndeki zayıf savunmadan endişe eden Edmund Blunden, "Geleceğimiz, kısaca, siper savaşının en mantıklı ilkelerinden biri olan 'yaşa ve yaşat' ilkesinin iki tarafça da gözetilmesine dayanıyor," demişti.[13] Robert Graves, her iki tarafın da, bir su baskınından kaçmaya çalışırken ve hatta bazen savunma önlemleri alırken, birbirlerini görmezden geldiklerinden bahseder: "Bazen, düşman tarafların neredeyse aynı çekici kullanarak savunma direklerini çaktıkları söylenirdi. Almanlar, yaşamaya ve yaşatmaya bizden çok daha fazla hazır görünüyorlardı."[14]

Tony Ashworth, bu sözlerle dile getirilmemiş işbirliği üzerine yaptığı incelemesinde, belirli maksatlarla yapılan bu kısa anlaşmaların diğer alanlara da yayıldığını ve ortak empatinin başlangıcı olduğunu ileri sürer: Eğer düşmanın kahvaltısını huzur içinde yapmasına izin verirsek, onlar da bizim için aynı şeyi yaparlar. Bunu yapmaları hem empatiyi hem de hatlar arasında iletişim kurmak için bir şey yapmadan bekleme uygulamasını güçlendirmiştir."[15]

Yaşa ve yaşatın bir yönü, topların ayinsel kullanımıydı. Lord Reith, şöyle yazmıştır: "Bu iş çok ilginç. Düşman, siperlerimize birkaç mermi gönderiyor. Bakın hedefi tam tespit etmiş durumdayız. Sakın olmayacak bir şey yapmayın. Bizim topçularımız cevap veriyorlar. Biz de sizi tam hedefledik, hem siperleri hem de top bataryanızın yerini. Daha fazla saçmalık yok. Yaşa ve yaşat."[16]

Cephenin bazı bölümlerinde değişmeyen hedefler ve zamanlama, bu söze dayalı olmayan karşılıklı anlaşmanın bir parçasıydı. Tahmin edilebilirlik, her iki tarafta da kayıpları en düşük seviyeye indirirken, üst rütbeli subaylara harekatın devam ettiği izlenimini veriyordu.

Robert Axelrod, Ashworth'ün çalışmalarına dayanarak, bu yaşa ve yaşat politikasını mahkumların ikilemindeki işbirlikçi kısasa kısas stratejisi için örnek olarak kullanır.[17] Kısasa kısas, karşı tarafa kolayca anlatılabilecek kadar basit bir politikadır. Kendilerini içinde buldukları kapanın etkisini en aza indirmek üzere her iki tarafa da akılcı bir şekilde işbirliği yapma imkanı verir.

Yaşa ve yaşat, mahkumların ikilemine mükemmel bir örnek değildir. Düşmana ateş açmak (arada işbirliği olmaması halinde) şeklindeki kişisel çıkarları koruyan eylemin, mahkumların ikilemindeki itiraf etme eylemine kıyasla fayda sağlama ihtimali çok daha düşüktür. Axelrod, büyük bir savaşta düşmanı zayıflatmanın, yaşama şansını kolaylaştıracağını söyler. Bu, önemli bir noktadır. Fakat takviyenin gelmesi ve askerlerin yer değiştirmeleri gibi faktörler nedeniyle, ateş etmenin avantajı, itiraf eden mahkumun kazanacağından çok daha riskli ve uzak görünür.

Ancak taburlar gerçekten de belirli bir süre boyunca hiçbir şey yapmadan öylece durmuşlardır ve bu nedenle söz konusu durum, bir dereceye kadar tekrarlanan bir mahkumlar ikilemine dönmüştür ve bu noktada da işbirliği yapmak akıllıcadır. Taburlar yer değiştirdiğinde ayrılanlar, yerlerine gelenlere bu sessiz anlaşmayı bildirirlerdi. Düşmana vurmak için ateş etmek bir ihlaldi, böyle yapmamak da işbirliğiydi. Kısasa kısastan yaşa ve yaşat politikası doğmuştur.

Ahlaki Kaynaklar

Zaman zaman savaşta ahlaki kaynakların varlığı, özellikle de karşılıklı saygı ve sempati, görülebilirdi. Yaşamak ve yaşatmak şeklindeki sessiz anlaşma, iki taraf arasındaki bir ahlaki ilişkiydi.

Bu ilişkide iki tarafın da diğerinin ahlaki itibarına duyduğu saygı bazen ortaya çıkardı.

Bu politikanın uygulanmasının bozulduğu hallerde, çok belirgin bir özür beyan edilebilirdi. Örneğin Alman ordusunun bir Saksonya birliği tarafından, Noel ateşkesinde yapıldığı gibi: "Bir gün, Dublin Fusiliers'den bir asker, Plugstreet Ormanı'ndan gelen bir kurşunla vurularak ölünce, Saksonyalılar hemen birini gönderip özür dilediler ve atılan kurşunun onlarla hiçbir ilgisi olmadığını, kurşunun sol yanlarında konuşlanan Prusyalılarca atıldığını söylemişlerdi."[18]

Karşı tarafın ne istediğini, örneğin huzurla kahvaltı etmek, anlamada yatan empati, sempatiye çok yaklaşmış durumdaydı: Birbirlerine sempati duymayı umut ediyorlardı. Sempatinin iki taraf arasındaki resmi düşmanlığın sert kabuğunu kırdığı durumlar da olmuştur. Fransızların siper gazetelerinden birinin muhabiri, ölen bir arkadaşlarını taşıyan iki Alman askeri ile karşılaşan Fransız askerlerini şöyle anlatır: "Bu üç adam çok iyi arkadaşlar olmalıydılar. Yaralı arkadaşları ölünce, yaralı olmayan iki askerin gözleri yaşlarla doldu ve biri, yavaşça eğilerek çok büyük bir acı içinde olan arkadaşına, uzun bir süre sarıldı. Böyle bir ıstıraptan çok etkilenen Fransız askerler, o anda içinde bulundukları kritik duruma rağmen, önce durdular, sonra yollarına devam ettiler."[19]

Sempati, her iki tarafın da yaralılarını toplarken veya tedavi ederken rahat bırakılmaları için karşılıklı olarak kendilerini kontrol altında tutmalarına yardımcı olmuştur. Bu kendine hakim olma duygusu, bazen daha derin bir şeylere de dönüşüyordu. Er Moodie, Almanlara seslenerek gelip yaralılarını almalarını söylediğini hatırlıyor:

> Başlangıçta oldukça şüphe içindeydiler ve sadece miğferlerini görebiliyorduk, fakat onlara ateş etmeyeceğimize söz verdik ve bunun üzerine demir haç nişanı taşıyan biri, bizim tel örgülere doğru gelerek bir yaralıya yardım etmeye başladı. Diğer biri onu takip etti ve tezahüratlarımız arasında yaralıyı taşıdılar. Ancak gitmeden önce, siperden çıkan ilk asker, bizi selamladı ve "Te-

şekkür ederim beyler, hepinize çok teşekkür ederim. İyi günler," dedi. Bu olay bir süre boyunca kafamı çok meşgul etti ve bir gün tekrar arkadaş olabilmeyi diledim.[20]

Mahkumların ikilemine dayanan düşünce günümüzde çok etkili olduğundan, çıkarların karşılıklı olarak gözetilmesinin bu sınırlamalara nasıl katkıda bulunduğunu görmek çok kolaydır. Bu, elbette bir güdüydü. Tıbbi müdahalenin ve kurtarmanın engel olmadan yapılması, kendileri de yaralanma riski taşıyan askerlerin çıkarınadır.

Fakat güdüleri muhtemelen bunların da ötesine geçmiştir. Acı içinde olan bir diğer asker için, öteki taraftan bile olsa, sempati duyulur. Burada ahlaki kimlik bir rol oynamış olabilir: Şeref duygusu, geleneksel şövalyelik ruhu ile yakından ilişkilidir. Ve aynı zamanda karşılıklı saygı vardı ve bu, özellikle de karşı tarafın yaralılarını kurtarmak için riske girdiği görüldüğü zamanlarda uyanıyordu. Yalnızca şahsi çıkarların hesaplanması, bir taraftaki tezahüratı ve diğer tarafın gösterdiği nezaketi açıklamaz. Bu tür bir şövalyeliğin sonucu, Er Moodie'nin "Bir gün tekrar arkadaş olabilmeyi" dilemesi gibi hiçbir hesaba dayanmayan düşünceleridir.

Bu gibi olaylarda, ahlaki kaynaklar bir an için ortaya çıkabilir, ancak kapan o kadar güçlüydü ki oldukça etkisiz kaldılar. Etkileri yalnızca bölgesel olabildi. Bazı silahlar ateşlenmedi. Bazı yaralılar kurtarıldı. Fakat karşılıklı saygı ve sempati, savaşı durduracak güce sahip değildi.

Yetkililerin Tutumları

Yetkiler, kapanı kurulduğu yerde tutmakta kararlıydılar. Onlar için bir Noel ateşkesi, tahmin edersiniz ki hiç de hoş bir şey değildi. Teğmen Cyril Drummond, şunları söylemişti:

Savaş bir farsa dönüşüyordu ve yukarıdakiler bu ateşkesin hemen durdurulmasına karar verdiler. Alayımıza ve tabii ki benim topçu

> bataryama Alman destek hattının arkasındaki bir çiftliğe ertesi sabah ateş açılması emri geldi . . . Almanlara birini göndererek olacakları haber verdik ve ertesi sabah saat 11'de çiftlik evine 12 top mermisi yolladım. Elbette orada kimse yoktu. Ama bu, ateşkesi bozdu.[21]

1915'te her iki taraf yetkilileri, artık Noel dostluk gösterilerine izin verilmeyeceği yolunda emirler verdiler, fakat yer yer ateşkesler yaşanıyordu; bunlar arasında en az bir futbol maçı ve aradaki insansız bölgede iki tarafın rahiplerinin beraberce dua ettiği bir buluşma sayılabilirdi. Fransızlar ve Almanlar, siperlerinden birbirlerine Noel ilahileri söylüyorlardı. İnsansız bölgedeki bir buluşmada Almanlar ateş etmek zorunda olduklarını, ama havadan ateş edeceklerini söylediler ve öyle de yaptılar. Yetkililer, temasları durdurmak için müdahale ettiler ve Tümgeneral Cavan olaylardan birini kınayan bir duyuru yayınladı: "İlk olarak çok sayıda silahsız Alman grubu ortaya çıkmıştır, fakat bu bir mazeret değildir; bu olay beni kelimelerle ifade edemeyeceğim kadar çok müteessir etmiştir."[22] Üstlerin bu durumu tasvip etmemeleri, temaslara hiçbir zaman tamamen mani olamadı – 1916'da Loos'ta ve 1917'de Oppy'de Noel ateşkesleri yapıldı.

Yetkililerin dostlukları keşfedip ortadan kaldırma çabaları yalnız Noel'le sınırlı kalmadı. 1916'da Givenchy'de, bir Alman subayı ve yirmi kadar askeri, siperlerinden çıkarak "Günaydın Tommy, bisküviniz var mı?" diye seslenmeye başladılar ve İngilizleri kendilerine katılmaya davet ettiler. Orada bulunan iki İngiliz subayı, Almanların üzerlerine ateş açılmaması için emir verdiler. Karşılıklı bağrışmalarla biraz sohbet edildi ve sonra herkes kendi hatlarına geri döndü. Daha üst rütbeli subaylar olanları duyunca, iki subayı düşmana ateş ettirmedikleri için tutuklattılar. İki subay, tutuklu olarak Somme Muharebesi'ne gönderildiler.

Bazı, daha düşünceli subaylar, bütün bunların ne anlama geldiğini enine boyuna düşünmüşlerdir. Albay W.N. Nichol-son, şunları yazmıştır.

> Komutanların iki tarafın askerlerinin arkadaş olma ihtimallerinden korkmaları gerektiği düşüncesi, modern savaşa ilişkin bir yorumdur. Bizim askerlerimizin Almanlarla, savaşın sıcak anlarını veya vurulan bir darbeye karşılık vermeyi bir kenara bırakacak olursak, hiçbir kavgaları yoktur. Eğer tüm ordular dost olsalardı, her iki tarafın siyasetçileri sorunlarını çözmek için çok acı çekerlerdi. Somme Muharebesi'nden sonra, tüm siper hatlarında on beş gün süren bir ateşkes ilan edilmiş olsaydı, savaş sona erebilirdi – ve annem acaba o zaman ne derdi?[24]

Yetkiler "yaşa ve yaşat"tan nefret ediyorlardı ve düşman askerlerini kendi siperlerinde öldürmek veya yakalamak için bir "baskın" sistemi kurdular. Bu baskınlarda sessiz işbirliği yapma veya savaşıyor gibi görünme şansı yoktu. Edmund Blunden, " 'Baskın' kelimesinin tüm savaş lügatı içinde sıradan fanilerin midelerinde batıyorlarmış hissini en çabuk uyandıran tek kelime" olduğunu yazmıştır. Blunden, Albay Grisewood'a, çok güçlü savunulan bir mevziye geceleyin ve hiçbir hazırlık olmaksızın baskın yapılması yolunda gelen bir emirden bahseder. Albay, emri yerine getirmeyi reddeder ve "umursamazlığın ve kibrin kurbanı olan başka bir bölüğün askerleri hayatlarını kaybetmeye zorlanır." Böyle bir baskından sonra, bir General bir nöbetçi erine, saldırı için ne düşündüğünü sorduğunda, nöbetçi eri "Kasap dükkanı gibiydi," diye cevaplamıştı. [25]

Savaşı idare edenler, korkunç cezalar uygulayarak askerlerini kapanın içinde tutmuşlardır. Savaşmayı reddetmek, ölüm cezası riskini göze almaktı. Yüzlerce kişi, çoğunlukla "korkaklık" nedeniyle kurşuna dizildi ki bu durum günümüzde, savaş deneyiminin getirdiği psikiyatrik sorunlar olarak tanımlanmaktadır.

Robert Graves, "düşman karşısında utanç verici bir şekilde silahını bırakmakla" suçlanan İrlandalı bir çavuşun yargılanacağı bir askeri mahkeme duruşmasına üye olarak atanmasını anlatır. Yoğun bir bombardıman altında çıldırmış bir şekilde tüfeğini atarak müfrezesiyle beraber kaçmaya başlamıştı. Graves, tıbbi

mazeretler dikkate alınmaksızın korkaklığın ölümle cezalandırılmasının zorunlu olduğu şeklindeki gizli emri biliyordu. Bu işte rol almaya karşı çıktı: "Reddedecek olursam, beni de askeri mahkemeye çıkarırlardı ve yeniden oluşturulacak bir mahkeme, çavuşu her halükarda ölüme mahkum ederdi. Buna rağmen, aynı şartlar altında benim de işleyebileceğim bir suç nedeniyle bir ölüm emrini imzalayamazdım."[26] Mahkemede onun yerini almaya talip başka bir subay olduğundan, Graves bu ikilemden kaçabilmiştir. Graves, bu konuda talihliydi. Genellikle yetkililerin kapanlarına kısılanlar yalnızca "korkaklık" gösterenler değil, aynı zamanda askeri mahkemelerde ve infazlarda görev alanlardı. Robert Graves'in takdir edilmesi gereken bu isyanına rağmen, İrlandalı çavuş, yetkililerin onun için düzenlemiş oldukları ölümden kaçamadı.

Daha Büyük Bir Kapan

Dostluk ve yaşa ve yaşat politikası, kısmen duygulardan, kısmen de kapana kısılmışlığın dehşetini azaltmak için girilen akılcı işbirliğinden doğmuştur. Ancak bu gayretler ne savaşı durdurabilmiş, ne de çarpışmaları ya da baskınları.

Belki de Albay Nicholson'ın düşündüğü gibi, tüm cephelerde iki haftalık bir ateşkes savaşı sona erdirebilirdi. Eğer ateşkes bir su baskını ile birleşseydi ve her iki tarafın askerleri birbirlerini kurtarmaya başlamış olsalardı, barış ihtimali daha da büyük olabilirdi; fakat olayların o dönemdeki asıl seyirleri içinde her iki taraftaki yetkililer, barışın gelmemesi için varmış oldukları sözlerle dile getirilmemiş anlaşmada başarılı oldular.

Kamuoyunun savaşın aleyhine dönmesi daha muhtemel bir umut gibi görünüyordu. Muhakkak ki siperlerden yaralı veya izinli olarak evlerine gidenlerin bazıları savaşın aslında nasıl bir şey olduğu hakkında insanları eğitmeye çalışmışlardır. Propaganda o kadar savaş yanlışı bir atmosfer yaratmıştı ki eve dönen askerleri dinlemekten çok onları "kahramanlar" olarak karşılıyorlardı. *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*'da Erich Maria Remarque, izinli olarak Almanya'ya gitmenin sıkıntısını anlatır. Cephenin

nasıl olduğu hakkında bir şey söylemeye, işin aslında çok farklı olduğunu anlatmaya çalışmanın, vatansever sivillerin üzerinde hiçbir tesiri yoktu. Eski okul müdürü, ona strateji hakkında bir ders vermiş ve Remarque'nun savaşın aslında insanların düşündüğünden çok farklı olduğu yönündeki sözlerini dinlememişti bile. Remarque'nun babası da ona cephe hakkında sorular soruyordu: "Bana aptalca ve rahatsız edici gelen bir merakı var; artık onunla aramızda gerçek bir bağ yok gibi . . . artık buraya ait olmadığını fark ettim, bu tamamen yabancı bir dünya."[27] Aynı şey, müttefiklerin tarafında da geçerliydi. Robert Graves, 1917'de yaralandıktan sonra karşılaştığı yabancı atmosferi şöyle tarif eder: "Biz eve dönen askerlere İngiltere garip görünüyordu. Her yerde vahşi bir şekilde sürüp giden, savaş çılgınlığını anlayamıyorduk. Siviller farklı bir dil konuşuyorlardı; ve bu gazetelerin diliydi. Evde anne ve babamla ciddi bir şekilde konuşabilmek hemen hemen imkansızdı."[28] Her iki tarafta da, kapanın dışındaki gardiyanlar, gazetelerde her okuduklarına inanan sivillerdi.

20. BÖLÜM

Anayurt Cephesi

> Halkın neler olduğunu bilmediği doğru değildir. Herkes, anne babaların kapılarını, o çinko tabutlara veya eve mahvolmuş ve sakat bir şekilde dönen oğullarına açtığını görebiliyordu. Bunlardan radyo ve televizyonda bahsedilmiyordu elbette, aynı şekilde gazetelerde de . . . Biz nasıl insanlarız ve bu şeyleri yapmalarını çocuklarımızdan istemeye ne hakkımız var? Biz, geride, evde kalanlar, ellerimizin onlarınkinden daha temiz olduğunu nasıl iddia edebiliriz? . . . Makineli tüfek ateşine tutulan ve terk edilen köylerin yükü, onların vicdanlarında değil, bizimkinde. Asıl katiller bizlerdik, onlar değil ve başkalarınınki ile beraber kendi çocuklarımızı da öldürdük.
>
> A. Golubnichaya'nın Svetlana Alexievich'in *Zinky Boys* adlı kitabında Afganistan'daki Sovyet savaşına ilişkin sözleri.

Immanuel Kant, mutlak bir monarşiyle yönetilen bir devlette savaş çıkmasının çok daha kolay olduğunu söyler. Bu tür bir yönetici, savaşta bir şey kaybetmez, kendi masasındakilerin ve eğlencelerinin tadını çıkarmaya devam eder: "Bu nedenle en önemsiz nedenlerle bile, sanki bu bir tür partiymişçesine savaş açmaya karar verebilir." Kant, "Savaşın getireceği ıstırabı çekecek olanların savaşı kabul etmeleri şart olsaydı, barış olma olasılığı daha yüksek olurdu," demiştir.[1] Yirminci yüzyıl diktatörlerinin çıkarttıkları savaşlar, Kant'ın mutlak güç konusundaki kasvetli görüşünü desteklemektedir, ancak Kant rızaya dayalı yönetim konusunda biraz fazla iyimser düşünmüş gibi görünüyor. İnsanların nasıl yönlendirilebileceklerini, entelektüel ve duygusal kapanlara nasıl çekilebileceklerini önceden görememiştir.

Kapana kısılmak, karmaşık ve bazen de karşılıklı bir olaydır. Erich Maria Remarque ve Robert Graves, bir savaş kapanına kısılmış olabilirler, çünkü "ev"deki halk, bunu destekliyordu. Bu halk, liderleri ve medya tarafından yayılan umursamazlığın ve yanlış bilgilendirmenin kurbanı olabilir. Gazeteciler tüm doğruları söylemeyi çok zor bulabilirler ve bunun sonucunda da kendilerini başta yetkililer, ardından da haber kurumlarının halkın hislerine karşılık verme biçimleri tarafından kapana kısılmış hissedebilirler. Hatta bazen hükümetler bile, insanların beklentileri nedeniyle kapana kısılabilirler.

Savaş zamanının havası önemlidir. Savaşın yükselen duyguları, sivillerin dünyasına da bulaşır. Bir savaş beklentisi, ona karşı olanları bile heyecanlandırır: "Kendim için endişeliyim. Körfez'deki savaşa kesinlikle karşıyım, ama ihtimalinin bile beni heyecanlandırdığını görüyorum. Ben hasta mıyım veya benim gibi düşünen binlercesi daha var mı? Bu konuda ne yapabiliriz?"[2] Winston Churchill, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce, kendisinin de aynı hisleri taşıdığını görmüş ve eşine şunları yazmıştı: "Her şey bir felakete ve çöküntüye doğru sürükleniyor. İlgiliyim, heyecanlıyım ve mutluyum. Böyle yaratılmış olmak korkunç, değil mi? Tanrı'ya bu korkulması gereken düşüncesizce hislerimden dolayı beni affetmesi için yalvarıyorum. Yine de barış için elimden gelenin en iyisini yapacağım ve hiçbir şey beni yanlış bir darbe vurmaya itemez."[3]

Savaşın başlangıcında siviller arasındaki yükselen duygusal yoğunluk sürmeyebilir. Fakat ondan sonra savaş değişen inançlar ve tutumlarla sürdürülebilir. Bu, entelektüel kapanı yaratır.

Rakip Öyküler

İnançlar savaşlara neden olabilir. Haçlı seferleri, bir dizi dini ve siyasi inancı savunmak veya yaymak üzere yapılır, ancak gerçek haçlı seferleri enderdir. Bazen tam aksine, büyük davaya inancı savaş şekillendirir. Saldıranın kim olduğuna ve hangi tarafın bar-

barca zulümler yaptığına dair birbiri ile çatışan inançları biçimlendirir. Bu açıklamalar, çatışmayı kuvvetlendirir.

Genelde, rakip öyküler birbirine hiç benzemez. Japonya'nın Pearl Harbour baskını, Batıda klasik bir kışkırtılmaya dayalı olmayan saldırganlık örneği olarak görülür, ancak dönemin Japon beyanları, bunun Amerikalılar, İngilizler, Çinliler ve Hollandalılar tarafından Japonya'nın askeri ve ekonomik olarak kuşatılmasının bir karşılığı olduğunu söyler. 1943'te Büyük Doğu Asya Savaş Araştırması Komisyonu, "Kibirli Anglo-Saksonlar, beyaz adamın yükü ilkesi uyarınca, dünya hegemonyasını ele geçirmek için Japonya'yı boğmaya çalıştılar. Kuşatma, 'Japonya'nın önündeki seçeneklerin intihar etmek ya da yok olmak' olduğu anlamına geliyordu. Japonya, kendini savunmak için ayaklandı," demiştir.[4]

Öykü, çoğu zaman tarihi kıyaslamalarla da desteklenir. Neville Chamberlain, Hitler'le Münih Anlaşması'nı yaptığında çok saf davranmıştır, ancak Münih'ten çıkarılan dersler hem çok geniş hem de çok kaba biçimlerde uygulanmıştır. Ülkeler kısmen Nasır'ın veya Saddam Hüseyin'in "başka bir Hitler" olmaları nedeniyle, bu düşünce üzerinde herhangi bir eleştirel dikkat harcanmadan, savaşmaya gitmişlerdir. Savaş devam ettikçe de, öyküler daha duygu yüklü ve inançlar daha aşırı hale gelir.

Bu duygu yüklü savaş öyküleri hakkındaki neredeyse tüm bilgiler, haberlere dayanır: 1914'te gazetelerden, günümüzdey-se genellikle televizyondan. 1914'ten beri, bu haberlerin eksik ve güvenilir olmadığının daha iyi farkına vardık.

Haberleri Sansürlemek

Savaş hükümetlerinin, asıl tabloyu saklamak için birden fazla nedenleri vardır. Elbette ki salt askeri sebepler vardır. Bir savaşın içinden haber geçen gazetecilere, diğer tarafa yardım etmelerini önlemek için sansür uygulanır, fakat bu sansür, başka sansürleri de doğurur.

Hükümetler, işlerin kötü gittiğini kabul ederek müttefiklerinin cesaretlerini kırmak veya düşmanlarının moralini yükseltmek istemezler. 1963 Aralığında ABD Savunma Bakanı Robert McNamara, Başkan Johnson'a Vietnam'da savaşın çok kötü gittiğini bildirdi. Durumu "son derece rahatsız edici" olarak niteledi ve mevcut eğilimler doğrultusunda Komünizmle yönetilen bir devlet kurulması ihtimalinin çok yüksek olduğunu söyledi. Fakat basınla konuşurken, "Güney Vietnamlıların planlarını tekrar gözden geçirdik ve başarılı olacaklarına inanmamız için her sebep mevcuttur," demişti. Çok sonraları, McNamara bu yorumunu "en fazla bir mübalağa" olarak değerlendirmiş ve o günkü samimiyetsizliğini şöyle ifade etmiştir:

> Belki de üst düzey bir hükümet yetkilisi, bir savaşın ortasında bundan daha dürüst olamazdı. Cesaret kırıcı düşüncelerin desteklemeye çalıştığımız tarafın (Güney Vietnamlılar) yanı sıra, yenmeye çalıştığımız taraf (Vietkong ve Kuzey Vietnamlılar) üzerindeki etkilerinin de farkına varmamış olmamam mümkün değildir. Bu çok derin, ebedi ve evrensel bir etik ve ahlaki ikilemdir: Savaş ve kriz zamanlarında, üst düzey hükümet yetkilileri, nasıl düşmana yardım etmeden ve onları rahatlatmadan kendi halklarına karşı dürüst olabilirler?[5]

Bu tür "mübalağalar" ilk zamanlarda, makul tartışmaların yapılamamasına ve sonuçta Amerika'nın Vietnam felaketine kolayca düşmesine neden olmuştur.

Hükümetler, aynı zamanda kendi halklarını da savaşa inançlı tutmak isterler. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'de yeni oluşturulan Enformasyon Bakanlığı'nın başlıca görevi buydu. 1918'de, bu bakanlığın çalışmalarıyla ilgili olarak yayınlanan bir raporda, şu düşünce kabul edilmişti: "Propaganda, kamuoyunu yaratma ve yönlendirme işidir. Diğer savaşlarda, bu görev hükümetlerce üstlenilmemiştir." Fakat "orduların değil, ulusların arasında olan ve dünyadaki tüm insanları etkileyebilecek bir mücadelede, bu görevden uzak kalınamazdı."[6]

Liderler, bazen bilgilendirilmiş bir halkın savaşın insan hayatıyla ödenilen bedelinin çok büyük olduğunu görebileceklerini bilirler ve bu nedenle gerçekler dikkatli bir şekilde süzgeçten geçirilir. 1917'de, Başbakan David Lloyd George, cepheden dönen gazeteci Philip Gibbs'in Batı Cephesi'ni anlattığı bir yemeğe katılmıştı. Lloyd George, daha sonra şunları söylemiştir: "Olaylar karşısında katılaşmış siyasetçiler ve gazetecilerden oluşan dinleyici topluluğu bile fazlasıyla etkilenmişti. Eğer halk gerçeği bilseydi, savaş yarın durdurulurdu. Ama tabii ki bilmiyorlar ve bilemezler de . . . Bu, insan tabiatının kaldırabileceğinden çok daha korkunç bir şey ve bu kanlı işi daha fazla sürdürebileceğimi sanmıyorum: İstifa edeceğim."[7]

Sırrı Açığa Vuranlar: Ronald Ridenhour

Bilgiyi baskı altına alanlar, yalnızca hükümetler değildir. Bazı askerler, mesleklerinin gerektirdiği işi ancak halkın gerçeği bilmesi engellenirse yapabileceklerini düşünürler. Bir Albay, Vietnam hakkında şunları yazmıştır: "Biz ordudakiler, neyin ne olduğunu çok daha iyi biliyorduk, fakat Amerikan halkının savaş karşıtlığını güçlendirme korkusundan, bu bilgileri kendimize saklama ve savaş alanının gerçekliklerine sünger çekme eğilimindeydik."[8]

Savaştan dönen askerler de kendi kendilerini sansürlerler. Masum insanları şok etmekten veya korkutmaktan çekinebilirler. Afganistan'dan dönen bir Sovyet askeri, "Bizi okullarda konuşma yapmaya çağırıyorlar, ama onlara ne söyleyebiliriz ki? Savaşın aslında neye benzediği kesinlikle değil, bu olamaz . . . okul çocuklarına kurutulmuş kulak koleksiyonlarından ve diğer savaş hatıralarından bahsedemem ya!" demiştir.[9] Savaşın dehşetinden bahsetme konusundaki bu nezaket, halkın savaşa verdikleri destek konusunda kendilerini daha rahat hissetmesini sağlamaktadır.

Bazıları, sırları açığa vurmaya hazırdırlar. Ronald Riden-hour, My Lai'de değildi, fakat orada görev yapan birkaç askerle beraber

savaşmıştı. Katliamı öğrenince, bunu ortaya çıkarmazsa kendisinin de bir suç ortağı olacağını düşündü. Bir mektup yazarak bunu kendi memleketinin Temsilciler Meclisi Üyesi'ne, Başkan Nixon'a ve diğer siyasi liderlere gönderdi. Beyaz Saray mektubunu dikkate almadı, fakat Temsilciler Meclisi Üyesi Mo Udall, bir tahkikat başlattırdı.

Ronald Ridenhour, bu katliamı yapanların yargı önüne çıkarılmaları gerektiğine inanıyordu, fakat aynı zamanda sorumluluğun yalnız onlara ait olmadığını da görmüştü:

> Bizler henüz çocuktuk, 18-19 yaşlarındaydık . . . Burada, emirlere itaat ederek oraya giden askerler var, emirlere itaat etmek üzere eğitilmiş olan ve emirlere anında itaat eden askerler . . . Bir şekilde buna karşı koyan yalnızca birkaç sıra dışı asker var. Ama bizler bunu yapmamalıyız – toplumumuz, yalnızca sıra dışı birkaç kişinin ahlaki davranışlar sergileyeceği şekilde yapılandırılmamalı.

Ridenhour, "ara ve yok et" görevlerini ve "serbest ateş bölgeleri"ni yaratan politika belirleyicilerin birçok sivilin öldürülebileceğini öngördüklerini anlamıştı: "Bu insanlar yargılanmalıydılar."[10]

Bu sırları açıklama anlayışı yalnızca kısmen başarılı oldu. Teğmen Calley, suçlu bulundu, fakat politika belirleyiciler konusunun üstünde durulmadı. Başkan Nixon'ın bu açığa vurmaya karşı tepkisi, Robert Ridenhour için gizli bir tahkikat açtırmak ve başkana verilen af yetkisini yalnızca Teğmen Calley için kullanmak oldu. Bu, kısmen kamuoyu hakkındaki bir değerlendirilmeye dayalı bir karar olabilir.

Haberlerin Verilmesi: Kapanın Bir Parçası Olarak Halk

Gazetecileri, savaşın tüm gerçekliğini bildirmekten alıkoyan tek şey, sansür değildir. Kendi psikolojik savunmaları da onları kapana kıstırabilir. Victoria Brittain, Vietnam'da *London Times* muhabiri olarak bulunmuştu. Daha sonraları başka bir gazeteci

ona neden bildiklerini değil de, kendisine söylenenleri yazdığını sormuştur. Kendisi de resmi brifinglere daha az, savaşın insani dehşetine daha çok yer vermesi gerektiğini kabul etmiştir. Bunu neden yapmadığına ilişkin düşünceleri şu şekildedir:

> Yetimhaneleri ve mülteci kamplarını dolaşmak, insanın gününü geçirmesi için bulabileceği en kötü yoldu. Çocuklar, her geçene sülük gibi yapışıyor, sadece bir anlık bir ilgi veya şefkat istiyorlardı; komşularını, akrabalarını ve en kötüsü çocuklarını öldüren Amerikan B-52 bombardıman uçaklarının saldırıları nedeniyle köylerini terk eden kadınların anlattıkları, hep birbirinin tekrarı olan hikayeler, insanın kanını donduruyordu. Kendi akıl sağlığınızı korumak için, düğmeyi kapatmak zorundaydınız.[11]

Bütün bunların ötesinde, muhabirler, insanların kabul edip etmeyecekleri şeylerle de kapana kısılırlar. İyi gazeteciler, halklarıyla nasıl konuşmaları gerektiğini bilirler. İnsanların beklentilerine en fazla uyan şeyi en kolay kabul ettiklerini de bilirler. 1993'te, BBC televizyonu için, Yugoslavya'daki savaştan yayın yapan Kate Adie, bunun baskısını hissetmiştir: "Evlerinde oturan izleyiciler, bir tarafla özdeşleşmeyi isterler. İyi adamlar nerede? Kötü adamlar kim? Herkesin ayrı bir marifetinin olduğu Yugoslavya gibi bir yerden yayın yaparken, hiç kimse tamamen iyi ya da tamamen kötü değildir ve bu nedenle siz de izleyicileri kaybedersiniz."[12]

Bir savaşa inanmış olan insanlar, onun haklılığının, başarısının veya yöntemlerinin sorgulandığını duymak istemezler. Gazeteler yalan söyleyebilir, çünkü insanların duymak istemeyecekleri şeyleri söylemeye cesaret edemezler. Birinci Dünya Savaşı'nda, İngiliz gazetelerinin sahipleri bunu açıkça görmüştür. Lord Rothermere, J.L. Garvin'e, "Sen ve ben Garvin, siperlerden fırlayan bu genç askerlerin cesaretine sahip değiliz. Yalan söylüyoruz ve yalan söylediğimizi biliyoruz, halka doğruları söylemeye cesaretimiz yok. Almanlardan daha fazla sayıda asker kaybımız oldu-

ğunu ve Batı Cephesi'ni yarmanın imkansız olduğunu söyleyemeye cüret edemiyoruz," demiştir.[13]

İnsanların duymak istemedikleri şeyleri haber yapanlar, düşman sempatizanı olarak damgalanma riskine girerler. Vietnam Savaşı'nda, *New York Times*'dan Harrison Salisbury, Hanoi'den doğru haberler vererek sivil hedeflerin de vurulduğunu bildirmişti. Pentagon ona, "Hanoi Times'dan Ho Chi Salisbury" diyordu. *The Washington Post*, onun Ho Chi Minh'in yeni silahı olduğunu yazıyordu. William Randolph Hearst Jr., onun raporlarını İkinci Dünya Savaşı'nda yayın yapan Lord Haw Haw'inkilere ve diğer hainlerinkine benzetiyordu.[14]

Halk hakkındaki diğer endişeler de savaşın gerçekliğini biraz törpüler. Bazı fotoğraflar kullanılamayacak kadar korkunçtur. Associated Press'in reddettiği bazı Kamboçya fotoğraflarında, öldürdüğü Khmer Rouge gerillasının karaciğerini yerken gülümseyen bir asker, başı kesilmiş cesetlerin yerlerde sürüklenmesi ve bir insan kafasının saçlarından tutularak kaynar suya batırılması gibi şeyler vardı.[15] Birçoğumuz, bu görüntülerden korunduğumuza memnun oluruz, fakat bir savaşı desteklerken de neyle hemfikir olduğumuzu tam anlamıyla idrak edemeyiz.

BBC televizyonu için Bosna'daki ölümleri görüntüleyen Martin Bell, akşam dokuzdan önce uygulanan "nezih aile saati" kurallarına takılmıştır. Buna göre cesetler, kan ve insanların moralini bozacak her şey ayıklanıyordu. Bir defasında Hırvatlar ve Müslümanlar arasındaki bir çatışmanın görüntülerini göndermişti. Karla kaplı arazide olağanüstü güzel çarpışma sahneleri çekmişti. Ancak filmin diğer bölümleri savaşın bedellerini de içermekteydi: Yakalanan Hırvatların işkenceyle öldürülüp üst üste yığılmış cesetleri ve ardından da ağıt yakan anneler ve dul eşler. Nezih aile saati kuralları, bunların hepsini yayın dışı bıraktı. Haberden geriye kalan, sadece "kamuflaj elbiseli insanların, kahramanca yıkıntılara ateş etmelerini gösteren" karelerdi. "Hatta yıkıntılar bile, bu mevsimde karlardan yansıyan güneş ışığıyla müthiş güzellikte bir manzara teşkil ediyordu. Bir Hollywood aksiyon filmi gerçeğe ne kadar yakınsa, haber de en az o kadar yakındı."

Daha sonraki yazılarında (dünyada gerçek ve özgürlük için çalışan bir güç olarak BBC için çalışmaktan gurur duyan müthiş sadık bir BBC'ci olan) Martin Bell, bu türlü habercilik için duyduğu endişeleri dile getirmişti:

> İnsanları korkutup keyiflerini bozmamak korkusuyla, yalnızca savaşı akıllıca bir işmiş gibi göstermekle kalmıyor, aynı zamanda sanki savaş, anlaşmazlıkların halledilmesi için kabul edilir bir yolmuş ve savaş kurbanları kanları dökülerek ölmek yerine, çok zarif bir şekilde ortadan kaybolurlarmış gibi yansıtmış oluyorduk. Fakat savaş gerçek ve çok korkunç. Savaş hiç de nezih bir iş değil.[16]

Haberlerin Amaçlara Hizmet Etmesi: Körfez Savaşı Örneği

Yetkililer, her zaman haberlerin "filtreden" geçirilmesi şeklinde bir sansürle yetinmezler. Gerçekle çok az bağlantısı olan bir savaş tanımı yapma yoluna başvurabilirler. Buna bir örnek, Körfez Savaşı'dır.

Saddam Hüseyin'in, televizyonu kullandığı açıktı. Stratejisinin bir bölümü, Bağdat'daki ağır kayıplara karşı oluşacak Amerikan tepkisiydi. CNN'e, dış dünya ile bağlantılarını sağlamaları için özel olarak korunan bir hat vermekle kalmadı, diğer gazeteciler Irak'tan çıkarıldıklarında bile CNN muhabirlerinin kalmalarına müsaade etti. Ayrıca televizyonu çok daha kaba propagandalar için de kullandı. Irak'ta rehin olarak tutulanlar arasında çocuklar da vardı ve bunlardan bazıları televizyona Saddam'la birlikte çıkarılarak, onlara ne kadar iyi bakıldığına dair açıklamalar yaptılar. Ve Cenevre Konvansiyonu'na aykırı olarak, müttefik kuvvetlerin uçakları düşürülen pilotları da televizyona çıkarıldılar. Bazıları ciddi biçimde çürükler içindeydi. Irak'a karşı savaşın bir suç olduğuna dair zorla söylettirildiği açıkça belli olan beyanlarda bulundular.

Saddam, ülkesini kan ve terörle yönetti. Stalin'inkine benzeyen ve infazla sonuçlanan mahkeme gösterileri yapılıyordu. Ço-

cuklar, annelerini ve babalarını ihbar etmeye teşvik ediliyor, erkekler oğullarının ve kardeşlerinin idamında görev almak zorunda bırakılıyordu. İnsanlar, Saddam'a bir eleştiri yöneltmekten dehşetle korkuyorlardı. Tüm gazetelerin birinci sayfalarında her gün onun resimleri yer alıyordu. Televizyon haberlerindeki ilk haber, her zaman Saddam'dı. Halktan bazı insanlarla konuşur, onlara bu refahlarını kime borçlu olduklarını sorardı. Beklenen şekilde verdikleri cevaplar haberlerin büyük bölümünü oluştururdu.[17]

Diğer tarafta da haberlerin amaçlara hizmet etmesi söz konusuydu. Bunra bir örnek Kuveyt'tendir. Washington'da bir senato oturumu sırasında iki kadın, Kuveyt'teki Iraklı askerlerin, hastanelerdeki düzinelerce, belki de yüzden fazla bebeği kuvözden çıkarıp ölüme terk ettiklerini bildirdiler. Kadınlardan biri, bu şekilde öldürülen kırk kadar bebeği bizzat gömdüğünü iddia etti. Öykü, daha da abartılı şekilde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde de anlatıldı ve Başkan Bush tarafından bir savaş mazereti olarak kullanıldı.

Daha sonra, BM'deki toplantıda konuşan yedi "tanık"tan beşinin, bunu belirtmeksizin sahte isim kullandıkları ortaya çıktı. Bunlardan biri Washington'daki Kuveyt sefirinin kızıydı. Kadınları ifade vermeye gönderen, Kuveyt davasını savunmak için kendilerine 10 milyon dolar ödenen bir halkla ilişkiler şirketi olan Hill and Knowlton'dı. Savaştan sonra bu iddialar, hastanedeki doktorlar tarafından yalanlanmıştır. Kuveyt'te Iraklılarca yapılan o kadar çok gerçek zulüm örneği vardı ki bu sahte iddiaya gerek duyulması hakikaten tuhaftır. Çok rahatsız edici bir şekilde bu iddia hemen kabul edilmiş, ancak amaçlanan propaganda gerçekleştirildikten sonra işin gerçek yüzü anlaşılmıştır.

Televizyonların savaşın dehşetini yansıtmasının Amerika Birleşik Devletleri'nde Vietnam Savaşı'na verilen desteğin azalmasına neden olduğu yönünde yaygın bir kanı vardır (bu, aynı oranda doğru olmayabilir). Körfez Savaşı'nı yönetenler bu konuda işi şansa bırakmadılar. *The New York Times*, haberlerin manipüle edilmesinin "aralarında Başkan Bush'un da bulunduğu hüküme-

tin en üst düzey yetkililerince bilgi akışının operasyonun siyasi emellerini destekleyecek ve Vietnam'da yapıldığı düşünülen hatalardan sakınacak şekilde yapılmasının sağlanması gerektiği yönündeki bir karar alınmasıyla başladığını" yazmıştır.[19]

Televizyonda Irak hedefleri üzerine yapılan hava saldırıları, bilgisayar oyunları gibi verilmişti. Sivil değil de askeri hedefleri vurabilmek için olağanüstü bir isabet özelliği sağlayan radarlar ve lazerlerle yönlendirilen "akıllı füzeler" övülüyordu. Savaştan sonra Amerikan Hava Kuvvetleri'nin bir sözcüsü, Irak'a atılan bombaların yüzde 9'undan daha azının "akıllı füzeler" olduğunu açıklamıştır. Geri kalan diğer kısmı oluşturan bombalar ise eski model bombardıman uçaklarından atılmıştı ve bunların da isabet oranları yüzde 25'ti.[20]

"Bilgi akışını sağlamak"tan sorumlu olanlar, Bağdat'tan pek detaylı raporların gelmesini istemiyorlardı. Gazeteciler oradan ayrılmak zorunda bırakılmışlar ve en büyük Amerikan gazetelerinin muhabirleri bölgeden çekilmişlerdi. Başkan Bush, Amerikalı editörlere bizzat telefon ederek, ekiplerini Irak'tan geri çağırmalarını talep etmişti.

Halkın kabul edebileceği, gazetecilerin kendilerini içinde buldukları kapanın bir bölümüydü. Britanya'da bazı muhafazakar milletvekilleri, Dış İşleri Bakanı'na baskı yaparak yayın kuruluşlarını muhabirlerini Bağdat'tan çekmeye ikna etmesini istediler. Aralarından biri BBC'yi "Baghdad Broadcasting Corporation"[*] diye adlandırmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nde, CNN'e haber toplamak için Bağdat'ta kalan Peter Arnett'e, Harrison Salisbury'nin Hanoi'de maruz kaldığı türden saldırılar yapıldı. Arnett, bir eleştirmen tarafından Lord Haw Haw'a benzetildi. General Schwarzkopf, vurulan sivil binaları haber yaptığı için kendisine saldırdı.

Verilen haber Bağdat'taki El Amiriya'da bulunan bir yeraltı sığınağının bir Amerikan roketi tarafından harap edilmesi olunca, bu saldırılar yoğunlaştı. Aralarında birçok kadının ve çocuğun

[*] Bağdat Yayıncılık Kuruluşu. (e.n.)

bulunduğu iki-üç yüz kadar sivil diri diri yanarak ölmüştü. Televizyondaki sahneler, bilgisayar oyunları simülasyonlarının arkasındaki gerçekliğin bazen neler olabileceğini göstermişti. Bazıları, bu haberin yayımlanmamış olmasını tercih ederlerdi. Amerika'da CNN'e, İngiltere'de BBC ve ITN'e, telefonla şikayet yağdı.[22]

Mutla Sırtı'nda geri çekilen Iraklı askerlerin katledilmeleri de savaşın hoş karşılanmayan gerçekliğinin haber yapılması konusunda soruların ortaya çıkmasına neden olmuştur. *Observer*, Kenneth Jeresky'nin çektiği Iraklı bir askerin başının fotoğrafını yayınlayınca, Britanya'da tartışmalar çıktı. Askerin saçları yanmıştı. Gözleri yuvalarından çıkarılmıştı. Ağzı ve burnu yanmış, kavrulmuştu. Fotoğraf bir yüzle, bir kurukafa arası bir şeyi gösteriyordu. Hiçbir Amerikan gazetesi resmi satın almadı.

Savaşın gerçekliğinin gösterilmesinin önemli olduğunu düşünenler de vardı. Channel Four Haberleri için savaşı izleyen Alex Thomson, bu görüşü paylaşanlardandı: "Mutla Sırtı'nda olanlar, askerlerin battaniyelerle örtülüp tüfeklerinin de göğüslerine çapraz olarak yerleştirildiği soylu bir askeri cenaze töreni değil, kendilerini kurtarmaya çalışan insanların lime lime doğrandıkları veya veya diri diri yakıldıkları bir olaydı."[23] Televizyondaki görüntülerin Başkan Bush'un halkın zafer sevinci nefrete dönüşmeden savaşı durdurmaya karar vermesinde etkili olduğu söylenir.[24]

Savaş boyunca müttefik kuvvetlerle ilgili endişe yaratacak ya da kötü içerikli haberler halktan saklanarak sansürlendi. Fotoğrafçıların ölü müttefik askerlerinin resimlerini göstermelerine izin verilmedi.[25] BBC Radyosu'nda savaşla ilgili bir program yapan Stephen Sackur, piyade hücumunda ölen on yedi Britanya askerinden kaçının Iraklıların ateşi ile öldüğünü sormuştu. Kendisine kayıplar hakkındaki detayların halka açıklanamayacağı bildirildi.[26] Bir Tuğgeneral, askerlere beklenen bir tank saldırısı hakkında brifing vermişti. Korkunç şekilde yanmış arkadaşlarının, acı dolu çığlıklarını duyacaklarını söylemişti. Bu tecrübeyi asla unutmayacaklarını ve ömürlerinin sonuna kadar karabasanlar göreceklerini anlatmıştı. Britanya'da taşra gazeteleri için muhabirlik yapan Simon Clifford, brifingi kaleme almıştı, ancak bu

bölümler, İleri İletişim Ünitesi'ndeki sansürcülerle metinden çıkarıldı.[27]

Müttefik kuvvetlerin yanında bulunan muhabirler için resmi yardım alabilecekleri ve haberleri aralarında paylaşabilecekleri ("havuz" sistemi) bir sistem kurulmuştu. Bu sisteme katılmayanların hayatı zorlaştırılmıştı. Bunlardan biri olan *Independent*'tan Robert Fisk'e "Senin Amerikan deniz piyadeleriyle konuşman ve onların da seninle konuşmaları yasak," denilmişti. Fransız televizyon muhabirleri, Khafji'deki çarpışmayı görüntüleyebilmek için hayatlarını tehlikeye atmışlardı. Hiçbir güvenlik kuralını ihlal etmemişlerdi, fakat filmlerine el konuldu: Onlar havuzda değillerdi.

Havuza dahil olanlar, sürekli eskort eşliğindeydiler. Havuz üyelerinin askerlerle konuşmaları ciddi kısıtlamalara tabiydi: Amerikan Kuvvetleriyle yapılan temaslarda daima bir Halkla İlişkiler Subayı hazır bulunurdu. NBC için haber geçen Gary Matsumoto, bu subayın görüştüğü askerler üzerindeki etkisinden bahseder: "Subay, askerin gözlerinin içine bakardı. Bir ses kayıt cihazını ileri doğru uzatıp tam askerin suratının yakınında kayıt düğmesine basardı. Bu, çok açık bir sindirmeydi . . . askerin tepkilerinden bunu anlamak çok kolaydı. Hemen hemen her görüşmeden sonra, asker derin bir nefes alır ve subaya dönerek 'İşimin başına dönebilir miyim?' diye sorardı."[28]

Time'ın Washington Büro şefi Stanley Cloud, daha sonraları "Pentagon'a Körfez Savaşı'nda her yaptığımızı kontrol etme imkanını veren, bu havuz üyeliğiydi" demiş ve şunları eklemiştir:

> Haberlerimizin her yönünü kontrol etmek için bir yol düşünmüşlerdi. Belirli noktalara girişimizi kısıtlıyor ve kendi tarzımızda haber yapmamızı engelliyorlardı. Bize devamlı bir basın toplantısı diyeti uygulayarak, bu toplantılarda haberlerin nasıl olması gerektiğine karar veriyorlardı. Ve bütün bunlara rağmen, bir şekilde onların hoşuna gitmeyecek bir haber yaparsak, bunu sansürlüyorlardı . . . Bu, basına askerlik yaptırılması gibi bir şeydi.[29]

Stephen Sackur, bir Albay'ın Britanya ordusu havuzuna kara saldırısının başladığını, ancak bir süreliğine bu haberi bildirmelerine izin verilmeyeceğini duyuruşunu hatırlıyor. Albay, şöyle demişti: "Yerinizde olsam, gider uyurdum."[30]

Havuzun bazı üyeleri, bağlı bulundukları birliklerle özdeşleşmeleri için yapılan baskıların tarafsız muhabirler olarak kendi kimlikleri için bir tehdit oluşturduğunu hissetmişlerdir. National Public Radio'nun muhabirlerinden Deborah Amos, şu yorumu yapmıştır: "Bana, sizin kara saldırısından en az iki hafta önce orada olmanızı istiyoruz, çünkü bağlı olacağınız birliklerle özdeşleşmenizi arzu ediyoruz türünden şeyler söylüyorlardı. Ben, birliğimle özdeşleşmek falan istemiyordum. Birliğimle ilgili haber yapmak istiyordum." Havuzdaki muhabirler, askeri üniforma giyiyorlardı ve Deborah Amos bunun da kendi bağımsız kimliğini yıpratacağını düşünüyordu. "Onların üniformalarını giymemizi istemelerinde sinsi bir maksat vardı ve bunu tekrar tekrar söyledim. Onların üniformalarınızı giydiğiniz zaman, kim olduğunuzu hatırlamanız çok daha zorlaşıyor."[31]

Dışarıdan bakan Robert Fisk, havuzla ordu arasındaki "neredeyse ölümcül derecede bulanık" ilişkiyi anlatmıştır. Havuz muhabirlerine Bağdat'ı bombalayan uçakların kokpitlerinden alınmış küçük Amerikan bayrakları veriliyordu. Bayrakları veren Albay, muhabirlerin de birer savaşçı olduğunu söylü-yordu. Muhabirler, korunmak için, aynı zamanda tavsiye almak ve haber yapabilmek için askerlere ihtiyaç duyuyorlardı. "Muhabirler, Suudi Arabistan'daki Batılı askeri yetkililerce açıklanan bilgilere o kadar muhtaç hale gelip teknolojilerine o kadar bağlanmışlardı ki kendilerini kapana kısılmış halde buldular."[32]

Kabilecilik

Kabilesel düşmanlıklar çok çabuk gelişebilir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından yalnızca bir ay sonra, Baş Şair Robert Bridges, *The Times*'a şunları yazmıştır:

> Bu savaş başladığından beri, anlamı bir açıdan kayda değer ölçüde değişti ve umarım halkımız bunun esas olarak tamamen kutsal bir savaş olduğunu görür. Bu, açıkça İsa ile Şeytan arasında bir savaş . . . Dünyada yok edilmeyi bu kadar çok hak eden başka bir şey asla hiç olmamıştır ve dünyadaki medeni ulusların bir araya gelerek onu evine geri yollamaları ve orada yok etmeleri en birincil görevleridir.[33]

1914'ten bu yana yaşanan olaylar, "yok etme" kelimesini kullanırken daha fazla rahatsız olmamıza neden olmuştur. Baş Şair, yalnızca soyut bir yok edilmeyi, Almanların saldırganlığının yok edilmesini mi savunuyordu? Ya da Alman ordusunu oluşturan askerlerin yok edilmelerini mi istiyordu? Kapana kısılmış rakip ordular birbirlerini katlederken, bu ahlaki bulanıklık halkın desteğinin sürdürülmesine yardımcı olmuştur.

Diğer Birinci Dünya Savaşı propagandalarında da aynı rahatsız edici husus söz konusudur. Britanya'da yaşayan Almanların göz altına alınmalarına dair yürütülen bir kampanya sırasında "İyi Bir Temizlik" başlıklı bir karikatür yayınlanmıştı. Karikatür, Britanya'yı elindeki süpürgeyle "Almanlar" şeklinde işaretlenen küçük figürleri süpüren bir ev kadını olarak gösteriyordu. Bir de üstünde "Toplama Kamplarına" yazan bir yol tabelası vardı. Bir konuşma balonunda da Bayan Britanya, "Bunun yapılması şart: Daha sonra yapacağıma en baştan yapayım da bütün tehlikeli mikroplardan kurtulalım," diyordu. [34]

Aynı kampanyanın diğer bir bölümünde Horatio Bottomley, "Bir kan davası ilan ediyorum – ister vatandaşlığa geçmiş olsun, ister olmasın Britanya'daki her Alman'a karşı yürütülecek bir kan davası. Zaten normal olmayan bir kürtaj ürününü, bir hilkat garibesini gerçek bir vatandaş yapamazsınız. Ama onu yok edebilirsiniz," demiştir. İngiliz vatandaşı olmuş Almanların, bunu belirten bir rozet takmaları ve gece sokağa çıkmalarının yasaklanması konusunda ısrar etmiştir. Çocukları okuldan atılmalıydılar. Almanlara reva gördüğü bu muameleyi, onların onurlarından yoksun bırakılmaları fantezileri ile de desteklemiştir. Savaştan sonra,

"Eğer tesadüfen bir restoranda size Alman bir garsonun servis yaptığını görürseniz, çorbanızı onun iğrenç suratına fırlatın; eğer Alman bir veznedarın yanına otururursanız, mürekkep hokkasını onun o iğrenç kafasından aşağı boşaltın.[35]

Bu histeriye rağmen, bazıları insanlıklarını unutmadılar. Oxford'daki New College'da kolejin savaşta ölen öğrencilerinin isimlerinin yazılı olduğu bir liste "Pro Patria"[*] başlığı ile asılmıştı. 1914'te ölen üç Alman askeri de kolejin öğrencileriydi. 1915'te okulu ziyaret eden bir Amerikalı, *Morning Post*'a üç Alman'ın adının bu listeye alınmasından tiksinti duyduğunu yazdı. Müdür Spooner, buna karşılık olarak "Almanların kendi ülkeleri için savaşarak utanılacak bir şey yapmadıkları" cevabını vermiş ve içlerinden birinin de "yaralı bir arkadaşını taşırken hayatını kaybettiğini" eklemişti. Spooner, "Başka bir dünyaya göç edenlere karşı bir nefret ruhu taşımak bizi ne daha iyi bir vatansever, ne de daha iyi bir insan yapar," demiştir (Daha sonra, felsefe öğretmeni H.W.B. Joseph, koleji daimi bir anıt dikmeye ikna etmiştir: "Yabancı bir diyardan gelip buranın mirasına ortak olan ve ülkelerine dönerek 1914-1919 savaşında kendi ülkeleri için ölen bu kolejin öğrencileri anısına.")[36] Ne var ki kabile ortamında bu tür istisnalar çok nadirdi.

İkinci Dünya Savaşı, basit bir kabile çatışmasından çok daha öte bir şeydi, ancak özellikle Pasifik savaşı sırasında anayurt cephesine yönelik tutum son derece kabileci ve zaman zaman da ırkçıydı.

Japon tarafında ise, bazıları kendi ırklarının üstünlüğüne inanıyorlardı. Savaştan bir yıl önce, siyasetçi Nakajima Chikuhei, dünyada üstün ve aşağı ırklar olduğunu ve aşağı ırkları yönetmenin ve aydınlatmanın lider ırkın kutsal görevi olduğunu söylemiştir. Japonlar, tanrıların ırkça saf olan torunları olduklarından, onlar "dünyadaki tek üstün ırktılar."[37]

Savaş başladığında, Amerikan ve İngiliz ırkçı klişeleri de boy gösterdi. Bir Japon romancı, "hayvan gibi duyarsız Amerikalıların

[*] Vatan için. (e.n.)

posasını çıkarmak için can attığını" yazmıştı. Bir yayında bu "hayvani" düşmanlar, iblisler, şeytanlar, zebaniler, canavarlar ve "kıllı, çarpık burunlu vahşiler" olarak tarif ediliyordu. Başka bir tanesi de yok etme çağrısı yapıyordu: "Bu insanlıklarını kaybetmiş hayvanları dövün ve öldürün! Bu, Cennetin dünyada ebedi barışın sağlanması için Yamato ırkına verdiği en büyük görevdir!" Diğer bir dergi de Amerikalılar için, "onlardan ne kadar çoğu cehenneme gönderilirse, dünya o kadar temizlenecektir," diyordu.[38]

Irkçılık, yalnızca Japonlara mahsus değildi. Amerika Birleşik Devletleri'nde Japonlar "sarı göbekliler," "sarı piçler" ve "sarı maymunlar" diye adlandırılıyorlardı. Amerikan donanmasından Amiral Halsey, "biraz maymun eti almak için yerimde duramıyorum," demişti. İngiltere'de Dışişleri Bakanlığı Daimi Sekreteri Sör Alexander Cadogan, günlüğüne Japonlar için "küçük canavar maymunlar" diye yazmıştı. Avustralyalı General Sör Thomas Blamey, Japon askerleri için "insanlıktan nasibini almamış hayvanlar," "insanla goril arasında bir şeyler" demişti.

İnsanlıktan uzaklaştırıcı aşağılamalar arasında bundan daha beterleri de vardı. Sör Thomas Blamey, "Bu haşaratı yok etmemiz lazım" diyordu. Gazeteci Ernie Pyle şunları söylemişti: "Kısa zamanda burada Japonlara insanlık dışı ve tiksindirici bir şeymiş gibi bakıldığını kavradım; tıpkı bazı insanların hamamböceklerine ya da farelere baktıkları gibi." Bazı Japon esirlerini tarif etmiştir: "Normal insanlar gibi birbirleri ile güreşiyor, gülüyor ve konuşuyorlardı. Fakat yine de tüylerimi diken diken ediyorlardı, onları seyrettikten sonra beynimi yıkamak istiyordum." Arabalara yapıştırılan çıkartmalarda Japon suratlı fareler görülmeye başlanmıştı. *The Nation*, tipik Amerikan askerinin erkekçe ölümü ile Japon askerlerinin köşeye kıstırılmış fareler gibi ölmelerini kıyaslıyordu. *New York Times*'da Japon mevzilerine karşı kullanılan alev makineleri "Bir Fare Yuvasını Temizlemek İçin" başlığıyla tanıtılıyordu.[39]

Savaşla uyandırılan kabilesel sadakat, kabilesel nefrete dönüşebilir. Müttefik ülkelerdeki Japon karşıtı ırkçılık, bazılarını baş-

ka zamanlarda onları çok şaşırtabilecek tutumlara sürüklüyordu. Bir Amerikan denizaltı kumandanı, bir Japon gemisini batırıp bir saatten fazla bir süre boyunca kurtulanları katlettiği için onurlandırılmıştı. *Time* dergisinde çıkan cankurtaran sandallarındaki kurtulan Japonların Amerikalılarca katledilmelerine ilişkin bir haber sonrasında, ahlaki eleştiri niteliğinde bir mektup gönderildi ve mektup yayınlandı. Bu mektuba verilen birçok yanıtta, Japonların yaptığı zalimliklerin bu katliamı haklı kıldığı iddia ediliyordu. Bir okuyucu, "çaresiz bir çıngıraklı yılanın öldürülmesi" derken, bir diğeri de "Amerika'da her 'kenefin' kapısına bir Japon derisinin çivilenmesi; işte görmek istediğim iyi bir Amerikan geleneği budur," demişti.[40]

Irkçılık, politikaya ilişkin tutumları da etkilemiştir. Amiral Halsey, "Japonların bir ırk olarak tamamen ortadan kaldırılmalarını" ısrarla istemiştir. Savaş İşgücü Komisyonu başkanı, "Japonların köklerinin kurutulmasını" önermiştir. Yapılan anketler, Amerikalıların yüzde 10'undan fazlasının Japonların bir halk olarak "yok edilmelerini" veya "imha edilmelerini" desteklediğini gösteriyordu. 1945 Aralığında yapılan bir ankette ise, Amerikalıların beşte birinden fazlasının Japonya'ya teslim olma şansı tanınmadan evvel daha fazla atom bombası kullanılmamasına üzüldüğü ortaya çıkmıştır.[41]

Pasifik savaşındaki karşılıklı ırkçılık çok aşırı bir örnekti. Fakat anayurt cephesindeki kabilecilik, çoğu savaşta çok önemlidir. Genellikle söylenenlere inanmak için fazlasıyla istekli olanlara yönelik resmi propaganda, onların yargılarını çarpıtıp eleştiri güçlerini zayıflatır. Erich Maria Remarque'nun ve Robert Graves'in fark ettikleri üzere, savaşın sonundaki görüntü, onun gerçekliği ile çok az ilişkilidir. Almanya'daki anayurt cephesi "yabancı bir dünya"ydı ve İngiltere'de de "yabancı bir dil konuşuyorlardı." Olayların resmi yorumu, kabileci bir dayanışma ve onunla beraber hareket etmeye hazır bir ruh hali yaratır. Anayurt cephesinde, kabilecilik ve inanç birleşerek savaş kapanının devamını sağlar.

21. BÖLÜM

Taş Yuvarlanmaya Başladı: 1914

> Savaş, insan zihni için daha önce görülmemiş bir utançtı . . . Modern Avrupalı zihinlerin öğelerin fiziksel bedenler ve güçlerin fiziksel güçler olduğu hemen hemen her durumu kontrol etmedeki başarısı ile öğelerin insanların ve güçlerin de zihinsel güçler olduğu durumları kontrol etmedeki kabiliyetsizlikleri arasındaki karşıtlık, bununla ilgisi olan herkesin hafızasında silinemeyecek izler bırakmıştır.
>
> R.G. Collingwood, *An Autobiography*

Savaş çok fazla ölüme ve ıstıraba neden olduğundan, haklı gösterilmesinin tek yolu, alternatifinin daha büyük dehşetlere neden olacağının gösterilmesidir. Fakat, tipik olarak bu bahaneyi kullanmak, yüzeysel ve izlenimlere dayalı olacaktır. Diğer yaşam ve ölüm kararlarını düşünün. Birinin ölümle sonuçlanacağı bilinen hastalığı bir kabusa dönüşünce, ailesi ve doktorlar hayat desteklerinin çekilmesi için dikkatli ve çoğu zaman çok ıstırap verici bir düşünme sürecine girerler. Bir insanın yaşaması ile ilgili kararlar çok ciddi bir şekilde alınır. Bu karar savaş hakkında olduğunda ise tam tersine son derece gevşek bir düşünme söz konusudur.

Bunun nedeni kısmen, birçok insanın savaşın çıkışını pasif olarak yaşamasıdır. Savaş, bir fırtınanın aniden çıkması gibi gelir. Hükümetten sadece birkaç yetkili tartışmalarda yer alır. Müzake-

reler kesilir: Bir ültimatom verilir. Geri kalanlarımız da televizyonda haberleri açar ve kendimizi savaşta buluruz. Çoğunlukla kararları alan liderler de büyük bir kısmının arzulamadığı bir savaş kapanına kısılırlar. 1914'te de böyle olmuştu.

1 DÖRT SAVAŞIN ÇIKIŞI

28 Haziran 1914, Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ın, on dördüncü evlilik yıldönümüydü. Askerleri teftiş etmek için karısı ile beraber Saraybosna'ya gelmişti. O gün suikasta uğraması, Avrupa'nın savaşa sürüklendiği beş haftanın başlangıcı oldu. Bu haftalarda alınan kararlardaki yetersiz düşünme, suikastın kendisiyle başlamıştı.

Suikastı yarım düzüne okul çocuğu planlamıştı. Tabancayı ateşleyen, Gaurilo Princip'di; Nietzsche'ye hayrandı ve *Ecce Homo*'dan pasajlar okumaya bayılırdı. Tutkulu bir milliyetçiydi ve suikastın milliyetçi bir isyanı başlatmasını ümit ediyordu. 1912'de Birinci Balkan Savaşı'nda çarpışmak için gönüllü olmuş, ancak çok küçük olduğu için askere alınmamıştı. Daha sonra Saraybosna'da, "İnsanlarla aram hiçbir zaman iyi olmadı. Gittiğim her yerde, insanlar beni zayıf biri olarak gördüler . . . ben de zayıf biriymişim gibi davrandım, ama zayıf değildim," demiştir. Kendisi ile görüşen bir psikiyatra idealleri için ölmek ve "ulusunun öcünü almak istediğini söylemişti. Güdüleri: intikam ve sevgi."[1]

Grubun suikastı gerçekleştirme konusundaki karara varma süreci, içlerinden biri olan Borijove Jevtiç tarafından anlatılmıştır. Yaptıkları şeyin ne kadar önemli olduğu konusundaki bilgisizlikleri göz önüne alınmalıdır. Buna rağmen, düşünme süreçlerinin niteliği konusunda hayal kırıklığı uyandırıcı bir şeyler, muhakemelerinde bir acelecilik vardır:

> Yalnızca yedi harf ve iki rakam, bizi ne yapmamız gerektiği konusunda hiç tartışmaksızın hemfikir yapmak için yeterliydi. Bu harfler ve rakamlar, o meşum tarihte gizliydi: 28 Haziran (1389'da

> Kosova'da, Türklerin Sırpları yenilgiye uğrattığı tarih). Yalnızca zalimin temsilcisi olmakla kalmayıp kendisi de kibirli bir zorba olan Franz Ferdinand, ne cüretle böyle bir günde Saraybosna'ya girerdi? Bu, planlanmış bir hakaretti. 28 Haziran her Sırp'ın kalbine derin bir şekilde kazınmış olan bir tarihtir . . . Böyle bir gün, yeni zalim Franz Ferdinand'ın, bizi ayaklarının altında ezen ordusunu sergilemek için Sırbistan'ın kapılarına dayanmasına uygun bir gün değildi. Kararımızı neredeyse hiç beklemeden aldık. Zorbaya ölüm![2]

Gülünç denilebilecek bir tarih anlayışından ve bu düşüncelerden çıkan karar, yirminci yüzyılın geri kalan kısmını tamamen mahvetmiştir. Eğer bu suikast olmasaydı, Birinci Dünya Savaşı da olmayacaktı. Rus Devrimi, Nazizm ve İkinci Dünya Savaşı bütün kaynaklarını Birinci Dünya Savaşı'ndan almış gibi görünebilir. Fakat suikastçılar, tüm bunlardan tamamen sorumlu tutulamazlar. Onları 1914'te savaşın çıkmasından tamamen sorumlu tutmak bile haksızlık olur.

Peki sorumlu kim ya da neydi? Bu sorunun cevabına, 28 Haziran'daki suikast ile Almanların Belçika'yı işgal ettikleri 3 Ağustos arasında gelişen olayları analiz etmekle başlanabilir. Bu otuz altı gün içinde bir grup genç tarafından gerçekleştirilen siyasi bir cinayet, bir dünya savaşına dönüştürülmüştür. Bu duruma aşama aşama, dört farklı savaşın çıkmasıyla gelindi. İlk savaş Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaydı. Bu, Rusya ve Almanya arasındaki savaşa, o da Almanya ve Fransa arasındaki savaşa, bu savaş da İngiltere ve Almanya arasındaki savaşa yol açtı.

Avusturya-Macaristan ve Sırbistan

23 Temmuz'da, Avusturya-Macaristan, suikasta Sırbistan'a bir ültimatom vererek karşılık verdi. Bu ültimatom, Avusturya-Macaristan aleyhine yürütülen propagandanın ve yıkıcı faaliyetlerin durdurulmasını, bu faaliyetlere katılanların yakalanmasını, sınır kontrollerinin sıkılaştırılmasını, bir Sırp milliyetçi örgütü-

nün dağıtılmasını, isimleri belirtilen subayların tutuklanmasını ve Avusturya-Macaristan yetkililerinin suikast soruşturmasına dahil olmalarını talep ediyordu.

Ültimatomun detaylarını duyunca, Rus Dışişleri Bakanı Sazonov, "C'est la guerre européene," demiştir. Ayrıca Avusturya-Macaristan elçisine de, "Avrupa'yı ateşe veriyorsunuz!" demiştir.[3] İngiliz Dışişleri Bakanı Sör Edward Grey de bu ültimatomu "Bugüne kadar bağımsız bir hükümetin diğerine verdiği, hatırlayabildiğimiz her belgeden hem üslubu bakımından daha sert hem de şartları açısından daha aşağılayıcı," şeklinde tanımlamıştır. [4]

Ültimatomun sert olması özellikle amaçlanmıştı. Avusturya-Macaristan Bakanlar Konseyi toplantısında, katılan herkes neredeyse tamamen şu görüşte birleşmişti: "Böyle zorlu talepler Sırbistan'a bildirilmeli ki reddetmeleri neredeyse kesin olsun ve böylece askeri harekatla radikal bir sonuca giden yollar açılsın."[5] Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Leopold Berchtold, Alman elçisine Sırpların ültimatomu kabul etmelerinin kendisi için hiç de "memnuniyet verici olmayacağını" söylemiştir.[6] Ültimatomun verilmesinden önce yirmi beş gün beklemesine rağmen, Avusturya-Macaristan kırk sekiz saat içinde bir yanıt verilmesini talep etmiştir.

Ültimatomun sertliği kısmen Almanların teşviki ve baskısından kaynaklanıyordu. Alman elçisi, Berchtold'a Sırbistan'a karşı bir harekata ilişkin mutlak bir beklenti olduğunu ve "bu fırsatı değerlendirmezlerse, Almanya'nın bunu anlayamayacağını" söylemiştir.[7] Berlin'de, "orada varacakları her karara katılacağız, Rusya'yla savaşmak pahasına bile olsa," görüşü hakimdi. Avusturya elçisi, "Burada, savaş operasyonlarının başlatılmasındaki her gecikme, yabancı güçlerin müdahalede bulunması tehlikesini arttırmaktadır. Bize gecikmeden işe koyulup dünyayı bir oldu bittiyle karşı karşıya bırakmamız tavsiye edilmiştir," demişti.[8] Avusturya-Macaristan, Almanya'nın desteğinin Rusya'nın Sırbistan'a destek vererek müdahale etmesini önleyeceğini düşünmüştü.

25 Temmuz'da Sırbistan'ın ültimatoma verdiği yanıtta, hemen hemen tüm talepler kabul edildi, ancak bir tek suikast soruşturmasına Avusturya-Macaristan yetkililerinin katılmasına karşı çıkılmıştı. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan, diplomatik ilişkileri kesti.

27 Temmuz'da, bir barış girişimi olarak, Sör Edward Grey, Londra'daki Alman elçisi Lichnowsky ile konuştu. Rusya'ya ılımlı davranmasını söylediklerini belirterek Almanya'nın da Avusturya'yı Sırbistan'ın ültimatoma verdiği cevabı kabul etmeye ikna etmesini istedi. Lichnowsky, bu görüşmeyi bir telgrafla Şansölye Theobald von Bethmann Hollweg'e gönderdi. Şansölye de durumu hemen Kayzer'e bildirdi. 28 Temmuz'da Kayzer, Sırp yanıtının "en onur kırıcı türden bir kapitülasyonun ilanı olduğunu ve savaş için her nedenin geçerliliğini kaybettiğini" bildirdi.[9] 30 Temmuz'da Bethmann Hollweg, Viyana'ya bir telgraf gönderdi: "Elbette müttefikliğimizin tüm yükümlülüklerini yerine getirmeye hazırız, ancak tavsiyelerimiz dikkate alınmadan, Viyana'nın bizi sebepsiz yere bir dünya yangınının içine çekmesine razı olamayız."[10] Fakat aynı zamanda, Alman Genelkurmay Başkanı General Helmuth von Moltke, Avusturya ordusuna seferberlik için daha fazla gecikme riskine girmemelerini söylüyordu.

Berchtold, Sırbistan'ın savaş ilanı karşısında savaşmadan teslim olmasını ümit ediyordu. 28 Temmuz'da Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş ilan etti (Avusturya elçisi çoktan Belgrat'tan ayrılmış olduğundan, savaş ilanı telgrafla yapılmıştı ve Sırp Başbakanı en başta bunun bir şaka olduğunu düşünmüştü).

29 Temmuz'da İngiliz elçisine, Bethmann Hollweg'in İngilizlerin Avusturya'nın Sırp yanıtını kabul etmesi yönündeki önerisinin iletildiğini, ancak "olayların çok hızlı bir şekilde gelişmesi nedeniyle önerinin dikkate alınmasının mümkün olamadığı" bildirildi.[11]

Rusya ve Almanya

Avusturya ültimatomunun alınmasından bir gün sonra, 24 Temmuz'da, Sırbistan Veliahdı, Çar'a başvurdu: "Biz kendimizi savunamayız. Bu nedenle Majestelerinden bize mümkün olan en kısa zamanda yardım etmesini rica ediyoruz. Majesteleri, bundan önce iyi niyetlerinin örneğini pek çok kez göstermiştir ve bu ricamızın da cömert Slav kalbinde bir yankı bulacağından eminiz."[12] Bir yıl önce Rusya, kriz sırasında Sırbistan'a destek vermemişti. Hem onurları hem de itibarları, bu defa geri durmalarını imkansızlaştırıyordu.

25 Temmuz'da, Rusya, Avusturya'nın müttefikini bu şekilde tehdit etmesine karşın, kısmı seferberlik ilan etti. Çar ve Sırp Veliahdı arasında, duygusal telgraflaşmalar yaşandı. 27 Temmuz'da, Çar, Sırp Veliahdı'na şu telgrafı gönderdi: "Veliaht hazretleri, bu olağanüstü zor anda bana başvurmakla, hem şahsınız için beslediğim duygular hem de Sırp ulusu için kalbimden gelen sevgi nedeniyle, yanılmamıştır." Çar, yeni bir savaşın dehşetinden kaçınmak gerektiğini belirtmiş, ancak şunları da eklemişti: "Eğer, en halisane arzularımıza rağmen, başarılı olamazsak, Veliaht hazretleri, hiçbir şeraitte Rusya'nın Sırbistan'ın kaderine duygusuz kalamayacağından emin olunuz." 29 Temmuz'da Veliaht cevap vererek, Çar'ın "ruhlarımızı Sırbistan'ın geleceğinin teminat altına alındığı ümidi" ile dolduran telgrafından "derinden etkilendiğini" belirtmiş ve Sırpların "derin minnettarlık hisleri Sırpların ruhunda daima kutsal bir köşede muhafaza edilecektir," demiştir.

Almanya, Rusya'nın müttefiki Fransa'dan çok fazla destek alamayacağı izlenimini taşımaktaydı. 29 Temmuz'da Rusya'nın seferberlik hazırlıklarını yoğunlaştırmasının Almanya'nın da seferberlik ilan etmesine yol açacağı uyarısı yapıldı. Rus bakanların buna yanıtı, hemen genel seferberlik ilan edilmesi şeklindeydi, ancak Çar tereddütteydi. 30 Temmuz'da Avusturya'nın Sırbistan'a karşı harekatını askıya almayacağı anlaşılınca, Rusya genel seferberlik ilan etti. Kayzer, Çar'a bir telgraf göndererek, barışın Rusya'nın seferberliği durdurmasına bağlı olduğunu belirtti. Çar, telgrafı Dışişleri Bakanı'na gösterdi ve son derece tedirgin bir

sesle, "Bizden imkansızı istiyor . . . Eğer şimdi Almanya'nın taleplerini yerine getirirsem, kendimizi çoktan seferberlik hazırlıklarını tamamlamış Avusturya ordusu karşısında, silahsız buluveririz. Bu, delilik olur," demiştir. [13]

31 Temmuz'da, Almanya "yakın bir savaş tehlikesi" durumu ilan ederek Rusya'nın "savaşı çağrıştıran önlemlerini" durdurmaması halinde, genel seferberlik ilan edeceği tehdidinde bulundu. 1 Ağustos'ta Almanya Rusya'ya karşı savaş ve genel seferberlik ilan etti.

Almanya ve Fransa

31 Temmuz'da Almanya, Fransa'ya bir ültimatom göndererek, Fransa'nın Almanya ve Rusya arasındaki savaşta tarafsız kalmasını ve savaş süresince bir garanti olarak Toul ve Verdun kalelerini Almanya'ya teslim etmesini istedi. Almanya, bu onur kırıcı talepleri Fransa'nın on sekiz saat içinde yanıtlamasını istiyordu.

Almanya'nın savaş planları, Rusya ve Fransa'ya karşı iki cephede birden savaşma zorunluluğundan kaçınılması ihtiyacı üzerine kurulmuştu. Schlieffen planı (planı yapan generalin adı ile anılmıştır) Fransa'ya hemen hücum ederek Rusya'ya yönelmeden önce Batı'da zafer kazanmaktı.

Alman seferberliği Fransa için bir tehditti. 1 Ağustos'ta Fransa da seferberliğe gitti.

Savaşın önlenmesi yolundaki diplomatik gayretler bir farsa dönüşmüştü (Bu ifadeyi Barbara Tuchman'ın kitabı, *The Guns of August*'dan aldım). Fransa ve Almanya'nın seferberlik ilan ettiği gün, Sör Edward Grey, barış için bir girişimde daha bulundu. Alman elçisi Lichnowsky'e telefon ederek, eğer Almanya, Fransa ve Rusya'ya savaş açmazsa, kendisinin de Fransa'yı tarafsız tutacağını bildirdi. Lichnowsky, öneriyi yanlış anladı. Grey'in, Almanya'nın Fransa'ya saldırmaması şartıyla bir Alman-Rus savaşında Fransa'yı tarafsız tutmayı teklif ettiğini sandı ve bu durumu bildiren bir telgrafı Berlin'e gönderdi.

1 Ağustos'ta, Almanya, muhtemel bir Fransız saldırısı karşısında demiryolları ulaşımını korumak için bunun şart olduğunu iddia ederek Lüksemburg'u işgal etti. 2 Ağustos'ta da Belçika'ya bir ültimatom göndererek Fransa'nın işgali için kuvvetlerinin ülkelerinden geçmesine izin verilmesini istedi; bu ültimatom reddedildi.

Lüksemburg'un işgaline başlanılmasından çok kısa bir süre önce, 1 Ağustos günü öğleden sonranın ilerleyen saatlerinde, Grey'in önerisinin yanlış anlaşılmış halini içeren Lich-nowsky'nin telgrafı Dışişleri Bakanlığı'na ulaştı. Bunun üzerine Bethmann Hollweg, Dışişleri Bakanı ile beraber, bir taksiye binerek aceleyle saraya koştu.

Kayzer, Moltke'ye telgrafı okudu ve şimdi sadece Rusya'ya karşı savaşabileceklerinden ordunun tümüyle doğuya doğru hareket etmesi gerektiğini söyledi. Moltke, Schlieffen planını uygulama hazırlıkları için yıllar harcamıştı. Kayzer'in bu ani strateji değişikliği kararının getireceği kaotik sonuçları görerek bu düşünceyi kabul etmeyi doğrudan reddetti: "Majesteleri, bu yapılamaz. Milyonlarca askerin yer değiştirmesi bir anda gerçekleştirilemez. Eğer Majesteleri, tüm ordunun doğuya gönderilmesinde ısrar ederse, bu savaş için hazır bir ordu olmak yerine, hiçbir ikmal hazırlığı tamamlanmamış, organize olmayan bir silahlı adamlar kalabalığı olur. Bu hazırlıkların tamamlanması için bir yıl süreyle son derece karmaşık çalışmalar yapıldı ve bir kez yerine oturduktan sonra da, değiştirilemez."[14]

Kayzer, istemeye istemeye, Moltke'nin kendisini ikna etmesine izin verdi. Sonra da İngiltere'ye bir telgraf göndererek Fransa'nın tarafsızlığını sağlamak üzere bir girişimde bulundu, ancak Lüksemburg'un işgalinin bu diplomatik girişimi geçersiz kılacağını da görmüştü. Moltke'ye danışmadan, işgalin iptal edildiğini bildiren bir telefon mesajı ve ardından da bir telgraf göndertti. Moltke, ümitsizlik içinde Genelkurmaya döndü ve işgali durdurma kararının yazılı metnini imzalamayı reddetti. Telefon mesajı çok gecikmişti ve işgal, planlandığı üzere sabah yedi de başladı. Almanya'dan yola çıkarak saat yedi buçukta işgal ordusuna

yetişen arabalardakiler, bir yanlışlık yapıldığını ve geri dönmeleri gerektiğini söylediler. Ancak iş işten geçmiş, işgal haberi tüm Avrupa'ya yayılmıştı. İşgal, 2 Ağustos'ta tamamlandı ve 3 Ağustos'ta Almanya, Fransa'ya savaş ilan ederek Belçika'yı işgal etti.

İngilizlerin Savaşa Girişi

İngiltere ve Fransa, Almanya'dan gelecek muhtemel bir tehdide karşı askeri bir müttefiklik geliştirmişlerdi, ancak neyin üzerine "anlaşmaya varıldığı" konusu belirsizdi. Fransızlara gönderilen bir mektupta, İngiliz hükümeti hiçbir şeye taraf olma taahhüdünde bulunmadıklarını bildirmişti, ancak önemli müşterek askeri planlar yapılmıştı. 1911'de, İmparatorluk Savunması Komitesi'nden Lord Esher, Başbakan'a "Planlar kesinlikle bizi savaşa taraf olmaya bağlıyor," demiştir.[15]

1912'de iki ülke arasındaki bir deniz kuvvetleri anlaşması, İngilizleri gizlice Manş Denizi'nden gelecek bir saldırıya karşı Fransız kıyılarını koruyarak Fransız donanmasının serbestçe Akdeniz'e çıkmasını sağlamak durumunda bırakmıştı. Ancak Sör Edward Grey, Fransız elçisine bir mektup yazarak, her ülkenin diğerini desteklerken kuvvet kullanıp kullanmama kararında serbest olduğunu ve deniz kuvvetleri anlaşmasının "savaşta işbirliği" yapmayı içermediğini bildirdi.[16] Almanya'nın başlıca amaçlarından biri, savaşın çıkması halinde İngiltere'yi tarafsız tutmaktı ve İngilizlerin bu bölünmüş ve müphem tutumu da onları bu ümitlerinde yüreklendiriyordu.

Hafta sonlarında Sör Edward Grey, balık tutmak için Itchen Abbas'a kaçmayı severdi. On beş yıl önce, olta balıkçılığı üzerine yazdığı kitapta sıcak yaz günlerinde Londra kaldırımlarının ne kadar can sıkıcı olduklarını yazmıştı:

> Ne mutlu ki hafta sonunda, bir eve olmasa bile en azından bir kır evine kaçıp buna bir de cumartesi günü boyunca balık tutma keyfini ekleme şansı var . . . Itchen'e ya da Test'e giden ilk trenler, Waterloo'dan genelde sabah altı civarında kalkı-

> yorlar. Saat sekizle, dokuz arasında trenden iniyorsunuz ve birkaç dakika içinde de uzun süredir arzuladığınız şeylerin arasına düşüyorsunuz . . . Üzerinde yürüdüğünüz çimenler ve hatta ayaklarınızı saran yumuşak tozlar için bile müteşekkirsiniz.[17]

25 Temmuz Cumartesi günü, durum Grey'in balığa çıkmasını erteleyecek kadar ciddi görünüyordu. Günün büyük bir bölümünü Londra'da, savaşın önlenebilmesi için uluslararası arabuluculuk çabalarıyla geçirdi. Pazar günü, bu sefer Itchen Abbas'dan, Almanya, Fransa ve İtalya'ya davetiyeler göndererek İngiltere ile bir konferansa katılmaya çağırdı. Ertesi gün, ayın 27'sinde, Almanya daveti reddetti. Grey bundan sonra Lichnowsky aracılığıyla Almanya'yı Avusturya-Macaristan'ı durdurmaya ikna etmeye çalıştı, ancak iki gün sonra "olayların çok hızlı geliştiği" şeklindeki açıklamayla teklifi geri çevrildi.

Fransa ve Rusya, İngiltere'ye kararlı bir şekilde kendilerinin yanında olması için baskı yaptılar; bunun Almanya'ya geri adım attırıp savaşı önleyecek en iyi yol olduğunu söylüyorlardı. Grey, bunu kabul etmekte gönülsüzdü. Rusya'ya, sert bir tutum içine girmesi için bir neden vermek istemiyordu. Ayrıca savaşa karışmak istemeyen kabine üyeleri kendisine baskı yapıyorlardı. Aksi yönde bir baskı da, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ve muhafazakar muhalefetin desteğini arkalarına almış diğer kabine üyelerinden geliyordu.

Baskı uygulayanlardan biri de Fransız elçisi Paul Cam-bon'du. Grey'i Fransızların yanında savaşmaya ikna edemeyince, İngiliz onurundan dem vurmayı denemişti:

> Planlarımız, ortak biçimde yapıldı. Genelkurmaylarımız birbirlerine danıştılar. Tüm planlarımızı ve hazırlıklarımızı gördünüz. Donanmamıza bakın! Tüm donanmamız, sizinle yaptığımız anlaşmalar doğrultusunda Akdeniz'de ve kıyılarımız düşmana açık. Siz, bizi düşmana karşı açık ve savunmasız bıraktınız! . . . Et

> l'honneur? Est-ce que l'Angleterre comprend ce que c'est l'honneur?[18*]

2 Ağustosta kabine, Fransız kıyılarının donanma tarafından korunmasına ve Belçika'nın tarafsızlığının saldırıya uğramasının savaş nedeni olduğuna karar verdi. 3 Ağustos'ta İngiltere, Almanya'ya bu yönde bir ültimatom verdi. Aynı gün Almanya, Belçika'yı işgal etti.

Yenilmişlik Hissi

Savaş yaklaştıkça, devlet adamları ve diplomatlar başarısızlık ve yenilmişlik hissine kapıldılar.

Berlin'deki İngiliz elçisi, Sör Edward Goschen nihai İngiliz ültimatomunu Alman Dışişleri Bakanı'na tevdi etti. Daha sonra Şansölye'yi ziyaret etti. Şansölye "çok sıkıntılıydı," İngiltere'yle bir savaşı beklemiyordu. Goschen, onun ültimatomun ne kadar kötü olduğundan bahsedişini şöyle aktarmıştır:

> Savaş zamanı çoğunlukla dikkate bile alınmayan bir kelime uğruna, sırf "tarafsızlık" kelimesi uğruna ve sadece bir kağıt parçası için Büyük Britanya, kendisiyle dost olmaktan öte hiçbir şey istememiş olan akraba bir ulusa savaş açacaktı. Bu son feci adımla, bu yöndeki tüm çabaları tamamen boşa çıkmıştı ve göreve geldiğinden beri, kendini adadığı tüm politika, iskambil kartlarından yapılmış bir ev gibi yıkılmıştı.[19]

Bethmann Hollweg'den önce Şansölye olan Prens von Bülow, savaşın başlamasından sonra, Şansölyelik Sarayı'nda, Hollweg'e yaptığı ziyaretin son derece dramatik bir tasviri ile bu çizilen tabloyu doğrulamıştır. Bethmann Hollweg'in gözlerindeki acıyı fark etmişti:

---

[*] Onur bu mudur? İngiltere'nin onur anlayışı bu mudur? (e.n.)

> Bir an için ikimiz de konuşmadık. Sonunda ona "Tamam, hiç olmazsa bana nasıl olduğunu söyleyin," dedim. Uzun, zayıf kollarını, gökyüzüne doğru kaldırarak, donuk ve bezgin bir sesle: "Ah, keşke bilebilseydim!" dedi. Daha sonra yapılan birçok "savaş suçları" tartışmasında, sık sık Bethmann Hollweg'in bu sözleri söylediği anın fotoğrafını sunabilmeyi çok isterdim. Böyle bir fotoğraf, bu perişan adamın asla "savaş istemediğinin" en iyi kanıtı olurdu.[20]

Londra'daki Alman elçisi Lichnowsky, 2 Ağustos sabahı Başbakan'la bir kahvaltıda buluştu. Almanya'nın savaşta ezilme ihtimalinin Fransa'ya oranla çok daha yüksek olduğunu söyleyerek, İngiltere'nin Fransa'nın yanında yer almaması konusunda ısrar etti. Asquith, Venetia Stanley'e "zavallı adam, çok sıkıntılıydı, hatta ağladı . . . Hükümetinin Avusturya'yı durdurmama politikası nedeniyle çok üzgündü" diye yazmıştır. [21]

St Petersburg'daki Alman elçisi Kont Pourtalès de, Rusya Dışişleri Bakanlığı'na Savaş Deklarasyonunu sunduğunda, aynı ruh halini taşımaktaydı. Sıkıntıyla, Sazonov'a iki defa Rusya'nın Alman ültimatomunu kabul edip etmeyeceğini sordu. Sazonov, daha sonra, Pourtalès'in Savaş Deklarasyonunu tevdi ettiği ortamı şöyle tarif etmiştir:

> Ceketinin cebinden katlanmış bir kağıt çıkaran elçi, titreyen bir sesle talebini üçüncü defa tekrarladı. Ben, başka türlü bir yanıt veremeyeceğimi söyledim. Derinden sarsılan elçi, konuşmakta güçlük çekerek, "Bu durumda, Hükümetim bana size şu notayı takdim etme görevini vermiştir" dedi . . . Notayı bana verdikten sonra, kendisine verilen emirleri yerine getirmenin büyük gerginliği içindeki elçi, özdenetimini kaybetti ve pencereye dayanarak gözyaşlarına boğuldu. Ümitsizliğini gösteren bir ifadeyle tekrar tekrar şöyle diyordu: "St Petersburg'dan bu şartlar altında ayrılacağımı kim düşünebilirdi ki?" Göstermemeye muvaffak olduğum kendi duygularıma rağmen, onun için çok derin bir şekilde üzül-

müştüm. Birbirimize sarıldık ve sendeleyen adımlarla odadan çıkıp gitti.[22]

3 Ağustos tarihinde akşam karanlığı çökerken Sör Edward Grey, şu meşhur sözlerini söylemiştir: "Avrupa'nın her köşesinde lambalar sönüyor; ömrümüz sona ermeden de bir daha yandıklarını göremeyeceğiz."

2 KARMAŞA VE İLETİŞİM

Nasıl oldu da, bu diplomatlar ve devlet adamları bir çoğunun bir felaket olarak gördüğü bu şeyi önlemekte başarılı olamadılar?

Açıklamaların ilk sırasını, kafalarının karışıklığı ve yanlış anlamaları alır. Bazılarının niyetleri belirsizdi. Birbirlerini yanlış anladılar ve birbirlerinin tepkilerini yanlış değerlendirdiler – uyurgezer bir halde savaşa doğru sürükleniyorlardı.

Belirsiz Niyetler

Hükümetler savaştan kaçınmak istediklerinde ve niyetleri de anlaşmaya varılmasını sağlayacak ölçüde uygun olduğu takdirde barış için bir şans vardır. Niyetlerin tutarsız olması halinde, bu şans azalır. Kendi amaçları konusunda bölünmüş veya kararsız olan bir hükümet, kendini akılcı olmayan bir biçimde hareket ediyor bulabilir ve bu da diğer hükümetlerin, onun politikalarına karşılık vermelerini güçleştirir.

İngiliz hükümeti savaş istemiyordu, ancak barışa giden yolda bölünmüştü. Bu yol, Fransa ile başlarını belaya sokmaktan kaçınmaktan mı geçiyordu? Yoksa Fransa'ya verilen sağlam bir destekle mi Almanya engellenebilirdi? Bu bölünme, halkın düşüncelerini de yansıtmaktaydı. Hükümet, Liberal Parti'nin, savaş karşıtı kanadı tarafından dizginlenirken, Muhafazakar muhalefet de Fransa'nın yalnız bırakılmamasında ısrar ediyordu. Hükümetin, hedefler konusundaki beceriksizliği, İngiltere'nin savaş taahhüdünde bulunduğunu söyleyen Lord Esher ile Alman elçisine bir

Avrupa savaşı çıkması halinde İngilizlerin Fransa'ya karşı hiçbir yükümlülük taşımadığını ve "tamamen tarafsız" kalmak istediklerini söyleyen Sör Edward Grey tarafından ifade edilmişti.[23] Fransızlar, Kraliyet Donanması'na güvenebilecekleri izlenimini taşırken, Almanya, İngiltere'nin tarafsız kalacağı izlenimini taşıyordu.

Alman hükümetinin amaçları daha da büyük belirsizlikler içermekteydi ve bu durum, Alman liderlerinin bir Avrupa savaşını amaçlayıp amaçlamadıkları konusunda fikir birliğine varamayan günümüz tarihçilerinin görüşlerinden de anlaşılmaktadır.

Almanya'nın savaşı amaçladığını söyleyen Fritz Fischer, Almanya'nın Avusturya'ya Sırbistan'a kabul edilemeyecek bir ültimatom vermesi konusunda yaptığı baskıları örnek gösterir. Bazı Alman liderleri savaşı kaçınılamaz ve gerekli görüp barış çabalarında sadece işbirliği yapar gibi görünmüşlerdi. Helmuth von Moltke, savaşı ırkçı açıdan ele almış ve kaçınılmaz görmüştür. "Bir Avrupa savaşı eninde sonunda gelecektir ve geldiği zaman da bir Germen ve Slav kapışmasına dönüşecektir. Bu savaşa hazırlanmak, Alman manevi kültürünün bayrağını taşıyan bütün devletlerin görevidir," diye yazmıştır.[24] Moltke, Rusya ve Fransa yeterince hazırlanamadan, bu önlenemeyecek savaşın bir an önce başlamasını istiyordu.

Diğer Alman liderleri savaş riskini göze almaya hazırdılar, ancak savaşın yayılmamasını ümit ediyorlardı. Bethmann Hollweg, Viyana'daki Alman elçisine, Almanya'nın endişesinin yalnızca "bir dünya savaşına meydan vermeden Avusturya-Macaristan'ın hedefinin gerçekleştirilmesi ve eğer bunun önlenebilmesi mümkün olmazsa, savaşın yapılacağı koşulları mümkün olduğunca kendi lehine düzeltmek" olduğunu söylemişti. [25] Temmuz sonuna doğru yayılmayacak bir savaş ihtimali azalınca, Bethmann Hollweg, Avusturya'ya arabuluculuğu kabul etmesi için baskı uyguladı. Berlin'deki bir gözlemci, Moltke'nin savaşı "iteklemesi" ile Bethmann Hollweg'in "tüm gücüyle frenlere asılma" çabasını karşılaştırmıştı.[26] Bethmann Hollweg yenildi. Savaşın ilk ayında bir arkadaşına, "Beş yıl süreyle bu çılgın savaşın önlenmesi için

çalıştım. Tüm bu gayretlerim ve ümitlerim avuçlarımdan kayıp gitti," demiştir. [27]

Kayzer, tartışmanın her iki yanında da yer alıyordu. Moltke gibi, o da kaçınılamaz ırk çatışmasının yaşanacağına inanıyordu: Krizden önce "Avrupa'nın Germen halkları (Avusturya, Almanya) yakın gelecekte Slavlarla (Ruslar) ve onların Latin destekçileriyle (Galyalılar) bir varolma savaşı vereceklerdir," diye yazmıştı. Fakat Temmuz krizinde ültimatoma verilen Sırp yanıtının, savaş nedenlerini ortadan kaldırdığını düşünüyordu.

Kayzer, tek mutlak yetkiliydi, fakat zayıftı ve çok da zeki değildi. Diplomatik belgeler ve kriz sırasında gelip giden mektuplara yaptığı sıra dışı yorumları son derece terstir. Sırplar, "Doğuluydu, bu yüzden de yalancı, sahtekar ve kaçamak ustasıydılar." Sırplar için yaptığı diğer bir yorum ise, "Bu başıbozukları ezip geçin!" olmuştu. Grey'in arabuluculuk çabalarından birini "İngiliz küstahlığının kocaman bir parçası" diye adlandırmıştı. Grey'le ilgili olarak bir kenara düştüğü notlardan biri, "Adi sokak köpeği"ydi ve İngilizlere dair diğer bir yorumu da, "Bu aşağılık esnaf müsveddeleri bizi yemekler ve konuşmalarla kandırmaya çalıştılar" şeklindeydi.[28] Bazı zamanlar konumunu çok büyük şekilde tanımlıyordu: 1910'da yönetimi "Tanrının bir aracı" olarak sürdürdüğünü iddia etmişti. 1914 yazında arkadaşlarından biri onun "her zamankinden daha sinirli" olduğunu belirtmişti. Temmuz krizi sırasında, zayıf olmadığını gösterme konusunda aşırı kaygılı olmasının yarattığı tehlikeli bir ruh hali içindeydi. Gustav Krupp, onunla 6 Temmuz'da buluşmuş ve Kayzer'in sürekli olarak "Bir tavuk gibi korkaklık etmeyeceğim" demesini son derece acınası bulmuştu.[30]

Alman hükümetinde tutarlılığın olmaması, Grey'in barış önerilerine verdikleri yanıtları da etkilemiştir. Burada kesinlikle bir aldatmaca vardı: Almanya, Avusturya ültimatomu verildiği zaman bunun kendileri için bir sürpriz olduğu görüntüsü uyandırmayı planlamıştı. Alman Dışişleri Bakanı, Grey'in, ültimatomun yanıt süresinin uzatılması için Avusturya'ya olan talebini, Avusturyalılara süre geçtikten sonra bildirdi. Daha sonra da, bazı İngi-

liz barış önerilerini Avusturyalılara gönderirken, Avusturya elçisine, Almanya'nın "*bu önerilerle hemfikir olmadığını*, hatta aksine bunların dikkate alınmamasını istediklerini, ancak İngiliz Hükümetini tatmin etmek için bunları onlara göndermek zorunda olduklarını" söylemiştir.[31] Bethmann Hollweg, "Bütün arabuluculuk girişimlerini reddetseydik, tüm dünya bu korkunç yangın için bizi sorumlu tutacak ve asıl savaş tahrikçileri olarak bizi gösterecekti. Bu, bizim savaşın bize zorla kabul ettirildiği görüntüsünü vermek istediğimiz Almanya'daki konumumuzu da tehlikeye atacaktı," demiştir. Londra'ya "Sör Edward Grey tarafından arzulanan biçimde arabuluculuk görüşmelerini hemen başlattık" şeklinde bir mesaj gönderilmişti.[32]

Almanya, Avusturya'yı tutumunda katı olması için teşvik ediyor, bir yandan da barış istediğini iddia ediyordu. Eğer kriz boyunca Alman hükümeti kesin bir şekilde barışı amaçlıyor olsaydı, savaş olmayabilirdi. Bazı Alman liderleri, savaş istiyorlardı ve hepsi de büyük bir savaşın riskini almaya hazırdılar; ancak Bethmann Hollweg gibi olan bazıları, savaşın Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında sınırlı tutulabilmesini ümit ediyorlardı. Hiçbir tutarlılık söz konusu değildi. Kayzer, Bethmann Hollweg ve Moltke'den hiçbiri idareyi tamamen elinde tutamıyordu ve politika, kısmen savaş yanlıları tarafından yürütülüyordu. Barış ümidi, Alman politikasının, hiç olmazsa bir kısmının da savaşa karşı olanlarca yürütülmesinde yatıyordu. Fakat bu yeterli değildi.

Kulaktan Kulağa ve Körebe

Öykü, hükümetlerin karşılıklı olarak birbirlerini yanlış anlamaları ve diğerlerinin tepkilerini sürekli olarak yanlış değerlendirmeleridir. O kadar çok hükümet vardı ki birbirlerini tam olarak anlayamıyorlardı. Aralarındaki iletişim, çocukların kulaktan kulağa oyunu gibiydi: İngiltere, Avusturya'ya yönelik mesajlarını Almanya aracılığı ile gönderiyor ve onların bunları çarpıtmadan aktarmalarını ümit ediyordu.

Yanlış anlamalar, her ülkenin hareketini, körebe oynayan birisine döndürmüştü. Berchtold, yanlış bir biçimde Avusturya'nın savaş ilanının, Sırbistan'ı hemen teslim olmaya zorlayarak, tüm askeri harekatı önleyebileceğini zannediyordu. 31 Temmuz'da Avusturya-Macaristan Genelkurmay Başkanı, "Rusya'nın bizi yalnızca tehdit etmekle yetinip yetinmeyeceğinden emin değiliz, bu nedenle Sırbistan'a karşı olan harekatımızdan sapmamalıyız," demiştir.[33] Rusya'nın kısmi seferberliğinden çekinen Alman hükümeti, yanlış bir değerlendirmeyle, bundan sonra atılacak adımlara engel olmanın tek yolunun, kendilerinin de seferberlik ilan edecekleri tehdidini yöneltmek olduğunu düşündü. Almanya, yine yanlış bir şekilde, Fransa'nın Rusya'yı desteklemeyeceğini sandı.

Öykü, İngiltere ve Almanya arasında da aynıydı. İşler gizli istihbaratın yorumlarıyla daha da karmaşık hale gelmişti. Londra'daki Rus sefaretinin ikinci katibi olan Benno von Siebart, Alman Dışişleri Bakanlığı'na bilgi sızdırıyordu. 1914'te bu kaynaktan gelen belgeler Bethmann Hollweg'in önüne geldi; belgeler İngiltere ve Rusya'nın bir deniz anlaşması için görüşmeler yaptıklarını ve bu anlaşmanın, Rusya'nın Pome-ranya'ya bir çıkartma yapması halinde İngiltere'yi destek vermeye mecbur bıraktığını gösteriyordu. Bu konuda Alman basınında bir yazı yer aldı ve konu İngiliz Avam Kamarası'nda gündeme getirildi. Grey, İngiltere'yi bir Avrupa savaşına katılmaya mecbur bırakacak yayınlanmamış hiçbir anlaşmanın olmadığı yanıtını verdi. Bethmann Hollweg, bunun bir yalan olduğunu düşündü ve Grey'in kendisine ihanet ettiğini hissetti.

Olmayan diğer bir şey de, açıklıktı. Grey'in eğer Almanya, Rusya ve Fransa ile barışı bozmazsa, kendilerinin de Fransa'yı tarafsız tutacağı konusundaki açık olmayan önerisi, Lichnowsky tarafından daha çok bir ödün olarak algılandı. Bazen açıklık, İngiliz politikasının amacı bile değildi. Bir bakan, bu anlayışı şöyle ifade etmiştir. "Eğer iki taraf da bizim ne yapacağımızı bilmezse, ikisi de risk alma konusunda daha az istekli olur."[34] Bu müphem-

lik, Alman hükümetini çok feci bir şekilde İngilizlerin tarafsız kalacağını düşünmeye sevk etti.

Bütün hükümetler tüm kalpleri ile savaşı önlemek istemiş olsalardı bile, böyle bir beceriksizlik ve karmaşa ortamında barışın korunacağına dair ancak bir iyimser bahse girerdi.

3 ASKERİ KAPANLAR

Barış için hazırlanmış bir dünyada, karmaşa ve belirsizlik çok daha az sorun olurdu, ancak devlet adamları, saldırı ihtimaline karşı yapılan hazırlıkların yarattığı bir dizi askeri kapana yakalanmışlardı.

Seferberlik Kapanı ve Askeri Eğitim

Hükümetler çoğu zaman kontrolünü ellerinden kaçırdıkları askeri düzenlemeler yaparlar. Bu, 1914'ün başlıca özelliğiydi.

Moltke, Rusya'nın kısmi seferberliğini, Avusturya ve Almanya'yı seferberliğe zorlayan bir neden olarak görmüştü:

> Avusturya'yı çaresiz bir duruma düşürüp sorumluluğu ona yüklemesinin yanında, Rusya'dan gelecek bir sürprize karşı kendini emniyete almaya zorluyor . . . fakat Almanya'nın müttefiki ile Rusya arasında savaşa neden olabilecek bir ihtilaf karşısında pasif kalamayacağını çok iyi biliyor. Bundan dolayı, Almanya da seferberlik ilan etmek zorunda kalacaktır.[35]

Bethmann Hollweg, bu düşüncenin yankılarını 29 Temmuz'da, Rus Dışişleri Bakanı'na yaptığı bir uyarıda belirtmişti: "Rusya'nın seferberlik tedbirlerinin devam etmesi, bizim de seferberlik ilan etmemize neden olacak ve bu durumda bir Avrupa savaşının önlenmesi çok zor olacaktır."[36]

Diğer taraftan Rusya'da, Genelkurmay Başkanı General Yanuşkeviç, kısmi seferberlikten tam seferberliğe geçiş konusun-

da çok kaygılıydı. "Almanya ile bir savaşa girmeye hazır olamazsak, bizi bekleyen asıl tehlike"den söz etmişti. Sözlerine, "Bu tür bir seferberlik emri verilirse, uzak bir yere gideceğim, telefonumu kıracağım ve karşıt emirler vermek için beni arayanların beni bulmalarını engellemek için her türlü tedbiri alacağım," şeklinde devam etmiştir. 30 Temmuz'da, Çar, kaçınmanın mümkün olmadığı görülen bu savaş için gerekli hazırlıkların yapılamaması tehlikesine karşı ikna edildi ve genel seferberlik emri verdi. Dışişleri Bakanı, Yanuşkeviç'e "Şimdi telefonunu kırabilirsin," demiştir.

A.J.P. Taylor, karakterine çok uygun düşen sıra dışı bir yorumunda, "Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına tren tarifelerinin değişmezliği neden olmuştur," demiştir. "Seferberlik," çok sayıda askerin trenlerle uzak mesafelere gönderilmesi anlamına geldiğinden, rötar nedeniyle gecikmek ne Rusya, ne de Almanya açısından güvenli olmazdı. Yalnızca diğer tarafın da seferberlik hareketi içinde bulunduğu kesinlik kazanmadan önce seferberlik ilan etmek, savaşın iki taraftan biri için dezavantajla başlamasını önleyebilirdi.[38] Bu bariz bir abartıdır, fakat Taylor'ın düşüncesinde haklılık payı da yok değil. Yaptıkları askeri hazırlıklar nedeniyle, hükümetler kendilerini savaşın önlenmesinin çok zor olduğu bir durum içine sokmuşlardı. Sonuçları hakkında kesin bir açıklık olmaksızın Fransa ile girişilen ortak planlar, İngiliz hükümetini savaş ve şerefsizlik arasında kapana kıstırmıştı. Schlieffen planı, Almanya'nın Fransa'yı tek başına bırakıp Alman askerlerinin doğuya sevk edilmesini zorlaştırmıştı.

Siyasetçilerin uyurgezer bir şekilde savaşa doğru sürüklenmeleri, kısmen ne ölçüde kapana kısıldıkları hakkında çoğu zaman hiçbir fikirlerinin olmamasından kaynaklanıyordu. Rus Dışişleri Bakanı Sazonov'un seferberliğin risklerinin ne olduğu konusunda en ufak bir fikri yoktu. Alman elçisine, "Seferberlik, sizinle savaşa girmeyle aynı şey değil, öyle değil mi?" diye sormuştu. (Elçi, daha gerçekçiydi ve "Belki teoride hayır. Ama . . . bir kere düğmeye basılıp seferberlik mekanizması çalıştırıldı mı, onu bir daha durdurmak mümkün değildir," diye cevap vermişti.)[39]

Eğer Kayzer, Moltke'ye orduyu doğuya göndermek konusunda kendi tercihini kabul ettirebilseydi, Fransa ve İngiltere ile savaşın önlenmesi mümkün olabilirdi. Moltke'ye teslim oluş biçimi ve Moltke'nin Lüksemburg'un işgalini iptal eden emri imzalamaması, ordunun siyasi kontrolden ne ölçüde çıktığını göstermektedir. Eğer askerler kendi politikalarını kabul ettirmek konusunda kendilerini bu kadar özgür hissetmeselerdi, savaş önlenebilirdi. Kayzer'in Avusturya'ya yaptığı tavsiye dikkate alınsaydı, Sırpların ültimatoma verdikleri yanıt kabul edilecekti, fakat burada da Moltke tarafından ifade edilen askeri görüş kazanmıştı. Bu birbiriyle çelişen tavsiyeler kendisine ulaştığında, Avusturya Dışişleri Bakanı Berchtold "Berlin'de idare kimde, Bethmann'da mı, Moltke'de mi?" diye sormuştu.[40]

Bir Hobbes Kapanı Olarak Silahlanma Yarışı

Seferberlik son adımdı: Seferberliğin doruk noktası olan silahlanma yarışı, savaşın daha derinlerde yatan bir nedeniydi. Peloponisos Savaşı'nı anlatan Thukydides'den bir alıntı burada da uygun düşecektir. "Savaşı kaçınılmaz yapan, Atina'nın gücünün artması ve bunun Sparta'da yarattığı korkudur." Sör Edward Grey de adeta bunu tekrarlamıştır:

> Savaşın nedenleri hakkında birden fazla haklı şey söylenebilir, fakat en gerçekçi açıklama, savaştan ayrılmaları imkansız olan militarizm ve silahlanmanın savaşı kaçınılmaz hale getirmesidir. Silahlanmanın amacı her ulusta bir güvenlik hissi yaratmaktı – bunu savunurken öne sürülen mazeret buydu. Fakat asıl yaptıkları, herkesin içine korku salmaktı.[41]

Kaçınılmazlık iddiaları, çok kuvvetli olabilir. Bazı silahlanma yarışları, savaşla sona ermemiştir. Michael Howard, 1815-1904 arasındaki uzun İngiliz-Fransız deniz silahlanmasını ve Paul Kennedy de 1880'lerin sonlarıyla 1890'ların başları arasında Avrupa'daki silahlanma yarışını örnek gösterir.[42] Ayrıca Soğuk Savaş sırasındaki silahlanma yarışı da savaşla sonuçlanmamıştır.

Silahlanma yarışının barışın istikrarını bozması gerekmez. Her iki taraf da yalnızca birbirini caydırmakla ilgileniyor olabilir, belki de nükleer tehlike, soğuk savaşın silahlanma yarışını bir örnek haline getirmiştir. Fakat silahlanma yarışının, çoğu zaman, savaşı olası hale getiren psikolojik etkileri de vardır. Niyetleri caydırmak olsa da, amaç, saldırı olarak yanlış anlaşılabilir. Savaşa hazırlanmak, onu olası hale getiren tedirgin bir hava yaratabilir. Thukydides ve Sör Edward Grey, bir silahlanma hareketinin psikolojik etkilerini – Sparta'da neden olunan korku ve 1914'de tüm Avrupa'ya yayılan korku – belirtmekte haklıydılar.

1898'de Almanya'nın, İngiltere'nin otuz sekiz gemisine karşılık, yedi tane birinci sınıf savaş gemisi vardı. Alman Hükümeti, ekonomik baskılara cevap olarak, Amiral Tirpitz'in komutanlığında büyük bir gemi inşa programına başladı. Yirmi yıl süren ekonomik krizden sonra, sanayiciler düzenli olarak gemi siparişi alma fikrini sevdiler ve bu politikanın devamını sağlamak için Alfred Krupp tarafından Donanma Birliği kuruldu. 1908'e kadar geçen on iki yıl içinde silah harcamaları neredeyse iki katına çıktı. Britanya'da da benzer ekonomik baskılar, silahlanma yarışının devamlılığını sağladı. Tyne ve Clyde üzerinde gemi inşa eden şehirlerin temsilcileri donanmadan daha fazla sipariş verilmesi için baskı uyguladılar.

Alman silah programının arkasında aynı zamanda siyasi baskılar da vardı. Hükümet, Sosyal Demokratların radikal politikalarına gösterilen desteğin giderek artmasından endişe duyuyordu ve buna alternatif olarak askeri güç, vatanseverliğin ortaya sürülmesinde bir yardımcı olarak görülmekteydi. 1890'larda Tirpitz, daha büyük bir donanma fikrini destekliyordu, çünkü "büyük vatansever görev ve bundan sağlanacak ekonomik faydalar, tahsilli ve tahsilsiz Sosyal Demokratlara karşı güçlü bir sakinleştirici olacaktı." Silahlanmanın ilk yıllarında Şansölye olan Bülow aynı görüşü paylaşıyordu ve "en yüce ulusal duygulara hitap eden bir politika" geliştirilmesi ve "sosyalist olmayan işçilerin Sosyal Demokratlardan uzak tutulması" gerektiğini söylüyordu. [43]

1904'te Britanya, Almanya'nın artan donanma gücüne zırhlı savaş gemileri inşa ederek karşılık verdi ve ilk gemi 1906'da denize indirildi. Almanya'da ise Tirptiz, 1908'de çıkarılan bir Donanma Kanunu ile gemi inşa oranını arttırdı. Her iki ülkede görülen silahlanma yarışında geri kalmama konusundaki halk baskısı, kısmen yönlendirme neticesinde ortaya çıkmıştı. 1880'lerden itibaren Amiral Fisher, daha güçlü bir donanma konusundaki halk baskısını oluşturmak için gazeteciler üzerindeki nüfuzunu kullanmıştı. Tirpitz, Donanma Bakanlığı'nda aynı amaçla bir Haber Bürosu kurmuştu ve Donanma Birliği ile diğerlerinin donanma yanlısı kampanyalarını destekliyordu. Her iki ülkede de, donanma lobileri halk baskısını yaratmışlar ve bu baskı da silahlanma yarışının arkasında bulunan yaşayan bir güç haline gelmişti.

Daha hızlı gemi yaptığından dolayı, Almanya, Britanya'nın denizlerdeki üstünlüğünü ele geçirme yolundaydı. Tirpitz'in planı uzun vadeliydi: "İlk Donanma Kanununun nihai donanmayı yaratmadığı benim için hep çok açıktı."[44] 1899'da Kayzer'le kırk beş savaş gemisi yapımıyla ilgili planları tartışmıştı.

Tirpitz, İngiltere'yi sürpriz bir saldırı yapma konusunda alarma geçirme riskini görmüştü ve hızlı bir hamlenin Almanya'ya, bir İngiliz saldırısını önlemeye yetecek üstünlüğü vereceğini ümit ediyordu. Ancak bu hedefe ulaşılmadan önce geçilmesi gereken bir "tehlike bölge" olduğunu görüyordu: "Tehlikeli bölgeyi küçültmek için donanmanın inşası mümkün olduğu kadar çabuklaştırılmalıydı."[45] Şansölye Bülow'un ifadesiyle, "donanmamızın güçsüzlüğünü göz önüne alarak çok dikkatli hareket etmeliyiz, tıpkı bir tırtılın kelebeğe dönüşmeden önce yaptığı gibi" demiştir. [46] Tirpitz geriye dönüp baktığında, "Bu, sinirlerimize hakim olarak büyük çapta silahlanmaya devam etme ve tüm kışkırtmalardan kaçınarak, hiçbir endişeye mahal vermeden deniz gücümüzün tesis edilip İngilizleri huzur içinde nefes almamıza izin vermeye zorlayacağı zamana kadar bekleme sorunuydu," demiştir.[47] Ama bu, yanlış bir hesaptı.

İngiliz deniz kuvvetleri planlamacıları, Almanların gizlice, açıkladıklarından daha hızlı bir şekilde gemi inşa ettiklerinden endişe etmişlerdi. 1912 yılı itibariyle İngilizler, on sekiz zırhlı savaş gemisine sahip olmayı planlıyorlardı, fakat Donanma Bakanlığı, Almanların zırhlı sayısının yirmi bire varmasından korkuyordu. Bu tehdide karşılık verebilmek için, İngiliz programı 1909'da genişletildi. Halbuki, 1912 itibariyle, İngilizlerin on beş zırhlısına karşı, Almanların sadece dokuz tane vardı.

Silahlanma yarışı, bir uzlaşma jestinin bile zayıflık olarak görülebileceği bir ortam yaratır. Savaştan sonra bile, Tirpitz İngilizlerin Bağdat Demiryolu ve Portekiz kolonileriyle ilgili imtiyazlarını devretmelerini, Alman donanmasının büyüyen gücüne bağlamıştır. Sör Edward Grey ise İngilizlerin hareket noktalarının farklı olduğunu söylüyordu:

> Bu iki anlaşmayı ben müzakere ettim ve son hallerine ben paraf attım. Bütün iş benim elimdeydi ve Alman donanmasının büyümesinin benim tutumumla hiçbir alakası yoktu. Bunu yapmamızın tek nedeni, İngiliz çıkarlarıyla ve taahhütleriyle uzlaştırdığımız sürece Almanların taleplerine olumlu cevap vermeye hazır olduğumuzu göstermekti. Fakat Alman donanmasının bize kafa tutması, uzlaşmacı olmayı kolaylaştırmayıp zorlaştırıyordu. [49]

1911'de Grey, silahlanma yarışına son verilmesi için bir çağrıda bulundu, fakat bu da bir zayıflık olarak yanlış anlaşılmıştı. Alman Deniz Ataşesi, "Grey'in teslim olmasının tek nedeni, yalnızca Donanma Kanunu ve Alman ulusunun bu önemli aracın küçültülemeyeceğine dair sarsılmaz kararlılığıdır," demiştir.[50] Bethmann Hollweg de bu görüşteydi ve Grey'in önerisini hemen geri çevirdi.

1913'te Almanya'nın askeri genişlemesi, orduya kaydırıldı. Aynı model takip edildi. Bu defa Fransa ve Rusya, öngörülen tehdide cevap olarak Almanya ile silah yarışına katıldılar. 1908, 1911 ve 1913'te bir dizi uluslararası kriz, barışın çok kırılgan hale geldiği bir atmosfer yarattı. Bu durum, silahlanma yarışı ile birlikte, in-

sanlara savaşın kaçınılmaz veya en azından çok büyük ölçüde muhtemel olduğunu düşündürdü.

Silahlanma yarışı, komşularında olduğu kadar Almanya'da da kaygı yarattı. Bazı Almanlar geç bir savaşın, erken bir savaştan daha kötü olacağından endişe ediyorlardı. Almanya'nın askeri yapılanması, Almanya hala Rusya'dan güçlü iken, "kaçınılmaz" olan savaş fırsatının yakalanamaması ihtimalini azaltıyordu. Savaşın başlangıcından iki hafta önce, Alman Dışişleri Bakanı, Rusya'nın gelecekteki gelişmesinin kendisinde yarattığı kapana kısılmışlık hissini şöyle anlatmıştır: "Rakamların gücüyle bizi karada ezecek ve böylece Baltık donanmasını ve stratejik demiryollarını hazır hale getirecek. Bu arada bizim ordumuz gittikçe zayıflıyor."[51]

Bu kaygılar, daha kötü sonuçları önleyecek bir savaşın kapandan çıkış yolu olduğu düşüncesini körükledi. 1919'da Bethmann Hollweg, şunları söylemişti: "Tanrım, evet, bu bir bakıma önleyici nitelikte bir savaştı. Fakat yalnızca savaş kafalarımızın üstünde dolandığından, iki yıl sonra daha tehlikeli ve önlenemez bir biçimde geleceğinden ve askerler bugün yapılacak bir savaşın yenilmeden tamamlanabileceğini, ama iki yıl sonra bunun olamayabileceğini söylediklerinden yapıldı."[52]

Mart 1914'te *Frankfurter Zeitung* şu yorumu yayınlamıştı: "Nüfusun çok geniş bir bölümü kızgınlığın kendilerini pençelerine almasına izin vererek, silahlanma taraftarlarına ve savaş fanatiklerine yeni ordular yaratmak için gerekli tohumları ekecek verimli bir toprak sunmuş oldular."[53] İnsanlar tuzağa düşmüşlerdi. Silahlanma yarışı korkuya neden olmuş, korku da silahlanma yarışını körüklemişti.

Bir Hobbes Kapanı Olarak Askeri İttifaklar

Karmaşa, yanlış anlamalar ve askeri eğilimler, savaşın doğrudan nedenlerinden bazılarıydı. Silahlanma yarışı, daha derinlerde yatan bir nedendi. Fakat başka açıklamalara da gereksinim vardır. Uluslararası koşullar neden bir silahlanma yarışı yaratmıştı?

Ülkelerin kendi ulusal çıkarlarını kolladıkları ve savaşın hayati çıkarların desteklenmesinin meşru bir yolu olduğu kabul edilebilir. Bu varsayımlar doğrultusunda, her ülke saldırıya uğrama ihtimaline karşı planlar yapmak zorundaydı. Her ne kadar çoğu hükümet savaşı istemediyse de, herkesin ulusal çıkarlarının peşine düşmesinin beraberce daha kötü bir oluşumdan kaçmalarını zorlaştırdığı bir mahkumların ikilemi içine girdiler.

Ulusal çıkarlar, hem caydırıcılık için hem de bu caydırıcılığın başarısız olması halinde yalnız kalmamak için müttefiklerin varlığını gerektiriyordu, ama bunun sonucunda savaştan caydırmayı sağlamak üzere kurulan ittifaklar sistemi bir kapana dönüştü. Sırpların Avusturyalılara yönelik sözde hakaretinin Avrupa'daki hemen hemen tüm ülkelerin birbirleri ile savaşmaya gitmeleriyle sonuçlanması çok saçma görünmektedir. Hobbesçu düşüncede, bir ülkenin savunma ittifakları çoğu zaman diğerleri için bir tehdit olarak görülürdü.

Alman askeri gücünün büyümesi, Rusya, Fransa ve İngiltere'yi, bir tehdit olarak görülen bu durumun önüne geçebilmek için bir ittifak kurmaya yöneltti. Ama bu "önüne geçme," Almanya'da "kuşatma" olarak algılandı. 1913'te *Der Tag*, Almanya'nın konumu için şunları yazmıştı: "Her yanımızda düşmanlar – her taraftan daimi savaş tehlikesi."[54] 30 Temmuz 1914 tarihli bir belge üzerine Kayzer'in aldığı bir not şunları içeriyordu: "Meşhur *Almanya kuşatması*, artık gerçek oldu . . . Kafalarımızın üstüne aniden bir ağ atılmıştır ve İngiltere, bizle alay ederek, devamlı bir şekilde uyguladığı katıksız *Alman karşıtı dünya politikasının* en parlak başarısının ürününü biçmekte."[55] Almanya, Rusya'nın Avusturya'ya karşı Sırbistan'a olan desteğinin artmasını bir tehdit olarak görmüştü. Daha sonraları Bethmann Hollweg, "Bu, Rus yöneticilerin boğazların hakimi olmak için gerekli gördükleri dünya savaşı için bir hazırlıktı," demiştir.[56] Bethmann Hollweg, oğluna, Berlin yakınlarındaki arazisine yeni ağaçlar dikmesinin anlamsız olduğunu, çünkü "birkaç yıl içinde Ruslar'ın burada olacaklarını" söylemişti.[57]

Hollweg, İngiltere ile gizli bir donanma ittifakı hakkındaki Rus belgeleri kendisine ulaşınca, bu kuşatma düşüncesine olan inancı iyice kuvvetlenmişti. En yakın arkadaşı Kurt Reizler, 4 Temmuz tarihinde günlüğüne Hollweg'le yaptığı bir konuşmayı not etmiştir: "Bana söylediği bu gizli haber, kahredici bir tablo çizmekte. Pomeranya'ya yapılacak bir çıkarma konusundaki İngiliz-Rus müzakerelerinin son derece ciddi olduğunu ve zincirin son halkasını oluşturduğunu düşünüyor."[58]

Son Hobbesçu eğilim de savunmanın saldırıya gereksinimi olduğu şeklindeydi. 3 Ağustos 1914'te Bethmann Hollweg şunları yazmıştı: "Doğu ve Batı arasına sıkışmış olan bizler, kendimizi savunmak için her yola başvurmak zorundaydık." Belçika'nın tarafsızlığının ihlalini ise şöyle savunmuştu: "Bu, uluslararası yasaların kasıtlı bir şekilde ihlali değil, hayatta kalmaya çalışan bir insanın yapmak zorunda olduğu bir eylemdi."[59]

4 PSİKOLOJİK KAPANLAR: 1914'ÜN KAFA YAPISI

Kapanın en derin bölümleri psikolojikti. Neden hükümetler bir saldırıya karşı hazırlık yapmak zorunda olduklarını hissetmişlerdi? Neden ittifaklar bu kadar katıydı ki bir arşidükün suikasta kurban gitmesi tüm Avrupa'yı savaşa sürüklemişti? Ve neden ulusal çıkarlar, savaş tehlikesine bu kadar az önem verilerek kollanmıştı? Bu sorulara verilebilecek yanıtlar için, siyasetçilerin ötesine giderek onların temsil ettikleri insanlara inmemiz lazım. O günün zihniyetine bakmamız lazım: Yani James Joll'un "dile getirilmeyen varsayımlar" dediği şeye. Bunlar, kabilesel milliyetçilik tarafından derinden şekillendirilmiş zihinlerin varsayımlarıydı.

Savaş ve Ulus Olma

Birçok ülkede, savaşa gitme arzusunu ulus olabilmek için çok gerekli olarak gören bir halk kesimi vardı. İngiltere'de, Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Sör Eyre Crowe, hükümeti geri adım atmaması konusunda uyarmıştı: "İngiltere'nin büyük bir savaşı göze alama-

yacağı teorisi, onun bağımsız bir devlet olmaktan vazgeçmesi demektir."[60] Bu ifade, hemen hemen aynı biçimde Bethmann Hollweg tarafından tekrarlanmıştı: "Avrupa'da büyük bir güç olmaktan vazgeçmek istemiyorsak, Rusya'nın kışkırtmalarına dayanamayız."[61] Daha sonra da Avusturya-Macaristan'ı desteklememesinin Almanya'nın kendi kendini hadım etmesi demek olduğunu söylemiştir.

Fransız Dışişleri Bakanı Cambon'un yorumu ise şöyleydi: "Almanya'da ulusun barışçı ve hükümetin savaş yanlısı olduğu doğru değildir. Doğru olan, bunun tam tersidir." Bu yorum, Bethmann Hollweg'in Cambon'a söylediği şu sözlerle desteklenmektedir: "Almanya'da vatanseverliğin ve çıkarcılığın bir arada olduğu sorularla kolayca etkilenebilecek bir kamuoyu olduğunu zannetmiyor musunuz? Yine de şunu kabul edin ki bu görüşü takip etme konusunda ne kadar isteksizsem, onu kışkırtmak hususunda da aynı oranda isteksizim."[62]

Hem İngiltere'de hem de Almanya'da, daha uluslararası bir görüşün destekleyicileri vardı. Almanya'da Sosyal Demokratlar, militarizm düşmanıydılar ve İngiltere'de Liberal hükümetin birçok destekçisi savaş yanlısı değildi, fakat savaş başlayınca bunların bile çoğunda milliyetçilik su yüzüne çıkmıştı.

Almanya'da Bethmann Hollweg, Sosyal Demokrat liderlerine bu muhalefetin hem Rusya'daki hem de Almanya'daki savaş yanlısı taraflara yardım anlamına geldiğini söyleyerek onları hükümete muhalefete son vermeleri yönünde ikna etmişti. Ülkedeki Sosyal Demokrat destekçileri Rusya'nın saldırgan gibi gösterildiği bir manevra ile kazanılmıştı. Rus devriyelerinin Alman topraklarına girdiği haber verilince, Sosyal Demokrat yanlısı basın da hükümetin arkasında yer aldı. Sosyal Demokratların çoğu, sınırlara yapılan bu tecavüz konusunda milliyetçilerin öfkesini paylaşmıştı.

İngiltere'de Grey, savaşa girilmesi yönünde hemen hemen tüm kabinenin desteğini almıştı ve karar ülkede popülerdi. Asquith, bir yemeğe çıktığında, insanların Buckingham Sarayı'nda, Kral lehine yaptıkları tezahüratları duyuyordu: "İnsan

uzaklardan gelen bu gümbürtüyü sabahın 1'inde ya da 2'sinde duyabilirdi. Savaş veya savaşa yol açan her şey Londra'daki kitleler için her daim çok popülerdir."[63] Betrand Russell, Trafalgar Meydanı'nın yakınında bağrışan kalabalığın arasından geçmişti: "O günde ve ondan sonraki günlerde sokaktaki sıradan erkeklerin ve kadınların savaş ihtimali karşısında mest olduklarını hayretle fark ettim."[64]

Toplumsal Darwincilik

Milliyetçilik, Darwinci bir hayatta kalma mücadelesine olan inançla güçlenmişti; bu mücadelede yer alan öğe insan değil, ırk veya ulustu. Mücadele etmek istemeyen uluslar, yok olacaklardı.

Darwin'den etkilenen herkes, mücadelenin kaçınılmaz olduğunu kabul etmiyordu. Bazıları, çok daha işbirlikçi olan hayatta kalma yöntemleri önerdiler,[65] fakat savaşma yanlısı düşünce, yani Toplumsal Darwincilik daha etkiliydi.

İngiltere'de Toplumsal Darwincilik, Karl Pearson tarafından destekleniyordu. Pearson, şöyle söylemiştir: "Ulus, rekabet yoluyla çok üst düzey bir verimliliğe ulaştırılmalıdır; bu rekabet de esas olarak daha aşağı ırklarla savaşarak veya eşit düzeydeki ırklarla, ticaret yolları, hammadde ve besin kaynakları konusunda mücadele ederek yapılabilir."[66] Lord Salisbury, ulusları yaşayanlar ve ölenler olarak ikiye ayırmıştır: "Yaşayan uluslar, zamanla ölen ulusların topraklarını ele geçirecek ve medeni uluslar arasında çatışma tohumları ve sebepleri hızla ortaya çıkacaktır."[67]

Avusturya'da önleyici nitelikte bir savaşın ateşli savunucularından biri, Genelkurmay Başkanı Franz Baron Conrad von Hoetzendorf'du. Savaştan sonra bile savaşın Toplumsal Darwinci açıdan kaçınılmazlığını öne sürmeye devam etmiştir:

> İnsancıl dinler, ahlaki öğretiler ve felsefi doktrinler elbette bazı zamanlarda insanoğlunun en kaba şekildeki varoluş mücadelesini zayıflatma işlevi görür, fakat onu dünyada itici bir güdü olmaktan çıkarıp yok etmeyi asla başaramayacaklardır . . . Dünya

savaşı felaketinin, aynen doğası itibariyle üzerindeki yükü boşaltmak zorunda olan bir yıldırım fırtınası gibi devletlerin ve halkların yaşamındaki itici güçlerin sonucu olarak kaçınılmaz ve direnilmez bir biçimde ortaya çıkması, işte bu büyük ilkeyle bağlantılıdır.[68]

Almanya'da Toplumsal Darwincilik, çoğunlukla İngiliz Houston Stewart Chamberlain tarafından öne sürülen biçimiyle ele alınmıştır. Chamberlain'in *The Foundations of the Nineteenth Century* adlı kitabı, Alman ırkının Yahudi unsurlardan kurtularak kendini ispat edebileceğini savunuyordu. Kitap, Almanya'da ilk olarak 1899'da basılmış ve 1912'ye kadar on baskı yapmıştı. Kayzer'in ırkçı mücadele hakkındaki düşüncelerini de etkilemişti. Kayzer, 1901 yılında Chamberlain'e yazarak "Savaştaki yoldaşına ve Almanların Roma, Kudüs ve benzerlerine karşı verdikleri mücadeledeki müttefikine Almanların ve dolayısıyla insanoğlunun kurtuluşu için izlenmesi gereken yolu" gösterdiğinden ötürü teşekkür etmiştir.[69]

Toplumsal Darwincilik, denizlerdeki silahlanma yarışını da etkilemiştir. Hunold von Ahlefeld, Kiel'deki İmparatorluk Tersanelerinin yöneticisi ve donanmanın genişlemesi için baskı yapanlardan biriydi. 1898'de Tirpitz'e yazdığı bir mektupta, "Bireyler, bölgeler, partiler ve devletler arasında "hayatta kalma mücadelesi" kızışıyor. Devletler bu mücadeleye ya silah zoruyla ya da ekonomik araçlarla katılmaktadırlar; bu nedenle bizim de katılmaktan başka bir çaremiz yok. Katılmayanlar yok olacaktır," diye yazmıştı.[70]

Tirpitz de bir Toplumsal Darwinciydi ve denizlerdeki silahlanma yarışını hayatta kalma mücadelesinin bir parçası olarak görüyordu. Savaş sırasında, sağcı Vaterlandspartie'nin üyesiydi ve sonrasında da Deutschenationale Volkspartei'den Reichstag'a girdi. 1922'de Rudolf Hess'e Nazi emellerine duyduğu sempatiyi anlatmıştı. Silahlanma yarışı sırasında, mücadelede "dibe batmaktan" korkmuştu: "Almanya'nın bir sanayi ulusu haline gelmesi, tıpkı doğanın bir kanunu gibi, geri döndürülemez . . . diğer

uluslarla anlaşmazlıklar ve çatışmalar doğacaktır, bu nedenle güç, denizlerdeki güç, Almanya'nın hızla dibe batmaması için çok gereklidir."[71]

Silahlanma yarışındaki Toplumsal Darwinci düşünce, Bethmann Hollweg'in, Grey'in bu yarışı sona erdirme önerisini reddetmesinde de belirgin bir şekilde ortadadır:

> Zayıflar güçlülerin avı olacaktır şeklindeki eski deyiş hala geçerli. Bir halk, dünyadaki varlığını sürdürmek için silahlanmaya para harcamaya devam etmez veya edemezse, o zaman ikinci sıraya düşer . . . Dünyada onun boşalttığı yeri doldurmaya hazır ve daha kuvvetli biri her zaman olacaktır.[72]

Toplumsal Darwincilik'ten ve barışı koruma konusunda kaderci bir kötümserlikten etkilenmiş bir atmosferde, bazı insanlar savaş fikrine kapılmışlardı. Bu, özellikle Almanya için geçerliydi. Sağ kanada mensup bir gazeteci, "yepyeni ve engelsiz bir savaşa" övgüler yağdırıyordu. Diğer biri ise, "Savaş mevcut hastalıkları tedavi edecek tek ilaçtır" diyordu. [73] 1913'te bir gazeteci, "Savaş güzeldir. Onun asil ihtişamı, insanı dünyevi ve günlük gailelerden çok yükseklere kanatlandırır," diye yazarak "mücadelenin başlayacağı o yüce ve mutlu saati" sabırsızlıkla beklediğini söylemişti. Bir önceki yıl, Dr. Schmidt-Gibichenfels'in görüşleri ("Özellikle biz Germenler, savaşa bizim yok edicimizmiş gibi bakmamalıyız . . . nihayetinde onu bir kez daha kurtarıcımız, şifacımız olarak görmeliyiz"), basında "savaş etiğinin şaheseri" olarak tanımlanmıştı.[74]

Ulusal Onur

Müttefikler arasındaki bağlar nasıl bu kadar katıydı ki Avrupa'nın tamamı savaşa sürüklenmişti?

Toplumsal Darwinciliğin arkasında, ulus-devletlerin evrimsel ayıklamanın ürünleri olduğu düşüncesi yatıyordu. "Ulus," tıpkı bir insan gibi görülüyordu ve bunun kalbinde de ulusal onur

yatıyordu. Ulusal utanç ve şerefsizlik hakkındaki konuşmalar ve yaşayan, ölen ya da kendi kendini hadım eden uluslara ilişkin düşünceler, tamamen bunu yansıtıyordu.

"Almanya" veya "İngiltere" gibi hayali insanların duyguları, sağlıkları, yaşamları ve ölümleri açısından düşünmek, savaşın çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bu, dikkatleri savaşın gerçek insanların duyguları, sağlıkları, yaşamları ve ölümleri konusunda ne gibi bir anlam taşıdığından uzaklaştırdı.

Ulusal onur, Sırbistan ile yapılabilecek bir savaşı kışkırtmakta kullanıldı. Avusturyalı bir bakan, verilecek olan ültimatomun "kendine saygısını ve onurunu hala muhafaza eden hiçbir ulusun kabul etmesinin mümkün olmadığı" talepleri içerdiğini söylemişti.[75]

Müttefikler, taahhütleri nedeniyle birbirlerine kilitlenmişlerdi: Ruslar, Sırbistan'a destek verememeleri ya da Çar'ın "cömert Slav kalbine" yapılan yalvarışı bir kenara itmesi halinde onurlarını ayaklar altına almış gibi hissedeceklerdi. Rus Dışişleri Bakanı, daha sonraları, Almanların ve Avusturyalıların taleplerini kabul etmenin "Rus halkının Rus Çarı'nı asla affetmeyeceği bir davranış olacağını, çünkü bunun Rus halkının şerefli adını utançla kaplayacağını" söylemişti. [76] Rus Hükümeti bir kapana kısılmıştı; buradan iki çıkış yolu vardı: Biri onursuzluğa diğeri savaşa gidiyordu. İkili ittifaklara girmiş birçok ülke arasında da buna benzer durumlar söz konusuydu.

Almanya için, Avusturya'ya olan taahhütleri bir onur meselesiydi. Moltke, destek vermemenin "Alman karakterinin en güzel taraflarından biri olan, kökleri çok derinlerde yatan vefa duygusuna meşum bir şekilde ihanet etmek" olacağını söylemişti.[77] Bethmann Hollweg, daha sonraları savaşın önlenebilmesinin tek yolunun İngiltere ile uzlaşmadan geçtiğini, ancak Avusturya ile ortak bir politika üzerinde karara vardıktan sonra, o krizde onu terk edemeyeceklerini söylemiştir.[78]

Onur meselesi, İngiltere'de de çok ciddiye alınıyordu. Bethmann Hollweg'in son dakikada Almanya ile Fransa'nın sa-

vaşması halinde İngilizlerin tarafsız kalması önerisini duyan Grey, hayretler içinde kalmıştı: "Bethmann Hollweg bunu anlayamıyor mu, kabul etmemiz halinde bizi şerefsiz durumuna düşürecek bir teklif yaptığını görmüyor mu? Bunu görmeyen biri, nasıl bir insandır? Veya bizim bunu görmeyeceğimizi zannedecek kadar mı, bizim hakkımızda kötü düşünüyor?"[79] Bethmann Hollweg'e şu cevabı vermiştir: "Fransa'yı çiğneyerek Almanya ile bu türlü bir pazarlığa girmemiz, bu ülkenin şerefli isminin üstünde asla silinemeyecek bir leke bırakır."[80]

Dışişleri Bakanlığı'ndan Sör Eyre Crowe, Fransa ile ittifak kurulmasıyla, "ahlaki bir bağ oluşturulduğunu" ve bunun da haklı bir kavgada "İngiltere'nin dostlarının yanında olacağına" ilişkin onurlu beklentilerin oluşmasına neden olduğunu yazmıştı.[81] Muhafazakar Parti, İngiliz hükümetine yine bu bakış açısı doğrultusunda, kararlı olması için baskı yapıyordu: "Bugün Fransa'yı ve Rusya'yı desteklemekte yaşanacak her tereddüt, Birleşik Krallığın onuru ve gelecekteki güvenliği açısından ölümcül etkiler yaratabilir."[82]

Bu düşünceler, Grey'in düşüncelerinin de temel noktasıydı. Daha sonra yazdığı gibi: "Savaşa girmemizin asıl nedeni, bu saldırıya karşı Fransa'nın yanında yer almaz ve Belçika konusunda da tepki göstermezsek, tecrit edilecek, itibarımızı yitirecek ve nefret uyandıracak olmamızdı; ve bundan sonra önümüzde bedbaht ve şerefsiz bir gelecekten başka bir şey olamazdı."[83] Savaş çıktıktan birkaç gün sonra Başbakan Herbert Asquith, Avam Kamarası'nda şunları söylemiştir: "İngiltere, en başta çok kutsal bir uluslararası yükümlülüğü yerine getirmek için savaşıyor; bu yükümlülük eğer günlük hayatımızda, şahıslar arasında oluşmuş olsaydı, kendine saygısı olan hiç kimsenin inkar edemeyeceği, yalnızca yasal değil, aynı zamanda onursal bir yükümlülüktür."[84]

Zamanımızda, politikacıların dış politika kararlarına destek ararken onuru ileri sürmelerinde ikiyüzlülük olasılığıyla ilgili bir şüphecilik vardır, fakat belki de 1914'te ulusal onur yükümlülüğü düşüncesi yaygındı ve hakikaten destekleniyordu. Savaş çıkması halinde İngiltere'nin Fransa ve Rusya'nın yanında yer almasının

nedenlerinin kendi çıkarlarından kaynaklandığı düşüncesini tartışırken, Michael Howard, konuyla çok daha ilgili olabilecek İngiliz kamuoyuna ilişkin farklı bir yorum getirir. Howard, "onur, duyarlılık veya anlaşmalara olan saygıyı bir kenara bırakırsak," çıkarlara dayalı nedenler elbette geçerliydi diyor. Fakat hemen arkasından şunları da ekliyor: "Unutmamamız gerekir ki o kuşağın İngilizleri bunları bir kenara bırakmamalarının yanında, temel unsurlar olarak kabul ettiler."[85] Geçmiş yılların ahlaki atmosferi ile ilgili iddiaları değerlendirmek zordur, fakat bazılarımız için, o neslin insanlarına ait anılarımız veya bildiklerimiz, o zamanda yazılanlar birçok şeyle beraber, Michael Howard'ın yorumlarını doğrulayabilir.

Eğer durum gerçekten böyleyse, kapanın bir bölümü de hakim olan ahlaki bakıştı, yani savaşın güvene ihanetten daha iyi olduğu yolundaki görüş. Bazen o devrin insanlarına baktığımızda, pek çoğunda ahlaki yasalara karşı asla alaycı olmayan fevkalade bir inanç görürüz. Onların dürüstlüklerini ve saygınlıklarını düşünmek, bu büyüsü bozulmuş olan zamanımızda, bir şeyleri kaybettiğimizi hissettiriyor. Fakat bu madalyonun bir de öbür yüzü var. Bu dürüstlük ve onur, hem masumiyetin bir parçası hem de siperlere kadar giden kapanın bir parçasıydı.

Hükümetlerin halkın desteği ile onurlu olanı yapma kolaylığı, bir bakıma bunun varacağı sonuçların ne olacağını bu kadar az kavramış olmalarında yatıyordu.

Krizin Büyüklüğünü İdrak Edememek

Geriye baktığımızda, devrin devlet adamları, kontrol etmeye çalıştıkları olayların ve önlemeye çalıştıkları felaketin ölçüsüne göre çok küçük görünürler. Bunun nedeni kısmen, biz Birinci Dünya Savaşı'nın muazzamlığını görebilirken, onların savaşın Noel'e kadar sona ereceğini zannederek bu konuda hiçbir fikirlerinin olmamasıydı. Askerler de bu körlük hastalığından kaçabilmiş değillerdi. Savaşın başlamasından birkaç ay sonra, General Sör William Birdwood, "İrlanda açısından bu savaş ne kadar da

büyük bir talih; bir iç savaşı önledi ve bittiği zaman da hepimiz dövüşmekten yorulmuş olacağız," demişti.[86]

Sör Edward Grey, savaşın bir felaket olacağını görmüş ve onu önlemek için birçoklarından daha fazla gayret göstermişti. Korkusunu şöyle ifade etmişti:

> Mevcut durumun, muhtemel sonuçları korkunçtu. Eğer Avrupa'nın dört büyük gücü – Avusturya, Fransa, Rusya ve Almanya – savaşa girerlerse, bu çok büyük miktarlarda para harcanması ve ticarete vurulacak korkunç bir darbe anlamına gelecekti; öyle ki savaşın beraberinde veya sonrasında Avrupa'da ticaret ve sanayi tamamen çökecekti. O günlerin büyük sanayi ülkeleri için bu, 1848'den de kötü sonuçlara neden olacak ve savaşta kazananların kimler olduğu hiç önem taşımaksızın birçok şey kaybolup gidecekti.[87]

Fakat ekonomik çöküntüye ve her şeyin 1848'den daha kötü olacağına yönelik bu karanlık tahmin bile, asıl yaşananlara kıyasla zayıf kalmıştı.

Bu öyle bir krizdi ki gerçek çapı onu yaşayanlarca görülemiyordu. Hepsi, birbirlerinin belirsizliklerinden, yanlış anlamalarından ve karmaşık niyetlerinden oluşan bir ağın içine düşmüşlerdi. Ayrıca düzgün bir şekilde kontrol altında tutulmayan askeri planlamacılar, askeri ittifaklar veya kamuoyu tarafından yaratılan bir kapanın içindeydiler. Daha derinlerde ise psikolojik olarak kapana kısılmışlardı. Psikolojik kapanın bir bölümü, silahlanma yarışının yarattığı, Hobbes'un bahsettiği karşılıklı korkuydu.

Bu, aynı zamanda hakim olan inançların birbirleri ile olan tuhaf ilişkilerinin yarattığı bir kapandı: Bazıları milliyetçi bir Toplumsal Darwinciliğe, bazılarıysa onuru şart koşan bir ahlaka inanıyordu. Bu birbirinden çok farklı olan inançların ortak noktası, ahlaki hayal gücünün gelişmesini önleme biçimleriydi. İnsanlara ve savaşın onların hayatlarına neler yapacağına önem vermek yerine, ulusların yok olmasına yoğunlaşıldı. Evrim mücadelesinde ulusun hayatta kalması, ulusa bir hakaret yöneltilmesini red-

detmek, ulusun aşağılanmasından veya şerefsizlik damgası yemesinden kaçınmak, en üst düzeyde önemliydi. Hayali insanlar olarak uluslar, onları meydana getiren gerçek insanların önüne geçirildiler.

Siyasi ve psikolojik kapanlar, bu yetersiz düşünme biçimleriyle birleşerek devlet adamlarının elbirliğiyle felaketi getirmelerine yol açtılar. Bu, elbette ki birçoğu tarafından ve ihtimaldir ki hiçbiri tarafından istenmeyen bir felaketti. Bethmann Hollweg'in 30 Temmuz'da Prusya kabinesine söyledikleri, onların herhangi biri tarafından da söylenebilirdi: "Halkların çok büyük bir çoğunluğu kendi içlerinde barışçıdır, fakat olaylar kontrolden çıktı ve taş yuvarlanmaya başladı."[88]

22. BÖLÜM

Kapandan Çıkış: 1962

> Kimin kazanıp kimin kaybettiğini sormayın. İnsanoğlu kazandı. İnsan mantığı kazandı.
>
> Nikita Kruşçev

1914'teki insan elinden çıkma felaketin yanında bundan önceki tüm felaketler cüce kalırdı, fakat 1962'de güç bela önlenen nükleer felaketin yanında da, 1914 hiç kalabilirdi. İki süper güç, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, neredeyse savaşa giriyorlardı. Bunun nedenleri arasında 1914'ten kalan bazı maddeler yine mevcuttu: tesadüf, yanlış değerlendirme, ulusal egoizm ve gurur, silahlanma yarışı ve rekabete dayalı askeri ittifaklar şeklindeki Hobbes kapanları. Süper güçler, 1962'de kısmen nükleer silahların insanları düşünmeye iten etkileri, kısmen de daha önceki felaketlerden çıkarılmış dersler sayesinde beraberce savaşı önlediler. Şimdi de, 1962'den bazı dersler çıkarmanın sırası gelmiştir.

1 EKİMDE ON BEŞ GÜN

14 Ekim 1962'de Binbaşı Rudolf Anderson, U2 uçağı ile Küba üzerinde uçarak füze üsleri ve füze parçalarına ilişkin bazı fotoğraf-

larla geri gelmişti. Ertesi gün fotoğraflar incelendi. 16 Ekim'de Başkan Kennedy bilgilendirildi.

İki gün sonra Kennedy, Sovyet Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko ile buluştu, fakat ona bildiklerinden bahsetmedi. Gromyko, ona hiçbir Sovyet füzesinin Küba'ya gönderilmeyeceğini söyledi. Aynı teminat, Sovyet lideri Nikita Khruschev'in Kennedy'ye gönderdiği diğer şahsi mesajlarda da verilmekteydi. Kennedy bu Sovyet oyununa ve hilekarlığına kızmıştı.

Kennedy'nin füzelerle ilgili bilgilendirildiği gün, ilk toplantı Beyaz Saray'da Ulusal Güvenlik Konseyinin Yönetim Komitesi'nde (Ex-Comm) yapıldı. Başlangıçta üyelerinin büyük çoğunluğu, füze üslerine bir hava saldırısı yapılmasını desteklediler. Kennedy, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Küba'daki füzeleri kabullenemeyeceğinden emindi.

Ex-Comm, kriz süresince toplanmaya devam etti. Tartışılan başlıca konu, bir hava düzenlenmesi ya da Küba'nın ablukaya alınması arasında bir seçim yapılmasıydı. Birleşmiş Milletler'deki Amerika Birleşik Devletleri elçisi Adlai Stevenson, üçüncü bir teklif getirdi: Sovyetlerin füzelerini çekmelerine karşılık, Amerika Birleşik Devletleri de Türkiye ve İtalya'daki füzelerini çekecek ve Küba'da Guantanamo Körfezi'nde bulunan donanma üssünü boşaltacaktı. Bu teklif, çok güçlü bir muhalefetle karşılandı. (Stevenson, hava saldırısına karşı görüşünü zaten son derece ince bir biçimde dile getirmişti: "Bir nükleer savaş başlatmak veya böyle bir riski göze almak, en iyi durumda bile bölünmüşlük yaratmaya mahkumdur."[1]) Kennedy, ablukayı seçti.

22 Ekim Pazartesi günü, Kennedy, halka füzeler konusunda seslendi ve ilk adım olarak da abluka veya "karantina" kararı alındığını açıkladı. Küba'ya giden tüm gemiler, durdurulup aranacaktı. Saldırı silahları taşıyanlar, geri döndürüleceklerdi. Küba'dan, herhangi bir Batı ülkesine fırlatılacak bir füze, bir Sovyet saldırısı olarak yorumlanacak ve tam karşılık verilecekti.

Birçok kongre üyesi, bu yanıtı çok zayıf bularak eleştirdiler. Bazı senatörler, ciddi bir hava saldırısı veya çıkartma yapmayı

önerdiler. Kennedy, ablukanın bile risk taşıdığını, Sovyet tarafının ablukanın Rus gemilerini kapsamamasını beklediğini, çünkü bunun aksinin savaş demek olduğunu belirtti ve "Bu nedenle, önümüzdeki 24 saat içinde savaşa girebiliriz," dedi.[2]

Kruşçev'in Kennedy'nin televizyondaki konuşmasına gösterdiği tepki, kızgınlıktı. Füze üsleri inşaatının hızlandırılmasını emretti. Ayrıca Sovyet gemilerine ablukayı dikkate almayarak Küba'ya doğru rotalarında devam etmelerini emretti. Sovyet hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri'ni korsanlık, yasaları ihlal etme ve "devletlerin savunmalarını organize etme biçimleri için kendisine hesap vermelerini ve gemilerinin açık denizlerde ne taşıdığını kendisine bildirmelerini" talep etme gibi bir hakkı kendisinde bulmakla itham etti. Sovyet hükümeti "bu tür taleplerı kesinlikle reddeder," denildi ve bir nükleer savaş tehlikesine karşı uyarıda bulunuldu. Kruşçev, Kennedy'ye aldığı tedbirlerin barış için ciddi bir tehdit teşkil ettiğini yazdı.

24 Ekim Çarşamba günü, ilk Sovyet gemileri karantina hattına yaklaştı. Sovyet Birinci Başbakan Yardımcısı Anastas Mikoyan, Kruşçev'in emrini değiştirme mesuliyetini üstlendi. Gemilerin bazıları yavaşladı, bazıları da rotalarını değiştirdiler. Haberler ExComm'a ulaşınca, Dean Rusk, yanındaki McGeorge Bundy'ye, "Gözlerimizi birbirimizin gözlerine dikmiş durumdayız ve karşımızdaki gözlerini kırptı," diye fısıldamıştı.[3]

Ne var ki kriz tırmanmaya devam etti. Amerikan Stratejik Hava Komutanlığı, "Def/Con 2" düzeyinde alarma geçirildi; bu, savaş için hazır ol demekti. Bazı Sovyet gemileri ise rotalarında devam ettiler. Kruşçev, Sovyet gemilerinin durdurulmaları halinde Amerikan gemilerini batırma tehdidini savurdu. Ertesi gün, bir Sovyet tankerinin yolu kesildi, ama tankere çıkılmadan yoluna devam etmesine izin verildi. Cuma günü, diğer bir Sovyet gemisi durduruldu ve gemiye çıkıldı. Gemide füze yoktu ve yoluna devam etmesine izin verildi.

Aynı gün Fidel Castro, kuvvetlerine Amerikan uçaklarına ateş açma yetkisi verdi. 27 Ekim Cumartesi günü, bir U2 Küba üzerinde vuruldu. Pilot, yine Binbaşı Rudolf Anderson'dı ve öldü. Rutin

"hava örneği alma" uçuşunda olduğu söylenen diğer bir U2, Sovyet hava sahasına girdi. Sovyet avcı uçakları havalandı, fakat U2'yi yakalayamadılar. Kruşçev, Castro'dan Küba'ya yönelik bir Amerikan saldırısının (muhtemelen bir hava saldırısı, ama büyük olasılıkla bir çıkartma) her an beklendiğini bildiren bir mesaj aldı. Castro, bir çıkartma olması halinde:

> Sovyetler Birliği, emperyalistlerin, kendisine karşı ilk nükleer saldırıyı başlatacakları şartların oluşmasına asla izin vermemelidir. Bunu size söylüyorum, çünkü emperyalistlerin saldırısının çok tehlikeli olduğuna inanıyorum ve eğer hakikaten Küba'ya çıkartma gibi uluslararası yasayı ve ahlakı ihlal eden insanlıktan uzak bir girişimde bulunurlarsa, kesin ve meşru bir savunmayla bu türlü bir tehlikenin sonsuza kadar ortadan kaldırılması anı gelmiş demektir; bu çözüm ne kadar katı ve korkunç olursa olsun uygulanmalıdır, çünkü başka bir çözüm de yoktur.[4]

Kruşçev, bu sözleri Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı ilk nükleer saldırıyı başlatması için kendisini teşvik ettiği şeklinde yorumladı.

Perşembe ve cumartesi günleri arasında, denizde, havada ve diplomasi alanında yaşanan bu olaylar krizi tırmandırdıkça, iki çözüm olasılığı ortaya çıkmaya başlamıştı.

Birincisi, Amerikalıların Küba'yı işgal etmemeye söz vermeleri karşılığında, füzeleri kaldırmaktı. Cuma günü, üst düzey bir Sovyet istihbarat yetkilisi olan Aleksander Fomin, bu planı televizyon muhabiri John Scali'ye açıkladı. Scali'den Amerika Birleşik Devletleri'nin bu öneriyle ilgilenip ilgilenmeyeceğini öğrenmesini istedi. Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Rusk, Scali'ye Fomin'e götürmesi için öneriyle ciddi bir şekilde ilgilendiklerini belirten bir mesaj verdi.

O akşam Kennedy, Kruşçev'den uzun ve uzlaşmacı bir içeriğe sahip kişisel bir mektup aldı. Mektup, savaşa karşı derin, duygusal bir çekince ifade ediyordu:

> Eğer savaş gerçekten başlarsa, onu yavaşlatmak veya durdurmak bizim elimizde olmayacaktır, çünkü savaşın mantığı budur. İki savaşın içinde bulundum ve savaşın ancak kentleri ve köyleri ezip her yerde ölüm ve yıkım tohumları ektikten sonra sona erdiğini biliyorum . . . Eğer insanlar akıllı davran-mazlarsa, sonunda kör köstebekler gibi birbirleriyle çarpıştıkları bir noktaya gelecekler ve o zaman da karşılıklı imha başlayacak . . . Şimdi ise siz ve ben, sizin bir savaş düğümü atmış olduğunuz bu ipin uçlarını çekmemeliyiz, çünkü ne kadar kuvvetle çekersek, düğüm o kadar sıkılaşacaktır. Ve öyle bir zaman gelir ki düğümü artık onu atan da çözemez ve düğümü kesmekten başka hiçbir çıkar yol kalmaz.[5]

Kruşçev, Fomin tarafından öne sürülene paralel bir çözüm önerdi.

Diğer öneri, Küba'dan Sovyet füzelerinin, Türkiye'den de Amerikan füzelerinin çekilmesiydi. Bunu teklif edenler, Avusturya Dışişleri Bakanı Bruno Kreisky ile *Washington Post*'daki köşesinden seslenen Walter Lippman'dı. Cuma gecesi geç saatlerde Başkan'ın kardeşi Robert Kennedy, gizlice Sovyet elçisi Anatoly Dobrynin'le buluştu. Dobrynin, Amerikalıların füzelerle ilgili yanıtının ne olduğunu sordu ve Türkiye'deki füzelerle bir paralellik çizdi. Robert Kennedy, Başkan'a danıştı ve kendisinin "Türkiye sorununu müspet bir şekilde" incelemeye istekli olduğunu bildiren bir cevap getirdi.

27 Ekim Cumartesi günü Kennedy, Kruşçev'den daha sert bir mektup aldı; Küba-Türkiye füze takası teklif ediliyordu. Bu mektubun görüşüldüğü Ex-Comm toplantısında kuvvet komutanları ablukanın işe yaramadığını söylediler. Pazartesi günü Küba'ya bir hava saldırısı yapılmasını, ardından da çıkartma yapılmasını önerdiler. Fakat bu görüş kabul görmedi ve Kennedy, Kruşçev'e bir mektup gönderdi. Mektup, daha önce alınan, daha dostane mektuba cevap olarak hazırlanmıştı. Daha önce gönderilen mektuptaki füzelerin çekilmesine karşılık, Küba'ya çıkartma yapılmaması yönündeki öneri kabul ediliyor ve "Dünyadaki gerginliği gevşetmek için varılacak bu türlü bir anlaşmanın etkileri, bize

ikinci mektubunuzda önerilen 'diğer silahlara' ilişkin daha genel ayarlamalar üzerinde çalışma olanağı verecektir," deniliyordu.

Kennedy'nin Basın Müşaviri Pierre Salinger, o cumartesi gecesi Ex-Comm toplantısı dağıldıktan sonraki havayı anlatmıştı. Eğer o gece veya ertesi sabaha kadar Sovyetlerden bir yanıt alınamazsa, askeri gerginlik üzerine görüşmeye başlayacaklardı. "Beyaz Saray'dan çıkarken bana mühürlü bir zarf verdiler ve bunu eşime vermemi, ona eğer ertesi gün ortadan kaybolursam, zarfı açmasını ve zarfta çocuklarımızın ve kendisinin güvende olabilmeleri için nereye gitmeleri gerektiğini söyleyen bir talimat bulacağını söylemem istendi."[6]

O cumartesi gecesi geç vakit, Robert Kennedy, tekrar Dobrynin'le buluştu. Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin füze üsleri üzerindeki çalışmaların hızlandırıldığını bildiğini ve Binbaşı Anderson'ın düşürülmesini çok ciddiye aldıklarını söyledi. Amerika Birleşik Devletleri, ertesi güne kadar füzelerin kaldırılacağı yönünde bir taahhüde ihtiyaç duyuyordu. Eğer Sovyetler Birliği füzeleri kaldırmazsa, bunu Amerika Birleşik Devletleri yapacaktı. Robert Kennedy, içinde bulunduğu durumu şöyle tarif etmişti: "Onlara bir ültimatom vermiyordum, sadece bir gerçeği beyan ediyordum." Robert Kennedy ve Dobrynin, bütün bunların yanında bir de Küba ve Türk füzelerinin karşılıklı olarak geri çekilmelerini öngören halka açıklanmayacak bir anlaşma yaptılar. Dobrynin, bu öneriyi Moskova'ya gönderdi.

Robert Kennedy, Beyaz Saray'a geri döndü:

> Başkan iyimser değildi, ben de değildim. Hava Kuvvetleri Yedekleri'nden yirmi dört asker taşıyan nakliye filosunu aktif göreve çağırdı. İşgal olursa, onlara gerek duyulacaktı. Ümidini tamamen kaybetmemişti, ama kalan ümitler artık Kruşçev'in yönünü birkaç saat içinde yeniden belirlemesine bağlıydı. Bu bir ümitti, bir beklenti değil. Beklenti, salı günü itibariyle ve büyük ihtimalle de ertesi gün bir askeri çatışma olacağı yönündeydi.[7]

Sovyet liderleri, Dobrynin'den duyduklarından fevkalade telaşlanmışlardı ve pazarlığı kabul edip füzelerini Küba'dan çekmeye karar verdiler. Durumun aciliyeti nedeniyle, yanıtlarını pazar günü radyo aracılığıyla gönderdiler. Kruşçev'in konuşmalarını yazan Fyodor Burlatski, yanıtın Kruşçev'in Moskova'nın dışındaki konutunda nasıl hazırlandığını anlatır: "Mektup tamamlandığında, bir görevli onu derhal radyo istasyonuna götürmekle görevlendirildi. Yayın için saat üçten önce orada olması söylendi. Çok sinirliydiler." Moskova Radyo binasındaki asansörlerden biri mektubu getiren görevli için bekletilmekteydi.[8]

Moskova Radyosu Kruşçev'in füzeleri çekmeye razı olduğunu yayınladığında, Washington'da hala sabahtı. Ayrıca Dobrynin, mesajı ve Kruşçev'in Başkan Kennedy'ye ve kardeşine gönderdiği en iyi dileklerini bizzat getirdi. O gün öğleden sonra füzelerin sökülmesine başlandı. Hangi silahların gideceği ve Amerikalıların Küba'ya çıkartma yapılmayacağı yönündeki taahhütlerine ilişin birkaç pek dostane olmayan konuşma gerçekleşti, fakat kriz bitmişti.

Ertesi ay Kruşçev, Kennedy'ye bir mektup yazdı: "Şimdi çözmekte olduğumuz düğüm, çok sıkı bağlanmıştı, adeta son haddine kadar."[9] Nükleer bir savaşın ne anlama geldiğinin tamamen bilincinde olan iki hükümeti birbirlerini uçurumun bu kadar yakınına kadar götürmeye iten emeller neler olabilirdi?

2 KÖR KÖSTEBEKLER

Sovyet ve Amerikan Emelleri

Sovyet hükümeti neden Küba'ya füze göndermeye karar vermişti? Asıl sebep, Amerika Birleşik Devletleri'nin adaya saldırmasının önüne geçmekti. Füzelerin, güç dengesini Sovyetlerin lehinde etkileyeceğini düşünüyorlar ve eğer Castro düşerse, prestijlerini ve nüfuzlarını kaybedeceklerinden korkuyorlardı.

Küba'ya yapılabilecek bir Amerikan çıkartmasından korkmak için yeterli neden vardı. Amerika Birleşik Devletleri hükümeti Castro'yu devirmek istiyordu ve petrol kaynaklarını ve diğer ticaret yollarını kesmişlerdi. Daha sonraları Viyana'daki buluşmala-

rından bahsederken Kruşçev, Kennedy'nin Amerika'nın Küba'ya yapabileceklerini, Sovyetlerin Macaristan'a yaptıkları ile kıyasladığını söylemiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Castro karşıtı Kübalılarca girişilen başarısız "Domuzlar Körfezi" çıkarmasını desteklemişti ve Amerikan kuvvetlerince yapılacak bir çıkartmaya da "Firavun Faresi Harekatı" adı verilip hazırlık planları yapılmıştı. Amerikan hükümeti bu planlara sıkı sıkıya bağlı değildi, fakat ortaya çıkmaları güvenilirlik açısından pek de hoş olmamıştır.

Diğer bir Sovyet emeli de, Amerikalıların nükleer öncülüğünün azaltılmasıydı. Kruşçev, daha sonraları şunları yazmıştı: "Füzelerimiz, Küba'yı korumanın yanı sıra, Batı'nın "güç dengesi" diye adlandırdığı şeyi eşitleyecekti." Amerikalılar ülkemizi askeri üslerle çevirip bizi nükleer silahları ile tehdit altına almışlardı ve şimdi de düşmanın füzelerinin size dönük olmasının nasıl bir his olduğunu öğreneceklerdi."[10] Ya da Kruşçev'in Sovyet Savunma Bakanı Rodion Malinovski'ye dediği gibi, "Sam Amca'nın pantolonunun içine niye bir kirpi atmayalım ki?"[11]

Soğuk Savaş ve silahlanma yarışının tehlikeli dünyasında, Kruşçev'in gizli manevrası endişe verecek bir kumardı. Danışmanı Fyodor Burlatski, onun muhtemel bir rakiple olan siyasi ilişkilerde aldatmanın normal olduğunu düşündüğünü söylemişti.[12] Bunun ortaya çıkması ve muhtemel Amerikan tepkisi ihtimalini kavramada zayıftı. Buna rağmen girişimleri saldırı değil, caydırma amaçlıydı. Bu amaçlar, Amerikalıların da aynı şekilde saldırgan olmayan amaçlarıyla birleşip dünyayı felaketin olabildiğince yakınına getirmiştir.

Kennedy yönetiminde, füzelerin acilen kaldırılması yönünde bir fikir birliği vardı. Bu durum, bu konuya gösterilen yoğun ilginin ardındaki çeşitli nedenleri belirsizleştiriyordu. Amerikan hedeflerini bu kadar çabuk vurabilecek kadar yakın olan bu füzeler, yeni bir tehditti: Başkan Kennedy, 19 Ekim'de kuvvet komutanları ile konuştuğunda, füzeler işler hale geldiğinde "Bu bıçağı tam karnımıza saplanmış bulacağız," demişti. [13] Füzeler üzerindeki kontrolün Castro'ya geçmesi daha da tehlikeli olurdu. Bu ekstra nükleer tehdit, güç dengesini Sovyetler Birliği lehine de-

ğiştirebilirdi. Füzeleri kabul etmek, Soğuk Savaşta bir raunt, bunun sonucu olarak da prestiji kaybetmek olurdu. Hem Küba'dan bir nükleer saldırı korkusu hem de Amerika'nın prestij kaybı, füzelerin varlığını Amerikan kamuoyunda kabul edilemez hale getirecekti.

Küba'daki füzelerin stratejik dengeyi gerçekten değiştirip değiştirmedikleri konusunda şüphe etmek için çeşitli nedenler vardı. Robert McNamara, "Bunun esas olarak askeri bir sorun olduğuna inanmıyorum. Bence bu daha çok bir iç politika sorunudur," demiştir.[14] Ayrıca bunun sonrasında da Kruşçev'in füzeler konusunda on yediye birlik bir oranla geride olduğunu söylemiştir: "Küba'da her biri bir savaş başlığı taşıyan, fazladan kırk üç füzenin onu nükleer silahlarını kullanmayı düşünmeye iteceğini düşünüyor musunuz? Asla! Kruşçev *siyasi* bir sorun yaratmıştır, askeri bir sorun değil."[15]

Eski Ex-Comm'un bazı üyeleri, Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik daha büyük bir nükleer tehdit olduğunu hissediyorlardı. Bazıları aynı zamanda Amerika kıtalarına dünyanın diğer bölgelerindeki güçlerin müdahalesi olmaması gerektiğini savunan Monroe doktrinini destekliyorlardı. Bu doktrini, Amerika Birleşik Devletleri'ne açıkça hitap ediyordu, fakat Sovyetlerin Küba'daki füzeleri ile Türkiye'deki Amerikan füzeleri arasında tam bir paralellik olduğuna dair Sovyet iddialarına da bir cevap değildi.

Amerikalıların iddiasının başlıca zayıflığı, bu eşitliğe verilecek ikna edici bir cevabın olmamasıydı. Başkan Kennedy, bunu görmüştü. Sovyetlerin Küba'daki füzelerini kaldırmalarının karşılığında Amerika'nın Türkiye'deki füzelerinin kaldırması şeklindeki önerileri konusunda, "Birleşmiş Milletler'deki herkese veya her akıllı adama bu çok adil bir pazarlık gibi gelebilir," demişti.[16] Kennedy'nin televizyondaki konuşmasını kaleme alan Theodore Sorensen, daha sonraları Kennedy'nin eşitlik konusundaki kaygısının konuşmayı biçimlendirdiğini söylemiştir: "*Ani* ve *kandırmaya yönelik* konuşlandırmalar üzerinde bu kadar vurgu yapılmasının nedeni tam olarak buydu. Bu konuşmaya çok dikkatli bakı-

nız; bu gibi kelimelerin üzerine ağır bir şekilde yüklenerek, dünyanın eşitlik üzerinde odaklanmamasını sağladık."[17]

Fakat füzeler ciddi bir savunma endişesine neden olmuştu. Robert Kennedy tarafından yapılan bir tahmine göre, füzeler ateşlenseydi, 80 milyon Amerikalıyı öldürecekti. Ve kontrolün Castro'ya geçmesi halinde neler olabileceğine dair endişeler haklıydı. Sovyetlere ilk hamleyi yapmaları gerektiğini ima eden mektubu, Amerikalıların endişelerini desteklemektedir.

Her biri (genelde) makul ve savunma nitelikli emellere sahip iki hükümet de, kendilerini savaş düğümünü sıkılaştıran ipi çekerken bulmuşlardı. 1914'teki liderler gibi, karşılıklı olarak kapana sıkışmışlardı. 1962'deki kapan, kısmen iki tarafın birbirlerinin niyetlerini yanlış anlamaları, kısmen silahlanma yarışı ve kısmen de soğuk savaşın siyasi rekabetiyle yaratılmıştı.

Karmaşa ve İletişim

Sorunlardan biri teknolojikti: O günlerde iletişim yavaştı. Kruşçev'in 26 Ekim'deki önerisinin Washington'a ulaşması yedi saat sürmüştü. Sovyet elçisi Anatoly Dobrynin, daha sonraları, elçiliğin Moskova'ya krizle ilgili acil bir mesaj gönderilmesi gerektiğinde neler olduğunu şöyle anlatmıştır: "Western Union'ı arardık. Bisikletli siyah bir adam elçiliğe gelirdi. Ona telgrafları verirdik ve o da büyük bir hızla – biz ona daha da hızlı gitmesini söylerdik – Western Union'a döner, oradan da telgraf Moskova'ya gönderilirdi."[18]

Fakat öykünün tamamı ilkel teknolojiden ibaret değildi. Telefon vardı. İki lider isteseydi, çevirmenlerin yardımı ile görüşme yapılabilirdi (Başkan Kennedy, iletişimdeki zaman farkını tartışırken, Llewelleyn Thompson, Kennedy'ye ne zaman isterse telefon edebileceğini söylemişti, fakat bu yola başvurulmadı).[19] 1914'te olduğu gibi, iletişim sorunu kısmen, niyetler hakkında açıklık olmamasından kaynaklanıyordu.

Amerika'nın Küba'ya karşı niyeti açık değildi – barışçı olsalardı bile, yanlış anlaşılabilirlerdi. Silahlı kuvvetlerin Küba'ya yapı-

lacak bir çıkartma için hazırlık planları vardı. Gerekli olduğu takdirde Küba'ya karşı kuvvet kullanılmasına ilişkin izin için Senato kararı 20 Eylül'de 86'ya 1 oyla kabul edilmişti. 29 Ağustos'taki bir basın toplantısında Kennedy, çıkartma iddialarını yalanlayarak "Şimdilik Küba'ya bir çıkartma yapılmasına taraftar değilim," demişti[20] Kennedy'ye yakın olanlar, onun bu planlar doğrultusunda hareket etme niyetinde olmadığını söylediler. Robert McNamara, "Yalnızca kendi bildiklerime değil, sezgilerime de güvenerek Başkan Kennedy'nin aklındakileri hiçbir tereddüt göstermeksizin kesin olarak söyleyebilirim . . . Hiç şüpheye yer bırakmayacak şekilde söyleyebilirim ki *kesinlikle Küba'ya çıkartma yapmak gibi bir niyetimiz yoktu*," demiştir. Fakat çıkartmayı "şimdilik" ifadesiyle reddetmek, ileriki niyetlere ilişkin duyulabilecek endişelere açık kapı bırakmıştı. Ve McNamara da sonradan hazırlık planlarının Kübalılar tarafından bir çıkartma yapılacağının kanıtı olarak değerlendirmeye açık olduğunu kabul etmiştir: "Eğer ben de Kübalı olsaydım, böyle düşünebilirdim."[21]

Askeri Denetimsizlik

Her iki tarafta da silahlı kuvvetlerin kontrolden çıktıklarına dair işaretler vardı.

Binbaşı Anderson'ın U2'si, Küba'daki Sovyet komutanlarının emirleri ile vurulmuştu. Sovyet birliklerine, füzelerin ateşlenmesi için, hem bir Amerikan saldırısı olması hem de Moskova'dan bu doğrultuda bir emir gelmesi gerektiği yolunda emirler verilmişti, fakat "savaş zamanı hava sahasında uçan her uçağa ateş açılması" yolunda daimi Sovyet emirleri de vardı. Bölgedeki generallerin U2'ye ateş açıp açmama konusunda karar vermeleri için 20 dakikaları vardı. Küba'daki Sovyet kumandanına ulaşmaya çalıştılar, ancak başaramadılar. General Georgy Voronkov, ateş emri verdi. Daha sonra bunun için Kruşçev tarafından eleştirildiğinde ise bu yöndeki daimi emri hatırlatmıştı.[22]

Amerikan tarafında, askeri yanlışlıklardan doğan bazı riskler söz konusu olmuştu. California'daki Vandenberg Hava Üssü'nden daha önceden planlanmış bir deneme programı dahilinde bir füze atılmış, ancak Sovyetler Birliği'nin bunu nasıl algılayacağı hiç düşünülmemişti. 28 Ekim'de, Kuzey Amerika Hava Savunma Komutanlığı, Küba'dan atılan bir nükleer füzenin Tampa'yı vurmak üzere olduğu haberini aldı. Tampa'da herhangi bir nükleer patlama olmayınca, bir radar operatörünün Küba'dan gelebilecek bir saldırı simülasyonu içeren bir test bandı taktığı anlaşıldı.

Diğer bir tehlike de askerlerin harekete geçme konusunda bağımsız olmayı tercih etmeleriydi. Kıdemli bir subay, siyasete kendi damgasını vurmak istiyordu. Stratejik Hava Kumandanlığı Komutanı General Power, birliklerine "Def/Con 2"ye, yani savaşa hazır olmak için uygun alarma geçmeleri için sinyal gönderecekti. Normal yöntemde bu sinyal şifreli olarak gönderiliyordu. General Power, kendisine böyle bir yetki verilmediği halde sinyali, Rusların bunu almalarını sağlayabilmek için şifresiz gönderdi. "Sovyetlerin burnunu sürtüp nükleer zayıflıklarını göstermek istediği söylenmişti.[23]

General Power'ın politikayı bu şekilde renklendirmesi bir istisnaydı. Krizdeki daha büyük tehlike, askeri imtiyazların politikayı nükleer bir savaş riskine girilebilecek şekilde etkilemeleriydi. Bazı askeri liderler arasında Kennedy'nin daha tedbirli yaklaşımı yerine, büyük bir hava saldırısı ve çıkartma tercihi hakimdi.

Çabuk ve kararlı hareketin askeri bir cazibesi vardır. 19 Ekim'de Kennedy ve askeri liderler arasındaki bir toplantıdan sonra, ses kayıt cihazı, kayda davam etmiş ve General David Shoup'un, Kennedy'nin tedbirli yaklaşımına yönelik pek de iyi anlaşılmayan kızgınlığını kaydetmişti: "En sonunda 'tırmanma' kelimesine geldi. Bu, tüm oyunda geçerli olan tek lanet olası şey. Gidin . . . ve tüm tanrının belalarını yakalayın. Biri, onların bu lanet olası şeyi parça parça yapmalarını önlemeli. İşte bizim sorunumuz bu. İçeri girip, füzelerle oynamaya başlarsınız. Hapı yutarsınız. Hapı yutarsınız, yutarsınız, yutarsınız. Bu lanet bir iş,

ya bir biçimde bu orospu çocuklarına hadlerini bildirirler ki böylece doğru bir iş yapmış olurlar ya da oyun oynamayı bırakırlar . . . bir kere başladıktan sonra gidip öylece füzeyi sökemezsiniz. SAM rampalarıyla oyun oynanmaz. İçeri girip, sizi işinizi yapmaktan alıkoyacak baş belalarını dışarı çıkarmak zorundasınız."[24]

General Maxwell Taylor'ın da "McNamara'nın biz Küba'da nükleer silah kullanırsak, bize karşı da nükleer silah kullanılır şeklindeki korkusunu" taşımadığını söylediği bildirilmiştir.[25] Kuvvet komutanları resmi olarak bir hava saldırısı yapılmasını tavsiye ettiler ve Kruşçev'in füzelerini kaldırmayı kabul ettiğini bildiren radyo yayınından sonra bile, bir muhtıra göndererek bu beyanın "Amerika Birleşik Devletleri tarafından doğrudan bir harekat yapılmasını geciktirirken, ortamı diplomatik şantaj için hazırlama" girişimi olduğunu söylemişlerdi. Hala, füzelerin söküldüklerine dair tartışılmaz kanıtlar olmaması halinde, ertesi gün bir hava saldırısı ve ardından da bir çıkartma düzenlemeyi düşünüyorlardı.[26]

Kuvvet komutanları, CIA'in Küba'da sadece 10.000 Sovyet askeri olduğu yönündeki raporuna inanıyorlardı. Halbuki adada ellerinde taktik nükleer savaş başlıkları bulunan 43.000 asker vardı ve Kruşçev'in de onayı ile bir Amerikan saldırısına karşı başlıkları taşıyacak araçların yakınında konuşlandırılmışlardı. Bir çıkartma olması halinde taktik nükleer silahlar, Amerikalılara karşı kullanılabilirdi ve Amerikalıların buna nükleer bir karşılık verme ihtimali büyüktü. Nükleer silahlar kullanılmasa bile, Ruslar ve Kübalılar kanlı bir yenilgi yaşarlardı. Yıllar sonra Robert McNamara, Gromyko, Dobrynin ve kriz zamanının diğer önde gelen Sovyet politika belirleyicileri ile bir konferansa katılmıştı. McNamara, eski Sovyet yetkililerinin "Böyle ağır bir yenilgi karşısında kendilerinin dünyanın başka bir yerinde Amerika'ya askeri bir karşılık vermeyeceklerini düşünme ihtimalimize kesinlikle inanmadıklarını ve sonucun kontrol edilemez bir tırmanmaya varacağını" söylediklerini aktarmıştır.[27] Krizdeki en büyük tehlike, siyasi karar vericilerin, kendilerinden emin ve bilgili görünen askeri şeflerin tavsiyeleri ile yön değiştirmeleriydi.

Bir Hobbes Kapanı Olarak Silahlanma Yarışı

Krizin nedeni kısmen Amerika'nın silahlanma yarışındaki öncülüğünden çıkmıştı; bu durumun bir yönü, Kruşçev'i özellikle etkilemişti. Kennedy, seçim kampanyasını Rusların önde olduğu düşüncesiyle ortaya çıkan "füze açığını" kapatacağı vaadi ile yürütmüştü. Bir füze açığı yoktu, ama Kennedy büyük bir kıtalararası balistik füze imalatı emri vermişti. Robert McNamara, Haziran 1962'de Amerika Birleşik Devletleri'nin çok yakında, bir saldırı olması halinde kalan Sovyet füzelerini ve diğer hedefleri yok etme potansiyeline sahip olacağını duyurdu. Her bir Sovyet füzesi, bir Amerikan füzesinin hedefi olacaktı. McNamara, ilk darbeyi vurabilme kapasitesinden çok, caydırıcılıktan bahsediyordu. Fakat bu tutum, aynı zamanda Amerikalıların Sovyet füzelerini yok edecek ilk darbeyi indirmeleri halinde Sovyetlerden bir karşılık görme ihtimalinin olmayacağı anlamına geliyordu.

Robert McNamara, daha sonra, Amerikan genişlemesinin, CIA tarafından beklenen fakat hiç gerçekleşmeyen, bir Sovyet genişlemesini karşılamak için yapıldığını söylemiştir. 1914'ten önce İngiltere ve Almanya arasındaki donanma yarışında olduğu gibi, her iki taraf da birbirlerini yakalamak için çabalamak zorunda olduğunu düşünüyordu. McNamara'nın Amerikan yapılanmasının ardındaki düşünce tarzına ilişkin fikirleri kapan mekanizmasını açıkça göstermektedir. Füze inşası için zaman farkı yedi yıldı ve 1961 kararları, 1968'de Sovyetler Birliği'nin sahip olacakları tahmin edilerek alınmıştı: "Tahminlerimizi 'en kötü durum' dediğimiz minval üzerine yaptık. Bu nedenle kapasitelere dayandırdık . . . Kuvvetlerin bu şekilde gelişmesinin nedeni işte budur – bu, iki taraf için de çok tehlikeliydi, çünkü devamlı bir dengesizliğe neden olacaktı ve siz de bunu pekala saldırganlık işareti olarak algılayabilirdiniz."[28]

CIA'in gelecekteki hayali Sovyet üstünlüğünden sonra, bu defa Kruşçev'in her şeyi olduğundan kötü görme sırası gelmişti. Yeni durumu, bir ilk darbe tehdidi olarak gördü. Küba'ya füzelerin gönderilme nedenlerinden biri, bunu engelleme ümidiydi.[29]

Kruşçev'in, füzeleri neden gizlice gönderdiğine ilişkin daha sonra yaptığı açıklaması, hayli şaşırtıcıdır. Amerikalıların füzeleri ancak ateşlenmeye hazır olduktan sonra keşfedeceğini ümit etmiş ve füzelerden bazılarının yapılabilecek bir saldırıdan kurtulup karşılık vermek üzere kullanılma ihtimallerine karşı, Amerikalıları bunlara saldırmaktan alıkoyacağını düşünmüştü.[30]

Peki ya füzeler, kullanıma hazır olmadan keşfedilirse ne olurdu? Kruşçev, bunun olmayacağını ümit etme ve böyle bir şey olması halinde bir kapana kısılacağını kabullenme arasında dönüp duruyordu. Eylülde füzelerdeki gelişmeyi duyunca, "Yakında kıyamet kopacak," dedi. Bir yardımcısı, "Umarım sandal devrilmez Nikita Sergeyeviç" deyince, Kruşçev, "Bir şeyleri değiştirmek için artık çok geç" diye cevap vermişti.[31]

Bu, krizin Birinci Dünya Savaşı öncesiyle paralellik gösterdiği noktalardan biri de budur. Kruşçev'in ümitleri, Amiral Tirpitz'inkilerle örtüşmekteydi. İngilizlerin ilk hücumu yapabilecekleri bir "tehlikeli bölge" vardı, ama Alman donanmasının gücü arttıkça, onu yok etme imkanları olamayacağından, İngilizler saldırıdan cayacaklardı. Tıpkı Amiral Tirpitz'inkiler gibi, Kruşçev'in hesapları da yanlıştı.

Yanlış değerlendirme, bir bakıma fazla iyimserlikten kaynaklanmıştı. Kruşçev'in, Kübalıların ilk saldırının Amerika'dan gelmesi konusundaki endişelerine, gayet ciddi bir tutumla verdiği yanıt, "Böyle bir şey olursa, Baltık Donanması'nı gönderip, sizi yine korurum" olmuştu.[32] Sovyetlerin ve Amerikalıların birbirlerini algılamaları aynı yönde olup tıpkı 1914'ü andırıyordu.

Silahlanma yarışı kapanına kısıldıkları gibi, iki hükümet ayrıca onun siyasetteki dengi hususunda da kapana kısılmışlardı: prestij yarışı. Hiçbiri Soğuk Savaşta bir raunt kaybetmek istemiyordu.

Sovyetlerin, Küba'yı koruma nedenleri, daha sonraları Amerika'nın Güney Vietnam'a verdiği desteğini haklı göstermek için kullanılan "domino teorisiyle" aynıydı. Kruşçev, Küba'nın kaybedilmesi halinde, "Dünyada, özellikle de Latin Amerika'daki itibarımız ciddi bir biçimde azalacaktı. Eğer Küba düşseydi, diğer

Latin Amerika ülkeleri de bizi reddedecek, bütün gücümüze rağmen Birleşmiş Milletler'e beyhude protestolar yapmaktan başka bir şey beceremediğimizi iddia edeceklerdi," diye düşünüyordu.[33]

Bu inanışın aynısı, Amerikan tarafı için de geçerliydi. Maliye Bakanı Douglas Dillon, bir hava saldırısı taraftarı idi:

> Eğer halen Küba'da bulunan saldırı potansiyelinin orada kalmasına izin verirsek, eminim ki er ya da geç, büyük ihtimalle de pek yakın bir zamanda, tüm Latin Amerika'yı Komünizm'e teslim edeceğiz, çünkü Latin Amerikalıların gözünde Sovyet askeri gücüne karşı etkili bir şekilde karşı koymak yönündeki istekliliğimiz tüm etkisini yitirecektir.[34]

İki tarafın da herhangi bir geri adımı, Latin Amerika dominosunun ilk taşını yıkmak olarak görmesi nedeniyle çatışmadan kaçınmak çok zordu.

Kapanın Parçası Olarak Halk

Halkın endişelerini yatıştırmak konusunda gerçekten çabalamış olsalar da, siyasi sistemleri, Sovyet liderlerin kendi halklarından gelecek eleştiriler konusunda rahat olmalarını sağlıyordu. Krizin ortasında Kruşçev ve diğer liderler Bolşoy'a gittiler:

> Hükümetin diğer üyelerine şu öneriyi yaptım: "Yoldaşlar, gelin bu gece Bolşoy Tiyatrosu'na gidelim. Kendi insanlarımız ve yabancı gözler bunu görsünler, bu belki onları biraz rahatlatır. Kendilerine 'Eğer Kruşçev ve diğer liderlerimiz böyle bir zamanda operaya gidebiliyorlarsa, hiç olmazsa bu gece huzur içinde uyuyabiliriz,' diyeceklerdir." Biz endişemizi saklamaya çalışıyorduk, çünkü çok büyüktü.[35]

Amerika Birleşik Devletleri'nde politikacılar kamuoyunu dikkate almaya mecburdular. Robert McNamara, birçok kereler fü-

zelerin askeri değil, siyasi bir sorun olduğunu söylemişti. Siyasi sorunun bir kısmı da "halkımızla başa çıkabilmekti."[36]

Amerikan kamuoyu, Başkan Kennedy'nin kısıldığı kapanın bir parçasıydı. Siyasi atmosfer, Küba'ya karşı saldırgan bir düşmanlık barındırıyordu. Kriz sırasında, Senatör Richard Russell, Küba'nın işgal edilmesi ve nükleer savaş riskinin göze alınması gerektiğini düşünüyordu:

> Sayın Başkan, nükleer savaş için Berlin'de, Kore'de, Washington D.C'de ve Winder, Georgia'da, bu adımı atmak zorunda kalacağımız bir gün gelecek. Kruşçev'in Küba üzerinde bir nükleer savaş başlatıp başlatmayacağını bilemiyorum. Yapacağına inanmıyorum. Ama ne kadar uzlaşmacı davranırsak, bizim herhangi bir hareket yapmaya ve sahiden savaşmaya korktuğumuza kendini o kadar inandıracaktır.

Kennedy'nin buna yanıtı, çıkartmanın Küba'daki füzelerin ateşlenmemesine karşı bir kumar olduğuydu: "İşin doğrusu, bu çok berbat bir kumar."[37]

Krizden önce Kongre'de Küba'ya karşı askeri bir harekat yapılması için pek çok talep vardı. Bir tartışmada, Güney Carolina'dan gelen bir Demokrat şöyle bir görüş ortaya koymuştu: "Bu A-B-C kadar basit. Askerlere 'tamam gidin' dersiniz ve Küba'yı ablukaya alırsınız. Siz, 'Bunu yapamazsınız, yoksa kafamıza füze yağar' diyorsunuz. Ölmekten şimdi korkuyorsanız, bundan iki yıl sonra da korkuyor olacaksınız . . . Eğer Küba'yı ablukaya almak savaşı getirecekse, bırakın çocuklarımız Amerika için ölsünler."[38]

Siyasi hava, Sovyetler Birliği'ne karşı durmak için katı politikaları tercih ediyordu. Seçimi bir bakıma Sovyetlerin füzeler konusundaki öncülüğünün uyandırdığı korkuları kullanarak kazanan Kennedy için, şimdi eve bu kadar yakın olan bu füzeleri kabul etmek zor olacaktı. Kennedy'nin danışmanı McGeorge Bundy, daha sonraları füzeler konusunda kamuoyunun çok önemli olduğunu işaret etmiştir: "Halkımız onların evlerine bu

kadar yakın olmasını kesinlikle hoş göremezdi. Bu nedenle, görüşmelerimizin ilk kararı, füzelerin kaldırılmasını sağlayacak bir politika bulunmasının şart olduğu yönündeydi."[39] Kriz sona erdikten sonra, gazetelerde Adlai Stevenson'a, bir Karayip Münih'ini savunmuş olması suçlamasıyla saldırılar yapıldı. Kennedy, Stevenson'a şahsen epey destek verdi. Stevenson, "Çok iyi, ama bunu halk önünde yapacak mı?" diye sordu. Bu Kennedy'ye bildirildiğinde, açık destek verememiş ve "Adlai'ye sadece bir şey yapmadan beklemesini söyleyin, her şey gelip geçecektir" diye yanıtlamıştı.[40]

Bu krizi kamuoyunun yarattığı da iddia edilebilir. Küba'daki Sovyet füzeleri ile ilgili uyarılar yalnızca askeri denge konusunda duyulan endişelerden kaynaklanmıyordu. Bir noktada Kennedy, şunları söylemişti: "Geçen ay buna izin vermeyeceğimizi söylemiştim. Oysaki buna hiç aldırmadığımızı söylemeliymişim. Ama biz bir şey yapmayacağımızı söyledikten sonra, onlar işlerine devam ederlerse ve biz de bir şey yapmazsak, bu durum içine girdiğimiz riskleri arttıracaktır diye düşünüyorum."[41] Daha sonra Theodore Sorenson, "Başkan çizgiyi Sovyetlerin olmadığı ve olamayacağı bir yere çizmeliydi; yani diğer bir deyişle, eğer Sovyetlerin Küba'ya kırk füze yerleştirdiklerini biliyorsak, bu hipoteze göre çizgiyi yüzde çekebilirdik ve büyük bir gösteriyle de Küba'da yüzden fazla füzeye kesinlikle müsaade edemeyeceğimizi açıklayabilirdik" şeklinde bir öneride bulunmuştur.[42] Kruşçev'in meydan okuduğu o uyarılar, Kennedy, tarafından savaş isteyen bir halka bir yerlere çizgi çekildiğini göstermek zorunluluğundan verilmişti.

Krizin en üst noktasına eriştiği bir anda Başkan, kardeşi Robert'la her şeyin ne kadar da karanlık gözüktüğü hakkında konuşmuş, ama katı davranmaktan başka bir seçeneğinin olmadığını söylemişti. Robert Kennedy ise, "Evet, başka seçenek yok. Yani demek istediğim, böyle yapmasaydın başkanlıktan indirilirdin" cevabını vermişti. Kennedy de aynı fikirdeydi: "Evet, galiba indirilirdim."[43] Bu belki kelimenin gerçek anlamı ile başkanlıktan indirilmesi demek değildi, ama uzlaşmacı politikaların kamuo-

yunca nasıl sınırlandığını gösteren açık bir örnekti. Bir çember vardı. Seçilmek için Kennedy, füze açığı üzerinde konuşarak bu kanıyı beslemek zorunda kalmıştı, ama şimdi yaratılmasında bizzat yardımcı olduğu bu ortam nedeniyle kapana kısılmıştı.

3 AĞUSTOS TOPLARI VE EKİM FÜZELERİ

Krizin diğer yönü, iki hükümetin kapandan kurtulma biçimleridir. Savaş düğümünü sıkmadılar. Bunda başarılı oldular, ama bir yandan da neredeyse başaramıyorlardı.

Karşıdakinin niyetini yanlış değerlendirme, askerlerin denetimsizliği ve silahlanma yarışı, hep 1914'ü hatırlatıyordu. Amerikan tarafında, bu paralellik ciddiyetle bilincine varılmıştı. Barbara Tuchman'ın *The Guns of August*[*] isimli kitabı o yıl yayınlanmıştı. Bir Ex-Comm toplantısında, George Ball, 1914'teki şartlar doğrultusunda kapana kısılma tehlikesinden bahsetmişti: "Elbette hepimiz Ağustos toplarını hatırlıyoruz; o zaman da belirli olaylar ilgili hiçbir hükümetin kaçınamayacağı genel bir oluşum yaratmıştı."[44] Robert Kennedy, krizle ilgili yazdığı hatıratını Bethmann Hollweg'in, Bülow'un savaşın nasıl ortaya çıktığı şeklindeki sorusuna verdiği ıstırap dolu "Ah, keşke bilebilseydim" yanıtını ima ederek bitirmiştir.

Başkan Kennedy de *The Guns of August*'u okumuştu. Kriz sırasında Robert Kennedy ile 1914'ün Alman, Rus, Avusturyalı, Fransız ve İngiliz liderleri hakkında konuşmuştu. Onların, savaşın içine "aptallık, mizaç özellikleri, yanlış anlamalar ve kişisel aşağılık veya büyüklük kompleksleri" nedeniyle düştüklerini söylemişti. "Ben, kimseye bu döneme ilişkin buna benzer, *Ekim Füzeleri* diye bir kitap yazma imkanı verecek bir yol izlemeyeceğim. Eğer illaki bunları yazmak isteyen biri çıkarsa, bizim rakibimize hareket etmek için gereken alanı verebilmek üzere elimizden geleni yaptığımızı göreceklerdir. Rusları gerekenden bir milim öteye itmeyeceğim" demiştir.[45]

[*] Ağustos Topları. (e.n.)

Diyalog: Zaman Kazanma

1914'teki zayıf iletişimden alınacak bir ders, açık önceliklere sahip olmak ve anlaşılır sinyaller gönderilmekti. Aynı derecede önemli olan diğer bir ders ise zaman kazanmaktı. 1914'te Grey'e barış önerisinin kabul edilmesi için "olayların çok hızlı geliştiği" yönünde verilen ret cevabı, ültimatomlar ve kesin tarihler ile yaratılan karşılıklı baskının bir belirtisiydi.

1962'de güvercinlerin galip çıkması seçeneği hiçbir olasılığı kalmamış bir çözüm değildi. Şahinler, çabuk bir karşılık verilmesinin gerekli olduğunu söylüyorlardı: Gecikme, füzelerin saklanmasına ve bunun bir oldu bittiye getirilmesine neden olacaktı. Hepsi bir kenara, füzelerin ateşlemeye hazır hale getirilmeleri için zaman verilmemeliydi. "Mr. Acheson, Kruşçev'in Amerika Birleşik Devletleri'ne doğrudan meydan okuduğunu, bizim bir irade imtihanından geçtiğimizi ve elimizi ne kadar çabuk ortaya dökersek, o kadar iyi olacağını söylüyordu. Füze üslerinin kararlı bir hava saldırısı ile temizlenmesini tercih ediyordu." Ama Dean Acheson'ın hızlı hareketi tavsiye ettiği aynı toplantıda, Dean Rusk farklı görüşteydi: "Amerika Birleşik Devletleri, öyle bir şekilde hareket etmeli ki planlanan bir hareketin arkasından bir an durup düşünecek bir zaman tanımalı ve büyük güçlerin, karşı konulamaz bir şekilde bir hamleden diğerine sürüklenip genel bir nükleer savaşı tırmandırmak yerine, uçurumun kenarından çekilerek başka çözümler üretmeye vakit bulmalarını sağlamalıdır."[46]

Çabuk karar vermenin gerekliliği konusunda öne sürülen bazı nedenler akla yatkındır, ancak bugün geriye dönüp baktığımızda zaman kazanmanın değerini görürüz. Krize hem Kennedy'nin hem de Kruşçev'in ilk tepkileri öfkeydi. Kennedy, kandırılmaktan ve aniden ortaya çıkan bu yeni tehditten öfkeliydi. Kruşçev, Kennedy'nin televizyondaki konuşmasının otoriter tonundan öfkelenmişti.

Ex-Comm'da başlangıçta hakim olan hava, askeri harekat yanlısıydı. Kennedy, önceleri, hiç olmazsa füze üslerine Amerikan hava saldırısı yapılmasının kaçınılmaz olduğu kanaatindeydi: "Belki de onları yok etmemiz gerek. . . Sanırım bunu yapmalıyız, hemen şimdi hazırlanmaya başlamalıyız. Çünkü, bunu *her halükarda* yapacağız. Bu füzeleri yok edeceğiz."[47] Kruşçev'in ablukaya verdiği ilk tepki, uzlaşmayı reddetmek ve Amerikan gemilerini batırmakla tehdit etmekti. Her iki tarafın da daha etraflı bir görüş oluşturmak için zaman kazanmış olmasından dolayı çok memnun olmalıyız.

Dean Rusk, ablukayı savunuyordu, çünkü abluka "karşı taraftaki insanlara korkunç bir krize girmeden önce başka şeyleri de düşünmek için bir zaman verecekti."[48] Başkan Kennedy, bunun ne kadar önemli olduğunu görmüştü. Sovyet gemilerinin çoğunun geri dönmesinden sonra, kalanların arasında abluka hattını ilk geçen bir tankerdi: *Bükreş*. Kennedy, onu durdurma emrini verme kararını akşama kadar erteledi ve sonra da geçmesine izin verdi; açıklaması Kruşçev'i sinirlendirmek istemiyor olmasıydı: "Onu aceleci bir harekete itmek istemeyiz – düşünmesi için ona zaman verin. Onu kaçamayacağı bir köşeye sıkıştırmak istemiyorum."[49]

Daha sonra kriz sırasında Binbaşı Anderson'ın uçağı Küba üzerinde düşürülünce, acele ama riskli bir karşılık verme tehlikesi doğmuştu. Füze üslerine acil bir hava saldırısı için hazırlık planlarına neredeyse herkes destek veriyordu: ama Kennedy daha fazla düşünebilmek için kararı erteledi.[50]

Zaman kazanmanın yararlarından biri, her iki tarafta da, nükleer savaşın yakınlığının öfkenin yerini korkuya bırakmasına neden olmasıdır.

Askeri Denetimsizliğin Kontrolü

Sovyet ve Amerikan liderleri çılgın değillerdi: Her iki taraf da bir nükleer savaştan kaçınmak istiyordu. İçinde bulundukları tehlike, ilk dünya savaşının başlamasına da önayak olan karmaşa or-

tamı ve askeri denetimsizlik nedeniyle üçüncü bir dünya savaşının başlamasıydı.

Sovyet liderleri, tehlikenin farkındaydılar. Sovyet kuvvetleri, Küba üzerinde U2'yi vurdukları zaman, Mareşal Malinovski bir telgraf gönderdi: "Düşüncesizce Amerikan uçağını düşürdünüz; Küba'ya Amerikan çıkartmasını engelleyecek barışçı bir yol için gerekli anlaşma çoktan şekillenmeye başlamıştı."[51] Kruşçev, Küba'daki nükleer silahlardan hiçbirinin, Moskova'nın kesin emri olmadan kullanılmaması emrini verdi. Bu tutumu, oğlu Sergei tarafından şöyle tarif edilmiştir:

> Olayların iki hükümetin liderlerinin tam kontrolü altında olduğu sürece savaş tehlikesinin neredeyse hiçbir şekilde olmadığını düşünüyordu. Ama iki savaş yaşamış ve askerlerin çok gergin ve birbirlerine fazla yakın oldukları durumlarda neler olabileceğini bilen biri olarak, beklenmeyen bir kararın ya da beklenmeyen bir kurşunun olayların kontrolünün tamamen kaybedilmesine neden olabileceğinin fazlasıyla farkındaydı.

U2'nin haberi gelince, Kruşçev çok üzülmüştü ve bunu kendileri açısından büyük bir yanlış olarak görüyordu.[52]

Kennedy yönetiminin *The Guns of August*'tan öğrendiği bir ders, askerlerin kontrolden çıkmalarına izin vermemekti. Kennedy, Amerikan Kuvvetlerinin İtalya ve Türkiye'de bulunan nükleer silahları kullanmalarından endişeliydi. Bu silahların kullanılması için özel emirler gerektiğinin bildirilmesini istedi ve başkanlık yetkisinin şart olduğunun da altının çizilmesini emretti.

Savunma Bakanı Robert McNamara, donanmanın ablukayı uygulama biçimini kontrol etme konusunda ısrarlıydı. Amiral Anderson'ı ilk Sovyet gemisi karantina hattına ulaşmadan bir gün önce gördü. Geminin nasıl durdurulacağını sordu ve Amiral de sesli uyarı yapılacağını söyledi. McNamara, bunun İngilizce mi, yoksa Rusça mı yapılacağını ve eğer anlamazlarsa veya durmazlarsa ne olacağını sordu.

Amiral'in verdiği yanıtı daha sonraları şöyle anlatmıştır:

"Geminin baş tarafına içi boş bir gülle göndeririz," dedi.

"Ya bu da fayda etmezse?"

"O zaman dümene ateş ederiz," diye yanıtladı, iyice sinirlenmişti.

"Ne cins bir gemi bu?" diye sordum.

"Bir tanker, Sayın Bakan," dedi.

"Benim kesin iznim olmadan hiçbir şeye tek bir atış bile yapmayacaksınız, açıkça anlaşıldı mı?" dedim. İşte o zaman donanmanın John Paul Jones'un zamanından beri abluka harekatlarını yönettiğini ve eğer onları rahat bırakırsam bunu da başarılı bir şekilde yürüteceklerini ifade eden meşhur sözlerini söyledi. Koltuğumdan kalktım ve odadan çıkarken bunun bir abluka olmadığını, Kennedy ve Kruşçev arasında bir iletişim biçimi olduğunu söyledim; benim iznim olmadan hiçbir şekilde güç kullanılmayacaktı; ve bu izin de Başkan'la görüşülmeden verilmeyecekti. "Anlaşıldı mı?" diye sordum. Dişlerini sıkarak verdiği yanıt, "Evet"ti.[53]

Kennedy yönetimi, silahlı kuvvetleri siyasi kontrol altında tutmakta neredeyse tamamen başarılı olmuştur, fakat daha da önemli olanı, verecekleri siyasi kararların muhtemel askeri zorunlulukların etkisine girmemesine engel olmaktı. Eğer Kennedy, Amerikalı bir Moltke'ye karşı Kayzer'i oynasaydı, sonuç çok farklı olabilirdi.

Her iki tarafın liderleri de, daha sert politikalar izlenmesi konusundaki askeri baskıları hafifletmek zorunda kalmışlardı. Kruşçev, daha sonraları, askerler tarafından daha sert bir yol izlemediği için çok eleştirildiğini söylemiştir.[54] Kennedy, Küba'ya saldırma konusundaki güçlü askeri baskıya karşı koymak zorunda kalmıştır. Kuvvet komutanlarının hepsinin hemfikir oldukları görüş, özellikle Genelkurmay Başkanı General Maxwell Taylor ve Hava Kuvvetleri Komutanı General Curtis LeMay tarafından güçlü bir biçimde öne sürülmüştür. Rusların füzelerini çekme sözü

bile bazılarının görüşlerini değiştirmemiştir. Robert McNamara, krizden sonra Başkan Kennedy'nin desteklerinden dolayı teşekkür etmek için kuvvet komutanlarını Beyaz Saray'a davet ettiği zaman olanları şöyle anlatmıştı: "Çok berbat bir sahneydi. LeMay dışarı çıktığında 'Kaybettik! Hemen bugün oraya gidip onları yerle bir etmeliyiz!' diyordu."[55]

İpe Asılmamak

Her iki tarafın da kapana kısıldığı bir durumda, ikisi için de ideal tepki, bunu açıkça kabul etmektir. Daha sonra ortak bir hareketle kapandan kurtulabilirler.

Füze krizinde, iki tarafın da kapana kısıldığına dair kesin bir ortak kanı yoktu. Belki de bunu karşı tarafa söylemeye en çok yaklaşılan nokta, Kruşçev'in savaş ipine asılmamak gerektiğine ilişkin sözleridir. Fakat her iki taraf da kapanda olduklarını görmüş, davranışlarını buna göre ayarlamışlardır. Değişikliklerden biri, hitap biçimlerindeydi. Özellikle Kruşçev, Amerikan gemilerini batırma tehdidinde bulunduğu, öfkeli tavrını terk etmiştir. Savaşın köyleri ve şehirleri ezip geçmesiyle ilgili deneyimini anlattığı mektubunun ortamı değiştiren uzlaşmacı ve insani bir havası vardı. Ve Kennedy de televizyondaki konuşmasının sertliğinden, uzlaşma yanlısı bir tavra geçmiştir. Kapandan bir çıkış yolu arıyordu ve Kruşçev'in ikinci mektubu yerine, uzlaşmacı mektubunu cevaplamayı seçmişti.

Kruşçev, uygun durumlarda ödün vererek krizi kızıştırmamak konusunda istekliydi. Bir yerde şöyle demişti: "Amerikalıları tatmin etmez ve orada R-12'lerimiz olduğunu kabul etmezsek, bu çatışmayı hafifletemeyiz . . . İnatçı olmamalıyız."[56] Ve, ablukaya karşılık olarak Berlin'e baskı yapılması önerisi geldiğinde de, "Tam da verilecek öğüt . . . yangına körükle gitmek istemiyoruz" demiştir.[57]

Amerikan tarafında ise, Sovyet hükümetine Amerikan nükleer saldırısının yakın olduğu izlenimini yaratmamak çok önemliydi, çünkü Sovyetler kendilerini korumak için ilk nükleer saldırıyı biz

yapalım diye düşünebilirlerdi. General Power'in gerginliği yükselten şifresiz sinyalinin yanı sıra, U2'nin "hava örneği" almak için Sovyet hava sahasına girmesi, bu izlenimi vermiş olabilirdi. Amerikalıların Küba'yı vurma hazırlıkları, politikanın kontrolünün askerlere doğru kaydığına yönelik bir işaret olabilirdi. Bu tür bir tehlikeye neden olabilecek diğer bir kaynak da, çift taraflı çalışan bir casus olan Sovyet istihbaratında görevli Albay Oleg Penkovski'nin tutuklanmasıydı. Tutuklandığı zaman, Sovyet saldırısının yakın olduğunu bildiren bir telefon sinyali göndermişti. Bunun sonucunda verilen yoğun bir Amerikan alarmı, Sovyetlerin bir saldırı alarmı verme ihtimalini arttırabilirdi.[58]

Kennedy, Sovyet liderlerine yönelik gereksiz meydan okumalardan kaçınılması konusunda hassastı. Abluka ilan edildiğinde, yasaklanan silahların Sovyetler Birliği'nden geldiğini özellikle belirtmemişti, çünkü bunu yapmak "daha da meydan okuyucu" bir tavır olabilirdi. Aynı sebepten ötürü, Amerikalıların gemiye çıkmasına izin vermeyen bir Sovyet gemisinin yolundan alıkonulmasını, ama gemiye çıkılmamasını söylemişti: "Geminin bir iki gün orada yatmasına müsaade edip gemiye çıkmamak, makineli tüfek ateşi açmalarına ve her iki taraftan 30-40 kişinin ölmesine sebep olmaktan iyidir," demişti. Kennedy, ayrıca Amerikan ve Sovyet gemileri arasında iletişim kopukluğu yaşanması konusunda da endişeliydi ve ablukayı korumakla görevli her gemide Rusça bilen birinin bulundurulmasını emretmişti.[59]

Bir noktada Kennedy, karşılık olarak Türkiye'deki füzelerin kaldırılmasının tek makul teklif olduğunu, böylece "Kruşçev'e bir çıkış yolu sunulabileceğini" söylemişti.[60] Dean Rusk, daha sonra, Sun Tzu'nun kitabı *Savaş Sanatı*'nda yazarın düşmanın tamamen kuşatılmaması uyarısında bulunduğunu, çünkü kaçış yolu olmayanın daha zorlu mücadele edeceğini yazdığını belirtmiştir (Rusk, 1914'teki ültimatomları bunun unutulduğu bir örnek olarak kullanabilirdi). Güvercinler, Kruşçev'in tamamen kuşatılmaması gerekliliğinden etkilenmişlerdi. Barışçı bir çözüm isteği ve Sovyetlerden gelebilecek bir ilk saldırıyı tetiklememe düşüncesi,

çok sert itmemeyi gerektiriyordu. Kruşçev'e kapandan bir çıkış yolu bırakmak önemliydi.

4 KAPANA KISILMA VE KAÇIŞA İLİŞKİN DÜŞÜNCELER

1914'te dile getirilmeyen varsayımlar, ulus devletleri hem kişileştirerek hem de onları Toplumsal Darwinci bir mücadelenin içinde görerek oluşturulan, hiçbir inceliği olmayan kabilesel düşünceleri de içermekteydi. Ayrıca onuru her şeyin üstünde tutan çok basit bir ahlak anlayışı da söz konusuydu. 1962'de bunların hiçbiri yoktu. Ayrıca 1914'tekinin aksine, insanları gafletten uyandırıcı bir etkiye sahip olan nükleer savaş olasılığı vardı. Fakat bunun savaşı durduracağı kesin değildi. 1962'deki düşünceler de ince düşünceden uzak varsayımlarla sınırlanmıştı; bu sefer de akılcı seçim teorisinin "gerçekçiliğinden" etkilenme söz konusuydu.

Psikologlar Olarak Şahinler ve Güvercinler

Amerikan tarafında, Ex-Comm toplantıları şahinlerin ve güvercinlerin arasındaki tartışmaların hakimiyeti altında geçiyordu. Daha katı Amerikan politikaları uygulanması konusundaki askeri gerekçeler General Maxwell Taylor tarafından ortaya koyuluyordu. Diğer şahinler arasında, Dışişleri eski Bakanı Dean Acheson, Douglas Dillon ve Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Nitze vardı. Güvercinler arasında ise Robert McNamara, Dışişleri Bakanı Dean Rusk ve Dışişleri Bakanı Yardımcısı George Ball vardı. Robert Kennedy ve Başkan da güvercindiler.

Şahinler arasında, ablukanın daha sert uygulanması ve Küba'ya çıkartma yapılması konuşulmaktaydı, fakat hakim görüş, hava saldırılarının en etkili yöntem olacağı yönündeydi. Bu şekilde bütün füzelerin yok edilememe ihtimali güçlü olsa da, yalnızca birkaç tanesi sağlam kalabilirdi. Hava saldırısının Kruşçev'e Amerikalıların ciddi oldukları mesajını vereceğini de düşünüyorlardı. Böyle bir hareket, daha sonra General Taylor'ın da söylediği gibi, "Kruşçev'i hakikaten sarsacaktı."[61]

Güvercinler, hava saldırısının çok riskli olduğunu düşünüyorlardı. Amerika Birleşik Devletleri'ne nükleer bir misilleme yapılmasından (gerek Sovyetler Birliği'nden, gerekse elde kalan füzelerle Küba'dan) veya diğer Sovyet tepkilerinden, belki de Berlin'e ya da Türkiye'deki Amerikan füzelerine yönelik bir saldırıdan endişe ediyorlardı. Robert McNamara, Küba'ya yapılacak bir Amerikan saldırısına, başka bir yerde bir Sovyet askeri harekatı ile karşılık verilmesi ihtimalinin yüzde elli olduğunu düşünüyordu.

Şahinler de bir nükleer savaştan kaçınmak istiyorlardı, ama nükleer savaş riskinin güvercinlerin sandığından daha düşük olduğunu düşünüyorlardı. Şahinler, Sovyetler Birliği'nin zayıf bir durumda olduğunu ve geri adım atacağını düşünmekteydiler. General Taylor, daha sonraları, kati sonuçtan hiçbir zaman endişe etmediğini, çünkü "onları namlunun ucunda yakaladıklarına" emin olduğunu söylemişti.[62] Bu görüş, bazı strateji teorisyenlerince de paylaşılıyordu. Thomas Schelling, Başkan'ın televizyondaki konuşmasının yayınlandığı gece bir Harvard-MIT silah denetimi seminerindeydi. Konuşmayı diğer katılımcılarla birlikte izlemişlerdi: "Konuşmadan sonra koltuklarımızın kabardığını hatırlıyorum; Kruşçev'in böyle aptalca, saçma bir şeyi nasıl yaptığını düşünemiyorduk ve bu sefer onu kıstırdığımıza emindik. Tek sorun onu ne kadar sert yere çalabileceğimizdi."[63]

Şahinlerin risklerin düşüklüğü konusundaki iyimserlikleri, askeri bir karşılık vermenin Sovyetler Birliği için akılcı olmayacağı yönündeki güvenden kaynaklanıyordu. Douglas Dillon, daha sonra, "Eğer rampaları vursaydık, akılcı davranıp karşılık vermezler ve Berlin ya da başka bir yerde öylece dururlardı. Ruslar akılcıdır. Humeyni veya Kaddafi gibi değildirler," demişti. Ayrıca Amerikalıların askeri üstünlüğünün, bir çıkartma bile yapılsa, Sovyetlerin buna askeri bir karşılık veremeyecekleri anlamına geldiğini düşünüyordu.[64] Paul Nitze de Amerikalıların stratejik üstünlüklerinin, Berlin'e yönelik bir Sovyet harekatının gerçekleşme riskini azalttığını düşünüyordu: "Böyle bir ihtimal sıfır değildir, çünkü Sovyetler gibi bir halkın ne yapacağını asla bile-

mezsiniz ve bu nedenle mantık dışı bir hareket yapılabileceğini düşünmeniz normaldir. Ama bu, bana tamamen akılsızca bir hareket gibi geliyordu, baştan sona akılsızca bir hareket."[65]

Şahinler, krizin kontrolden çıkmayacağına da emindiler. Douglas Dillon, daha sonraları güvercinlerin "nükleer savaştan akla sığmayacak derecede korktuklarını" belirtmiş ve "İnsanların böyle sınırlı, geleneksel bir askeri hareketin nükleer bir savaşa neden olabileceğinden neden bu kadar endişe ettiklerini anlamıyorum. Bu düşünce inanılmaz saçma!" demiştir.[66]

Güvercinler, belirsizliğe ve insani hatalara daha fazla önem veriyorlardı. İç siyasi baskılarla bir köşeye sıkışan Kruşçev'in, akılcı seçim teorilerinden çıkarılan tahminlere göre davranmama ihtimali olduğunu düşünüyorlardı. Bugün geri dönüp krize bakan Dean Rusk, şunları söylemiştir:

> İsimleri tarih kitaplarında veya manşetlerde yer alan birçok iyi insanla tanıştım ve çalıştım. Bugüne dek hiç bir yarı tanrıya veya süper adama rastlamadım. Tek gördüğüm, karşı karşıya oldukları sorunları çözmeye çalışan gayet sıradan erkekler ve kadınlardı. Hiçbirimiz, insanların hata yapabileceklerini unutmamalıyız. Bugün, böyle bir kriz sırasında bilme ihtiyacında olduğunuz her şeyi bilemeyebileceğiniz gerçeği ile bu durumun altı bir kez daha çizilmiş oldu. Bu, her iki taraf için de geçerlidir. Ve insanların kendilerini içinde buldukları durumlarda ne gibi tepkiler verebilecekleri konusunda özellikle doğrudur.[67]

Güvercinler ve şahinler, düşük bir nükleer felaket riskinin ne derece kabul edilebilir olduğu konusunda da birbirlerinden ayrılıyordular. Robert McNamara, daha sonraları, hava saldırısının ardından sağlam kalacak füzelerle veya Berlin'e ya da Türkiye'ye yönelik bir Sovyet harekatıyla misilleme yapılması riskinin çok düşük olduğunu tahmin etmiştir. Fakat "bu yollardan *herhangi biri* sizi felakete götürebilirdi. Bu nedenle kaçınabildiğimiz sürece en ufak bir riski bile kabul edemezdik."[68]

Bugün geriye dönüp baktığımızda, şahinlerin Sovyetlerin "akılcılığı" hususundaki tahminlerinde kendilerine fazla güvendiklerini görürüz. Şahinler, nükleer savaş endişelerinin güvercinlerin kriz yönetimindeki tecrübesizliğinin sonucu olduğunu düşünüyorlardı. Fakat nükleer diplomasiye alışmak, gerçek risklerin algılanmasını köreltebilir. Belki aynı şey, stratejik teori için de geçerlidir. Bugün Küba'daki füzelerin denetimi hakkında bildiklerimiz ışığında, silah denetimi seminerine katılanların koltuklarının kabarması gayet yanlış görünmektedir.

Sovyetlerin tepkilerinin akılcı olacağından emin olanlar, komutanın tamamen politika belirleyicilerin elinde olduğunu kabul etmeye fazlasıyla gönüllüydüler. U2'nin vurulması, Sovyet ordusunun da tam bir denetim altına alınamadığını işaret eder. Amerika Birleşik Devletleri'ne ulaşabilecek kapasiteye sahip füzelerin, en azından teoride, Kruşçev'in kontrolü altında olmalarının yanında, Küba'daki Sovyet komutanının bir Amerikan çıkartması karşısında kendi inisiyatifiyle taktik nükleer füzeleri kullanma izni vardı. Bu da muhtemelen Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne nükleer bir misilleme yapmasına neden olurdu.

Politikayı belirleyenlerin tam kontrolü ellerinde tuttukları ortamlarda bile, işler akılcı seçim teorisinin öne sürdüğünden daha karmaşık olabilirdi. Teori, aşağılanmaya karşı verilen duygusal tepkiler gibi hususları içermemektedir. Bir hava saldırısının bir anda nükleer bir savaş başlatma riski çıkartmaya oranla daha düşük olabilirdi, fakat bunun da getireceği riskler vardı. Anastas Mikoyan'un oğlu olan Sergo Mikoyan, bunun bir Sovyet misillemesine neden olacağını düşünüyordu. Kruşçev'i iyi tanıyordu: "Sanırım onun yapısını ve ülkemizin prestiji konusundaki düşüncelerini çok iyi biliyorum. Bu iki nedenden ötürü, benim kanımca, çok güçlü bir cevap vermeden hava saldırısını hazmedemezdik. Nerede ve nasıl olacağını bilemem, ama bir şey yapmadan duracağımızı hiç sanmı-yorum."[69]

Akılcı seçim teorisi, kararlar üzerinde etkili olan diğer duygusal baskıların etkilerini de dışarıda bırakır. Robert Kennedy, bunu Ex-Comm üyelerinde fark etmişti: "Bazıları, olayların baskı-

sından ötürü muhakemelerini ve dengelerini kaybetmişlerdi." Verecekleri karar, insan ırkının yok olması anlamına gelebilirdi: "Bu türlü bir baskı, insanlara acayip şeyler yapabilir, hatta çok zeki, kendine güvenen, olgun, tecrübeli olanlara bile. Bazılarında, kendilerinin bile sahip olduklarının farkında olmadıkları bazı karakter özellikleri ve güç ortaya çıkar ve diğerleri içinse baskı, aşırı ezicidir."[70] Eğer bu Amerikalılara olabildiyse, Sovyetlere de olabilirdi. Şahinler, akılcılığa inanıyorlardı. Fakat güvercinlerin insanların hata yapabilecekleri gerçeğini vurgulamaları, daha akılcıydı.

Hayal Gücü ve Ahlak

Hem şahinler hem de güvercinler, nükleer savaşı kabul edilemez olarak görüyorlardı. Fakat güvercinlerin çok düşük bir riskin karşısında bile tedbirli olmaları, onların neler olabileceğine ilişkin daha büyük bir hayal gücüne sahip olmalarından kaynaklanıyordu. Hem Kruşçev hem de Kennedy, olabileceklerin büyüklüğüne karşı duygusal olarak duyarlıydılar.

Kruşçev, nükleer silahların neler yapabileceğini ilk öğrendiğinde günlerce uyku uyuyamadığını söylemiştir. Yaşanan dünya savaşları da açıkça onda iz bırakmışlardı. Savaşın şehirleri ve köyleri ezerek, ölüm ve yıkım ektiği yönündeki tecrübesi hakkında söylediklerinde samimiyet payı vardır. Bolşoy'a yalnızca halkı rahatlatmak için değil, çok yoğun olan kendi endişelerini de gizlemek için gittiğini söylemiştir. Konuşmalarını yazan yetkili de, füzelerin çekilmesi konusunda radyoda yayınlanacak mesajı gönderdikten sonra orada bulunan tüm liderlerin "çok sinirli" olduklarını belirtmiştir.

Aynı hisler Amerikan tarafında da ortaya çıkmıştı. Sovyet gemileri abluka hattına yaklaşırken bir Sovyet denizaltısının da beraberlerinde seyrettiği bildirilmişti ve plan, denizaltının su yüzüne çıkmasının emredilmesi yönündeydi. Robert Kennedy, Başkan Kennedy'nin o anki halini şöyle anlatır: "Elini kaldırdı ve ağzını kapattı. Elini yumruk yapıp kapıyordu. Yüzü sanki gerilmiş gibiydi, gözlerinde acı vardı, griye çalıyorlardı. Masanın iki

ucundan birbirimize bakıyorduk." Az sonra, hatta en yakın durumda olan yirmi Sovyet gemisinin durduğu veya geri döndüğü haberi geldi. "Herkes, sanki değişmiş gibi görünüyordu. Bir dakika için sanki dünya durmuştu ve şimdi yeniden dönmeye başlamıştı."[71]

Bir Ex-Comm toplantısından sonra Başkan Kennedy, Pierre Salinger'a şöyle demişti: "O odadaki insanların bir hata yapmamız halinde 200 milyon kişinin ölebileceğinin farkında olduklarını sanıyor musun?"[72] Başkanlığı devraldıktan sonra Kennedy ve yönetiminin bazı üyelerine, nükleer savaşın tüm etkileri hakkında uzmanlarca bir brifing verilmişti. Dean Rusk, bu brifingi "Bu, çok önemli bir tecrübeydi. Bittiği zaman, Başkan benden kendisiyle birlikte Oval Ofis'e gelmemi istedi. Kapıya vardığımızda yüzünde çok tuhaf bir ifade vardı, bana baktı ve dedi ki 'Ve biz de kendimize insan ırkı diyoruz, öyle mi?' " şeklinde anlatmıştır.[73] Değerler, bu tür duygusal tepkilerle şekillenir. Ex-Comm'daki güvercinlerden en az üçünün (Rusk, McNamara ve Başkan) bu brifinge katılmış olmaları çarpıcıdır.

Bazı güvercinler, alternatif politikaların ahlaki boyutlarını düşünmeye başlamışlar ve kendilerini bunların da ötesine geçen değerleri düşünür bulmuşlardı. Dean Rusk, ani bir hava saldırısının "yasada ve ahlakta hiçbir dayanağı" olmadığını ileri sürmüştü. Tahminlerin yanılabilirliği üzerinde durması, onun Protestan inançlarından kaynaklanıyordu:

> İşiniz insanlarla ilgili ve ben, bir Presbiteryen olarak tüm insanların ilk bakışta görünmeyen bazı zayıflıkları olduğunu ve bu tür şeylerle oyun oynanamayacağını düşünürüm . . . Westminster İlmihalindeki ilk soru, "İnsanın esas gayesi nedir?" şeklindedir. Küba krizi sırasında, ilmihali küçük bir çocukken ezberlemiş olduğumdan hiç aklıma getirmemiş olmama karşın, arabamla Washington caddelerinde ilerlerken, birden bu ilk sorunun dünya hükümetleri için yanıtlanması gereken bir soru haline geldiğini fark ettim. Bu da insanı kendine getiren bir düşünceydi.

Dean Rusk, ahlakın konuyla ilgisini çok doğal kabul ediyordu:

> İnsanlar bunları gömleklerinin kollarına dikmiyor veya resmi anlaşmalara eklemiyor olsalar da, ahlaki ve etik düşünceler çok önemli bir rol oynar. İnsanlar, kendi temel ahlaki inançlarına göre hareket ederler ve durum kritikleşince, bunlar öne çıkma eğilimi gösterirler.[75]

George Ball, Pearl Harbor'a benzeyen beklenmedik bir saldırıya "İnsanların Amerika Birleşik Devletleri'nden bekleyecekleri bir davranış değil" diyerek karşı çıkıyordu. Robert Kennedy, Ball'un Amerika Birleşik Devletleri'nin ahlaki kimliği konusundaki kaygısını şöyle ele almıştır: "George Ball'un fevkalade bir düşüncesi olduğunu düşünüyorum . . . Bence, bu bizim nasıl bir ülke olduğumuz konusuyla ilgili . . . Biz ülkemize yapılabilecek bir ilk darbeyi önlemek için on beş yıl boyunca Rusya ile kapıştık . . . Şimdi, bugünün çıkarları doğrultusunda, bunu küçük bir ülkeye yapacağız. Bence bu omuzlanamayacak kadar ağır bir yük."[76] Robert Kennedy, krizi anlatırken şunları söylemiştir: "İlk beş gün içinde, bu ahlaki konu üzerinde, diğer her şeyden daha fazla zaman harcadık . . . Birbirimizle ve vicdanlarımızla tartıştık, mücadele ettik, çünkü bu hepimizi çok derinden rahatsız eden bir hususu."[77]

Ahlaki tartışmaların konuyla ilişkili olduğu düşüncesine herkes katılmıyordu. Hatta bazı şahinler, sabırsızlanmaya başlamışlardı. Paul Nitze, daha sonra yapılan bir röportajda, "Büyük bir ülkenin, küçük bir ülkeye saldırmasının ahlaka sığıp sığmadığı konusunda sonu gelmez bir şekilde tartıştık durduk," demişti. Nitze, tartışmaların ahlak üzerinde değil de, planlar üzerinde yoğunlaşması gerektiği görüşündeydi:

> İlk günlerdeki tartışmaların çoğu, ahlaki açıdan doğruluk ve bunun gibi şeyler üzerineydi ve kim ne yapacak, neyle yapacak, kime, ne zaman konuları hiç tartışılmıyordu . . . Asıl tartışmanın kim-kime-nezaman-neyle-neyapacak konusunda yapılmamasına çok kızmıştım. Bu bir planlama toplantısı değil de, sanki bir üniversite semineriydi.[78]

Bu sabırsızlığın arkasında ahlaklılıkla kimin, kime, ne yapacağına dayalı etmenler arasındaki tezadın sorgulanmaması yatmaktadır. Sonuçları ne olursa olsun emirleri ve yasakları kesin olan ahlak yasası düşüncesinin miraslarından biri, ahlakın pratikteki kararlara gerçekçi olarak uygulanamayacağı varsayımıdır. 1914'ün devlet adamları ile 1962'nin şahinleri arasında bir bağ vardır. Ülkelerini Birinci Dünya Savaşı'na sokanlar, ulusal onura dayalı bir ahlak anlayışına mutlak surette bağlı kalarak bunun insani sonuçlarını hiç düşünmeden hareket ettiler. Ahlaklılık olarak algıladıkları şeyin tüm emirlerine itaat ettiler. 1962'nin şahinleri de bu mutlakıyetçi ahlak görüşünü paylaşıyorlardı, fakat tam aksi bir sonuca vardılar: Ahlak, pratik politikalarla ilişkilendiremezdi. Gerçek riskin ne olduğunu görebilecekleri hayal gücüne dayalı bir bilinçleri olmaksızın ulusal çıkarları hesaplıyorlardı. 1914'tekiler gibi, onlar da krizin çapını idrak edememişlerdi.

Ahlaka dayanarak düşünme ve pratik sonuçlara dayanarak düşünme arasındaki naif karşıtlık, ahlak yasası düşüncesinin felaket getirebilecek miraslarından biridir. Ahlak yasasına ilişkin haklı görülebilecek şüphe, siyasi hareketler üzerindeki herhangi bir ahlaki sınırlamaya karşı şüphecilik yaratır. Bu, devlet adamlarının ve askerlerin an azından Melia diyaloguna kadar uzanan acımasız "gerçekçilik" tarihinin bir kaynağıdır. Ahlak üzerindeki "üniversite semineri" muhtemelen Atinalı sözcüler tarafından da küçümsenirdi.

Değerler ve Uzlaşma

Kennedy ve Kruşçev arasındaki anlaşma, ilk bakışta ikisi için de etkileyici bir izlenim yaratmamıştır. Kruşçev, geniş bir biçimde aşağılayıcı olarak nitelenen bir geri adım atmak zorunda kalmıştı. Kennedy de sertlik yanlısı ününü korumak için, bu anlaşmanın mevcudiyeti konusunda halkı kandırmak zorunda kalmıştı. Daha sonra McGeorge Bundy'nin söylediği gibi: "Başkan'ın kendisi kamuya açık bir anlaşma yapmamaya karar verdi, fakat çok zor bir iş olan Türkiye'den füzeleri sökme sorumluluğunu üstlendi. Birçok gizli ve hassas görüşme yapılması gerektiriyordu. Kendi

kamuoyumuz konusunda çok dikkatli olmak zorundaydık."[79] Krizin kahramanlarından biri olan Stevenson, bu "yatıştırma" konusundaki eleştirilerin hedefi olmuştu. Anlaşmanın ilk destekçilerinden biri olan Kennedy, kamu önünde sessiz kalmıştı.

Krizin ortasında Kennedy, her iki tarafı da tatmin edecek bir anlaşma yapmak zorundayken, uzlaşmayı ilk teklif eden olarak itibarını kaybetmek istemiyordu. Bu gizlilik, krizden sonra da devam etti. Robert Kennedy'nin hatıratı, Dobrynin'in ona Türkiye'deki füzeleri sorduğunu anlatır. Kennedy, herhangi bir anlaşmayı reddetmiş, fakat "Krizin sona ermesinden sonra kısa bir zaman içinde bu füzelerin kaldırılmış olacağını tahmin ediyoruz" demiştir.[80] Dobrynin ise füze takasını Robert Kennedy'nin kovaladığını ve arada kesin bir anlaşma olduğunu söyler. Hatıratının kaynağını teşkil eden Robert Kennedy'nin günlüklerinde de bu durum, kesin bir anlaşma olarak tasvir edilmektedir. Robert Kennedy'nin hatıratının editörlüğünü yapan Theodore Sorensen, bu anlaşmayı gizli tutmak için Robert Kennedy'nin bu kısmı açıklamadığını söyler.

Kruşçev'in geri adım atması, 28 Ekim Pazar günü Presidium'un olağanüstü toplantısında söylediklerinden anlaşılmaktadır: "Şu anda muhtemel sonucu insan ırkını ortadan kaldırmak olan bir savaş tehlikesi ve nükleer bir felaketle yüz yüzeyiz. Dünyayı kurtarmak için geri çekilmek zorundayız."[81] Bu, geri adım atmak için hiç de kötü bir neden değildi.

Kennedy'nin gerçeği gizlemesi ve Kruşçev'in geri adımı, geleneksel kahramanlık örnekleri değildir. Fakat nükleer çağda, zaten bu tip kahramanlıkların modası geçmiştir. Geri adım atma ve aldatmayla savaşı önlemişlerdir. Krizden sonra Kruşçev, Kennedy'ye yazdığı mektupta şöyle demiştir: "Bu anlaşmayı yapabilmek için siz de, ben de gururumuzu ayaklar altına almak zorunda kaldık."[82] Bu gururun ayaklar altına alınması, 1914'te devlet adamlarının ulusal onur duyguları nedeniyle yapamadıkları şeydir. Küçük düşürücü geri adım, yapılması şart olan aldatma ve gururun ayaklar altına alınması: Her biri siyasi erdemlerin modern tanımı içinde ait oldukları onurlu yerleri almalıdırlar.

23. BÖLÜM

Çıkış Yolları

> İnsan aklının, insan içgüdülerine kıyasla daha zayıf olduğunda istediğimiz kadar ısrar edebiliriz ve bunu yapmakta da haklıyızdır. Fakat her şeye rağmen, bu zayıflığın çok özel bir yanı vardır. Aklın sesi yumuşaktır, fakat duyuluncaya kadar da kesilmez. En sonunda, birçok kez reddedildikten sonra, başarılı olur. Bu, insanlığın geleceği konusunda iyimser olmamızı sağlayan az sayıda nedenden biridir.
>
> Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*

1914 Temmuzu ve 1962 Ekimi gibi krizlerde, açıkça görülebilecek bazı yönler vardır. Bu iki ayrı tarihin birbirine zıt olayları, liderlere savaş kapanından kaçma konusunda yardımcı olabilecek bazı kurallar sunar. Bunların arasında, politikada ve iletişimde açıklıkla, askeri denetimsizliği önlemekte kararlılık da vardır. Kapandan kaçış, etraflıca düşünülmüş ve ihtiyatlı karşılıklar bulabilmek için zaman kazanmaktır. Hata yapabilme ihtimalinin bilincinde olmaktır. Kışkırtmadan uzak durmak ve krizi alevlendirmeyecek bir ton kullanmaktır. Hepsinden önemlisi, rakibinizin kendisine olan saygısını unutmamanızı gerektirir: Onlara, aşağılanmadan kapandan çıkabilecekleri bir çıkış yolunu bırakmaya istekli olmalısınız.

Diğer bir ifadeyle örnek alınacak model, 1914 değil, 1962'dir. Ya da, en azından, 1962'de ilk pervasız kumar ve ilk öfkeli tepkiden sonra yaşananlardır. 1962'deki diğer bir olumlu gelişme de, her iki tarafın kesin ve açık bir şekilde bir kapanın içine kısıldıklarını ve buradan çıkmak için birlikte çalışmak zorunda olduklarını kabul etmeleriydi. Bu kabul, kriz sırasında her iki taraf için de bazı güçlükler yarattı. Fakat, böyle bir durumda, ortak bir sorun üzerinde müşterek bir beyan, tüm havayı değiştirebilirdi.

İki kriz arasındaki bağ, tarihten ders çıkarılabileceğini göstermiştir. Kennedy ve diğerlerinin *The Guns of August*'u okumaları bir şanstı. Her şey çok daha farklı olabilirdi. Fritz Fischer'inkiler gibi 1914 üzerine yazılmış daha basit kitaplar, çok daha az faydalı olabilirdi. Ve tüm başkanların da 1914 üzerine kitaplar okumuş olması beklenemez. Kennedy ve diğerlerinin 1914'ten öğrendikleri iyi şeylerdi; bir krizin nasıl yönetilmemesi gerektiğini öğrenmişlerdi.

Fakat 1914 ve 1962'den çıkarılacak dersler, krizin de ötesine geçer. Bu iki krizin ardına uzanıp bunları yaratan Hobbes kapanının derinliklerine inmek gerekir: rakip askeri ittifaklar ve silahlanma yarışı kapanı.

1 HOBBES KAPANINDAN KAÇMAK: POLİTİKALAR

Savaşın başlıca kapanı, Hobbesçu korkudur: "Atinalıların gücünün artması ve bunun Spartalılarda yarattığı korku." Bu korkuya verilen tepki, müttefik arayışına girmek ve silahlanmaktır. Zırhlı savaş gemileri yapın. Füze açığını kapayın. Buna karşılık olarak karşı taraf da alarma geçer ve sarmalın ilk dönüşü başlamış olur.

Bir dolar müzayedesi düşünün.[1] Bir dolarlık bir banknot, teklif bir dolardan az olsa bile, en yüksek fiyatı verene gidecektir. Ama en yüksek ikinci teklifi yaparsanız, teklif ettiğiniz miktarı ödersiniz, fakat karşılığında bir şey alamazsınız.

Düşük bir teklif, diyelim ki beş sent, önermeye değer bir rakamdır. Tek teklif veren olarak doksan beş sent kazanacaksınız. Eğer biri teklifinizin üzerine çıkarsa, sadece beş sent kaybedersi-

niz. Kumar karlı görünür ve siz teklifi verirsiniz. Teklifinize karşı, on sentlik bir teklif gelir. On beşe çıkmak uygun görünür: Beş sent kaybetmektense, seksen beş sent kazanacaksınız. Bu mantık, teklifleri iki tarafta da yükseltir. Eğer doksan beş sent teklif ederseniz, rakibinizin bir dolar teklif vermek için bir nedeni vardır: Zararsız kalkmak, doksan sent kaybetmekten iyidir. Ama bu defa da sizin de bir dolar beş sent teklif vermek için bir nedeniniz olur: Doksan beş sent yerine, beş sent kaybedeceksiniz. Daha büyük olan yerine, daha küçük bir kayıpla kalkmak, her ikinizi de kapana kıstırarak daha büyük teklifler vermek zorunda bırakır.

Silahlanma yarışı, bu dolar müzayedesi gibi bir kapandır. Bir rakibinize hükmetmek için bazı silahlara yatırım yapmak, iyi bir yatırım gibi görünebilir. Rakip, buna karşılık verecek olursa, biraz daha ilerde olmak için az daha ödemek mantıklı gelebilir. Her iki taraf da, hiçbirinin diğerinden önce bırakmaya cesaret edemeyeceği bir kapana kısılmıştır. Dolar müzayedesi yalnızca iflasa neden olabilecekken, silahlanma yarışı 1914'teki sonuçları yaşama tehdidini barındırır.

Hobbesçu ve İşbirlikçi Çözümler

Karşılıklı korku şeklindeki Hobbes kapanı, Hobbesçu çözümleri işaret eder. Global köyün jandarmalığı için Leviathan'ı yaratabiliriz. Hepimiz en güçlünün kuvvetine boyun eğmeye karar verebiliriz. Soğuk Savaş sonrası dünyada görülen Pax Amerikana'ya yakınlaşma, bir açıdan böyle bir durumdur. Fakat Hobbesçu çözüm, her zaman ikinci en iyi çözüm olmuştur. Yalnızca kuvvet üstüne inşa edilmiş bir güç dengesizliğinde adalet yoktur. Güç, dürüstçe ve akıllıca kullanılabilir. Ayrıca son derece bencilce ve kaprisle kullanılabilir. Birine bütün gücü vermeninse tehlikeleri olabilir.

Alternatif çözümler, işbirliğine dayanır. Oyun teorisinde bir örnek, Axelrod turnuvasındaki işbirlikçi strateji olarak kısasa kısasın ortaya çıkmasıdır. Bir dizi tekrarlanan mahkumlar ikileminde, kendi çıkarlarını düşünen oyuncular için işbirliğinin akıl-

cı bir strateji olabilmesi açıkça cesaret vericidir. Ancak Axelrod'un sonuçlarının bazı sınırlamaları vardır. Birincisi, bu durum o turnuvanın kurallarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Bazılarında kısasa kısas kazanmaz. Ve uluslararası ilişkilerin gerçek dünyasında çatışmalarda, onları mahkumların ikilemi haline getirecek ödül ve ceza yapıları yoktur. Ayrıca gerçek mahkum ikilemleri her zaman aynı oyuncularla tekrarlanmaz.

Oyun teorisinden çıkarılıp gerçek dünyaya uyarlanabilecek bir ders, uluslararası çatışmaların meydana geleceği bağlamın ayarlanmasının önemidir. İşler öyle ayarlanmalıdır ki işbirliği kolay olsun ve ödüllendirilebilsin.

Mahkumların ikileminden kaçmanın yollarını bulmak, çoğu zaman işbirliğinin ortaya çıkması ümidiyle ikilemi tekrarlamaktan daha iyidir. Silahlanma yarışının iyi bir örneği olan dolar müzayedesi bunlardan biridir ve burada teklifi arttırmaya devam etmek, işbirliğini getirmez. İşbirliği yapmanın tek yolu, oyunu bırakmaya karar vermektir. Yapılabilecek en uygun teklif de, ortadaki kaybın eşit olarak paylaşılmasıdır. Eğer her iki iştirakçi de çıkış yolunun bu olduğunu görürse, kaçabilirler. Fakat her iki tarafın da oyunu bırakmaya razı olması halinde, taraflar niçin birbirlerine anlaşmayı bozmayacakları hususunda güvensinler? Yine bu durumda hile yapanın cezalandırılıp yapmayanın ödüllendirilmesi şeklinde bir takım ayarlamalar şarttır.

Gerek oyun içinde, gerekse oyunu bırakırken, yarışmayı işbirliğinin lehinde ayarlamak, bazı soruları akla getirir. İşbirliğini sağlamak için uluslararası çevreyi kim ayarlayacaktır?

Grupların kendi çıkarlarını düşündükleri hallerde, işbirliği çözümü, her zaman Hobbesçu çözüme dönme tehlikesini taşır. Ayarlamayla ilgili soruya verilebilecek bariz bir cevap, Hobbesçudur. Oyunun kuralları ve oyunu beraberce terk etmenin kuralları, en güçlü olan taraf ya da en güçlü grup tarafından konulabilir. Fakat bu nokta da bu şekilde konulan kuralların adilliği konusunda bildik endişe ortaya çıkar. Ayrıca kuralların tek dayanağı kuvvet ve güç ise, bu durumda ahlaki otoriteden yoksun olacaklardır. Cezasız olarak ihlal edilebileceklerse, bu

kurallara saygı göstermek için hiçbir neden kalmaz. Hobbesçu çözüm, zorla uygulanan barıştır. Yüzeyin altında, hala savaşan bir doğa vardır. Eğer Leviathan'ın gücünün, uzanabileceği yerlerin veya kalıcılığının sınırları varsa, bunlar aynı zamanda barışın da sınırları olacaktır.

Hobbes'tan Kant'a: Güçten, Otoriteye

Hobbesçu düşüncenin öne sürdüğü kuvvetli olanın acı gücüne dayanma zorunluluğundan kaçabilir miyiz? Birçok ülkede, insanların yasaya riayet etmeleri cezalandırılma korkusunun ötesinde olan nedenlerden kaynaklanır. Yasayı belirli bir ahlaki otoriteye sahip olarak görürler ki bunun nedeni de kısmen nezih bir toplumda, yasaların çoğunun çıkar çatışmalarını veya bakış açılarındaki farklılıkların yarattığı çatışmaları adil bir biçimde düzenleyen yaklaşımlar olduğu gerçeğidir. Otorite, aynı zamanda demokrasilerde kanun koyucuların yasalara uymak zorunda olanlara karşı sorumlu oldukları gerçeğinden de kaynaklanır.

Immanuel Kant, *Zum ewigen Frieden*'da uluslar arasında Hobbesçu bir doğal hal olduğunu söyler. Kant, bireyler arasında barışı sağlayan sivil anayasanın bir eşdeğerinin uluslar arasında da olmasını istiyordu. Doğanın uluslararası özelliğini belirtmesinin yanı sıra, Kant, Hobbes'tan üç noktada daha ileri gitmişti. Zorla kabul ettirilen değil, işbirliği ile varılan bir çözümü düşündü. Bir dünya hükümeti ile tamamen bağımsız devletlerden oluşan bir dünya arasındaki bir şeyin mümkün olduğunu gördü. Ve ayrıca yalnızca güce değil, otoriteye dayanan bir dünya düzenine olan gereksinimi gördü.

Savaşı ortadan kaldırmak için Kant'ın önerdiği anayasa, Hobbesçu değil, işbirlikçiydi. Barışın tek bir dünya devletini içeren bir düzende en fazla güvende olacağını düşünüyordu, fakat ulusların kendi devletlerini istediklerinin farkındaydı. Bu nedenle dünya devleti yerine geçecek en iyi çözümün, ulus-devletlerden müteşekkil bir federasyon olduğunu savundu. Federasyon kendisi için güç arayışında olmayacak, fakat her devletin özgürlüğünü

koruyarak kalıcı bir barışın kendi çatısı altında oluşmasını sağlayacak.

Federasyon, tam olarak bir dünya hükümeti gibi olmazken, ulusal bağımsızlıkları sınırlayacaktı. Devletler savaş çıkarmak özgürlüklerinden vazgeçeceklerdi. Bunun dışında, bağımsız olacaklardı. Kant'ın önerisi, sınırlı ulusal bağımsızlık üzerindeki modern denemelerin başlangıcıydı. Federasyonun yankıları, egemenliğin kısmen bir havuzda toplandığı Avrupa Birliği'nde duyulabilir. Kant'ın sınırlı bir kapsamı olan dünya otoritesi düşüncesi de, dünyanın Birleşmiş Milletlerce kısmen korunmasında fark edilebilir.

Kant'ın bir devletin federasyona katılma kararı hakkındaki düşünceleri Hobbesçu çıkarcılıkla ahlaklılık arasında bir noktadadır. Uluslararası ilişkileri etkileyen güdüler üzerindeki düşünceleri katıdır: "İnsanın doğasındaki ahlak bozukluğu, çeşitli ulusların arasındaki ilişkilerde açıkça sergilenir"; fakat devletlerin savaşı mazur göstermek için ahlaka başvurdukları (çoğunlukla yapmacık bir şekilde) gerçeği, "insanın en sonunda içindeki kötülüğün üstesinden gelmek için gereken, ancak halen uykuda olan, çok daha büyük bir ahlaki kapasiteye sahip olduğunun bir işaretidir." Kant, barışı getirecek şeyleri yapmanın ahlaki bir zorunluluk taşıdığına inanıyordu: "Mantık, en üst düzeydeki yönetici ahlak gücüdür ve hakların sınavı olarak savaşı kesinlikle onaylamaz ve barışı en önemli görev olarak görür."[2]

Bu ahlaki temel önerisi, Hobbes'tan en fazla ayrıldığı noktadır. Güç üzerine kurulan uluslararası bir düzenden, otorite üzerine kurulan bir düzene gider. Güç kullanılarak kabul ettirilen Hobbesçu barış, egemen olan gücün kuvvetinin ve kalıcılığının müsaade ettiği ölçüde güvendedir. Fakat genel olarak kabul edilmiş ahlaki bir temel, uluslararası düzene, aksi koşullarda sahip olamayacağı bir otorite sağlar. İşbirliğini mantıkla destekleyerek Hobbesçu güce bağımlı olma ihtimalini azaltır.

Ancak bu tür bir ahlaki temelin ön koşulları vardır. Bunlardan biri, bir tür demokratik otoriteye sahip olmasıdır. Diğeri, devletlerin daima dar bir çıkarcılıkla hareket etmemeleridir. Hobbesçu

çözümü aşma, hem demokrasinin varlığını hem de Hobbesçu psikolojiyi aşmayı gerektirir.

Bir Otorite Kaynağı ve Teminat Olarak Demokrasi

Pax Romana'dan, Pax Amerikana'ya kadar, egemen bir güç tarafından dayatılan göreceli bir uluslararası barışın hüküm sürdüğü dönemler olmuştur. Ancak daha istikrarlı ve daha kabul edilebilir bir çözüm, belirli bir ahlaki otoritesi olduğu kabul edilen bir dünya düzenine dayanır. Bunun için gereken şartlardan biri, dünya düzeninin ülkelere dayatılmadan onlar tarafından hür iradeleriyle kabul edilmesidir.

Diğer şart, ülkeleri adına bu dünya düzenini kabul eden hükümetlerin, geniş anlamda demokratik olmalarıdır. Ulusal liderlerin iktidara askeri darbelerle geldikleri yerlerde, bu bireylerin birbirleri ile imzaladıkları ve sözde ülkelerinin adına olan anlaşmalar artık herhangi bir kimse için bağlayıcı olur mu şeklinde bir soru karşımıza çıkar. Bugünkü dünyada, birçok ülke demokratik değildir, fakat yine de barışçı bir dünya düzenine ihtiyacımız vardır. Demokratik olmayan ülkeler de bu anlaşmalara katılmalıdırlar, ama bu, kurulabilecek ikinci en iyi düzendir. Böyle yaratılan bir dünya düzeni, bu düzene dahil olan bazılarının elinde bulunan keyfi güç nedeniyle bir miktar zayıflatılmış olsa da, insanoğlunun dünya barışını sağlama girişimi olarak yine de belirli bir ahlaki otoriteye sahip olabilir. Bu, kabaca Birleşmiş Milletler'in kısmi ahlaki otoritesinin temelidir.

Dünya barışını demokrasiyle ilişkilendiren farklı bir argüman vardır. Demokrasiler, diktatörlüklerden daha barışçı olabilirler. Demokratik kontrolün dışındaki liderler, savaşın potansiyel kurbanları ile daha az ilgilenirler. Demokrasilerde hükümetler, savaşın bedelini ödeyecek olanları memnun etmeye mecburdurlar. Kant, bu farkı anlamıştır. Savaş yapmaktansa, ikisi arasında bir düello yapılmasını öneren rakibinin bu teklifini reddeden bir Bulgar prensine atıf yapar: "Elinde maşa olan bir demirci, kor halindeki bir demiri ateşin içinden eliyle tutup çıkarmaz."[3]

Demokrasi savaşa girme konusunda çoğu zaman bir kısıtlayıcı olsa da, her zaman etkili olamaz. 1914'te Almanya kısmen demokratikti. Savaş ilan edildiği zamansa, demokrasilerdeki hava coşkuluydu. Savaş korkusu, çoğu zaman propaganda ile körüklenen çirkin bir heyecanla dengelenebilir. Ve 1962'de Amerikan halkı, Kennedy'nin de kendini içinde bulduğu bir kapanın parçasıydı. Demokrasilerdeki bir endişe, halk ve siyasi liderler arasındaki karşılıklı güçlendirme döngüsüdür. Politikacılar seçimleri kazanmak için daha fazla zırhlı savaş gemisi veya füze imalatı vaat ederler ve göreve gelince içine düşecekleri bir kapan yaratmış olurlar.

2 HOBBES KAPANINDAN KAÇMAK: PSİKOLOJİ

Savaştan kaçmak için işbirliği yapmak, demokrasilerde daha kolaydır. Devletlerin belirli bir uluslararası otoriteye tabi olmaları durumunda bu daha da kolaydır. Fakat demokrasinin ve uluslararası otoritenin sınırlayıcı etkileri, psikolojik atmosfere bağlıdır. Kendimizi kabileciliğin zincirlerinden kurtarmamız gibi, Hobbes kapanlarından kaçmak da, politika ve psikolojinin beraber kullanılmasını gerektirir.

1914 için yalnızca Bethmann Hollweg, Moltke, Berchtold, Sazonov, Poincaré, Grey ve diğerlerini suçlamak fazla basittir. Devlet adamlarının ekolojik konumu, ülkelerindeki halktır. Halkın ruh hali, hem en üsttekileri etkiler, hem de politikaların seçimini biçimlendirir. Savaş kapanının yeterli ölçüde anlaşılması liderlerle başlar, fakat onları da aşıp kamuoyuna uzanmak durumundadır. ("Başkanlıktan indirilebilirdim.")

Bu, savaşın öncesindeki süreci olduğu kadar savaş sırasındaki süreci anlama konusunda da geçerlidir. Erich Maria Remarque'nun ve Robert Graves'in kendilerini içinde buldukları kapan, kısmen, halkın savaştan duyduğu memnuniyet nedeniyle varlığını sürdürüyordu: Remarque'nun anlayışsız eski okul müdürü ve Graves'in savaş hakkında konuşamadığı ebeveynleri tarafından. Düşünce ortamı, her şeyi belirler.

1914'te genel bakış, kabilesel milliyetçiliği ve toplumsal Darwinciliği içermekteydi. O zamanın atmosferinin diğer yönleri, ülkelerin birbirleri hakkındaki inanışları, ulusal onura olan düşkünlük ve bazı daha derin, Hobbesçu, açıkça dile getirilmeyen varsayımlardı.

İnanç

Farklı ülkelerdeki insanlar, birbirleri hakkındaki inanışları tarafından ortak bir kapana kıstırılırlar. 1914'te Moskova, Paris ve Londra'da yaşayanların Almanya'nın "sınırlanması" olarak gördükleri şeyi, Berlin'de yaşayanlar "kuşatma" olarak görüyorlardı. İnanç kapanı çoğu zaman hükümetlerin yanlış bilgilendirmesiyle güçlenir, tıpkı Körfez Savaşı'ndan önce her iki tarafta da yaşandığı gibi.

İnanç kapanından kurtulmanın çabuk yolu yoktur. Modern iletişim, bir ölçüde yardımcı olabilir. Hükümet propagandası, diğer ülkelerden yapılan yayınlara ulaşma imkanı olan halklar üzerinde daha az inandırıcı olur. Ancak inanç kapanından korunmanın en temel yolu, resmi bilgilere ve taraflı ulusal hikayelere uygun düşecek bir şüphecilikle yaklaşmaktır. Bu her bakımdan çok önemli şüphecilik, kısmen aklın eleştirel yönünün geliştirildiği bir kültürden, kısmen de inançların savaşın çıkmasındaki tarihi rolünün bilincinde olmaktan gelir. Bu yüzden çok yavaş gelişir.

Onur ve Ulusal Gurur

1914'ün psikolojik kapanı, kısmen onurun ve ulusal gururun gerektirdikleri olarak görülen koşullarla yaratılmıştı. Avusturyalı liderler, Sırbistan'a "Kendine saygısını ve onurunu hala muhafaza eden hiçbir ulusun kabul etmesinin mümkün olmadığı" şartlar önererek bir savaş çıkarabiliyorlardı. Rusya, "Rus halkının şerefli adını utançla kaplamak" istemediğinden, Sırbistan'a destek vermesi sağlanabiliyordu. İngiltere için Fransa'ya olan taahhütlerine ihanet etmeden savaştan kaçmak çok zordu. Bazı devlet adamlarınca ortaya atılan onur iddiaları ("Est-ce que l'Angleterre

comprend ce que c'est l'honneur?") diğerlerininkinde yanıt bulmuştu: "kendine saygısı olan hiç kimsenin reddedemeyeceği, yalnızca yasanın değil, onurun da yükümlülüğü." Ülkeler, şahıslar gibi görülmüş ve benzer ahlaki taleplere uymak zorunda oldukları zannedilmişti. Devlet adamları ve temsil ettiklerinin birçoğu için, kişisel ahlaki kimlik duygusu, uluslarının da onurlu bir biçimde davranacağı yönündeki beklentiyle bağlantılıydı.

Ulusal onuru ve gururu kapanın bir parçası olarak görmek, daha karmaşık bir ahlaki kimlik duygusunun gelişmesini körükleyebilir. Bir felaketi önlemek için gerekli oldukları noktalarda, uzlaşma ya da geri adım atma konusundaki isteklilik, hatta bir sözden dönme, yeni bir ışık altında değerlendirilebilir. Paradoksal olarak Kruşçev ve Kennedy, "Bu anlaşmayı yapabilmek için siz de, ben de gururumuzu ayaklar altına almak zorunda kaldık" demekten gurur duyabilirlerdi. Gururlarını çiğnemekle, kapandan da birlikte çıkmış oldular ve insanlığı da beraberlerinde çıkarttılar.

Hobbesçu Çıkarcılık ve Ahlaki Hayal Gücü

Daha derin bir noktada, insanlar dünyaya bakış açıları bakımından kapana sıkışırlar. 1914'ün "dile getirilmeyen varsayımları" o yaz yaşanan felakette rollerini oynamışlardır. 1962'nin bazı dile getirilmeyen varsayımları da, kaçışı olması gerekenden daha dar hale getirmiştir.

1914 Temmuz krizi ile Küba krizinin ilk safhalarının ortak noktası, grup çıkarcılığı psikolojisiydi. Bu psikoloji, bu iki krizin de ötesi için geçerlidir. Bu, Atinalıların Melia diyalogundaki psikolojileriydi ve çoğu grup çatışmasının tam kalbinde yer almaktadır. Eğer savaş kapanından kaçmak istiyorsak, bu Hobbesçu psikolojiyi aşmalıyız.

Ülkelerinin Hobbesçu bir yarış içine girdiğini düşünenler, normal olarak diğer ülkeler için de aynı varsayımda bulunurlar. Bu ülkelere ilişkin yorumları ve tahminleri, ulusal çıkarların izlenmesi için politikaların akılcı yöntemler olduğunu varsayar. Bu,

hayal gücünü çok tehlikeli bir şekilde sınırlayabilir. 1962'de Ex-Comm'daki şahinler, nükleer savaş riskinin az olduğunu, çünkü "onları namlunun ucunda yakaladıklarını" düşünüyorlardı. Sovyetler Birliği, siyasi olarak zayıf bir durumdaydı ve askeri olarak da Amerika'dan zayıftı. Akılcı Sovyet tepkisi, misilleme yapmamak olacağından, bir hava saldırısı ya da bir çıkartma yapmak Amerika için karlı bir seçenekti.

Bu düşünce, askeriyenin denetimsizliğini, örneğin Küba'daki Sovyet komutanına taktik nükleer silahları kendi inisiyatifinde kullanma yetkisi verilmesi gibi durumları göz ardı ediyordu. Ayrıca, yaralanmış ulusal gurur duygusunu da dikkate almıyordu ("Sanırım Kruşçev'in yapısını ve ülkemizin prestiji konusundaki düşüncelerini çok iyi biliyorum . . . çok güçlü bir cevap vermeden hava saldırısını hazmedemezdik.") Hesaplanmış bir akılcılığın karşı taraf adına da geçerliliği olacağını varsaymak her zaman akıllıca değildir.

Şahinlerin Hobbesçu bakışı, onların yalnızca kendi çıkarlarına uygun hesaplamalara dayalı bir politikayı takip etmek istedikleri anlamına geliyordu. Bu, ahlaklılıkla ilgili "üniversite seminerleri" konusunda sabırsızlık yaratıyordu. Bu ahlak karşıtı görüşün genel kabul görmesi, güç yerine otoriteye dayalı uluslararası bir düzene yapılacak Kantçı bir geçişi olanaksız kılacaktı. Otorite fikri Hobbesçu olmayan değerlere dayalıdır. Salt Hobbesçu bir bakış, ancak ulusun çıkarlarına uygun olmaya devam etmesi şartıyla uluslararası düzene bağlılığı yaratabilir.

Ahlaklılığın devlet adamlarınca ciddiyetle ele alınması gereken bir şey olarak görülmeyip küçümseyici bir şekilde reddedilmesinin bir nedeni, ahlaki bir yasanın varolduğu konusundaki yaygın şüpheciliktir. Bu konuda, Kant'ın bakış açısı itibar kaybetmektedir. Bu bakış açısı, ahlaki yasanın bırakın geniş kabul görebilecek bir türünü, savunulabilir bir versiyonunun yeniden canlandırılması için dahi çok zayıf olduğundan, güçten başka bir şeye dayalı uluslararası bir düzen için ümit besleyenlerimiz, Kant ve Hobbes arasında bir orta yol olmasını umut etmekten başka bir şey yapamayız.

Belirli bir toplumda, ahlaki yasaya inanç olmadan da ahlak kuralları ortaya çıkabilir. Bunun kısmen çıkara dayalı anlaşmalardan kaynaklanması mümkündür. Fakat daha önce de gördüğümüz gibi, zayıfı koruyan ahlaki bir yasanın başka kaynaklara da ihtiyacı olacaktır, özellikle insani tepkilere ve ahlaki kimlik duygusuna. Salt çıkarcılığın dışında bir otoriteye sahip uluslararası bir düzenin de ahlaki kaynaklara ihtiyacı olacaktır. Özellikle de hayal gücü ile desteklenen sempatiye.

1914'te krizin büyüklüğünü göremeyen uyurgezer devlet adamlarında eksik olan şey, hayal gücüydü. Bu, Avrupa'nın başkentlerinde yaşayan ve savaş ilan edildiği zaman tezahüratlar yapan kalabalıklarda da yoktu. Belki de ne 1914'ün devlet adamları ne de halk kitleleri yaşayacakları bundan önce örneği görülmemiş olan katliamı hayal edememelerinden dolayı suçlanmamalıdırlar.

1962'de, uçurumun kenarındaki insani felaketi hayal etmek mümkündü. Ve çarpıcı bir şekilde sınırlamaları uygulayan ve savunanlarda hayal gücünün rolü açıkça görülmektedir. Kruşçev'in, savaşın köyleri ve şehirleri ezip geçerek ölüm ve yıkım tohumları ekmesine ilişkin anıları önemliydi. Onun kapandan kaçma gayretlerine bunu başaramamanın ne anlama geldiğini hayal etmesini sağlayan duygusal bir yük de eklenmişti. Amerika tarafında da Kennedy, McNamara ve Rusk'ın hayal güçleri, nükleer savaşın tüm etkileri üzerine verilen kapsamlı brifingle güçlenmişti.

Bazen görünüşte çok akılcı olan ve çıkarlara hizmet eden stratejiler (mahkumların ikilemi veya dolar müzayedesindeki gibi), tamamen sahibine zarar verici stratejiler çıkar. Bu, akılcılığın yenilgisi gibi gelebilir, ama öyle değildir. Akılcılık, iki ucunun açık olması özelliği sayesinde kurtulur. Eğer akılcılığın kabul edilen kurallarını takip eden bir strateji kendi kendini yenilgiye uğratabilecekse, tercih edilecek taraf bu değildir. Bunu dikkate alarak kuralları yeniden gözden geçirir ve daha üst düzeyde akılcı bir strateji üretiriz. Bu da başarısız olabilir, ama bir aşama daha

atlarız. Hangi düzeyde başarısız olursak, daima burada durup değerlendirme ve bir aşama daha öteye gitme süreci vardır.

Bu değişiklikler, amaçların değişmez olduğu bir düşünce sisteminde olur. Ulusal liderler kendi ülkelerinin çıkarları yönünde hareket ederler; uzun vadede diğer ülkelerle işbirliği yapmak ya da onlara bazen cömert davranmak gerekse bile.

Fakat akılcılık, daha da açık uçlu olabilir. İnsanlar amaçlarını kovalamaktaki yöntemlerinin yanı sıra, amaçlarının kendilerini de sorgulayabilirler. Bazen liderlerce kovalanan ulusal amaçlar, liderlerin temsil ettiği halkın asıl isteği ile örtüşmüyor gibi görünebilir. (Bu, yalnızca para kazanmak için yaşayan bir insanın bu tür bir hayatın çok renksiz ve çok dar olduğunu düşündüğü anda ortaya çıkan bireysel yeniden değerlendirmenin siyasi eşdeğeridir).

Uluslararası ilişkilerde, ulusal çıkarcılığın amaçlarının sorgulanmaya başlanması, örneğin nükleer silahların, yalnızca karşı taraftaki insanlar üzerinde bile kullanılsa, insanlar üzerindeki etkilerinin hayal edilmesinin sonucudur. Burada hayal gücü oyun teorisinden, felsefeye doğru dönüşü sağlar. Kendi tarafımızın, karşıdakilere oranla mümkün olduğunca büyük avantajı sağlaması amacı, çok daha önemsiz görülebilir. Karşı taraftakiler, hala insandırlar. Neden onların çıkarları daha az önemli olmalıdır? İnsan grupları arasındaki bu rekabet konusunda ki çok yavaş büyüyen şüphecilik, uzun vadede barış için en iyi ümittir.

1962'de Kennedy ve Kruşçev, kapandan iyi kaçmışlardı, fakat Küba krizinden çıkarılabilecek derin ders, yani yıkıcı ve tehlikeli Soğuk Savaştan kaçmanın önemi, o gün için buna çare bulabileceklerce ciddiye alınmamıştı.

1980'lerin sonunda Soğuk Savaşın sona ermesi, kısmen, daha az rekabetçi bir psikolojinin gelişimini yansıtıyordu. Mihail Gorbaçov, onu istemeyen Doğu Avrupa ülkelerine komünizmi dayatan kuvvetlerini geri çektiği zaman, bu, Sovyetler Birliği'nin çıkarına değildi. Güç dengesi, ağır bir biçimde Batı'nın lehine bozulmuştu. Sovyet sınırında kendi kendini idarenin durdurul-

ması zor olduğundan, bunun diğer bir sonucu da Sovyetler Birliği'nin dağılması olmuştu. Elbette ki Gorbaçov'un bunu bekleyip beklemediği açık değildir. Kararı, belki de silahlanma yarışının kemikleşmiş Sovyet ekonomisi üzerindeki yükünden kaynaklanmış olabilir. Ama Gorbaçov'un güdüleri ne kadar karışık olursa olsun, verdiği karar her koşulda, çatışmayı sona erdirebilmek için kaybetmeyi göze almaktı. Böyle yapmakla, kendisinin de Batı'ya söylediği gibi "düşmanlarını ellerinden almıştır." Umarız o, diğer devlet adamlarının da, ortak değerleri Hobbesçu grup çıkarcılığının önüne koyacakları bir dönemin öncüsü olmuştur. Bunu yapmak çeyrek yüzyıl almış olsa da, en sonunda Küba'dan çıkarılacak en derin ders, eyleme dönüştürülmüştü.

Gorbaçov'un kararı, bir zamanlar kapana kıstırılmış ve güçten uzak olan insanlarla sınırlı olan bir şeyin en sonunda kabuğu kırıp dünya politikasına girişi olarak görülebilir. Bu, 1914 Noelinde bir Alman askerince ifade edilen tutumun, üç çeyrek yüzyıl sonra başarıya ulaşmasıydı: "Biz sizi öldürmek istemiyoruz ve siz de bizi öldürmek istemiyorsunuz, öyleyse niye ateş edelim?"

Aklın sesi yumuşaktır, fakat duyuluncaya kadar da kesilmez. Yakın tarihimizi göz önüne alacak olursak, iyimserlik için biraz erkendir. Fakat Freud, en sonunda aklın sesinin kendini duyurmayı başardığı konusunda haklı olabilir. Eğer böyleyse, belki de insanlığın geleceği için iyimser olabileceğimiz bir zaman gelecektir.

BEŞİNCİ KISIM

İNANÇ VE TERÖR: STALİN VE MİRASÇILARI

24. BÖLÜM

O Yıllarda

O yıllarda, yalnız ölüler gülerdi,
Artık rahata ermekten mutlu:
Ve Leningrad şehri sallandı,
Zindanlarına gereksiz bir ekten ötürü.
O zamanlar tren istasyonları
Delilerin tımarhaneleriydi,;
Kısaydı lokomotiflerin
Veda şarkıları
Ölüm yıldızları çakılıydı
Üstümüzde ve masum Rusya
Kıvranıyordu kanlı postalların
Ve Kara Maria'ların* tekerleri altında.

Anna Akhmatova, *Requiem*

Savaş, yirminci yüzyıl boyunca saatte ortalama yüz insan öldürdü. Stalin'in politikaları bunun gerisinde kalmamıştır.

Rakamlar çelişkilidir. Bir tahmine göre 1917'den sonraki yetmiş yıl içinde Sovyet rejimi 61.911.000 kişi öldürmüştür.[1] Diğer bir tahmin, 1937-1938 arasında infaz edilenlerin sayısının bir milyon, kamplarda ölenlerin ise iki milyon insan olduğu ve bu rakamların tüm Stalin döneminde ölen 20 milyonun bir bölümü olduğu yö-

* Hapishaneye mahkum taşıyan polislerin kullandıkları özel arabalar. (e.n.)

nündedir.[2] Diğer bir tahmin de (Kruşçev'e verilen bir KGB raporuna göre olduğu söylenir) Ocak 1935 ile Haziran 1941 arasında geçen altı buçuk yılda yedi milyon kişinin öldüğü şeklindedir.[3] Bir başka tahmin de, 1930'lu yılların kapsadığı on yıl içinde dokuz buçuk milyon kişinin öldüğü yönündedir.[4]

Bu tahminler, daha geniş ve daha dar zaman dilimlerini kapsamakta ve farklı değerlendirme yöntemleri kullanmaktadır. Burada, bunlar arasında bir karar vermek gerekli değil. Kabaca bir fikir edinmek yeterli. Stalin'in bilinçli bir şekilde insanları öldürmesinden daha büyük çaplı bir ölüm, ancak savaşta gerçekleşmiştir.

Birçoğu, toplu infazlarda öldürülmüştür. Bazıları, etkileri bakımından çoğunlukla toplu infazla denk olan zorunlu göç hareketlerinde ölmüştür. Bazıları ise kasıtlı olarak yaratılan kıtlıklardan ya da esir işgücünün kullanıldığı devasa inşaat projelerinde çalışırken veya kamplarda gördükleri muamelenin sonucunda ölmüştür.

Toplu infazlar, çukurların kenarında gerçekleştiriliyordu. Yapılan kazılar, tabaka tabaka kurbanlar ortaya çıkarmıştır. Arkadan vurulup çukura atılıyorlardı. Bir grup ceset kumla örtülürdü ve ardından gelen diğer bir grup da öldürülüp onların üstüne atılırdı. Daha sonra yine kum ve çukur yaklaşık 150 kişiyle doldurulana kadar böyle sürüyordu. Bu olayın tekrarlandığı pek çok bölge ve her bölgede de yüzlerce çukur vardı.

Zorunlu göç hareketleri ve kasıtlı kıtlık, 1930'lu yılların başlarında kulakları yok etmek için kullanılmıştı. "Kulaklar," "burjuva" olarak sınıflandırılan köylülerdi, fakat bunun ölçütü pek açık değildi. 1930'da Komünist Parti'nin Merkez Komitesi "Kulakların sömürü eğilimlerinin sınırlanması politikasını, kulakların bir sınıf olarak tümden imha edilmesi politikasıyla değiştirmeye" karar verdi.

Koskocaman topluluklar, evlerinden çıkarılıp yaşama uygun olmayan, kayalık yamaçlar gibi yerlerde susuz olarak terk ediliyorlardı. Bazen buralara atılan gruplar, tahıl yetiştirmekten men ediliyorlardı. Alexander Soljenitsin, bu sürgünlerden birini tasvir

etmiştir. 1930'da, 10.000 aile Vasyugan Nehri'nin buzları üzerinde bir yolculuğa gönderilmişti. Birçoğu, özelikle çocuklar yolculuk sırasında öldü. Hayatta kalanlar, yiyecekleri ve hiçbir araçları olmadan, bataklığın ortasında ufacık kara parçalarına sürüldüler. Geriye dönüş yollarında makineli tüfekler vardı. Herkes öldü.[5]

Sürgüne gönderilmeyen köylüler, toplu çiftliklere gönderildiler. Ukrayna'da aynı anda hem Ukrayna milliyetçiliğini hem de köylüleri ezme çabası vardı.[6] Toplu çiftliklerde tahıl üretimi için imkansız kotalar tespit edilmişti. Diğer tüm yiyecek maddelerine el konuluyordu ve köyler dışarıdan yiyecek getirilmesini önlemek için ablukaya alınıyordu. İnsanlar açlıktan şişmişlerdi. Kuşları, sıçanları, fareleri, solucanları ve otları yediler. En sonunda da çok büyük bir kısmı öldü. Bu kasıtlı kıtlık, 4-6 milyon insan öldürmüştür.[7]

Birçok insan, Baltık-Beyaz Deniz Kanalı'nın inşaatında esir işçi olarak çalıştırılırken öldü. Mahkumlara belirli bir günlük alt sınır konmuştu. Çok soğuk havada iki metreküp graniti kırmaları ve el arabası ile yüz metre öteye taşımaları gerekiyordu. Bir işçibaşı gördüklerini şöyle tasvir etmiştir:

> İş gününün sonunda, iş alanına yayılmış cesetler vardı. Kar, yüzlerini kaplamıştı. Bir tanesi ters dönmüş bir el arabasının altında iki büklümdü; ellerini ceketinin kolları içine sokmuş ve o pozisyonda donarak ölmüştü. Biri başını bacaklarının arasına sokmuş bir halde donmuştu. İki tanesi, sırt sırta vermiş bir şekilde donmuşlardı . . . Geceleri kızaklar gidip onları toplardı. Sürücüler, cesetleri kızağa atarken, donuk bir ses çıkardı.[8]

1966'da, Soljenitsin inşasının yarım milyon hayata mal olduğunu tahmin ettiği kanalda bir gün geçirdi. Sekiz saat içinde, sadece kütük taşıyan iki mavna geçmişti. Bu büyük esir işçi projeleri, Soljenitsin'in Sovyetler Birliği'nin yukarı kısımlarına yayılmış bir takımada olarak tasvir ettiği hapishane ve işçi kampları sisteminin içindeki büyük adalardı.

İnsanlar, bir hiç için tutuklanabilirdi: Bazıları kıskanç komşuları tarafından ihbar edilmişlerdi, bazıları ise kotaları doldurmak için tutuklanmıştı. Gizli Polis Şefi Yezhov, gönderdiği resmi bir telgrafta, "Halk düşmanı 10.000 kişiyi imha etmekle görevlendirilmiş bulunuyorsunuz. Sonuçları telgrafla bildirin," diyordu. Gönderilen yanıt, vurularak öldürülenlerin numaralanmış listesiydi.[9]

Bazı şeyler, tutuklanmayı neredeyse kaçınılmaz kılıyordu. Katı dini inançlar bunlardan biriydi. Muhalefetin açıkça ifade edilmesi de bir diğeriydi. 1934'te Osip Mandelstam, Stalin hakkında bir şiir yazmaktan tutuklanmıştı. Yetkililerin bildiği şekliyle şiirinde "Kremlin'deki dağlı, katil ve köylü düşmanı" "hamamböceğininki gibi bıyıkları" şeklinde ifadeler vardı. Bu tür bir muhalefet doğrudan kabusa dönüşürdü ve gece tutuklanma ile başlayıp ondan sonra da sorgulanma süreci gelirdi.

İşkence, çoğu zaman sorgulamanın bir parçasıydı. Yetkililer, Tugay Komutanı Rudolf Pintsov'un Kızıl Meydan'daki bir resmi geçit sırasında tanklarını hükümete karşı çevirmek istediğini itiraf etmesini ümit ediyorlardı. Bu itirafı elde etmek için yaptıkları arasında, patlama noktasına gelinceye kadar ağzından içeri zorla su boşaltılması ve tırnaklarının arasına iğneler sokulması da vardı. Sırtının derisini bir rende ile soyup üzerine neft yağı dökmüşlerdi.[10] Hapishanedeki bir kadın, kendisini suçlayan bir arkadaşından şikayetçiydi. Fakat Pintsov'u gördükten sonra çok pişman olmuştu, çünkü onun bunu neden yaptığını anlamıştı: "Bunu nasıl yaptım? Nasıl yaptım? Bu gün onunla yüz yüze geldim ve gördüğüm bir insan değil, çiğ etti" demiştir. Stalin, işkenceyi teşvik ediyordu. Yezhov'a gönderdiği bir notta, "Bu beyin yaptığı kötü şeyleri söylemesini sağlayamaz mısınız? Onu nerede tutuyorsunuz, hapishanede mi, yoksa otelde mi?" yazıyordu. "Doktorlar Komplosu" için suçlananların sorgulanması için verdiği emirler ise şöyleydi: "Dövün, dövün ve yine dövün."[11]

Sorgulama, kapsamlı bir işkence yapılmasa bile insanların akıl sağlıklarını etkileyebiliyordu. Mandelstam tutuklandığı zaman, arkadaşlarından biri gizli servisteki bir tanıdığına telefon etmişti. Arkadaşı, "Ümit edelim ki aklını yitirmesine neden olmasınlar –

bizim çocuklar bu konuda çok iyilerdir," demişti. İlk tutuklanmasından sonra serbest bırakılan Mandelstam, sanrılar görüyordu. Doktor, psikiyatrik muayene yapmayı reddetmişti: "Benim ne yapmamı bekliyorsunuz ki? 'Oradan' geldiklerinde, hepsi bu halde oluyorlar."[12]

İtiraf ettirmenin bir yolu "vardiya"ydı: Yani, günler boyunca, bir grup sorgulamacı tarafından devamlı olarak sorgulanmak. Bu ve bununla beraber günlerce ayakta uykusuz tutulmak, neredeyse her zaman işe yarıyordu. Uykudan mahrum bırakılmak ve parlak ışıkların altında sorgulanmak, Mandelstam'ın aklına zarar vermelerine neden olmuştu.

"İtiraf" ve mahkum edilme sonrasında, çok kalabalık sığır vagonlarında kamplara tren yolculuğu vardı. Kamplarda birçokları soğuktan ve yorgunluktan ölürdü. Aç bırakılırlardı: Bir kampta mahkumlar bir hafta önce ölen, sineklerle ve kurtlarla kaplı bir atı yemişlerdi.

En berbat kamplardan biri, kutup dairesinin içinde olan Vorkuta'ydı. Her yıl iki ay süren tam karanlık sırasında sıcaklık sıfırın altında altmış santigrada düşerdi. Madenin duvarlarından akan su, anında buza dönüşürdü. Mahkumlar, yirmi dört saatlik vardiyalar halinde çalışırlardı. Gece ve gündüz birbirinden ayırt edilemezdi.

Polonyalı Bernard Grzywacz, Vorkuta mahkumlarının hayatını şöyle anlatmıştır:

> Doldurmamız gereken bir kota vardı ve bize verilen yiyecek de bu kotayı doldurma oranımıza bağlıydı. On bir yıldan fazla süre boyunca bu kotayı bir kere bile dolduramadım. Kavgalar çıkardı. Hepimiz açtık. Talihli olanlar, yerin üstünde işlerde çalışırlardı. Gardiyanlar, bizi soyup yüzümüzü duvara doğru çevirerek kimlerin madene inemeyecek kadar zayıf olduğuna bakarlardı: Kalçaları açlıktan pörsüyüp buruşanlar, yerin üstünde tutulurdu. Kar fırtınalarında, barakalarımıza geri dönmek için kol kola girerdik ve bir ipe tutunurduk. Düşenler, hemen orada vurulurdu. Eğer o an ölmezse, biraz sonra zaten soğuktan ölürdü. Ölü taklidi ya-

panları anlamak için de, gardiyanlar kafalarını balyozla ezerlerdi.[13]

Kamplardakilerin çoğu, işkence görürdü. Bazılarının gırtlaklarına tuzlu su akıtılır, sonra susuzluktan işkence çekmeleri için kutu gibi bir yere kapatılırlardı. Solovki'deki ceza hücrelerinde, insanlar ayaklarının yere ulaşamayacağı yükseklikteki direklerin üstünde dengelerini korumaya çabalayarak bütün gün oturtulurlardı. Düşenler dövülür, veya bir direğe bağlanarak 365 dik basamaktan aşağı yuvarlanırlardı. Solovki'deki diğer bir uygulama, mahkumları çırılçıplak bir halde sivrisinek bulutlarının içindeki bir ağaca bağlamaktı.[14]

Öldürülen insan sayısı, bizim normal anlama yeteneğimizin dışındadır. Aynı şey yapılan zulümler için de geçerlidir. Bunları yaşamayan bizler, orada neler olduğunu çok uzaktan ancak hayal ederek bir derece kavrayabiliriz. Fakat Nazi zulmünde olduğu gibi, hemen hemen herkesin aklına gelen soru, insanların bunları nasıl yapabildiğidir. Nadezdha Mandelstam da bunu çok merak etmiştir: "Gerçekten tuhaf olan tek şey, bütün bunların insanlar tarafından, en sıradan insanlar tarafından yapılmış olmasıdır . . . Bunu nasıl anlayabilir veya açıklayabiliriz ki?[15]

25. BÖLÜM

Terör Kapanı

> Bütün bu bahsedilenler, bir tiranlığı muhafaza etmeye yarayacak herhangi bir şey kadar etkilidir; örneğin, yüksek gayelere ulaşma eğiliminde olanlara engel olmak, boyun eğmeyenleri ortadan kaldırmak, hiçbir kalabalık yemeğe müsaade etmemek, dernekler yok, eğitim yok, hiçbir şey yok, yalnızca mutluluğa veya karşılıklı güvenin oluşmasına imkan tanıyacak her şeye karşı savunmada olmak var; ya da boş zamanlarında birbirleriyle konuşan insanların bilgi dolu toplantılarına mani olmak; ve ellerindeki her türlü imkanı kullanarak tüm insanları birbirlerine yabancı hale getirmek.
>
> Aristoteles, *Politika*

> Terör yıllarında ülkede hiçbir ev yoktu ki insanlar gece titreyerek oturmasınlar, kulakları geçen arabaların homurtusunu veya asansörün sesini duymak için dikkat kesilmesin.
>
> Nadezhda Mandelstam, *Hope Against Hope*

Bu kadar çok sayıda insan azınlıktakilerin kendilerine böyle bir şeyi empoze etmesine nasıl izin verebilir? Korkuyorlardı. Sovyet vatandaşlarının çoğu, çizgi dışına çıktıkları zaman başlarına ne geleceğini biliyordu. Ve direniş hareketi olarak birbirlerine karşılıklı destek vermelerini engellemek için birbirlerinden bölünmüş olarak tutuluyorlardı.

Terör ve Bölünme

Sovyet terörünü Stalin başlatmamıştır. Terör, Devrim'in ilk günlerine kadar gider. Ağustos 1918'de Lenin, Penza'daki Bolşeviklere oradaki kulak ayaklanmasının acımasızca bastırılmasını yazmıştı:

> 1) *En az 100* tanınmış kulakı, zengin adamı, kan emiciyi asın (asın diyorsam, *insanların göreceği şekilde asın*).
>
> 2) İsimlerini ilan edin.
>
> 3) *Tüm* tahıl ürünlerini ellerinden alın.
>
> 4) Dünkü telgrafımızda tarif ettiğimiz gibi, rehin alınacakların kimliklerini belirleyin.
>
> Bütün bunları yapın ki yüzlerce kilometrelik bir bölgede insanlar görsünler, titresinler, öğrensinler ve bağırsınlar: Onları öldürüyorlar ve kan emici kulakları öldürmeye de devam edecekler. Bu telgrafı aldığınızı ve talimatları yerine getirdiğinizi teyit edin. Lenin.
>
> Not: Daha sert insanlar bulun.[1]

Stalin, teröre yeni bir boyut getirmiş ve onu evrenselleştirmiştir.

Osip ve Nadezhda Mandelstam, birçok kişinin tutuklandığı Maly Yaroslavets kasabasına gitmişlerdi. Geceleyin oraya vardıklarında kasaba kapkaranlıktı, sokak lambaları yanmıyordu, evlerde ışık yoktu. Nadezhda Mandelstam, ışıkları kapalı tutmanın karanlıkta saklanmak gibi hayvani bir içgüdüden kaynaklandığını düşünmüştü. İnsanlar, Mandelstamların kendileri için bir tehdit olmadıklarını gördüklerinde rahatlamışlardı: "Yolu sormak için pencerelere vurmak zorunda kaldık ve her seferinde de korkudan donmuş bir yüz pencereden baktı. Fakat biz yalnızca yolu sorunca, yüzler hemen değişti ve gülümsemeyle aydınlandı."[2]

Toplum, daha önce hiç olmadığı kadar bölünmüştü. Güven eksikliği, direnişi de felç etmişti. İnsanlar teröre karşı birleşemiyorlardı, çünkü birkaç kelimeden daha fazlası konuşulduğu anda bir muhbirin kulağına gidebilirdi. Sessizce dile getirilen eleştiri-

leri paylaşabileceğiniz yalnızca birkaç tane çok yakın insan vardı. Mandelstam'ın Stalin şiirinde yazdığı gibi, "on adım ötede, ne konuştuğumuzu duyan hiç kimse yok."

Terör, kendi kendini besliyordu. Korku, bazılarının diğerlerini ihbar ederek kendi güvenilirliklerini oluşturmalarını sağlamıştı. Hiçbir şey yapmamış olanlar bile, tutuklananlar ve "suç ortaklarını" söylemeleri için baskı görenler tarafından ihbar edilebilirlerdi. İnsanlar, düşmanları veya onların işlerinde ya da evlerinde gözü olanlar tarafından ihbar edilirlerdi.

Çizgiyi birazcık aşma yolundaki en ufak bir ima bile, son derece şiddetli cezalar getirebilirdi. Soljenitsin, alkışla ilgili bir öykü anlatır. Moskova Vilayeti'nde bir Parti konferansının sonunda, Stalin'e saygı çağrısı yapılır. Herkes ayağa kalkar ve çılgınca alkışlamaya başlar, üç dakika, dört dakika, beş dakika. Alkışlama, acı verir hale gelmiştir. Bu, insanların içinde bulundukları kapanın fiziksel olarak cisim bulmuş haliydi. Kim alkışlamayı ilk bırakan olmaya cüret edebilecekti? Sekreter, buna cesaret edemiyordu, çünkü kendinden önceki sekreter tutuklanmıştı ve NKVD'nin adamları olanları seyretmekteydiler. Bu acı veren alkış on dakikadan fazla devam etti, herkes kapana kısılmıştı. Platformun üstünde yer alanlar arasında, bir kağıt fabrikasının müdürü de vardı. On bir dakika süren alkışlamadan sonra yerine oturdu, ardından da diğer insanlar. O gece tutuklandı. Bir bahane ile on yıla mahkum edildi, fakat kendisini sorgulayan şahsın ona hiçbir zaman alkışlamayı kesen ilk kişi olmamasını söylediği anlatılır.[3]

İnsanlar, aileleri için korkuyorlardı. Bir kocayı sorgularken ona karısının da tutuklandığı ve yandaki odada sorgulandığı söylenirdi ve odadan bir kadın çığlığı duyulurdu. Aile içinde başka baskılar da uygulanırdı: Çocuklara, muhalefet yanlısı olan annelerini ve babalarını ihbar etmenin görevleri olduğu öğretiliyordu. Pavlik Morozov, ebeveynlerini ihbar ettiği için Sovyet ders kitaplarında kahraman olarak tanıtılıyordu.

Bu baskılara rağmen, insanlar bazen kurbanlarla dayanışma göstermişlerdir. Nadezhda Mandelstam, bir tekstil fabrikasında çalışarak para kazanıyordu ve çalışanlar onun siyasi bir kurban

olduğunu biliyorlardı. Ona kafeteryada yer ayırıyor, yiyecek ve moral desteği veriyorlardı. Bir gece vardiyasında iki adam geldi ve onu alıp personel bölümüne götürdüler. "Bizi görünce, diğer işçiler de makinelerini kapayıp arkamızdan gelmeye başladılar . . . Bunun bana bir tür veda anlamına geldiğini anladım – işçiler insanların personel bölümünden, doğruca gizli servise götürüldüklerini çok iyi biliyorlardı." Bu destek sorgulayıcıları etkilemiş olabilir. "O gece, beni serbest bırakmaya karar verdiler, belki de avluda birikmiş olan işçiler yüzünden." Gece vardiyasından sonra birçok işçi evine gitti ve onunla konuştu. Ona para verdiler ve oradan gitmesini tavsiye ettiler.

Terör, Liderler ve Göstermelik Mahkemeler

Terör yalnızca alelade insanların üzerinde uygulanmadı. Partinin ileri gelenleri, korkmak için en çok nedeni olanlardı. Lenin'in 1917'deki ilk Politbürosu kendinden ve Stalin'den başka, altı kişiden daha oluşmaktaydı: Troçki, Kamenev, Zinoviev, Bukharin, Rikov ve Tomski. Stalin, Troçki'yi Meksika'da öldürttü. Kamenev, Zinoviev, Bukharin ve Rikov idam edildiler. Tomski, tutuklanmadan hemen önce intihar etti. Fransız Devrimi gibi, Rus Devrimi de kendi liderlerinin çoğunu yutmuştu; fakat bu olaydaki farklılık, bütün bunların hayatta kalan tek lider tarafından ayarlanmış olmasıydı.

1930'larda "casuslar," "teröristler," "sabotajcılar" ve "yıkıcılar" tutuklandılar, "itiraf etmeye" zorlandılar ve sonra da göstermelik mahkemelere çıkarıldılar. Stalin'in kendisi, sahnenin arkasında yer alıyordu. 1930'da Molotov'a yazdığı bir mektupta bazı itirafların içeriğine dair önerilerde bulunmuştur: "Bu arada, şu adamlara ne oldu? Davalılar yanlışlarını itiraf edip siyasi itibarlarını yok ederken, bir yandan da Sovyet hükümetinin gücünü ve kolektifleştirme yönteminin doğruluğunu kabul etseler? Böyle bir şey yapsalar, hiç de fena olmaz hani."[4]

Liderler de mahkemelerden kaçamadılar. 1934'te Leningrad'da Komünist lider Kirov, belki de Stalin'in kışkırtmasıyla öldürüldü.

Bu cinayet için tutuklananlar arasında Kamenev ve Zinoviev de vardı. İkisi de cinayetteki "ahlaki mesuliyetlerini" "itiraf ettiler" ve cinayeti siyasi görüşleriyle teşvik etmiş olabileceklerini söylediler. Mahkeme gizli yapıldı; savcı Andrei Vişinski'ydi. Sadece hapisle cezalandırıldılar, fakat daha sonra vurularak öldürüldüler. Bunu büyük bir temizlik ve başka mahkemeler takip etti.

Her ikisi de Partide çok kıdemli olan Pyatakov ve Radek, Troçki sabotajında "itirafta bulunan" grubun içinde yer aldılar. Savcı yine Vişinski'ydi ve kapanış konuşmasında şunları söyledi:

> Kurbanlar mezarlarında olabilir, ama onların burada benim yanımda durduklarını hissediyorum; sizin onları gönderdiğiniz mezarlarda çürümüş kollarıyla suçluların bulunduğu yeri, siz suçlananları gösteriyorlar. Tek suçlayan ben değilim! Suçlamalarımda bana tüm halkımız katılmaktadır! Bu iğrenç canileri suçluyorum, onlar tek bir cezayı hak ediyorlar – vurularak öldürülmek!

Suçlananlar, savunma avukatları konusunda daha talihli değillerdi. Ilya Braude, "savunmasında," "Her şeyden önce Yoldaş Hakimler, Savunma Avukatı, bu ülkenin bir evladıdır. Kendisi büyük Sovyetler Birliği'nin bir vatandaşıdır ve bugün genç yaşlı, ülkenin tüm halkı tarafından hissedilen kızgınlık, öfke ve dehşet, Savcı'nın konuşmasında çok çarpıcı bir şekilde ifade ettiği bu duygular, Avukat tarafından da kesinlikle paylaşılmaktadır," dedi ve devam etti:

> Tüm gerçekler ispatlanmıştır ve bu konuda Savunma, Savcı ile herhangi bir tartışmaya girmek niyetinde değildir. Ayrıca Savcı ile davanın siyasi ve ahlaki yönlerinin değerlendirilmesi konusunda da bir tartışmaya girilemez. Burada da dava açıktır, Savcı tarafından yapılan siyasi değerlendirme de çok açıktır; Savunma'nın onun konuşmasının bu bölümüne de tamamıyla katılmaktan başka yapacağı bir şey yoktur.[5]

Hiç de hayret verici olmayan bir sonuçla, böyle bir mahkemeden sonra hepsi suçlu bulundu. Birçoğu vurularak ölüme mahkum edildi, daha hafif cezalar verilenler de gözetim altındayken öldürüldüler. Partinin en tepesinde olanlar bile, onları bekleyen adaletin ve cezanın ne olduğunu biliyorlardı.

1938'de en gösterişli mahkeme başladı. Yirmi bir kişi, casusluk, bölücülük ve Sovyetler Birliği'ni yıkmak için komplo kurmakla suçlanıyordu. Aralarında hepsi Lenin'in Politbürosunun üyeleri olan Bukharin, Rikov ve Krestinski ile daha önceki göstermelik mahkemelerin arkalarında yer alan NKVD şefi Yagoda da vardı. Savcı, her zamanki gibi Vişinski'ydi. Ve yine Ilya Braude, savunma kanadında yer alarak suçlanan bir doktoru temsil ediyordu. Mahkeme için hazırlanırken, Braude, Vişinski ile kendi rolünün provasını yapmak zorunda kalmıştı. Mahkemeden önceki sorgulamalar sırasında, suçlananlar, suçlarını "itiraf etmişlerdi." Ayrıca itirafnamelerinde birbirlerini suçlamaya da ikna edilmişlerdi.

Mahkemenin, ilk elden güçlü bir gözlemcisi vardır. Fitzroy MacLean, *Eastern Approaches* adlı kitabında kendi gözleriyle gördüklerini anlatmıştır. Duruşmalar başladığında, suçlananların çoğu plana itaat edip suçlu olduklarını söylediler. Ama sıra Krestinski'ye geldiğinde, suçlu olmadığını söyledi. Hakim, duruşmaya yirmi dakika ara verdi. Duruşma tekrar başladığında, Krestinski tavrını değiştirmedi. Vişinski, ona mahkemeden önce yaptığı itirafı nasıl açıklayacağını sordu. Cevabı, "İtirafları yapmam için zorlandım. Ayrıca, şimdi söylediklerimi o zaman söylemiş olsaydım, bu beyanlarımın Hükümetin ve Partinin başındakilere asla ulaşmayacağını biliyordum," oldu.

Uzun yıllar sonra, Krestinski'nin itiraf etmeye zorlandığı yolundaki iddiası, o dönemde Lefortovo Hapishanesi revirinin sorumlusu olan Anna Anatolevna Rozenblum tarafından da desteklenmiştir: "Krestinski, sorgulamadan sonra revire baygın halde getirildi. Çok şiddetli bir şekilde dövülmüştü, tüm sırtı kocaman bir yarayla kaplıydı, her tarafı ezilmiş ve çürük içindeydi. Yanlış

hatırlamıyorsam, yaklaşık üç gün boyunca çok ciddi bir durumda revirde kaldı."[6]

Krestinski'nin ısrarcı savunmasından sonra, duruşmalara iki saat ara verildi. Bu, onun fikrini değiştirmesi için yeterli olmadı. Fakat bir gecelik ara, başarılıydı. Ertesi gün, Fitzroy MacLean'in de belirttiği gibi, "Krestinski'deki değişiklik bir bakışta fark ediliyordu." Krestinski, itirafnamesinde yazan her şeyi teyit etti ve hatta kendisine evvelki gün söyledikleri için bir açıklama da öğretilmişti:

> Dün, sahte bir utanç duygusunun ve mahkemedeki atmosferin ve sağlık durumumun etkisiyle, doğruyu söylemeyi ve dünya önünde suçumu kabul etmeyi başaramamıştım. Mekanik olarak kendimi masum ilan ettim. Şimdi mahkemeden, şu anda yaptığım ve suçumu tamamen ve şartsız olarak, bana yöneltilen tüm suçlamaları kapsayacak şekilde itiraf ettiğim bu beyanımı dikkate almasını rica ediyorum ve bu suçlu, haince davranışım için tüm mesuliyeti kabul ediyorum.[7]

Yagoda da suçlu olduğunu kabul etti, fakat suçlamaların bir bölümünü inkar etmeye çalıştı. Kendisine mahkemede inkar ettiği bazı şeyleri nasıl itiraf ettiği sorulduğunda, bu soruya cevap vermekten mazur tutulmasını istedi. Bunun neyi ima ettiği açıktı. Yagoda'nın daha önceki mahkemelerde itirafları ayarlamış olması da ayrı bir ironiydi. Yine bir ara verilme taktiği kullanıldı ve Yagoda, her şeyi itiraf etmeye hazır, yıkılmış bir adam olarak geri döndü.

Mahkemenin temel amaçlarından biri, Lenin'in dostu ve mesai arkadaşı olup aynı zamanda Marksçı bir teorisyen olan Bukharin'in itibarının yok edilmesiydi. Bukharin, ilk günlerde liderliğe Stalin'den daha çok yakışan biri olarak görülüyordu. Suçlananların arasındaki en etkileyici adamdı, tüm mahkeme süresince de böyle davrandı. Sovyet hükümetine karşı bir komploda yer aldığını kesin bir şekilde itiraf etti, fakat bunu öyle bir biçimde yaptı ki savcılığın dayandığı noktalar hususunda azami

derecede rahatsız olmasına neden oldu. Vişinski'ye dengi veya kendisinden çok daha aşağıda biriymiş gibi davranıp bazen onunla alay etti. Tanıklara sorular sordu ve onlara hükmetti.

Bukharin, ayrıntılı suçlamaları (yabancı bir casus olmak gibi) reddetti ve savcının onu kendi çıkarını düşünen bir suçlu olarak takdim etme oyununu bozdu. Mahkemenin, duruşmaya verdiği bir günlük ara bile işe yaramadı. Bukharin, bir sonraki duruşmaya gerginlik belirtileri göstererek geldi, fakat başını eğmedi ve Vişinski'nin Menşevik geçmişine yönelik küçük düşürücü atıflar yapmaya dahi gücü yetti.

"Komployu" ancak çok genel bir şekilde itiraf etti. Stalin'in politikalarının eleştirisine dayanarak siyasi bir açıklamasını yaptı. Komplocular, sanayileşmenin hızını, tarımın kolektifleştirilme biçimini ve kulakların imha edilmelerini eleştiriyorlardı. Daha ziyade liberal demokrasiye benzeyen, farklı siyasi partilerin bulunduğu bir sistem istiyorlardı. Stalin'e yönelik tutarlı bir muhalefet iddiası, planlanmamıştı.

Mahkemenin kararından ve hükümlerin açıklanmasından önceki son konuşmasında, Bukharin, savcının iddianamesinin yıkıcı bir analizi ile suçunun genel bir itirafını, ölüm cezasının adil olduğunu da kabullenerek birleştirdi. Rejime muhalefetlerinin onları haydutça hareketlere ittiğini, ama Sovyetler Birliği'ne olan bağlılıklarının onları diğer tarafa çekerek itiraf etmeye yönelttiğini söyledi. İtiraf etmemek, bir hiç uğruna ölmesine neden olacaktı, ama pişmanlığı ve itirafı, Sovyetler Birliği'nin başka bir ahlaki zaferine katkıda bulunacaktı. "Benim kaderimin hiçbir önemi yok. Önemli olan tek şey, Sovyetler Birliği'dir."[8]

Kendi kapanış konuşmasında ise Vişinski kendini aştı:

> Ülkemiz sadece tek bir şey istiyor: Bu pis köpeklerin, bu lanet sürüngenlerin yeryüzünden silinmesini. Bu iğrenç hainlerin mezarlarının üstünde otlar ve dikenler bitecek. Ama bizim mutlu ülkemizin üzerinde, Şanlı Güneşimiz yüce ışığını yağdırmaya devam edecek. Sevgili Liderimiz ve Başkanımız Büyük Stalin'in

rehberliğinde, geçmişin kötü kalıntılarından temizlenmiş bir yolda, Komünizm'e doğru ilerleyeceğiz.[9]

Sanıkların tümü suçlu bulundu. Üç tanesi hapis cezasına çarptırıldı. Aralarında Bukharin, Rikov , Krestinski ve Yagoda'nın da bulunduğu diğer on sekizi ölüm cezasına çarptırıldılar ve ertesi gün vurularak idam edildiler. Vişinski, Stalin'e iyi hizmet etmişti. Fakat o bile aşağılanmıştı; bu belki de liderine olan kayıtsız bağlılığının bir hatırlatıcısıydı. Stalin, vurularak öldürülenlerin cesetlerinden kimlik tespiti yapması için onu görevlendirdi.

Göstermelik mahkemelerde görev alanlar, kendilerinin de pamuk ipliğine bağlı olduklarını biliyorlardı. Bu, Yagoda'nın kaderinin anlamıydı. Vişinski, savcı olarak gösterdiği performansın tatminkar bulunmamasından korkuyor olmalıydı. Zaten bu da yakından takip ediliyordu. Fitzroy MacLean, duruşma sırasındaki dondurucu bir anı şöyle anlatır: "Beceriksizce yönlendirilen bir ışık, tüm dikkatlerini vermiş olan dinleyicilere mahkeme salonunun tavanına yakın küçük bir pencerenin siyah camının arkasından bakan tanıdık hatları ve kaba sarkık bıyıkları dramatik bir şekilde göstermişti."[10]

Kedi Fare

Vişinski, Stalin'in beraber çalıştıkları arasında ezilen ve aşağılanan tek kişi değildi. Nikita Kruşçev, Stalin'in insanları aşağılayarak nasıl eğlendiğini hatırlar. Bir defasında başkalarının önünde Kruşçev'e Gopek dansı yapmasını söylemişti: "Çömelerek kalçalarımı yere değdirmeden, bacaklarımı ileri atmam gerekiyordu ve dürüst olmak gerekirse bu benim için hiç de kolay değildi. Fakat yaptım ve memnunmuşum gibi bir ifade takınmak zorunda kaldım. Daha sonra Anastas Ivanoviç Mikoyan'a söylediğim gibi, 'Stalin dans et derse, akıllı bir adam dans eder.' "[11]

Stalin, zalim bir kedi fare oyunu oynamaya bayılırdı. Bunu kendisine "sen" diye hitap edebilecek kadar yakın arkadaşı olan Mareşal Voroşilov'a dahi yapmıştır. Voroşilov, 1935'te Mareşallik

rütbesini alan beş kişinin öldürülmeyen ikisinden biriydi: Savaştan sonraki donanma politikalarına dair bir tartışmada, Voroşilov azınlıktaki görüşü savunmuştu. Tartışmanın sonuna doğru gelen Stalin, "Yoldaş Voroşilov'un neden Sovyet donanmasını zayıflatmak istediğini anlamıyorum?" demişti. Toplantıdan sonra liderler, bir film seyretmek için küçük masalara dağıldılar. Voroşilov'un masasına kimse oturmamıştı. Filmden sonra tekrar ışıklar açıldığında, Stalin elini Voroşilov'un omzuna attı ve NKVD (daha sonra KGB) şefi Beria'ya "Lavrenty, Voroşilov'a iyi bakmalıyız. Çünkü artık etrafta onun gibi eski Bolşevikler pek kalmadı. Ona iyi bakmalıyız," dedi.[12]

Kedi fare oyununda, fare çoğu zaman ölüyordu. Stalin, önceden ayarlanmış mahkemeler ve onları takiben ölüm cezaları sistemini kuran Yagoda gibilerini kendi hazırladıkları kapana girmeye zorlamıştır. Bu uygulamada korkunç bir mizah anlayışı ve kanıtları ortadan kaldırma çabası gizliydi. Yagoda'nın mahkemesi ve öldürülmesi, kısmen onun yerine geçen Yezhov tarafından düzenlenmişti. Daha sonra yok edilme sırası Yezhov'daydı. Kedi fare oyunu başlamıştı.

Oyun yavaş ilerliyordu. NKVD'nin incelenmesi için bir komisyon kuruldu. Komisyonun raporu kritikti. Yezhov'un birçok mesai arkadaşı Stalin'i öldürmek için komplo kurmakla suçlandılar ve vurularak öldürüldüler. Yezhov'un yerine NKVD'nin başına Beria getirildi, ancak Yezhov, Su Ulaştırması Komiseri oldu. Yeni Merkez Komite'nin belirleneceği bir toplantıda hazır bulunuyordu.

Stalin, toplantının başkanlığını yapmıyor, arka köşede oturuyordu. Yezhov'un ismi söylendiğinde, destekleyenler oldu. Bunun üzerine Stalin, ön tarafa doğru yürüdü. Yezhov'a öldürülen mesai arkadaşlarıyla ilişkisi hakkında sorular yöneltti ve sonra şunu sordu: "Stalin'i öldürmek mi istedin? NKVD'nin en üst düzey adamları komplo planları yapıyorlar, ama sen, güya bu işin içinde değilsin. Benim hiçbir şey görmediğimi mi sanıyorsun? Belirli bir tarihte, görevli olarak Stalin'e kimi gönderdiğini hatırlıyor musun? Kimi? Tabancalarla? Stalin'in yakınında ve tabancalarla?

Niçin? Stalin'i öldürmek için mi? Ya eğer bunun farkına varmasaydım? O zaman ne olacaktı?"

Stalin, Yezhov'u masum insanları tutuklayıp suçluları korumakla suçladı: "Tamam mı? Git, defol buradan! Bilemiyorum yoldaşlar, onu Merkez Komite'nin bir üyesi olarak tutabilir miyiz? Buna şüphem var. Tabii bunu düşünün . . . istediğiniz gibi olsun . . . ama benim şüphelerim var!"[13] Yezhov, birkaç gün sonra tutuklandı. Yaklaşık bir yıl sonra da öldürüldü.

Dizlerim Çözüldü

Stalin'in bazı arkadaşları, tatbik ettikleri teröre inanıyorlardı, ama ortaya çıkan daha çok kendi terörleri, kendilerini bir kabusun içinde bulacakları duygusuydu. Korkudan hipnotize olmuş bir şekilde, emredilenleri yapan uyurgezerler gibiydiler.

Yaptıkları bazı şeyler, en katı olanlarını bile tiksindirmiştir herhalde. Lazar Kaganoviç, Stalin'in gözüne kolektifleştirme sırasındaki acımasızlığı ile girmişti. Hem kulakların sürgünü hem de temizlik hareketleri sırasında büyük miktarlarda ölümden sorumluydu. Moskova'nın yeniden inşası ve Moskova metrosunun yapılması da onun mesuliyetindeydi. Yahudi olmasına rağmen tüm Stalin devri boyunca işinin başında kaldı, fakat Yahudilerin Partide yükselmelerine engel olmak gibi Stalin'in Yahudi karşıtı politikalarını uygulamak zorunda kalmıştı. Kiev'de bir gazetenin editörü olan Trashunov'u Yahudi olduğu gerekçesiyle işten attırmıştı. Kaganoviç'in karısı Maria, "Hiç duyguların yok mu, hiç merhametin yok mu, kendi insanlarından biri için hiç mi bir şey hissetmiyorsun? O senin halkından biri, Stalin'in değil," şeklinde kendisine saldırdığında, cevabı şu olmuştu: "Ben yapmam gerekeni yapıyorum. Benim Tanrım Stalin'dir."[14]

Sovyet liderleri, kendi ailelerini bile savunamayacak kadar büyük bir korku içindeydiler. Kaganoviç, kendi kardeşi Mikhail'i savunmamıştı. Stalin, telefonda kendisine Mikhail'in sabotaj ve Nazilerle işbirliği yapmakla suçlandığını bildirmiş ve tutuklanıp tutuklanmaması konusunda fikrini sormuştu. Kendi kaderinin de

tehlikede olduğunu bilen Kaganoviç, "Eğer gerekiyorsa tutuklayın" demişti. Mikhail, sorgulaması sırasında tuvalette tabanca ile intihar etti. Daha sonra Lazar'ın ona tabancayı verip intihar etmesini tavsiye ettiği iddia edilmiştir. Tutuklanmadan hemen sonra Mikhail'in karısı Anya, Lazar'a bir not göndererek yardım etmesi için yalvardı: "O da senin gibi Moisev'un oğlu." Lazar'ın yanıtı bir cümleden ibaretti: "Benim bir tek kardeşim var – Joseph Stalin – ve kan birliğini de unut."[15]

İnsanın elini kolunu bağlayan aynı türden bir olay, Stalin'in en yakın iş arkadaşı Vyacheslav Molotov'u da vurdu; karısı Polina, tutuklandı. Polina, bir akşam yemeğinde Stalin'in herkesin önünde kendisine hakaret etmesinden sonra intihar eden Stalin'in ikinci eşi Nadezhda'yla çok yakındı. O akşam Polina da yemeği onunla beraber terk etmişti. Stalin on altı yıl bekledi. 1940'ların sonunda Polina, Siyonist bağlantıları olan Yahudilerle beraber "anavatana ihanet" suçundan tutuklandı. Bir yıl hapis yattıktan sonra, Stalin'in ölümüne kadar sürgünde yaşadı.

Tutuklanması önerildiği zaman, Molotov da ordaydı. Stalin, suçlamaları okudu. Yıllar sonra, Molotov o anki korkusunu hala hatırlar: "Politbüro toplantısı sırasında, emniyet güçlerince toplanan Polina Semenovna'ya ilgili bilgileri okuduğunda, dizlerim çözüldü."[16] Diğerlerinin hepsi Polina'nın tutuklanması için oy kullandılar, Molotov çekimser kaldı ve konuşmadı. Bu haberi kendini kaybetmiş ve ümitsiz karısına, o vermek zorundaydı.

Bu olayı yaşlılığında anlatırken bile hala Stalin'in etkisi altındaymış gibiydi ve Polina'nın yanlış bir şey yapmadığını açıkça söyleyemiyordu. Olayı da Stalin'le olan ilişkisinde yaşanmış rasgele bir olaymış gibi düşünüyordu:

> Onu neyle suçlamışlardı? Siyonist bir örgütle ve İsrail elçisi Golda Meir'le olan bağlantıları. Güvenlik, Kırım'ı özerk bir Yahudi bölgesi yapmak istediklerini söylüyordu . . . Büyük Yahudi oyuncu Mikhoels ile iyi ilişkileri vardı . . . Güvenlik, Mikhoels'in bir yabancı olduğunu söylüyordu. Elbette dostlarını seçerken çok daha dikkatli davranması gerekirdi. İşinden çıkarıldı, fakat bir

müddet tutuklanmadı. Ondan sonra gözaltına alındı ve Merkez Komite'ye getirildi. Söyledikleri gibi, aramızdan bir kara kedi geçmişti. Stalin'le aramızdaki ilişki soğudu.[17]

Polina'nın tutuklanmasından birkaç yıl sonra, İsrailli bir Komünist, Molotav'a karısının tutuklanmasına nasıl razı olabildiğini sormuştu. Molotov'un cevabı şu olmuştu: "Çünkü ben Politbüronun bir üyesiyim ve Parti disiplinine itaat etmem şart . . . Politbüroya boyun eğdim ve o da karımın gönderilmesine karar verdi.[18]

Stalin'in Ölümü

Stalin'in ölümü, Aristoteles'in düşüncelerine aynen uyar: "Tiran her şeyin ötesinde arkadaşlarına hiç güvenemeyecek olan biridir, çünkü hepsinin, özellikle de güçlü olanların arzusu onu yok etmektir." Stalin'in mesai arkadaşlarından bazılarının, onun ölmesini ümit etmek için belirli nedenleri vardı. Yeni bir temizlik harekatı başlatmaya hazırlanıyordu ve Beria'yı gizli servisin başından almayı düşünüyordu. İnme geçirmesinden bir önceki gece, arkadaşlarını sabah dörde kadar ayakta tutmuştu. Lider durumunda olanların bazılarının geçmişteki başarılarıyla kendilerini kurtarabileceklerini düşündüklerini söylemişti. Bunun ardından söylediği sözler muhakkak ki bazılarının kanını dondurmuştur: "Maalesef yanılıyorlar."

Ertesi sabah, Stalin ortalarda görünmedi. Yanında çalışanlar öğleye doğru endişe etmeye başladılar, ama o haber göndermeden odasına girmemeleri gerektiğini biliyorlardı. O gece saat on birde odaya girdiler ve Stalin'i yerde buldular; bilinci yerindeydi, ama konuşamıyordu. Malenkov ve Beria'yı çağırdılar, ama Malenkov, Beria olmadan gelmek istemedi. Sabah üçte Beria geldi ve Stalin'in sadece uyuduğunu söyledi. Beria'nın talimatları üzerine doktor çağrılmadı. Beria ve diğer liderler, sabah dokuzda yine geldiler. Arkalarından da doktorlar geldi.

Beria, inmeden sonra yaklaşık bir gün süreyle tıbbi müdahaleyi geciktirmişti ve Stalin'in yaşamayacağı açıkça görünüyordu.

Kruşçev, Beria'nın Stalin'in yatağı başındaki halini şöyle anlatmıştır: "Beria, ona karşı nefret kusarak ve onunla alay ederek etrafta dolaşmaya başladı. Onu dinlemeye tahammül etmek mümkün değildi." Fakat Stalin bir ara, bilincini kısmen geri kazandı ve duvardaki bir şeyi işaret etti. Stalin'in kızı, Beria'nın bir anda nasıl değiştiğini fark etmişti: "Beria, gözlerini bu bulanık gözlere dikti; o anda bile, her zaman gücünün her zerresi ile yapmaya çalıştığı gibi, babamı kendisinin herkesten daha sadık ve daha samimi olduğuna inandırmaya çabalıyordu."[19] Kruşçev, "Beria, bunun ardından kendini yere attı ve dizlerinin üzerinde Stalin'in elini yakalayarak öpmeye başladı. Stalin tekrar bilincini kaybedip gözlerini kapayınca da ayağa kalktı ve tükürdü," demiştir.[20]

Stalin'in Kapanı ve Sokrates

Stalin'in Rusyası bir kapandı ve sistemi yürütenler bile bu kapana yakalanmışlardı. Liderler, Stalin korkusuyla, Stalin'in kendisi de onların kendisinden kurtulmak istemeleri korkusuyla kapana kısılmışlardı. Yiyip içtiği her şey önce iş arkadaşlarından biri tarafından tadılıyordu. Beria'nın onun ölümündeki tavrı, bu korkusunun ancak bir kısmının paranoyadan kaynaklandığını gösterir.

Stalin'in hayatlarını bir kabusa çevirdiği insanların sayısı açısından bakarsak, ona sempati beslemek zor olacaktır, fakat hayatı Sokrates'in ahlak dışı yaşayan bir insanın hayatının özenilecek bir yanı olmadığı düşüncesini destekler. Acımasızlığı, paranoyası ve korkuları, başka bir insanın Stalin olmak istemeyi hayal etmesini bile zorlaştırır. Kruşçev, kendisini "hastalıklı bir şekilde şüpheciydi" diye tarif etmiştir ve "Bir insana bakıp 'Gözlerini niye bugün benden kaçırıyorsun?' veya 'Bugün niye sürekli sağa sola bakıp benim gözlerime bakmıyorsun?' diyebilirdi . . . Her yerde ve her şeyde 'düşmanlar,' 'ikili oynayanlar' ve 'casuslar' görürdü," diye yazmıştır.[21] Kruşçev onun ne kadar korkunç bir yalnızlık içinde olduğunu ve etrafında sürekli insanlar bulunmasına ihtiyaç duyduğunu fark etmişti: "Sabah kalkar kalkmaz hemen bizi toplardı; bazen bir film seyretmeye davet eder, bazen de normal-

de iki dakikada bitebilecek bir konu açar, biz yanında daha fazla kalalım diye uzatırdı," diye yazmıştır.[22]

Milovan Djilas, Stalin'i yakından görmüş ve onun kendi kendini kapana kıstırdığını fark etmiştir: "Kendisi de ülkesine empoze ettiği despotluğun, bürokrasinin, dar görüşlülüğün ve emir kulluğunun esiri olmuştu. Hiç kimsenin kendininkini kaybetmeden başka birinin özgürlüğünü yok etmesinin mümkün olmadığı düşüncesi, hakikaten çok doğrudur."[23]

Devlet'te Sokrates, popülist bir parti liderini diktatör yapan şeyin ne olduğunu anlatır. İnsan eti yiyen herkesin kurt olacağına dair bir efsaneden bahseder:

> Aynı şey insanların lider olarak seçtikleri bir kişi için de geçerli değil midir? Diyelim ki kitleler öyle veya böyle elinin altında ve kendi vatandaşlarının kanını akıtmaktan hiçbir vicdan azabı duymuyor; diyelim ki birinin aleyhine her zamanki yalan suçlamaları yapıyor, onu mahkemeye gönderip katlediyor, yani bir insan hayatını sona erdirmiş oluyor; diyelim ki dilinde ve günahkar ağzında aynı soydan geldiği birinin kanının tadı var ve o da sürgün veya ölüm talep eden birine dönüşmüş . . . O zaman bu adamın, bir müddet sonra düşmanlarının suikastına uğraması veya insanlıktan çıkıp bir kurda dönüşmesi – yani diktatör olması – kesinlikle kaçınılmaz değil midir? . . . Düşmanları onun sürgün edilmesi veya ölüm cezasına çarptırılması için yeterli düşmanlığı uyandıramıyor olabilirler; bu yüzden de ona suikast yapmak için gizli yollar aramaya başlarlar . . .
>
> Ve ona yürüdüğü yolda yardım eden, güçlü mevkilerde bulunanlardan bazıları – bunların en cesur olanlar olması gerekir – ona ve birbirlerine akıllarından geçeni söyleyecekler ve yaptıklarını eleştireceklerdir . . . Dolayısıyla bir diktatör, onların tümünü ortadan kaldırmak – veya iktidardan vazgeçmek – zorundadır, ta ki dostları ve düşmanları arasında kayda değer bir kimse kalmayana dek . . . Ondan sonra da, keskin bir gözle cesaret, kendine güven, zeka veya zenginlik sahibi olan kişileri aramaya başlar. Bu

konuda bir seçim hakkı yoktur: Onlara düşmanları olarak muamele etme ve toplumdan onları temizleyinceye kadar da aleyhlerinde entrikalar çevirmeye mecburdur. Bu, onun mutlu devletinin doğasıdır.

Bundan sonra hayatları boyunca asla dostları olmaz: Ya efendi ya da esir olurlar. Diktatörler, asla özgürlüğü ve hakiki dostluğu yaşayamazlar.[24]

26. BÖLÜM

İnanç: Amaçlar ve Araçlar

Macbeth'in kendini mazur görmesi zayıftı – ve vicdanı onu yiyip bitirmişti. Evet, hatta Iago bile küçük bir kuzuydu. Shakespeare'in kötülerinin hayal güçleri ve ruhsal güçleri, bir düzine cesede bile ulaşamamışlardır. Çünkü bir *ideolojileri* yoktu.

Alexander Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*

Aralık 1931'de Moskova'ya yaptığı bir ziyarette Leydi Astor, yeni lider tarafından kabul edilme onuruna erişen ender kişilerden biri olmuştu. Görüşmeleri sırasında, başka hiçbir kimsenin sormaya cesaret edemeyeceği bir soru sordu:

"İnsanları öldürmeye daha ne kadar devam edeceksiniz?"

Stalin'in çevirmeni, donup kalmıştı. Ama Büyük Patron, soruyu duymak için ısrar etti ve hiç duraksamadan, sanki böyle bir soruyu bekliyormuşçasına, bu saf hanıma yanıt verdi: "Bu süreç, komünist bir toplum yaratmak için 'gerekli' olduğu kadar devam edecektir."

Anton Antonov – Ovseyenko, *The Time of Stalin: Portrait of a Tyranny*

Stalin'in yönetimi, antik çağlardaki tiranlık uygulamasının modern şekliydi. Sokrates ve Aristoteles'in yorumları Sovyet terörüne uygulandıkları zaman herhangi bir adaptasyona gerek duyulmaz, fakat Stalin'in mezaliminde terörden fazlası da vardır. Sovyet terörünü, kendinden öncekilerden farklı kılan, bir ideolojinin veya inançlar sisteminin rolüdür. Şüphesiz inançlar, kısmen ikti-

darı elinde tutanların çıkarlarını maskeleme işlevini görmüştür, ancak Sovyet Marksizmini, Marksist açıdan görmek basite indirgemek olur. Soljenitsin'in de dediği gibi, Macbeth ve Iago'yu durduran ahlaki sınırlamaları askıya alan ideoloji olmuştur.

Stalin'e İnanç

Sovyet döneminin ilk günlerindeki büyük dava, insanların birbirlerini sömürmedikleri ve herkesin zenginleşeceği sosyalist bir toplum oluşturmaktı. Bu ideale erişilmesi güç görünmüş olabilir, ancak Parti tarafından yönetilen Sovyetler Birliği'nin bu uğurdaki yolcuğuna inanılıyordu. Stalin döneminde ve sonrasında bile, hala buna inananlar vardı. Bazen yaşanan dehşeti inkar etmişlerdir. Bazen de ya pişman olunacak lekeler ya da daha büyük bir gaye için yapılması gerekli olan eylemler olduklarını söyleyerek kabul etmişlerdir. Onların inanç sistemine göre, işçileri Parti yönetmeliydi. Stalin, bunu daha da geliştirmişti: Partinin de yönetilmesi gerekiyordu ve Stalin de bunu yapacak kadar akıllıydı.

Birçokları Stalin'in Litvanyalı bir yazar tarafından şu şekilde ifade edilen dini kültünü de kabul etmişti:

> Stalin'in portresine yaklaştım, onu duvardan indirdim, masanın üzerine koydum ve başımı ellerimin arasına alarak ona baktım ve derin derin düşündüm. Ne yapmalıydım? Liderin yüzü her zamanki gibi huzurluydu, bakışları öylesine berraktı ki uzakları bile deliyordu. Sanki bu delici bakışlar, benim küçük odamı delip geçiyor ve tüm dünyayı kucaklamaya gidiyorlardı . . . Vücudumdaki her bir doku, her bir sinir ve kanımın her bir damlası ile, o anda, tüm dünyada bu aziz ve sevgili yüzden başka hiçbir şeyin varolmadığını hissediyordum.[1]

Milovan Djilas, daha sonraları kendisinin bu konuya ilişkin entelektüel bakışını şöyle anlatır:

> Biz Komünistler arasında, gelişmiş estetik duygulara sahip ve edebiyat ve felsefe ile hatırı sayılır derecede haşır neşir olmuşlarımız vardı, fakat yalnızca Stalin'in görüşlerinden değil, onun onları formüle etmesindeki "mükemmellikten" kaynaklanan bir he-

yecanla yetiştik. Ben şahsen tartışmalarda birçok defa onun kristal gibi berrak stiline, mantığının derinlere inişine ve yorumlarının isabetine işaret etmişimdir; bunlar sanki en yüce bir bilgeliğin ifadeleriydi.[2]

Stalin için duyulan hayranlığın bir bölümü, onun örneğin Mussolini gibi liderlerinkiyle tam bir tezat oluşturan gösterişsiz kişisel tarzından ileri gelmekteydi. 1930'da *Pravda*'da yayınlanacak bir öyküyü kontrol ederken şunları yazmıştı: " 'Stalin' hakkında 'Partinin lideri,' 'Partinin başkanı' ve benzeri ifadeleri sildim. Böyle övgü dolu sözlerin, sadece zarar getireceklerine inanırım." Yetmişinci yaş günü yaklaştığında da, Malenkov'a kendisine bir yıldız vermeyi düşünmemelerini söylemişti ve doğum gününde ona Sovyetler Birliği'nin Başkomutanı unvanının verilmesine kızmıştı. İnsanlar Yoldaş Stalin'in "olağanüstü alçakgönüllüğünden" ve onun "her türlü gururdan uzak olduğundan" söz ediyorlardı.[3]

Ancak Stalin'in bu alçakgönüllü imajının dikkatli bir şekilde yaratıldığı görülebilir. *Pravda*'daki öykü hakkındaki mektubu, yardımcısı Mekhlis tarafından bir toplantıda açıklanmıştır. Stalin, ayrıca kendi kısa biyografisinde de çarpıcı değişiklikler yapmıştır. Kruşçev, Stalin'in "Stalin, bugünün Lenin'idir" cümlesini değiştirdiğini söyler. Yaptığı değişiklikle cümle şu hale gelmiştir: "Stalin, Lenin'in yaptıklarının devamını sağlayan kıymetli biridir veya Partimiz içinde söylendiği gibi, Stalin bugünün Lenin'idir." Diğer bir noktada da, şu cümleyi ilave etmişti: "Partisinin ve halkının liderliği görevini mükemmel bir ustalıkla yürütmüş ve Sovyet halkının kayıtsız şartsız desteğini almış olsa da, Stalin yaptıklarının hiçbirinin gurur, kibir ve kendini beğenmişlik duyguları ile kirlenmesine asla izin vermemiştir."[4]

Kendisini böyle özenle sunması işe yaramış ve birçoklarının Stalin'e olan inancı onun ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Birçok insan, ölüm haberini gözyaşları içinde dinlemiştir. Hatta sistemin kurbanları bile, Stalin'in kendisinin, onun adına yapılan bu korkunç şeylerden haberinin olmadığını varsayarak çoğu za-

man ona olan inançlarını muhafaza etmişlerdir. Eski bir Bolşevik, kamplarda geçen yıllarda bile inancını kaybetmemişti. 1961'de Parti kongresinde şunları söyledi: "Diğer mahkumlar, kamptakiler ve sürgünler ona küfrederken, ben her zaman Stalin'i savundum. Onlara 'Hayır, Stalin Partide bu olanlara izin vermiş olmaz. Bunun imkanı yok' dedim."[5]

Etik, Omlet ve Yumurtalar

Marksizm, insanların ekonomik ve sosyal sistem tarafından bozulabileceklerini vurgular. Bu, devrimciler için bir sorundur: Daha iyi bir toplumu yaratacak olanlar, eski sistemin izlerini bizzat taşırlar. Bu noktada bir seçenek, insanlığı yeniden şekillendirmektir. Toplumun insanların yeniden biçimlendirildiği bir fabrika olarak tasvir edildiği çok etkili bir imge vardır. Nikolay Bukharin, *Geçiş Döneminin Ekonomisi* aldı kitabında "Komünist insanın kapitalist çağın insan malzemesinden imal edilmesi" ibaresini kullanmıştır. Lenin, bu kitabın kendinde bulunan nüshasında bu ifadenin altını çizmiş ve sayfanın kenarına "kesinlikle!" yazmıştır.[6]

Araçlar ve yöntemler hakkındaki bu görüşler, baskıdan ve sömürüden kurtarılmış sosyalist bir toplum amacından esinlenmiştir, ancak inançlar sistemi, bunlardan da öte bazı şeyleri içeriyordu. Siyasi inançların altında, felsefi olanlar yatıyordu. Sovyetler ölçüsündeki herhangi bir büyük insanlık projesi, etikle ilgili soruları da beraberinde getirir: Örneğin, projenin uygulanması sırasında, bireylere yapılabileceklerin sınırları. İdeoloji, etiğe ilişkin şüpheciliği de içeriyordu.

Marx, insan toplumunu yönetecek bilimsel yasalar bulduğuna inanıyordu ve etkili politik eylemin, ahlaki değerlere değil, bu yasalara dayandırılacağını düşünüyordu. Ahlakiliğin, sınıf çıkarlarını gizleyen bir maske olduğuna inanıyordu ve eşit haklar ve adil dağılım konularındaki etik fikirlere de katı bir küçümsemeyle bakıyordu. *Gotha Programının Eleştirisi* adlı eserinde, neyi amaçladığını yazmıştır:

> Bir taraftan, belirli bir dönemde bazı anlamları olan, ancak bugün tamamen hükmü geçmiş laf salatalarına dönüşmüş olan fikirleri Partimize zorla dogma olarak kabul ettirmenin, diğer taraftan Partiye aşılamak için çok fazla çaba gösterilen, ancak bugün kök salmış bulunan gerçekçi bakış açısını demokratlar ve Fransız Sosyalistleri arasında çok yaygın olan, 'doğru' ve diğer süprüntülere ilişkin ideolojik saçmalıklarla çarpıtmaya çalışmanın nasıl bir suç olduğunu göstermek.[7]
>
> ("Bu ne gibi bir suçtur? Yasal bir suç değildi. Bu kendine fazla güvenen 'gerçekçi' sosyal bilimsel bakış açısında bile, etik kavramların nüfuz etme özelliği vardır.")

"Doğru ve diğer süprüntülere" karşı "gerçekçi bakış açısı," Sovyet politikalarını destekliyordu. İnsanları değiştirmek yönündeki iyimserlik, ahlaki sınırlamaların cesaretini kıran acımasız bir neticeciliği doğurmuştur. Amaç insan doğasını değiştirmek kadar büyük olunca, bunun için gereken tüm araçlar kabul edilebilir gibi görünebilir. Fabrikanın imgesi ise insan malzemesine yönelik sempatiyi ilgisiz kılmaktadır.

Devrimden sonraki yıllarda, *Red Terror* gibi yayınlar, Marksist açıdan işkencenin izin verilebilir olup olmadığına dair tartışmalar yayınlıyorlardı. Verilen yanıt "evet" gibi görünmektedir. Eğer işkence kabul edilebiliyorsa, neye izin verilemeyeceğini tasavvur etmek güçtür. İnanç sistemi, amaç öylesine iyi bir amaçtı ki ona ulaşmak için izlenecek en verimli yolun üzerinde kesinlikle hiçbir engelin durmasına izin verilmemelidir, türünden düşünceler içeriyordu.

Yeni politikalar tarafından yok edilebilecek bireylere karşı bir kayıtsızlık vardı. Bu görüş, 1908'de Paris Komünü'nün başarısız olma nedeninin, üzerlerinde "ahlaki etki yaratmaya" çalışmak yerine "*düşmanlarını yok etmiş* olması gereken" proletaryanın "aşırı cömertliği" olduğunu yazan Lenin'den geliyordu.[8] 1917'de Lenin, cepheden firar edenlere verilen ölüm cezasının kaldırılmasına karşı çıktığında, Troçki onun şunları söylediğini yazmıştı: "Saçmalık, idam etmeden nasıl devrim yapabilirsiniz? . . . Bu bir

hatadır, izin verilemez bir zayıflıktır, barışçıl hayallerdir, vesairedir."[9]

Büyük projenin yanında bireyin önemsizliğini anlatan bir ibare, *New York Times* için yazan Stalin hayranı bir Amerikalı gazeteci olan Walter Duranty tarafından dünyaya yayılmıştır. 1932'de gazetede "Kızıl Meydan" isimli bir şiir yayınlamıştı ve şiirde şu dizeler yer alıyordu:

> Ruslar aç olabilir ve kıyafetleri ve yatacak yerleri de yok
> Ama yumurtaları kırmadan, omlet yapamazsın.

Bu ifade ilk olarak yoklukları haklı göstermek için kullanılmıştı. Duranty, daha sonraları terörden kaynaklanan kıtlıkta yaşanan toplu açlık raporlarını çürütmeye çalışırken "Biraz katı bir ifadeyle söyleyecek olursak – yumurtaları kırmadan omlet yapamazsınız" diye yazmıştır.[10] Bu ibare daha sonraları Stalin'i destekleyenler tarafından sıkça kullanılacaktı.

Bu zalimce inançların, kaç kişi tarafından ne dereceye kadar sahiden kabul edildiğinden emin olmak zordur. Bazıları buna uymanın getireceği ödüller veya muhalif olmanın neden olacağı cezalar nedeniyle resmi bir ideolojiye sığınırlar. Bu, Sovyet hiyerarşisinin her seviyesindeki insanlar için geçerli olmalıydı.

Sahnenin arkasındaki gerçeklikleri en iyi bilenler olan Sovyet liderleri açısından bu acımasız neticecilik, çıkarları için bir dekor olarak görülebilir. Fakat bu, kurbanların önemsiz olduğuna dair hakiki bir inançla da birleştirilmiş olabilirdi. Stalin'in kendisi bireysel kurbanların önemsiz olduğuna inanıyordu: Daha uzun tarihi perspektifte onlar unutulacaktı. Bir seferinde, idam edilecek olanların listesini imzalarken Molotov ve Yezhov'a şunları söylemişti: "On veya yirmi yıl içinde bu süprüntüleri kim hatırlayacak? Hiç kimse. Bugün Korkunç Ivan'ın yok ettiği boyarların isimlerini kim hatırlıyor? Hiç kimse . . . Halk, onun bütün düşmanlarını yok ettiğini bilmeliydi. Sonunda, hepsi hak ettiklerini buldular."[11]

Muhtemelen liderlerden bazıları, hakikaten inançlıydılar. Stalin'in ölümünden yıllar sonra bile Lazar Kaganoviç, bu acımasız neticeciliği Amerikalı yeğenine şöyle savunmuştu:

> İnsanlığı, tek ve büyük bir vücut olarak düşünmelisin, fakat bu vücudun devamlı ameliyat edilmesi gerekir. Ameliyatın deri kesilmeden, dokular tahrip edilmeden ve kan dökülmeden yapılamayacağını sana hatırlatmama gerek var mı? Böylece, lüzumsuz olan her şeyi yok etmeliyiz. Bunlar hiç hoş olmayan eylemler, kabul, ama bunların hiçbirini biz gayri ahlaki bulmuyoruz. Tarihi ve sosyalizmi ileri götürecek olan tüm eylemler, ahlaki eylemlerdir.[12]

27. BÖLÜM

Stalinizm ve Ahlaki Kaynaklar

Stalin zamanında ahlaki kaynaklara ne olmuştu? Evet, hem insani tepkiler hem de ahlaki kimlik açısından hoşgörülü bir ortam değildi. Bu bir korku ortamıydı, fakat aynı zamanda inanç sistemi tarafından yaratılmıştı.

İnanç sistemi için yapılan propagandanın çoğu, kurbanlara yönelik insani tepkileri, Stalin'in "bu süprüntüler" olarak düşündüklerine karşı saygı veya sempatiyi yok etmek üzere tasarlanmıştı.

Saygının Aşınması

Kurbanlar, adeta koruyucu onurlarından sıyrılıyorlardı; tıpkı dünyanın başka yerlerinde soğuk şakalarla saygının yok edilmesi gibi. Mahkumları kamplara götüren sığır vagonları, mahkum nakliyesi olarak anılmıyordu, gardiyanlar tarafından vagonların üzerine tebeşirle başka şeyler yazılmıştı. Bunlardan birinde kara bir mizah vardı: "dayanıksız tüketim malları."

Stalin de soğuk şakalardan hoşlanırdı. Vorkuta'nın etrafını çeviren ana yol, haritada tam bir kafatası gibi görünürdü. Vorkuta'nın baş mimarı, bunun bir tesadüf değil, Stalin'in "şeytanca şakalarından" biri olduğunu söylemişti.[1] Stalin, bazen de yazarken bu soğuk şakalara başvururdu: "Kulakların tasfiyesi üzerinde şimdi uzun bir nutuk atmak komik ve aptalca. Kafa gidince, saçlar için ağlanmaz."[2]

"Doktorlar Komplosu" sırasında sorgulamayla görevli olanlara baskı uygulamak isteyince, Stalin, Beria'ya şunları söylemişti: "Ignatiev'e, eğer onlardan tam bir itiraf alamazsa, boyunu bir baş kısaltacağımızı söyle."[3] Bazı soğuk şakalarının genellikle kanlı dönemlerden gelen bir tarihi vardır. Fransız ihtilalinde, Hébert, giyotini birinin boyunu bir baş kısaltır diye tanımlamıştı. İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth de bu ibareyi küçümseyici bir tehdit olarak kullanırdı.

Koruyucu onurun yok edilmesi, sadece soğuk şakalarda kalmazdı. Hayvanlar ve diğer insan olmayan yaşam biçimleri ile kurbanlar arasında mukayeseler yapılarak onlarla alay edilirdi. Göstermelik mahkemeler sırasında Vişinski'nin "pis köpekler" ve "sürüngenler" şeklindeki göndermeleri, Lenin'e kadar uzanan bir düşünme biçiminin bir parçasıydı. *Rekabet Nasıl Organize Edilmelidir*'de Lenin "parazitlerin" hemen orada imha edilmeleri gerektiğini savunuyordu. Bu "genel bir amaçla mazur gösteriliyordu: Rus topraklarının zararlı böceklerden, sahtekar pirelerden ve zengin sineklerden, vesaireden *temizlenmesi*."[4]

Sempati ve İhanetin En Hafif Şekli

Nadezhda Mandelstam, iyiliğin geliştirilmeye ihtiyacı olduğuna, fakat bazı dönemlerin bunun için uygun olmadığına işaret etmişti:

> Bizim neslimiz için, iyilik modası geçmiş, yok olmuş bir nitelikti ve onu temsil edenlerin soyu, tıpkı mamutlar gibi tükenmişti. Kendi zamanımızda gördüğümüz her şey – kulakların yerlerinden edilmeleri, sınıf savaşları, insanların sürekli olarak "maskelerinin indirilmesi," her eylemin arkasında bir gizli neden aramak – bütün bunların hepsi bize iyi kalpli olmaktan başka ne istiyorsak olmamızı öğretmişti.

Birçok insan, fiilen zalimce bir şey yapmamıştır, fakat korku onları görmezden gelip susmaya itmiştir. Soljenitsin, bunun ne kadar yaygın olduğunu fark etmişti:

> En hafif, fakat aynı zamanda en yaygın ihanet, doğrudan kötü bir şey yapmamak, ancak yanınızdaki talihsizin farkında bile olmamak, ona yardım etmemek, kafanızı çevirmek veya sinip geride kalmaktı. Bir komşuyu, işteki yoldaşınızı, hatta yakın bir arkadaşınızı tutukladılar. Siz sessiz kaldınız. Sanki farkına varmamış gibi davrandınız.[5]

Mandelstamlar üç silahlı asker eşliğinde götürüldükleri zaman, insanlar başka taraflara baktılar. Osip Mandelstam, "Böyle bir halk oldukça, bir mahkuma her istediklerini yaparlar; vururlar, öldürürler, işkence ederler – ve kimse müdahale etmez," diye fısıldamıştı. Yolculuk boyunca, Nadezhda Mandelstam, bir kere bile birisiyle göz göze gelmeyi başaramadı. Kendini koruma duygusu, çoğu zaman bu sempati gösterisinin reddedilmesini gerektiriyordu. Bazen, ortam iyiliğin yaşayabilmesi için çok sert oluyordu. Soljenitsin şunu sormuştu: "Bir insan, bir yandan boğulanların ellerini iterken, diğer yandan şefkat duygularını nasıl muhafaza edebilir ki? . . . Buna bir de şefkatin alay konusu yapıldığını, acımanın alay konusu yapıldığını, merhametin alay konusu yapıldığını eklerseniz . . ."[6]

Ama bazı insanların kalbindeki sevgi ve iyilik direniyordu ve bunu göstermek büyük cesaret istese de onlar iyi kalpliliklerini gösterdiler. Kimileri, kaçakları sakladı ve mahkumların ailelerine yardım etti. Mandelstamlar sürgüne gönderildiklerinde, kuralları çiğneyip onlar için para toplayan kadınlar oldu: "Zorbalık ve terör dönemlerinde, insanlar kendi içlerine kapanır ve hislerini saklarlar, fakat hisleri silinemez ve ne kadar güçlü olursa olsun hiçbir doktrinin dayatmasıyla yok edilemez." Bu, Strunino'daki birçok insan için de geçerliydi. Geceleri buradan trenler dolusu mahkum geçer, bazıları trenden notlar atarlardı. Üstünde adres olan her not, bulanlarca postalanırdı. Mahkumlara bir şey vermek

yasaktı, ama tren durduğu zaman herkes yiyecek ve tütün atmaya çalışırdı. Nadezhda Mandelstam'ın ev sahibesi, bir parça çikolata atmayı başarmıştı. Bu eylemler, her şeyleri ellerinden alınmış ve isimsiz bir biçimde kampların dehşetine gönderilirken içerdekilere, dışarıda onları düşünen insanlar olduğu yönünde bir mesajdı.[7]

Katılık

Politikaları uygulayanlarda, sempatinin yerini katılık almıştı. Stalin'in terör kıtlığı sırasında, kurbanlara yönelik sempatinin yok edilmesi için acımasız neticecilik kullanılıyordu. Görev alanlardan biri şunlara tanık olmuştu:

> Neslimin diğer üyeleri gibi, ben de amacın araçları ve yöntemleri haklı kıldığına kesinlikle inanmıştım. Büyük gayemiz Komünizmin evrensel zaferiydi ve bu gaye uğruna her şeye izin vardı – yalan söylemek, çalmak, yüz binlerce hatta milyonlarca kişiyi öldürmek, görevimize mani olan veya olabilecek herkesi, yolumuzun çıkan herkesi yok etmek. Tereddüt etmek veya tüm bunlardan şüphe etmek "entelektüel tiksinti"ye ve "aptal liberalizm"e teslim olmaktı; bunlar, "ağaçlardan ötürü ormanı göremeyen" insanların nitelikleriydi . . . Diğerleriyle beraber ihtiyarların sandıklarını boşalttım, çocukların ağlamalarına ve kadınların feryatlarına kulaklarımı tıkadım.[8]

Yetkililer, bu katılığı bilinçli bir şekilde körüklüyorlardı. Parti üyelerine şöyle hareket etmeleri gerektiği söyleniyordu:

> Sızlanmadan, çürümüş liberaller gibi davranmadan hareket edin. Burjuva hümanizminizi pencereden atın ve yoldaş Stalin'e yakışan Bolşevikler gibi hareket edin . . . *Aşırı tedbirler almaktan korkmayın*. Parti, sonuna kadar arkanızdadır. Yoldaş Stalin sizden bunu bekliyor. Bu bir ölüm kalım mücadelesidir; azını yapmaktansa fazlasını yapın.[9]

Katılık, bazen seçilen lisanda da ifadesini bulurdu. O günlerde biraz nezaket ve insani bir yön gerektiren pek çok haber gelirdi, tabii haber alabilecek kadar şanslıysanız, ancak çoğunlukla araya bürokratik bir soğukluk sokulurdu. Andrei Sakharov'un amcası Ivan, bir hapishane hastanesinde yetersiz beslenmeden ölmüştü. Sakharov'un yengesi Zhenya bu haberi almamıştı: Bir gün kocasına yazdığı mektuplardan biri geri geldi, üzerinde "Alıcı mezarlığa nakledilmiştir" yazıyordu.[10] Aynı bürokratik lisan Osip Mandelstam'un ölümünü Nadezhda'ya bildirmekte de kullanılmıştı. "Kütüphaneden birkaç kitap aldım, onları bir sahafta satarak elde ettiğim parayla ona gönderebildiğim ilk ve tek yiyecek paketini hazırladım. Paket 'alıcının ölümü nedeniyle' geri gönderildi."[11]

Katılığa olan inanç, en üste kadar uzanıyordu ve birçok Bolşevik liderin kendilerine taktıkları isimler, bunun onların kendi gözlerindeki imajlarının bir parçası olduğunu gösterir. Dzhugashvili, Stalin oldu: çelik adam. Rozenfeld, Kamenev oldu: taş adam Skyrabin, Molotov oldu: çekiç. Bu takılan isimler bugün kulağa gülünç gelebilir. İsmini "Çelik Adam" olarak değiştiren bir demokrat politikacı, ümit edelim ki siyasi kariyerini kahkahalar arasında sona erdirsin. Fakat bu liderlerin sertliği, hiç de şaka değildi.

Stalin, kendini tabiatı açısından da sert görmüştür. 1908 veya 1909'da ilk karısı Yekaterina'nın ölümünden sonra, "Bu mahluk benim taştan kalbimi yumuşatmıştı. O öldü ve onunla beraber insanlar için duyduğum son sıcak hislerim de öldü," demiştir.[12] Bu katılık, Stalin'in on iki yaşındaki çocuklara bile ölüm cezası uygulayabilmesini mümkün kılmıştı. Aralarında tanıdığı insanların ölüm kararlarının da bulunduğu uzun idam mahkumu listelerini paraf etmesini sağlamıştı. Mahkemeye sevk edilecek insanların adının olduğu listelerin kenarına "138'ini de vurun" yazabiliyordu. Aralık 1938'de bir gün Stalin ve Molotov 3167 kişinin ölüm emrini imzaladılar. Böyle günlerden sonra ikisi bazen film seyretmeye giderlerdi.[13]

Ahlaki Kimlik: Tahtaya Dönüşmek

Bazen sezgisel bir direniş insanları Stalin zulmüne iştirak etmekten alıkoymuştur. Şahsi çıkarlar bunlara katılmayı destekleyebilirdi, fakat iğrenme, tersi bir sonuç veriyordu. Soljenitsin, buna şöyle tarif etmiştir:

> Bu içten gelen sezginin ana kaynağını bulmak zordur, NKVD okullarına girmeyi anında reddetmemizi sağlayan akılcı argümana dayanmaz . . . Etrafınızdaki insanlar dört bir taraftan "Mecbursun!" diye bağırıyor ve kendi aklınız da "Mecbursun!" diyor olabilir. Ama göğsünüzün içinde bir iğrenme, bir reddetme duygusu vardır. Yapmak istemiyorum. *Bu beni hasta ediyor*. Bensiz ne isterseniz yapın; bu işin bir parçası olmak istemiyorum.[14]

Bu zulme katılanlar, bu iğrenme hissini ve ahlaki kimlik duygularını bastırmak zorunda kalmışlardı. İnanç sisteminin bir zamanlar insanların ahlaki kimliğinin özü olan değerlerin itibarını ortadan kaldırmak için kendi kaynakları vardı. Nadezhda Mandelstam, "Öldürmeyeceksin" ilahi emrinin nasıl burjuva ahlakıyla özdeşleştirildiğini anlatır: " 'Onur' ve 'vicdan' gibi bazı kavramlar, bu dönemde kullanımdan kalkmıştı – bu tür kavramlar kolaylıkla geçersiz kılınabiliyordu, artık doğru formül bulunmuştu." İnsanların bir başkalaşımdan geçtiklerini fark etmişti: "Bu bir tahtaya dönüşüm süreciydi – değerlerini kaybedenlerin başlarına gelen bir şeydi."[15]

Bukharin Olayı

Nikolay Bukharin, katılık gerektiren inançlarla çok farklı olan, duygusal yapılı kendi inançları arasında bölünmüştü. Teoride acımasız bir neticeciliği kabul ediyordu. Fakat sert olmak ve bireyleri umursamamak, onun hislerine ve doğal bireysel tarzına yabancıydı. Soğuk şakalara dayanmayan bir mizah anlayışı vardı. Şiir okurdu. Mandelstam'ın şiirlerine hayrandı ve onların basılmasına yardımcı olmuştu. Ayrıca çok iyi bir arkadaştı.

Mandelstam, yetkililer çalışmasına izin vermediklerinden aç kaldığı zaman, Bukharin ona bir apartman dairesi, yiyecek karnesi ve para temin etmişti. Nadezhda Mandelstam, Osip Mandelstam'ın Bukharin'e hayatının tüm parlak anları için borçlu olduğunu yazmıştı.

Bukharin'in neticeciliğin katı bir türüne olan teorik bağlılığı, toplumun insanları yeniden biçimlendiren bir fabrika olduğu düşüncesi ile bağlantılıydı.[16] Teoride ahlaki sınırlamalara karşıydı. 1914'te şöyle yazmıştı: "Marx'ın teorisini 'etik' bir teori yapmaya çalışmak kadar gülünç bir şey yoktur. Marx'ın teorisi etki ve tepkiden başka bir doğal yasa tanımaz ve bunun dışında bir yasayı kabul etmez. Etik retoriğinin "ciddiye almamamız gereken bir şey" olduğunu söylemiştir. 1924'te inandığı şeyin "Kant'ın kategorik zorunluluğu ve bir Hıristiyan ahlaki emri olmayıp, devrimci amaca uygunluk" olduğunu söylemişti. 1925'te "bilinçli muhakemeyi sık sık politika ile hiçbir ilgisi olmayan ahlaki değerlerle değiştiren" insanları eleştirmişti.[17]

Katı bir ahlakçılık karşıtlığını savunmasına rağmen, Bukharin'in köylülere merhametsizce davranılmasına karşı çıkması, onda farklı, neredeyse Tolstoycu değerlerin bulunduğuna dair bir fikir verir. Geri kalmışlığın "köylülerin 'suçu' olmayıp onların 'talihsizliği' olduğunu" dile getirmişi. Bolşevikler, "tiksinti ve hor görme" ile değil de, "ciddi bir sevgiyle" yaklaşılması gereken köylülerin ruhu için "bir yarıştaydılar." Ayrıca köylülerin "demir bir süpürgeyle ve savaş komünizminin tekmeleriyle" komünizme zorlanmasına karşı çıkıyor ve "Biz deney yapmıyoruz, bizler canlı organizmalar üzerinde deney yapanlar değiliz," diyordu.[18]

Bukharin'in katı olmayı başarması kolay olmamıştı. Kendisiyle aynı görüşte olmayanlarla şahsi bir şekilde konuşmak ona doğal geliyordu, fakat kendisine karşılık verilmeyince de hayal kırıklığına uğruyordu. Nisan 1929'da Stalin, Bukharin'in "Sağcı Sapmasının" Parti tarafından kınanmasını sağlamıştı ve bunu yaparken de Bukharin'e karşı saldırgan bir ses tonu kullanmıştı. Bukharin, bu ses tonunu protesto etti ve Stalin'e arkadaşlıklarını hatırlattı.

Fakat Stalin sıcak bir karşılık vermedi: "Bukharin benle yaptığı özel yazışmalardan bahsetti. Dün yakın dostlar olsak da, bugün farklı politikalarımız olduğunu gösteren birkaç mektup okudu . . . Tüm bu feryatların ve inlemelerin bakır bir metelik bile etmediğini düşünüyorum.[19]

Bukharin, bu ters cevaplardan sonra ve derin politik anlaşmazlıklara karşın bile, dostluğun devam edeceğini umuyordu. 1930'da yılbaşı gecesi, Bukharin, Rykov ve Tomski, davet edilmeden Stalin'in Kremlin'deki dairesine gittiler; şarap almışlardı ve arkadaşlıklarını yenilemek istiyorlardı. Stalin, onları içeri davet etti, ancak arkadaşlık ümitlerinin fazla iyimserlik olduğunu gördüler. (Gerçi bir bakıma arkadaşlık hala varlığını koruyordu. 1932'de Stalin'in karısı kendini öldürünce, yaşadıkları dairedeki anıları Stalin için çok acı verici hale gelmişti ve onunla dairesini değiştiren Bukharin olmuştu).

Bir hain olarak aleyhine kampanyalar açıldığı zaman bile, Bukharin onu tanıyanlardan normal insani tepkiler bekliyordu. Onların kendisinin nasıl bir insan olduğunu bildiklerini ve suçlamaların haksızlığını göreceklerini düşünüyordu. Stalin'e suçlamaların saçmalığı konusunda telefon etmişti. Stalin, "Nikolay, paniğe kapılma. Bu işi hallederiz . . . Senin düşman olduğuna inanmıyoruz. Fakat Sokolnikov, Astrov, Kulikov ve bölücü olduklarını itiraf eden diğer iki taraflı çalışanlar tarafından bu işe karıştırıldın, o nedenle olaylara sakin bir şekilde bakmalıyız. Endişe etme!" dedi. Bukharin, "Benim terörist grupların işbirlikçisi olmam nasıl düşünülebilir?" diye cevapladı. Stalin, tekrar "Sakin ol Nikolay, sakin ol. Hallederiz," dedi.[20]

Bukharin'in şahsi bir başvuruya insani bir tepki beklemek yönündeki güveni, Voroşilov'a gönderdiği bir mektuptan açıkça bellidir. "Sevgili Kliment Yefremoviç," diye başlayan bu uzun mektupta, Bukharin, aleyhindeki suçlamaları kesinlikle reddetmiş ve mektubu şöyle bitirmişti: "Bu şaşkın mektubu affet: Kafamın içinde vahşi atlar gibi dolanan binlerce düşünce var ve onları durduracak güçlü dizginlerim yok. Seni kucaklıyorum, çünkü temizim."

Fakat Voroşilov, işlerin nasıl yürüdüğünü biliyordu. Cevabının bir kopyasını da Stalin'e göndererek, şunları yazdı:

> Yoldaş Bukharin'e. Parti yönetimine ilişkin çirkin saldırılar yapma cüretini kendinizde bulduğunuz mektubunuzu size iade ediyorum. Mektubunuzla beni tamamen masum olduğunuza ikna etmeyi ümit ediyorsanız, beni ikna ettiğiniz tek şeyin bundan böyle kendimi, davanızın sonucu ne olursa olsun, sizden mümkün olduğunca uzak tutmam gerektiğidir. Ve eğer parti yönetimine ilişkin yazdığınız çirkin şeyleri yazılı olarak reddetmezseniz, size söyleyebileceğim tek şey, "alçak"tır. K. Voroşilov

Bukharin, bir kez daha insani bir başvurunun böyle sert bir karşılık almasına hem şaşırmış hem de üzülmüştü. "Yoldaş Voroşilov. Beni *dehşete düşüren* mektubunu aldım. Benim sana gönderdiğim mektup "Seni kucaklıyorum," diye son bulmuştu. Senin mektubunsa "alçak" diye son buluyor. Bundan sonra yazacak ne kaldı ki?"[21]

Köylülere karşı acımasızlığı sevmemesine ve insani duyguları ve saygılı bir tonu önemsemesine rağmen, Bukharin daha önceki, katı neticecilikten kendisini asla tam anlamı ile kurtaramamıştı. Voroşilov'a yazığı mektubunda, Zinoviev ve Kamenev'in öldürülmelerine dair dondurucu bir ifade vardı: "Köpeklerin vurulmasından çok memnunum." Bu acımasız neticecilik tortusu, onun mahkemede "itiraf etme" konusundaki istekliliğini bir ölçüye kadar açıklayabilir. Fitzroy MacLean ve diğer Batılı gözlemciler, itiraflar konusunda etraflı tartışmalar yapmışlardır. Davalıların akli dengeleri açık bir biçimde yerindeydi: Beyanları, ezberlenmiş değildi; mantıklı ve göründüğü kadarıyla o anda düşünülerek söylenmiş şeylerdi; fakat içerikleri inanılmazdı.

Daha sonra Bukharin'in işkence görmediği söylendi. İtirafı, kısmen karısına ve henüz bebek olan oğluna yönelik tehditlerle sağlanmış olabilir, ama bu da tüm öyküyü açıklamaz.

Arthur Koestler tarafından *Darkness at Noon*'da ileri sürülen bir görüşe göre, Bukharin itirafın Partiye son bir hizmet olduğu-

na ikna edilmiştir. Roy Medvedev, buna karşı çıkar ve ailesine yönelik tehditlerin yeterli bir açıklama olduğunu iddia ederek Bukharin'in Zinoviev ile Kamenev'in yaptıkları gibi kendisine asla kara çaldırmayacağına dair daha önceki sözlerini hatırlatır.[22]

Fakat bu beyan, Bukhanin'in geçmişine uymaz. Daha önce, neticeci temellere dayanarak kendisini damgalamaya razı olmuştur. 1934'te Parti kongresinde "hatalarını" kabul etmiştir. Nazi tehlikesini çok çabuk fark etmişti. 1934'te yaptığı bir konuşmasında, Hitler'in Rusya'dan toprak alma niyetinin yanında Japon generallerinin Sibirya üzerindeki planlarından bahsederken *Kavgam*'dan alıntı yapmıştı. Belki de bu tehditlerin karşısında birlik olma ihtiyacından ötürü, kongrede kendini alçaltmaya razı olmuştu.

1934'teki bu konuşmasında (doğru olarak) kulakların bir sınıf olarak ortadan kaldırılmalarına karşı olduğunu itiraf etmişti, ancak bunu "geniş sosyalist saldırının her yeni aşamasına karşı çıkarak, onun tarihi kaçınılmazlığını anlayamamak ve Lenin karşıtı olarak anlaşılabilecek sonuçlar çıkarmak" olarak tanımlamıştı. Politikasının karşı devrime ve kapitalizmin geri gelmesine yol açabileceğini belirtmişti. "Yoldaş Stalin, benim daha önce bizzat formüle ettiğim sağcı sapmaların teorik önermelerinin pek çoğuna karşı Marxist-Leninist diyalektiği çok parlak bir biçimde kullanarak böyle etkili bir konuşma yapmakta yerden göğe kadar haklıydı,"[23] demişti. Bukharin'in bunların çoğuna inanması mümkün görünmemektedir. Eğer Stalin'in dehşeti altına girmemişse, en uygun açıklama, Nazi tehlikesine karşı Parti birliğini sağlamak uğruna bu itibar kaybını göze aldığıdır.

1934'teki bu fedakarlığı, Koestler'in, Bukharin'in duruşmasında da aynı yolu izlediği şeklindeki tahminini destekler. Suçlu olduğunu kabul etmiş olsa da, Vişinski'nin iddianamesinde bulunan aleyhindeki tüm detayları reddetmesi ve savcının cansız performansına karşın entelektüel üstünlüğünü sergilemesi, tehditlerin onu bir kuklaya çevirmediğini gösterir. Suçunu kabul etmesi bile sadece formalitedir. "Bunlardan haberim olsa da olmasa da, yapılan herhangi bir eyleme katılmış olsam da olmasam

da, bu devrim karşıtı örgütçe işlenen tüm suçlar için suçluyum" demiştir. Bu yüzeysel suç kabulünün, karısının ve çocuğunun hayatlarını kurtarmaya yeterli olacağını düşünmüş olabilir. Stalin'in onu her halükarda öldüreceğini gördükten sonra, daha fazla işbirliği yapıp yapmama konusunda karar vermesi gerekmiştir.

Bukharin'in kendi ahlaki kimlik anlayışı, 1934'teki gibi bir emel için bireysel fedakarlıkta bulunma fikriyle bağlantılıydı. Savcılığın her istediğini söylemeye hazır olmadığından, neden itiraf ettiği konusunda Bukharin'in kendi fikirlerini ciddiye almak mantıklıdır. Duruşmadaki son konuşmasında şunları söylemiştir:

> Üç ay süreyle herhangi bir şey söylemeyi reddettim. Daha sonra da ifade vermeye başladım. Neden? Çünkü hapishanedeyken, kendi geçmişimi yeniden değerlendirdim. Kendinize, "Eğer öleceksen, ne için ölüyorsun?" diye sorduğunuzda, önünüzde şaşırtıcı bir canlılığa sahip kapkaranlık bir boşluk beliriyor . . . Ve bunun tam aksine, Sovyetler Birliği'nde parlayan her müspet şey, insanın beyninde yeni boyutlar kazanıyor. Bu, en sonunda tüm şüphelerimi dağıttı ve beni Parti ve ülke önünde diz çökmeye yöneltti.[24]

Bu beyanda ailesine karşı tehditlere yer verilmemiştir. Bukharin, Stalin rejiminin müspet olmayan ve parlamayan taraflarının da kesinlikle farkındaydı. Ama bir şey uğruna ölmeye ihtiyaç duymak, ona söylemesi için öğretilen bir ifadeye benzemiyor. Vişinski ve sorgulamacılar, ahlaki kimlik hakkında düşüncelerle ilgilenecek kimseler değillerdi.

Bukharin, belirgin bir şekilde, ölümünden sonra iyi bir isim bırakmak istiyordu. Tutuklanmasından hemen önce, gelecek nesillerdeki Parti liderlerine bir mektup yazmıştır. Karısı Anna, mektubu ezberlemiş ve yıllar sonra yerine ulaştırmıştır. Bu mektupta asla bir hain olmadığını ve kapitalizmi geri getirmek istemediğini belirtmiştir. "Stalin'in patolojik şüpheciliğini tatmin etmeye çalışan" NKVD'nin bir kurbanı olduğunu bildirmiştir.

"Tarihin süzgecinin kaçınılmaz bir biçimde benim başımdaki pisliği de temizleyeceğinden eminim," demiştir. Fakat mektupta aynı zamanda neticeci zalimliğe olan bağlılığını da yinelemiştir: "Başımı eğiyorum, ama gerektiği gibi merhametsiz olsa da, aynı zamanda saf olan proleter orağın önünde değil, . . . Cheka'nın fevkalade gelenekleri yavaş yavaş tarihe gömüldü, o gelenekler ki devrim düşüncesinin tüm eylemlerini yönetmiş, düşmanlara yönelik acımasızlığı haklı göstermişlerdi."[35]

Bukharin, Sovyetler Birliği'nin Nazi tehdidine karşı ayakta kalmasına önem veriyordu. Aynı zamanda, güçlü bir ahlaki kimlik duygusuna sahipti ve bunu Vişinski'nin (ve böylelikle Stalin'in) iddialarını çürütürken sergilemiş ve savunmuştu; ne var ki ahlaki kimliği, Partinin ve devletin selameti için bireyin feda edilmesi gerektiği görüşüne bağlıydı. Kendi kaçınılmaz ölümünü de, böylesi bir fedakarlık örneğine dönüştürmüştür.

28. BÖLÜM

İnanç Sisteminin İşleyişi

> Fakat her şeyin ötesinde, Tanrı'nın bize açıkladığı her şeyin diğer her şeyden daha kesin bir şekilde kabul edilmesi gerektiği şeklindeki o en aziz kuralı hafızamıza kazımalıyız. Aklın ışığı, mutlak bir açıklıkla ve kanıtlarla, farklı bir şey önerse bile, bütün inancımızı, kendi muhakememize değil, ilahi otoriteye bağlamalıyız.
>
> René Descartes, *Felsefenin İlkeleri*

Stalin'in yönetimi altında yaşananların temelinde inanç vardır. İnançlar, insani tepkileri öldürmek için öne sürülmüştü. Ahlaklılığa ilişkin inançların burjuvaca olduğuna dair kanının yayılması, ahlaki kimlik duygusunu zayıflattı ve "tahtaya dönüşme" sürecini kolaylaştırdı. Stalin'i anlamak için, onun inançlar sisteminin nasıl işlediğine yakından bakmak gerekir.

İnançlardan Nasıl Sistemler Oluşur?

Bir inanç, tek başına değildir, bir sistemin parçasıdır. Frank Ramsey, "Bir inanç, bize yolumuzu bulmamızda yardımcı olan etrafımızdaki bölgenin haritasıdır," demiştir.[1] Dünya hakkındaki inançlarımız, her yerini öğrenmenin mümkün olmadığı ölçüde çok büyük olan bir şehrin zihinsel haritası gibi, bir arada bulunur. Bu zihinsel haritanın bazı bölümleri kesin ve detaylıdır, bazı

yerleri pusludur. Bazı bölgelerin nasıl birleştiği konusunda belirsizlikler ve yanlışlıklar olabilir ve haritanın bazı yerleri, diğerleri ile uyumsuz olabilir, fakat bu eksikliklere rağmen, harita bir dizi birbirinden kopuk sokağı değil, bir sokaklar sistemini gösterir.

Tüm inançlarımızın, komşu inançlarla bağlantısı vardır. Doktorun yazdığı ilaçların beni iyileştireceğine inanırım. Bu, benim doktorun işini ve önüne konulan kanıtları bildiğine olan inancımla bağlantılıdır. İlaçlardan beklentim, bu diğer inançlardaki değişikliklerden etkilenmeye açıktır. Daha genelleştirirsek, eğer bilimsel tıbba olan mevcut inancımı veya geçmişten gelen kanıtların, gelecek için oldukça güvenilir bir rehber olduğuna dair beklentilerimi terk edersem, benim ilaçlara olan itimadım da sarsılmış olur. Bu itimat, benim tüm sistemimin diğer parçaları ile bağlantılı olan inançlarıma dayanır.

Bir inancın doğru veya yanlış olduğuna, onu muadili olduğu dünyanın bir parçası ile kıyaslayarak karar vermemiz çok basit olur. Eğer ilaçlar işe yaramazsa, inançlarımın açıkça gözden geçirilmesi gerekir. Fakat alternatif değişiklikler de olabilir. Doktorun düşündüğümden daha kötü olduğuna karar verebilirim. Veya belki de benim kimyamdaki bir özellik tedavi ile çelişmiştir. Ya da ilaçlar doğru hazırlanmamış olabilir. Diğer uca doğru gidersem, modern tıp veya onun dayandığı bilimsel yöntemlere ait müspet kanaatimden vazgeçebilirim. Bu tepkilerin ortasında bir noktada, bu ilacın veya hastalığın benim düşündüğümden çok daha az anlaşıldığına karar verebilirim.

Kanıtların yorumlanmasındaki bu serbest oyun unsuru, bir inanca sarılmaya kararlı biri tarafından istismar edilebilir. Sistemin geri kalanında gerekli ayarlamaları yapmaya hazırsanız, ne kadar saçma olursa olsun, her inanç sürdürülebilir. Dünyanın düz olduğu inancı, eğer radikal biçimde farklı bir fizik önerisi getirmeye hazırsanız ve uydulardan alınan fotoğrafları bir kandırmaca veya ışığın uzayda kırılması olarak açıklayabiliyorsanız, sürdürülebilir. Bir insanın kanıtlarla çelişen bir inancı olabilir, örneğin Yaratıcılığa inanıyordur. Eğer bu inanç, sistemin çok katı bir parçası ise, diğer her şey buna uydurulmak üzere değiştirile-

bilir. Philip Gosse, evrimin fosil kanıtlarına, bu fosillerin belki de Tanrı tarafından bir evrim olmuş görüntüsü vermek için düzenlendiği iddiası ile karşı çıkmıştır.

İnançlar sisteminin bir modeli, bazen çocuklara oyuncak olan tel çerçeve gibidir. Çerçeve birçok sert, tel parçadan oluşur. Bu tel parçalarının birleşme noktaları, çeşitli açılara ayarlanabilir. Çerçevenin herhangi bir parçasının biçimini, diğer kısmın ona uyacak biçimde eğilip kıvrılmasına izin verecek şekilde, seçebilirsiniz. Tüm bedeller karşılığında sürdürmek istediğiniz inanç, seçtiğiniz ilk sert parçadır; çerçevenin biçimini bununla tayin edersiniz.

Sistemler yalnızca dünyanın neye benzediğine ve arzulanan şeylere ilişkin inançları içermez. Bazı inançlar, diğerlerinin kabul edilebilirliği üzerinedir ve bunlar arasında bir karar vermek için kullanılır. Bunlara yapısal inançlar diyebiliriz. Bunlar bir evin taşıyıcı duvarları gibidir. Bu yapısal inançlardan birinden vazgeçildiğinde, sistemin tümünde değişmelerin olması muhtemeldir. Bazı yapısal inançlar, akla yatkınlık hakkındadır. Örneğin, bazen her iki inancın da kanıta uygun olması halinde, daha basit açıklama daha akla yatkın sayılmalıdır.

Otoriteye başvurmak, farklı bir yapısal inanç türüdür. Descartes'ın ilahi otoritenin hakikate giden yolda insan mantığından her zaman için daha iyi bir rehber olduğu hakkındaki iddiası bunun bir örneğidir, ancak bu örneğin dini bağlamdan arındırılmış eşdeğerleri de vardır. Bazı insanlar, bilim veya ekonomi üzerindeki kanaatlerini, bir din gibi ele alırlar. Onların inançları yerine imanları vardır. Sistemleri, karakteristik olarak son derece katı imanlar içerir. Ve bu tür imanlar, çoğu zaman otoriteye başvurmaya dayalıdır. Bir dinde otorite Papa, Kilise veya İncil olabilir, ancak siyasi dinler de vardır.

İkinci Dünya Savaşı Üzerinde İngiliz Komünistlerinin Tartışması

Stalinist inanç sistemi, kendi sabit noktalarına sahipti ve bunları muhafaza etmek, sistemin geri kalan bölümünde büyük çarpıklıklara neden oldu. Bazı inananlar için bunun ahlaki kimliğe yönelik faturası çok ağır oldu. Onları Komünist yapan temel inançlarını bile feda edebilir hale geldiler.

Stalinist inanç sisteminin işleyişi, 1939'da Büyük Britanya Komünist Partisi'nde yapılan tartışmada görülebilir. Bu tartışmanın eksiksiz kayıtları, uzun yıllar Moskova'da saklanmış, 1990'da Britanya'da yayınlanmıştır.[2] İnanç sistemi İngiliz ve Sovyet taraftarlarında kesinlikle aynı şekilde işlememiş olsa bile, çok büyük bir benzerlik olması muhtemeldir. Ve Rusya'dakilerin en çok korkmaları gereken şey partideki konumlarını ve üyeliklerini kaybetmek olduğundan, İngiliz tartışması Stalin teröründen bağımsız bir şekilde çalışan inanç sistemi hakkında bir fikir verir.

İngiltere'deki gibi komünist partilerin çoğu üyesi, bu partilere başkacı özellikleri nedeniyle katılmışlardır. Onların üzerindeki baskı, çok daha zayıf olsa da, Sovyetler Birliği'ndekinden ters yönlerde çalışmıştır. Üyelik, zorlu çalışma ve zaman gerektiriyor ve aynı zamanda toplumsal bir olumsuzluk taşıyordu. İşini kaybetmeye ve istihbarat servislerince kara listeye alınmaya neden olabiliyordu. Her iki grubun da hoş karşılamayacağı bir kıyaslama yaparsak, bazı İngiliz komünistleri, Sovyetler Birliği'nde muhalif kabul edilebilecek kadar inatçı ve kurallara uymayan idealistlerdi.

1930'larda Komünist partisine girmek için en güçlü güdülerden biri, faşizm karşıtlığıydı. Nazi tehdidi artarken, demokrat politikacıların büyük bölümünün buna verdiği tepkiler hiç de etkileyici değildi. İngiltere ve Fransa'daki sağcıların bazıları, Hitler'i kabul etmenin, Komünizmi önlemek için ödenmeye değecek bir bedel olduğunu düşünüyorlardı. İngiliz ve Fransız tarafsızlığı, Hitler ve Mussolini tarafından desteklenen Franco'nun İspanyol İç Savaşı'nı kazanmasına yol açmıştı. Hitler'in Rhineland'ı işgaline ve Avusturya'yı ilhak etmesine izin verilmişti. Münih Anlaşması imzalanmıştı. Bu düşmana taviz verme politikası, insanların liberal demokrasinin Hitler'i durdurmak konusundaki isteklili-

ğinden ve gücünden şüphe etmelerini mazur göstermektedir. Birçoğu için Stalin en iyi anti-Nazi ümidiydi.

Nazizme karşı oldukları için Komünist Partiye katılanlar, 1939'da Nazi-Sovyet Paktı imzalanınca bir problemle karşı karşıya bırakıldılar. Stalin'in askeri bir ittifak için İngiltere'ye ve Fransa'ya yaklaşması geri çevrilmişti. Bu şartlar altında, ağustosta Hitler'le imzalanan bir saldırmazlık paktı, Nazi tehlikesini önleme veya en azından zaman kazanma çabası olarak savunulabilirdi. Fakat bu argüman, Stalin'in diğer yaptıklarını savunmaya yetmez: Polonya'yı bölmek için yapılan gizli anlaşma, eylül ayında imzalanan Alman-Sovyet Dostluk ve Sınır Anlaşması, Stalin'in daha sonra İngiltere ve Fransa'ya savaşı başlattıklarını söyleyerek hücum etmesi ve Hitler Sovyetler Birliği'ne saldırıncaya kadar, İngiltere ve Fransa'ya karşı ona verdiği sadık destek.

Nazi karşıtı inancına sadık kalan İngiliz Komünist Partisi, savaşın çıkmasından Hitler'i suçladı. Genel Sekreter Harry Pollitt tarafından kaleme alınan ve "demokrasinin faşizm karşısındaki zaferi için ihtiyaç duyulan tüm önlemlerin alınmasını" destekleyen bir duyuru yayınladı.

Dünyadaki diğer komünist partilerin Hitler'le olan ittifakını zedelemelerini istemeyen Stalin, farklı bir görüşe sahipti. 7 Eylül'de Komintern lideri Georgi Dimitrov'la yaptığı bir konuşmada Stalin, Polonya'nın ortadan kalkmasının hiç de fena olmayacağını söylemişti. Savaşın, her iki tarafta da emperyalist olduğunu belirtmişti. "Onların ciddi bir şekilde kapışarak birbirlerini zayıflatmalarını istiyoruz." Demokratik ve faşist devletler arasındaki karşıtlığı reddederek İngiltere'nin Almanya tarafından zayıflatılmasının hiç de kötü bir şey olmayacağını söylemişti.[3] Stalin'in görüşlerinin ışığında Komintern, her iki taraf için de emperyalist kaygılar taşıması nedeniyle, savaşa karşı çıkılmasına karar verdi. İngiliz Partisi'nin Merkez Komitesi'nden Dave Springhall, Moskova'daydı, ancak kararın verildiği toplantıya alınmadı. Ona yalnızca Londra'ya götürmesi için sonuç bildirildi.

Londra'da Merkez Komite, ne şekilde yanıt verilmesi gerektiğini tartıştı. Birçok üye için Komintern'in kararı kahrediciydi. Bu

karar, onların derin Nazizm karşıtlığından geri adım atmalarını talep ediyordu. Nazi Almanyasına ve onun saldırdıklarına ahlaki olarak eşit davranmalarını istiyordu. Daha da beteri, onlardan Nazi Almanyasının, İngiltere'yi askeri olarak yenmesi için çalışmalarını istiyordu. Springhall'dan bu yeni parti görüşünü açıklaması istendi. Soruyu soran şahıs, "Yalnızca kendi burjuvazimize karşı çalışmak değil, onların askeri yenilgileri için de çalışmak anlamına mı geliyor?" deyince, Springhall, "Evet, doğru," dedi.[4]

Bu taleplere verilen yanıtlar, bir inanç sisteminin nasıl çarpıtılabileceğine ilişkin iyi bir vaka örneğidir. Ayrıca Stalinizm ve ahlaki kimlik için de iyi bir vaka örneğidir. İnsanlar bölünmüşlerdi. Aralarında Harry Pollitt, William Gallacher ve J.R. Campbell'ın da bulunduğu bazıları, en azından bir süreliğine Nazi karşıtı inançlarını savundular. Tartışmada yer alan diğerleri, özellikle de Rajani Palme Dutt, William Rust ve Dave Springhall, itaatkar bir şekilde parti görüşünü benimsediler. Palme Dutt'un katkıları, "tahtaya dönüşme" sürecini çok açık bir biçimde göz önüne serer.

Sabit Nokta: Sovyetler Birliği'ne Sadakat

Merkez Komite'dekilerin çoğu, Moskova'nın güvenilirliğine ve kararlarına sıkı bir şekilde inanıyordu. Tartışma esnasında John Gollan, *Pravda*'daki Polonya'nın Sovyetler Birliği ve Almanya'nın birbirleri ile savaşa girmeleri için aralarını açmaya çalıştığı iddiasını dile getirdi. "Bu beyanların doğru olduğunu düşünüyorum, aksi takdirde *Pravda*'da yer almazlardı,"[5] demiştir. Bu tür bir sadakat, Sovyet politikalarına doğru çok güçlü bir çekim yaratmıştır.

Sovyetlerin politikalarından şüphelenme konusunda geçerli nedenler olduğunda bile, bazı şeylerin kaybetmesi gerekiyordu. Birçok insan için, hatta şüphe duyanlar için bile, Sovyetler Birliği'ne sadakat, sistemlerindeki sabit noktaydı. Bu nedenle kaybeden, şüpheleri oldu. Tartışmadan kırk yıl sonra, tartışmaya katılanlardan biri olan Ted Bramley, "Şüphelerimi bastırdım ve değ-

şiklik için oy verdim" demiş ve bunun nedenini "Dimitrov'un öncülüğünü yaptığı Enternasyonale olan saygım çok büyüktü," diye açıklamıştır.[6]

Diğer şüphe duyanlar da benzer şekilde davrandılar. Peter Kerrigan, "Sovyetler Birliği'nin Polonya'nın içine dalmasından, dürüst bir ifadeyle, şaşkına dönmüş" olmasına rağmen, politikadaki değişikliği desteklemiştir. "Bu konuda temel çizgimi değiştirmemde bana yardımcı olan başlıca şeylerden biri nedir? Sovyetler Birliği'ni, giriştiği her eylemde her zaman haklı bulmuş olmamdır." "Sovyetler Birliği'nin her girişiminde onu desteklememiz gerekiyor," diye düşünmüştür ve "Temelde şuna inanıyorum ki bu tezleri kabul etmem gerekli, çünkü hiçbir koşulda Sovyetler Birliği'nin sadece Sovyet halkının değil, dünyadaki insanların tümünün çıkarına aykırı düşecek bir şey yapmayacağından eminim," demiştir.[7]

Diğerleri, neden aranmaksızın derhal destek verilmesi taraftarıydılar. James Shields, Sovyet eylemleri için "Bizim de kabul ettiğimiz ve zaten kabul etmemiz gereken her eylemlerinde, bunun nedenlerini veya sonuçlarını anlamasak bile, bu hareketin olumlu ve olumsuz yönlerini tartmadan desteklemek, bizim için en iyisidir," demiştir.[8]

Partinin düşünürü Maurice Conforth, Sovyet politikalarına olan sabit inancın sürdürülebilmesi için sistemin geri kalan bölümlerinin gereğince ayarlanması görüşüyle en çarpıcı açıklamayı getirmişti. "Tüm söylediklerimizin tam karşıtı olan bir görüşün sarsıcı olması kaçınılmazdır," diyerek durumu kabul etmiş ve bunun "sürprizle şok arası bir şey" olduğunu söylemiştir. Bu konu üzerinde hala düşünürken Sovyetler Birliği'ni desteklemenin "bir bakıma aptallık gibi görünebileceğini" itiraf etmişti. Neticede verdiği yanıt, "Ben şahsen Sovyetler Birliği'ne bu tip bir sadakat taşımaktayım ve bunu yapmaya devam etmekte de istekliyim, çünkü eğer Sovyetler Birliği'ne olan bu iman ve sadakat kaybedilirse, Komünist veya Sosyalist olmanın bir anlamı da kalmaz," şeklinde olmuştu. Sözlerine şöyle devam etmişti: "İnanıyorum ki bir sosyalist devlet, o durumda yanlış hiçbir şey yapamaz ve şim-

di de yapmıyor; bizler de buna bağlı kalmalıyız, bunlar benim, şahsen, politik taklalar atmaya başlamama neden olan sebeplerdir, çünkü anlamı budur."[9]

Bir Yılanın Önündeki Tavşanlar: Otoriteye Başvurma

İnanç sistemi, kısmen otoriteye dayalıydı. William Cowe, Enternasyonalin "rakipsiz bir siyasi otorite ve kılavuz" olduğunu ve kendisinin onu çoğunlukla "körü körüne takip ettiğini" söylemişti.[10] Merkez Komite, Springhall'ın Moskova'dan talimatlarla dönmesini beklerken, Pollitt onları "bir yılanın önünde duran ve acaba doğru yolda mıyız, yoksa yanlış yolda mı diye merak eden bir sürü tavşan" olarak tanımlamıştır.[11] Ted Bramley, Partinin zorunlu askerlik konusundaki düşüncesini nasıl değiştirdiğini hatırlar: "Tüm yoldaşlar, bize bunun yanlış olduğu söyleninceye kadar aynı çizgideydik. Yoldaş Dutt, teklif edilen değişiklikleri duyar duymaz, en çabuk değişen olmuştu."[12]

Pollitt savaşı destekleyen Parti açıklamasını yazdığı zaman, Dutt, bunun bugüne kadar yazdığı en iyi şeylerden biri olduğunu söyleyerek ona iltifat etmişti. Moskova'dan gelen mesajdan sonra, Dutt, her şeyi çok farklı görmeye başlamıştı:

> Amerikan Partisi ve yönetimi, kendilerini ayarladılar. Belçika Partisi de kendini ayarladı. Bizim de burada aynı şeyi yapmamız gerekiyor, ancak burada karşımıza çıkan güçlük, bir grup önde gelen yoldaşın, Enternasyonal tarafından belirtilen görüşe tam bir karşıtlık sergilemeleridir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda çarpışmak ve bunun için özür dilememek gerekir . . . Birlik istiyoruz, fakat bu birliğe o görüş üzerinde ulaşmak istiyoruz.

Kısmen de olsa otoriteye dayanan bir sistemde, inançların belirlenmesinde mantığın rolü azalır. Dutt, İngiliz Partisinin, bu görüş üzerinde bağımsız düşünmesine karşıydı: "Kendi fikirlerimizi de katarak geliştirebileceğimiz bir karar aldığımızı hayal bile

etmeyin." Görüşlerini tam tersine çevirme emrine anında itaat eden diğer Komünist Parti liderlerine hayranlık duyulması gerektiğini söyledi: "100.000 kişilik bir partinin başında olan Yoldaş Browder'ın görüşünü ele alın. Partinin Merkez Komitesinden yayınlanan açıklamayla 3 Eylül'de, bizimkine benzer bir görüş edinmişti. Bunun aksi bir çizgide olunması gerektiği kesinleşince, hemen vazgeçti ve şimdi de bu karşıt görüşe liderlik ediyor."

İnanç sisteminin ne ölçüde dış otoritenin etkisi altında olduğuna ilişkin en açık ifade, yine Dutt'dan gelmiştir. Pollitt ve diğerlerini kendi kanaatlerini savunmakla eleştirirken, şunları söylemiştir: "Yoldaşlar, bir Komünistin şahsi kanaati olamaz. Yani diğer bir ifadeyle, hareketimizin toplu kararlarından ve toplu görüşünden ayrı olarak sürdüreceği kişisel kanaatleri için bir sığınağa sahip olma hakkı yoktur.[13]

Sistemi Sürdürmek İçin Diğer İnançların Çarpıtılması

Merkez Komite'nin çoğu üyesi, Sovyet politikasının doğruluğuna olan inancın devam ettirilmesi ve Komünist Enternasyonal'in otoritesine itaat etmeyi gerektiren görüşlerin kabul edilmesi gerektiğini hissettiler. Bu sabit noktalara uyması için sistemdeki diğer inançları çarpıtmak, değiştirmek gerekiyordu: Bu projeye dört şey yardımcı olacaktı. Eğer demokrasi ve faşizm birbirlerinden önemli ölçüde farklı değillerse, Hitler'e karşı mücadele daha az değerli bir gaye haline gelirdi. Eğer Britanya İmparatorluğu en az Nazi Almanyası kadar kötüyse, bu da aynı sonucu doğururdu. Eğer Almanya çok zayıfsa, bu Nazilerin zafer kazanma ihtimalini oldukça küçültecek ve üzerinde daha az endişe duyulacak bir konu haline getirecekti. Ve eğer İngiltere ve Fransa en tehlikeli saldırgan ülkelerse, bu, onlara karşı olmayı Nazi Almanyasına karşı olmaktan daha önemli kılacaktı. Bu inançların hepsi, kanıtların tam tersiydi, ancak tartışma, Merkez Komite üyelerinin bu dört inancın da doğru olduğu hususunda, büyük gayretlerle kendilerini ikna etmeye çalıştıklarını gösterir.

Faşizm ve demokrasi arasındaki farkın görece önemsizliği, dünyada temel düşmanlığın Sovyetler Birliği ve Emperyalizm arasında olduğunu iddia eden Dutt tarafından vurgulandı: "Bu temel düşmanlık, diğerlerini örter. Emperyalist çatışmanın, faşizmin, demokrasinin ve geri kalan hepsinin, kendine özgü tüm evreleri, bu temel düşmanlığa ilişkin evrelerdir."[14] Springhall, Chamberlain'in Sovyetler Birliği ile bir askeri paktı reddetmesini, Sovyetlerin "sözde demokratik" ülkelerle faşist olanlar arasındaki farkın küçümsemesinde destek olarak kullanmış ve Hitler ile Chamberlain arasında çok az fark olduğu sonucuna varmıştı.[15]

İngiliz koloniciliğinin ve Nazi Almanyasının ahlaki açıdan denk olduğu fikri de desteklenmişti. Idris Cox, "Bu, Nazi Almanyasında kaç kişinin toplama kamplarına konduğu sorunu değildir, İngiliz Emperyalizmi altındaki kendi sömürgelerimizde bundan daha beter baskılar ve kötü muamele örnekleri var," demişti.[16] Sömürgelerdeki insanların İngilizlerin baskısı altında olduğu düşüncesi, Hymie Lee'yi de "Bu emperyalizmin yenilgiye uğratılması, hem onlar hem de bizim için fevkalade bir avantaj olur," demeye sevk etmişti.[17]

1939'da Nazi Almanyasının zayıf olduğunu iddia etmek kolay değildir. Bundan önceki üç yıl içinde Hitler, Rhineland'i işgal etmiş, Avusturya'yı ele geçirmiş, Çekoslovakya'nın bir bölümünü alarak İngiltere'ye ve Fransa'ya kafa tutmuş ve Polonya'yı başarılı bir şekilde işgal etmişti. Bütün bunlara rağmen Dutt, "Alman faşizmi, Sovyetler Birliği'ne karşı saldırgan liderliğinden vazgeçecek şekilde kendini değiştirmek zorunda kalmıştır" diyebilmiştir.[18] J.R. Campbell'ın da aralarında bulunduğu bazı Merkez Komite üyeleri, bunun bir hata olduğu uyarısında bulunmuşlardır, ancak William Rust, Campbell'ın endişelerini göz ardı ederek, "Campbell'ın Hitler faşizminin kazanması gibi korkunç bir düşünceyle tüylerimizi diken diken eden endişesi yüzünden, biz de asıl durumun çarpıtılmış bir tablosunu görüyoruz; oysa ki buradaki yalın gerçek, Almanya'nın güçlülüğü değil, zayıflığıdır."[19]

Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa'nın, Nazi Almanyasından daha büyük bir tehdit olduğu görüşünü desteklemek de aynı ölçüde

kolay değildir, fakat yine de bu uğurda çaba sarf edildi. William Rust, Nazi tehdidinin ciddiyetini ve ona yönelik İngiliz ve Fransız tepkisini şu sözlerle küçümsemişti: "Her iki tarafın da birbirleri ile mücadeleye niyetleri yok, çünkü ortak hedefleri Sovyetler Birliği."[20] Idris Cox ise "Sovyetler Birliği için asıl tehlike, bugün İngiliz Emperyalizminin askeri açıdan kuvvetlenmesidir. Bu nedenle, bu yeni durumda Sovyetler Birliği için baş tehdit Nazi Almanyası değil, İngiliz Emperyalizmidir" demiştir.[21] Dutt'a göre Almanya o kadar zayıftı ki "ümitsizce barış arıyordu" ve bugün "dünya reaksiyonunun liderleri" olan İngiltere ve Fransa'nın "asıl korkuları Almanya'yı, orada gerçekleşebilecek gerçek bir halk devrimine veya sosyalist devrime meydan verecek kadar ağır bir yenilgiye uğratmaktı."[22] Diğer inançların ısrarla sürdürülmesi, bir insanın 1939'da bu korkuyu İngiltere'ye ve Fransa'ya yüklemesine neden olabiliyorsa, bir şey hakikaten yolunda gitmemiş olmalıydı.

Kendini Kandırmak, Farkına Varmak ve İnkar Etmek

Dutt, üyelerin benimsenecek yeni görüş için oy vermesini istiyordu, ancak bunu sadece itaat etmek için yapacakları da eleştiriyordu. Bu görüşü reddedebilecek bağımsız düşünceyi istemiyordu, ancak üyelerin kendilerini ikna etmek için bunun üstünde gerçekten düşünmelerini istiyordu: "Komünist disiplin, mekanik bir robot disiplini değildir. Bir Komünistin görevi, katılmamak değil, kabul etmektir . . . Atmanızı istediğimiz oyları, ikna olma temeline dayanarak, açıkça, kesinlikle atmanızı istiyoruz."[23]

Tüm bunlar için gereken kendini kandırma derecesi, bu yeni görüşe muhalif olanlar için ortadaydı. Harry Pollitt, Nazi Almanyasına ilişkin bu yeni bakış konusunda şu yorumu yapmıştı: "Bir hafta, hatta bir günlük bir aralıkta, bir siyasi düşünceden diğer bir düşünceye bu kadar kolay kayabilen yoldaşlara gıpta etmiyorum." Pollitt'in kendi ahlaki kimlik duygusu vahim durumdaydı. Forest Dean'deki madencilere bu yeni parti görüşünü savunuşunu şöyle anlatır: "Hayatımda daha önce hiç konuşmadığım kadar güzel konuştum ve kendinden tiksindim." Parti lider-

liğini ancak bu dalga ile sürüklenmeyi kabul ederse muhafaza edeceğini biliyordu: "Benim için, kabul ediyorum, haydi öpüşelim, yine dost olalım demek çok kolay olurdu. Fakat düşüncelerime karşı dürüst davranmamış olurdum. Yapmak istediklerime karşı da dürüst davranmamış olurdum. Faşist piçleri bir defa, ama sağlam bir şekilde ezin.[24]

Yıllar sonra, bu değişikliğe muhalif olanlardan biri olan J.R. Campbell, geriye dönüp kendini kandırma konusundaki bu büyük baskılara bakmıştır: "Eğer o zamanlarda yaşamadıysanız, daha önce Moskova mahkemeleri konusunda yaptığımız gibi, Enternasyonal'in ve Sovyetler Birliği'nin görüşünün doğru olduğu yönünde kendimizi ikna etmek için ne gibi baskılar altında olduğumuzu anlayamazsınız."[25]

Pollitt, Campbell ve Gallacher tarafından yapılan konuşmalar, onların bu politika değişikliği konusunda kendilerini kandırmadıklarını gösteriyordu, fakat onların bile baskılara karşı sınırlı dirençleri vardı. Gallacher, "Duyduğum tiksintiyle aşırı derecede hırslandım," demiş, ancak "Eğer Avam Kamarasında konuşacak olursam, her söyleyeceğimin parti lehinde olacağına itimat edebilirsiniz," diye eklemek zorunluluğunu hissetmiştir. Birkaç hafta sonraki toplantıda Pollitt ve Campbell, daha önceki görüşlerini reddeden açıklamalar yaptılar ve yeni görüşü kayıtsız şartsız kabul ettiler.[26]

Bu yeni politika için en başta oy verenler bile, insanların kendilerini kandırmaya ihtiyaç duymalarını bir ölçüde anlamışlardı. Dave Springhall, Nazi-Sovyet paktını anlamaları için bir çağrı yaptı; bu bile bir şeyin açıklanması gerektiğinin farkına vardığını gösteriyordu:

> Sovyetler Birliği'ndeki Komünist Parti'nin çok karmaşık manevralar yapmak zorunda olduğunu anlamaları lazım. Bu konuda Dimitrov, Stalin ve Ribbentrop'un el sıkışırken çekilen fotoğrafları hakkında konuşmuş ve Sovyetler Birliği'nin politikasında her zaman "temelde aynı çıkarlara sahip olan Sovyet insanlarının ve

uluslararası işçi sınıfının çıkarlarına hizmet etme amacının bulunduğunu vurgulamıştı."[27]

İnkar etme ve farkında olma duyguları birbirine karışmıştı. Belki de Dutt'ın "Sovyetler Birliği politikasını değiştirdiği için herkesin değiştirmesi şarttır" şeklindeki görüşü anlatırkenki ateşli hali, çok hassas bir noktaya dokunmuş ve bunu "pis bir iftira" olarak görmelerine neden olmuştu. "Bir geçiş sorunu, Partinin geçmişteki açıklamalarından ve kınamalarından kaynaklanan bir sorun" ve bu "ani cephe değişikliğinin" savunulması gerektiği gibi hususlardan bahsederken takındığı sinsi tavır da bazıları tarafından fark edilmişti.[28]

Dutt'ı izleyenlerden bazıları daha masumdu. Yeni parti görüşünün mutlaka doğru olduğunu kabullenirken, bunun arkasındaki nedenleri anlamakta güçlük çekiyorlardı. William Cowe, şunları söyledi: "Tartışmaları başlatan Yoldaş Dutt'dan, bu konuda en az bilgili olan üyeye kadar, Merkez Komite'nin hiçbir üyesinin tüm argümanları geliştirmek ve doğal olarak ortaya çıkan sorunlara her türlü çözümü getirmek adına şu anda öne çıkıp bu tezin yüzde yüz doğru olduğunu gösteren bir açıklama yapabileceğini sanmıyorum.[29] Ted Bramley, faşizm ve demokrasi arasındaki farkın önemli olmadığı yolundaki yeni Sovyet görüşü konusunda endişeliydi. Sovyetler Birliği'nin, İngiltere, Fransa ve Polonya'nın savaş istediklerini düşündüğü sonucuna vardı: "Bir açıklama bulmaya çalışırken, bunun ancak bu kapıya çıktığı sonucuna varabildim."[30]

İngiliz Komünistlerinin tartışması, korku olmasa bile, katı inançların, nasıl kendini kandırmaya, gerçeğe ilişkin yorumları çarpıtmaya neden olabileceğini göstermektedir. Bu, terörsüz Stalinizme bir bakıştır. Fakat Sovyet modelinde bile, terör tek açıklama değildi. Burada da, katı inançlar gerçeği baskı altına almıştı.

29. BÖLÜM

Stalinizm, Gerçek ve Ahlaki Kimlik

> Hangi düşünce uğruna aralarında benim için çok aziz olan o adamın da bulunduğu trenler dolusu sayısız mahkumu doğu Sibirya'da zorla çalışmaya göndermek gerekmişti? M. her zaman onların ne yaptıklarını kesinlikle bildiklerini söylerdi: Amaçları yalnız insanları değil, aklın kendisini de yok etmekti.
>
> Nadezhda Mandelstam, *Hope Against Hope*

Stalin yönetiminde, insanların değerlerine ihanet etmeleri hususundaki baskı çok büyüktü. Diğerleri tarafından ihbar edilme korkusunun yanında, ihbarcı olma konusunda da baskılar vardı. Birinin suçunu ihbar etmemek, insanın kendini riske atması demekti. Olaylara ilişkin resmi bakış açısını alkışlamaya katılmak için baskı vardı. Soljenitsin'in dediği gibi, "Dilin çıkardığı her ses biri tarafından duyulabilir, yüzün her ifadesi biri tarafından görülebilirdi. Bu nedenle her kelime, doğrudan bir yalan olması gerekmiyorsa, en azından genel, ortak yalanla çelişmemek zorundaydı."

Çocukları olanlar için, bu ayrı bir sorundu. Buna karşılık gösterilen iki tepki vardı ve ikisi de ahlaki kimlik duygusunu çürütücü nitelikteydi. Bazıları, çocukları için işi kolaylaştırmak amacıyla yalanı her zaman, çocuklarının önünde de sürdürdüler. Bu seçeneğin alternatifi de onlara doğruyu söylemekti ki bu tehlikeliydi:

"Başlangıçtan itibaren onlara, gerçeğin ölüm getireceğini, evin kapısından dışarı adım attıkları anda yalan söylemek zorunda olduklarını, tıpkı anneyle babanın yaptıkları gibi yalnızca yalan söyleyeceklerini aşılamak gerekiyordu."[1] Bu tür baskılar altında yaşamamış olan bizler, hayatta kalabilmek için uzlaşanları kınamak için çok aceleci davranmamalıyız.

Bazıları direndi. Bazıları direnemedi.

Maksim Gorki'den Övgü

Kendini kandırmak, bazen boyun eğmeyi ve ihanet etmeyi kolaylaştırıyordu. En hüzünlü örneklerden biri, Maksim Gorki'nin yazarlığının son yıllarıydı. 1934'te, başka yazarlarla beraber *Beyaz Deniz-Baltık Stalin Kanalı* üzerine bir kitap yayınlamıştı. Yazarlar, çeyrek milyon yaşama mal olarak mahkumların işgücüyle inşa edilen bu kanalda bir tekne yolcuğuna çıkarılmışlardı. Proje sorumlularının bakışları altında, mahkumlar, yazarların yaptıkları işin üzerlerindeki ıslah edici etkisi ve kendilerine nasıl muamele edildiğiyle ilgili sorularına istenen cevapları verdiler. Kitap, projeyi övüyordu: "Suçlular, eski zamanlardaki iğrenç şartların sonucudur, ülkemiz ise güzel, güçlü ve cömert olup daha da güzelleştirilmek ihtiyacında." Gorki'nin kendisi de çok zor bir iş olan yeniden eğitimin başarısını alkışlıyordu: "İnsan hammaddesi üzerinde çalışmak, tahta üzerinde çalışmaya oranla ölçülemez derecede daha zordur."[2]

Gorki, ayrıca ziyareti için özel olarak hazırlanan Solovki'deki kampa da gitti. Mahkumlar ya başka yere gönderilmiş ya da düzgün kıyafetler giydirilmişti. Ceza hücrelerindeki direkler kaldırılmıştı. Artık mahkumlar, bankların üzerinde oturmuş gazete okuyorlardı. Çocukların tutulduğu bölüme giden yola, iki taraflı çam ağaçları yerleştirilmişti ("Dikilmişti" denilemez. Birkaç günlüğüne ihtiyaç olduğundan, ağaçların kökleri yoktu.). Çocuklar çok mutlu görünüyorlardı, her biri içinde bir döşek olan ayrı kulübelerde kalıyordu. On dört yaşında bir oğlan, cesurca Gorki'ye her şeyin sahte olduğunu söyledi ve gerçekleri anlatmayı

teklif etti. Gorki, bir buçuk saat boyunca oğlanla yalnız konuştu, sonra gözyaşları içinde ayrıldı. Oğlan, Gorki'ye her şeyi anlattığını söyledi: Giymek zorunda oldukları çuvalları, arabaları atların yerine mahkumların çektiğini, direk işkencesini, merdivenlerden aşağı yuvarlandıklarını, bütün gece karda bırakıldıklarını ve sivrisineklerin arasında bırakıldıklarını.

Çocuğun kaderini tahmin etmek çok zor değil. Fakat, Gorki'nin ziyaretçi defterine yazdıklarının arkasında nasıl bir korku, çıkarcılık ve kendini kandırma bileşiminin olduğunu tahmin etmek zor:

> İzlenimlerimi, yalnızca birkaç kelime ile ifade edebilecek bir ruh durumunda değilim. Bunu istemem de zaten ve benzer şekilde, Devrimin uyanık ve yorulmak bilmez bekçileri olup, aynı zamanda kültürün muazzam derecede cesur yaratıcıları olan insanların olağanüstü enerjisine sıradan övgüler düzme iznini kendime vermekten de utanırdım.[3]

George Orwell'in Korkusu

Sayısız sıradan insan, tıpkı Gorki gibi yalanlara iştirak etmeyi seçtiler: Bunu korkudan veya kendilerini kandırdıklarından yaptılar. İnanç sistemi, bu yalanları destekledi. Bu, bir bakıma acımasız neticecilikle ilgili bir meseleydi. Eğer amaç, işkenceyi ve toplu katliamları haklı kılıyorsa, yalan söylemenin yarattığı vicdan rahatsızlığı da kesinlikle alt edilebilirdi. Daha da ilginci, inanç sistemi nesnel doğrulara yönelik bir şüpheciliği de içeriyordu.

George Orwell, bunun önemini ilk kavrayanlardandı. Orwell'in Stalinist yalanların çok ünlü bir muhalifi olmasının yanında, onun nesnellik üzerindeki düşüncelerini tetikleyen de komünizm karşıtı bir propagandaydı. İspanyol İç Savaşı sırasında Franco'nun demokratik ülkelerdeki destekçilerinden bazıları, faşistlerin İspanya'yı komünist diktatörlükten kurtardıklarını

söylüyorlardı. Buna ayrıca Sovyetler Birliği'nin İspanya'ya bir ordu gönderdiği iddiası da ekleniyordu.

Orwell, şöyle yazmıştır:

> İspanya'da bir Rus ordusu yoktu. Bir avuç havacı ve başka teknisyenler olabilirdi, en fazla birkaç yüz kişidir, ama ordu yoktu. İspanya'da savaşan binlerce yabancı ve tabii ki milyonlarca İspanyol, buna tanıktır. Ama, tanıklıkları, İspanya'ya ayak bile basmamış olan Franco'nun propagandacıları üstünde hiçbir etki yaratmadı . . . Bu tür bir şey bana çok korkutucu geliyor, çünkü çoğu zaman bana nesnel doğruluk kavramının dünyamızdan yavaş yavaş silindiği hissini veriyor.

Orwell, eğer Franco iktidarda kalsaydı, bu tür beyanların tarih olarak yerlerini alacaklarını, diğer taraftan faşizm yenilseydi, bu durumun karşı tarafın eşdeğer beyanları için geçerli olacağını düşünmüştü. Daha önceki tarihçiler çoğu zaman önyargılı hareket edip bazen de yalan söylemişlerdi, fakat "gerçeklerin" varlığına ve öyle veya böyle keşfedilebilir olduğuna inanıyorlardı:

> Bizim zamanımıza özgü olan şey, tarihin doğru bir şekilde yazılabileceği fikrinin terk edilmiş olmasıdır . . . Bu şekilde düşünmenin ima ettiği gerçek, Liderin veya yönetimdeki bir zümrenin sadece geleceği değil, *geçmişi* de kontrol ettiği kabus gibi bir dünyadır. Eğer Lider, şöyle şöyle bir olay için "Asla olmamıştır" derse, o zaman asla olmamıştır. Eğer iki kere ikinin beş olduğunu söylerse, evet, iki kere iki beştir. Bu ihtimal, beni bombalardan çok daha fazla korkutuyor.[4]

İspanya'daki Sovyet ordusu iddiaları üzerine, Orwell, İspanya'da savaşan binlerce yabancıyı karşı tanık olarak göstermişti. Onların ifadeleri, konuyla ilişkili, fakat sınırlıdır. Bu iddiaların aksi olan geniş kapsamlı bir açıklamayı ispat etmek çok zordur. Karada savaşanların hiçbiri İspanya'nın tamamını görme imkanı-

na sahip olmadığından, ülkede bir Sovyet ordusu olmadığına dair "tanıklık" söz konusu olamaz.

Orwell, tam anlamıyla doğru değildi, ama büyük ölçüde haklıydı. Öykü, tamamen yalan olmayıp büyük bir abartıydı. Cumhuriyetçilerin tarafında, Rus pilotları tarafından uçurulan Rus uçakları vardı. Ve General Dimitri Pevlov komutasındaki Ruslar tarafından sürülen Rus tankları da, Madrid'i Franco'nun ordusuna karşı savunmuşlardı. Ama sayıları iki binden azdı, propagandada söylendiği gibi yarım milyon değildi.

Genel açıdan, Orwell'in endişesini haksız çıkarmak kolay değildir. Nesnel gerçekler hakkında şüphecilik, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Nietzsche'den, yirminci yüzyılın sonlarındaki "postmodernistlere" kadar, modern entelektüel hayatın temalarından biri olmuştur. Ayrıca siyasi hayatın büyük bir kısmının da teması olmuştur. Düşünürler, entelektüel boyutu mazur görülebilecek bir alçakgönüllülükle ele alırlar, fakat Orwell siyasi boyuttan korkmakta haklıydı. Stalin'in Sovyetler Birliği, bunun nedeninin en iyi anlaşılabileceği yerdir.

Nesnel Gerçeğin Terk Edilmesi

Karl Marx, çok bilinen bir pasajda, inançların pratik sonuçlarının ya gerçeğin ölçütü olduğunu ya da bu sonuçların kendilerinin doğru olup olmadıkların daha önemli olduğunu ileri sürmüştür:

> İnsanın düşünüş biçiminin nesnel gerçeğe sahipmiş gibi görünüp görünemeyeceği sorusu teorik değil, *pratik* bir sorudur. İnsan, gerçeği ispat etmek zorundadır, başka bir ifadeyle, gerçekliği ve gücü, pratik düşünme biçimindeki "bu yanlılığı." Pratikten soyutlanmış düşünüşün gerçekliği veya gerçek olmaması üzerindeki fikir ayrılığı, tamamıyla *skolastik* bir konudur.[5]

Bu anlaşılması güç yorumlar, nesnel gerçeğin ulaşılabilirliğini açıkça inkar etmemekle birlikte, bunu gaye edinmenin önemli olduğunu da ileri sürmemektedir. Ayrıca, Marx'ın ölçütünü kullanacak olursak, bunların pratik sonuçları gerçeğin siyasi strateji-

ye tabi olmasını teşvik etme yönündeydi. Sovyetler Birliği'nde, bu öncelikler biyolojiden hukuka kadar her alanda görülebilirdi.

Biyolojide, Lamarck'ın edinilmiş karakter özeliklerinin kalıtımla aktarılabileceği yönündeki görüşü, Mendel genetiğinden çok, Marksist gibi görünüyordu. Lamarckizm, toplumsal değişikliklerin etkisiyle meydana gelen insanı gelişmelerin, genetik olarak aktarılabileceğine inanır. Lamarck'ın görüşü kanıtlara uymuyordu, ancak görüşün yorumu, inanç sistemine uyması için çarpıtılmıştı. Trofin Lysenko, Lamarckizmin doğru olduğunu söylemişti: Bitkilerin ve hayvanların genleri çevre tarafından değiştirilmişti. Ayrıca, seçerek çiftleştirme yoluyla bitkilerin ve hayvanların yapılarıyla oynanması faşistçedir şeklindeki görüşü göz ardı ederek bu görüşü tarıma uygulamıştır. Faşizme karşı olmaktansa, kanıtlara karşı olmak daha iyi bir seçenekti.

Stalin'in biyoloji konusunda Lysenko ve altında çalışanlar tarafından saygıyla kabul edilen fikirleri vardı: "Stalin'in kademeli, saklı, fark edilemeyecek niceliksel değişikliklerin, hızlı, kökten, niteliksel değişikliklere yol açtığı şeklindeki öğretileri, Sovyet biyologların bitkilerde bir türün diğer bir türe dönüştürülebilmesi şeklindeki niteliksel geçişlerin mümkün olduğunu keşfetmelerini sağlamıştır."[6] Stalin, elma ağaçlarının nasıl portakal ağaçlarına dönüştürüleceğini göstermiş, bunun karşılığında Lysenko, Stalin'in desteğini almıştı. 1948'de Stalin'in emriyle Merkez Komite, Mendel genetiğini kınadı ve biyologlar Lysenko'nun Lamarckçı doktrinini takip etmek zorunda kaldılar. Gerçeğin yönlendirdiği bilimden uzaklaşmak, tarımda felaket sonuçlara yol açtı. Bu, insanı açıdan da bir felaketti. Bu uygulamaya katılmayan biyologlar ya öldürüldü ya da hapsedildi.

Benzer şeyler hukuk alanında yaşandı. Hukuk sisteminin yeniden biçimlendirirken Andrei Vişinski gerçek hakkındaki şüpheciliğe dayanmıştır. Stalin Ödülü'nü kazandığı *Sovyet Kanunlarındaki Hukuki Kanıt Teorisi* isimli kitabında, sanıkların yaptıkları itiraflara büyük ağırlık vererek kanıtın yeni bir açıklamasını ortaya atmıştır.

Mutlak gerçeğin asla bilinemeyeceğini ileri sürmüştür: Yalnızca göreceli gerçek vardır. Bir duruşmada, hiçbir kanıt kesin değildir. Bu nedenle birini suçlu bulup onu cezalandırırken, yaklaşıklık hipotezine göre hareket ederiz. Sorgulama ve yargılama sürecinde, gerçeği bulmanın yerini en makul yaklaşıklık alır. Vişinski, bunun kanıtlara yönelik daha serbest bir yaklaşımı haklı gösterdiğini düşünüyordu: "Devlet suçlarında davalıların beyanları, kaçınılmaz bir biçimde baş kanıt, en önemli, en hayati kanıt olarak alınır."[7] Kanıt göreceli ve yaklaşık olduğundan, sorgulamacı, "çıkardığı sonuçları yalnızca kendi aklına değil, aynı zamanda Parti'ye yönelik duyarlılığına, kendi ahlaki güçlerine ve kendi karakterine dayandırarak" kendi yargısını kullanma yetkisine sahiptir.[8]

Nesnel gerçeğe yönelik saldırı, entelektüel ve insani bir felaketti, fakat çok az muhalefetle karşılaştı.

Düşünürler Neredeydiler?

Düşünürlerin düşündükleri birçok şeyin siyasi içeriği yoktur. Ancak düşünürlerin açık ve akılcı bir düşünme ortamına katkı yapmak gibi toplumsal bir rolleri de vardır. Nesnel gerçek düşüncesine yönelik saldırı, felsefi soruları ve analizleri gerektirir. Bütün bunlar olurken, düşünürler neredeydiler?

Lenin'in döneminden beri, ortam bağımsız düşünce için elverişsiz olmuştu. Lenin'in kendisi Rusya'nın entelektüellerini eleştiriyordu: "Entelektüeller, kendilerini ulusun beyni sanan sermayenin uşakları. Doğrusu onlar ulusun beyni değil, dışkısıdır."[9]

Parti liderleri, Marx'ın toplumsal gelişmenin "bilimsel" kanunlarını keşfettiği yönündeki inancını kabul etmişlerdi. Bu nedenle çoğu felsefi sorunun anlamsız kılındığını veya yanıtlandığını düşünüyorlardı. Hala bir Sovyet lideri olduğu zamanlarda, Leon Troçki özgür felsefi tartışmaların gereksiz olduğunu göstermek için fabrika imgesini kullanmıştı:

> Diyalektik materyalizmin "dogmacılık" ve "yüceltme" anlayışının felsefi ve bilimsel düşüncenin serbest gelişmesini önlediği yönündeki itirazlar, fazla ciddiye alınmayı hak etmemektedir. Hiçbir fabrika belirli bir teknolojik doktrini temel almadan çalışamaz. Doktorlar patolojinin yerleşik öğretilerini kendilerine temel almazlarsa, hiçbir hastane hastalarını tedavi edemez.[10]

"Fabrika" benzetmesi, uygulamalı felsefenin bu türüyle ilgilenmek isteyenler için fırsatlar yaratmak amacını taşıyordu. Fakat gerçek düşünürler için işler bu kadar kolay değildi. Marksist "yerleşik öğretilerin" patoloji kadar sağlam temelli sahip olmadığını düşünenler üzerinde güçlü baskılar vardı. Peki onların buna tepkileri ne oldu?

En azından bir düşünür, Stalin'in suçlarına iştirak etmişti. Nadezhda Mandelstam, onun için şunları yazmıştır:

> Bir de, adı gelecek nesiller tarafından bilinmesi gereken Glukhov vardı. Bu adama, Kulakların sürülmelerindeki rolü nedeniyle bir madalya ve Spinoza üzerindeki tezi için de doktor unvanı verilmişti. Görevlerini büyük bir açıklıkla, herkesin gözü önünde yerine getirir, öğrencilerini odasına çağırıp toplantılarda ayağa fırlayarak kimi hangi nedenlerden ötürü suçlamaları gerektiğine ilişkin talimatlar verirdi.[11]

Sipinoza okumak, ahlaki felaketle birdir.

Düşünürler nesnel gerçeğe yönelik saldırıyı sorgulamışlar mıydı? Yanıt anlaşılabilir, fakat üzücüdür. Hemen hemen herkes gibi onlar da seslerini çıkarmadılar, çünkü korkuyorlardı. Ayrıca özel bir sorunları da vardı, çünkü Stalin felsefeyle ilgilenirdi ve aynı öfkeli tavrını burada da sürdürürdü. *CPSU'nun Tarihi: Kısa Ders*'te diyalektik materyalizm hakkında bir bölüm yazmıştı. Felsefi görüşlerinden en fazla etkilendiği kişi, yine Stalin'in kendisiydi.

Stalin, asistanına kendisi için bir kütüphane hazırlamasını söylemiş ve felsefeyi konu listesinde birinci sıraya koymuştu. Daha sonra da düşünür Jan Sten'i kendisine öğretmen tayin etmişti. Sten, Aristoteles'in Büyük İskender'e öğretmenlik yapmasından beri hiçbir filozofa böyle bir tesir etme şansı verilmediğini düşünmüştür mutlaka. Stalin'e Kant, Hegel, Fichte, Schelling, Feuerbach, Plekhanov, Kautsky ve F.H. Bradley öğretmek için bir program yaptı. Dersler sırasında Stalin bazen şöyle sorular sorardı: "Sınıf mücadelesi ile bunun ne ilgisi var?" veya "Pratikte bu saçmalıkları kim kullanıyor ki?"

Sabırsızlığına rağmen, Stalin kendini bir düşünür olarak görmesine yetecek kadar konuyla ilgilenmişti. 1930'da bir profesörler grubuna tutanaklarda aşağıdaki gibi özetlenen felsefi bir konferans verdi:

> Felsefede ve doğa bilimlerinde birikmiş olan tüm gübre yığınını ters çevirip kazmalıyız. Deborin grubu tarafından yazılan her şey parçalanmalı. Sten ve Karev, kaldırıp atılabilir. Sten çok öğünüyor, ama o yalnızca Karev'in bir öğrencisi. Sten, ümitsiz bir miskin. Yaptığı tek şey konuşmak. Karev ise kibirlinin teki, dolu bir idrar torbası gibi ortalarda çalım yaparak dolaşır. Bence Deborin ümitsiz bir vaka, ama gazetenin editörü olarak kalmalı ki gerektiğinde pataklayacağımız biri olsun. Editörler kurulunun iki yüzü olacak, ama biz çoğunlukta olacağız.

Bu felsefe konferansından sonra sorular soruldu. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde basit sorulardı. Biri, "Enstitü, felsefe alanında ne üzerinde yoğunlaşmalıdır?" diye soruyordu. Stalin, şöyle yanıtladı:

> Galip gelmek, ana nokta budur. Her alanda galip gelmek, daha önce hiç galip gelinmemiş alanlarda galip gelmek. Deborinciler Hegel'i bir ikona gibi görüyorlar. Plekhanov'un maskesinin indirilmesi gerek. O, her zaman Lenin'e tepeden bakmıştır. Hatta Engels bile her şeyde haklı değildi. Erfurt Programına dair yoru-

munda sosyalizmin gelişmesiyle ilgili bir yer vardır. Bukharin, bunu kullanmaya çalışmıştı. Bukharin'in yazılarının bir yerine Engels'i de karıştırsak fena olmazdı.[12]

Stalin'e bir şeyler öğretmeye çalışmak, her felsefe öğretmeni için bir kabus olurdu. Ayrıca öğretmen, öğrencileri arasındaki en ünlü kişi tarafından ümitsiz bir miskin olarak tanımlandığı için bunalıma da girebilirdi. Ama işler daha da kötüye gitti. Jan Sten, daha sonra Troçki'nin dalkavuğu olarak tanımlanıp idam edilmiştir.

Sokrates ve birkaç kişi daha bu tür tehditleri dikkate almayabilirdi. Fakat, çoğu düşünürün suskunluğu kahramanca olmasa da, o ortamda pek de şaşırtıcı değildi.

Gerçek ve Ahlaki Kimlik

Hukuki bir hedef olarak nesnel gerçeğin terk edilmesi, hayatları "itiraflarıyla" yıkılanlar açısından bir felaketti. Biyolojide nesnel gerçeğin terk edilmesi, hasat açısından bir felaketti. Ancak her biri hayati açıdan çok pahalıya mal olan bu sonuçlar, felaketin tamamı değildi.

Gerçeğe olan bağlılığın terk edilmesinin ahlaki kimlik üzerinde feci sonuçları vardır. Dönüm noktası, başkalarına söylediğiniz şeyler konusundaki kayıtsızlığın kendinize söylediğiniz şeyler hakkındaki kayıtsızlığa kaydığı noktadır.

İlk aşamada, gerçeğin terk edilmesi yüzeyseldir. Başka insanlara söylenenler, bunların gerçekliğinden büyük ölçüde bağımsız olarak belirlenir: propagandanın gerektirdikleri doğrultusunda veya bazı diğer neticeci hesaplamalarla. Yalan, stratejiktir: Gerçeğin ne olduğuna dair kişisel bir bilinç, hala mevcuttur.

Bu stratejik aşama, şu eski deyişte sözü edilen sorunu barındırır: "İlk kez yalana başvuranlar nasıl da karmaşık bir ağ örerler." Gerçekler iç içe örülmüştür. Birinin kumaşından biraz yırttınız mı kenarlarda püsküller oluşur ve yırtığı bir yalanla yamamak,

ancak yırtığın etrafındaki gerçeklerle de oynanırsa tutabilir. Durumu iyileştirme çabaları daha karmaşık bir dokuma gerektirir ve gerçekle yalan arasındaki hemen göze çarpan biçimsiz sınır daha da uzar.

Özel hayatlarında yalancıların sorunlarla başa çıkmak için sınırlı kaynakları vardır. Kaçamak cevaplar verirler. Bazı insanların karşılaşmalarını engellemeye çalışırlar. O anda buldukları açıklamalar yaparlar. Özel hayatta yalan söylemek, bu stratejilerin güvenli olmaması nedeniyle kısmen sınırlıdır. İktidarı ve gücü elinde tutanların kapsamları ise daha geniştir: Demokrasilerde bile propagandayı kullanırlar ve bilgileri halktan saklamak için "ulusal güvenliği" ileri sürebilirler. Otoriter bir toplumda küçük yalanları çok daha büyük yalanlarla karıştırmak için gerekli güç mevcuttur. Bu, mali bir krizden kurtulmak için para basmaya benzer. Çabucak yakalanmak istemeyen yetkililer için kısa vadeli bir kazanç söz konusu olur. Ama bu propaganda enflasyonunun uzun vadedeki bedeli, resmi inanç sisteminin gerçeklikten iyice kopması ve daha fazla zorlama ve yalan olmadan desteklenmesinin zorlaşmasıdır.

Paradoksal olarak, ahlaki kimlik konusundaki endişeler, kendi yalanlarından rahatsız olanları bunlara inanmaya sevk eder. Stalin'in Molotov'a yazdığı mektuplar, birçok insanın idamına neden olduğu "komplo" teorilerine gerçekten inandığı izlenimini verir. Belki bu yalnızca onun paranoyasından kaynaklanmıyordu; ahlaki kimlik duygusundan arta kalan tortular, onu bu sahte suçlamalar konusunda kendini kandırmaya teşvik etmiş olabilir.

Başkalarının bilinçli olarak kandırılmasının yarattığı gerginlik, kendini kandırmaya ve inkara yol açabilir. Bundan sonra yalancı, o çok hayati sınırı aşarak gerçeğin terk edilmesinin ikinci aşamasına geçer. Kanıtlar yalnızca başka insanları inandırmak için çarpıtılmaz, aynı zamanda İngiliz Komünist Partisi'nin Hitler-Stalin paktı üzerindeki tartışmasında olduğu gibi, kişinin kendi inanç sistemindeki zayıf noktaları kapatacak biçimde savunmacı bir tutumla yorumlanır. Palme Dutt'ın gayet bilinçli olan yönlendirici yaklaşımı ("Bunun aksi bir çizgide olunması gerektiği kesinle-

şince, hemen vazgeçti ve şimdi de bu karşıt görüşe liderlik ediyor.") Ted Bramley'nin Stalin'in Polonya ve müttefiklerinin tehdidi altında olduğunu hissetmesine inanma çabalarına ("Bir açıklama bulmaya çalışırken, bunun ancak bu kapıya çıktığı sonucuna varabildim.") dönüşünce, sınır aşılmış olur.

Herkesin inançları, dünyaya en azından kabaca uyar. Gerçeği hedefleyenler bile eksik ve kısmen yanlış bilgilere sahip olabilirler. Önyargıdan kaçmak zordur. Herkesin algısal ve entelektüel sınırları vardır (Bunlar, nesnel gerçeğe ilişkin şüpheciliği desteklerken aşırı derecede abartılan, herkesçe malum gerçeklerdir).

Düşünme biçimleri gerçek tarafından yönlendirilmeyenler daha da kötü bir durumdadırlar. Kanıtların yorumlarını kendi tatminleri için işlerine geldiğince çarpıtarak, inançları ve dünya arasında bir boşluk daha yaratırlar. Bu boşluk büyüdükçe, açıklanması gerekenler çoğalır. Bir düzeyde, insanlar gerçeği gölgelemek pahasına inanç sistemlerini koruduklarının farkına varırlar. Bu bedel, inançlara biraz daha yatırım yapmaktır ve bir dahaki sefere yine bazı şeylerin açıklanması gerektiğinde, onlardan vazgeçmeyi zorlaştırır.

Kendini kandırma, kendi kendini sürdüren bir döngüye dönüşebilir. "Eğer o zamanlarda yaşamadıysanız, daha önce Moskova mahkemeleri konusunda yaptığımız gibi, Enternasyonal'in ve Sovyetler Birliği'nin görüşünün doğru olduğu yönünde kendimizi ikna etmek için ne gibi baskılar altında olduğumuzu anlayamazsınız," derken J.R. Campbell'ın aklındaki tek şey dış baskılar olmayabilirdi.

Ahlaki kimlik duygusu, zulmü desteklemeyi engelleyebilir: "Ben, toplu katliamı destekleyecek biri değilim." Bu sınırlama, toplu katliam ile kişinin zihnindeki kendi imajı arasındaki uyuşmazlığa bağlıdır. Fakat kendini kandırma döngüsü, buna mani olur. Toplu katliam yeterli bir şekilde yeniden yorumlandığında, insanlar bunu hiçbir şekilde zayıflamamış bir ahlaki kimlik duygusu ile destekleyebilirler.

Gerçek ve ahlaki kimlik birbirlerine bağlıdır. Kendini kandırma, kendinden beslendiğinden, insanın ahlaki kimlik duygusuna ilişkin inançlarının sistematik olarak yanlışa kaymasını durduracak şeyler giderek azalır. Böyle aldatıcı bir sistemin büyümesi, kişisel bir ahlaki felakettir. Aynı zamanda siyasi bir felaket de olabilir.

Gerçek ve ahlaki kimlik arasındaki bağ, diğer yönde de işleyebilir. Ahlaki kimlik, insanları gerçekten vazgeçmemeye sevk edebilir. İnançlı bir Komünist olan Milovan Djilas, Stalin'in aslında nasıl olduğunu sıkı sıkıya incelemiş ve daha sonra Stalin ve sistem hakkında açıkça konuşmuş ve yazmıştır: "Adımlarım karmaşık ve kararsız olsa da, o yoldan ben de yürümek zorunda kaldım. Aksi halde, kendi gözümde bir erkek olarak varolamazdım. Zira, bir şeyi kesin olarak biliyorsam ve onun gerçekliğinden eminsem, onu nasıl inkar edebilirim, nasıl en yakın arkadaşlarımdan, dünyadan ve kendimden saklayabilirim?"[13]

30. BÖLÜM

Mao'nun Ütopyacı Projesi

> Kültür Devriminin – yüz binlerce insanı delirmeye, intihara ve ölüme sürükleyen o ezici baskı – en büyük dehşeti , bütün halkla birlikte oluşturuldu. Çok küçük çocuklar da dahil olmak üzere, hemen hemen herkes, vahşi ihbar toplantılarına katıldılar. Birçoğu kurbanların dövülmesine el verdi.
>
> Jung Chang, *Yaban Kuğuları: Çin'de Üç Kız Kardeş*

> Mao'nun Çini ve sonrası kadar umut, acı ve kötülük zengini bir insan gösterisinde, yalnızca yirminci yüzyıl komünizminin öyküsünü değil, çok önemli bir ölçüde insanlığın bütünü için geçerli olan veya olabilecek çok şeyi görmem bir tesadüf değildir.
>
> Jiwei Ci, *Dialectic of the Chinese Revolution*

Stalin'in gerçek mirasçıları, ondan sonra gelen Sovyet Liderleri değildi. Onların Sovyetler Birliği'ni ayakta tutmaktan başka büyük bir siyasi amaçları yoktu. Toplumu yeniden biçimlendirmeyi amaçlayan büyük Stalinist projeler için, Çin'de Mao Zedong'a ve Kamboçya'da Pol Pot'a bakmalıdır. Stalinizmin hangi özellikleri kesinlikle Ruslara veya Sovyetlere özgüydü? Hangileri bu çapta herhangi bir toplumsal mühendisliğin olası sonuçlarıydı? Sovyet, Çin ve Kamboçya deneyimlerinin karşılaştırılması, bazı ipuçları verir.

1949'da Mao Pekin'deki Tanrısal Huzur Kapısı'na çıkıp Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan ettiği zaman, birçok Çinli büyük bir iyimserlik dalgasına kapılmıştı. 1930'lardan beri ülkede iç savaş vardı ve yalnızca korkunç ölçüde kanlı Japon işgaline karşı ortak bir direniş gösterilerek iç savaşa ara verilmişti. Halk, bu vesileyle Çin'in birleşmesini ve barışın gelmesini umuyordu.

Birçokları, planlı bir sosyalist ekonominin yoksulluğu ortadan kaldıracağını düşünüyordu. Mao ve arkadaşlarına geniş biçimde güveniliyordu. Uzun Yürüyüş diye adlandırılan 1930'ların ortasındaki geri çekilme sırasında, Komünist ordu ve ordu liderleri ürkütücü engellerin önünde büyük güç göstermişler ve yolları üzerindeki insanları sömürmeyi reddetmişlerdi. Şimdi Komünistler iktidardaydı, sağlık ve eğitim standartlarını yükseltmek üzere yola çıkmışlardı. Çocuk yaşta yapılan evliliklere ve kadınların ayaklarının bağlanmasına son vererek kadınların statüsünü iyileştirmişlerdi. Yeni hükümeti kararlı ve idealist bir hükümet olarak görmek için nedenler vardı.

Ancak Mao iktidarının ilk yirmi yılında, Çin yüzyılın insan eliyle yaratılan büyük felaketlerinden ikisini yaşadı: İleriye Doğru Büyük Sıçrama ve Kültür Devrimi.

İleriye Doğru Büyük Sıçrama, daha büyük miktarlarda çelik ve gıda üretimi için herkesi görevlendiren hırslı bir plandı. Toplu açlığa neden oldu. Açlık, Çin'de bilinen bir şeydi. İç savaş ve yerel diktatörler arasındaki rekabet, milyonlarca silahlı adamın ülkeyi bir uçtan bir uca kat etmesi ve köylülerin ürünlerine el koyması sonucunu doğurmuştu. Ama İleriye Doğru Büyük Sıçramanın sebebiyet verdiği kıtlık, çok daha büyük ölçekliydi. 1958 ve 1962 arasında 20-30 milyon insanı öldürdü.

Kültür Devrimi, Mao'nun iktidarı elinde tutup muhaliflerini yenilgiye uğratma çabasıydı, fakat aynı zamanda sıradan insanların devrimci ruhlarını da yeniden canlandırmak amaçlanmıştı. Devrim, 1966'dan sonraki birkaç yıl boyunca bir fanatizm ve korku ortamı yarattı; daha önce hiç eşi görülmemiş bir baskı vardı. Çin halkının çoğu ya cezalandırıcılar ya kurbanlar ya da her ikisi olarak, bu mezalimin içinde yer aldılar.

1949'un ümitlerinin ardından bu felaketler neden bu kadar çabuk gelmişti?

İleriye Doğru Büyük Sıçrama ve Kıtlık

1957'de Mao, çelik üretiminde on beş yıl içinde Sovyetler Birliği'nin Amerika'yı, Çin'in de Britanya'yı yakalayacağını söylemişti. Her iki iddianın da pek dayanağı yoktu, ancak Mao'nun, bazen "gönüllülük" diye adlandırdığı bir görüşü vardı: Sayıları çok fazla olan sıradan insanların bir araya geldikleri zaman yapabilecekleri şeylere büyük inancı vardı.

Her aile, evlerinin arka bahçesine bir çelik fırını yaparak bir yıl içinde çelik üretimini bir kat arttırmaya teşvik edildi. Zhisui Li, Mao'nun hem doktoru hem de siyasi çevresinin bir üyesiydi. Mao ile beraber bu uydurma fırınlardan birine yaptığı ilk ziyareti şöyle anlatır: "Fırın alev alev yanıyordu ve içinde çelikten yapılma her türlü ev eşyası mevcuttu – tencereler, tavalar, kapı tokmakları ve kürekler – bunlar, Zeng'in Mao'yu çelik olduğuna temin ettiği şeyi üretmek için eritiliyordu." Dr. Li, çeliğin kalitesinin iyi olup olduğunu bilmiyordu, fakat "çelik üretmek için çelik eritmeye, bıçak yapmak için bıçak harcamaya" şaşırmıştı.[1]

Eritilen çeliğin büyük bölümü kullanıma uygun değildi ve hasadı kaldırmak için gerekli olan birçok kişi, çelik projelerine yönlendirildiğinden, zaten ciddi olan yiyecek krizi daha da kötüleşti.

İleriye Doğru Büyük Sıçramanın diğer ayağı, tahıl üretimini arttırmaya yönelik, yine fazlasıyla hırslı bir programdı. Köylülere, kooperatifler kurdurulmuştu. Hayvanlar, ortak mal haline getirilmişti, fakat bu da köylülerin onları ihmal etmelerine veya ölesiye çalıştırmalarına sebep oldu. Mao, kooperatiflerin 50.000 kişilik büyük komünlere dönüştürülmesi halinde köylülerin enerjilerinin ortaya çıkacağını düşünmüştü. 1958'de bu yapıldı ve toprakta özel mülkiyet hakkı kaldırıldı. Mao, bilimin ve ortaya çıkarılan enerjinin birleşmesinin çok bereketli hasatlarla sonuçlanmasını bekliyordu.

Mao'nun "bilim" anlayışı, Sovyetlerin katı tutumunun ağır etkisi altındaydı. Tüm Çin biyolojisi ve tarımı Lysenko'nun çalışmalarını temel almıştı ve Batıda eğitim gören biyologlar da Darwinci görüşlerini reddetmek zorunda bırakılmışlardı. İleriye Doğru Büyük Sıçramanın tarım planlarını bizzat Mao yapmış ve kendi görüşlerinden bazılarına öncelik vermişti. Toprağı derin sürme ve tohumları birbirine çok yakın ekme taraftarıydı (Mao, yakın ekime olan inancını şöyle açıklamıştır: "Yanlarında arkadaş olunca daha kolay büyürler, beraber büyürken daha rahat olurlar.")[2]

Propaganda, buğday üretiminde Çin'in Amerika'yı geçtiği iddiasındaydı. Yakın ekimin zaferini göstermek için hazırlanan bir afişte, bir grup çocuk ağırlıklarını kaldıracak kadar sık ekilmiş ürünlerin üstünde ayakta duruyorlardı. (Aslında gizlenmiş bir bankın üzerindeydiler.)[3] Çelik projesinde olduğu gibi, Mao'nun hasat planlarının da bir temeli yoktu. Mao'nun politikalarının Çin'in gıda maddesi ile dolup taşmasını sağladığı yönündeki iyimser görüşü, 1958-1961 arasında Çin'in tahıl ihracatını ikiye katladı. 1960'da, Pekin'e yakın köylerde bile birçok köylü ölmekteydi ve hayatta kalanlar da ekin ekmek veya hasat yapmak için çok güçsüzdüler. Devlet silolarında herkese yetecek kadar tahıl olduğu halde, Henan'da insanlar açlıktan ölüyorlardı. Ölen aile üyelerinin etlerini yemek, normal karşılanır olmuştu. Buna rağmen, yetkililerin bereketli hasat inançları, siloları kilitli tuttu.

Mao, kendine karşı gelinmesine alışık değildi. Onu kızdırmaktan korkan üst düzey yetkililer, ona güzel sonuçlar sunabilmek için astlarını sıkıştırdılar. Onlar da isteneni rapor edip üretim hakkında tamamen hayali iddialara yer verdiler. Mao, hasadı kontrol etmek için bir tren yolculuğuna çıktı. Dr. Li de onunla beraberdi:

> Tren yolu boyunca manzara inanılmazdı. Hasat zamanı geliyordu ve mahsul zengindi. Tarlalar çalışmakta olan köylülerle doluydu . . . Komün yemek salonlarında "iyi haberler verme istasyonları" kurulmaktaydı ve her istasyon en yüksek, en abartılı rakamları

bildirmek için yakındaki toplulukla ve komünle rekabet içindeydi – kızıl bayraklar dalgalanıyor, gonglar ve davullar çalınıyordu.

Fakat bir akşam Dr. Li'ye gerçekler anlatıldı. Mao için hazırlanmış bir opera seyrediyorlardı: Tren yolunun her iki tarafında dar bir arazi üstünde fırınlar yapılmıştı. Müthiş bir ürün bolluğu izlenimi yaratmak için Hubei'deki köylülere uzak tarlalardan söktükleri pirinç saplarını, Mao'nun geçeceği yol üstündeki tarlalara dikmeleri emredilmişti. "Pirinç bitkileri birbirlerine o kadar yakın dikilmişti ki havasızlıktan çürümelerini engellemek için tarlaların etrafına elektrikli vantilatörler yerleştirilmişti."[4]

Korku, Gerçek ve İmparatorluk Sarayı

Pekin'deki Tien'anmın Meydanı, Mao tarafından gösterilerin düzenleneceği devasa bir alan olarak yaratılmıştı. Moskova'daki Kızıl Meydan'ı gölgede bırakması amaçlanmıştı. Batı kenarında Stalinist mimariyle inşa edilmiş büyük parlamento binası yer alır. Doğu kenarında ise, Çin Devrimi'nin sürekli olarak sergilendiği Stalinist tarzdaki diğer bir bina vardır. Kuzey kenarındaki mimari ise farklıdır: İmparatorluk günlerinde sıradan halkın girmesine izin verilmeyen Yasak Kent'e açılan Tanrısal Huzur Kapısı.

Bu sembolizm kasıtlı olmalıydı. Halk Cumhuriyetinin ilanı bu kapının üstünden yapılmıştı. Bir zamanlar yasak olan kentin hemen yanında artık binlerce insanın toplanabileceği büyüklükte yeni açık meydan ve diğer bir yanında da "Büyük Halk Meclisi"nin içine kurulan parlamento bulunuyordu. Hükümet artık insanlardan ayrı değil, onlara aitti.

Fakat her şey niyet edildiği gibi olmadı. Tien'anmın Meydanı'nın kuzeybatı köşesinden Yasak Kent'in batısına doğru Zhongnanhai'nin parkları ve gölleri yer alır. 1949'dan bu yana Zhongnanhai, Halk Cumhuriyeti'nin siyasi liderlerine ev sahipliği yapmıştır. Etrafı duvarlarla çevrili ve askerlerce korunan bu bölge, en az kendinden önceki kadar yasak bir şehirdi.

İçerde Mao, yüzme havuzunun yanında veya kendisi için özel olarak yaptırılan büyük yatağında bir imparator hayatı yaşadı. Okuma alışkanlığını burada da sürdürdü; çoğunluğu Çin imparatorları hakkında olan ve sürekli yenileri getirilen kitaplar okuyordu. Ayrıca seks hayatını da sürdürdü; kendisine sürekli olarak genç kadınlar temin ediliyordu ve onun da kendini beğenmişlik içinde, büyük bir lider olduğu kadar, büyük bir düşünür ve şair olarak da pohpohlanmaya ihtiyacı vardı. Arkasında bırakacağı efsane ile yakından ilgileniyordu. Yakın çevresinden bazılarının konuşmalarını kaydettiğini fark edince duyduğu öfkenin bir kısmı, bunun ölümünden sonra aleyhine kullanılabileceğini düşündüğü "kara" kayıt olması ihtimalinden kaynaklanmıştı; Kruşçev'in açıklamalarıyla Stalin'in adına gölge düşürmesinin bir benzerini yaşamak istemiyordu.

Stalin gibi, Mao da yalnızdı ve insanlarla konuşmaya hasretti. Diğer liderlerle samimi değildi ve hiç arkadaşı yoktu. Genç ve eğitimsiz korumalarıyla, çoğu zaman kız arkadaşları hakkında konuşuyordu, fakat o felsefe ve Çin tarihi hakkında konuşmak istiyordu. Dr. Li'yi bu konularda kitaplar okuması için teşvik etti ve geceleri onunla uzun konuşmalar yaptı. Yine Stalin gibi Mao da, Sokrates'in çok iyi anlayacağı nedenlerden ötürü, aşırı şüpheciydi. Tüm yiyecekleri, zehir testinden geçirilip başkalarına tattırılırdı. Sichuan'ı ziyaret ettiğinde, onun için inşa edilmiş olan yüzme havuzuna zehirli olduğu korkusuyla girmedi. Bazen oturduğu köşklerin zehirlendiğinden endişe ederek taşınmakta ısrar ederdi.

Mao, sarayını yönetmekte çok becerikliydi. Tüm görevliler onunla diğerleri hakkında konuşmak ve birbirleri ile yaptıkları konuşmaları ona tekrarlamak zorundaydılar. Eğer bunu yapmazlarsa bir çalışma projesinde "yeniden eğitilmeye" gönderilmekle tehdit ediliyorlardı. Birbirleri hakkında Mao'ya verdikleri bilgiler, geri dönüp onların yönlendirilmesi veya tehdit edilmesi için kullanılabiliyordu.

Mao'ya duymak istemediği bir şeyi söylemek çok zordu. Onunla aynı fikri paylaşmamak, Mao'yu öfkelendirebilirdi.

Yangtze'de yüzmek istediği zaman, nehirdeki akıntılar ve anaforlar nedeniyle danışmanları onu bunun çok tehlikeli olduğu konusunda uyarmak zorunda kalmışlardı. Onlara küfretti ve tam aksini söyletinceye kadar zorbaca davrandı. Mao herhangi bir olay olmadan yüzünce, imkansız görüneni yapma konusundaki inancı da pekişmiş oldu: "Eğer ciddiye alırsanız, yapamayacağınız hiçbir şey yoktur. Size bildik gelmeyen bir şeyle karşılaştığınızda, ona hemen karşı çıkmayın . . . Yoldaş Wang Renzhong, önce benim yüzmeme karşı çıktı, fakat sonra fikrini değiştirdi ve yüzme için ciddi hazırlıklar yaptı. İşte doğru tutum budur."[5]

Mao, açlıkla ilgili raporları duymak istemiyor, bu haberlerin tahılını vermek istemeyen zengin köylülerce yayıldığını düşünüyordu. Buna tepkisi, "tahıl saklamaya" karşı bir kampanya oldu ve bu hareket de kapsamlı bir takibi ve birçok intiharı beraberinde getirdi. Kendilerinde tahıl olmadığını söyleyenlerin bir kısmı dövüldü ve işkence gördü. Bazıları, donarak ölmeleri için çırılçıplak soyulup karların içine bırakıldılar. Bazıları, canlı canlı gömüldü. 1959 hasadı, bir yıl öncesinden en az 30 milyon ton daha azdı, fakat resmi makamlar büyük artışlar rapor etmeyi daha akıllıca buldular.

Savunma Bakanı Peng Dehuai, taşradan açlık tehlikesi olduğuna dair raporlar gönderdi. 1959'da Lushan'daki bir liderler toplantısında Peng, Mao'nun kıtlığı inkar etmesine karşı konuştu. Bunun ardından Mao'ya son derece kibar bir üslupla bir mektup yazdı. Daha sonraki bir toplantıda Mao, Peng'in eleştirilerini göz ardı etti. İki adam öfke ile karşı karşıya geldiler. Peng, Mao'nun Stalin'e benzediğini, insanları imkansız üretim hedeflerine kurban ettiğini söyledi. Peng, "Parti karşıtı bir unsur" ve "sağcı bir fırsatçı" olmakla suçlandı. Bir özeleştiri yazmaya mecbur edildi ve ev hapsine alındı. (Kültür Devrimi sırasında işkence görüp öldürülecekti.)

Mao'nun politikalarının doğru geri bildirimlere ihtiyacı vardı, fakat pek çok insan bu geri bildirimi sunamayacak kadar çok korkuyordu.

Kültür Devrimi

İleriye Doğru Büyük Sıçrama, Mao'nun itibarına zarar vermişti. Kendisi, devrimin teorisyeni olmaya karar verdi ve Liu Shaoqi'yi devlet başkanı yaptı.

Yeni rejim, kolektifleştirme politikasını gevşetti. Tek tip Mao kıyafetleri yerine, insanların farklı kıyafetler giymelerine izin verdi. Daha fazla sanatsal ve entelektüel özgürlük sağlandı. Batılı fikirler, yeniden üniversitelerde tartışılmaya başlanmıştı. Kıtlık konusundaki sorumluluk incelenmeye başlanmıştı.

Karısı Jian Qing ve az sayıdaki yakını tarafından tutkulu bir şekilde teşvik edilen Mao, mücadelesine devam etti. Savunma Bakanı Lin Biao, silahlı kuvvetlerdeki herkese *Başkan Mao'dan Alıntılar* adında küçük kırmızı bir kitap dağıttı. Mao, bütün okul çocuklarının kitabı ders olarak okumalarını emretti. Liu Shaoqi'nin göreceli çoğulculuğu, Başkan Mao'nun filizlenmekte olan kültü tarafından tehdit edilmeye başlanmıştı.

Mao, liderliği ve Partiyi temizlemeye niyetliydi. 1966'da geniş kitlelere ulaştırılan "Karargahı Bombalayın – Benim Büyük Karakter Portrem" başlıklı bir makalede Liu Shaoqi'yi eleştirdi. Pekin Üniversitesi'nde öğrencilerin yetkilileri eleştirmesini destekledi. Birçok üniversitede ve okulda, Kızıl Muhafızlar'ın Maocu öğrenci grupları öğretmenlerini ve Parti yetkililerini suçlamaya başlamışlardı. Mao, onların üniformalarını giyerek, Tien'anmın Meydanı'ndaki büyük Kızıl Muhafızlar gösterilerine başkanlık yaptı.

Kültür Devrimini kışkırtırken, Mao'nun amacı, kısmen liderlikteki rakiplerini yenmekti, fakat aynı zamanda yetkililerin eğitimsizler ve köylülerle bağlarının kopma tehlikesi olduğuna inanıyordu. (Kıtlık esnasında nasıl davrandığı düşünülürse, bunun çok belirgin ironileri vardır.) Çalıştırma yoluyla yeniden eğitim, kısmen insanları itaat etmeye zorlayan bir tehditti, fakat aynı zamanda köylülerden bir şeyler öğrenmeye ilişkin gerçek inançla da bağlantılıydı.

Mao'nun dinmek bilmez bir enerjisi vardı ve kemikleşmeden ve fosilleşmeden hakikaten hiç hoşlanmazdı. Dr. Li'den, Kültür Devrimi'nin Pekin'de nasıl gittiğini incelemesini istediği zaman, "Sanırım bu sefer bin kişi ölecek. Her şey tersine dönüyor . . . Büyük karışıklıkları severim," demişti.[6] Mao, özellikle gençlerin enerjisine inanırdı: "Gençler ve eğitimsizler her zaman yeni fikirleri geliştiren, yeni okullar kuran, yeni dinleri tanıtanlar olmuştur. Gençler, yeni durumları kavramaya, değişiklikleri başlatmaya muktedirdir ve yaşlı bunakları mücadeleye çağıracak kadar da cesurlardır."[7] Kızıl Muhafızların devasa gösterilerinde Mao, gençleri varolan toplumu yok edip yeniden başlamaya teşvik ediyordu.

Kültür Devrimi, bazen direnişle karşılaşıyordu. Şanghay'daki Kızıl Muhafızlar, *Kurtuluş* gazetesinin kendi *Kızıl Muhafızlar Savaş Haberleri*'ni de yayınlamasını istediler. Bu reddedilince, gazeteyi işgal edip bir hafta süreyle kapadılar. Binanın dışında bir milyondan fazla insan, bu işgali protesto etti. Kızıl Muhafızlar, ancak işçi örgütlerinden yardım isteyerek gazetenin kendi bültenlerini ek olarak yayınlamasını sağladılar.[8] Ancak Kızıl Muhafızlar, nadiren etkili muhalefetlerle karşılaşmışlardır.

Kızıl Muhafızlar, geleneksel Çin kültürüne saldırıyorlardı. "Konfüçyüs ve ortaklarının" etkisi yok edilmeliydi. Çin'deki tapınakların çoğunu yıktılar. İnsanların evlerindeki kitaplar ve sanat eserleri yok edildi. Kütüphaneler yıkıldı, kitaplar yakıldı.

Eski topluma saldırmak, tapınakların ve kitapların yanında insanlara da saldırmak demekti. Genç Kızıl Muhafızlar, kendilerine büyük zulümler yapma yetkisi verildiğine inanıyorlardı. On beş yaşındaki Zhai Zhenhua, kendileri de Kızıl Muhafız olan sekiz kızla beraber gayrimenkul sahibi olan ve Mao'yu hiç sevmediğini söyleyen, kırklı yaşlarının sonlarındaki Xiuying isimli kadının evine gitmişti. Evi aradılar, ancak hiçbir suç unsuru bulamadılar ve Xiuying onlarla konuşmayı reddetti.

Zhai Zhenhua, diğer kızlara kadını dövmelerini emretti. "Ona kemerleriyle vurmaya başlar başlamaz yere çöktü ve sırtını duvara dayayarak, sonrasında hemen hemen hiç kımıldamadı. Gözle-

rini hiç yukarı kaldırmadı. Ayrılmadan önce, karargaha vermek üzere eşyalarından bazılarını rasgele seçerek aldık." Ertesi günü, Kızıl Muhafızlar'a mensup başka bir kız, laf arasında Xiuying'in öldüğünü söyledi. Birkaç gün sonra, Zhai Zhenhua bir baskına daha katıldı. Kurbanları bir çiftti, gözleri kapanmış ve çok fena dövülmüşlerdi. Kadının yüzünde hala teslim olmamış gibi bir ifade vardı ve Zhai Zhenhua, onu acımasızca dövdü. Kadın bilincini kaybedince, Zhai onun da ölmüş olacağından endişe etti, fakat üstüne dökülen bir kova suyla biraz daha dövme imkanı bulunca, rahatladı.[9]

Bütün bunlar Mao tarafından destekleniyordu. Kızıl Muhafızlar'a gönderdiği bir mektupta şunları yazmıştı:

> Kızıl Muhafızların eylemleri, işçilerin, köylülerin, devrimci aydınların ve devrimci partilerin, mülk sahipleri, kapitalistler, emperyalistler, revizyonistler ve onların uşakları tarafından sömürülmeleri ve baskı altına alınmaları karşısında duydukları öfkeyi ifade etmektedir. Bu, gericilere yönelik her türlü başkaldırıyı haklı kılmaktadır. Kesin bir şekilde arkanızdayım.[10]

"Karargahı bombalamak," Mao'nun halefi, Devlet Başkanı Liu Shaoqi için kişisel felaket demekti. Evinden sürüklenerek çıkarıldı ve karısı da gülünç bir kapitalist taklidi olarak giydirilip aşağılandı. Sözde onunla "mücadele edilmişti." Dr. Li, onu gömleği yırtılmış, saçlarından tutulmuş sağa sola çekiştirilirken gördü; kafası yere doğru bastırılıyor, yüzü tokatlanıyor, tekmeler atılıyordu: "Seyretmeye dayanamadım. Liu Shaoqi o zaman zaten yaşlı bir adamdı, hemen hemen yetmiş yaşındaydı ve bizim devlet başkanımızdı."[11] Daha sonra "Büyük Halk Meclisi'nde 10.000 öğrencinin önünde özeleştiri yapmaya zorlandı. Stalin gibi, Mao da bunları bir perde arkasından dinledi. Ancak daha sonra sahneye geldi ve bir aşağı, bir yukarı yürüyerek, gök gürültüsü gibi uğuldayan tezahürata el sallayarak cevap verdi. Liu Shaoqi'ye hiç bakmıyordu. Gözden düşme ifadesi gayet açıktı.

Liu Shaoqi, şeker hastasıydı. Şimdi de verem olmuştu, fakat kendisine ilaç verilmedi. Mao'nun karısının emri ile hayatta tutuldu; böylece 1969'daki Dokuzuncu Parti Kongresi'nin "yaşayan bir hedefi" olacaktı. Kongrede bir hain ve düşman ajanı olmakla suçlandı. Ondan sonra ıstırap içinde ölmesine izin verildi.

Diğer liderlere de saldırıldı. Valiler ve belediye başkanları hakaretlere uğradılar. Hedefleri, "sınıf düşmanlarıydı." Mülk sahibi veya "zengin köylülerin" çocukları olmak, hiçbir şeyin silemeyeceği kalıtsal bir damgaydı. Kullanılan bir slogan "Ejderhalar ejderha, anka kuşları anka kuşu; fareler fare doğurur" şeklindeydi.[12]

Herhangi bir yetkiye sahip herkese düşmanca davranılıyordu: Özellikle öğretmenler ayıklanıyordu. 1970'de on üç yaşındaki Anchee Min, kendi okulunun Küçük Kızıl Muhafızlarının başıydı. Özellikle bir öğretmen (adının anlamı "Hazan Yaprağı"ydı) onu teşvik etmiş ve şefkat göstermişti. Anchee Min'e, Hazan Yaprağını Amerikan casusluğuyla suçlaması söylendi. Anchee Min bu suçlamayı inanılmaz bulunca, ona Hazan Yaprağı'nın kuzu postuna bürünmüş bir kurt olduğu ve hiç kan izi bırakmadan öldürdüğü söylendi. Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim görmüştü ve çocukların beyinlerini zehirliyordu.

Hazan Yaprağı, 2000 kişinin önünde yerlerde sürüklendi. Elleri arkasından bağlanmış, boynuna casus olduğu yazılı bir levha asılmıştı. Mao'nun portresi önünde eğilerek, ondan af diletildi.

Gözyaşları içinde casus olduğunu itiraf etmeyi reddedince, Anchee Min onu suçlaması için getirildi. Hazan Yaprağı, Anchee Min'e baktı ve ona dürüst olmasını söyleyerek hakikaten kendinin düşman olduğunu düşünüp düşünmediğini sordu. Anchee Min, onun gözlerinin içine bakmayı korkunç bulmuştu:

> Onlar bana matematiğin büyüsünü açıklarken bakmışlardı . . . Ben abaküsle sayma yarışmasında birinci olduğumda, bana sevinçle bakmışlardı; ben hastayken bana sempati ve sevgi ile bakmışlardı. Bütün bunların asıl değerinin ne olduğunu, onu o gün, o toplantıda sonsuza kadar kaybedinceye dek anlamamıştım.

Anchee Min, neredeyse öğretmenini suçlayamayacaktı. Ama Parti Sekreteri, ona Mao'nun çok güzel bir yılana karşı merhametli davranmanın yanlışlığı hakkında yazdığı bir öyküyü hatırlattı. Avaz avaz sloganlarla cesaretlendirildi. Mao'nun düşmanlarına karşı merhametsiz olmanın görevi olduğunu hatırladı. İçi kan ağlayarak suçlamaları sıraladı: "Evet, evet, evet, senin beni zehirlediğine inanıyorum; ve senin düşman olduğuna inanıyorum! Pis numaraların artık benim üzerimde etkili olamayacak! Bir daha bunları benim üzerimde tekrarlamaya cüret edersen, seni susturacağım! Dudaklarını iğneyle dikeceğim!"[13]

Katılık

Bazı insanlar tüm bu zalimlikten irkilmişlerdi. Yaşlı bir çiftin evini talan eden bir grup genç, çok kıymetli Fransız bardaklarıyla dolu kutular buldular. İhtiyar adam bardakları kırmamaları için onlara yalvarınca, gruptan biri ağzına sopayla vurdu ve onu kanlar içinde dişlerini tükürür halde bıraktı. Öğrenciler, bütün bardakları kırdılar ve yaşlı çifti dizlerinin üzerinde ağlar halde bırakarak evi terk ettiler. Gruptaki öğrencilerden biri, bir daha bu saldırılara katılmadı: "Kalbimin derinliklerinde, bu türlü şeyleri yapmaya devam edemeyeceğimi biliyordum. Belki de yufka yürekliydim. Başka insanları acı çekerken, kan akıtırken veya ağlarken görmeye dayanamıyordum. Devrimin bu savunmasız "hedeflerine" bakmak, bana çok zor geliyordu.[14]

Bu tür tepkiler bastırıldı ve insanlar otomatik sempati tepkilerini dindirmeyi öğrendiler.

Dr. Li, hangi sınıftan geldiğine bakmaksızın herkesi tedavi ederdi. Mao, ona "Biz hümanistliğe toptan karşı çıkmıyoruz. Biz yalnızca hümanistliğin düşmanlara gösterilmesine karşıyız," demişti.[15] Sempatiye gelince, bu zaten Mao'da olmayan bir şeydi. Dr. Li, onun için "İnsani duygulardan, sevgiden, arkadaşlıktan ve sıcaklıktan tamamen yoksundu," demiştir. Doktor, Mao'nun yanında oturduğu bir gösteride bir çocuk akrobatın kayarak çok kötü yaralandığını anlatır. Çocuğun annesi çok üzülmüş ve izle-

yiciler de donup kalmıştı. Mao, çocuğa ne olduğunu sormadan, gülmeye ve konuşmaya devam etmişti.[16]

Mao, yumuşaklığı hiç sevmezdi. Bir gösteride, bir Kızıl Muhafıza adının ne olduğunu sormuştu. Kız adının "nazik" anlamına gelen "Bin-bin" olduğunu söyleyince, onaylamayan bir şekilde, "Katı ol" dedi. On yedi yaşındaki bir delikanlı, yere çökmüş kanlar içindeki bir kadını döverken, kendisine yöneltilen eleştirilere Mao'dan alıntı yaparak cevap vermişti: "Düşmana merhamet, halka zulümdür!"[17]

Onur ve Aşağılama

En hayret verici biçimde kaybolan insani tepki, insanların onuruna saygı duyulmasıydı. Aşağılama, Kültür Devrimi'nin baş aracıydı. İnsanlar sokaklarda, boyunlarına üzerine küçültücü sloganlar yazılmış levhalar asılı halde dolaştırıyorlardı. Kafalarına eşek maskeleri geçiriliyor, saçları gülünç biçimlerde kırpılıyordu.

Eşek maskesi, yine soğuk şakaya başvurulduğunu gösteriyordu. Kültür Devrimi'ni yönetenlerin bazıları, soğuk şakayı uzun süredir uyguluyorlardı. 1946'da Kang Sheng, Gansu ve Shanxi bölgelerinde toprak reformunu inceliyordu. Onun toprak sahiplerine "yumuşak yaklaşılmasına" karşı sergilediği düşmanca tutumu, insanları toprak sahiplerinin başlarını kesme ve onları diri diri gömme konusunda yüreklendirmişti. Bir toprak sahibinin adı "inek" anlamına geliyordu. Kang Sheng'in şakası, adamın burnuna demir bir halka geçirtmek ve oğlunu bu halkaya bağlanan ipin ucundan tutarak babasını sokaklarda gezdirmeye zorlamak olmuştu.[18]

Diğer bir soğuk şaka da insanları zorla palyaçolara çevirmekti. Zhai Zhenhua, bir ressamın evine yapılan bir baskına katılmıştı.

> İçimizden ikisi, birer tabureye çıkarak onun saçlarını kestik. Sabırsızdık ve iyi bir iş yapıp yapmamak umurumuzda değildi; bu yüzden orada burada saç tutamları ve çizikler bırakıyorduk. Kafa derisi iyice ortaya çıkınca, diğer iki Kızıl Muhafız, ressamın kul-

landığı siyah boyaya fırçalarını batırıp kafasını ve yüzünü boyadılar. Bu vakur adamı bir palyaçoya döndürünce tatmin olmuştuk.[19]

Bazıları için bu aşağılanmalar katlanılmazdı. Birçok insan kendini öldürdü. Aşağılanma, kurbanların yakınları için de zalimce bir etkiye sahipti. Jung Chang, anneannesinin sokaklarda eşek maskeleriyle ve boyunlarına asılı levhalarla dolaştırılanlardan biri olan kızına (Jung Chang'ın annesi) bu şekilde eziyet edilmesine verdiği tepkiyi anlatır. Kızı ve diğerleri, dizlerinin üzerine çöktürülüp kendileriyle alay eden çocukların önünde eğilmeye ve başlarını yüksek bir ses çıkartacak kadar sert şekilde kaldırıma vurmaya zorlanmışlardı. Jung Chang'ın anneannesi bunu duyduğunda bayıldı. Kendine gelince, gözlerinden boşalan yaşlar arasında şunu sordu: "Kızım bunu hak etmek için ne yaptı ki?"[20]

Ebeveynlerine yapılanları görmek, çocukların kolay kolay kaldırabilecekleri bir şey değildi: Xiaoyu, annesinin Pekin'deki kalabalık bir spor sahasına kurulmuş bir platform üzerinde aşağılanmasına şahit olmuştu: "Boynunda, ince bir tele asılmış büyük demir bir levha vardı ve üzerinde 'Ben XX'in lanetlenmiş karısıyım' yazıyordu. Telin açık bir şekilde boynunu kestiğini görebiliyordum. Saçları koparıldığından kafasında yer yer kellikler oluşmuştu." Suçunu itiraf etmeyi reddedince, tekmelenmiş ve yere düşmüştü. "İsyancıların lideri, sırtına çıktı ve bağırdı: 'Sen öldün! Sen öldün!" Erkek kardeşim ve ben daha fazla seyretmeye dayanamadık ve oradan koşarak kaçtık."[21]

Bu eziyetlere olan toplu katılımın daha önce eşine hiç rastlanmamıştı. Jung Chang'ın gördüğü gibi, pek çok insanın aklını yitirmesine veya intihar etmesine yol açan bu ezici baskı, neredeyse herkesin katılımı ile uygulanıyordu. Bu konuda, Mao'nun Çini, Stalin'in Sovyetler Birliğinden nitelik bakımından farklıydı. Bunun neden böyle olduğundan emin olmak çok zor. Belki Çin kültürünün gelenekleri, insanları, Ruslara göre kurallara daha fazla uyan ve propagandanın etkisine açık bir halk yapıyordu. Belki de bir günah keçisinin önünde, çirkin toplum psikolojisinin

oynadığı bir roldü bu. Katılımcılar için insanların halkın önünde haysiyetlerini kaybetmelerini görmenin zalim bir cazibesi vardı. Düşünceli ve dürüst Çinliler, belki daha sonra şu düşüncenin yankılarını hissetmişlerdir: "Bunu tuhaf ve rahatsız edici bir şekilde sevmiştim."

İnanma Baskısı

Baskılar ve propaganda, insanları rejimin görüşünü benimsemeye itmiştir. Baskılar özel yaşamda olduğu kadar, kamu yaşamında da hissediliyordu. Stalin'in Sovyetler Birliğinde olduğu gibi, korku katı düşünceyi ailelerin içine bile sokmuştu. Ebeveynler, çocuklarının kafalarında şüphe yaratacak hiçbir şey söylemiyorlardı. Kalıplara uymak, çocuklar için daha güvenliydi.

İnsanlar düşüncelerinde bile, başka yöne sapmaktan korkuyorlardı. Mao'nun annesinin çok büyük bir fotoğrafının altında, onun çok merhametli olduğu ve çoğu zaman fakirlere yiyecek verdiği yazıyordu. Jung Chang, bunun Mao'nun ebeveynlerinin bugün sınıf düşmanı olmakla suçlanan zengin köylüler oldukları anlamına geldiğini fark etmişti: "Niye Başkan Mao'nun ebeveynleri kahramanken, diğer sınıf düşmanları nefret edilen insanlardı? Bu soru beni o kadar korkuttu ki hemen kafamdan sildim." İnsanlar bu tür düşünceler karşısında kendilerini suçlu hissediyorlardı. Mao, çimenlerin ve çiçeklerin burjuva olduklarına ve yok edilmeleri gerektiğine karar vermişti. Jung Chang, bitkilerin kökten sökülmelerine üzülmesinden dolayı kendini suçlamıştı: "Esasında bu tür hisler beni korkutuyordu . . . onları bastırıp doğru düşünme tarzını edinmeye çalıştım. Devamlı bir şekilde kendi kendimi suçlayarak yaşıyordum."[22]

1951'de düzenlenen bir konferansta Michael Oakeshott, "siyasi eğitim" ifadesinin kötü günler yaşadığını söylemişti. Bunun, zihnin "güçle, alarmla veya bir kere bile söylenmeye değmeyecek bir şeyin sonsuz bir şekilde tekrarlanması biçimindeki hipnotizmayla" yumuşatılması ile ilişkilendirilmesinden bahsetmişti.[23] Şüphe yok ki Oakeshott bunları söylerken, aklında Hitler ve Stalin tara-

fından öne sürülen siyasi eğitim vardı. Fakat Oakeshott'ın konferansını verdiği yıl olan 1951, Çinli entelektüellere dönük geniş bir "Düşünce Reformu" kampanyasının başlamasına tanık olmuştur. Oakeshott'ın yorumları, bu kampanyaya tam olarak uymaktadır, ancak farklı olan yönü, bir kere bile söylenmeye değmeyecek şeylerin yerleşmesi için kullanılan tek tekniğin sonsuz tekrarlama olmamasıydı.

Düşünce Reformu, insanların beyinlerine nüfuz ederek onların inanç sistemlerini yeniden yapılandırma çabasıydı. İnançlarını inkar edip yeni inançları kabul ettirmek için onları güçlü fiziksel ve psikolojik baskı altına alıyordu. Fiziksel baskı, kelepçeye ve zincire vurulmuş halde günlerce uykusuz ve devamlı surette ayakta tutulmak şeklindeydi. Psikolojik baskı, aşağılanmayı içeriyordu: Yemeğinizi bir köpek gibi yalnızca ağzınızla yemek veya sadece başkaları fermuarınızı indirirse idrara çıkmak gibi. Sonu gelmeyen suçlamalar ve itiraf talepleri vardı.

Çeşitli suçlar yüklenen bir Batılı, Düşünce Reformu'nun sonuçlarını şöyle tarif etmiştir:

> Yok ediliyorsunuz . . . eziliyorsunuz . . . kendinizi kontrol edemiyorsunuz veya iki dakika önce ne dediğinizi hatır-lamıyorsunuz. Her şeyin kaybolduğunu hissediyorsunuz . . . O dakikadan sonra sizin asıl sahibiniz hakim . . . Tüm emperyalist düşüncelerinizden kurtulmak, onları itiraf etmek ve bu yetkilinin rehberliğinde tüm düşüncelerinizi eleştirmek zorundasınız . . . "Bunu yaptım, ben bir suçluyum." Eğer şüphe ederseniz, bunu kendinize saklamak zorundasınız. Çünkü eğer şüpheyi kabul ederseniz sizinle "mücadele" edilir ve kaydettiğiniz ilerlemeyi kaybedersiniz . . . Bütün bunlara inanmaya başlarsınız, ancak bu, özel bir tip inançtır. Tam tamamına ikna edilmiş değilsinizdir, fakat onu kabul edersiniz – beladan kaçınmak için – çünkü mutabık olmadığınız her zaman, bela yeniden başlar.[24]

Düşünce Reformu'nun 1951 kampanyası bir yıl sürdü ve esas olarak üniversitelere yönelikti. Akademisyenlere, öğrencilerinin

ve basının önünde aşağılayıcı özeleştiriler yapmaları için baskı uygulandı.

Profesör Chin Yueh-lin, biçimsel mantık alanında uzmanlaşmış Harvard çıkışlı bir felsefeciydi. 1952'de yayınlanan yazılı itirafnamesi "burjuvazinin çürümüş felsefesini" takip etmiş olması ve "kavramlar oyunu" oynamış olması nedeniyle yapılmış özeleştirilerle doluydu. Chin Yueh-lin, argümanların geçerliliğiyle ilgili mantıkçı tereddütlerinden dolayı özür dilemek zorunda kalmıştı:

> Ben mantıkta salt teknik görüşü yaydım . . . Mantığı yalnızca biçimsel bakış açısından öğretmeye çalıştım, örneğin önermelerin doğruluğuyla ilgilenmeksizin yalnızca mantık yürütmenin doğruluğu ile ilgilendim. Yetenekli öğrencilere eğitim verilmesi konusundaki hatalı görüşüm, beni bugün bile hala bir Amerikan üniversitesi ile bağlantısı sayesinde Amerikan emperyalizmine hizmet etmeye devam eden Wang Hao'yu çok takdir etmeye sevk etti.

Resmi inanç sistemini felsefi eleştiriye tabi tutmak nedeniyle özel olarak özür dilemek gerekiyordu: "Yoldaş Ai Ssu-ch'i, Tsinghua'da konferans verdiğinde, onunla tartışmaya dahi çalışmıştım." Kendini küçültmesi en uç noktaya kadar vardırılmıştı: "Bugün altmış yaşıma yaklaştım ve halka karşı günah işlemiş olmamdan ötürü ben bir suçluyum."

Fakat şimdi, Mao'nun "Pratik Üzerine" başlıklı makalesini okuduktan sonra, Chin Yueh-lin doğruyu görmüştü: "Metafiziksel olan eski felsefe, temel olarak bilimsel değildir, ancak yeni felsefe bilimsel olduğu için, en yüce gerçektir . . . Felsefe Bölümü'nün görevi Marksizm-Leninizmin yayılmasıyla görevli propaganda personelini eğitmektir."[25]

Çoğunluğa Uyma ve İnanç

İnsanların çoğu Düşünce Reformunun kabusunu yaşamamıştı, ancak inanma baskısı, tüm hayatlarını kaplamıştı. Parti üyeleri

her hafta gruplar halinde çoğu zaman özeleştiri konusunda ısrarlı taleplerin yapıldığı "düşünce sınavı" için toplanırlardı. Partinin dışında bile kabul edilmiş fikirler konusunda güçlü baskılar vardı.

İnançlara uymak konusunda genel bir insanı eğilim olabilir. Bu, Solomon Asch tarafından yapılan bir klasik psikoloji çalışmasının bir yorumudur. Bu çalışmada altı kişilik bir gruba bir çizgi gösterilmiş ve diğer üç çizgiden hangisinin aynı uzunlukta olduğunu bulmaları istenmişti. Her grupta bir gerçek denek varken, diğer beşi daha önceden yanlış çizgilerden birini seçmeleri konusunda uyarılmışlardı. Bu beş kişinin çoğunun ya da tamamının cevaplarını gerçek denekten önce vermeleri sağlanmıştı. Gerçek deneklerin büyük bir kısmı, kendi değerlendirmelerinin öne çıkaracağı cevabı vermeyip grubun cevabını vermişlerdir.[26]

Asch'ın çalışmasında, kendi deneyimlerinin sunduğu kanıtlara karşı çoğunluğa uyanlar konusunda bir sorun ortaya çıkarır. Kendi kişisel düşüncelerini muhafaza etmiş, ancak yalnızca görünüşte çoğunlukla hemfikir olmuş olabilirler. Herkesin önünde çoğunluğa katılıp içinden katılmamak çok rastlanır bir şeydir, günlük hayatta sıkıntı yaşamayı önler. Stalin ve Mao'nun rejiminde bu, yeniden eğitim, çalışma kamplarına düşme veya ölümden kaçınmanın bir yoluydu. Bu yorum doğrultusunda Asch'ın vardığı sonuçlar heyecan verici değildir.

Araştırmanın ilgi çekici olması, alternatif yorumla mümkün olur. Çoğunluğa uyanlar, gerçekten kendi kanılarını değiştirmiş veya bu konuda kararsız kalmış olabilirlerdi. Bu açıklama, dışardan çoğunluğa uyarmış gibi görünmenin avantajlarından bağımsız olarak, çoğunluğun düşüncesine gerçek anlamda bir katılma eğilimi olduğunu işaret eder. Bu eğilim, hem mantıksız hem de güçlü görünebilir, çünkü sağlam kanıtları hiçe sayar. Asch'ın sonuçları gerçek bir fikir değişikliğini yansıtıyorsa, bu çok çarpıcı bir durumdur; ancak kendilerine empoze edilen çoğunluğun düşüncesine uyanların mantıksız olduğunu söylemek çok çabuk bir yargılamadır ve böylece en ilginç sonuçlardan biri de atlanmış olur.

Son zamanlarda felsefede, düşünürler tarafından ileri sürülen soyut ilkelerle, insanların fiili düşünme biçimleri arasındaki boşluk giderek daha fazla fark edilmeye başlanmıştır. Bilgi teorisinde takdir edilen akılcılık, idealize etmektir. Gerçek dünyada, insanlar çoğunlukla eksik ve güvenilmez kanıtlara dayanan inançlar doğrultusunda hareket etmek zorundadırlar. İnançların mantıksal sonuçlarını düşünmek veya tutarlılıklarını sınamak için zaman çok kısa olabilir. Soyut mantık ve insanların fiili düşünüş biçimleri arasındaki boşluğa verilebilecek bir karşılık, günlük hayattaki düşünüşü yetersiz görmektir; ancak şimdilerde yeni bir görüş zemin kazanmaktadır. Soyut mantık, anlamamıza yardımcı olan bir ideal olmasının yanında, ulaşılabilen düşünme yolları olan "minimal mantığın" standartlarını geliştirmek için daha fazla bir şeyler yapmadıkları konusunda düşünürlere yönelik bir eleştiri de olabilir.[27]

İnançlara uymanın belirgin sınırlamaları vardır. Özellikle felsefe ve bilimde, şüpheci sorgulama ideali vardır. Her şeye güvenip kabul etmek, bu ideale ters düşer. Fakat bağımsız düşünme, çoğunluğun inancına uyma temelinde yükselir. Her şeyi şahsen incelemek imkansızdır. Tüm kabul edilen fikirleri kenara atan bir bilim adamı, her şeyden önce bunu yapabilmek için yeterli bir bilgi birikimi edinmiş olmak zorundadır ve bunun için de ders kitaplarında yer alan bilgilerin büyük bölümüne güvenmek gerekir. Bütün bu bilgilerin doğruluğunu kontrol etmek, birçok ömür sürebilir. Bilimsel bilginin büyümesi insanların onu diğerlerinin çalışmaları üzerine inşa edebilme yetilerine dayanır. Bu da diğer saygın araştırmacıların çoğunluğuna inanmak için belirli bir uyum istekliliğini gerektirir. Bir ölçüde kabul edilen fikirlere uyma (en azından geçici nitelikte) çekiciliği olmayan, ancak gerekli bir entelektüel erdemdir.

Asch'ın araştırmasında yer alan insanlar, çizgileri algılayış biçimleriyle diğer deneklerin görünüşteki algılayışlarının açıkça çeliştiğini görmüşlerdir. Günlük hayatta hislerimizin ve yargılarımızın yanılabileceğini biliriz. Bir kanıyı, diğer insanların fikirleri ışığında gözden geçirmek, çoğu zaman akıllıcadır. Deneysel

durumlarda, diğerlerinin yalan söylediklerini düşünmek için herhangi bir neden yoksa, muhtemel bir düzeltme olarak onların kararlarına ağırlık vermek akıllıca olabilir. Çizgilerin arasındaki farklılığın ne kadar büyük olduğu çok şeyi değiştirebilir. Mantıksızlık iddiası, gözden geçirilen kararın tüm kanıtlara ters düşmesi düşüncesine dayanır. Buradaki basite indirgeme, diğerlerinin yargılarını ilgili kanıttan ayırmaktır.

"Gerçekten kanıyı değiştirme" yorumunda, Asch'ın bulguları çoğunluğa uyma yönünde derin bir eğilimi işaret eder, ancak bu uyma eğiliminin (aynı zamanda uymama eğiliminin) bir kısmı akılcılığa girer. Hoşgörüye yer vermeyen toplu inanış dalgalarıyla Mao'nun Çini, entelektüel anlamda çoğunluğa uymanın tehlikelerinin bir hatırlatmasıdır. Uyma, mümkün olduğunca geçici olmalıdır. Şüpheciliğe ve inançları değiştirebilecek kanıtları arama istekliliğine bir başlangıç olmalıdır. Bu temel entelektüel erdemler, aynı zamanda Mao gibi insanlara zihinsel anlamda esir olmaya karşı bir korunmadır.

Ahlaki Bozkırlar

İnanç sistemini aşılamaya çalışmak, ahlaki kimlik duygusunu değiştirebilir. Bir öğrenci, suçlarını "itiraf" etmek zorunda bırakılan kıdemli bir öğretmenin suçlanmasında yer almıştı. Öğretmenin ağzına, sarımsak sokmuşlar ve sonra da ayakkabı cilasıyla karıştırılan sarımsağı zorla yutturmuşlardı. Ağzını çamur ve yapraklarla doldurmuşlardı. Fakat inançları kendilerini ahlaki olarak lekelenmiş hissetmekten onları korumuştu: "O zaman çok acımasız olduğumuz düşüncesi aklımın ucundan bile geçmemişti. Tam aksine katı sınıfsal tavrımız nedeniyle kendimizi haklı ve kahraman hissediyorduk."[28] Mao'nun projesinin bir bölümü, bilinçli olarak yeni bir ahlaki kimliğin inşa edilmesiydi. Bunu yapmak için insanların kendilerine yönelik mevcut algılarını yıkmak ve bunun tekrar gelişebilmesi için fırsat tanımamak gerekiyordu.

Kültür Devrimi, izin verilenin dışındaki her türlü ahlaki kimliğe yönelik, örneği görülmemiş zorbaca bir saldırıydı. Jung Chang'ın ebeveynlerinin evi basılmıştı (bu, babasının tutuklanmasından ve onun aklını yitirmesine sebep olan sorgulamalardan önceydi). Babası, hayatının büyük bir bölümünü oluşturan ve kenara ayırabildiği tüm paralarla satın aldığı kitaplarını yakmaya zorlanmıştı. Bu yıkımda, William James'in kitabının elyazmasının yok edilmesinin bir yazarın üzerindeki etkilerini anlatırken söylediklerinin bir yankısı vardı: "Kişiliğimizin büzülüp küçülmesi, benliğimizin kısmen bir hiçliğe dönüşmesi duygusu."[29] Jung Chang'ın babası, onları ateşe atarken ağlıyordu: "Gözyaşı dökmeye alışık olmayan bir adamın ağlaması; bu, çok acı verici, vahşice bir şeydi. Arada bir, şiddetli ağlama nöbetleri arasında yerde tepiniyor ve başını duvarlara vuruyordu. Bu yakılan ateşten sonra, aklına bir şeyler oldu."[30]

Herhangi bir alternatif kimlik duygusunun gelişmesini önlemenin bir yolu, bunun meydana gelebileceği her türlü kişisel alanın ortadan kaldırılmasıydı. Özel hayat, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir biçimde siyasi hayat tarafından işgal edilmişti. Yeni öncelikler 1958'de *Çin Gençliği Günlüğü*'nde şöyle ifade edilmişti: "Dünyada bizim için en aziz olan insanlar ebeveynlerimizdir, fakat yine de Başkan Mao ve Komünist Parti ile kıyaslanamazlar . . . Kişisel sevgi o kadar da önemli değildir: Bu nedenle kadınlar, eşlerinin enerjilerinin çoğuna sahip çıkmamalıdırlar."[31]

Yeni ahlaki kimlik, diğer değerlere karşı püriten bir dar görüşlülükle yorumlanarak Devrime mutlak bir bağlılık içeriyordu. Devrim için her şey kurban edilmeliydi. Bunun içine diğer değerleri ve "sınıf düşmanlarına" karşı yaratılan düşmanlığı sınırlayabilecek herhangi bir ahlaki kimlik duygusunu besleyebilecek kişisel hayat da giriyordu. Düşmanlara merhamet, halka zulümdü ve bundan utanç duyulmalıydı. Ve insanlara yapılan zulüm, buna iştirak edenleri katı sınıf inanışı nedeniyle kendilerini haklı ve kahraman gibi görmelerine neden olmuştur.

Jung Chang, Mao'nun insanları birbirinden nefret ettirerek yönettiğini söylüyordu: "Mao, insanları diktatörlüğün nihai silah-

larına döndürmeyi becermişti. Bu nedenle onun altında çalışan KGB'nin Çinli bir eşdeğeri yoktu. Buna gerek de yoktu. İnsanlardaki en kötüyü dışarı çıkarıp besleyerek yaptı; Mao, ahlaki bozkırlar ve bir nefret ülkesi yaratmıştı."[32]

Ütopya ve İnsanlığın Yeniden Biçimlendirilmesi

Mao, kendini bir filozof olarak düşünüyordu. Marksizm'in belirgin bir şekilde Çinli tanımlanmasını yapmaya çalıştığı "Pratik Üzerine" ve "Çelişki Üzerine" isimli iki makale yazmıştı. Felsefenin kendisini daha iyi bir doktor yapacağını söyleyerek Dr. Li'yi Engels'in *Doğanın Diyalektiği* adlı kitabını okumaya zorlamıştı. Mao, Marksist inanç sistemini tam anlamı ile sindirmişti ve düşünceleri bu sistemin içinde oluşurdu. Felsefi sorular karşısında hiçbir zaman hakiki bir şaşkınlık göstermiyordu. Diğer düşünme sistemleri hakkında bir bilgisi yoktu ve kendi kategorilerinin ve inançlarının alternatiflerinden daha savunulabilir olup olmadığından hiçbir zaman rahatsızlık duymamıştı. Marksist olmayan düşünceyi, sınıf kökeni temelinde reddetmeyi yeterli bulmuştu.

Stalin gibi Mao da ahlaki sınırlamaları bir kenara itmişti. Onun ahlak karşıtlığı, tarih okumasıyla güçlenmişti. Hayranlık duyduğu bir imparator, Qin Shihuangdi'ydi. Son derece zorba ve çok zalim olmasına rağmen, Çin'in siyasi ve ekonomik gücünü arttırmıştı. Qin Shihuangdi, Konfüçyüs bilginlerini öldürttüğü ve klasik kitapları yaktırdığı için ondan nefret ediliyordu. Dr. Li, Mao'nun Çin'i bir bütün haline getirme ve Çin İmparatorluğu'nu yaratma çabasında yoluna çıktıkları için İmparator'un bilginleri öldürttüğünü söylediğini aktarır. "Hem yalnızca 260 Konfüçyüs bilginini öldürtmüştü. Bunun neresi büyük trajedi?"[33]

Mao, bu büyük çaplı yaklaşımı kendi zamanına da uygulamıştı. Çin'de bulunan 600 milyon insanın içinde 30 milyon halk düşmanı olduğuna inanıyordu. Görüşü basitti: "Çok fazla insanımız var. Birazını kaybetmeyi göze alabiliriz. Ne fark eder ki?" Aynı düşünceyi, atom bombası için de uygulamıştı. 300 milyon Çinli'yi bir atom savaşında kaybetmeye razı olduğunu belirtir bir

konuşma yapmıştı. Bu, nüfusun yarısı demekti, fakat her zaman için daha fazla insan üretilebileceğinden, çok büyük bir kayıp olmazdı.[34]

Bu büyük çaplı düşünmenin ve ahlaki sınırlamaların birleşmesi, Mao'yu Çin'de, yalnızca ekonominin ve tarımın değil, tüm hayatın yeniden yapılandırılmasını amaçlamaya muktedir kılmıştı. Mao, Çin halkını temiz bir tablet olarak görüyor ve bundan memnunluk duyuyordu: "Boş bir sayfanın üzerinde hiçbir şey yoktur ve böylelikle üzerine en yeni ve en güzel kelimeler yazılabilir, en ve yeni en güzel resimler çizilebilir."[35]

Mao, karmaşayı severdi ve tüm dünya tersine döndürülmeliydi. Mabetlerin yıkılması ve kitapların yakılması, ülke kültürünün yok edilmesinin sadece bir parçasıydı. Geleneksel şarkılar yasaklandı. Şölenler ve düğünler kaldırıldı. Geleneksel dini festivaller ve törenler yasaklandı. Ataların mezarlarının üstünü sabanla sürmek, hem geçmişin hem de ailenin reddedilmesini sembolize ediyordu. *Çin Gençliği Günlüğü*, şunları söylüyordu: "Binlerce yıldır varolan bireysel ailenin çerçevesi, artık sonsuza kadar parçalanmıştır . . . Biz Halk Komününü ailemiz olarak kabul edip kendimize ayrı bir aile kurmaya çok dikkat harcamamalıyız."[36]

Mao, insan hayatının yeniden yapılandırılmasına inanmıştı. Acımasızca toplumu ve onun tüm kurumlarını değiştirdi. Çatışma ve karmaşa, yeni Çin'i, değişmezlikten ve fosilleşmekten kurtaracaktı. Eşi benzeri görmemiş bir kapsamlılıkla, toplumu meydana getiren insanları değiştirmeye kalktı. İç dünyaları, inançları ve duyguları bile, teoriye uygun olarak yapılandırılacaktı. Buna karşı çıkanlar ise toplum dışına itilecekti: aşağılanacak, esir edilecek, "yeniden eğitilecek" veya öldürülecek.

Mao'nun teorilerinin sonuçlarını çok yakından gören Jung Chang, o günler üzerine şöyle düşünür:

> Mao'nun ölmesinden sonraki günlerde, çok düşündüm. Onun bir düşünür olarak tanındığını biliyordum ve "felsefesinin" gerçekte ne olduğunu düşünmeye çalıştım. Bana öyle geldi ki temel ilkesi,

devamlı çatışma ihtiyacı – veya tutkusu? – idi. Düşünme biçiminin özü, insan mücadelelerinin tarihin güdüsel gücü olduğu ve tarihi yaratmak için "sınıf düşmanlarının" devamlı bir şekilde toplu olarak yaratılmaları gerektiği şeklindeydi. Teorilerinin bu kadar çok insanın ıstırabına ve ölümüne neden olan başka diğer düşünürlerin olup olmadığını merak ettim.[37]

31. BÖLÜM

Sepeti Devirmek: Kamboçya

> Khmer yöntemleri, çok sayıda insan gerektirmiyor; taşınacak ağır yükler yok, çünkü herkes basitçe şehirden atılıyor. Eğer bir kıyaslama yapmama izin verilirse, Khmerler içindeki tüm meyvelerle birlikte sepeti devirme yöntemini benimsemişlerdi; sonra da kendilerini tam anlamıyla tatmin edenleri seçip sepete geri koyuyorlardı. Vietnamlılar sepeti devirmediler, içindeki çürümüş meyveleri ayıkladılar. Bu ikinci yöntem, Khmerler tarafından kullanılandan çok daha fazla zaman kaybına neden oluyordu.
>
> Kızıl Khmerler yetkilisi, *Prachachat*, 10 Haziran 1976
> François Ponchaud'nun *Cambodia Year Zero* adlı eserinden alıntı

Phnom Penh'i ele geçirdikleri zaman Kızıl Khmerler, sepeti devirmişlerdi. Orada yaşayan insanlar, yaşlılar ve hastalar, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere, basitçe şehirden atıldılar. Bir çift, yolculuğa dayanamayacağını bildikleri için bebeklerini vermişlerdi. Kimseye merhamet gösterilmemişti:

> Elleri ve ayakları olmayan bir sakatı asla unutmayacağım, yerde kesilmiş bir solucan gibi kıvranıyordu; ya da on yaşındaki kızını boynuna bir salıncak gibi bağladığı bir çarşafın içinde taşıyan ağlayan bir babayı ya da kopmak üzere olan ayağını sadece derilerin tuttuğu o adamı.[1]

Bazen bir aileye, evlerinden hemen çıkmazlarsa içeriye bir el bombası atılacağı söyleniyordu. Bir Kızıl Khmer üyesi, neler yaptıklarını şöyle anlatmıştır: "Orada saklanan düşmanları aramak ve insanları şehrin dışına çıkarmak için Phnom Penh'e gittik . . . Bize insanlara üç günlüğüne şehirden çıkmalarını, sonra geri dönebileceklerini söylememiz talimatı verilmişti. Bunu reddedenleri vurmamız söylenmişti. Bizim grubumuz Daeum Thkou pazarının kuzeyinde 2-3 aileyi vurdu."[2]

Calmette'teki Fransız hastanesinde çalışanlar, iki gün boyunca durup dinlenmeksizin Kızıl Khmer yaralılarını ameliyat etmeye zorlandılar. Daha sonra, hastalar da dahil, herkes dışarı atıldı ve tıbbı malzeme dolapları dipçiklerle kırıldı. Diğer hastanelerde de, ister sargılar içinde ister kollarında serumları takılı halde yataktan kalkamıyor olsunlar, tüm hastalar dışarı atıldılar. Bir anestezi uzmanı olan Murray Carmichael, ekibinin hastalara verdiği emeklerin nasıl yok edildiğini anlatır: "Onlara yeniden yürümeyi öğrettik, kemiklerinin birleşmesini sağladık. Kızıl Khmerler, onlara on dakika içinde hastaneyi boşaltmalarını söylediler. Bu insanların hiç merhameti yok, insanlıkları yok. Burada her şeyi kendi istedikleri biçimde yapmak için bulunuyorlar ve bu çok kötü."[3]

Phnom Penh'deki iki milyon kişi de dahil olmak üzere, şehirlerdeki insanlar sürüldü. Bazı mülteciler, ibret olarak kullanıldılar. Bir sabah, uzun saçlı yirmi genç adam tutuklandı ve diğer mültecilerin önünde vuruldular. Diğer bir defasında da, bir adam bir şeye itiraz edecek olmuştu: "Kızıl Khmerler, gözlerimin önünde kafasını kesip cesedi yolun ortasında öylece bıraktılar. Korkudan kimse dokunamadı bile."[4] Phnom Penh'in boşaltılması sırasında, yaklaşık 10.000 kişi ölmüştür.

Yerleşim bölgelerinin dışına atılanlar, açlıkla yüz yüze geldiler. Bazen sümüklü böcekleri ve genelde domuzlara verilen muz kabuklarını yemek zorunda kalmışlardı. Battambang'da çok miktarda pirinç yetiştiriliyordu, ancak bu Kızıl Khmerler için saklanıyordu. Yerlerinden edilen insanlar için sadece kepek vardı ve bu da pek çoğunun gıda zehirlenmesinden ölmesine neden ol-

muştu. 1976'da iyi bir pirinç hasadı oldu, ama kıtlık çeken köylülere verileceğine, devlet silolarına konuldu.

Mülteciler, kötü sağlık şartları ve kirli içme suyu nedeniyle hastalandılar. Birçokları dizanteri, sıtma ve diğer ateşli hastalıklardan öldü. Yürüyüş sırasında, sıcaktan yanmış ve susamış yedi yaşında bir oğlan çocuğu, yol kenarındaki bir havuzdan su içti. "Bir saat sonra korkunç karın ağrıları başladı, kimse ağrıları dindiremiyordu. O gece öldü." Kızıl Khmerler, mülteciler arasında önceki hükümette çalıştığından şüphe ettikleri herkesi öldürdüler. Phnom Thom yakınında bir çiftlikte, bir bölük asker, eşleri ile beraber katledildi. Çocuklar seyrederken ağlıyorlardı ve onlara düşmanlar için ağlamamaları söyleniyordu: "Eğer ağlamayı kesmezseniz, sizi de öldürürüz."[5]

Birçoğu, zorla çalıştırıldı. Radyodaki propagandada, şafaktan önce tarlaların çalışmaya giden köylülerin neşeli bağrışlarıyla çınladığı söyleniyordu: "Toprak bir taş kadar katı olabilir ve güneş yakabilir, ama hiçbir şey bizi bir alev gibi çevremizi saran gayretli üretim savaşından alıkoyamaz."[6]

İş hakikaten çok yorucuydu. Zorunlu olarak günde on iki saat çalışmak gerekiyordu ve bu, on beş saate kadar uzayabilirdi. Bazen insanlar ölesiye çalıştırılırdı: "Öküzlerimiz yoktu, bu nedenle sabanı çekmek için sekiz adamı bir araya getirip bir ekip yapmıştık. Birçok yoldaşımız, bu işten ölesiye yorulduklarından, kan tükürmeye başladılar ve öldüler."[7]

Amerikan Bombardımanı ve Kızıl Khmerlerin Zaferi

1969'da Kızıl Khmerlerin sayısı sadece 4000'di. 1975 itibariyle sayıları hükümet kuvvetlerini yenecek kadar artmıştı. Zaferi kazanmalarına Amerika'nın Vietnam savaşının bir uzantısı olarak gerçekleştirdiği Kamboçya saldırısı yardımcı oldu. 1970'de muhtemelen Amerikalılardan destek alınan Lon Nol yönetimindeki bir askeri darbe ile Prens Sihanuk hükümeti devrildi ve Amerikalı ve Güney Vietnamlı askerler Kamboçya'ya girdiler.

Yapılan tahminlerden biri, Kamboçya nüfusunun yüzde onuna tekabül eden yaklaşık 600.000 kişinin bu harekatın sonucunda öldüğü yönündedir.[8] Diğer bir tahmin, Amerikan bombardımanının 100.000 köylüğü öldürdüğünü belirtmektedir.[9] 1972'den 1973'e kadar Kamboçya'ya atılan bomba miktarı, İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'ya atılanların üç katından çok daha fazlaydı.

Bombardıman kararı Richard Nixon ve Henry Kissinger tarafından alınmıştı ve esas olarak Kuzey Vietnam üslerinin Kamboçya'da kurulması nedeniyle haklı gösterilmeye çalışılmıştı. Niyet (Kissinger'ın yardımcısı Peter W. Rodman tarafından daha sonra yapılan bir savunmaya göre), yalnızca az sayıda Kamboçyalı'nın yaşadığı yerlerin hedef alınmasıydı: "Kuvvet komutanlarının 9 Nisan 1969 tarihli anlaşma taslağına göre, Beyaz Saray, Kamboçyalı sivillerin en az sayıda bulundukları altı hedef seçmişti. Hedef bölgelere Kahvaltı, Öğle Yemeği, Akşam Yemeği, Atıştırma, Abur Cubur ve Tatlı kod adları konmuştu; programın tümüne ise Mönü denmişti." Örneğin Rodman, Akşam Yemeği'nde askeri birliklerin, uçaksavarların, topların, füze ve havan topu mevzileri ile diğer askeri hedeflerin olduğunu söylemişti.[10]

Mönü'deki hoş olmayan biçimde isimlendirilmiş maddeler tarafından oldukça az sayıda Kamboçyalı öldürülmüş olsa bile, onların her biri Amerika Birleşik Devletleri ile savaş halinde olmayan bir ülkede yaşayan insanlardı. Bombardıman devam ettikçe bu göreceli sınırlamalar gevşetildi.

Bu siyasi kararlarda, yine fiziksel ve psikolojik uzaklığın alışıldık katkısı vardı. Kissenger'ın ekibinden olan Roger Morris, daha sonraları insani tepkilerin nasıl ortadan kaldırıldığını şöyle tarif etmiştir:

> Korkunç boyuttaki insani ıstıraplardan söz etmiş olsalar da, basmakalıp, cansız tabirleriyle gerçeğin üstü örtülmüştü: "imkanlar," "amaçlar," "çıkarlarımız," "ifşa etmek" gibi. Bu, aynı zamanda bir kültür ve tarz meselesiydi. Duyguların ortadan kaldırılmasının kendilerini akıllı, daha da önemlisi, diğerlerinin gözünde güveni-

> lir kıldığına inanan adamların soğuk ve bilinçli tarafsızlığı ile konuşuyorlardı . . . Ne el atmış oldukları dış politikadan anlıyorlar, ne de klişelerine dahil ettikleri kan dökülmesi ve ıstırap kavramları onları etkiliyordu.[11]

Olayların cereyan ettiği yerde, bu klişelerin yerini insanlar almıştı. Bombalarla ve napalmla vurulan köylerde, köylüler ya yaralanmış ya da ölmüşlerdi ve bu ölüm çoğunlukla yanarak gerçekleşmişti. Sağ kalanlar, ormanlara sığındılar. Bir Batılı gözlemci, "Köylerini ve mülklerini yok edenlere karşı duydukları nefretin yoğunluğunu tasavvur etmek bile çok zor," şeklinde bir yorumda bulunmuştur.[12] Chalong köyüne yapılan bir akın, yirmi kişiyi öldürmüştü. Bunun ardından Chalong'dan yetmiş kişi Kızıl Khmerlere katıldı.

Prens Sihanuk, Richard Nixon ve Henry Kissinger'in savaşı Kamboçya'ya kadar uzatarak, Kızıl Khmerleri yarattıklarını söylemiştir. Kızıl Khmerler de bunu anlamışlardı. İçlerinden biri şöyle söylemişti:

> Büyük bombalar ve top mermileri düştüğünde, köylüler kelimenin gerçek anlamıyla donlarına dolduruyorlardı . . . Beyinleri adeta duruyordu ve iki üç gün dilsiz gibi oradan oraya dolaşıyorlardı. Korkmuş ve yarı delirmiş insanlar, kendilerine her söylenene inanmaya hazırlardı . . . Bu, Kızıl Khmerler için insanları kazanmayı öylesine kolaylaştırdı ki bazen bombalar yağıp küçük çocukları vururdu ve babaları tümden Kızıl Khmerler taraftarı olurdu."[13]

Şehirleri Boşaltmanın Asıl Nedenleri

Niçin Kızıl Khmerler insanları şehirlerden çıkardılar? Bunun için birkaç farklı neden öne sürülmüştü: Biri, yeni bir Amerikan bombardımanıydı; bir diğeri, Phnom Penh gibi büyük bir şehirde yaşayanları besleyecek gıdayı taşımaktaki zorluktu. Bu nedenler belirli bir rol oynamış olsalar da, öykünün tamamı bundan ibaret

değildi. Phnom Penh'dekilerin birçoğu, savaş bitince geri dönecek olan mültecilerdi ve Kızıl Khmerlerin zaferinden sonra kullanılmayan ve çürüyen pirinç stokları vardı. Pirinç, silah karşılığında Çin'e gönderiliyordu. Nüfuslarının beslenemeyecek kadar kalabalık olduğu mazereti kullanılmadan başka kasabalar ve şehirler de boşaltıldı.

Belirtilen daha önemli bir sebep, Devrim düşmanlarının güçlerinin yok edilmesiydi. Temmuz 1975'te yaptığı bir konuşmasında Pol Pot, "Devrimimizi yok etmeye çalışan sabotajcıları yok edin," demiştir. Sloganları, "Halkı düşmanlardan arındırın"dı. Bir Kızıl Khmer gazetesi, Phnom Penh'in boşaltılmasının, Devrimi özel mülkiyete boyun eğmekten kurtardığını yazmıştı. Şehrin boşaltılmasından sonra, "burjuvanın gidecek hiçbir yeri kalmamıştı. Köylüler gibi ağır işçi olarak çalışmaya zorlanmışlardı."[14] Kırsal bölgelere sürülen insanların kontrol edilmeleri daha kolay olurken, birleşik bir direniş başlatmaları da zorlaşmıştı.

En temelde, Kızıl Khmerler, yeniden tasarlanmış bir kırsal toplum oluşturmak adına şehir hayatını yok etmek istiyordu. Şehirliler, tembel ve ahlaksız sömürücüler olarak görülüyorlardı. Bir Kızıl Khmer siyasi yetkilisinin söylediği üzere, "Şehir kötüdür, çünkü şehirde para var. İnsanlar ıslah edilebilir, ama şehirler asla. Toprağı sürmek, ekmek ve hasat kaldırmak için terleyerek insanlar, her şeyin asıl değerini öğrenebilirler. İnsanlar, bir pirinç tanesinden doğduklarını bilmeliler!"[15] Şehirlerden atılanlara "yeni insanlar" deniliyordu; bu, onların ıslah edilmeleri gereken insanlar şeklindeki statülerinin bir işaretiydi.

Maoizim ve Ötesi: Sıfır Yılı

Şehir hayatının ortadan kaldırılması, yeni rejim altında insanların yüzde 95'inin toplu çiftliklerde yaşayıp çalışması anlamına geliyordu. Ekonomi, tarımın etrafında tamamen yeniden inşa edilecekti. Eski Angkor Krallığı'nda yoğun sulama ile Kamboçya'nın kurak mevsimde ikinci bir hasat kaldırılmasının sağlandığına ilişkin milliyetçi bir tarım efsanesi vardı. Kızıl Khmerler, buna

inanmışları ve projeyi tekrarlamayı amaçlıyorlardı. Çok sayıda insanın Maoist bir gönüllülük ruhu ile sıkı çalışması sayesinde sulama ve tarım ıslah edilecekti.

Mao gibi, Kızıl Khmerler de, hayatın tamamını yeniden yaratmak ve böylelikle geleneksel kültürün tümünü yok etmek istiyorlardı. Bu "Sıfır Yılı" idi: tarihe tamamen taze bir başlangıç. 1976 tarihli *Her Alanda Sosyalizmin İnşası İçin Dört Yıllık Plan*, "Emperyalistlerin, sömürgecilerin ve diğer bütün baskıcı sınıfların, kültürel, ebedi ve sanatsal kalıntılarının kaldırılması, kökten yok edilmesi ve dağıtılması için mücadeleye devam edin," diyordu.[16]

Bu, geleneksel müzik aletlerinden vazgeçmekti. Mobilyalar da gitmeliydi. Direklerin üzerinde inşa edilmiş geleneksel evlerin yerini sıra sıra kulübeler aldı. Batı etkisinin ortadan kaldırılması, ilaçların, plakların ve özellikle kitapların yok edilmesi demekti. Fransız Uzakdoğu Okulu'ndan gelen kitaplar yakıldı ve Fronçois Ponchaud, Fransız elçiliğinin önünden kitaplarla dolu çok sayıda kamyonun geçtiğini gördü: "Katedral kütüphanesinin kitaplarının çimenlerin üzerinde yakıldığını da gördüm." Kararlı bir tam bağımsızlık politikasıyla, yabancı etkiler silinecekti. Uluslararası gıda yardımı reddedildi ve ülke kapılarını dünyaya tamamen kapadı.

Özel mülkiyet, piyasalar ve para tamamen ortadan kaldırılmalıydı. Kızıl Khmerler için en önemli husus, toplumun saflığıydı. Bir belgede yazdığı gibi, "Eğer para kullanırsak, bu bireylerin eline geçecektir . . . Eğer para kötü insanların veya düşmanların eline geçerse, bunu adamlarımıza rüşvet vererek onları yok etmek için kullanmaya çalışırlar. Sonra bir yıl, on yıl, yirmi yıl içinde temiz Kamboçyamız, Vietnam'a döner."[17]

Din de ortadan kaldırılmalıydı. Merkez Komite'den verilen ilk emirlerden biri, Phnom Penh'deki Hıristiyan katedralinin yıkılmasıydı. Geleneksel nikah merasimleri ve diğer tüm Budist törenler kaldırıldı, tapınaklar ya yıkıldı ya da kutsiyetleri kirletildi. Kızıl Khmerler, Buda heykellerini yıktılar, onları kırdılar ve üzerlerine işediler.

Aile anlayışına da saldırıldı. Köylerinde kalmalarına izin verilen insanlar, tencerelerine ve tavalarına kadar her şeyi paylaşmak zorundaydılar. Yüzlerce ailenin katıldığı toplu yemekler zorunluydu. Kadınlar ve erkekler, ayrı ayrı komün yatakhanelerde uyumaya mecbur edilerek birçok aile bölündü.

"Yeni insanların" yeniden eğitilmeleri gerekiyordu. Prek Sangkar'da yaşayanlar, çok dikkatle izleniyordu – tatminsizlik gösteren her kimse, akşam toplantısında eleştirilerle "yeniden inşa ediliyordu." Islah olmada başarısızlık göstermek, bir hafta süre ile ağır işler için dağlara gönderilmek demekti. Çocuklara savunma niteliğinde bir suskunluğa gömülen "yeni insanları" ihbar etmeleri öğretiliyordu. Onlara, kendileri hakkında herhangi bir şey saklamanın cezasının ölüm olduğu söyleniyordu: "Aramızda her şey açık olmalıdır, herkes bir diğerini kendi yüzünün aynadaki aksi kadar iyi bilmelidir."[18]

Hedef olanlar yalnızca "yeni insanlar" değildi. Fabrika işçileri ve köylüler de onaylanan görüşe uymaları için psikolojik baskı altına alınmışlardı. Bir fabrikada işçiler, günde iki defa gruplar halinde eğitim ve özeleştiri amaçlı toplanıyorlardı. Sorular, "Devrime uyum sağlamış durumda mısınız?", "Hala özel mülkiyeti düşünüyor musunuz?" ve "Hala karını ve çocuklarını özlüyor musun, yoksa onları tamamen unutabildin mi?" gibi şeylerdi.[19]

Ateşli milliyetçi bağımsızlık ruhlarına rağmen, Kızıl Khmer liderleri, kendilerini Maocu olarak görüyorlardı. 1957'de Parti politikasının belirlenmesi için bir komite kuruldu. Pol Pot, daha sonra şunları söylemiştir: "Yoldaş Mao'nun çalışmaları ve Çin devriminin tecrübeleri, o zamanlarda çok önemli bir rol oynamıştı . . . özellikle Yoldaş Mao'nun çalışmalarının rehberliğinde, ülkemizin toplumsal ve maddi şartları ile uyuşan bir yol bulduk." Kızıl Khmer belgeleri çoğu zaman kendi "İleriye Doğru Büyük Sıçrama"larından bahseder. Pol Pot, Kültür Devrimi'nin ilk dönemlerinden Çin'e yaptığı bir ziyaret sırasında çok etkilenmişti. Phnom Penh'in ele geçirilmesinden iki ay sonra, Mao'yu ziyaret etti. Daha sonraları Pol Pot, Mao'nun düşüncelerinin devrimciler için "çok parlak bir ışık" olduğunu söylemiştir. Mao'nun Marx,

Engels, Lenin ve Stalin'den sonra en saygıdeğer öğretmen olduğunu ve Kamboçya Devrimi'nde "Mao'nun düşüncelerini yaratıcı ve başarılı bir şekilde uyguladıklarını" ifade etmiştir.[20]

Mao'nun fikirlerinin Khmerlerin yeniden yapılanma projesi üzerindeki etkisi açıktır. Tarım konusundaki çılgın iyimserlik, çok sayıda insanın göstereceği büyük gayretlerle her türlü engelin aşılabileceği konusundaki gönüllü bakış açısından esinlenmiştir. Gönüllülük, siyasi bağlılığın teknolojiden veya becerilerden daha önemli olduğunu söylüyordu. Partinin dört yıllık planı, "Teknoloji, belirleyici etmen değildir; bir devrimin belirleyici etmenleri politika, devrimci insanlar ve devrimci yöntemlerdir," diyordu. Pol Pot'un kendisi de şunları söylemişti. "Eskiden pilot olmak için lise diplomasına gerek vardı. Şimdi ise siyasi bilincin belirleyici etmen olduğu açıktır."[21]

Mao ve Stalin yönetimlerinde olduğu gibi, insanlar kökenlerine göre sınıflandırılıyorlardı. "Tam Hakları" olanlar, orta ve alt sınıfa mensup köylüler ve işçilerdi; oy kullanma hakları vardı. Alt orta sınıfa mensup veya daha zengin çiftçiler, "Adaylar"dı: düşüncelerini ifade edebilir, ancak oy kullanamazlardı. Kapitalistler ve Kamboçyalı olmayan azınlıklar, "Artıklar"dı; toplantılardan ve tüm vatandaşlık haklarından mahrum edilmişlerdi. Eski sınıf bölünmeleri ortadan kaldırılmalıydı: Zorunlu göç, köylü olmayan insanların ya ölmeleri ya da köylüleşmeleri anlamına geliyordu.[22]

Kitapların yakılması ve tapınaklara saldırılması, toplumun toptan dönüşümü yönündeki Maocu düşüncenin bir parçasıydı. Dine ve aileye yönelik saldırılar, Çin'dekilerin aynısıydı, tıpkı davranışlardaki temel değişikliklerin sağlanması için uygulanan yeniden eğitim gibi.

Kızıl Khmerler, Çin Devrimi'nden daha da öteye gitmişlerdi. Mao, tüm şehirleri boşaltmamış, parayı ortadan kaldırmaya çalışmamış ve ülkesini yabancılarla temastan böyle tamamen tecrit etmemişti.

Kızıl Khmerler ve Sonuçların Hesaplanması

Stalin ve Mao'nun toplumsal denemelerinde olduğu gibi, burada da neticeci bir anlayış söz konusuydu. Aile, din ve geleneksel kültür gibi insanların değer verdikleri şeyleri yok etmenin kabul edilebilir olduğu düşünülmüştü. Birçok kişiyi öldürüp sağ kalanları da bu kadar baskı altına almanın mazur görülebilir olduğu düşünülmüştü. Bütün bunların devrimi ileriye götüreceğine ve bunun sonucunda da "uyum ve mutluluk saçan" bir devlet yaratılacağına inanılıyordu.[23]

Stalin ve Mao'nun politikalarında olduğu gibi, büyük insani kayıplar, onları tüm bunlara değer gösterecek faydalardan daha fazla ortadaydı. Bir kez daha, mevcut acılar ile gelecekteki yararlar arasındaki neden sonuç bağları belirsizdi. En azından, neticeci hesaplamalar büyük ölçüde yanlıştı.

Toplumsal mühendislikte çoğu zaman olduğu gibi, mutluluk hesaplamaları yapanlar yöntemlere ("Devrim") o kadar dalmışlardı ki sonuçları kavrama güçlerini kaybettiler. Kızıl Khmer liderleri, diğer insanların hakikaten değer verdikleri şeyler konusunda hiçbir şey hissetmiyorlardı. Pol Pot, dört yıllık planı sunarken, neden her on günde bir günün dinlenmeye ayrıldığını şöyle açıklamıştı:

> İnsanlar dinlenmeli mi, yoksa dinlenmemeli mi? Bizim gözlemlerimize göre, hiç dinlenmeden çalışmak, sağlık için iyi değildir. İnsanların her zaman çalışması için yeterli gıda maddesi yok; dinlenmek kişinin kuvvetini arttırır. Eğer bir insan dinlenmezse, hastalanır. İnsanların kuvvetlerini arttırmak stratejik bir hedeftir. Bu nedenle, dinlenme temel bir gerçek olarak görülmelidir.[24]

Bu düşüncelerin gerçeğe uzaklığı, her şeyin nasıl bu kadar kötü gittiğine dair bir ipucudur.

Ne var ki Kızıl Khmerlerin planlarındaki en büyük çarpıklık, ülkedeki insanların pek çoğunun hiç öneminin olmamasıydı.

Saflık ve Meyve Sepeti

"Saflaştırma" konusu çok konuşuluyor, siyasi "düşmanlar" hastalık nedenlerine benzetiliyordu. Muhtemelen Pol Pot'un hazırladığı bir raporda şunlar söyleniyordu:

> Partinin içinde bir hastalık var . . . Tam olarak tespit edemiyoruz. Bu hastalığın muayene edilmesi için ortaya çıkması lazım . . . başarısız bir şekilde mikropları arıyoruz. Derine gömülmüşler. Ancak sosyalist devrimimiz ilerledikçe, Partinin her köşesine, orduya ve insanların arasına nüfuz ettikçe, bu çirkin mikropları bulabiliriz.[25]

Sepeti devirip yalnızca çürük olmadığı bilinen meyveleri geri koyma düşüncesi, suçun baştan kabul edilmesi yönünde bir eğilimdi. Fransız, Rus ve Çin de dahil birçok devrim, "hainlerin" ortadan kaldırılması saplantısı taşımıştır, ancak genellikle temizlenmesi gereken bireyler veya gruplar belirlenmiştir. Sepetin devrilmesi modeli, insanların sağlam denilerek özellikle seçilmemeleri halinde, "çürümüş meyveler" olduklarını varsayarak bir adım daha ileriye gitmiştir.

Devrimin saflığını çürümüş meyvelerle kirlenmekten korumak için son derece ciddi önlemler alınması gerektiği hususu sık sık vurgulanmıştır. Radyodaki ve toplantılardaki sloganlar bu temayı tekrarlıyordu: "Hastalıklı olan, kesilip atılmalıdır", "Çürümüşler çöpe atılmalıdır", "Çürümüş bir bitkiyi kesmek yeterli değildir, kökünden sökmelidir."

Bertolt Brecht, Doğu Almanya'daki Komünist hükümetin ahlaki öğütlerini alaya almıştı: Eğer insanlar daha iyisini yapmazlarsa, hükümet onları atar ve yerlerine yeni bir halk seçer. Kızıl Khmer liderleri, kamuoyunun gözünden düşüp düşmemelerine aldırmıyorlardı. Eski belgelerden biri, Brecht'in şakasını çirkin bir biçimde hayata geçirmektedir. Devletin ürünleri karla satmasına yönelik bir tartışmada, söz konusu belge, bunun hoş karşılanmayacağını belirtir: "İnsanlarla ufak bir sürtüşme var; ama insanları boş verebiliriz, sorun olmaz."[26] Bazı Kızıl Khmerler insanları öl-

dürdüler, çünkü masum bir insanı öldürmek, bir düşmanı sağ bırakmaktan daha iyiydi. Diğer bir slogan, "Bir iki milyon genç insan yeni Kamboçya'yı yaratmak için yeterlidir!" diyordu.[27] Geri kalanlar harcanabilirdi.

İnsani Tepkiler

Kızıl Khmerler Phnom Penh'i ele geçirdikleri zaman, François Ponchaud, ilk geceyi yeni gelen askerlerle konuşarak geçirmişti: "Bariz bir şekilde, tepkilerinde herhangi bir ideolojinin damgası yoktu, bunlar daha önce tanıdığımız köylülerdi. Kimseden nefret etmiyorlardı ve ne için çarpıştıkları hakkında da açık bir fikirleri yoktu."[28]

Ama bu masumiyet değiştirilebilirdi. Kızıl Khmerlerle dokuz ay geçirmiş olan Ith Sarin, üyelerin gruba göstermeleri gereken şahsi olmayan bağlılığı şu şekilde tarif ediyordu: "Örgüt onlara 'kişisel özelliklerinden,' 'tepkisel özellikler' olarak gördükleri bireysel yönlerinden kurtulmaları için yol gösterir, çünkü en yükseğe ulaşmak için kolektiflik ilkesine sıkıca sarılmaları gerekir."[29]

Mao'nun Kültür Devrimi sırasında en çok zararı haysiyete yönelik saygı görmüştü: Aşağılanma, diğer zalimce davranışların arasında öne çıkmıştı. Pol Pot yönetiminde de, kurbanların haysiyetleri ayaklar altına alındı ve soğuk şaka, alışılmış rolünü oynadı. Yeniden eğitilmeye ve cezalandırılmaya cevap vermeyenler öldürülüyordu: "İki metrelik" bir pirinç sahasını paylaşıyor veya "gübre olmaya" gönderiliyorlardı.[30]

Ancak Kamboçya'da fiziksel zulüm, aşağılanmanın önüne geçmişti; özelikle sempati duygusu aşınmış veya ayaklar altına alınmıştı. Kızıl Khmerler mezaliminin psikolojisi, öldürmek ve işkence etmekteki isteklilikti ve bu, kısmen "mikroplar" hitabetinde olduğu gibi kurbanların damgalanıp insanlıktan çıkarılmaları yolu ile gerçekleştiriliyordu. Bir Kızıl Khmer belgesi, şu karanlık yorumu yapar: "Eski sınıfların bazı pislikleri halen varlığını sürdürüyor; bunu halledeceğiz."[31]

Bu merhametsiz politikaları uygulamak zorunda olanlar arasında, sempati, zalimlik eğitimleri sayesinde yok edilmiştir. Bu insanlar, mümkün olduğunca küçük yaştakiler arasından seçilip ailelerinden ayrılıyorlardı. Kızıl Khmerler tarafından yakalanan bir Fransız etnologu olan François Bizot, çok küçük çocukların nasıl şartlandırıldığını görmüştür. Üç yaşlarında bir kız çocuğuyla bir yakınlık kurmuştu; kızın babası muhtemelen ölüme gittiği bir sürgüne gönderilmişti. Bizot, onunla oynamış ve onu sevmeye başlamıştı, ama küçük kız beyinlerin yıkandığı derslere katılmak zorunda bırakıldı. Bizot'ya gülümsemesinin yerini, asık bir surat almıştı. Bir akşam onun yüzüne bakarken, parmağını, ayak bileklerini bağlayan iple bileği arasına sokmaya çalıştı. Bunu yapabildiğini görünce, muhafızı çağırarak ipleri sıkılaştırmasını söyledi. Bu, düzenli ve kin dolu bir rutine dönüştü; çocukların zalimliğe şartlandırılma konusundaki ne kadar zayıf olduklarının bir göstergesi oldu.

Prens Sihanuk, bunun Kızıl Khmerler için değerini anlamıştı: "Pol Pot ve Ieng Sary, gayet haklı olarak, genç askerlerini zalim oyunlar konusunda eğitirlerse, onların öldürmeyi ve sonuç olarak savaşı seven askerler olacaklarını düşünmüşlerdi." Sihanuk, bu süreci çok yakından görmüştü. Üç yıl boyunca gardiyanları olan Kızıl Khmerlerin hayvanlara eziyet etmekten nasıl bir keyif aldıklarını gözlemledi. Kızıl Khmerler kurbanlarına mümkün olduğu kadar çok acı çektirmekten hoşlanıyorlardı. Kedileri ve köpekleri sopalarla veya süngülerle öldürüyorlar veya hayvanları "cehennem ateşine" atma oyunu oynuyorlardı. Dostoyevski'nin kitaplarındaki mezalim, hamile Vietnamlı kadınlara karşı yapıldı. Sihanuk, bunun nedeninin genç adamların yıllar boyunca kendilerini zalimlikle eğlendirmiş olmaları olduğunu düşünüyordu: onlar "işkence bağımlısı" olmuşlardı.[33]

Tuol Sleng

Düşmanlar saplantısı daha da büyüdü. Liderler tarafından hazırlanan belgeler, "Bizim tarafımız, devamlı olarak düşmanın gelecekteki hain ağlarını engellemede, önünü kesmede, arayıp bul-

mada ve dağıtmada üstünlüğe sahip olmalıdır," türünde önerilerle doluydu.[34] Düşmanlara karşı mücadelenin hayatın daimi bir özelliği olması gerektiği ileri sürülüyordu: "Bu tutumumuzu geliştirmek zorundayız; gelecek on yılda, yirmi yılda, otuz yılda bile düşmanlarımız olacaktır."[35]

"Düşmanlar" itiraf etmeye zorlanmalı ve öldürülmeliydiler. Bu nedenle kamplar kurulmuştu ve bunların arasında en kötü şöhretli olanı Phnom Penh'deki eski bir okulun etrafında kurulmuş olan Tuol Sleng'di. Partiye düşmanların sızması konusundaki endişeler arttıkça, Tuol Sleng'e gönderilenler arasında Kızıl Khmerlerin kendi içinden çıkan "hainler" çoğaldı.

Tuol Sleng, insanı dehşete düşürecek bir zulüm yeriydi. Yazılı itirafnameler talep ediliyordu. Sorgulamalar hücre cezaları ve işkence ile destekleniyordu. Mahkumlar küçük hücrelerinde çırılçıplak bir halde yataklara zincirleniyorlardı. Bazen baş aşağı olarak bir darağacından sarkıtılıyorlardı. Kamçılanıyor, boğulmalarına ramak kalana dek suda tutuluyor veya yılanların önüne atılıyorlardı. İtiraf ettikten sonra da öldürülüyorlardı. Bütün bunlar, çok bürokratik bir şekilde yapılıyordu. Yeni gelen ve ölen her mahkumun fotoğrafı çekiliyordu. İşkencelerin ve sorgulamaların cilt cilt yazılı kayıtları tutuluyordu. İşkence yapanlara yönelik talimatlar, mahkumların kaderinin gizli tutulmasının sorgulamaya yardımcı olduğu yönündeydi: "Onları yaşam ve ölüm sorusu konusunda mümkün olduğunca tereddüde düşürmek için ne gerekiyorsa yaparız, çünkü böylece hala yaşama umutları olur."[36]

Yabancı mahkumlar da "Emniyet Ajanları Talimatları"na uymak zorundaydılar:

> Kendi iki yüzlü fikirlerine uygun bahaneler yaratarak kaçmaya çalışma. Bana karşı gelmek, kesinlikle yasaktır.
>
> Falaka veya elektrik şoku sırasında yüksek sesle bağırma.
>
> Sessizce otur. Emirleri bekle. Eğer emir yoksa, hiçbir şey yapma.
>
> Eğer senden bir şey yapmanı istersem, itiraz etmeden hemen yapmalısın.

> Eğer talimatlarıma karşı gelirsen, ya on kırbaç ya da beş elektrik şoku ile cezalandırılırsın.[37]

Sorgulama kurallarını Kang Kek Ieu ("Yoldaş Deuch") koymuşu. Deuch'un annesi daha sonraları, Sihanuk zamanında hapiste geçirdiği üç yılda oğlunun da büyük ihtimalle işkence görmüş olabileceğini söylemişti ve bundan önceki zamanlarını da şöyle anlatmıştı: "İyi ve saygılı bir çocuktu, ebeveynlerine yardım ederdi . . . Yalnız bir çocuktu. Çok okurdu, köyde başka çocuklarla nadiren oynardı." Tuol Sleng'e gelince, talimatnamesinin ima ettiği türden bir insana dönüşmüştü. Tuol Sleng'den canlı kurtulan nadir insanlardan biri olan Ing Pech, onun için şunları söylemiştir: "Kibar ve yumuşak bir tavrı vardı, ama herkes ondan korkardı. En sevdiği cümle, 'Bu adam kötü ve yeniden eğitilmesi gerek' idi. Bunu duyduğunuz zaman Deuch'un işkenceyi ve ölümü kastettiğini bilirdiniz."[38]

Stalinciliğin Doruğa Çıkması

Tuol Sleng'den 16.000 kişi geçti. 8 milyondan daha az bir nüfusun yaklaşık 2 milyonu Kızıl Khmerler tarafından öldürüldü. Stalin ve Mao rejimleri, çok daha fazla insan öldürdüler, ancak nüfusun dörtte birine yakınını öldürmek, Stalinciliğin doruğa çıkması gibi görünüyor. Pol Pot'un Kamboçyasını özel yapan bazı vasıflar olmasına rağmen – düşmanlar konusundaki paranoyaklık derecesi, saflık saplantısı, yeniden başlamak için meyve sepetinin devrilmesi gerektiği inancı – bunlar Stalin ve Mao rejimlerinde de görülen eğilimlerin geliştirilmesiydi. Üç rejiminin ortak ana projesi, toplumun insani duygular veya ahlak tarafından sınırlanmadan tümüyle yeniden tasarlanmasıydı. İnsani duygular veya ahlak söz konusu olmadığında, plana uymayanlar yeniden yaratılabilir veya yok edilebilirlerdi.

Bu üç büyük Stalinci projenin arkasında, bu tür büyük toplumsal tecrübelerin insanlık için bir umut taşıdıkları teorisi vardır. Bu teori, trajik bir biçimde, sınanmış ve yok olmuştur.

32. BÖLÜM

Ütopya ve İnanç

Aydınlanma dönemi düşünürleri, toplumun yeniden inşasını akılcı düşüncelere dayanarak planladılar. Dinin ve geleneğin gelecekteki dünyanın nasıl olacağına ilişkin herhangi bir buyurucu yetkisinin olmadığı düşünülüyordu. İnsani çıkarlarla çeliştikleri noktalarda, bunlar geri çekilmeliydi.

Pol Pot'un Aydınlanmadan haberdar olmaması kesin gibidir. Ancak, Paris'teki öğrencilik günlerinde Komünist *L'Humanité* gazetesinde okudukları nedeniyle dolaylı bir şekilde etkilenmiş olabilir. "Düşünürler" Stalin ve Mao da muhtemelen Aydınlanmadan pek haberdar değillerdi ve Aydınlanmacı düşünürlere de tahammül göstermeyecekleri açıktır. Kant, Stalin'i "Pratikte bu saçmalıkları kim kullanıyor ki?" diye sormaya teşvik eden felsefe dersinde okunması gerekenler listesindeydi. Ama Stalin ve mirasçıları, Aydınlanmanın esiriydiler. Marksist versiyonunu kabul etmişlerdi: Toplumun yeniden inşasını "bilimsel" çizgide gerçekleştirecek, sonunda insanlara daha iyi bir hayat sunacak olan devrim. Yine de bu liderler, daha iyi bir hayatın ne olduğu üzerinde pek düşünmemişlerdir.

Bir açıdan Aydınlanmadan kaçamayız. Cevaplanamayacak veya kolay kolay göz ardı edilemeyecek sorularla hem dinin hem de geleneğin otoritesine meydan okunmuştur. Bu durumda, toplumun biçimi, ancak Aydınlanmacı bir ruhla haklı gösterilebilir: yani insanların hayatları üzerindeki etkiler bakımından. Ayrıca

topluma ilişkin bazı yeniden tasarımlar insanların hayatlarını daha iyi yapabilir. Tıptaki piyasa güçlerinin yerini ulusal sağlık hizmetleri örgütüne bırakması "köleliğe giden yolun" bir parçası değildir. Kaynakların fakirlere aktarılmadığı, piyasa güçleriyle yönetilen bir dünya, hayatların iyileşmediği, aksine kötüleştiği bir dünya olacaktır. Toplumun, en büyük insani ihtiyaçların önceliğinin olacağı şekilde biçimlendirilmesi amacı, asla vazgeçmememiz gereken bir nokta olmalıdır.

Aydınlanmacı bakış açısının aşırı bir versiyonunun uygulamaya geçirilmesi yönündeki en büyük girişim olan Komünizm, insani bir felaketti. Bu, Stalin'in veya SSCB'deki insanların bazı tuhaflıklarından kaynaklanmamıştır. Stalin, Mao ve Pol Pot rejimleri altında yaşanan felaket biçimi, büyük ölçüde aynıydı.

Stalinci Model

Stalin'in Sovyetler Birliği, Mao'nun Çini ve Pol Pot'un Kamboçyası arasında birçok fark vardı, ancak her üçünde de ortak teşebbüs (kolaylık olması için burada "Stalinci" olarak adlandırılacaktır), aynı temel kusurları taşıyordu.

Aşırı büyük çaplıydı: Bilgimizin ve hayal gücümüzün sınırlarını göz önüne alacak olursak, toplumun baştan aşağı yeniden inşası, insani boyutlarda bir proje değildir.

Katıydı: Deneysel bir teşebbüs değildi. İşlemeyen yönler konusundaki geribildirimler ışığında projenin değiştirilmesiyle ilgili bir hüküm yoktu. Bu tür geribildirimleri verenler, çalışma kamplarına gönderilme veya öldürülme riski altına girmiş oluyorlardı.

Dayatmacıydı: İnsanların özgür iradeleriyle seçmedikleri, kendilerine dayatılan şeyleri yaptıkları tepeden yönetilen bir toplum.

İnsani değildi: Sempati veya bireylere saygı ile dizginlenmemişti. Uyum sağlayamayanlar, "yeniden eğitilmeliydi."

İyi bir hayatın ne olduğuna ilişkin düşüncesi hamdı. İnsanların hayatlarını iyileştirme konusunda diğer güdülerle karışmış gerçek bir arzu vardı. "Sosyalizm" ve "devrim," insanlığın umutlarını barındırıyordu, ancak iyi hayata dair çizilen tablo, aşırı dere-

cede tek yönlü ve materyalistti. İnsanlar fakirlik nedeniyle mahrum kaldıkları yiyecek, ev, sağlık hizmetleri ve benzeri şeylere ihtiyaç duyarlar, ancak bunların ötesinde Stalinci projelerin farkında bile olmadıkları birçok ihtiyaçları da vardır. Bunların yalnızca iki tanesini belirteceğim: İnsanın kendisine saygı duyma ihtiyacı; onları tehlikelerin dışında tutmak için çocuklarınıza yalan söylemek zorunda kalıyorsanız, bu ihtiyacınızı gidermek çok zordur; ve ikincisi de, kendi iyi hayat anlayışınızı benimsemekte bir dereceye kadar bağımsız olma ihtiyacıdır; toplum projesinin bu kadar baskın olduğu bu ortamda bu ihtiyacı gidermek de çok zordur.

Stalinci hataların örnekleri tamamen aşinadır, ancak altlarında yatan psikolojiye dair ipuçları vermesi nedeniyle bunları bir kez daha tekrarlamaya değer.

Stalinizm toplumu kısmen terörle yönetmiştir. Korku nedeniyle, herkes bir parça da olsa rejimle uyuşmuştur. Bunun en alt seviyesi pasif bir şekilde rıza göstermekti: Kimse Nadezhda Mandelstam'ın gözlerine bakamamıştır. Diktatörler daima böyle bir korku uyandırmışlardır. Stalin terörü bir yenilik değildir.

Toplumu İnanç ile yönetmek, Stalinizmin kendine has katkısıydı. Onu daha önceki otoriter rejimlerden ayıran, büyük çaplı ütopyacılıktı. Ve ütopyacı projenin belirleyici psikolojisi de İnançtı.

Stalinizm örneklerinin bazı kısımları, genel İnanç psikolojisinden gelir. Diğerleri de Stalinci inançların ham neticeci içeriğinden kaynaklanmaktadır.

Büyük Çaplılık, Katılık ve İnanç

Stalinci projenin büyük çaplılığı, inanç sistemine olan aşırı güvenle bağlantılıydı. İktisadi ve toplumsal değişim süreçlerinin Marksist açıklamaları, bilimin nesnelliğine ve otoritesine sahip görünüyordu. Bu, Marksistlere devasa toplumsal dönüşüm projelerinde başarılı olacaklarına ilişkin yanlış bir güven aşılamıştır; bu düşünce, bir hastanenin uygulamalarını patolojinin yerleşik

öğretilerine dayandırması kıyaslamasında olduğu gibi, uygulamalı bilimle olan benzerlik neticesinde ortaya çıkmıştır.

Katılık da kısmen inanç sistemine olan bu aşırı güvenden ileri geliyordu. Herhangi bir geribildirime veya değişikliğe ihtiyaç yoktu, çünkü teori bütün yanıtları önceden vermişti. (Bu açıdan bakıldığında, "bilimsel" yaklaşım, çarpıcı bir biçimde bilimsel değildi.) Katılık, aynı zamanda davaya olan dini bağlılıktan da ileri geliyordu. Maurice Conforth ve diğerlerinin "politik taklaları," Sovyet politikasının doğruluğuna ilişkin inanca sıkıca tutunma ihtiyacından kaynaklanmıştı: "Eğer bu iman kaybedilirse . . . Komünist veya Sosyalist olmanın bir anlamı da kalmaz." İman, inançlara katı biçimde tutunmaktır. Düzeltici geribildirimler gereksizdir.

Marksist teoriye göre, inançlar aslında çok az önemlidir. Onlar maddi ve ekonomik emellerin ürünüdür ve yeni toplumun ileri götürülmesinde en fazla bir araç olarak önemleri vardır. Ancak İnananların her zaman buna göre hareket etmedikleri izlenimi ortaya çıkar. Propagandanın davranışların tek tip olmasını sağlamak için kullanıldığına şüphe yoktur, ancak insanların içine nüfuz etmedeki etkinliği (Jung Chang'ın "burjuva" çimenlerin ve çiçeklerin sökülüp atılmasına üzülmesi nedeniyle suçluluk duymasına neden olarak), onun hedeflerinin bunun da ötesine geçtiğine işaret etmektedir.

"Yeniden eğitimin" geniş biçimde kullanılması, insanların inandıkları şeylere verilen önemi gösterir. Chin Yueh-lin bilimsel olan yeni felsefenin en yüce gerçek olduğunu söylemeye zorlandığında, bunun onu yalnızca yeniden eğitilmesinden sorumlu olanların istediği şekilde davranmaya itmek nedeniyle yapıldığına inanmak güçtür. Bunu yapmanın daha basit yolları vardır. Yeni felsefenin en yüce gerçek olduğunu düşünenlerin, onun da böyle düşünmesini hakikaten istedikleri yönünde şüphelerin ortaya çıkmaması mümkün değildir. İnanç, yeni İnananların yaratılması için bir dürtü yaratır. Paradoksal olarak, Düşünce Reformunu yaratanların bunu gerçekleştirme nedenleri, kısmen insan psikolojisinin bu reforma uğramamış parçasını paylaşmalarıdır.

Neticeciliğin Stalinci Yorumu

Stalinci dayatma, inanç sistemine hükmeden neticeciliğin at gözlüğüyle yorumlanmasından kaynaklanmıştır. Geleneksel ahlaki sınırlamalar, Marksizm'in bunların sınıfsal kökenleri olduğunu göstermesi inancı nedeniyle itibarlarını kaybetmişlerdir. Sosyalizmin amacı, ona ulaşılması için gerekli olan yöntemlerin, ne kadar zalimce olursa olsun, haklı olduğunu göstermek için kullanılmıştır. İdamlar olmadan bir devrim yapılabileceğini ümit etmek, müsaade edilemez bir zayıflık, pasifist bir yanılgı olarak görülüyordu: Yumurtaları kırmadan omlet, kan dökmeden ameliyat yapamazsınız.

Stalinizm'in insani olmayan yanı, insani tepkileri bir yakınma ve çürümüş liberalizm olarak yorumlayan aynı inançlardan kaynaklanmıştı. İnsanlara saygının yerini, kapitalist çağın insan malzemesinden Komünist insanın üretilmesi almıştı. Sempati de yok edilmişti: düşmanlara merhamet, halka zulümdü.

"Shakespeare'in kötülerinin hayal güçleri ve ruhsal güçleri, bir düzine cesede bile ulaşamamışlardır, çünkü bir ideolojileri yoktu." Öykünün tamamı inançtan ibaret değildi. Macbeth'in aksine, Stalin, modern bir devletin bürokratik ve teknik kaynaklarına hükmediyordu. Ancak Soljenitsin, ideolojinin rolü hakkında haklıydı. Terörü büyük ölçüde haklıymış gibi gösteren ideoloji, liderlerin eylemlerini gerçekleştirirken kendileri ile barışık yaşayabilmelerine imkan tanımıştı.

İnsani olmayan yanları, inanç sistemlerinin insanların inandıkları değerleri geçersiz kılarak onların ahlaki kimliklerini yok etmesi yoluyla kuvvetlenmişti. Değer duygularını kaybedenleri etkisi altına alan "tahtaya dönüşme" süreci mevcuttu. Katı ve ham neticecilik tarafından özellikle baskı altına alınan bir değer, doğruculuktu. Buna karşılık yalan söylemek, kendi kendini kandırmaya sebep olan baskılar yaratmıştı; öyle ki insanların inançları bazen kısmen hayali bir sisteme dönüşmüştü. Bunun bilincine varmak, bir insanın kendi inançları ile rahat olmayan bir ilişki

yaşamasına ve bunun da ahlaki kimlik duygusu üzerinde yıpratıcı etkileri olmasına neden olabilir.

Bukharin gibi "tahtaya dönüşmeye" hiç niyetli olmayan birisi bile, kendi insani içgüdüleri ve savunduğu katı inançlar arasındaki gerginlikle yaşamak mecburiyetinde kalabilirdi. Bu gerginlik ve onun biçimlendirdiği ahlaki kimlik duygusu, muhtemelen Bukharin'in duruşmasında sergilediği etkileyici, fakat paradoksal tutuma katkıda bulunmuştur. O zaman bile, onun içindeki insani yanla, resmi katı neticecilik arasındaki mücadele devam etmiş, iki taraf da belirgin bir zafer kazanamamıştır.

Stalinizm'in hamlığının kökenleri de inançlarda yatar. Stalinci neticecilik yalnızca acımasız değil, aynı zamanda sığdı. Sosyalizm, daha büyük ve daha geniş olarak dağıtılan maddi bir bolluğa giden bir araç olarak görülürdü ve iyi bir hayatın da bu olduğu varsayılırdı. Marx'ın düşüncesinde olduğu gibi, amaçlar konusunda bir değerlendirme yapılmamıştı. Tablo, insan psikolojisinin değişen eğrilerinden habersizce çizilmişti. Özsaygının ve bağımsızlığın önemi ve farklı iyi hayat anlayışları olabileceği unutulmuştu.

Ve, belki de bütün bunların ötesinde, amaçların kendilerinin bazen geçici olabilecekleri hakkında hiçbir fikir yoktu. İnsanlar gayelerini kovalarken değerleri değişebilir veya tecrübe yoluyla kendileri için önemli olan şeyler hakkında yanıldıkları sonucuna varabilirler. İnsani değerlerin bu şekilde gelişmeye açık oluşu, tüm toplumun gayet zulmedici olan tek bir büyük düşünceyle yönetilmesine sebep olur.

Stalinizm'in tarihinden çıkan açık mesaj, büyük çaplı ütopyacı toplumsal projelerden sakınmanın önemidir. Ancak diğer bir mesaj da en az bunun kadar önemlidir. İdeolojinin Stalinizm'deki rolünden çıkar. Örneğin kabileciliğin ahlaki kaynakları çiğneyerek zulümleri nasıl mümkün kıldığını gördük. Bu türlü psikolojik eğilimlerin arasında, İnanç da en az kabilecilik kadar tehlikelidir.

ALTINCI KISIM

İNSANOĞLUNU YENİDEN YARATMA İSTEĞİ: NAZİ DENEYİMİ

Nasyonal Sosyalizm'de siyasi bir hareketten başka bir şey görmeyenler, bu konuda hiçbir şey bilmiyorlar demektir. O, dinden de öte bir şeydir: O, insanoğlunu yeniden yaratma isteğidir.

Adolf Hitler, *Hitler Speaks*

dein goldenes Haar Margarate

dein aschenes Haar Sulamith

Paul Celan, *Todesfuge*

33. BÖLÜM

Nazizm'in Özü

Stalin'in diktatörlüğü altında öldürülen insanların sayısı, Nazi kamplarında öldürülenlerden kat kat fazladır. Mao'nun kurbanlarının sayısı da daha büyüktür. Pol Pot, ülke nüfusunun Hitler'in öldürdüğünden çok daha büyük bir oranını öldürtmüştür. Buna rağmen, Stalin, Mao ve Pol Pot'u düşündükten sonra Hitler'e dönmek, en derin karanlıkların içine bakmak gibi gelir. Eğer insancıl bir dünya ümit ediyorsak, Nazizm, Nietzsche'nin deyimiyle, bizim tam karşıtımızdır.

Yahudi karşıtı Nazi politikası, aşama aşama uygulandı. İşlerinden atıldılar. Dükkanları boykot edildi ve saldırıya uğradı. Çirkin propagandalarla damgalandılar ve üzerine sarı bir yıldız işlenen kıyafetler giymeye mecbur edildiler. Toplumdan ayrıldılar. Bir araya toplanıp son derece zalim şartlar altında sürüldüler. Hayal bile edilemeyecek dehşet kamplarına konuldular. Ve milyonlarcası, mekanize bir sanayi haline getirilmiş bir ölüm şekliyle – erkek, kadın ve çocuk – sistematik bir biçimde katledildiler.

Bütün bunlara yol açan Nazizm, nasıl bu kadar çok destek kazandı? Büyük bir psikolojik gücün karışımı içinde, kabilecilikle inancın birleştirilmesiyle.

Nazizm'in duygusal gücü, kabilecilikten geliyordu: Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu ile yaratılan öfkeli milliyetçilik. Ulusal aşağılanma duygusu, Nazizm için bereketli bir topraktı. Nazilerin ulusal yenilenme projesi birçok insana inanç ve zafer ümidi verdi. İnanç sistemi, Toplumsal Darwincilik ile Nietzsche'nin fikirlerinin bir karışımıydı. Toplumsal Darwincilik, kabileciliğe "bilimsel" bir otorite sağladı ve Nietzsche'den de, iradeye, kuvvete ve güce yönelik inançla beraber Musevi-Hıristiyan ahlaklılığının yadsınması anlayışı geldi.

Milliyetçilik ve Günah Keçisi Olarak Yahudiler

Her başarılı hareket, insanların duymak isteyebilecekleri bir mesaja gerek duyar, ancak diğerlerinin yanında bazı hareketler, belirli bir liderin bizzat yaratmış olduğu hareketlerdir. Hitler'in fikirleri Nazizm'di ve özleri milliyetçilikti. Hareketin en derinde yatan cazibesi buydu. Hitler'i takip edenlerin birçoğu, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenilmesine olan kırgın tavrını paylaşıyordu.

Münih'teki Odeonsplatz'ın Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında çekilmiş bir fotoğrafı vardır. Tezahürat yapan kalabalığın arasında, son derece sevinçli olan genç Hitler görünmektedir. Daha sonra hislerini şöyle anlatmıştır: "Dizlerimin üzerine çöktüm ve sevinçten taşan bir kalple, bana bu günleri yaşama talihi bahşedildiği için şükrettim." Hitler, savaşın mükemmele doğru değiştirici gücünü şöyle tarif etmiştir: "Benim için, her Alman gibi, dünyadaki varlığımın en büyük ve en unutulmaz anı başlamıştı. Bu muazzam mücadelenin olayları ile kıyaslandığında, geçmişteki her şey, bir hiçliğe dönüşmüştü."[1]

Bunun sonrasındaki yenilgi ve çok ağır barış şartlarının kabul ettirilmesi, büyük bir aşağılanmaydı. Bundan doğan kırgınlık dolu milliyetçiliğin gücü, yenilginin öcünün alındığı anda göze çarpar. 1918'de Compiègne'de, Alman temsilcileri mütareke şartlarını Mareşal Foch'un özel vagonunda imzalamışlardı. 1940'da Fransa'nın düşmesinden sonra, Hitler kendi şartlarını, Fransız

temsilcilerine dayattı. Bu tören, yine Compièg-ne'de, aynı yerde ve aynı vagonda yapılmıştı, ancak bu sefer Foch'un koltuğunda Hitler oturuyordu. CBS muhabiri William Shirer, Hitler'in gelişini görmüştü: "Yüzünü inceledim. Ciddi, vakur, ancak intikam doluydu . . . İfadesinde tarif etmesi çok zor olan başka bir şey daha vardı; kaderin bu muazzam ters dönüşünde, onun yarattığı bu ters dönüşte, burada bulunmaktan doğan küçümseyici, içten gelen bir sevinç."

Hitler, 1918'de Fransızların Almanlara karşı galip gelmesi üzerine dikilen anıtın üzerindeki yazıları okudu. Shirer, tekrar yüzüne bakmıştı:

> Bu yüzü, hayatının önemli anlarında pek çok kere görmüştüm. Ama bugün! Aşağılama, öfke, nefret ve zaferle yanıyordu. Anıttan uzaklaştı ve bu hareketi bile, bir aşağılama şaheseri şeklinde yaptı. Anıta tekrar göz attı, hakir görerek, öfkeyle – öfkeliydi, çünkü yüksek Prusya çizmeleriyle kışkırtıcı yazıları bir tekmeyle silemiyordu, bunu hissedebiliyordunuz. Açıklığın etrafını yavaşça gözden geçirdi ve o anda gözleri bizimkilerle buluştuğunda, nefretinin ne kadar derin olduğunu kavrayabiliyorduk. Ama orada zafer de vardı – intikam dolu, muzafferane bir nefret . . . Ellerini kalçalarına dayadı, omuzlarını dikleştirdi, bacaklarını açtı. Bu, muhteşem bir meydan okuma jesti veya bu mekana ve Alman İmparatorluğu'nun aşağılanmasına şahit olduğu günden bugüne geçen yirmi iki yılda temsil ettiklerine karşı duyulan yakıcı bir küçümsemeydi.[2]

O anda açıkça görülebilen öfke, 1918'den beri oradaydı.

Yenilgi karşısında verilen yaygın bir tepki, günah keçileri aramaktı. Hitler, Yahudileri savaşa neden olmakla suçladı: "Bu suçlu ırk, vicdanında Birinci Dünya Savaşı'nın iki milyon ve bugünün de binden fazla ölüsünü taşıyor."[3] Hitler, Yahudilerin savaşmak yerine katiplik gibi güvenli işlerde çalıştıklarını ve Alman ekonomisini enkaza çevirdiklerini iddia ediyordu: "Örümcek, insanların gözeneklerinden yavaşça kanlarını emmeye başlıyor-

du. Savaş sayesinde, milli serbest ekonomiyi azar azar bitirecek bir yol buldular."[4]

Hitler ayrıca yenilgiyi, arkadan bıçaklanmaya bağlıyordu. Cephedekilerin, Yahudi ihtilal kışkırtıcılarının ihanetine uğradıklarını düşünüyordu. *Kavgam*'da kaynayan bir öfke hakimdir: "Artık Alman işçisi, ulusuna ulaşmanın yolunu bulduğuna göre, ciddi bir hükümetin görevi, ulusu yanlış yollara sevk eden kışkırtmacıları merhametsizce yok etmektir. Eğer en iyi adamlar cephede ölüyorlarsa, yapabileceğimiz en basit şey bu zararlı haşereyi ortadan kaldırmak olurdu."[5]

Milliyetçilik kabileciydi, ortak bir kültüre değil, ırksal birliğe dayanıyordu. Alman ulusunu sırtından bıçaklamakla suçlanan "yabancı" gruplara mensup vatandaşları dışlıyordu. Bu birlik, ulusal sınırları Avusturyalıları ve Çekoslovakya'daki Sudeten Almanlarını da kapsayacak şekilde genişletiyordu. Hitler'in çok uluslu çeşitliliğe yönelik nefreti, iki savaş arasındaki Viyana'ya gösterdiği tepkisinde görülür: "Başkentin bana gösterdiği bu ırklar topluluğu beni tiksindirdi, Çeklerin, Polonyalıların, Macarların, Beyaz Rusların, Sırpların ve Hırvatların ve her yerde, insanlığın ezeli mantarları olan Yahudilerin ve daha fazla Yahudinin bu karışımı midemi bulandırdı."[6]

Bu çok uluslu karışıma ve aynı zamanda ırkın, Alman, Avusturya, Çek ve Polonya milliyeti taşıyacak şekilde parçalanmasına karşı olan, kabilesel ulus-devlet fikriydi. Bu, Roma dönemine kadar giden bir kabile öyküsü ile doğrulanmış duygular yoluyla oluşturulmuş karakter özelliklerini içeren bir kabilesel kimlik duygusunun varlığını gerektirir. Tacitus M.S. 98'de kaleme aldığı *Germania*'da Roma'daki çürümenin aksine, misafirperver olmayan Germen ormanlarında yaşayan kaba, cesur savaşçıları övmüştür.

Alman kabilesel öyküsünü oluşturan dokulardan biri mekandır: Germen korulukları ve ormanları. Tacitus, ormanın huşu veren niteliğinin ve bunun Germen hayatında oynadığı rolün altını çizmiştir: "Kutsal yerleri, ağaçlıklar ve korulardır ve yalnızca hürmet gözü ile görülebilen o saklı varlığı tanrının ismi ile

anıyorlar." Semnonların insan kurban etme ayinlerini yapmak için toplandıkları yer, "atalarının kehanetleri ve çağların huşusu ile kutsanmış bir koruluktur."[7]

Tacitus "ya ormanlarla dolu ya da da bataklıklarla küflenmiş olduğundan" ve çok az kıyı şeridi olduğundan dolayı Almanya'ya pek kimselerin gitmediğini düşünüyordu. Bu, Almanlara nadir bir ırksal birlik vermişti:

> Benim düşünceme göre Germenler bu toprağın yerlileridir ve göçmenlerden ve diğer uluslarla dostane ilişkilerden fevkalade az etkilenmişlerdir . . . Kendi adıma, Germen halkı diğer halklarla evlenerek bozulmadıkları ve onların kendilerine has, saf ve benzersiz bir ulus oldukları görüşünü kabul ediyorum. Bu nedenle, eğer bu kadar büyük bir nüfus için bir genelleme yapılacak olursa, fiziksel tipleri her yerde aynıdır – vahşi mavi gözler, kızıla çalan saçlar ve sadece en vahşice eylemlerde başarılı olan iri gövdeler.[8]

Bazı Naziler için *Germania* kutsal bir belgeydi. Heinrich Himmler, ezeli kökler ve ırksal birlik fikirlerini o kadar çok sevmişti ki 1943'te bir SS birliği, savaştan zaman ayırarak, *Germania*'nın orijinal nüshasını bulmak için İtalya'da bir villanın altını üstüne getirmişti.[9]

Alman halkının belirgin şekilde saf köklerinin olduğu düşüncesi, on dokuzuncu yüzyıl milliyetçiliğinde yeniden hayata geçirilmişti. 1807'de Fransız işgalindeki Berlin'de Johann Gotlieb Fichte, "Alman Halkına Hitap" konuşmasını yapmıştır. Fichte, Almanların yaşayan bir dile sahip olduklarını, çünkü onların diğer halklardan farklı olarak ezeli olduklarını düşünüyordu. Diğer birçok dil karışmış olsa da, onlar "atalarının ezeli dillerini" muhafaza etmişlerdi. Yalnızca yaşayan ezeli bir dili olan halklarda felsefe hayatı etkileyebilirdi, sadece Alman felsefesi çağın gerektirdiği ulusal bilinci yaratabilirdi. Alman kimliği korunmalıydı: "Eğer batarsanız, gelecekte hiçbir kurtuluş ümidi kalmayacak şekilde tüm insanlık da sizle beraber batar."[10]

On dokuzuncu yüzyılın sonraki bölümlerinde Almanların ezeli oldukları yönündeki milliyetçi düşünce, yine ormanlar ve ağaçlarla ilişkilendirilmiştir. Simon Schama, o dönemin sosyologlarından birinin ormanların "Almanya'yı Alman" yaptığından bahsettiğini belirtir.[11] Orman insanlarının basit hayatı ve ahlaki topluluğu, teknolojinin ve sanayi kapitalizminin yabancı etkilerine karşı bir duvardı. Ağaçlarla ilgili başka bir karşılaştırmaya başvuran Yahudi karşıtı bir ibarede şehir hayatının "köksüz bir kozmopolitlik" doğurduğu ifade ediliyordu.

Naziler için, tıpkı Fichte ve onun on dokuzuncu yüzyıldaki halefleri için de olduğu gibi, Alman kimliğinin korunması hayati önemi haizdi. Onlar da ormanlar ve onların korunmasıyla çok ilgiliydiler, ama ayrıca çok daha meşum düşünceleri de vardı. Onlar için ulusal öyküdeki son bölüm 1918'deki "arkadan bıçaklanmaydı." 1918'in öcünün alınmasını ve Lebensraum'un, yani birleşik bir Alman ulusu için yaşam alanının ele geçirilmesini gerektiriyordu. Ayrıca, arkadan bıçaklamanın mesuliyetini taşıdıkları kabul edilen Yahudilerin dışlanmasını da gerektiriyordu.

Hitler'in "arkadan bıçaklanma" ile ilgili kendi anıları onun zehirli gaz tecrübesi ile bağlantılıydı. Ekim 1918'de bir İngiliz zehirli gaz saldırısını yaşamıştı.

> Vakit henüz gece yarısına vardığında, bazılarımız kendimizden geçmiştik ve birkaç arkadaşımız ise ebedi uykuya dalmıştı. Sabaha karşı ben de her geçen dakika daha da kötüleşen bir acıyla kıvranmaya başladım. Sabah yedi gibi yanan gözlerle yalpalıyor ve sendeliyordum . . . Birkaç saat sonra gözlerim birer kor parçasına dönmüştü; etrafımdaki her şey kararmıştı. Böyle bir durumda Pomeranya'daki Pasewalk Hastanesi'ne geldim ve burada kaderime yüzyılın en büyük hainliğini yaşamak yazılmıştı.

Bu "hainlik" Almanya'da cumhuriyet ilan ederek savaştaki yenilgiyi kabul eden devrimdi:

> Bunun için mi on yedi yaşında delikanlılar Flander'ın topraklarına gömüldüler? Bu mudur Alman annelerinin canlarından çok

> sevdikleri oğullarını yürekleri yanarak, onları bir daha asla görmemek üzere anavatana feda etmelerinin anlamı? Bütün bunlar anavatanı bir grup sefil suçlunun eline bırakmak için mi yapıldı?[12]

Gaz saldırıları, Hitler'in siyasi düşünüş biçimindeki benzetmelerini de etkilemişti. Sosyal Demokrat taktiklerin "ancak karşı taraf zehirli gaza karşı zehirli gazla savaşmayı öğrenirse" başarılı olabileceğini söylemişti. Saldırılar düşüncelerinin içeriğini de etkilemişti: "Eğer savaşın başında veya savaş sırasında insanları yoldan çıkartan bu İbranilerin on iki ya da on beş bin tanesine tarlalarda çalışan en iyi Alman işçilerinin yüz binlercesine yapıldığı gibi zehirli gaz vermiş olsaydık, cephede milyonların kurban verilmesi boşa gitmezdi."[13]

Yahudilerin karşılaştıkları muamele, esasında kısmen Hitler ve takipçileri tarafından hissedilen kızgınlık ve nefretten kaynaklanmıştı. Nazi kabileciliği, sözde "bilimsel" bir inanç sistemine sahip olması bakımından diğer kabileciliklerden ayrılır. Bu, kızgınlığı soykırıma dönüştürmekte son derece önemliydi.

İnanç Sistemi: Toplumsal Darwincilik ve "Irksal Saflık"

Toplumsal Darwincilik, Almanya'da serpilmeye devam etti. Bunun Mendelci genetikle beraber nesil ıslahına dayalı "Irksal Saflık" hareketi için bilimsel bir temel oluşturduğu düşüncesi geniş bir kesim tarafından paylaşılmıştır. Irksal saflık, bir ırkın gen havuzunun korunması ve geliştirilmesi olarak tasavvur edilmişti. 1933'te ırksal saflığın önde gelen savunucularından biri, Berlin Üniversitesi'nin rektörü oldu. Rektörlüğü kabul konuşmasında Profesör Eugen Fischer, Almanya'nın yeni liderliğinin "biyolojik bir nüfus politikasıyla tarihin akışına ve ulusun yaşamına güçlü bir şekilde müdahale ettiğini ve burada biyolojikten kastının kalıtımsal mirasın ve ırkın devlet tarafından korunması olduğunu" söylemiştir.

Irksal gen havuzunu geliştirme planı, "iyi" genlere sahip olanları çocuk yapmaya teşvik etmek ve kalıtımsal bozuklukları olanların da bunu yapmalarını önlemekti. Bu fikrin baş savunucusu, "halen, vatandaşlarımızın çok azınlıkta kalan bir kısmı, kısıtlanmadan üremelerinin ırkımız için iyi olabileceği doğuştan gelen nitelikleri haizdir" diye düşünen Münih'te Irksal Saflık Profesörü olan Fritz Lenz'di.[14]

1933'te Naziler bir kısırlaştırma kanunu çıkardılar; buna göre "doğuştan zihinsel özür, şizofreni, manik-depresiflik, kalıtımsal epilepsi, kalıtımsal kore, kalıtımsal körlük, kalıtımsal sağırlık, ciddi fiziksel bozukluklar ve ağır derecede alkoliklikten" muzdarip olanlar kısırlaştırılacaktı. Hem Fischer hem de Lenz kısırlaştırılacak adayların muayenesinde görevliydi. Lenz, insanların genetik potansiyellerinin değerlendirmesinde kendine güveniyordu. Görünüşlerine bakarak müziğe yatkın olanlarla olmayanları ayırabildiğini düşünüyordu. Başının büyüklüğü, insanın zekasını, göğsünün büyüklüğü de dinçliğini gösterirdi. Dahilik için bir insanın başının çevresi en az 56 cm. olmalıydı. Büyük insanların, burunları genelde uzun olurdu.[15]

Irksal saflık, kısmen modern toplumun doğal seçim baskılarını yok ettiği yönündeki endişeyle körükleniyordu. Refah, yoksulların açlıktan ölmesine ve tıp da zayıfların hastalıktan ölmesine son vermişti. Bunun sonucu olarak, Toplumsal Darwinci mücadelede kaybedecek olanların genleri artık yok olmuyor, gelecek nesillere aktarılıyordu.

Hitler, doğal seçim baskılarına inanıyordu. "Doğanın" sınırsız üremeye izin verdiğini, fakat sonrasında zayıfları ayıkladığını söylüyordu. Ayrıca insanın felakete neden olacak bir şekilde doğanın nüfus artışını kontrol etme yöntemini geliştirmeye çalıştığını da söylüyordu:

> O, aynı odundan yontulmamıştır, o "insanidir." Aklın zalim kraliçesinden daha iyisini bilir. Bireyin korunmasını değil, üremenin kendisini kısıtlar . . . insan, üremeyi kısıtlar, ama bir varlık doğdu mu, isterik bir biçimde, bedeli ne olursa olsun onu korumaya çalışır . . . doğal varoluş mücadelesinin yerini açıkça her ne pahası-

> na olursa olsun en zayıfı ve en hastalıklıyı bile "kurtarma" arzusu alır . . . ama er veya geç, öç alınacaktır. Daha kuvvetli bir ırk, zayıf ırkı kaldırıp atacaktır, çünkü nihai biçimine erişmiş hayati bir güdü, bireylerin sözde insanlığının tüm anlamsız prangalarını kıracak ve yerini kuvvetliye vermek için zayıfı yok eden doğanın insanlığını onun yerine koyacaktır.[16]

Diğer bir körükleyici güdü ise daha teorikti. Irksal saflık hareketinin öncüleri olan biyologlar ve antropologlar, Lamarck'ın, sonradan edinilen karakter özelliklerinin genetik olarak gelecek nesillere aktarılabileceği şeklindeki görüşüne karşıt kanıtları biliyorlardı. Çevresel değişikliklerin sadece bir nesli etkileyebileceği ve bu nedenle gayet önemsiz olduğu sonucunu çıkardılar. Genetik politikaların kalıcı bir gelişmeyi sağlayacak tek strateji olduğunu düşünüyorlardı.

Bu akıl yürütme, yalnızca bir nesilden diğer nesle yapılan aktarımın genetik olduğunu varsaymaya dayanıyordu. Kültürel aktarımı göz ardı ediyordu. Bilimsel keşifler, örneğin Darwin'inki, yüzyıllarca yaşar. Bu, bilginin genetik olarak aktarılmasından değil, onun kültürün içinde korunarak aktarılmasından kaynaklanır. Kültürel aktarımı göz ardı etmek, hem Stalinci hem de Nazi ırk teorisyenlerince yapılan ortak bir yanlıştır. Lysenko, ilerlemenin toplumsal değişim yoluyla korunmasının, Lamarck'ın çevresel olarak tetiklenen gelişmelerin genler aracılığı ile aktarılabileceği şeklindeki teorisinin doğruluğunu gerektirdiğini düşünüyordu. Stalinizm, bu görüşü karakteristik bir biçimde dayatmıştır. Nazi biyologları, Lysenko'yu ve diğer Sovyet Lamarckçıları küçümsemişler, ancak aynı şekilde hata yaparak, Lamarck'ın görüşlerinin yanlışlığının gelişim için geriye tek strateji olarak nesil ıslahını bıraktığını düşündüler. Ondan sonra da Naziler buna dayanarak karakteristik bir biçimde hareket ettiler.

Nesil ıslahı politikaları sözde bir "ötenazi" programına dayalıydı. Bu, Nazi olmayan toplumlarda tartışılan ve bazen uygulanan ötenaziye pek benzemiyordu. Nazi politikası, özerkliğe saygı, bir bireyin ölmeyi seçme hakkı olabileceği fikri üzerine dayanmı-

yordu. Ayrıca çok korkunç bir hastalığın pençesinde olup da herhangi bir seçim yapamayacak durumdaki bir insana merhamet duymaya da dayanmıyordu. Bireylere saygı ve ilgi göstermek, bunun içinde değildi. Nazilerin amacı, biyolojik şablona uymayan insanları öldürerek "ırkı geliştirmekti;" dünyayı derleyip toparlamaktı.

Bireyin önemsizliği, ötenazi programının teorisyenleri Profesör Karl Binding ve Alfred Hoche tarafından *Permission for the Destruction of Worthless Life: Its Extent and Form* adlı kitaplarında vurgulamıştır. Binding, şöyle yazmıştı: "Akrabalar muhakkak ki bu kayıptan dolayı kendilerini kötü hissedeceklerdir. Fakat insanoğlu, üyelerinin pek çoğunu yanlışlar nedeniyle kaybediyor ki bir fazla ya da bir eksik, bunun hiç önemi yok."

Bu düşünceyi takip eden Hoche, engelli bir insanla vücudun kusurlu bir parçası arasında insanın içini ürperten bu kıyaslamayı yapmıştır:

> Daha yüksek bir devlet ahlakı açısından bakarsak, her ne pahasına olursa olsun değeri olmayan bir hayatın sürdürülmesi yönündeki gayretlerin fazla aşırıya vardırıldığı şüphe götürmez bir gerçektir. Biz, devlet organizmasını kendi kanunları ve biz doktorların iyi bildikleri gibi, artık işe yaramaz veya zararlı hale gelen parçaları reddeden ve terk eden kendi kendine yeten bir insan organizması gibi bazı gereksinimleri olan bir bütün olarak görme alışkanlığından vazgeçtik.[17]

Nazi nesil ıslahı, daha yüksek oranda "doğru" çocuk üretilmesini de hedeflemişti. Bunun bir bölümü, Nazilerin "daha değersiz bir hayat taşıdıklarını" düşündüklerinin zorunlu olarak kısırlaştırılmasıydı. Bunların arasında 1941 yılında kısırlaştırılan Klara Nowak da vardı. Hep bir çiftçiyle evlenerek büyük bir aileye sahip olmayı hayal etmişti. Yarım asır sonra, bu kaybı hala hissediyordu:

> Her zaman büyük bir ailem olsun isterdim. Her zaman çocuklarımı yetiştirirken annemle babamın yaptıklarından daha iyi şeyler yapabileceğimi düşünürdüm. En büyük dileğim buydu, güzel ve sağlıklı bir aile . . . Şimdi komşularım, yaşlı kadınlar, bana torunlarından, torunlarının çocuklarından bahsettiklerinde, bu beni acı bir şekilde yaralıyor, çünkü benim çocuklarım veya torunlarım yok, çünkü tek başımayım ve başkalarının yardımı olmaksızın yaşamak zorundayım.[18]

"Yanlış" cinsten insanların kısırlaştırılmasının yanında, Heinrich Himmler'in amacı "doğru" cinsten daha fazla çocuğun doğması olan Lebensborn programı vardı. SS üyeleri daha fazla çocuk, özellikle de erkek çocuk sahibi olmaya teşvik ediliyorlardı. Lebensborn evleri, bu şekilde meydana gelen büyük ailelere ve ırksal açıdan tercih edilen bekar annelere destek sağlamıştır. Programın diğer bir tuhaf yanı Himmler tarafından Polonyalılardan bahsederken belirtilmiştir: "Şurası kesin ki halkların böylesi bir karışımında, her zaman ırksal olarak iyi tipler olacaktır. Bu nedenle, onların çocuklarının gerekirse zorla veya kaçırılarak tarafımızdan alınması ve çevrelerinden uzaklaştırılması şarttır."[19] Yaklaşık 200.000 Polonyalı çocuk, bu programın bir parçası olarak kaçırılmıştır. Nazilerin ırkçı ve Toplumsal Darwinci varsayımlarına göre dahi, projenin bu tarafının sağlam bir bilimsel temele oturduğuna inanmak güçtür.

Irksal gelişimden sonra, ırksal saflığın ikinci amacı, gen havuzunun korunmasıydı. Bu, ırksal temizliğin korunmasıyla ilgili bir sorundu: Alman ırkının diğer ırkların genleriyle "kirlenmesi" önlenmeliydi.

Eugen Fischer'in ilk çalışmaları, Güney Afrika'da karma ırka mensup olarak doğan çocuklar üzerineydi. Bu çocukların ebeveynleri Boerlar ve Hottentotlardı. Fischer, bu çocukların "düşük ırk kalitesi" taşıdıklarını ve ancak faydalı işler yapmaları halinde yaşamalarına izin verilmesi gerektiğini düşünüyordu.[20]

1939'da Fischer, düşüncelerini Almanya'ya uyguladı:

> Bir halk, kendi doğasını, öyle veya böyle, muhafaza etmek istiyorsa, yabancı ırksal öğeleri reddetmelidir ve bunlar o halkın içine sızmaya başlamışsa, onları bastırmalı ve yok etmelidir. Yahudi, böyle bir yabancıdır ve bu nedenle içeri sızmak istediğinde, kapı dışarı edilmelidir. Bu, kendini savunmaktır. Bunu söylerken, her Yahudi'yi zenciler gibi aşağılık kabul etmiyorum ve savaşmak zorunda olduğumuz en büyük düşmanı da küçümsemiyorum. Fakat halkımın kalıtsal miraslarını korumak için Yahudiliği hiç çekinmeksizin elimdeki her imkanı seferber ederek reddediyorum."[21]

Nazilerin gözündeki saf Alman ırkı tablosuna uymayan kuraldışı grupları bir araya toplama arzusu, diğer kurban gruplarına yönelik saldırılara da yol açmıştır. Naziler bile, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinden dolayı eşcinselleri veya Sinti ve Roman halklarını suçlamıyorlardı.

İki ırksal saflık projesi bazen bir araya gelmiştir; ırksal gelişimle bağlantılı olarak kullanılan benzetme, bazen ırksal temizlik için de kullanılabiliyordu. Alfred Hoche gibi, Konrad Lorenz de vücudun kusurlu bir parçası benzetmesini kullanmıştır. Her ikisi de ırksal "gelişimin" insanları "yok etme" yoluyla sağlanabileceğini savunuyorlardı. Lorenz, 1940'da şöyle yazmıştır:

> Bir yanda bedenlerin ve kötü huylu tümörlerin olduğu, diğer yanda bir ulusun ve kusurlu yapıları dolayısıyla topluma ters düşen bireylerin olduğu geniş bir biyolojik benzetme yaptığımızda, alınacak tedbirler arasında büyük benzerlikler vardır . . . Uygun doğalarını ve karakter özelliklerini kaybetmiş öğeleri kullanarak girişilen bir yeniden yapılanma teşebbüsü, başarısız olmaya mahkumdur. Ne şanstır ki bu tür öğelerin yok edilmesi, bu tür bir operasyonun bir cerrah tarafından bireysel bir organizma üzerinde yapılmasına oranla kamu sağlığından sorumlu bir doktor için çok daha kolay ve bireyselliğin ötesinde bir organizma için de çok daha kolaydır.[22]

Fikirlerin sonuçları vardır. "Ötenazi" programı, "bu tür öğelerin yok edilmesinin" ne kadar kolay olduğu hususunda Lorenz'i haklı çıkarmıştır. Lorenz'in düşüncesi ırksal gelişim projesinden ırksal saflık projesine taşınmıştır. Bu sürece dahil olanlardan biri, Dr. Fritz Klein'dı. Savaştan sonra kendisine doktorluk yeminiyle Auschwitz'de yaptıklarını nasıl bağdaştırabildiği sorulduğunda verdiği yanıt, Binding, Hoche ve Lorenz'in düşüncelerinin yankısı gibiydi: "Tabii ki ben bir doktorum ve hayatı korumak isterim. Ve insan hayatına duyduğum saygı nedeniyle kangren olmuş bir uzvu hasta bir vücuttan alırım. Yahudiler de insanlığın vücudundaki kangrenli uzuvlardır."[23]

İnanç Sistemi: Nietzsche'nin Karanlık Yüzü

Nietzsche'nin fikirlerinin daha karanlık olan yönleri, Nazi inanç sistemine dahil edilmiştir. Aradaki bağlantının bir bölümü gayet doğrudandı: Nietzsche'nin söylediği bazı şeyler saf Nazi doktriniydi. "Birçok insan türünün kökünün kurutulması, herhangi bir üreme biçimi kadar arzu vericidir" ve "genel eğilim sefillerin, sakatların ve bozukların kökünün kurutulması yönünde olmalıdır" şeklindeki yorumları, ırksal saflıkla ilgili herhangi bir çalışmadan alınmış olabilirdi.[24]

Nietzsche'nin asıl katkısı, bu bariz Toplumsal Darwinci görüşler değil, Musevi-Hıristiyan ahlaklılığının zayıflara gösterdiği merhameti reddetmesidir. Kendi kendini yaratma, insanın kendisine karşı katı olmasını gerektiriyordu: birbiri ile çatışan güdülere tutarlılık getiren güçlü bir irade gerekti. Aynı zamanda başkalarına karşı da katı olmayı gerektiriyordu. Farklı insanların kendi kendilerini yaratma projeleri arasındaki çatışmalar, başkalarına hükmetme girişimini kaçınılmaz kılıyordu. Hayatın tamamı, zaferin cesur ve iradesi kuvvetli olana ait olduğu bir mücadeleydi. Soylu insani nitelikler, iktidarı ele geçirme arzusu ile beraber, savaşta ortaya çıkıp barışta çürüyorlardı. Merhamet zayıflık, korkaklık ve kendini kandırmaktı. Musevi-Hıristiyan öğretisi bir zehirdi. Nietzsche, Tanrı'nın ölümü ve Toplumsal Darwinciliğe olan inancıyla bu sonuçları çıkararak Nazi inanç sisteminin diğer

inançlarını uygulamak için attıkları zalim adımları "haklı" çıkaran kısmını oluşturmuştur.

Leni Riefenstahl'ın *Triumph of the Will* adlı filminin ismi, Nazizm'in Nietzsche'nin kendi kendini yaratmasının yankılarını taşıyan yanını yakalamıştır. Almanların baştan yaratılması, ulusal iradenin kendini ispatlamasıydı ve bunda rol alanlar, kendilerini baştan yaratır gibi görüyor, ıskartaya çıkarılan bir ahlaklılığın sınırlamalarına karşı zafere ulaşarak iradeleri daha da güçlenmiş oluyordu.

Merhamete karşılık çatışmanın ve katılığın seçilmesi, Nazi bakış açısının temeliydi. Hitler, Nietzsche'yi takip ederek, insanların kusurlarını örten bir maske gibi gördüğü "tiksindirici insancıl ahlakı" reddetmişti: "Sonunda yalnızca kendini koruma güdüsü galip gelebilir. Onun altında insanlık denen o şey, aptallığın, korkaklığın ve çok bilmiş bir kibirin bir karışımı olan o ifade, Mart güneşinin altındaki kar gibi eriyecektir. İnsanoğlu ebedi mücadele ile daha da büyümüştür ve ancak ebedi barışta yok olacaktır."[25]

Hitler, insancıl ahlakı bir zehir gibi görmesiyle de Nietzsche'yi takip etmiştir. 1918'deki askeri yıkım, "etik ve ahlaki bir zehirlenmenin, uzun yıllardır halkın ve Reich'in temellerini sarsmaya başlamış olan kendini koruma güdüsündeki ve bunun ön koşullarındaki bir azalmanın sonucuydu." Hitler için, Nietzsche'nin aksine, Yahudiler baş zehirleyicilerdi. "Kitlelerimizin ulusallaştırılması ancak, halkımızın ruhu için verilen pozitif mücadelemizin haricinde, onun tüm uluslararası zehirleyicileri ortadan kaldırıldığında başarıya ulaşacaktır."[26]

Nietzsche'nin daha itici pasajlarında daima bir müphemlik öğesi mevcuttur. Gerçek hakkındaki görüşleri ve ironik ve vecizeci tarzı nedeniyle bazı insan gruplarının "kökünün kurutulması" hakkındaki yorumları ile tam olarak neyi kast ettiğini merak etmek her zaman mümkündür. Bazen insanları şaşırtma arzusunun, onu insanların bunları gerçekleştirmeyecekleri yönündeki bir bilinç dahilinde fazla sıra dışı gibi görünen şeyler söylemeye itmesi de mümkündür. Eğer taktiği buysa, çok tehlikeli bir tak-

tikti. İşin derinine inmeyen insanların onun müphem bir şekilde ifade ettiği düşünceleri tekrarlayarak cesur görünmek isteyecekleri bir ortama katkıda bulunmuş da olabilir. Ancak Hitler'in gelişiyle birlikte kökünü kurutma konuşmaları ciddiye dönüşmüştür. Führer, şunları söylemişti:

> Bugün edebiyat dünyasının tüm kocakarıları kargalar gibi bağrışıp beni "ruha ihanetle" suçluyorlar! Ama bugüne dek kullandıkları o güzel ifadelerle, asıl kendileri ruha ihanet ettiler. Yaptıkları yalnızca edebi bir zaman geçirmeden ibaretken, onlar kendileriyle pek gururlanıyorlardı. Ama şimdi biz bunları ciddiyetle ele alınca, masum gözlerini kocaman açıyorlar.[27]

Ahlaki Kaynaklara Saldırı

Naziler, kendi milliyetçilikleri, kendi Toplumsal Darwincilikleri ve "ırksal saflığa" olan kendi inançlarının gerektirdiği politikaları uygulamak için, hem kendi kurbanlarına karşı insani tepkileri hem de toplu katliamlarda yer almak için ayarlanmamış ahlaki kimlikle ilgili düşünceleri yenmek zorundaydılar.

Stalin'in Rusyasında ve Mao'nun Çininde olduğu gibi, toplumsal baskılar tersine çevrildi. Ahlaki tepkiler, inanmak, itaat etmek ve uyum göstermek hususundaki baskılarla yok edildi. Ayrıca, Nazi inanç sistemi de insanların onu özümsemesinde etkiliydi. İnsanlar sadece korkmuyorlardı: Birçoğu da itaat etmemenin yanlış olacağını düşünüyordu.

Naziler, sistematik bir şekilde insani tepkilere saldırdılar. Haysiyetlerine gösterilen saygının onları korumasına izin vermeyerek Yahudilerin, eşcinsellerin ve diğerlerinin ahlaki statülerini yok etmeye başladılar. Nietzsche'den aldıklarının yarattığı bir ruh haliyle, sempatinin yerine katılığı yerleştirmeye çalıştılar.

Kurbanlarından saygı ve sempatiyi esirgemede, Naziler yine Stalin ve Mao rejimlerine benziyorlardı. Ancak Nazizm'i diğerlerinden farklı kılan, her şeyin ötesinde, onun ahlaki kimliğe yönelik saldırısının derecesi ve kapsamlılığıdır. İnsanlar değiştirilme-

liydi. İnsanlığımızı oluşturan tepkilere aktif bir şekilde düşman olan bir bakış açısına kök salmış olan yeni bir Nazi kimliği yaratılacaktı. Stalinizm ve Maoizm, neticeciliğin çarpıtılmış biçimleriydi. Bu görüşlerde katılık ve insanlık dışılık, gayet mantık dışı bir şekilde, daha insani bir dünya yaratmanın yöntemleri olarak savunuluyordu. Nazizm, ahlaki değerlere yönelik daha temel bir saldırıydı. Çarpıtılmış bir ahlak anlayışıydı: Katılık ve insanlık dışılık, kendi içlerinde arzu edilir görülüyorlardı, "insanoğlunu yeniden yaratma isteğini" ifade eden bir kimliğin çeşitli yönleriydi.

Stalin'in Sovyetler Birliğinde, içimizdeki ahlaki kaynaklar, İnançla bastırılmıştı. Yugoslavya'dan sonra kabilecilikle. Nazi Almanyasında, bu ikisinin ölümcül bir karışımı ile bastırılmıştı. İnanç sistemleri nedeniyle, temel Nazi psikolojik projeleri, sempatinin katılıkla değiştirilmesi ve ahlaki kimliğin yeniden inşasıydı.

34. BÖLÜM

İtaat ve Çoğunluğa Uyma

Hepimizin Nasyonal Sosyalizmi, eleştirisiz sadakate, neden diye sormadan Führer'e teslim olmaya, emirlerini sessizce yerine getirmeye demir atmıştır. Biz, Führer'in Almanya tarihini şekillendirmek için ilahi bir çağrıya itaat ettiğine inanıyoruz. Bu inancın hiçbir eleştirisi olamaz.

Rudolf Hess, Temmuz 1934'te yaptığı bir konuşmadan

Doğru bilgelik
Tüm kabahati ortaya çıkarabilir
Luther'den bugüne kadar
Bir kültürü deliye çeviren
Linz'de ne olduğunu bulabilir
Hangi büyük imgenin
Psikopat bir tanrı yarattığını:
Ben ve halk biliyoruz.
Tüm okullu çocukların ne öğrendiğini,
Kötülük gören
Kötülük yapar.

W.H. Auden, "1 Eylül 1939"

Yahudilerin toplu olarak katledilmelerinin ilk safhalarında Naziler kamyonlardan faydalanmışlardı; kurbanlarını egzoz dumanları ile öldürüyorlardı. Gustav Laabs, bir şofördü ve kapılar üstleri-

ne kilitlenmeden önce çırılçıplak insanların kamyonuna doldurulduklarını görmüştü. Emirlere itaat etti:

> Sonra [Hans] Bothmann, bana motoru çalıştırmamı ve on dakikadan önce kapatmamamı söyledi. Bu emri yerine getirdim ve yaklaşık bir dakika sonra kamyonun içinden korkunç inlemeler ve çığlıklar duydum. Korktum ve dışarı çıktım. İnsanları öldürmek için egzoz dumanlarının kamyonun kapalı kasasına verildiğini anlamıştım. Bunun üzerine Bothman bana bağırarak, "Çıldırdın mı sen?" dedi. Bana tekrar direksiyona geçmemi emretti. Tekrar direksiyona geçtim ve bekledim. Hiçbir şey yapmaya cesaret edemedim, çünkü Bothmann'dan korkuyordum. Birkaç dakika sonra insanların inlemeleri ve haykırışları yavaş yavaş dindi.

Sonra da Bothman'ın emriyle, arkasındaki yaklaşık elli cesedi boşaltacağı bir toplu mezara doğru kamyonu sürdü. "Kamyon boşaltıldıktan sonra görevli polis memuru, tekrar oraya gitmemi söyledi. Az önce detaylı bir şekilde anlattığım süreç, kendini tekrarladı."[1]

Gustav Laabs gibi birçok insan, korkudan dolayı itaat etti. Bazen zalim Nazi politikalarında yer almanın baskısına direnmek zordu. Ancak öykünün tamamı bundan ibaret değildir. Aynı baskılar Stalin'in Sovyetler Birliğinde de vardı, fakat Nazi Almanyasındaki itaat etme ve uyma vazifesinin daha kuvvetli bir biçimde özümsendiği şeklindeki izlenimden kaçınmak zordur. Eğer bu doğruysa, bunun birçok muhtemel açıklaması vardır. Belki Nazi ideolojisini kabule hazır olan Almanların sayısı, Komünist ideolojiyi kabule hazır olan Ruslardan daha fazlaydı. Stalin'in kurbanları öylesine gelişigüzel seçiliyordu ki hiç kimse kendini güvende hissedemiyordu. Belki "sıradan" Almanlar (Yahudi, Komünist, sosyalist veya eşcinsel olmayanlar) kendilerini daha güvende hissettiklerinden, rejimle özdeşleşmeye daha istekliydiler. Belki Nazi propagandası daha etkiliydi. Belki de Rus gelenekleri itaat etmeye ve çoğunluğa uymaya o kadar yatkın değildi.

Lider ve Otoritenin Sihri

Nazi Almanyasında itaat etmek, Hitler'in otoritesini kabul etmekle bağlantılıydı. Bu kabul ise Hitler'in konuşmalarında açıkça görülen bilinçli olarak yaratılmış dini nitelikteki karizmasıyla bağlantılıydı:

> Bir adamın sesini bir kere duyup da o ses sizin kalbinize konuşunca, sizi uyandırdı ve o sesi takip ettiniz. Yıl ve yıl, konuşmacıyı dahi görmeden onu takip ettiniz; sadece bir ses duydunuz ve onu takip ettiniz. Ama işte şimdi burada buluştuk ve bu buluşmanın muhteşemliğini yaşıyoruz. Her biriniz beni göremiyor ve ben de her birinizi göremiyorum. Ama sizi hissediyorum ve siz de beni hissediyorsunuz! Biz küçük insanları büyük, biz yoksul insanları zengin, biz kararsız, korkak, ürkek insanları cesur ve kararlı yapan ulusumuza duyduğumuz imandır.[2]

Dine atıf yapmak işe yaramıştı. Mitinglerdeki konuşmaları hakkında yapılan yorumlar arasında şunlar da vardı: "Asla unutulmayacak sözleri beni bir peygamberin sözleri gibi etkiledi." "Bu deneyim bizi hidayete erdirmişti ve Hitler ne emrederse gözü kapalı itaat edilmeliydi. Onun olduğu yerde hep güneş parlardı, yani bir nevi 'Hitler havası.' O gelmeden önce ve o gittikten sonra öyle şiddetli bir yağmur yağmıştı ki hepimiz sırılsıklam olmuştuk."[2]

Efsane çok dikkatle işlendi. Nazilerin, işsizlikle başa çıkmak için uyguladıkları Keynesçi politikaların başarısı, propaganda ile tamamen Hitler'e mal edildi. Buna tipik bir örnek, bir gazetede yayımlanan bir Alman işçisi ve otoyol fotoğrafıydı ve altında şunlar yazıyordu: "Almanya yeniden çalışıyor. Her yerde eller, ortak işlerde aktif! Bir ulus, bir irade, bir hareket. Alman halkı, bütün bunlar için Führer'e teşekkür etmeli!"[3] Joseph Wagner, onun tüm zamanların en iyi aktörü olduğunu söylemiştir. Robert Ley, onun tarihte hata yapmayan tek insan olduğunu söylemiştir. Rudolf Hess, onun insan biçimindeki saf akıl olduğunu söylemiştir. Ve,

Heinrich Himmler, Ari insanlığın başlangıcından bu yana, onunla kıyaslanabilecek bir şey yetiştirmemiş olduğunu ifade etmiştir.[4]

Burada eksik bir kültürel gelenek bir rol oynamış olabilir. Weimer Cumhuriyeti'nde siyasi hicivciler olsa da, siyasi liderlere karşı geniş ölçüde bir saygısızlık yapıldığı söylenemez. Bazı yerlerde, birisi Liderin insan biçimindeki saf akıl olduğunu söylese, herkes kahkahalarla güler.

İtaat ve Yetiştirilme Tarzı

Theodor Adorno ve meslektaşları, "potansiyel faşistlerin" psikolojisini incelemişlerdir: İnsanlar, Yahudiler ve diğer konular hakkındaki anketlere verdikleri cevaplarla bu şekilde tanımlanmışlardır. Bu çalışma, bu tür insanların çoğu zaman "otoriter bir kişilikleri" olduğunu işaret etmiştir; bu kişiliğin tipik göstergeleri düşünce ve davranışta katılık, hayal gücü ve nezaket yerine güç ve iradenin vurgulanması, batıl düşünme, geleneksel değerlere çok katı bir bağlılık ve bunlara tecavüz edenlere yönelik saldırgan tutumdur. Temel bir özellik de otoriteye karşı itaatkar ve eleştirisiz tutumdur. Otoriter kişilik testlerinde yüksek puan alanların çoğu, düşük puan alanlara nazaran, daha sıkı bir yetiştirilme tarzına sahip olma eğilimlidir. Yüksek puan alanlar, çoğu zaman hükmedici ve disiplinli bir babaları olduğunu söylemişlerdir. Kurallara uymamaları halinde, cezalandırma büyük rol oynamıştır. Anlatımlarında duygusal sıcaklığa veya ahlaki ilkelere yönelik bir eleştiriye az rastlanmıştır. Ebeveynlerini tarif ederken itaatkar ve eleştirisiz bir tutum sergilemişler, ancak överken de gerçek bir sıcaklık ve samimiyet taşımak yerine, basmakalıp ifadeler kullanmışlardır.[5]

Bu iddiaların temelini teşkil eden çalışma, İkinci Dünya Savaşı'nın sonralarına doğru Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılmıştı. Kültürler arasında bazı tahminler yapabilmek için sorulması gereken bariz sorular vardır. Anketlere "faşist" cevaplar veren Amerikalıların, birçok konuda Almanlardan, Avusturyalılardan

ve Nazi emirlerine gerçekten itaat eden diğerlerinden ayrılmaları muhtemeldir. Ancak katılık, batıl inançlar, itaat, uyum gösterme, saldırganlık ve güç ve iradenin vurgulanması birçok Nazi liderinin çarpıcı özellikleridir. Çalışmayı kaleme alanlardan birinin işaret ettiği gibi, babanın hükmü altında olan ailelerin otoriter tutumların oluşmasına neden olacağı iddiası, otoriter ve tehditkar baba figürünün uzun bir tarihe sahip olduğu Alman ailesinin nasıl faşist ideolojiden etkilenir hale gelebileceğini daha anlaşılır kılmaktadır.[6]

Birçok önde gelen Nazi'nin yetiştirilme tarzı otoriterdi. Heinrich Himmler, bazı toplama kampı komutanları ve toplu katliamlarda birinci derece rol oynayanların çoğu, mutlak itaat etmeleri gerektiği konusunda çok katı bir şekilde şartlandırılmışlardı. Alice Miller, Üçüncü Reich'in liderleri arasında sert ve katı bir yetişme tarzına sahip olmayan bir kişi bile bulamadığı şeklinde çarpıcı bir iddiada bulunmuştur.[7]

Bunlara bir örnek, Auschwitz'in komutanı olan Rudolf Höss'tür:

> Üzerimde ebeveynlerimin, öğretmenlerin ve rahiplerin, aslına bakılırsa tüm yetişkinlerin isteklerine ve emirlerine derhal itaat etmem ve hiçbir şeyin beni bu görevimden alıkoymasına izin vermememem konusunda sürekli olarak çok güçlü bir baskı oldu. Onların dedikleri her zaman doğruydu. Bu temel yetiştirilme ilkelerim, etimin ve kanımın içine işlemişti . . . Ebeveynlerimin evinde, her bir işin tam ve dikkatli olarak yapılmasında ısrar edilirdi. Ailenin her ferdinin yapması gereken özel görevleri vardı. Babam özellikle benim onun tüm talimatlarına ve isteklerine büyük bir titizlikle uymam için özen gösterirdi. Bir gece, eyer örtüsünü kuruması için bana söylediği gibi ahıra asmak yerine, bahçede yerde bıraktığım için beni öfkeyle yatağımdan kaldırıp yerde sürüklediğini dünmüş gibi hatırlıyorum.[8]

Hitler'in yetiştirilme tarzı da bu modele uymaktadır. Hitler, meslek seçimi konusunda babası Alois'le yaptığı tartışmayı anlatır. Babası onun memur olmasını istiyor ve bir ressam olmasına kesinlikle karşı çıkıyordu. Buna rağmen, Hitler'in babası hakkındaki yorumları övgü doluydu, fakat mesafeli ve basmakalıp olduğu da aşikardır: "Bir çiftlik satın aldı. Her işi kendi yapıyordu ve böylece uzun ve çalışkan bir hayatın sonunda, atalarının köklerine dönmüştü . . . On üç yaşındayken, babamı ani bir şekilde kaybettim. Her bakımdan dinç olan ihtiyarı bir inme yıkmıştı ve böylece onun bu dünyadaki ziyaretini acısız bir şekilde sona erdirip bizi çok derin bir mateme boğmuştu."[9]

Başkaları, Alois Hitler'in Adolf'u yetiştirme biçimi konusunda daha detaylı bilgiler vermişlerdir. Evde aşçı olarak çalışan bir kadın, Alois'in çok katı ve korkunç derecede asabi bir adam olduğunu söylemiştir. İş yerindeki arkadaşları da onun bu sebepsiz öfkesini fark etmişlerdi. Dakiklik konusunda tam bir "canavardı" demişlerdir. Ailede sessizlik konusunda ısrarlıydı. Çocuklar onun yanında, kendilerine söz verilmedikçe asla konuşmaya cesaret edemezlerdi. Ona "babacığım" diye hitap edemez, ancak "Sayın Baba" diye çağırabilirlerdi. Oğlunu çağırmak için Adolf adını kullanmaz, köpeklerini çağırırken yaptığı gibi iki parmağını dudakları arasına koyarak ıslık çalardı. Alois'in ölümünden sonra Adolf'un vasiliğini üstlenen yakın bir arkadaşı, "Çocuk ondan çok korkardı . . . ailesine karşı çok katıydı. Onlar söz konusu olduğunda yumruğunu hayatta esirgemezdi; karısının hiçbir zaman gülümseyecek bir şeyi olmadı," demiştir. Hitler'in üvey kardeşi de Alois'in "çok korkunç bir öfkesi" olduğunu, köpeğini işetinceye kadar dövdüğünü, çoğu zaman çocuklarını, bazen de karısını dövdüğünü anlatmıştır.

Otoriter kimliğin temel özelliklerinin (hayal gücü ve nezaket yerine, irade, güç ve saldırganlık) Hitler'e çok uyduğunu söylemeye gerek dahi yok. Fakat bir yandan en önemsiz şeyler konusunda bile kuralcılık ve katı bir değişmezlik de söz konusuydu. Köpeğini her gün aynı yolda gezdirir, hep aynı yerde durup daima aynı tarafa doğru bir sopa fırlatarak köpeğinin sopayı yaka-

lamasını isterdi. Rutini değiştirme konusunda yapılan herhangi bir öneri onu rahatsız eder, kızdırırdı.[10]

İnsanın İtaat Etme Eğilimi

İnsanlar arasında en korkunç emirlere uyma konusunda bile, çok yaygın olarak görülen bir rıza söz konusudur. Bunun kanıtları My Lai'den Mao Çinine kadar "itaat suçlarının" işlendiği diğer olaylarda bulunabilir. Diğer bir kanıt da Stanley Milgram tarafından New Haven, Connecticut'da gerçekleştirilen yankı uyandırmış psikolojik araştırmada bulunabilir.[11] Bir psikoloji deneyinde gönüllü olanlara, öğrenmenin etkileri üzerine bir çalışmada yer alacakları söylenmiştir. "Öğrenici" yanlış cevap verdiğinde, her bir gönüllüye bir düğmeye basması söylenmiştir; bunun öncesinde de bu düğmenin "öğreniciye" bir elektrik şoku vereceği belirtilmiştir. "Öğrenici," yandaki odada bulunan bir sandalyeye kayışlarla bağlanmıştır ve vücuduna elektrotlar takılmıştır. (Aslında elektrik şoku yoktu ve "öğrenici" sadece rol yapıyordu.) Gönüllülere farklı düğmelere basarak giderek artan şiddette elektrik şokları verdikleri düşündürülmüştü ve "öğrenici" de gerçekten böyle bir şey varmış gibi rolünü oynuyordu.

15 ila 450 volt arasında değişen otuz düğme vardı. 75 voltta, "öğrenici" inliyordu. 120 voltta, deneyi protesto ediyordu. 150 voltta, deneyden çıkarılmasını istiyordu. Voltaj arttıkça, protestoları da artıyor ve 285 voltta acı dolu çığlıklar atmaya başlıyordu. Tereddüt eden gönüllülere devam etmeleri emredildi. Kendilerine yardımcı olunmasını isteyenlere de, kısa bir duraklamadan sonra devam etmeleri söylendi. 315 voltluk "şoktan" sonra, kurban duvarları tekmelemeye başlamış, ancak gönüllüye maksimum 450 volta kadar devam etmesi emredilmiştir. Bu voltaja ulaşmak için, üzerlerinde "hafif şok / orta kuvvette şok / kuvvetli şok / çok kuvvetli şok / yoğun şok / aşırı yoğun şok / tehlike: öldürücü şok / XXX 450 volt" yazan düğmelere basmaları gerekiyordu.

Katılan 40 kişiden 26'sı, en yüksek şoka kadar devam etmiştir. Bazıları belirgin stres işaretleri göstermişler ve kendilerine verilen acı çektirme emirlerine uyduklarına gerçekten inandıkları izlenimini vermişlerdir.

Milgram'ın çalışmalarına yöneltilen eleştirilerden bazıları, katılanların kandırılmasının ve ciddi bir stresle karşı karşıya bırakılmasının etiğe uygun olup olmadığı hususunda yoğunlaşmıştır. Bunlar dikkate alınması gereken konulardır, ancak çalışmaların önemine gölge düşürme tehlikeleri de vardır.

Nazi Almanyasında, Hitler'in karizmatik cazibesi, çoğunlukla otoriter bir yetiştirme tarzı ile şartlanmış olanları etkilemiş olabilir. Ancak Milgram'ın deneyinin böyle özel bir sihri yoktu ve 1960'larda New Haven'de yaşayanların çok otoriter bir yetişme tarzından geldiklerini düşünmek için bir neden de yoktu. Milgram'ın araştırmalarının bu çok düşündürücü sonuçları, insanların kendilerine verilen emirler korkutucu olsa bile, otoriteye karşı eleştirisiz bir biçimde itaat etme eğilimlerinin çok büyük olduğuna işaret etmektedir.

David Rosenhan, Milgram'ın çalışmasını Princeton'da tekrarlamıştır. Katılanların yüzde sekseni emirlere tamamen uymuştur. Yaygın itaat etme eğilimi teyit edilmişti, ancak bu evrensel değildi. Birinin nasıl bir insan olduğu, çok fark yaratıyordu. Daha sonraları My Lai katliamını su yüzüne çıkaran Ronald Riddenhour'ın ilk şoku bile vermeyi reddetmiş olduğu gerçeği, insanın yüreğine su serpmektedir.[12]

Çoğunluğa Uymak

Nazi Almanyasında, korkunç emirlere itaat etmek için üstlerden gelen "dikey" baskılar vardı. Aynı zamanda grubun üyelerine uyma konusunda da "yatay" baskılar mevcuttu.

Temmuz 1940'da, bir polis birliğine Józefów köyünü Yahudilerden temizleme görevi verilmişti. İhtiyarlar, kadınlar ve çocuklar, birliğin üyelerince vurulmak üzere ormana gönderildiler. Her bir kurban, bir polis memuruyla yüz yüze duracak şekilde eşleşti-

rildi. Birliğin başındaki binbaşı, birlik üyelerine bu görevden aflarını isteyebileceklerini söyledi. 500 kişiden sadece bir düzinesi bu şansı kullandı. Göreve devam edenlerin bazıları, daha sonra bunu diğerlerinin gözünden düşmemek için yaptıklarını söylemişlerdi. İçlerinden biri şöyle demişti: "Neden diğerleri ile beraber insanları vurduğum sorusu bana sorulmuş olsaydı, buna kimsenin bir korkak olarak görülmek istemeyeceği yanıtını verirdim." İnsanlara ateş etmeye başlayanların bir kısmı, buna devam edemedi ve bıraktı. Fakat yüzde 80'i, gün boyunca 1500 kişi öldürülünceye dek, işlerini sürdürdü.[13]

İtaat etme ve çoğunluğa uyma yönündeki baskılar, birbirlerini kuvvetlendirir. Çoğunluğa uymak konusunda daha az baskı olduğunda, insanlar itaat etme konusunda daha isteksiz olabilirler. Milgram'ın araştırmasında, kırk kişiden yirmi altısı, elektrik şoku vermeleri yönündeki emirlere itaat etmişti. Deney farklılaştırılıp iki kişinin emirlere uymayı reddettiği söylenince, sayılar tersine dönmüş ve kırk kişiden sadece dördü emirlere itaat etmiştir.[14]

Józefów'daki katliamda, bunu en baştan kabul etmeyenlerin arkasından giden pek kimse olmamıştı. Bu olaydaki emirler gerçekti ve çok daha korkunçtu. Polis birliği üyeleri üzerindeki baskılar oldukça farklıydı. Eğitimlerinin etkileri söz konusuydu ve bununla beraber emirlere uymama durumunun aleyhlerine olacağından korkuyorlardı. Ayrıca, birliğin diğer üyeleri arasındaki statüleri de tehlikedeydi: "Kimse bir korkak olarak görülmek istemez."

Çoğunluğa uyma, genellikle emellerine sıkı sıkıya inanan Nazi grupları arasında varolan duygusal dolduruşla güçlendiriliyordu. Bazen, Nuremberg mitinglerinde olduğu gibi, bu bir topluluk psikolojisi meselesiydi. Hitler'in hipnotize edici sesine cevaben, birçokları kendi bireyselliklerini koordine bir kitle hareketi içine katmanın sarhoşluğuna düşmüştür.

Bu bazen, özellikle SS arasında, daha uzun sürecek duygusal bağlılıklar doğurmuştur. Karl Fritsch'in (en sadist kamp komutanlarından biri) dul eşi, bunu şöyle tarif etmiştir: "Bir iki kere özel olarak Adolf Hitler'i dinlemek için Nuremberg'e gitmişlerdi.

Görünüşe bakılırsa, bir noktada bu onu yakalamıştı. Çok heyecanlanmış ve heveslenmişti . . . Geriye dönüp baktığımda, onun yeni bir arkadaşlık keşfettiğini görüyorum; bu çok güçlü bir şeydi. Bu arkadaşlık sonunda onun için her şey anlamına gelmeye başladı."[15]

Bu duygusal bağlar, insanda gençliğini ve özsaygısını yeniden kazanma duygusu yaratabilir. Natzweiler'deki toplama kampının komutanı Hans Hüttig, SS'e kendisinden daha genç olan arkadaşlarının etkisiyle katılmıştı: "Sanki bana gençliğimi geri vermişlerdi. Bana bir şans daha vermişlerdi. Bu genç savaşçılarla beraber olmayı çok seviyordum. Onlara verebileceğim bir şeyler olduğunu hissettim ve doğaldır ki bana vaat ettikleri subaylık rütbesi de beni tahrik etmişti . . . SS'te arkadaşlık buldum ve kendimde de yeni bir iman bulmuştum; bu, paradan çok daha kıymetli bir şeydi." Erkeklerin arasındaki bu bağ, aşk gibi bir şey olabilirdi. Joseph Kramer, Dachau ve Auschwitz'te çalışmıştı. Dul eşi, onun Naziler için yaptığı işlere dair şunları söylemiştir: "Bu ortak gayret, bu yeni iman, onları birbirlerine yaklaştırmıştı. Birbirlerine verebilecekleri şeyler vardı. Bütün bunları yıllar sonra düşündüğümde, kendi kendime, benim Kramer'im kendini erkekler arasında kadınlar arasında hissettiğinden çok daha rahat hissediyordu demiştim." Gross Rosen'deki kampın komutanı olan Johannes Hassebroeck, şunları söylemişti:

> Bir kadın ve bir erkek arasındaki aşk bağları bile, bizim aramızdaki arkadaşlık bağı kadar kuvvetli olamazdı. Bu arkadaşlık her şeydi. Bize hem güç veriyor hem de bir kan bağı anlaşması ile bizi bir arada tutuyordu. Bunun için yaşamaya değerdi, ölmeye değerdi. Bu bize, çok zayıf olan diğerlerinin yapmaya cüret edemedikleri şeyleri yapma cesareti ve fiziksel güç vermişti.[16]

Bir Erdem ve Bir Kusur Olarak İtaat

"Emirlere itaat etme" mazereti, Naziler ve özellikle de Adolf Eichmann tarafından kullanılması nedeniyle geçerliliğini kay-

betmiştir. Çoğunluğa uymak yönündeki baskı, artık etkileyici bir mazeret değildir. Ancak itaat etmeye ve çoğunluğa uymaya ne zaman karşı çıkılacağı ve insanlardan makul olarak bunu ne kadar bekleyebileceğimiz konularında karşılaşılan zor sorular vardır.

Milgram'ın araştırmasında emirlere itaat edenleri eleştirmek çok kolaydır. Sonuçlar elbette rahatsız edicidir. Bu sonuçlar, Nazi dehşetini uygulamaya koyan itaatin laboratuar ortamındaki bir canlandırması gibidir. Verilebilecek bir yanıt, itaat etme eğiliminin insan psikolojisinin felaket getiren bir yönü, mümkün olduğunca ortadan kaldırılması gereken bir şey olduğu olabilir. Bu kısmen doğrudur, fakat bir yandan da çok basittir.

Özerklik, kaçınılmaz şekilde sınırlıdır. Her kararı kendi başımıza düşünmeye ne zamanımız ne de imkanımız vardır. Kısa yoldan gitmemiz gerekir ve bu da yetkililere güvenmeyi içerir. Birçok şey eleştirilmeksizin itaatle bağlantılıdır. Cerrahların, kendileriyle fazla tartışmadan emirlerini yerine getirecek asistanlara ihtiyaçları vardır. İtfaiyenin, ordunun, ambulans hizmetlerinin, polisin, hatta bir havacılık kuruluşunun verimliliği, insanların bir dereceye kadar özerkliklerinden vazgeçmelerine ve çoğu zaman da emirlere itaat etmelerine bağlıdır. İnsanların, üstlerinin umulmadık hatalar veya ahlaksızlıklar yapmayacaklarını varsaymaları gerekmektedir. Böyle bir güven olmaksızın, toplumsal yaşam çok zor olacaktır.

Naziler ve Milgram'ın çalışmaları üzerine düşünmek, bizi bu kısa yollardan vazgeçmeye yöneltebilir, fakat bu gerçekçi olmaz. En iyi yaklaşım bu kısa yolları kullanmaya devam etmek, ancak yanlış olma ihtimallerine karşı olabildiğince ihtiyatlı olmaktır. Eğer böyle bir ihtimal kuvvetli görünüyorsa, onları hemen terk etmeliyiz.

Yasalara uymama ve hukukun üstünlüğü ile ilgili konularda da benzer bir paralellik vardır. Toplumun düzgün işlemesi, yasalara uyma yönünde güçlü bir genel varsayıma dayanır. Demokratik bir toplumda bu varsayımın örnekleri büyük ölçüde artar. Herkesin, dolaylı da olsa, yasanın nasıl olması gerektiği konu-

sunda bir şeyler söyleme hakkı vardır. Ayrıca yasayı demokratik yöntemler kullanarak değiştirme şansı da mevcuttur. Fakat demokrasilerde bile, yasaya itaat bir varsayımdır, mutlak bir gerçek değildir. Eğer olmadık şekilde ahlaka ters düşen bir yasa geçirilirse, sivil itaatsizlik, itaat etme varsayımına ağır basabilir. Yasaların araçsal değerleri vardır ve kendilerine has bir sihirle insanların yasalara uymalarını emredemezler.

Aynı şey, resmi olmayan kurallar için de geçerlidir. Elbette ki ameliyathanede cerrahın talimatlarına normal olarak hemen itaat edilmelidir, fakat milyonda bir de olsa, cerrah kendini kaybedip hastanın öldürülmesini emrederse, bu emir hiç tereddütsüz reddedilmelidir. Orduda, en azından resmi olarak, bu hak tanınmıştır. Emirlere itaat etmek esastır, ancak savaş suçu teşkil eden bir emir verilince, buna itaat etmemek askerin hakkıdır, hatta belki de vazifesidir. Genel olarak itaat etmeleri öğretilenlere, aynı zamanda Bertrand Russell'ın aile İncilinin ilk sayfasında yazan şu cümle de öğretilmelidir: "Kalabalığın peşinden kötülük yapmak için gitmeyeceksin."

Özümsemek ve İnancın Rolü

Nazilerde itaat, korku ile takviye edilmişti. Ayrıca insanların genel itaat etme eğilimleriyle ve belki de otoriter bir yetiştirilme tarzının yarattığı katı zihinsel yapıyla da desteklenmişti. Ayrıca duygusal cazibe de söz konusuydu: Hitler'in otoritesinin sihri ve arkadaşlarla arasındaki duygusal bağlar.

Normal olarak bu türlü etkiler, ahlaki kaynakların direnişiyle karşılaşır. Fakat bunlar, en azından kısmen, Nazi inanç sistemi ile yok edilmişlerdi. Nazilerdeki itaat, emirlerin otoritesine olan inançtan ve itaat etmenin ahlaki bir vazife olarak görülmesinden kaynaklanmıştır.

Sorgulaması sırasında Adolf Eichmann, emirlere itaat etmek için verdiği sözün, itaati ahlaki olarak zorunlu kıldığını öne sürmüştü:

> Bir emir aldığım zaman, ona itaat ederdim. Yemin yemindir. Bu yeminin yerine getirilmesinde, hiç ödün vermedim. Bugün asla yemin etmem. Hiç kimse, örneğin hiçbir hakim, bana tanıklık yemini ettiremez. Bunu reddederim; ahlaki nedenlerle reddederim. Çünkü tecrübelerimle öğrendim ki eğer kendinizi bir yeminle bağlarsanız, bir gün bunun sonuçlarına katlanmak zorunda kalırsınız.

Hitler'in emirlerini bir şekilde tam tamamına yerine getirmemenin bir yolu olup olmadığı kendisine sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: "Tek söyleyebileceğim, hiç kimse emirleri aynen yerine getirmediği için haklı görülemez."[17]

Eichmann'ın samimiyetine inanmak şart değildir. Sorgulaması neticesinde bıraktığı izlenim, onun kendi üstlendiği rolün öneminin azaltmak için çabalayan birisi olduğu yönündedir. Yükümlülüğü bazen emrindekilere yıkmıştır: yani kendisinin sadece imzaladığı mektupları hazırlayan katiplere. Çoğu zaman da, üstlerine yüklemiştir. Aleyhindeki pek çok kanıta rağmen, kendisini yalnızca nakliyeyi düzenlemesi için ona verilen emirlere uyan bir görevli olarak tanımlamıştır.

Eichmann, yükümlülükten kaçmak için emirlere itaati kullanmıştır, ancak Nazi suçlarına katıldığı zamanlarda, itaate hakikaten inanmıştır. Almanya yenildiğinde, hayatını şekillendiren emir sisteminin yıkılması, onu çaresiz bir halde bırakmıştır: "Lidersiz ve zor bir bireysel hayat yaşamak zorunda olduğumu anladım; kimseden bir talimat almayacaktım, artık bana hiçbir emir ve komut verilmeyecekti, baş vurabileceğim hiçbir kural olmayacaktı – kısacası, önümde daha önce hiç bilmediğim bir hayat vardı."[18]

Eichmann için olduğu gibi, diğer birçokları için de, itaatin kaynağı yalnızca korku ve baskı değildi. İtaat etmeye olan bağlılık, Nazi inançları ile alttan desteklenerek ciddi bir şekilde özümsenmişti. Milgram'ın deneylerinde emirlere itaat edenler, son derece yapay bir ortamdaydılar. Onlar yalnızca bir günlüğüne, ailelerinin, komşularının ve beraber çalıştıkları insanların kısıtla-

yıcı etkilerinden izole edilmiş bir koşulda itaat etmişlerdir. Onların durumu, Pinochet'in Şilisi veya Galtieri'nin Arjantininde kurbanlarına uzak, özel yerlerde işkence yapan polisin durumu gibiydi. Milgram'ın deneyinde itaat edenler, bunu rutin bir şekilde yıllar boyu yapmayabilirlerdi. Her akşam New Haven'deki evlerine gidip ailelerine gün boyunca insanlara elektrik şoku verdiklerini anlatmak, onları uyandırabilirdi. Ahlaki kaynaklar – kendi insanı tepkileri ve ahlaki kimlik duygularının yanı sıra, etraflarındakilerin faltaşı gibi açılmış gözleri – çeşitli kısıtlamalar getirebilirdi. Nazilerin itaati, ancak bu sınırlamaları zayıflatan veya ortadan kaldıran Nazi inançları bağlamında tam olarak anlaşılabilir.

35. BÖLÜM

İnsanlığa Saldırı

Değerlerin yeniden değerlendirilmesinin alışılmamış baskısı ve ezici çekici altında, vicdan çelikleşir, yürek taşa döner ve böylece bu tür bir mesuliyetin yükünü taşıyabilir . . .

Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, 203. Bölüm

Benim pedagojim katıdır. Zayıf olan, dövülüp atılmalıdır. Benim Germen Düzeni ormanlarımda, bütün dünyanın önünde titreyeceği genç bir nesil yetişecek. Ben, gençlerin katı, hükmedici, korkusuz ve zalim olmalarını istiyorum. Gençler tüm bu özelliklere sahip olmalıdırlar. Acıya katlanabilmelidirler. Zayıf veya yumuşak hiçbir tarafları olmamalıdır. Gözlerinde bir kez daha o özgür ve muhteşem yırtıcı hayvan bakışı çakmalıdır.

Adolf Hitler, Alice Miller, *For Your Own Good: The Roots of Violence in Child-rearing*'den alınmıştır

Diğer insanlara yönelik insani tepkiler, yani saygı ve sempati duyguları, insanlığımızın kalbidir. Stalinizm altında, insani tepkiler başka amaçlara ulaşmanın aracı olarak bastırılmıştı. Akıl almaz bir mantıksızlıkla, kişilerin insanlığının bu şekilde bastırılmasının daha insani bir dünyaya ulaşmanın tek yolu olduğu iddia edilmişti. Nazi Almanyasında gençlerin katı, hükmedici ve zalim

olmaları talebi, sadece bir araç niteliği taşımıyordu. Kişilerin insanlığına saldırı, bir bakıma, başlı başına bir amaçtı.

Haysiyetin Yok Edilmesi ve İnsan Statüsü

Naziler, kurbanlarını onları koruyan haysiyetlerinden arındırmışlardır. İnsanlar dışlanmış ve ahlaki toplumun sınırlarının dışına atılmışlardır.

İnsanlar, kendilerinden kişisel olmayan şekillerde bahsedilmesi yoluyla psikolojik olarak insanlıktan uzaklaştırılabilir. SS, kamptakilere "kadın" ya da "erkek" yerine, "mahkumlar" denmesinde ısrar etmiştir. Nazi "ötenazi' programında görülebilen bürokratik bir düşünme ve konuşma yolu vardır. 1939'da Victor Brack, programda kimlerin öldürülmesi gerektiğinin tartışıldığı bir toplantıya başkanlık yapmıştı. Toplantı tutanaklarında şunları söylediği yazılıdır:

> Bu sayıya 1000:10:5:1 oranına dayanarak yapılan bir hesaplama ile ulaşılmıştır. Bunun anlamı, her 1000 kişiden 10 tanesinin psikiyatrik tedaviye, bunlardan beşinin de yatılı olarak tedavi görmeye ihtiyacı olduğudur. Bu beş hastadan biri de programın kapsamına girecektir. Eğer bu bir hastayı Büyük Alman Reich'ının nüfusuna oranlarsanız, o zaman 65.000-75.000 vaka demektir. Bu şekilde "kim?" sorusunun cevabı da verilmiş olur.[1]

Kıyafetlerinde sarı bir yıldız işlemesinin mecbur tutulmasıyla Yahudiler, farklı kılınmışlardı. Bu, onları normal insani haklardan mahrum bırakıyordu. Viyana'da takma bacağı (Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu bir özürdü) olan bir Yahudi, buzlu kaldırımda kayıp düşmüştü. Üç saat süreyle geçenlerden yardım istedi, fakat kimse ona bir el vermedi. Kendi kendine kalkmaya çalışırken bileğini kırdı.

Der Stürmer'deki karikatürlerde olduğu gibi, düşmanca klişeler kullanılıyordu. Bu karikatürler, en ciddi uzaklaştırma biçimle-

rinden biri olan bazı kişilerin insan bile olmadıkları iddiasının tam kıyısındaydılar.

Bazen insanlar, hayvan gibi düşünülerek insanlıktan çıkarılır. Bunun daha hafif, imalı biçimi, onları diğer insanlar için kullanılan ayırt edici saygınlık ifadelerinden yoksun bırakmaktır. Bu, insan statüsünün koruyucu etkisinin kaldırılması demektir; ancak belirli bir hayvana benzetme söz konusu değildir. Bunun daha güçlü, bariz bir biçimi ise insanları hoşa gitmeyen hayvanlarla özdeşleştirmektir.

İnsanlıktan çıkarmanın imalı biçimi, Nazilerin akıl hastalarına uyguladığı "ötenazi" programında görülebilir. Bir hemşire, Jestetten'deki akıl hastanesinden yapılan ilk nakillerden birini şöyle anlatır:

> Baş hemşire, hastaları isimleriyle anıyordu. Ancak nakliyeden sorumlu olan şahıs, onların isimlerle değil, numaralarla çalıştıklarını söyledi. Ve gerçekten de nakledilecek hastaların daha önce süngerle ıslatılan bileklerine mürekkeple numaralar yazılmıştı. Diğer bir deyişle, insanlar kötü muamele görmeseler bile, insan gibi değil, sığır gibi nakliyeliyorlardı.[2]

Kurbanları nakletmek için sığır kamyonlarını kullanma uygulamasına daha sonra başlanmıştır. Kamplarda, insanlara hayvan gibi muamele edilmesi ise yaygındı. Kısmen lisan kaynaklı iletişim güçlüklerinden dolayı, gardiyanlar mahkumlara bildirmek istediklerini, hayvanlara yapıldığı gibi, sözle değil kaba kuvvetle anlatıyorlardı.[3] İnsanı hayrete düşüren tıbbı deneylerin kurbanları, laboratuar hayvanları olarak görülüyorlardı. I.G. Farben Kimya Tröstü, Auschwitz'e şöyle yazmıştı:

> Yeni bir uyku ilacının deneylerinde kullanılmak üzere, bizim için bir grup kadın temin etmenizi istemiştik. Yanıtınızı aldık, ancak kadın başına 200 Markı fazla bulduk. Her biri için en fazla 170 Mark ödemeyi öneriyoruz. Bunu uygun bulursanız, kadınları teslim alacağız. İhtiyacımız yaklaşık 150 tanedir . . . 150 kadın sipari-

şi teslim alındı, Çok zayıf durumda olmalarına rağmen, tatminkar bulundular . . . Deneyler yapıldı. Tüm denekler öldü. Yakında yeni bir parti için sizinle temasa geçeceğiz.[4]

Hayvanlarla açık kıyaslama yöntemi, Yahudi karşıtı propagandada kullanılmıştır. Bir SS broşüründe kabuslarda karşılaşılabilecek yaratıklar çizilmişti:

Biyolojik açıdan, tamamen normal görünüyor. Elleri, ayakları ve bir beyni var. Gözleri ve ağzı var. Fakat aslında o tamamen farklı bir yaratıktır, korkunçtur. Sadece insan gibi görünmektedir, bir insan yüzüne sahiptir; ancak ruhu, bir hayvanınkinden daha alçaktır. Bu yaratığın içinde korkunç bir kaos serbestçe koşar; korkunç bir yok etme güdüsü, ilkel arzuları vardır; eşi olmayan bir şeytan, bir canavar, insandan aşağı bir mahluktur.[5]

Nazi propagandası, genellikle muhalifleri ve kurbanları, gerçek hayatın tiksindirici biçimlerine benzetiyordu. Nazi filmleri, Yahudilerin görüntülerinin arasına koşuşan sıçan görüntülerini karıştırıyordu. Hans Frank Polonya valisiyken, ülkeden "bit ve Yahudi" dolu diye söz etmişti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hitler, Viyana için şunları yazmıştı: "Özellikle kültürel hayatta, en az bir Yahudi'nin parmağı olmayan herhangi bir pislik ve ahlaksızlık var mıydı? Böyle bir apsenin içini dikkatli bir şekilde boşaltmaya kalktığınızda, çürüyen bir cesetteki kurtlar gibi, ani ışıktan gözleri kamaşmış küçük bir Yahudi görürdünüz."[6]

Bit ve diğer zararlı haşereler de hastalık taşırlar. Yahudileri pisliğe, hastalık taşıyan yaratıklara veya hastalığın kendisine benzetmek, çok yaygın bir Nazi yöntemiydi. Yahudiler bir yerden sürülüp atıldıklarında, o yere "Judenrein" denirdi: Yahudilerden temizlenmiş. Yine Hitler'in kendisi burada aşırı bir örnek olarak verilebilir. Bir akşam yemeği sonrasında, sohbet sırasında şunları söylemiştir: "Yahudi virüsünün keşfi, dünyada meydana gelmiş en büyük devrimlerden biridir. Bugün verdiğimiz savaş, geçen asırda Pasteur ve Koch'un vermiş olduğu savaşla aynıdır. Kaç

hastalığın kökeni Yahudi virüsünde yatmaktadır! Sağlığımızı ancak Yahudileri tamamen yok ederek kazanabiliriz."[7] Yahudilerin dışlanmalarında ve öldürülmelerinde rol alanlar da, bu imgeleri kendilerini haklı gösterme çabalarının bir parçası olarak kullanmışlardır. Friedrich Uebelhoer, Lodz'da bir getto oluşturulması emrini verirken şunları söylemiştir: "Bu vebayı yakmak zorundayız."[8]

Bu klişeler, gerçek anlamdaki inanışlar değil, yalnızca birer imgeydi. Hitler, Yahudilerin gerçek virüsler veya kurtlar olduğunu düşünmüyordu. (Eğer böyle düşünmüş olsaydı onun deli olup olmadığı sorusunu cevaplamak çok daha kolay olurdu). Bu tür imgeler ve benzetmeler, yanlış oldukları şeklinde eleştirilebilecek kesin inançlar kadar önemli olan bir psikolojik hava veya ton yaratabilirler.

Aşağılama

Yahudilerin insan ırkına mensup olmadıklarını düşünme çabaları, Yahudilerin sayısız defa aşağılandıkları ve bunun da ahlaki statünün kaybedilmesini yansıttığı anlamına gelir.

1938'de trenler hakkındaki bir görüşmede, Goebbels ve Goering, Yahudileri aşağılama konusundaki arzularını ifade etmişlerdir. Goering, trenlerde Yahudiler için ayrı vagonlar olmasını önermişti.

> GOEBBELS: Diyelim ki Münih'e giden ekspres trende çok fazla Yahudi yok, mesela trende iki Yahudi var ve diğer kompartımanlar tıklım tıklım. Bu durumda koca kompartıman bu iki Yahudi'ye kalacaktır. Bundan dolayı, ben derim ki Yahudiler ancak tüm Almanlar yer bulduktan sonra oturmalıdırlar.
>
> GOERING: Ben Yahudilere bir vagon ya da bir kompartıman verirdim. Senin dediğin gibi bir durum ortaya çıkarsa ve tren çok kalabalıksa, bir yasaya ihtiyacımız olmayacaktır, inan bana. Tekmeyi bastığımız gibi onu dışarı atarız ve yol boyunca tuvalette tek başına oturmak zorunda kalır![9]

Bu zalim fanteziler gerçeğe dönüşmüştür. Bir Amerikalı gazeteci, Nazilerin Viyana'ya girmesinden sonraki olayları şöyle anlatır:

> Bugün sokaklar, başlarında onları yuhalayan parti militanlarıyla beraber alaycı bir kalabalığın etraflarını sardığı, dizlerinin üzerinde kaldırımlardaki Schuschnigg (Schuschnigg, Avusturya eski Şansölyesiydi) işaretlerini silen Yahudi gruplarıyla dolu. Birçok Yahudi intihar ediyor . . . Yahudi kadınlar ve erkekler, umumi tuvaletleri temizliyorlar . . . Bugün, bir diplomatın karısı olan bir Yahudi kadın, bana yakınıp "bir şeyleri temizlemeye" götürüleceğinden korktuğu için sokağa çıkamadığını söyledi . . . Yahudilerin tuvaletleri bellerine bağladıkları kutsal addedilen bir kumaş olan *Tefillin* ile temizlemeye mecbur bırakıldıkları söyleniyor.[10]

Bu aşağılama, çoğunlukla bundan beter şeyler için bir başlangıçtı. Haziran 1941'de bir polis birliği Bialystok'a girdiğinde, Yahudileri döverek ve ateş açarak oturdukları mahallelerden çıkardı. Bazı dindar Yahudilerin sakalları yakıldı. Yahudi liderler, bir generale ordunun kendilerini koruması için yalvarmaya gittiklerinde, polis gücünden biri, onların üstüne işedi. Koruyucu haysiyetin bu şekilde ellerinden alınması, ahlaki sınırları yıktı ve büyük mezalime giden yolu iyice açtı. O gün, bütün gün Bialystok'da, Yahudiler vuruldular. 700'den fazlası sinagoga sokuldu. Benzin ve el bombaları da kullanılarak hepsi diri diri yakıldılar.[11]

Soğuk Şaka ve Mukaddesata Saldırı

Nazilerin kahkahalarında Nietzsche'nin bir vecizesinin çok belirgin yankıları görülür: "Kahkaha şu anlama gelir: *schadenfroh*[*] olabilmek, fakat rahat bir vicdanla."[12] Goebbels, "yok etmek için yeterli cesarete sahip olmak; gelenek, yetiştiriliş, dostluk ve insan sevgisi gibi bir zamanlar kutsal kabul ettiğimiz her şeyi kahkaha-

[*] Komşusuna gülen, başkalarının acılarından keyif alan. (e.n.)

larla parçalayabilmek," üzerine yazmıştır.[13] Eichmann, devletin beş milyon düşmanını öldürmüş olma hissinin kendisini son derece tatmin ettiğini ve mezarının içine gülerek atlayabileceğini söylemişti.

Aşağılayıcı kahkahalar, soğuk şaka ile beraber yükseliyordu. Majdanek kampında 1943 yılının sonunda öldürülmelerin sayısındaki artış, "hasat bayramı" olarak adlandırılmıştı. Treblinka'da, gaz odalarına giden yolun adı "Himmelweg," yani cennet yoluydu. Soğuk şaka, kurbanların üzerindeki bir güç gösterisidir. Bu aynı zamanda, hem yapılanın hafife alınması hem de merhamet talepleri karşısında şakayı yapanın ne kadar katı olduğunun fiyakalı bir biçimde gösterilmesi ile vicdanı rahatlatmanın bir yoludur.

Soğuk şaka, her zaman sözlü değildir. Öldürücü de olabilir. Varşova Gettosu'ndan sorumlu polis birliklerinin bir tanesinde Yahudileri vurmak bir spor sayılıyordu. Barda, öldürülen her Yahudi için bir çentik atılıyordu ve sayı yüksek olduğunda kutlama yapılırdı. Aynı acı eğlence anlayışı, Eichmann'ın duruşmasında bir kurbanın ifadesinde belirttiği üzere, ölüm kamplarında da görülmüştü: "Pazar günleri çalışılmazdı ve bizi sıraya dizerek herkesin başına bir şişe koyup şişeleri vurarak eğlenirlerdi. Şişe vurulursa, adam kurtulurdu, ama kurşun şişenin altına bir yere isabet ederse, işi biterdi."[14]

Soğuk şakanın içinde mukaddesata saldırı da vardır. Kurbanlar insandan daha aşağı varlıklar olarak algıladıklarından, katillerin onların ölülerine saygı göstermeleri beklenemezdi. Soğuk şaka, "ötenazi" kurbanlarının haysiyetlerini de ellerinden almıştı. Bininci ceset de yakıldığında, Nazi görevlilerden biri rahip gibi giyinerek alaycı bir cenaze konuşması yapmıştı. Zira ciddi bir cenaze töreni yapılması, kurbanların insanlığının hatırlanması olurdu.

Naziler, insanlıktan çıkarıcı muameleleri ölümden sonra en üst düzeye çıkarmışlardır. Auschwitz'teki kadınların saçları, yatak yapmak için satılıyordu. Krematoryumdan çıkan ve çoğu zaman diş ve kemik parçaları ihtiva eden, insana ait olduğu bariz

olan küller, duvarlarda yalıtım malzemesi, gübre ve yakınlarda bulunan SS köylerinde yollardaki mıcır yerine kullanılıyordu. Bunun altında yatan asıl nedenin ekonomik olduğuna inanmak çok zordur. Primo Levi'nin söylediği gibi, bu davranışın amacı "bunların insan kalıntıları olmadığını ilan etmekti; bunlar en fazla sıradan, kaba malzemelerdi ve endüstriyel kullanıma yararlardı."[15]

Ölüm kamplarında Naziler soğuk şakayı, giderek artan bir yaratıcılıkla zulüm ve aşağılama temaları üzerine kurulu bir sanat haline getirdiler. Auschwitz ve Lvov'daki bir kampta mahkum müzisyenlerden orkestralar kurulmuştu. Bir yandan mezarlar kazılırken veya insanlar vurulurken, kendi ölümlerinin yalnızca geçici bir süreyle ertelendiğini çok iyi bilen müzisyenlerden neşeli parçalar, özellikle de tangolar çalmaları isteniyordu. "Todesfuge"de Paul Celan, şunları yazmıştır:

köpeklerini ıslıkla yanına çağırır
Yahudilerini ıslıkla sıra olmaya çağırır
onlara bir mezar kazdırır
bize de emir verip dans müziği çaldırır.[16]

Soğuk şakanın türleri sonsuzdu. Christian Wirth, Lublin'deki "Giyecek Deposunun" başındaydı ve burada açlıktan bir deri bir kemik kalmış Yahudiler, ölesiye çalıştırılarak daha önce öldürülenlerin giysilerini ayırırlardı. Wirth'in kurbanlarının kendi hayatları için bir umut beslemelerine izin verilmezdi. Ayrıca nesillerinin devamına dair bir umutları da olamayacağını biliyorlardı, çünkü çocukları ayrılmış ve öldürülmüşlerdi. Wirth, soğuk bir şaka olarak bir istisnaya izin vermişti. On yaşlarında küçük bir Yahudi oğlana şekerler verip bir SS gibi giydirmişti. Wirth ve oğlan, mahkumların arasında atla dolaşırlardı; Wirth beyaz bir ata binerken küçük çocuk da bir midillinin üstündeydi ve her ikisi de ellerindeki makineli tüfeklerle mahkumları yakın mesafeden öldürürlerdi (öldürülenlerin arasında küçük çocuğun an-

nesi de vardı).[17] Bu en aşırı düzeydeki küçümseme ve alay ifadesine karşı bizim uzaktan gösterebileceğimiz hiçbir tiksinme ve öfke yeterli olamaz.

Teyit Zinciri

Bazı insanları insandan daha aşağı varlıklar olarak görmek, bu görüşü teyit edici şartlar yaratabilir. Varşova Gettosu'nda, Nazilerin Yahudileri hastalıklarla bağdaştırmaları, onları bu bölgede tifüs tehlikesi olduğuna dair uyarılar asmaya itmişti. Kasıtlı olarak yaratılan açlık, aşırı yığılma ve pislik, gerçekten de tifüs ve diğer ateşli salgın hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kamplara gönderilen insanlar, günlerce sürebilecek bir yolculukta tuvalet imkanı olmadan yük vagonlarıyla taşınırlardı. Bazen kısa bir ihtiyaç molasına izin verilirdi. Primo Levi, Avusturya'da bir istasyonda böyle bir mola sırasında ortaya çıkan durumu şöyle anlatır:

> SS muhafızları, kadınların ve erkeklerin önlerine çıkan her yere, platformlara veya tren yolunun ortasına çökmeleri karşısında çok eğlendiler ve Alman yolcular da bu manzara karşısındaki tiksinmelerini açıkça ifade ettiler: Bu tür insanlar başlarına ne gelirse hak ediyorlar, şu hallerine bakın. Bunlar insan değil, hayvan; bu gün gibi aşikar.[18]

Kamplardaki mahkumlar insani görünümlerinden kısmen arındırılırlardı. Bu, onların insan olmadığı inancını teyit ederek görevlilerin işini kolaylaştırırdı. Eniştesi *Untermensch* (insan altı) teriminin ne anlama geldiğini kendisine sorduğunda, Rudolf Höss, "Bak, kendin de görebilirsin. Onlar senin ve benim gibi değiller. Onlar farklılar. Farklı görünüyorlar. İnsan gibi davranmıyorlar," demişti. Diğer bir kamp komutanının eşi olan Ruth Kalder, 1975 yılında dahi bu yönde düşünüyordu ve kendisiyle yapılan bir röportajda, "Bizim gibi insan değillerdi. İğrençlerdi," demiştir.[19]

Krematoryumu işletmek için mahkumların seçilmesi politikası da Nazilerin mahkumlara ilişkin görüşlerini teyit etme işlevi görmüş olabilir. Levi'nin söylediği gibi: "Yahudilerin, bu alt ırkın, bu insandan aşağı yaratığın, her türlü aşağılanmaya, hatta kendilerini yok etmeye bile boyun eğecekleri gösterilmelidir." Verilen mesaj, "yalnızca bedenlerinizi değil, ruhlarınızı da yok edebiliriz"di.[20]

Naziler, bu yöntemlerle kurbanlarının hiçbir ahlaki statüye sahip olmalarına izin vermediler. Kendilerini saygı duyulması gereken bir haysiyetin olmadığına ikna ettiler. Bu engelin kaldırılması, onların öldürmelerini kolaylaştırdı. Yıllar sonra, Treblinka'nın komutanı Franz Stangl'a "Madem onları her halükarda öldürecektiniz, öyleyse tüm bu aşağılamanın, bu zalimliğin sebebi neydi?" diye sorulduğunda, yanıtı, "Bu politikaları fiilen uygulayacakları şartlandırmak. Onların yaptıkları şeyleri yapabilmelerini mümkün kılmaktı," olmuştur.[21]

Merhametin "Zayıflığı" Değil, Katılık

Kurbanların haysiyetlerine duyulan saygıyı yok etmenin yanında, Naziler, diğer kısıtlayıcı insani tepkiye de saldırdılar: yani sempati. Propagandaları, merhametin yerini katılığın almasına övgüler yağdırdı. Katılığa olan inançları, hem Nietzscheci bakışlarından hem de Toplumsal Darwinciliklerin-den kaynaklanıyordu.

Nazilerin itaat etmeleri gibi, katılıkları da, otoriter bir yetişme tarzından geliyor olabilir. Klaus Theweleit, buna Freudcu bir yorum getirmiştir. Freikorps'un ve diğer Nazi öncülerinin imzalarını taşıyan belgeler kullanan Theweleit, erkekleri disiplinli kolektif bir makinenin çelik gibi sert parçalarına dönüştürme tutkusunun örneklerini verir. Ernst Jünger'in Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman askerleri için sarf ettiği sözlerden alıntı yapar: "Bu, tamamen yeni bir ırktı, enerjinin vücut bulmuş haliydi, yüce bir enerjiyle doluydu. Esnek bedenler, zayıf ve adaleli, etkileyici yüz hatları, miğferlerinin altında binlerce dehşetle donmuş taş

gibi göz. Bunlar muzaffer askerlerdi, tüyler ürpertici savaşa hazır olan çelikten adamlardı . . ."[22]

Kendilerini çelikten adamlar olarak görenler, onları yumuşak etten ve karmaşık insani duygulardan oluşan eski hallerine dönüştürmekle tehdit eden her şeyi alt etmek zorundaydılar. Theweleit'in Freudcu açıklaması, bu kişilerin çocukluklarında içlerinden gelen bir benlik duygusu geliştirmelerine izin verecek bir ilişki yaşamamış oldukları şeklindedir. Bunun yerine "dışardan onları saracak bir 'ego' edinmeleri şarttır." Theweleit, "işlevsel ve kontrol edebilecekleri bir beden zırhı ve zırh görevi gören özelliklerle daha büyük çaplı birleşimlere girebilecek bir beden yaratana dek, aldıkları cezaların onlara çevrelerinin varlığını sürekli hatırlattığını (sınırlarını gösterdiğini)" belirtir. "Eğer benim varsayımlarım doğruysa, bu adamların zırhları onların "ego"larını teşkil ediyor olabilir."[23] (Birçok Freudcu yorum gibi, Theweleit'in yorumu da belirli bir fikir vericidir, ancak sınanması güçtür.)

Katılık, kısmen, merhameti yanlış anlaşılan bir duygusallık olarak gören Toplumsal Darwincilikten geliyordu. Nietzsche, katılığın aynı zamanda bir özdisiplin olduğuna inanırdı. Onun hayranlık duyduğu erkek, pek çok arzuya ve dürtüye sahipti, ancak kendi kendini yaratmak, bunları kuvvetli bir iradenin denetimi altında tutmaktı. Nietzsche'nin kişinin kendisine yönelik bu Stoacı katılığın savunması, bazen diğerlerine yönelik katılığı da savunmayı içeriyordu. Naziler, başkalarına yönelik katılığı güçlü bir iradenin sınanması haline getirmişlerdir.

Katılık, Naziler için marjinal bir değer değildi. Hitler, "Ben, Alman ulusunun on yıllardır, belki de yüzyıllardır çıkardığı en katı adamım," demiştir.[24] Hitler, ayrıca Stalin'in katılığına da hayranlık duyardı. Rusları "Almanya'da itinayla yayılan hümanizm saçmalıklarını" hiç umursamadıkları için övüyordu ve "Stalin de bizim saygımızı hak ediyor. Kendi açısından muhteşem bir adam. Örneklerini iyi tanıyor, Cengiz Han'ı ve diğerlerini," diyordu. Stalin'i "Yarı canavar, yarı insan" olarak adlandırıp gözle görülür bir hayranlıkla "Ona kalırsa, insanlar çürüyebilir," diyordu.[25] Stalin'in katılığına duyduğu saygının Hitler'in ona verilecek

karşılıklarda herhangi bir yumuşaklık göstermesine neden olmaması elbette ki şaşırtıcı değildir. Yayınladığı kararnamede, Rusya'ya karşı savaşın "eşi benzer görülmemiş, merhametsiz ve amansız bir katılıkla" yürütülmesini emretmişti.

Hitler'in yankılarını sergileyen diğerleri arasında Polonya Valisi Hans Frank da vardı: "Beyler, sizden kendinizi tüm sempati duygularına karşı korumaya almanızı istiyorum. Yahudileri bulduğumuz yerde ve müsait olduğu sürece yok etmek zorundayız."[26] Reinhard Heydrich de, "Granit kadar katı olmalıyız, aksi takdirde Führer'imizin bütün çalışmaları yok olur," demiştir.[27] Eichmann'ın duruşmasında, Yahudiler adına ona pek çok defa yalvarmış olan Rahip Grüber, "Üzerimde bıraktığı izlenim, insani duygulardan tamamen yoksun bir buz veya mermer parçası gibi olduğuydu," şeklinde ifade vermiştir.[28]

Zulümleri gerçekleştirenler için katılık, yaptıkları şeyin dehşetinden kendilerini korumanın bir yoluydu, tıpkı savaştaki askerlerin katılığı gibi; ancak Nazilerin katılığı arzulanan ve bilinçli bir şekilde geliştirilen bir katılıktı. Katı olunması gerektiği yönündeki talimatlar, komuta zinciri içinde fiilen cinayetleri işleyenlere kadar uzanıyordu. Asayiş Birimi'ne partizanlarla yapılan savaş konusunda verilen emirler çok açıktı: "Düşman *tamamen yok edilmelidir*. Sürekli olarak partizanlar ve şüpheliler üzerinde yaşam ve ölüm kararları vermek, en katı asker için bile zordur. Ama bu yapılmalıdır. Kişisel duygularla ilgili her türlü güdüyü bir kenara bırakarak zalimce ve merhametsizce hareket eden, doğru davranıyor demektir."[29]

Sempati duygularının üstesinden gelme yetisinin geliştirilmesi, SS eğitiminin temel taşlarındandı. Johannes Hassebroeck, bunun SS'in taleplerini diğer ordularda istenilen güç ve cesaretten farklı kılan şey olduğunu söylemiştir: "Kendinize karşı katı olmanızı isteyen SS, daha da fazlasını talep ederdi. Örneğin bir adama sevdiği köpeğini vurması veya daha beteri bıçakla öldürmesi emredilirdi. Kendinize karşı katı olmak, zayıflıklarınızın üstesinden gelmek demektir."[30]

Rudolf Höss, oyuna kendilerini kaptırmış iki çocuğun annelerinin onları oyundan koparıp gaz odasına götürmesine direndikleri bir sahne anlatır. "Neler olacağını gayet iyi bilen annenin gözlerindeki yalvaran bakış, asla unutamayacağım bir şeydi," demiştir. Höss, şöyle devam eder: "En ufak bir acıma belirtisi göstermemeliydim. Başımla bir astsubaya işaret ettim ve o da debelenen çocukları kucaklayıp gaz odasına götürdü."[31] Bu, Nietzsche'nin iradenin duygular karşısındaki zaferi konusunda sarf ettiği müphem sözlerin arkasındaki gerçekliktir.

Kırılma

Bazen katılığın kabuğu kırılır ve insani sempati ortaya çıkar. Kurbanların fiziksel varlığı, bu kırılmayı daha da muhtemel kılar. Nazilerin Yahudileri toplu halde öldürmelerinde seyirci olarak bulunmak bile, bu eylemlerin en büyük sorumluları olanlar üzerinde etkiler yaratmıştır. Himmler, 1941'de Minsk'de yüz kişinin vurularak öldürülmesini seyretmişti. Ateş edilmeye başlandığında çok huzursuz görünüyordu ve her bir atışta gözlerini yere indirmişti. İki kadın ölmeyince, polis çavuşuna bağırarak onlara işkence etmemesini söylemişti.

Toplu infazları gerçekleştiren birlikler olan Einsatzgruppen'de görev yapmanın da askerler üzerinde psikolojik etkileri olduğu muhakkaktır. Himmler Minsk'deki olayı gördükten sonra, Obergruppenführer von dem Bach-Zelewski, ona şunları söylemiştir: "Reichsführer, bunlar sadece yüz kişiydi . . . Bu Kommando'daki adamların gözlerine bir bakın, ne kadar derinden sarsılmış görünüyorlar! Bu adamların hayatlarının geri kalanı bitmiştir. Burada ne biçim yandaşlar eğitiyoruz? Ya nevrotikler ya da canavar!"[32]

Bach-Zelewski'nin nevrotiklik konusundaki düşüncelerinin tıbbi olarak desteklenmesi söz konusudur. Bu tür birçok askeri tedavi eden eski bir Wehrmacht nöropsikiyatrı, öldürme eylemini gerçekleştirenlerin yüzde 20'sinde ciddi boyutlarda kaygı bozukluğu, kabuslar, titremeler ve çok sayıda bedensel şikayet ol-

duğunu tahmin ediyordu. Bunların normal birliklerdeki askerlerin savaşta gösterdikleri tepkilere benzemekle beraber, çok daha ağır olduğunu ve daha uzun sürdüğünü söylemişti. En büyük psikolojik sorunlarının kaynağı kadınların ve çocukların vurulmasıydı.[33] Bach-Zelewski'nin kendisi de hastalanmıştı. Bu durumu Himmler'e bildiren SS doktoru, Bach-Zelewski'nin "Yahudilerin kendisinin komutası altında öldürülmeleri ve doğudaki diğer çetin deneyimlerle ilgili sanrılar" gördüğünü söylemiştir.[34]

Bu iç çatışma belirtileri, Sokrates'in ahlaka aykırı şeyler yapanların mutluluklarının yok olacağı şeklindeki sözlerinin aşırı örnekleridir. Ancak yüzde 80'in bu gibi sorunlar rapor etmemesi, psikolojik uyum mekanizmasının gücünü göstermesi bakımından tüyler ürperticidir.

Fiziksel yakınlık, her zaman insani tepkilerin su yüzüne çıkmasına neden olmaz. Józefów köyünde 1500 Yahudi'yi öldüren polis birliğinin üyeleri, kurbanları ile yüz yüze gelecek şekilde eşleştirilmişlerdi, ama yine de birçoğu katliamı gün boyunca sürdürmüştü. Ancak daha fazla kişisel ilişki, bir farklılık yaratabilirdi. Bir polis, önüne getirilen ilk Yahudi'yi öldürmüş ve daha sonra bir anne ile kızını vurması gerekmişti: "Onlarla konuşmaya başladım ve Kassel'den gelmiş Almanlar olduklarını öğrendim ve o anda bu görevi daha fazla yerine getiremeyeceğime karar verdim. Bütün bu yapılan benim için o kadar tiksindirici bir hal almıştı ki komutanıma giderek hasta olduğumu ve görevden alınmak istediğimi söyledim." Katliamda görev alanlar merhamet gösterdikleri zaman, bu genelde bir bireyin üzerinde odaklanmadan kaynaklanmıştı. Józefów'da başı yaralanan ve kanayan on yaşlarındaki bir kız çocuğu, köyün boşaltılmasından ve sakinlerinin vurulmasından sorumlu olan Binbaşı Trapp'a getirilmişti. Trapp, küçük kızı kucağına aldı ve ona "Sen sağ kalacaksın," dedi.[35]

Kurbanlarını gazla öldürenler de onlara fiziksel olarak çok yakınlardı. (Şeytani bir çarpıklıkla, bu göreve verilenlerin bazıları da mahkum olan ve baskı altında çalıştırılan gelecekteki kurbanlardı.) Ancak toplu infazlara katılanlarda olduğu gibi, gaz odası

görevlileri de tek bir kişi üzerine odaklanmaya mecbur edilselerdi, bu da duygusal bir kırılmaya neden olabilirdi.

Miklos Nyiszli, bir gaz odasının temizlenmesi sırasında on altı yaşında bir genç kızın ceset yığınının altından canlı olarak çıktığı bir olayı anlatır. Nyiszli iğnelerle onu hayata döndürmeye çalışırken, kızın üzerine bir palto vermişlerdi. Gaz odasını temizleyenlerden biri, "biraz çay ve sıcak et suyu bulmak için mutfağa koşmuştu. Sanki o kendi kızlarıymışçasına herkes yardım etmeye çalışıyordu." Yardım edenlerin hepsi, bu işi yapmaya zorlanan mahkumlardı. Ancak sık sık insanları bizzat enselerinden vuran krematoryum kumandanı Oberschar-führer Müssfeld'de bile bir derece yumuşamaya neden olmuştu. Müssfeld, içeri girdi ve kızı gördü. Nyiszli, onu kızın hayatını bağışlamaya ikna etmeye çalıştı. Müssfeld, sonunda bunun kendisi için çok tehlikeli olacağına karar verdi, çünkü kız on altı yaşındaydı ve konuşabilirdi. Onu ensesinden vurdurttu (kendisi yapmadı). Ancak bu sonuca varmadan önce onu yakınlarda çalışan bir kadın grubunun içine katarak kurtarmayı bile düşünmüştü. Hevesli bir Nazi taraftarı bile, bir kızla bireysel olarak karşı karşıya kalınca, bir tereddüt anı yaşayabiliyordu.

Yakınlık nedeniyle herhangi bir zayıflama söz konusu olduğunda duygular ortaya çıkabiliyordu. Rüdolf Höss, şunları söylemiştir:

> Geceleri, nakliye araçlarının veya gaz odalarının ya da alevlerin yanında durduğumda, sık sık karımı ve çocuklarımı düşünmek zorunda kalırdım; ama kendimi onları tüm bu olanlarla çok yakından ilişkilendirmemeye çalışırdım. Bu krematoryumda veya cesetlerin yakıldığı ateş çukurlarında çalışan evli erkekler için de aynı durum söz konusuydu. Gaz odalarına giden kadınları ve çocukları gördüklerinde, düşünceleri içgüdüsel bir şekilde kendi ailelerine dönerdi.[37]

Bu ilişkilendirmeler, ciddi duygusal kırılmalara neden olabilirdi. Bir görevli, silahlı infaza katılamamıştı: "Getirdiğimiz Yahudiler arasında çocuklar vardı ve ben de üç çocuğu olan bir babay-

dım. Teğmene ateş edemeyeceğim konusunda bir şeyler söyledim ve beni başka bir göreve atamasının mümkün olup olmadığını sordum."[38]

Lubnin'de SS ve Polis Şefi olan Odilo Globocnik, Lub-nin'den Varşova'ya nakledilirken soğuktan donarak ölen Polonyalı çocukları düşünüyordu. Sturmbannführer Höfle'ye bu Polonyalı çocukları düşünmeksizin üç yaşındaki yeğenine bakamadığını söylemişti. Höffle, "Globcnik'e bir aptalmış gibi" bakmıştı. Daha sonra Höffle'nin ikiz bebekleri difteriden öldüler. Mezarlıkta Höffle, bunun yaptığı kötülüklerin karşılığında Tanrı'nın ona verdiği bir ceza olduğunu haykırmıştı.[39]

Kırılmaya Karşı Engeller

Nazi ideolojisinin bir özelliği, insani tepkilerin herhangi bir şekilde kabuğunu kırması karşısında insanları mahcup duruma düşürüyor olmasıydı. 1940'ta "ötenazi" programı sırasında, Eglfing-Haar akıl hastanesindeki bir Nazi doktoru, başhekim Dr. Pfannmüller'e bir mektup yazarak çocuk programında yer almak istemediğini bildirmişti:

> Yeni tedbirler o kadar ikna edici ki bu konudaki tüm kişisel düşüncelerimi kaldırıp atabileceğimi ümit etmiştim . . . Entelektüel anlayışıma ve iyi niyetime rağmen, bu iş için duygusal olarak uygun olmadığımı itiraf etmek zorundayım. Olayların doğal akışını düzeltmek hususunda fazlasıyla heyecan duyuyor olsam da, soğukkanlı biçimde düşündükten sonra, bir doktorun hastalarına yönelik duygularından etkilenmeksizin bilimin nesnel ilkelerine göre bunu sistematik bir şekilde yapmak bana tiksindirici geliyor . . . Tıbbı vasileri olarak kendimi çocuklara duygusal bir şekilde bağlanmış hissediyorum ve bu duygusal bağın Nasyonal Sosyalist bir doktorun bakış açısından bir zayıflık anlamına geldiğini düşünmüyorum . . . Sizi ileride hayal kırıklığına uğratmaktansa, bu iş için fazla yumuşak olduğumu açıkça görüp itiraf etmeyi tercih ederim.

Bu tür özür dilemelerde, duygusal kırılmalara karşı dikilen ideolojik engellerin gücünü ve bunların Nietzsche'nin merhametin yenilmesi gereken bir zayıflık olduğu şeklindeki görüşü ile olan benzerliklerini görmek mümkündür.

Engellerle geride tutulan duygular çok güçlü olabileceğinden, hiçbir istisnaya izin vermemek daha kolaydır. Primo Levi, Nazilerin doksan yaşındaki kadınları bile ölüm kamplarına gönderdiklerini söylemiştir. Nazi politikası için, çocuk doğurma yaşını çoktan geçmiş ve geriye az zamanları kalmış olanların gönderilmesi zorunlu değildi, ancak istisnalara izin verilmesi, duyguların önündeki engelleri kaldırabilirdi. Bireysel vakaların kesin bir şekilde dışlanması, politikayı uygulayanlar için işleri kolaylaştırmıştır.

Nazilerin duygusal kırılmayı bir tehdit olarak görmeleri anlaşılabilir, ancak kırılma, insanların iştirak etmeyi reddetmeleri için normal olarak yeterli değildi. Bu, genellikle yenilmesi gereken psikolojik bir sorun, bazen tuhaf bir kendine acımayla karışan bir tepki olarak görülürdü. Rudolf Höss, şöyle yazmıştır: "Eğer bir olaydan derin bir şekilde etkilenmişsem, evime ve ailemin yanına dönmeyi imkansız bulurdum. Atıma binip bu korkunç tabloyu kafamdan atıncaya kadar dolaşırdım. Çoğu zaman, geceleri ahırlarda dolaşır, sevdiğim hayvanların arasında çare arardım."[41]

Kırılmanın sınırları vardır. Sadece birkaç olayda kırılmanın ardından reddetme de gelmiştir. Himmler, görevini bırakmamıştır. Müssfeld, genç kızı vurdurmuştur. Globocnik ve Höfle, tek bir hayatı bile bağışlamamışlardır. Ve Höss de sevdiği hayvanları arasında kalarak Auschwitz'i idare etmeye devam etmiştir.

36. BÖLÜM

Ahlaki Kimliğin Aşınması

> Bir şeyi yapabilmek için önce onu yapmayı öğrenmemiz gerekiyorsa, bunu onu yaparak öğreniriz; örneğin insanlar, inşaat yaparak inşaatçı olmayı öğrenirler ve lir çalanlar da lir çalarak bu işi öğrenirler; ve biz de adil olmayı adil işler yaparak, ılımlı olmayı ılımlı işler yaparak, cesur olmayı cesurca işler yaparak öğreniriz. Bu, devletlerde olanlarla da teyit edilir; yasa koyucular, vatandaşları onlarda alışkanlıklar yaratarak "iyi" vatandaş yaparlar . . . Bu nedenle gençlik yıllarımızın başında öyle ya da böyle alışkanlıklar edinmemiz, küçümsenecek bir fark yaratmaz; çok büyük bir fark yaratır, daha doğrusu *tüm* farklılığı bu yaratır.
>
> Aristoteles, *Nikomakhosa Etik*

> Bir kez öldürmeye başlayınca, adamlar giderek daha da zalimleştiler. Savaştaki gibi, ilk karşılaşmanın dehşeti zamanla olağan hale geldi ve öldürme de giderek kolaylaştı. Bu bağlamda, zalimlik, bu adamların davranışlarının nedeni değil, sonucuydu.
>
> Christopher R. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion lol and the Final Solution in Poland*

Nazi politikalarını uygulayanların bazıları, belki de sadist veya psikopattı. Auschwitz'in komutanı Rudolf Höss, son derece vahşice işlenen bir siyasi cinayete katılmıştı; kurban, sopalar ve ağaç dallarıyla öldüresiye dövülmüş, sonra gırtlağı kesilmiş ve ardın-

dan da vurulmuştu.[1] Böyle bir kişinin Nazi zulmünde yer alması psikolojik bir muamma sayılmaz. Ancak birçok Nazi'nin geçmişinde bu tür bir şiddet yoktu. Yaygın olarak bilinen Nazi modeli, sessiz, sıkıcı, görevine bağlı bir memurdur. İtaat etme ve çoğunluğa uyma hususlarına gereğince ağırlık verdikten sonra bile, nasıl "normal" bir doktorun veya devlet memurunun bu kadar çok sayıda erkeğin, kadının ve çocuğun öldürülmesine iştirak ettikleri sorusu ortaya çıkar.

İştirak eden bu sessiz memurlar, toplu katliamlara katılmanın yanlış olduğu düşüncesine de yer verilen, Nazi olmayan bir ahlaki kimlikle yetiştirilmiş olmalıydılar. Ancak bunun üstesinden gelindi: Eski kimlik aşındırıldı ve yeni bir tane yaratıldı. Aristoteles'in erdemlerin, erdemli eylemlerin bir alışkanlık haline getirilmesiyle geliştirildiği yönündeki görüşü, burada tersine uygulanmıştı. Zalimce eylemlerde bulunacak tipte bir insan olmama duygusu, bu tür eylemlere iştirak etme alışkanlığı ile yavaş yavaş aşındırıldı.

Buradan iştirakçilerin en başta eski kimliklerini muhafaza ettikleri anlamı çıkar. Bu da psikolojik açıdan acı vermiş olmalıdır. Bu acıyı öldürmenin en basit yollarından biri, içmekti. Bir polis, "bu kadar içmelerinin nedeninin, çok fazla Yahudi öldürmeleri olduğunu, çünkü böyle bir hayata ayık olarak katlanamadıklarını" söylemiştir.[2] İnsanların mesuliyetlerinden ve rollerinden kaçmalarının bu kadar kaba olmayan yolları da vardı. Ve yaptıklarının gerçekliğini veya korkunçluğunu inkar etmenin de yolları vardı.

Kaçınma: İşbölümü ve Dikkat Odağının Daraltılması

İşbölümü, şahsi sorumluluktan kaçınmayı kolaylaştırıyordu. Polonyalı Yahudileri evlerinden alıp sonra da onları vurmaları istenenler, bir katliamda yer aldıklarının açıkça farkındaydılar. Fakat yalnızca insanları toplamakla görevli olanlar, öldürme işi başka yerde, başka insanlar tarafından yapıldığı için bu duyguyu bu kadar yoğun yaşamamışlardı.

Bir kaçınma stratejisi, dikkat odağını bürokratik meselelere indirgemekti. Reichsbahn'daki yetkililer, Yahudileri yük vagonlarında ölümlerine göndermekten sorumlu olan hükümet yetkililerine son derece titizlikle hazırlanmış faturalar gönderiyorlardı. Ücret, kişi başına üçüncü sınıf bilet parasıydı, on yaşından küçük çocuklar için yarım ücret alınıyordu ve dört yaşından küçüklerden de ücret alınmıyordu. Reichsbahn'da iş her zamanki rutinde yürüyordu: Muhafızlar için gidiş-dönüş, Yahudiler içinse yalnız gidiş ücreti alınıyordu.

Bürokratik rekabet, çoğu zaman dikkat odağının merkezindeydi. 1942'de Paris'teki Yahudi İşleri Bürosu'ndan gelen bir andaç, Yahudilerin Auschwitz'e nakillerinin iptal edilmesiyle ilgili olarak Adolf Eichmann'dan gelen bir telefondan bahseder:

> Obersturmbannführer Eichmann, bunun bir prestij meselesi olduğunu belirtti. Trenleri elde etmek için Ulaştırma Bakanlığı'yla çok uzun tartışmalar yapmak gerekmişti ve şimdi Paris, bir treni iptal ediyordu. Böyle bir şey ona daha önce hiç olmamıştı. Bu, çok utandırıcıydı . . . Fransa'yı sınır dışı işlemleri için uygun bir ülke olarak görmekten tamamen vazgeçmeyi düşünmek zorunda kalabilirdi. Ona bunu yapmaması için yalvardım ve bunun büronun kusuru olmadığını ve diğer trenlerin zamanında kalkacağını söyledim.[3]

Bazen dikkat odağının daraltılması, teknikti. Kamplardaki SS doktorları, zayıf insanları hayatta tutmanın yaratacağı sağlık problemleri nedeniyle yapmak zorunda kalacakları fazla mesaiye bakarak yaşayacak insanların sayısını hesaplıyorlardı.

Egzozundan çıkan karbon monoksit gazıyla içindeki insanları öldürecek kamyonlar geliştirildi. Willy Fust, insanların daha kısa sürede öldürülebilmeleri için kamyonların boylarını kısaltmayı önerdi. Üreticiler, kamyonların kısaltılmasının ön dingile aşırı yük bindireceğini söylediler, ama Willy bunun böyle olmadığını belirtti: "Operasyon sırasında arka kapıya yakın olan yük, ağırlıklı olarak burada toplanacağından, yük dağılımı kendiliğinden den-

gelenecektir." Bir sorun daha vardı. Egzoz dumanını içeri veren boru idrar, adet kanları, dışkı ve kusmuk nedeniyle paslanıyordu. Willy Fust'ın buna da bir çözümü vardı. Zeminin ortadaki bir deliğe doğru meyilli yapılmasını önerdi: böylece "hafif sıvılar" operasyon sırasında buradan akıp gidecek ve "kalın pislikler" de daha sonra hortumla yıkanabilecekti.[4]

İnkar

Kaçınma, aracının rolünün bilincine varılmasını güçleştirir. Bu, olayların gerçekliğini kabullenmeye karşı bir savunma olan inkarın zıddı gibi görülebilir. Mezalimlerde inkar genelde aracılar değil, kurbanlar üzerinde yoğunlaşır. Yapılanların dehşetini en aza indirir veya belirsizleştirir.

İnkar yalnızca mezalimlerde görülmez. Bir doktor bazen birisine yakında öleceğini söyler, ama sonra bu haberin pek yerini bulmadığını anlar. Şahıs, hala uzun vadeli planlar yapmaktadır. Ölümün yakınlığı, inkar edilmektedir.

Mezalimlerde, inkar potansiyel kurbanlarda görülebilir. Bazı Alman Yahudileri, karşı karşıya oldukları tehlikeyi görmeyi reddederek yurtdışına kaçmamışlardır. Kendi evinizde, kendi eşyalarınız ve diğer bildik nesnelerle ve hep tanıdığınız insanlarla çevrilmiş bir halde, yanıltıcı bir güvenlik duygusundan sıyrılıp bütün bunları bırakarak yabancı bir ülkede sıfırdan başlamanız gerektiğini görmek çok zor olabilir.

Suçu işleyenler açısındansa, inkar ya yaşananların dehşetini gerçek değilmiş gibi gösterir ya da kurbanları onlardan uzaklaştırmaya yarar.

İnsanların yaptıkları şeylerin doğasını inkar etmelerinin bir yolu, bunların konuşulmaması için bir tabu koymaktır. Himmler, 1943'teki bir konuşmasında bundan bahsetmiştir:

> Burada çok açık bir şekilde, özellikle zor olan bir şeyden bahsetmek istiyorum. Aramızda bu bir kereliğine, oldukça açık bir şekilde belirtilmelidir, fakat halk arasında bundan hiçbir şekilde

> bahsetmemeliyiz . . . Tanrıya şükürler olsun ki hepimize doğuştan bir anlayışlılık bahşedilmiş; böylelikle bu konu hakkında hiç konuşmadık. Her birimiz dehşete kapılmıştı, fakat yine de eğer bu yönde bir emir verilseydi ve bu gerekli olsaydı, bunları yeniden yapacağımızı biliyoruz. Yahudilerin sürülmelerinden, Yahudi halkının yok edilmesinden bahsediyorum.[5]

Hiç şüphe yok ki bu "anlayışlılık," insanları toparlayıp öldürürken "dehşete kapılma" hissinin esiri olmamayı kolaylaştırmıştır.

Açık açık konuşma hususundaki tabu, kesin, net beyanlardan kaçınan emirler verilmesiyle pekiştiriliyordu. "Ötenazi" programındaki kıdemli doktorlar, öldürme emrini çoğunlukla üstü kapalı bir biçimde verirlerdi. Polonya ve Rusya'da yaşayan insanları "yeniden yerleştiren" polislere ve askerlere en kötü görevleri genellikle üstü kapalı olarak verilirdi. Bir polis birliği, köyde yaşayan herkesi toplamakla görevlendirilmişti:

> Yaşlı, hasta veya çok küçük olmalarına bakmaksızın herkesi evlerden çıkarmaya gayret ediyorduk. Komisyon, çabucak yöntemlerimize kusur buldu. Yaşlı ve hasta olanların yükünü gereksiz yere çektiğimiz söylediler. Kesin olarak ifade etmek gerekirse, bize onları bulduğumuz yerde vurmamızı söylemediler; açıkça ifade ettikleri tek şey, bu tür insanlar için bir şey yapılamayacağıydı.

Çok geçmeden, birliktekiler yaşlıları vurmaya başlamışlardı.[6]

Resmi politika, bir sınır dışı etme operasyonu gibi başlamıştı ve Yahudilerin Madagaskar'da yeniden yerleştirilmesi düşünülmekteydi. Yok etmeye geçiş aşaması kesin olmadığından ve açık yazılı emirlerle değil de, sözlü ima yoluyla ifade edildiğinden, herhangi bir anda bunun gerçek anlamından kaçmak mümkündü. Ya amacın yok etme olduğundan emin olabilmek için çok erkendi ya da bir süredir bu işe karışmış oldukları için artık çok geçti.

Yapılanların korkunçluğunu inkar etmek, daha hafif tabirler kullanarak yapılan örtmece yolu ile kolaylaştırılıyordu. Ölüme gönderilen Yahudiler, ya "tahliye ediliyor" ya "yeniden yerleştiriliyor" ya da "doğuya gönderiliyorlardı." Ölüm kampları da "çalışma kampları" veya "toplama kampları" olarak adlandırılıyordu. Öldürülmek üzere ayrılanlar, "özel muamele" görecek olanlardı. Auschwitz'teki gaz odaları ve krematoryum, "özel tesisler" ve "banyo odaları" diye adlandırılmıştı. Politikanın tümüne ise "Nihai Çözüm" deniyordu.

İnkar bazen şartların "gerçek olmamasından" yararlanır. "Hiçbir özelliği olmayan bir düzlük," savaşta insan öldürmeyi gerçek değilmiş gibi gösterir. Nazi cinayetleri için de aynı durumdan faydalanılmıştır: 1935'te Hitler, "eğer savaş çıkacak olursa, bu ötenazi sorununa el atıp bir sonuca ulaştıracağını, çünkü savaş sırasında bunu yapmanın daha kolay olacağını" söylemiştir.[7] Eichmann da "her yerde ölü insanlar görüldüğünde" ölüme karşı "farklı bir kişisel tutum" olduğundan bahsetmiştir.

Bu gerçek olmama duygusu, en çok imha kamplarında yoğundu. Auschwitz'teki mahkum doktorlardan birine, öldürülecek mahkumların seçimi hakkında bir soru sorulduğunda, şu cevabı vermişti: "Her şey tamamen bir düş gibiydi . . . Eminim ki sanki fildişi bir kulede oturuyormuş ve bunlar aslında hiç yaşanmıyormuş hissine kapılan tek kişi ben değilimdir." Bu seçimleri yapan SS doktorları, bunu bir açıdan Auschwitz'in ahlaki olarak dünyanın geri kalanından ayrı olduğu, bir doktorun dediği gibi, onun adeta "kainat dışı" olduğu şeklinde bir duygu sayesinde yapabilmişlerdir.[8] Eniştesi Fritz Hensel, Auschwitz'in komutanı Rudolf Höss'e, böyle bir yerde nasıl görev yapabildiğini sorduğunda, Höss, Hensel'in bunu anlayamayacağını, çünkü kendisinin farklı bir dünyada yaşadığını söylemişti: "Burada başka bir gezegendesin. Bunu unutma."[9]

Bu yaşananların gerçek olmadığı duygusunun Auschwitz'i yönetenlerin işlerini yapmalarına yardımcı olmadaki (veya askerlerin savaşta düşmanları öldürmelerine yardımcı olmadaki) rolü, psikolojik bir atmosferin nasıl en az kesin inançlar kadar önemli

olabileceğini gösterir. Auschwitz'deki SS doktorları gördüklerinin veya yapılanların gerçek olmadığına hakikaten inanmıyorlardı. Ve Rudolf Höss'ün de psikolojik sorunları yoktu: Başka bir gezegende olduğuna o da hakikaten inanmıyordu. Bu gerçek dışı atmosfer, insanları başka koşullar altında mümkün olamayacağını düşünecekleri şeyleri yapmaya muktedir kılmıştır. Fakat Auschwitz'i yönetmek kadar korkunç bir işe soyunanlar için, tekrar tekrar iştirak etme, eski ahlaki kimliği tamamen silmiştir.

Ahlaki Kimliğin Kalıntısı: Utanç

Nazilerin en içteki halkasında bile, bazen eski bir ahlaki kimliğin küçük kalıntıları görülebiliyordu. Bazıları, utanç duyabiliyorlardı.

Bu, gizleme politikalarının uygulanmasına neden olan utanç ve toplumsal protesto korkusuydu. Ötenazi programı, programın Berlin'deki merkezinin adresi olan Tiergartenstrasse 4 numaradan yola çıkılarak T4 kod adıyla saklanmıştı. "Reich Akıl Hastaneleri Birliği" ve "Akıl Hastanelerinin Desteklenmesi İçin Toplum Vakfı" gibi isimleri olan paravan kurumlar kurulmuştu. Programı yürüten uygulama komitesinin başkanı olan Victor Brack, "Jennerwein" takma adını kullanıyordu.

Gizleme çok acemiceydi. Apandisti yıllar önce alınmış bir kurbanın ölüm raporu, ölüm nedenini apandisit olarak veriyordu. Bir diğerinin ölümü omurilik hastalığı diye yazılmıştı, ancak akrabaları daha birkaç gün önce onu çok sağlıklı bırakmışlardı. Hayatta ve sağlıklı olan bir kadın için ölüm raporu gönderilmişti. Bir aileye yanlışlıkla küllerle dolu iki vazo gönderilmişti. Bu beceriksizliğe rağmen, izleri örtmek için gayret gösterilmişti.

İmha kampları mümkün olduğunca saklanmaya çalışılıyordu. Gözden uzak yerler seçilmişti. Auschwitz krematoryumunun etrafına ağaçlar dikilmişti. Uluslararası Kızıl Haç, Theresienstadt'ta özel olarak inşa edilen örnek bir kampa götürülerek kandırılıyordu. İmha kamplarında Himmler'in emrettiği şekilde mezarlar açılıyor, cesetler yakılıyor ve küller atılıyordu: "Bu iş öyle yapılmalı ki ileride yakılan ceset sayısı asla tahmin

edilememelidir." İçişleri Bakanlığı'nın kısırlaştırma uzmanı Dr. Linden, "gelecekteki bir neslin bunları anlamayabileceğini," söylemişti.[10] Alman orduları geri çekildikçe, kamplarda bulunan canlı Yahudiler, müttefik ordularından uzak yerlere taşınarak öykülerinin ortaya çıkması engellenmeye çalışılıyordu. Kampları geride hiçbir iz bırakmayacak şekilde ortadan kaldırmak için de çaba gösteriliyordu. Belzec'e çam ağaçları dikilip Treblinka'nın olduğu alanda bir çiftlik yaratılmıştı.

Gizleme çabalarının altında yatan bazı nedenler, Nazi emellerinin fazla ileri götürülmesi ile ilişkiliydi. Muhalefeti harekete geçirmeyi ve yok etme projelerinin Müttefik propagandasında kullanılmasını istemiyorlardı. Savaşın daha sonraki dönemlerinde, yakalanırlarsa başlarına gelebileceklerden korkmaya başladılar. Fakat bir yandan da kendilerini diğerlerinin tepkilerine maruz kalmaktan koruma ihtiyacı da hissetmiş olabilirlerdi. Gelecekteki neslin "anlayamama" ihtimali önemliydi. Annelerin veya eski okul arkadaşlarının tepkileri, bu katılaşmış görevlilerdeki zayıf noktaları ortaya çıkarabilirdi. İnsanların kendi gözlerindeki imajları kısmen başkaları tarafından şekillendirildiğinden, bu, özsaygıları açısından bir risk, kendilerini eski ahlaki kimliklerinin perspektifinden görme riskini getirebilirdi.

Polonya'daki Nazi politikalarının buna birinci elden tanık olanlarda yarattığı tiksinme ve dehşetin bir kısmı, Berlin'e ulaşmıştı. Gettoların dağıtılması sırasında, Polonyalı bir polis, çocukların yerlere fırlatılıp kafalarının postallarla ezildiğini görmüştü. Ayrıca bazı Yahudilerin kemiklerinin dipçiklerle kırıldığını ve sonra da kalsiyumla kaplı mezarlara atıldıklarını da görmüştü. Kalsiyum kanda kaynamaya başladığında, toprak altından yükselen çığlıkları hala duyulabiliyordu. Bu polis, bir Alman kadınına artık Alman kültürünü yakından tanıdığını söylemiş ve ona Alman olmaktan utanç duyup duymadığını sormuştu. Kadın, bu konuyu ismini vermeden Berlin'e gönderdiği bir mektupta yazmış ve mektubu Reich Şansölyeliği'ne ulaşmıştı.[11]

Hitler ve etrafındakiler, politikalarının insanlara yaptıklarının yüzlerine vurulmasını istemiyorlardı. Hatta bundan utanabiliyor-

lardı bile. Gauleiter von Shirach'ın karısı Henriette, bir gece Amsterdam'da Yahudilerin toplandığını görmüştü. Kadınların korkunç çığlıkları onu çok üzmüştü. Kocasının tavsiyesi üzerine bunu Hitler'e söyledi. Hitler onu "kaba" bir şekilde dinlemiş, sık sık sözünü kesip bu duygusallığından ötürü onu azarlamıştı. Oradaki herkes bunu "çok utanç verici" bulmuştu. Konuşmalar birden kesilmişti. Schirachlar, odadan çıktılar ve veda bile etmeden ayrıldılar.[12]

En üst düzeydeki Naziler dahi toplumun onları onaylamamasının baskısını hissedebiliyorlardı. Belki en üst düzeydeki Naziler bile eski bir ahlaki kimliğin yarattığı bir tuhaflık hissediyorlardı. Ve Henriette von Schirach'ın söylediklerine benzer yorumlardan utanabiliyorlardı. Fakat buna verdikleri tepki utanmaktan öteye gitmedi. Politika devam etti. Yeni bir Nazi kimliği geliştirmişlerdi.

37. BÖLÜM

Nazi Ahlaki Kimliği

> İnsana, insanın geleceğinin onun iradesi olduğunu, bir insanın iradesine bağlı olduğunu öğretmek ve onu disiplin ve görgü ile büyük teşebbüslere ve kolektif deneyimlere hazırlamak . . . bunun için yeni bir düşünüre ve kumandana ihtiyaç olacaktır; öyle ki onun karşısında dünyada bugüne dek gizli kalan tüm korkunç kötü ruhlar bir hiç olacaktır.
>
> Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*

Nazilerin bakış açısı, seçici bir Nietzschecilikten ileri geliyordu, ancak Naziler ahlak karşıtı değillerdi. Onlar kendilerini post-Hıristiyan bir ahlaklılığa göre yaşıyor olarak görüyorlardı ve bu, güçlü bir ahlaki kimlik duygularının olmasını sağlamıştı.

Hıristiyan Tanrı'nın Ölümü ve Değerlerin Yeniden Değerlendirilmesi

Naziler, Tanrı'nın ölümü konusunda Nietzsche ile aynı fikirde değillerdi. Hitler, doğaüstü bir güce olan inancını hep muhafaza etmişti ve bazen kendi kaderinin de doğaüstü güçler tarafından çizildiğini düşünürdü: "Eğer yeryüzündeki varlığım ilahi kaynaklıysa, bunu yüce bir iradeye borçluyum."[1] 1938'de Linz'deki bir konuşmasında da şunları söylemişti: "Buradan çıkan bir çocuğun çok büyük bir mertebeye eriştirmek, onu ulusun Führer'liğine yükseltmek için Reich'e gönderen Tanrı'nın iradesidir."

Ancak Hitler, Hıristiyanlığın tutkulu bir düşmanıydı: "Hıristiyan yalanına asla inanmayacağım . . . Bizim çağımız mutlaka Hıristiyan hastalığının sonunu görecek. Belki bir yüzyıl daha yaşayacak, ya da iki yüzyıl. Benim üzüntüm, o hangi peygambersе, onun gibi vaat edilen toprakları uzaktan görememem." Hitler, Nietzsche'nin Hıristiyanlığın muzaffer Romalılara karşı Yahudilerin bir köle ayaklanması komplosu olduğu şeklindeki düşüncesini büyük oranda kabul ediyordu: "Hıristiyanlık, Bolşevizm'in bir prototipidir: toplumun temelini zayıflatmak için kölelerin kitleler halinde Yahudiler tarafından harekete geçirilmesidir.

Hıristiyanlığa sıkı bir biçimde düşman olsa da, Hitler, "kimseyi ateizmle eğitmek" istemediğini söylemişti.[2] Bir Nazi, *Gottgläubiger*, yani Tanrı'ya inanan biri olmaya teşvik ediliyordu, fakat bu ifade hiçbir Hıristiyanlık iması taşımıyordu. SS üyeleri, kilise cemaatlerinden ayrılmaya teşvik edilmişleri. Adolf Eichmann, "İnandığım Tanrı, Hıristiyan tanrısından daha büyük" görüşünü benimseyerek Protestan Kilisesi'ni terk etmiş ve bir *Gottgläubiger* olmuştu. Onun durumunda Hıristiyan bakış açısı, yerini Nietzscheci bir bakış açısına bırakmıştı. İsrail'deki duruşmasında söylediği son sözlerinde "hükümet tarafından belirlenen değerlerin yeniden değerlendirilmesinden" de bahsetmiştir. Joseph Goebbels de aynı ifadeyi kullanmıştır: "Devrimin çocukları, acı ile titreyerek kendimizi böyle adlandırıyoruz. Biz bir devrimden geldik, sonuna kadar başkaldıracağız. Tüm değerlerin köklü bir şekilde yeniden değerlendirilmesinden yanayız."[4] Hitler, vicdanın bir Yahudi icadı olduğunu düşünüyordu. Vicdanın sınırlamalarından kurtulma gayreti, Nazilerin kendi değerlerini yeniden değerlendirilmelerinin ana temalarından biriydi. Zalimlik ve katliamın önündeki ahlaki veya duygusal engellerin aşılması gerektiğine inanıyorlardı.

Nazilerin Kendi Ahlaki Sınırları

Nazizm bir hayat tarzı olarak yaratılmıştı ve kapsamı iç dünyaya kadar uzanıyordu. Harald Ofstad, Nazizm'in iddialarının doğası-

nı şu şekilde dile getirmişti: "Birinin Nazi görevlerini yerine getirip sonra dinlenmesi yeterli değildir. Kişi, bir Nazi gibi düşünmeli, hissetmeli, hayal kurmalı – hatta bir Nazi gibi dinlenmeli. Nazi imanı, kişinin tüm benliğini sarmalı, onun ruhunun özüne kadar girmelidir."[5]

Nazilerin kendileriyle en bağdaşmayan özelliklerinden biri, uygunsuz durumlarda bile gayet ateşli olan ahlaki açıdan onaylamama kapasiteleriydi. Eichmann Kudüs'teyken, bir polis kendisine *Lolita*'nın bir nüshasını ödünç vermişti. İki gün sonra Eichmann kitabı "son derece sağlıksız" şeklinde niteleyerek öfkeyle sahibine geri vermişti.[6]

Hitler de fuhuşa ve "pisliğe" karşıydı:

> Hayır, fuhuşa saldırmak isteyen bir kimse, önce onun manevi temelini ortadan kaldırmalıdır. Büyük şehir "medeniyetinin" ahlaki vebasının pisliğini temizlemelidir ve bunu merhametsizce, bekleneceği gibi zincirlerinden boşanacak olan tüm bağırışların ve haykırışların karşısında kaskatı durarak yapmalıdır . . . Tiyatro, sanat, edebiyat, sinema, basın, afişler ve vitrin süslemeleri çürüyen dünyamızın tüm kanıtlarından temizlenmeli ve ahlaki, siyasi ve kültürel bir düşüncenin hizmetine sunulmalıdır.[7]

Irkçılığın ve Toplumsal Darwinciliğin üstüne bir de kategorileri "pislik" ve "temizlik" olan bu fazladan ahlaklılık bindirilmişti.

Bu ahlaki karışım için uygun bir neden görmek zordur. Resmi ahlak teorisi, esas olarak Nietzsche'nin düşüncelerinden seçilmiş bir teoriydi. Ayrıca Kant'ın son derece çarpıtılmış fikirleri de benimsenmişti. Sorgulaması sırasında Eichmann, "vazifenin yerine getirilmesine" inandığını iddia edip şunları söylemişti: "Aslında bu benim normum. Uzun bir zaman önce Kant'ın kategorik zorunluluğunu kendime norm olarak belirledim. Hayatımı bu zorunluluğa göre düzenledim ve kendilerini kaybettiklerini gördüğümde, oğullarıma verdiğim nasihatlerde de bunu yaptım."[8] Duruşmasında da benzer bir ifade vermişti ve Hakim Raveh kendisine bu konuyla ilgili bir soru sorduğunda, *Aklın Saf Eleştirisi*'ni

okuduğunu söyleyip Kategorik Zorunluluğun oldukça iyi bir tanımlamasını yapmıştır: "Kant hakkındaki sözlerimle ifade etmek istediğim, irademin öyle ilkeleri olmalı ki bunlar genel yasaların ilkeleri haline de gelebilecek şekilde olmalıdır."

İnsanlara birer araç değil, kendi içlerinde bir amaç olarak muamele edilmesi gerektiğine inanan Kant, bu özel Kantçılıkla herhalde dehşete düşerdi. Ancak Kant'ın bir yanı vardı ki Naziler buna bağlı olduklarını bir şekilde iddia edebilirlerdi: Kurallara, sırf kural oldukları için itaat edilmesinin vurgulanması. Kantçı kuralların salt akılcı bir şekilde, insanların üzerlerindeki etkilerinden bağımsız olarak oluşturuldukları düşünülür. Ve insanlara duyulan herhangi bir sempatiden dolayı değil, salt vazife olması nedeniyle bunlara uyulmalıdır. Kant için, başkalarına yönelik sempati duygularından yola çıkarak hareket etmek, vazifeden değil, bir eğilimden dolayı hareket etmektir ve bu da ahlaki değeri olmayan bir şey yapmaktır. Naziler, bu katı, kendine dönük ahlak anlayışının merhametsiz bir türünü üretmişlerdir.

Vazife duygusu önemliydi. Martin Bormann'ın söylediği gibi, "Biliyorsunuz, bilmiyor musunuz yoksa? Benim kitabımda VAZİFE, büyük harflerle yazılıdır."[9] Auschwitz'in önde gelen Nazi doktorlarından biri olan Eduard Wirths de 1945'te karısına şöyle yazmıştı: "Her zaman vazifemi yaptığımı ve benden beklenenin aksine hiçbir şey yapmadığımı söyleyebilirim."[10]

Eichmann, küçük vazifeleri yerine getirmekte çok titizdi. Savaşın sonunda, adamlarını evlerine göndermiş ve kalan parayı hukuk danışmanına vermişti, "çünkü kendi kendime o üst düzey bir memur ve paranın yönetiminde doğru hareket edip masraflarını yazar dedim . . . çünkü bir gün hesapların istenebileceğine hala inanıyordum."[11] Duruşmasında bazen şahsi kazanç için hareket etmeyi reddettiğinden kendisini tebrik etmişti; mesela İbranice öğrenmek istediği zamandaki gibi: "Bu çok kolay olabilirdi, diyelim ki bir haham yakalayıp onu bir yere kapatır ve sonra da bana İbranice öğretmesini isterdim, ama hayır, saatine üç mark ödedim, bu normal ücretti." Martha Gellhorn, Eichmann'ın bunun mahkeme salonunda neden olduğu tepkiye nasıl şaşırdığını şöyle tarif eder. "Bu içi kof adam kendisine çok doğal gelen bir

cümlenin, masum bir din adamını "yakalayıp" bir yere kapatarak ondan karşılıksız ders almak gibi bir şeyi hiçbir koşulda hayal dahi edemeyecek olan bu insanlar üzerinde ne gibi duygular uyandıracağını nasıl bilebilirdi."[12]

Himmler de, yaptıkları diğer eylemleri büyük bir rahatlıkla haklı görebilmesine karşılık, SS üyelerinin kendi menfaatleri için Yahudilerden bir şey çalmamalarına çok önem veriyordu:

> Bizi yok etmek isteyen *bu* halkı yok etmek için ahlaki bir hakkımız vardı. Ama tek bir kürk, tek bir saat, tek bir Mark, tek bir sigara veya ne olursa olsun almaya hakkımız yok. Bir mikrobu öldürdük diye, sonunda bu mikroptan hastalık kapıp ondan ölmek istemiyoruz. Tek bir enfeksiyonun oluşmasına bile seyirci kalamam. Nerede böyle hastalıklı bir nokta ortaya çıkarsa, onu yakıp yok edeceğiz. Fakat genelde bu ağır vazifeyi halkımıza karşı sevgiyle yerine getirdiğimizi söyleyebiliriz ve benliğimizde, ruhumuzda ve karakterimizde hiçbir hasara meydan vermedik.[13]

Vazifelerin diğer insanlara yönelik endişelerden bağımsız oldukları, ancak bunların yine de bağlayıcı oldukları görüşü, Treblinka'nın kumandanı Franz Stangl'da çarpıcı bir ahlaki öfkenin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Gitta Sereny, duruşmasından sonra onunla görüştüğünde, ona işinde çok başarılı olmasıyla ilgili ününü şöyle sormuştu: "Hiç olmazsa kendi kendinize bir protesto yaparak, işinizi biraz daha az 'başarılı' yapmanız mümkün olamaz mıydı?" Sereny, bunun onu kızdıran az sayıda sorudan biri olduğunu belirtir: "Kendi hür irademle yaptığım her şeyi, elimden gelen en iyi şekilde yapmak zorundaydım. Ben böyleyim."[14]

SS, yaptıkları şeyin iğrençliğini vazifeye olan adanmışlıklarının kanıtı olarak görüyordu ve bu da eleştiriyi adaletsiz kılıyordu. SS-Obersturmbannführer Strauch, bir meslektaşı olan Kube için çalışan yetmiş Yahudi'yi tutuklamıştı ve Kube onu bunun için eleştirmişti. Strauch, şöyle demişti:

> Benim ve adamlarımın barbarlık ve sadistlikle suçlanmamız gerçeği ile defalarca yüz yüze kaldım, oysa ben görevimi yerine getirmekten başka hiçbir şey yapmadım. Uzman doktorların, özel muamele için ayrılmış Yahudilerin ağızlarından altın dolguları uygun bir şekilde çıkarmaları bile tartışma konusu yapılmıştı. Kube, bu yöntemin bir Alman erkeğine ve Kant'ın ve Goethe'nin Almanyasına yakışmadığını iddia etmişti.

Strauch, adamlarının "bu tiksindirici işi yapmalarına ek olarak bir de atılan çamurların hedefi olmalarının" çok üzücü olduğunu belirtmiştir.[15]

SS, ne kadar korkunç şeyler yaparsa kendini o kadar fazla kahramanlık göstermiş zannediyor ve kendileri ahlaki olarak saf kalırken, aynı zamanda vazifenin emirlerine uymak için zulümler karşısındaki tiksinmenin üstesinden geliyorlardı. Himmler, 1943'te adamlarını bu konuda kutlamıştı:

> Birçoğunuz 100 cesedin orada yatmasının, 500'ünün yatmasının, 1000 tanesinin yatmasının ne demek olduğunu biliyorsunuz. Bütün bunları yaşamış olmak ve – insani zayıflıklardan doğan birkaç istisna hariç – hala dürüst kalmak, bizi katılaştırmıştır. Bu tarihimizde asla yazılmamış ve bir daha da yazılmayacak bir zafer sayfasıdır.[16]

Zulümler ve ölümlerde başrolü üstlenmesine rağmen, SS, kendisini ahlaki bir otorite olarak görüyordu. İlmihali, "mahkumun gardiyanın kendininkinden üstün bir felsefeyi, lekelenmemiş siyasi bir yaklaşımı ve daha yüksek bir ahlaki düzeyi temsil ettiğini bilmesi ve bunları kendini düzeltip toplumun sadık bir üyesi olabilmek için göstereceği gayretlerinde şahsi bir örnek olarak alması gerekir" diye yazıyordu.[17] Fakat daha yüksek bir ahlaki düzey düşünceleri, başkalarını düşünmekten uzaklaşmış bir ahlaklılığın sınırlamalarını dramatik bir biçimde göstermektedir. Bu anlayış, insani önem açısından son derece anlamsız olan vazifelerin ciddiyetle yapılmasına dayandırılmıştı. Yine buradaki

karşıtlık, vazife duygusu ile yarattıkları insani felaketi nasıl gördükleri arasındadır. Bu karşıtlık, bakış açısındaki müthiş bir çarpıtılmayı sergiler. Bir üst düzey subay, şunları yazmıştı: "Aynı çöp yığını üzerinde kullanılmış giysiler ve battaniyeler vardı. Dehşet verici bir görüntüydü. Ne korkunç bir israf. Oraya atılan üniformaların büyük bir kısmı hala kullanılabilir durumdaydı. Böyle bir şeyin burada olmasına inanmak çok zor."[18] "Burası" Auschwitz'di.

38. BÖLÜM

İnanmaya İstekli Olma

> Hareketin felsefesi, benim şu ana dek amaçsız olan hayatımı bir anlam ve bir maksatla doldurdu.
>
> Nietzsche'de asıl benliğimin bir parçasını keşfettim.
>
> Nazi Partisi'nin ilk destekçileri, J.P. Stern,
> *Hitler: the Führer and the People*'dan alınmıştır

İnanç sistemi, Nazizm'in temel direğiydi. İtaat etmeye yönelik baskılar özümsenmişti, çünkü inançlar kabul edilmişti. İnançlar, insani tepkilerin bastırılmasını ve insanların daha önceki ahlaki kimliklerinin aşındırılmasını körüklemişti.

Hitler'in Yahudilere olan nefreti, esas olarak katı yetiştirilme tarzı ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki deneyimleriyle şekillenen kendi psikolojisinden kaynaklanmış gibi görünmektedir. Ancak Hitler'in ve diğer Nazi liderlerinin psikopatolojisi, Yahudilere karşı duyulan geniş tabanlı düşmanlığı açıklamaz. Nazilerin ulusun baştan yaratılması projesinin cazibesine kapılanların arasında, Yahudi karşıtı olmayan insanlar da vardı, fakat birçok Alman ve Avusturyalı hakiki birer inanan olmaya ikna edilmişlerdi.

Hitler, propaganda hakkındaki görüşlerini *Kavgam*'da anlatmıştır:

> Etkilerinin büyük bir kısmı duygulara ve ancak sınırlı bir bölümü şu aydın diye adlandırılan şeye yöneltilmelidir . . . Propaganda sanatı, kitlelerin duygusal fikirlerini anlamakta ve psikolojik ola-

rak doğru olan bir şekilde onların ilgi odaklarına ve buradan da kalplerine giden yolu bulmakta yatar.[1]

Propagandaya direnebilmek için, insanların eleştirel düşünme yetilerinin olması gerekir. Bazılarında bu yoktu. Heinrich Himmler, SS'in sabah kahvaltısında pırasa yiyip maden suyu içmesi gerektiğini düşünüyordu. İnsanların telepati aracılığıyla itirafa zorlanabileceğine inanıyordu. Kral Arthur ve yuvarlak masasının izinden giderek akşam yemeğinde masada en fazla on iki kişi olmasını isterdi. Arilerin diğer ırklar gibi maymunlardan veya gorillerden gelmediğine, dünyaya gökten indirildiklerine ve zamanın başlangıcından beri burada buz içinde muhafaza edilmiş olduklarına inanıyordu. Bu kozmik buz teorisini ispat etmekle görevlendirilmiş bir meteoroloji bölümü kurmuştu. Kendisinin Birinci Heinrich'in reenkar-nasyonu olduğunu düşünüyordu.[2] Himmler, hakikaten uç bir vakaydı: Bu tablo belki de deli bir adamın tablosudur. Fakat karakter özelliklerinden biri, çok daha geniş bir şekilde paylaşılıyordu – zihni gelişmeye teşvik edilmemişti. Bilgiler ve kanılarla doluydu, ancak eleştirel gücü yoktu.

Propagandaya direnebilmek için, insanlar eleştirel düşünebilmeyi istemek zorundadırlar. Albert Speer gibi bazı Naziler, düşünmemeyi bir rahatlık olarak kabul ediyorlardı:

> Düşünmemeyi, özellikle nahoş gerçekleri düşünmemeyi, bir rahatlık olarak görme eğilimim, dengeyi sağlayan şey olmuştur. Bu bakımdan, sayıları milyonları bulan diğerlerinden bir farkım yoktu. Bu zihinsel tembellik, her şeyden önce Nasyonal Sosyalist sistemin başarısını kolaylaştırdı, temelini attı ve nihayete erdirdi.[3]

Nazi propagandasının etkinliği, yalnızca kısmen insanların şüpheci zekadan veya onu kullanma arzusundan yoksun olmalarıyla ilgili bir durumdu. Nazizm'in karşıladığı bazı ihtiyaçlar vardı.

Ruh ve İnanç Açlığı

1940'da George Orwell, Hitler'in zihninin katılığı üzerine yorumlarda bulunduğu bir *Kavgam* eleştirisi yazmıştı. Hitler'in değişmeyen sabit fikirli anlayışına göre, "gelecek, genç adamların savaşmak üzere eğitilmelerinden ve sonsuz bir şekilde topların önüne yem olarak atılmalarından başka hiçbir şeyin olmayacağı, korkunç derecede beyinsiz bir imparatorluktan ibaretti."

İnsanlar nasıl bu görüşü desteklemeye ikna edilmişlerdi? Hitler'in kişiliği belirli bir rol oynamıştır, ancak Orwell, Hitler'in cazibesinin, insanların sadece huzurlu, güvenli ve acısız bir yaşam istedikleri inancının yanlışlığını görmesinden de kaynaklandığını düşünüyordu. Hitler, "insanların yalnızca konfor, güven, kısa çalışma saatleri, temizlik, doğum kontrolü ve genel olarak sağduyu istemediklerini biliyordu; onlar aynı zamanda, en azından ara sıra, mücadele ve fedakarlık da isterler; davulları, bayrakları ve sadakat geçitlerini ise söylemeye dahi gerek yok."[4]

Hitler, materyalizmin ve iktisadın ötesine geçen psikolojik gereksinimlere hitap ediyordu. İnsanlar dünyayı anlamlandırabilmek için bir inanç sistemine ihtiyaç duyarlar ve bazen en faydalı sistem, en basit olanıdır. Gros Rosen'deki kampın komutanı olan Johannes Hassebroeck, SS'in kendisine öğrettikleri arasında buna değer veriyordu:

> SS'e bana verdiği entelektüel rehberlik için minnet duyuyordum. Hepimiz müteşekkirdik. Birçoğumuz, kuruluşa katılmadan önce öylesine şaşkındık ki. Etrafımızda neler olduğunu anlayamıyorduk, her şey çok karışıktı. SS, bize anlayabileceğimiz bir dizi basit fikir sundu ve biz de onlara inandık.[5]

İnsanlar, hayatlarının bir şeye değer olmasını, kendilerinden daha büyük bir şeye katkıda bulunabilmeyi isterler. Birçok Alman, Nazizm'in hayatlarına bir anlam ve bir amaç kattığını fark etti. Şeref, ulusun baştan yaratılması projesine katılmakta ve Bin Yıllık Reich'ı inşa etmeye yardım etmekte yatıyordu. İnançlara büyük bir tutkuyla sahip çıkılmıştır ve bazı Naziler tarafından ölüm kamplarını yürütme ve bunun sonrasındaki duruşmalar sürecinde de aynı şekilde el üstünde tutulmuştur. Auschwitz'in

komutanı Rudolf Höss, idam edilmeden önce karısına yaptığı her şeye hala inandığını yazmıştı.

SS'in bazı oldukça başarısız insanlara yönelik cazibesi, kendilerini takdir edilen ve önemli kişilermiş gibi hissettirmesinde yatıyordu. Bir kamp komutanı olan Joseph Kramer, bu göreve gelmeden önce kısa sürelerle kapı kapı dolaşıp pazarlamacılık yapmasının dışında, dokuz yıldır işsizdi: Dul eşi, şunları söylemiştir:

> Parti, ona her sorunu için çözüm sözü vermişti. Bunu anladığı günden itibaren kendini bütün kalbiyle Nazizm'e adadı. Hareketi her zaman minnettar kaldığını düşünüyorum. Parti ve SS olmasaydı, bütün hayatı boyunca başarısız biri olarak kalacaktı . . . Hareket, ona büyük ümitler vermişti. Nazizm'in kendisi için çok derin bir duygusal tecrübe olduğunu söylerdi. Hareket, onu yakalamıştı. Onun tekrar kendisine inanmasını sağlamıştı.[6]

İnsanların kendilerini aşan bir şeye ihtiyaçları vardır: ruhlarına ulaşacak bir şeye. En zalim ve en zorba görevliler bile, bazen Nazizm'in çekiciliğinin bu yönünden pek de kesin olmasa bile bahsetmişlerdir. Yıllar sonra kendisiyle bir röportaj yapıldığında, bir kamp kumandanı olan Hans Hüttig, şunları söylemişti: "Bugün çok zalim, gayri insani ve gayri ahlaki görünüyor. Ama bana o zaman gayri ahlaki görünmemişti: SS'te ne yapacağımı çok iyi biliyordum. Hepimiz biliyorduk. Bu, ruhun içinde bir şeydi, zihnin değil."[7]

Kabul: Jim Keegstra Örneği

Mantığa aykırı inançları kabul etmek, her zaman derin duygusal gereksinimleri yansıtmaz. Veya Nazi Almanyası gibi, duygusal açıdan güçlü bir propagandanın ve çoğunluğa uyma konusunda baskıların olduğu bir topluma da her zaman gerek yoktur. İnsanların kendilerine söylenenlere, özellikle de yetkililerce söylenirse, inanma eğilimleri vardır. Aynı zamanda şüphecilik eğilimleri de mevcuttur, ancak bu, eğitime ve her şeye inanma eğilimini düzelten deneyimlere bağlıdır.

İnanma eğilimi erken yaşta başlar. Çocuklar, birkaç yıl içinde dünya hakkında çok fazla şey öğrenmek zorundadırlar. İddiaları kanıtlarla nasıl sınayacaklarını bilerek doğmazlar ve her şeyi sınamak da çok zaman alacaktır. Büyükler, onlara yanlıştan çok doğru bilgi verirler ve bu nedenle kendilerine söylenenlerin çoğunu kabul etme eğilimi faydalıdır, ancak bu, çocukları propagandaya karşı savunmasız hale getirir. İnanma eğilimi ve bununla bağlantılı olan zayıflık, çocukluktan sonra da devam eder.

Gençlerin Nazi propagandasına karşı savunmasızlığının bir örneği, çok şaşırtıcı bir biçimde 1970 ve 1980'lerde Kanada'dan gelmiştir. Jim Keegstra, Eckville, Alberta'da bir lise öğretmeniydi. Bir İncil okuyucusu ve Diamond Valley Kilise'sinin bir üyesiydi. Yahudilerin İsa'nın Tanrı olduğunu inkar ederek Tanrı'ya yalancı dedikleri sonucuna varmıştı.[8]

Mr. Keegstra'nın bakış açısı, genç öğrencilerini etkilemişti. Bir genç kız, kompozisyonunda şunları yazmıştı: "Hitler, dünyada Yahudilere karşı çıkan en başarılı insanlardan biriydi. Eğer insanlar onu dinleseydi, dünyayı Yahudilerden ilelebet kurtaracaktı. İnsanların asla gerçeği duymak istememeleri ne tuhaf." Mr. Keegstra, bu kompozisyona şu yorumu eklemişti: "Ama Yahudiler, basını, kitle iletişim araçlarını ve propagandayı kontrollerinde tutuyorlar." Genç bir erkekse Yahudilerin dünya hükümeti, evliliğin kaldırması ve özel mülklerin kamulaştırılması konularındaki entrikaları ile Abraham Lincoln'a yapılan Yahudi suikastı üzerine bir yazı yazmıştı. Diğer bir öğrenci de Yahudilerin emrindeki haydutların çeteler halinde dolaşarak çocukların kafalarını kırdıklarını, kadınlara tecavüz edip onları boğduklarını ve erkeklerin karınlarını keserek onları kan kaybından ölüme terk ettiklerini yazmıştı. Çocuğun önerisi şuydu: "Benim kanımca, bunun tamamen durdurulması lazım . . . barış ve özgürlük içinde yaşayabilmek için varolan her Yahudi'den kurtulmamız gerek."

Bazı ebeveynler bu durumdan şikayet ettiler ve Keegst-ra'nın öğretmenliğine son verildi. Onun yerine göreve getirilen Dick Hoeksema, öğrencilerin Keegstra'nın görüşünü devamlı olarak ileri sürdüklerini gördü. Hoeksema, bu konuyu diğer öğretmenlere de açtı ve Keegstra'nın onların da çoğunu ikna etmiş oldu-

ğunu gördü. Ben İkinci Dünya Savaşı'nın Hitler'in Polonya'yı işgal etmesi nedeniyle başladığını söylediğimde, bana 'Hayır, Hitler Polonya'yı *özgürlüğüne kavuşturdu*,' diye cevap verdiler. Deli olduğumu düşünmeye başlamıştım. Böyle düşünen tek kişi bendim." Okul kütüphanesinde Keegstra'nın görüşlerini destekleyen pek çok kitap vardı. Hoeksema sınıfa Nazi kamplarında çekilmiş fotoğrafların bulunduğu bir kitap götürdüğünde, öğrenciler fotoğrafların sahte olduğunu iddia etmişlerdi. Diğer kitaplardaki kanıtları da reddediyorlardı, çünkü tüm ders kitapları Yahudilerce sansürleniyordu. Keegst-ra'nın görevden alınması, bu komplonun bir kanıtıydı. Keegst-ra'nın sınıfından bir çocuk, masrafları Calgary'den bir işadamınca ödenen bir geziyle Dachau'ya gittiğinde fikrini değiştirmişti, fakat bazıları için bu hala Yahudilerin komploları hakkındaki bilgileri silme konusunda kararlı olduklarının kanıtıydı.

Keegstra olayı, Nazi Almanyasından tamamen farklı bir toplumda bile, insanların neredeyse paranoyaya varan Yahudi karşıtı görüşleri kabul etmeye ikna edilebildiklerini göstermiştir. Öğretmenin otoritesi ve elinde büyük miktarda "kanıt" vardı. Kütüphaneye koyduğu kitaplar da onu desteklemişti.

Ve inanç sisteminin bütünsel karakteri vardı. Bu, İngiliz Komünist Partisi'nin bazı Merkez Komite üyelerinin 1939'da Sovyetler Birliği'ne yönelik inançlarının değişmez nokta olmasıyla ve bunu korumak için sistemlerinin diğer kısımlarında gerekli her türlü uyarlamaları yapmalarıyla paraleldi. Onun peşinden gidenler için Keegstra'nın Yahudi komplosu hakkındaki doğruluğuna olan inanç, sabit noktaydı. Bunu korumak için, ders kitaplarının güvenilirliğine ve karşı kanıtların doğruluğuna inanmama şeklinde bazı ayarlamalar yapmışlardı.

Bir Eleştiri Ortamının Olmaması

İnanç açlığı, insanları propagandaya karşı savunmasız hale getirerek materyalizmin ötesine geçer ve ne kadar sahte olursa olsun, ruha hitap eder. Bu açlığı çekenler, eleştirel düşünmekten çok, inanmak isterler.

Ancak propagandanın ruhsal gereksinimlerine dokunmadığı kişiler bile, ona direnmeyi zor bulabilirler. Eğer Keegstra Kanada'da bu kadar başarılı olabildiyse, Nazi Almanyasında propaganda bombardımanına boyun eğenlerin bu kadar çok olması daha az şaşırtıcı bir hal alır. Burada da çocukların inanmak için istekli olmaları sömürülmüştür. Çok popüler çocuk kitaplarından birinin ismi *Zehirli Mantar*'dı ve kitap, Yahudilerin kötülüklerinin resimli bir anlatımıydı.[9] Yahudi-lerin yaptıkları ve iyi gibi görünen şeylerin bile değerini sıfıra indirme çabasındaydı: zehirli mantarın görünümü güzeldir, ama o aslında öldürücüdür. Bunun bir Yahudi çocuğunun arkadaş edinme şansını nasıl etkilediğini tasavvur edebilirsiniz.

Propaganda, çocuklarda olduğu gibi, yetişkinlerde de işe yaramıştı. Nazi Almanyasında, Mao'nun Çininde olduğu gibi, çoğunluğa uyma yönündeki baskılar ve yetkili durumda olanların ifadelerinin hep aynı biçimde olması nedeniyle, eleştirel düşünmek çok zordu. Akılcı insanlar, inançlarını ve düşünme yollarını başkalarınınkilerle karşılaştırırlar. Bazı insanların mükemmel bir şüpheciliği ve bağımsızlığı varken, çoğumuz düşüncelerimizin bir tür çekimle etrafımızdaki inanç kütlesine doğru kaydığını görürüz. Buna direnmek mümkündür, ancak kütle büyüdükçe direnmek için daha fazla güç gerekir.

İnancın çekimine en etkili muhalefet, eleştiri geleneği ve kültürüdür. Toplumun entelektüel ortamının büyük önemi vardır. Nazizm'den önce bile, Almanya'da otoriteye saygının, eleştirellikten ve şüphecilikten daha güçlü olduğu bir kültür vardı. Alman toplumunda Yahudi karşıtlığı, ırksal saflık ve Toplumsal Darwinciliğin hakimiyetinde, rollerden biri de eleştirel bir ortamın mevcut olmamasına aitti.

39. BÖLÜM

Düşünürler

Nazi yanlısı atmosfer, kısmen düşünürlerce yaratılmıştı. Hitler, entelektüel ortamın önemli olduğunu biliyordu – düşünürleri sevmezdi, ancak rollerini anlıyordu. 1938'de Alman basınına yaptığı bir konuşmada "entelektüel sınıf" için "Maalesef onlara ihtiyacımız var; aksi takdirde, belki bir gün, bilmiyorum, onları ortadan kaldırabiliriz ya da benzeri bir şey yapabiliriz. Maalesef onlara ihtiyacımız var," demiştir.[1] Düşünürlerin toplumda üstlendikleri bir rol vardır, çünkü entelektüel ortam önemlidir. Bu rol, inançların eleştirel olarak incelenmesi anlayışının canlı tutulmasıdır. Düşünürlerin kendileri için, inançlara eleştirel açıdan bakmak, işlerinin sadece bir parçasıdır. Ayrıca diğer insanların bağımsızlığa, akılcılığa yönlendirilmeleri ve otoriteye ya da geleneksel görüşlere boyun eğmemeye teşvik edilmeleri de söz konusudur.

Nazi Almanyasında düşünürler neredeydiler?

Düşünürlerin İhracı

Toplumsal rollerini belki de en iyi şekilde yapacak olanlar, siyasi düşünceleri ya da Yahudi olmaları nedeniyle uzaklaştırıldılar.

1920'ler ve 1930'lar Alman dilinde yazılmış felsefenin altın çağıydı. Ludwig Wittgenstein, yüzyılın geri kalan yıllarında felsefenin büyük bölümüne hükmeden dil ve zihin üzerine fikirler geliş-

tiriyordu. Hans Reichenbach, rölativite teorisinin Kant'ın uzay ve zaman hakkındaki varsayımlarını nasıl yıktığını gösteriyordu. Viyana Çemberinden (Reichenbach'ın dışında, Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Otto Neurath, Carl Hempel ve Ludwig Waismann'ı da içeriyordu) felsefenin bilimden ayrı bir disiplin olduğu yönündeki fikre güçlü bir itiraz yükseliyordu. *Logik der Forschung*'da Karl Popper, daha sonra yirminci yüzyılın bilim felsefesinde okunmaya değer her şeyde ya geliştirilecek ya da karşı çıkılacak fikirler ortaya atıyordu. Karl Jaspers, psikiyatride hala en büyük felsefe çalışması olarak kabul edilen eserlerini yayınlamıştı. Frankfurt Okulu (Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Theodor Adorno ve Walter Benjamin'i içeren), kendi Marksizm anlayışlarını politika, kültür ve psikolojiye uygulamıştı.

Bu düşünürlerin birçoğu, farklı biçimlerle, Nazi inanç sistemine karşı çıkabilirdi. Bu engellendi: Bu düşünürlerin tümü, Nazilerin siyasi muhalifleriydiler veya Yahudi'ydiler veya Yahudilerle evliydiler. Her biri görevinden alındı, sürgüne gönderildi veya öldürüldü. Fikirleri, bazen onlar öldükten sonra, bazen de sürgünde yazdıkları veya öğrettikleri aracılığıyla tüm dünyaya yayıldı. Ama onlar, Alman ve Avusturya üniversitelerinde gerekli soruları sormak için, orada değillerdi.

Nazi Düşünürleri

Geri kalan düşünürler aynı seviyede değillerdi. Birçokları felsefe ve Nazizm arasındaki ilişkiyi çok farklı şekillerde görüyordu.

Bazıları, Fichte'nin yaptığı gibi, felsefenin belirgin bir Alman kafa yapısına bağlı olduğunu düşünüyorlardı. 1934'te Alman Felsefe Derneği, "Alman felsefesinin gücünün Alman dünya görüşünün inşası için kullanılması görevini" kabul etmişti. "Halkımızın görevinin ebedi içeriğinin sağlam bir biçim ve tarihi bir gerçeklik kazandığı Alman ruhu üzerinde bir bütün olarak çalışmalıyız," demişlerdi.[2]

Bu ulusal yaklaşım, Nazilere cazip gelen karakter özelliklerini vurguluyordu. Bazıları, "Kader, Tarih, Kanın gerçek bir bütün-

leşmesine" dayanan "organik dünya görüşünü destekli-yorlardı.[3] Diğerleri, irade ve eylemin, mantık ve düşünceye karşı üstünlüğünü savunuyorlardı. Profesör Lothar Tirala, şöyle yazmıştır: "Eylem dünyasının mutlak hakimiyeti Ari ırkın temel karakter özelliğidir ve bu, akıllıca entelektüelleştirmeden gelmemiştir. Bu gerçekliğin az ya da çok farkına varan tüm Alman düşünürleri, eylemlerin salt düşünceye olan üstünlüğünü kabul etmişlerdir: *eylem her şeydir, düşünce hiçbir şey*."[4]

Nazi düşünürlerinin en temel örneği, yazılarında Nietzsche'yi siyasi bir düşünür olarak değerlendiren Alfred Bäumler'di. Mantık konusunda, karanlık, ısı ve sihir konusunda olduğundan daha az coşkuluydu:

> Eylemimize uygun olan ihtiyatlı bir şekilde hesaplama mantığı değil, güçlü karanlık güdüler, sıcak-kırmızı imgeler ve sihirle dolu fikirlerdir. Mantık, varmak istediğimiz noktaya giden yolda bize bir yere kadar yardım eder, ancak asla tam olarak ne istediğimizi söyleyemez. Gerçek irademiz gölgeler içindeki bir geleceğin kapısını devamlı olarak vurmamızdır, kadere yöneltilen bir sorudur. Ve eylemlerimizde, sürekli olarak yenilenen kendimizle yaptığımız konuşma, kaderden aldığımız cevapla geçici olarak sonuçlanır.[5]

Bäumler, Nietzsche'nin güce sahip olma isteği ile ilgili görüşlerindeki "kahramanca gerçekçilik"te bu bakış açısından bir şeyler görmüştü.

Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, Bäumler, Nazizm'i Nietzsche'nin bu düşüncesinin bir ifadesi olarak görmüştü:

> Eğer bugün Alman gençliğini gamalı haç bayrağı altında yürür görüyorsak, bu bize gençliğe ilk defa başvurulan Nietzsche'nin "zamansız meditasyonlarını" hatırlatıyor. En büyük ümidimiz, devletin bugün gençliğe tamamen açık olması. Eğer bugün bu gençliğe "Heil Hitler!" diye bağırıyorsak, aynı zamanda Nietzsche'yi de selamlıyoruz demektir.[6]

Bäumler, 1933'te Nazi Partisi'nin ideolojik bürosuna katılmış ve Berlin'deki Humboldt Üniversitesi'nin Psikoloji ve Siyasi Pedagoji Kürsüsü başkanlığına getirilmiştir.

Bäumler, görevi kabul konuşmasını iki SA üyesinin iştirakiyle bir Nazi bayrağı altında yapmıştı. İnsanın Neo-hümanist görüşünün kaldırılması ve bunun yerine insanların ait oldukları ırka göre değerlendirilmesi gerektiği hakkında konuşmuştu. Humboldt Üniversitesi'nin az ilerisinde Opern Meydanı vardı. Konuşmanın ardından burada Freud, Marx, Heine ve diğer Yahudiler, liberaller, sosyalistler ve pasifistler tarafından yazılan kitaplar yakılacaktı. Bäumler, bunu şöyle dile getirmişti: "Şimdi buradan yabancı ruhların bizimle savaşmak için Almanca sözler kullandıkları kitapları yakmaya gideceksiniz." Bundan sonra felsefe tarihindeki en rezil noktaya ulaşıldı. Alfred Bäumler, kendisi önde, dinleyicilerini binadan çıkardı ve caddeyi geçerek Nazilerin kitap yakma törenine katıldılar.

Martin Heidegger Olayı

İnsanları Varlığın farkına varmaları hususunda uyandırmayı kendine görev bilen Martin Heidegger, Nazileri destekleyen en ünlü düşünürdü. Coşkusu çoğunluğa uymanın ötesine geçmişti; konferanslarında ve derslerinde Nazi selamı veriyordu. Alman kültürel hayatındaki Yahudi etkisine karşıydı: 1929'da, "Ya *Alman* manevi hayatını gerçek yerli güçler ve eğitmenlerle dolduracağız ya da onu bir kez daha ve ilelebet, daha geniş ve daha dar bir anlamda, yayılan Yahudileşmeye teslim edeceğiz," diye yazmıştı.[7]

Heidegger'in Alman kimliği duygusu, ağaçlara ve ormanlara yönelik yoğun bir ilgiyle bağlantılıydı. Fotoğraflar onu yakalarına meşe yaprakları işlenmiş bir ceket giyerken gösterir. Öğrencisi Hans Jonas, onun "kendisinin Kara Ormanlılığını çok fazla vurguladığı" gerçeği ile bağlantılı olan "Kan ve Toprak" görüşünden bahseder. Kıyafetlerini bir kült haline getirmişti. "Alman coğrafi yapısını vurgulayan bir nevi geleneksel bir kıyafet anlayışıydı:

dize kadar inen bir pantolon, uzun çoraplar ve bir yelek; sanırım bu Almanlara has bir kıyafetti. Bu kostümü konferanslarında da giyerdi; bir kısmını kendi tasarlamış, bir kısmını da Kara Orman köylülerinin kıyafetlerinden almıştı."[8]

Kozmopolit bir bakış açısına karşı ulusal bilinci destekleyen Heidegger, ağaçlar ve toprak bağlamında düşünüyordu: "Gerçek bir çalışmanın gelişmesi onun yerli toprakta bulunan köklerine bağlı değil midir?[9]" Todtnauberg'deki ormanlık tepelerde bulunan kulübesine giderek kendine geldiğini yazarken, kendini bir ağaca benzetmişti: "Yukarda tohumlar filiz verip büyüyor ve burada aşağıda olgun meyveler düşüyor."[10]

Heidegger'in kozmopolitlikle karşılaştırdığı köklülük, onun akşamları Kara Orman'da hissettiği bir şeydi:

> Köylülerle beraber ateşin yanında veya masanın köşesinde otururken, çoğunlukla bir şey konuşmayız. Pipolarımızı sükunetle içeriz. Bir ara biri, ormanda odunculuğun bitmekte olduğunu söyler . . . Benim çalışmalarımın Kara Orman ve onun insanlarıyla olan iç ilişkisi, Alman-Suabia toprağında asırlardır mevcut olan ve yerine hiçbir şeyin konamayacağı köklülükten geliyor.[11]

Bazen öğrencilerini Todtnauberg'e davet ediyordu. Bir seferinde, grupta Yahudi olan ve Heidegger'in, hakkında pek iyi bir kanaatinin olmadığı Gunther Stern de vardı. Düşünür, birinin başının üstünde uzun süre durabilme kabiliyetine pek hayranlık duyardı. Stern herkesten daha uzun süreyle, beş dakika boyunca bunu yapınca, Heidegger'in "nutku tutuldu" ve "bu, onun gözündeki olumsuz kanaate uymadığından, sanki gerçekten hakarete uğramış gibi görünüyordu." Ancak Heidegger'in karısı Elfride etkilenmişti. Ertesi gün Freiburg'a yürürken, Stern ve Elfride el ele tutuşmuşlardı. Onun Yahudi olduğunu bilmeyen Elfride, Stern'e Nazi Partisi'ne katılmasını önerdi.

Heidegger'in Varlığın bedensel yönüyle ilgisi, birinin başının üstünde durabilmesinden daha öteye gidiyordu. Karl Jaspers, "Hitler kadar kaba bir adam Almanya'yı nasıl idare eder?" diye

sorduğunda, Heidegger şöyle yanıtlamıştı: "Kültür hiç önemli değil. Sadece muhteşem ellerine bak."[12]

Heidegger, Nazi Partisi'ne 1 Mayıs 1933'te törenle katılmıştı. Törenden sonra şunu yazmıştı: "Partiye girişim üzerine söylemiş olduğunuz sözler için en samimi teşekkürlerimi sunarım. Artık tüm mücadelemizi, yeni siyasi ruh için eğitimli adamların ve bilginlerin dünyasını fethetmeye adamalıyız. Bu, kolay bir silahlı mücadele olmayacaktır. Sieg Heil! Martin Heidegger."[13]

Düşünürün kendi Nazizm anlayışı da vardı. Genel anlayışın biyolojiyi çok fazla vurguladığına inanıyordu. Onun için hareketin asıl amacı, teknolojik düşünme biçiminin yerine, yeniden uyandırılmış bir Varlık bilincinin konmasıydı. Nasyonal Sosyalizmin bu versiyonunda büyük teorisyen, Heidegger'in kendisiydi. Karl Jaspers'e dediği gibi, o "den Führer zu führen: Lidere liderlik etmek" istiyordu.[14] Hitler'le, şüphesiz onu Nazizm konusunda doğruya sevk etmek için, görüşme çabaları başarılı olmadı. Bu kadar farklı iki zihnin karşılaşmasını tasavvur etmek çok zor. Bir seferinde romanlar konusunda "bu tür şeyleri okumak beni sinirlendiriyor," diyen Hitler, katı, kaba, sabırsız ve öfke dolu bir adamdı. Heidegger'in zihni ise uçuk, nüfuz edilemez, karmaşık ve kendini beğenmişlikle doluydu. Bu iki adam arasındaki buluşmayı tasavvur edecek olursak, Heidegger'in Hitler'in muhteşem ellerine bakıp geleceğe dair çılgın düşüncelerini kendinden geçmiş bir halde anlatırken, ona Führer'in ne kadar çabuk öfkelendiğini hatırlatmak gerekecektir. Bu iki adamın bulaşmaması, yirminci yüzyılda gerçeküstücülük adına büyük kayıplardan biridir.

Heidegger, 1933'te Freiburg Üniversitesi Rektörlüğü seçimlerini kazandı; bu, Yahudilerin oy kullanamadığı ilk seçimdi. Öğrencilere şu öğüdü verdi: "Önermelerin ve "fikirlerin" Varlığınızın kuralları olmasına izin vermeyin. Führer, tek başına Alman gerçekliğinin ve onun yasalarının bugünü ve geleceğidir." Akademik özgürlük reddedilmişti: "Bu çok lafı edilen 'akademik özgürlük' Alman üniversitesinden atılacaktır; bu özgürlük hakiki değildir, çünkü yalnızca olumsuzdur." Heidegger, aynı zamanda "mesleği

aşağılık öğelerden temizlemek ve gelecekte de yozlaşmış güçlere imkan vermemek" için öğretim görevlilerinden bir onur sözü talep ediyordu.[15] Rektörlük konuşması için salon Nazi bayraklarıyla donatılmıştı. Toplantıda hazır bulunanlar, yeni Rektör'ün programın arkasına sözlerini bastırmış olduğu Horst Wessel şarkısını söylediler.

Heidegger, Nazizm'i öğrencilerine ve meslektaşlarına sadakatin önüne koymuştu. 1933'te doktora öğrencisi olan Eduard Baumgarten'in akademik kariyerini baltalamış ve bu konuda şunları yazmıştı:

> Bu kişi, Nasyonal Sosyalistten başka her şey. Aile geçmişi ve entelektüel sempatiler açısından bakıldığında, kökleri Max Weber'in etrafındaki liberal demokrat entelektüellerin oluşturduğu Heidelberg Çemberinde yatıyor. Benden bir görüşme için randevu alamayınca, Göttingen'de vaktinde öğretim görevlisi olup şimdi oradan atılmış olan Yahudi Fraenkel'le yakın ilişki kurdu.[16]

Nazizm, kendi hocası olan Edmund Husserl'e sadakatten de önde geliyordu. *Sein und Zeit*, "Saygı ve dostlukla Edmund Husserl'e ithaf edilmiştir. Todtnauberg, Kara Orman, 8 Nisan 1926" ithafıyla başlar. 1928'de Husserl, Heidegger'in Freiburg'daki kürsüye atanmasını sağlamıştı. Husserl, Yahudi'ydi. Nisan 1933'te kendisine zorunlu "izne" ayrıldığı bildirildi. Kısmen bu nedenden ötürü, Rektör von Möllendorf istifa etti. 28 Nisan'da Martin ve Elfride Heidegger, Edmund ve Malvine Husserl'e çiçek ve münasebetsizce yazılmış bir sevgi notu gönderdiler. Ancak Heidegger, Möllendorf'un yerine rektör oldu ve 1 Mayıs'ta halka açık bir törenle Nazi Partisi'ne katıldı.

Yazdığı bir mektupta Husserl, bazı meslektaşları hakkındaki hayal kırıklığını anlatmıştı:

> En son ve en acı veren Heidegger oldu; beni en çok yaralayan, artık benim bile tamamen anlayamadığım nedenlerle yalnızca yeteneğine değil, aynı zamanda karakterine de güvenmiş olduğum

> gerçeğidir . . . Düşünürler arasındaki bu sözde candan dostluğa getirilen en mükemmel son, onun fazlasıyla halka dönük ve fazlasıyla teatral bir şekilde, 1 Mayıs'ta Nazi Partisi'ne katılması oldu . . . Bundan önce (ve rektörlüğe atanmasından hemen sonra) benle tüm ilişkilerini kesti ve son yıllarda Yahudi karşıtlığının giderek daha fazla öne çıkmasına müsaade etti; hatta ona çok bağlı olan Yahudi öğrencileri ve fakültedeki meslektaşları ile olan ilişkilerinde bile.

Husserl, dışlanmasının onu çok kötü etkilediğini de yazmıştır:

> Ancak son birkaç haftada ve ayda yaşanan olaylar, varlığımın en derin köklerini vurdu . . . 1933'te hangisinin gerçek Almanya olduğunu ve kimlerin gerçek Almanlar olduklarına sadece gelecek karar verecektir . . . Bugünün ırksal önyargılarına inananlar mı, yoksa kalpleri ve zihinleri saf olan, geçmişin büyük Almanlarının geleneklerine saygı duyup bunları sürdüren onların mirasçıları mı?[17]

1934'te Heidegger rektörlükten istifa etti; savaştan sonra bunu Nazizm'e duyduğu hayal kırıklığını göstermek için yaptığını söylemiştir. 1936'da Roma'da Karl Löwith'le karşılaştığında hala Nazi'ydi. "Hölderlin ve şiirin ana doğası hakkında bir konferans veriyor ve hala gamalı haç rozetini takıyordu. Löwith, Karl Jaspers'a yazdığı bir kartta "Şiirin ana doğasının gamalı haçla ne ilgisi olabilir anlayamadım," diyordu.

Rektörlükten istifa ettikten sonra Heidegger'in bakış açısındaki herhangi bir değişiklik, eski öğretmenini ve akıl hocasını savunmaya varmamıştır. 1935'te Husserl öğretmenlikten men edildi. 1936'da ismi öğretmenler listesinden silindi. 1938'de öldü. Heidegger, hiçbir taziyede bulunmadı. Malvine Husserl'e yazmadı ve cenazeye gitmedi. *Sein und Zeit*'ın 1941 baskısında Husserl'e ithaf kaldırılmıştı.

Savaştan sonra Heidegger, aralarında onun arkadaşı ve bir Yahudi ile evli olması nedeniyle üniversitedeki felsefe hocalığını

kaybetmiş olan Karl Jaspers'in de bulunduğu bir Nazi soruşturma komisyonunca incelendi. Jaspers, adil bir rapor yazmıştı. Heidegger'in, Felsefe bölümündeki Yahudi asistanına karşı olan kusursuz davranışından bahsetmiş, ama Heidegger'in Yahudi karşıtı haline geldiğini de belirtmişti. Heidegger'in Baumgarten ve onun "Yahudi Fraenkel"le ilişkisi hakkındaki raporunu okuduğunda nasıl bir dehşete düştüğünden bahsetmişti. Heidegger'in Nazizm'le olan ilişkisinde çok saf davrandığını ve onun asıl gayelerini anlamadığını düşünüyordu.

Jaspers, Heidegger'in felsefesinin sezgileri olduğunu ve yazmaktan alıkonulmaması gerektiğini düşünüyordu, ancak olağan dışı bir biçimde de eleştiriden uzaktı: "Bazen ortaya en samimi nihilistle büyücünün karışımı olarak çıkar. Konuşması almış başını giderken bazen felsefi girişimin damarına olabilecek en gizemli ve muhteşem biçimde dokunur." Jaspers, Heidegger'in öğretmenlik yapmasına müsaade edilmemesi gerektiğine inanıyordu. Nihai amaç, tam akademik özgürlüktü, ancak genç insanlara ilk önce kendileri adına düşünmek öğretilmeliydi. Asıl sorun, Heidegger'in düşünceleri değil, düşünüş biçimiydi ve bu, "bana temelden özgürlük karşıtı, diktatörce ve iletişim kurulamaz" görünüyor. Onda "hakiki bir yeniden doğuş" görülünceye kadar öğretmemeli.[18]

Yeniden doğuş söz konusu değildi. Bir düşünürün, desteklediği hareketin tarihteki en kötü şeyleri nasıl yapabildiği konusunda düşünmüş olması beklenir. Heidegger'in cevabı suskunluktu. Veya daha kötüsü: Kendi rolünü en alt düzeye indirgeme, Nazizm'in özünde hala iyi bir şeyler olduğunu ve Nazi katliamlarının o kadar da sıra dışı olmadıklarını ima etme çabasıyla arada sırada görülen tumturaklı kaçamaklarla noktalanmış bir sessizlik. Şöyle demişti:

> Benim rektörlüğümün kusurları olarak gördükleri üzerine odaklanmaktan zevk alanlara, sadece onlara şunları söyleyeceğim: Bunlar kendi içlerinde geçmişteki gayretlerin ve eylemlerin etrafında semeresiz bir şekilde dolaşmak kadar önemsizdi, bunlar ev-

rensel güce sahip olma arzusu içinde o kadar değersiz ki minyatür olarak bile adlandırılamazlar.[19]

Edmund Husserl, sorunlarının bu şekilde ele alındığını göremeden ölmüştür.

Heidegger, 1935'te daha sonra İngilizce'ye *Inroduction to Metaphysics* adıyla çevrilen bir dizi konferans vermiştir. Konferansların bir pasajında şöyle diyordu: "Bugünlerde Nasyonal Sosyalizm felsefesi olarak simsarlığı yapılan ve aslında Nasyonal Sosyalizmin içindeki gerçeklik ve yücelikle yakından uzaktan hiçbir ilişkisi olmayan şey, bu 'değerler' ve 'genellemelerle' dolu bulanık sularda balık avlamaktan başka bir şey değildir." Savaştan sonra konferanslar yayınlandığında, Heidegger Nasyonal Sosyalizmin içindeki gerçeklik ve yücelik hakkındaki ifadeyi çıkarabilirdi. Ya da olduğu gibi bırakıp bu büyük siyasi yanlış değerlendirmeden dolayı bir özür notu ekleyebilirdi.

Heidegger'in seçimi ise pasajı değiştirilmiş bir şekilde yayınlamak oldu. "Nasyonal Sosyalizmin içindeki gerçeklik ve yücelik," "hareketin (yani, evrensel boyuttaki teknoloji ile modern insan arasındaki karşılaşma) içindeki gerçeklik ve yücelik" haline gelmişti.[20] Gamalı haç artık görünürde değildi. Bu değişiklik kendisine sorulduğunda, Heidegger, parantezin kendi elyazması metninde olduğunu ve o dönemdeki teknoloji anlayışına tamamen uyduğunu söylemiştir: "O zaman bu bölümü yüksek sesle okumamıştım, çünkü dinleyicilerimin beni doğru olarak anlayacaklarından emindim."[21] Bu açıklamayı kabul etsek bile, yeni ifadedeki "hareket" kelimesi hala Nasyonal Sosyalizmi kast etmektedir. Savaştan sonra Heidegger, üstü kapalı bir şekilde, ancak özür dileme gereğini duymadan, onun gerçekliğini ve yüceliğini öne sürmeye hazırdı.

1946'da, en ücra köşedeki insanın bile Auschwitz'i öğrenmesinden bir yıl sonra, Heidegger *Über den Humanismus*'u yazdı. Burada şöyle diyordu: "Belki de bu çağın en kendine özgü özelliği, bir yaşantı boyutu olarak bütünlüğün bize kapanmış olmasıdır. Belki de bu tek kötülüktür."[22]

Öykü kasvetlidir. Yahudi karşıtlığı. Nazizm. Baumgarten ve Husserl'e ihanet. Ve sonra, sessizliğin ve muazzam bir kaçınmanın karışımı. Bütün bunlara rağmen, felsefeye hayranlık duyanlardan bazıları, durumu kurtaracak sözler umabiliyorlardı. Dönemin en büyük şairi Paul Celan, bunlardan biriydi.

1942'nin bir haziran gecesinde, Yahudilerin toplanacağı biliniyordu. Paul, ebeveynlerini onunla beraber saklanmaya zorladı, ancak kabul etmediler. Ertesi gün geri gittiğinde, ev mühürlenmişti ve boştu. Ebeveynleri, bu hayata uzun süre dayanamadılar. Babası o yılın sonlarında tifüsten öldü. Annesi de aynı yıl içinde veya 1942'nin başlarında işçi olarak işe yaramaz diye ayrılıp vuruldu. Paul'un kendisi de çalışma kampına gönderilmişti. Annesinin ölümünü ancak bölük pörçük gelen haberler halinde duymuştu.

Celan ve Heidegger, birbirlerinin eserlerini okumuşlardı. Celan, Heidegger'den etkilenmişti, ancak onun Nazi olduğunu da biliyordu. John Felstiner, onların buluşmalarının hikayesini anlatır.[23] 1967'de Celan, Freiburg Üniversitesi'nde şiirlerini okumuştu ve dinletiye Heidegger de katılmıştı. Dinletide Heidegger, Celan'a kitaplarından birini verdi ve onu ertesi gün Todtnauberg'e davet etti.

Heidegger, ağaçların hayırlı gücüne hala inanıyordu. Şöyle söylemişti: "Onun bu güç durumunu biliyordum. Paul Celan'a Kara Orman'ı göstermek ona iyi gelecekti." Beraberce ormanda yürüyerek bitkilerden, hayvanlardan ve felsefeden konuştular. Todtnauberg'de, Celan, Heidegger'in üzerinde bir yıldız bulunan kuyusundan su içti. Heidegger'in Nazizm hakkındaki suskunluğunu hiç unutmamıştır. Ziyaretçi defterine şunları yazdı: "Kulübenin defterine, kuyunun yıldızına bakarken, kalpten gelecek bir kelimeyi ümit ederek. 25 Temmuz 1967, Paul Celan." Şairler, yakın tarihlerin karanlık olaylarına – az sayıda istisna ile – filozoflardan daha etkili şekilde karşılık vermişlerdir. Celan ve Heidegger arasındaki buluşma, uç bir örnektir, ancak yine de semboliktir. Bir hafta sonra "Todtnauberg" adlı şiirinde, Celan aynı kalpten gelecek kelime ümidini dile getirmişti. Şiiri

Heidegger'e de göndermiş, ancak karşılığında yalnızca kibar bir teşekkür notu almıştır.

İnsan Heidegger'i bir kenara bırakarak, yalnızca düşünür Heidegger'i ele almak mümkün müdür? İkisinin arasındaki bağlar nedir? Muhtemelen hakkındaki düşüncelerin bu kadar bölünmüş olduğu başka bir yirminci yüzyıl düşünürü daha yoktur. Bazıları Heidegger'i önemli bir düşünür olarak görürler. Bu görüş, düşünürlerden çok, diğerleri arasında daha revaçtadır. Ancak Heidegger'in hayranları arasında Jean-Paul Sartre, Hannah Arendt, Ricard Rorty ve George Steiner da vardır.

Onun için büyük iddialar ortaya atılmıştır. Hannah Arendt, şunları yazmıştır:

> Heidegger'in düşüncesinden esen fırtına – binlerce yıl sonra Platon'un eserlerinden hala bize doğru esen gibi – tesadüfen yaşadığı yüzyıldan kaynaklanmamıştır. İlkelden gelir ve geride bıraktığı öylesine mükemmel bir şeydir ki her mükemmel şey gibi o da yuvaya, yani ilkele döner.[24]

(Nazileri incelemenin küçük sonuçları: ağaçlara olan ilginin azalması ve ilkelden gına gelmesi.)

Heidegger'in felsefesinden esen ilkel rüzgar konusuna hayranlık duyanlar, genelde bunu onun eserlerinin bazı sayfalarından uzak durarak yaparlar. Şüpheciler, Heidegger'in bazı paragraflarının uyandırdığı kuşkuları işaret ederler.

Büyük kitabı *Sein und Zeit*, kendine has bir stilde yazılmıştır. Heidegger, bazı nesnelerin (kalemler gibi) faydaları olduğunu ve bunların çoğu zaman diğer faydalı nesnelerin (kağıt gibi) varlığını gerektirdiğini düşünmüştür. Bu faydalı nesnelere "ekipman" der. Bunu okuyucuya şöyle anlatmaya çalışır:

> Günlük hayatımızda yazmak, dikmek, çalışmak, nakletmek ve ölçü almak için ekipmanlarla karşılaşırız. Hangi ekipmanın nasıl bir "Varlığa" sahip olduğu gösterilmelidir. Bunu yapmanın yolu, ilk olarak bir maddeyi ekipman yapanın ne olduğunun tanımla-

masıdır – yani ekipmanlığının tanımlanması gerekir. Kesin bir çerçeveden bakacak olursak, ekipman diye bir şey yoktur. Her ekipmanın Varlığında daima o ekipmanın bir bütünlüğü vardır ve o ekipman bunun için o ekipman olur. Ekipman genel olarak " bir şey yapmak için"dir. Bir ekipmanın bütünlüğü, hizmete sunulabilirlik, uygunluk, kullanılabilirlik, yönetilebilirlik gibi çeşitli özelliklerle oluşur. Bir yapı olarak "bir şey yapmak için"de, bir şeyden bir şeye bir *tahsis* veya bir *referans* vardır. Bu "tahsis" teriminin işaret ettiği olgunun ontolojik kaynağının görünür hale gelmesi ancak bunu takip edecek analizlerle mümkün olabilir. Geçici olarak, çok sayıda tahsise olgusal olarak bakmak yeterlidir. Ekipman – ekipmanlığına uygun olarak – daima diğer ekipmana ait olması çerçevesinde değerlendirilir: Mürekkep hokkası, dolmakalem, mürekkep, kağıt, kurutma kağıdı, masa, lamba, mobilya, pencereler, kapılar, oda.

Bunun sonrasında Heidegger, ikinci bir düşünceyle sarsılır: İçinde birinin yaşadığı bir odayı görünce, orada bu faydalı nesnelerin birçoğunu fark edebiliriz. Bunun için de söyleyecekleri vardır:

> Bu "Şeyler" hiçbir zaman kendilerini kendileri için olduğu kadar yakın göstermezler ve bir dizi nesne toplamı olarak odayı doldururlar. En yakın olarak karşılaştığımız (ancak tema olarak alınmayan bir şey) odadır; ama biz onu geometrik uzamsal bir duyu ile "dört duvar arasında" bir şey olarak algılamayız, onu yaşamak için bir ekipman olarak görürüz. Bundan "düzen" ortaya çıkar ve herhangi bir ekipmanın kendini göstermesi bu şekilde gerçekleşir.[25]

Bu anlaşılması güç karmaşıklık, Heidegger'in ayırt edici özelliğidir. Düşünmesi bu kadar bulanık olan biri, ciddi bir düşünür olabilir mi? Bir güçlük de kitaplarının ne hakkında olduğunu belirlemektir. Heidegger bu soruyu, günlük bir örnekle sunar:

> Şurada, caddenin öteki tarafında lise binası duruyor. Bir varlık. Binaya her tarafından bakabilir, içine girip bodrumundan tavan arasına kadar araştırabilir ve içinde karşılaştığımız her şeyi not edebiliriz: Koridorlar, merdivenler, sınıflar ve ekipmanları. Her yerde varlıklar buluruz ve onları çok kesin bir düzende buluruz. Bu lisenin Varlığı nerede? Sonuçta o, odur. Binadır. Eğer bu varlığa ait bir şey varsa, o da onun Varlığıdır; fakat yine de Varlığı onun içinde bulamayız.

Bu pasajda Heidegger, Varlığının binanın, merdivenler, odalar, vb. özelliklerine ilaveten sahip olduğu başka bir şey olduğunu ileri sürer gibi görünmektedir. Ve bu ilave özelliğin de çok önemli olduğunu düşünür: Varlık ve varlıklar arasındaki fark, "yoğunluğu ve temeldeki bölünmesi tarihi devam ettiren *tek* ana ayrımdır."[26]

Bütün bunlar, varoluşu nesnelerin sahip olduğu bir özellik olarak görmekten kaynaklanmaktadır. Okulda etrafa bakarken, onun koridorlarının farkına varırız, ancak varolduğunu görmeyiz. Öyleyse onun Varlığı farklı bir nitelik olmalı: gözlemlenemeyen, metafizik bir şey. Ancak Paul Edwards'ın işaret ettiği gibi, bir kedinin varlığı, onun kürkünün ve pençelerinin arkasında metafizik bir fazlalık değildir: " 'Kediler vardır'ın anlamı 'bir şey kedidir'dir."[27] Mantıkta varoluşsal nicelik (Heidegger'den yarım yüzyıl önce Gottlob Frege'nin çalışmalarına dayanılarak bulunmuştur), bir şeyin varolduğu yönündeki bir beyanın özel işlevini yakalar. "Varlığı" "gerçek bir eylem" gibi ele almayı reddediş, Frege'den bir asır önce Kant tarafından yapılmıştı.

Birçok düşünür için Heidegger'in Varlık hakkındaki düşünceleri komik ve utandırıcıdır. Ama bazı düşünürler, kendilerini Heidegger'in daha şiddetli bir ışık altında göründüğü şartlarda bulmuşlardır.

Jean Améry, Auschwitz'deki mahkumluk hayatını anlatırken, "kamp gerçekliği ile bilenmiş ve katılaşmış bir aydının zalimane keskinliği" nedeniyle metafizik hakkında düşünmenin imkansız olduğunu söylemiştir. Ama bazen Heidegger'i, varlıkların bize

ancak Varlığın ışığında göründüğünü, ancak insanın varlıklar üzerine odaklanarak Varlığı unuttuğunu söyleyen "Germen bölgelerden gelen o rahatsız edici büyücüyü" hatırlamıştır. Améry'in yorumu şöyledir:

> Tamam, şimdi Varlık. Fakat kampta varlıkların ve Varlığın ışığının sizi hiçbir yere götürmeyeceği, dışarıda olduğundan daha ikna edici bir belirginlikteydi. Aç olabilirdiniz, yorgun olabilirdiniz, hasta olabilirdiniz. Birinin salt ve basit bir şekilde varolduğunu söylemek, hiçbir anlam ifade etmiyordu. Ve böylesi bir varoluş, tamamen soyut ve bu nedenle boş bir kavram haline geldi. Somut gerçekliğin ardına kelimelerle ulaşmaya çalışmak, gözlerimizin hemen önünde, sadece değersiz ve müsaade edilemez bir lüks değil, aynı zamanda alaycı ve çok kötü bir oyun haline geldi.[29]

Auschwitz perspektifinden bakarken, felsefenin süsü ve beyhudeliği çok doğal olarak alaycı ve kötü görünebilir. Bazıları, daha da ileri bir kötülükle ilgili bir soru sorarlar. Heidegger'in Nazizm'i felsefeden mi doğmuştu?

Heidegger için, insanın kendine has varolma biçimi, Varlığı sorgulamayı içerir. Yalnızca insanlar, hakiki bir biçimde yaşamayı seçme imkanına sahiptir. Kendimizi belirli tarihi koşulların içine "fırlatılmış" buluruz, belirli bir zamanda belirli bir toplumda yaşarız. Hakiki şekilde yaşamayan biri, geleneksel toplumsal rolleri oynayarak ve yaşadığı dönemin görüşlerini sorgulamayarak her şeyi olduğu gibi kabul eder.

Hakiki varoluş, en gerçek şekilde kendiniz olduğunuz bir hayatı yaşamak demektir. Bu, kısmen geçmişinizi ve gelecekle ilgili olasılıklarınızı anlamanızdan gelir. Bu olasılıklar daima ölümü içerir. Hayat fani olduğundan, her şey yapılamaz. Ölümün bilincinde olmak, insanları kendilerini ifade eden bir hayata katkıda bulunan eylemleri seçmeye iter. İnsanlar özerktir. Hatalı bir se-

çim bile yapsalar, kendi yaşayacakları hayatı seçmekten başka bir çareleri yoktur.

Hakiki varoluş, aynı zamanda kısmen toplumsal olan doğamızın bilincine varmamızdan gelir. Hakiki bilinç "tarihselliği" de içerir: yani gelenekleri bizi şekillendiren toplumun geçmişinin ve gelecekteki potansiyellinin bilincinde olmak. Bu, bize geleneksel kanılardan geri durmamızı sağlayarak bir bakış açısı kazandırır. Bu bakış açısından, bugünü toplumun kaderi için nelerin tehlikede olduğu bakımından görebiliriz.

Heidegger, Nazizm'e olan bağlılığı kendi hakikiliğin bir ifadesi olarak görmüştür: yani, Alman halkının kaderi olarak gördüğü şeyin bilincinde olmasının ifadesi. Karl Löwith "onun felsefesinin özünde Nasyonal Sosyalizm partizanlığı yattığını" söylediği zaman, Heidegger "benle tamamen mutabık olduğunu söyledi ve onun 'tarihsellik' kavramının kendi siyasi 'bağlılığının' temeli olduğunu belirtti. Ayrıca Hitler'e inancı konusunda ise hiçbir şüpheye mahal bırakmamıştı."[30]

Heidegger'in felsefesinin onun Naziliği ile itibar kaybedip kaybetmediği konusunda pek çok tartışma yapılmıştır. Bazıları, felsefesinin siyaset tohumları içerdiğini söylerler. Diğerleri Heidegger'in Naziliğinin, yalnızca tesadüfi bir utanç olduğunu ifade ederler. Belki de farklı siyasi görüşlere sahip olan biri, geleneksel kanaatlerden geri durmayı Nazi karşıtı bir şekilde yorumlayabilirdi. Felsefe, bu tartışmanın kesin bir sonuca varabilmesini mümkün kılmayacak kadar belirsiz ve kaçamaklıdır.

İnsan Heidegger'e karşı ortaya konulan ahlaki sav açıktır. Düşünür Heidegger'e karşı ortaya konulan ahlaki savı ise yanlış anlamak daha kolaydır. Bu, onun teorileri ve Nazizm arasında bir bağlantı hakkında değildir. Bu, eleştirel bir düşünce iklimi yaratmada felsefenin rolünü zayıflatmak hakkındadır. Kitapları, felsefenin açıkça anlaşılmayan fikirlerin güvene dayanarak kabul edilmesi gereken göz gözü görmez bir sis olduğu yönündeki fikrin vücut bulmuş halidir. Karl Jaspers, bu "iletişim kurulamaz" düşünme biçimini diktatörce bulmakta haklıydı.

Riayet, karmaşık olanın önemli bir şey anlamına geldiği yönünde güven telkin edilmesiyle teşvik edilir. Anlaşılamayan şeyler üzerinde tartışma yapılamayacağından, eleştirel yetenekler çürür. Felsefe, riayetin teşvik edilmesi ve zihnin bu şekilde yumuşatılması yoluyla Nazilere bundan daha iyi hizmet veremezdi.

Gottlob Frege Üzerinde Bir Dipnot

Heidegger'in Varlık konusundaki karmaşasını göstermenin en açık yolu Gottlob Frege'den geçer. Ancak Frege'nin felsefeye ve mantığa yaptığı katkılar bundan çok daha öteye varır. Her iki konuyu da baştan aşağı değiştirmişlerdir.

Frege'nin *The Foundations of Arithmetic* adlı kitabı matematik felsefesinde bir devrimdi. Denemelerinden bazıları, modern dil felsefesinin başlangıcını oluşturur. 1879'da yayınlanan *Begriffschrift*'i modern yapısal mantığın temellerini atmıştır. Russell, Wittgenstein ve ondan sonra gelen tüm mantıkçıları, matematik ve mantık düşünürlerini etkilemiştir. William ve Martha Kneale, yazdıkları mantık tarihlerinde onun çalışmalarının "modern mantığın tüm temellerini içerdiğini ve 1879'un bu konunun tarihindeki en önemli tarih olduğunu söylemenin haleflerine ve seleflerine haksızlık olmayacağını" söylemişlerdir.[31] Michael Dummett, Descartes'ın insanların felsefedeki en temel şey olarak görmelerini sağladığı bilgi hakkındaki soruların yerini, aynı işleve sahip olan, mantık ve dil hakkındaki sorularının aldığını iddia eder. Frege'nin, Wittgenstein ile beraber, felsefede Kartezyen dönemini sona erdirdiğini belirtir.

Frege'nin çalışmalarının uzun vadeli tahmini ne olursa olsun, Heidegger'e tam karşıt bir yolda ciddiyetle ilerlemişti. Tarzı sadeydi, ama daima kesin şekilde odaklanmıştı. Katılık her şeydi. Yapmacıklığa, retoriğe, gösterişçiliğe veya anlamsız laflara yer yoktu.

1924'te Frege, yetmişli yaşlarının ortasındaydı. O yıl kendisinin fanatik bir milliyetçi olduğunu açığa çıkaran bir günlük tutmuştu. Almanya'nın Fransız baskısından kurtulması için güçlü

bir lidere ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. 19 Nisan'da anonim şirketlerin yabancıların Alman hisselerini ele geçirmelerine zemin hazırladığını belirterek bunların dezavantajı hakkında yazmıştı. Aynı zamanda bir Yahudi karşıtıydı. 22 Nisan'da, doğduğu şehir olan Wismar'dan bahsetmişti. Bir kanunla Yahudilerin geceyi şehirde geçirmelerinin yasaklandığı (panayır zamanı hariç) çocukluk günlerini nostaljiyle hatırlamıştı. 24 Nisan'da ise Reich'ın "Sosyal Demokrasi kanserine" yakalanmasına üzülüyordu.

30 Nisan'da, Yahudi karşıtlığı yine su yüzüne çıkmıştı: "İnsan çok değerli Yahudiler olduğunu hatırlamakla beraber, Almanya'da bu kadar çok Yahudi olmasını ve bunların yakında Alman vatandaşları ile tam siyasi eşitliğe sahip olacaklarını bir talihsizlik olarak görebilir." Sözlerine "Almanya'daki Yahudiler keşke kaybolsalar veya daha da iyisi Almanya'dan yok olsalar," şeklinde bir dilekle devam eder. Ayrıca başka bir sorun konusunda da endişe duyuyordu: "İnsan Yahudileri, Yahudi olmayanlardan kesin olarak nasıl ayırabilir? Altmış yıl önce bu çok kolay olurdu. Şimdi bana kesinlikle son derece zor görünüyor." (Nazilerin bu soruya yanıtı sarı yıldız olmuştu). Frege, yapılması gereken şeyin Yahudilerin zararlı oldukları işler üzerinde yoğunlaşmak olduğunu önermişti. Yahudilerin vatandaşlık haklarının alınması, onları dışlayacaktı.

Bunların ardından onun Houston Stewart Chamberlain ve diğerlerinin editörlüğünü yaptıkları fanatik milliyetçi bir dergi olan *Deutschlands Erneuerung*'u (Almanya'nın Yenilenmesi) okuduğunu görmek şaşırtıcı olmamıştır. 5 Mayıs'ta Frege, ilginç bulduğu bir makale hakkında şu yorumu yapmıştır: "Adolf Hitler, *Deutschlands Erneuerung*'un Nisan sayısında, Bismarck'ın önderliğinden bu yana Almanya'nın açık bir siyasi emeli olmadığını yazmakta çok haklıdır. Hitler ya İngiltere ile bir olup Rusya'ya ya da Rusya ile beraber İngiltere'ye karşı gidilmesini söylüyor . . ."

Frege, beynini bölmelere ayırmıştı. Felsefe ve mantık hakkında düşünürken, geleneksel görüşleri hiç dikkate almamıştır. Onları tartışma ile yıkmış ve daha akılcı temellere oturan alternatif-

ler bulmuştur. Siyaset ve toplum hakkında düşünürken, yaşadığı mekanın ve zamanın geleneksel önyargılarını eleştirisiz bir şekilde kabul etmişti.

Varsayımları açık ve akılcı düşünceye açma şeklindeki felsefi alışkanlığın, önyargıların ve temelsiz inançların yaşamasını zorlaştıracağı umudu vardır. Bu umuda sahip olanlarımız için Frege'nin öyküsü, cesaret kırıcıdır. Fevkalade felsefe çalışmalarının bile, bir kişinin diğer düşüncelerini etkilemeden bırakabileceğini gösterir. Bir dizi siyasi ve dini inancın eleştirilmeden kabul edilmesi, moleküler biyoloji veya kimyada ayrımcılığı engelleyecek bir şey değildir. Frege'nin anlayışına göre bu yapılırsa, felsefe de diğerleri gibi teknik bir konu haline gelir.

Son zamanlarda Batı felsefesinin büyük bölümü Frege tarafından başlatılan "analitik" gelenekle kısmen Heidegger'den kaynaklanan "kıtasal" gelenek arasında bölünmüştür. (İsimleri, çok tuhaf bir biçimde, bir düşünce yöntemi ile coğrafi bir bölgeyi karşı karşıya getirir.) Heidegger ve Frege'nin öyküleri iki geleneğin düşmanca bir karikatürüdür: biri, insani şartlar hakkında kulağa önemli gelen bir retorikle doluyken, Nazizm hakkında eleştirel sorular sormak için gerekli entelektüel donanımdan yoksundur; diğeri, insani açıdan önemli olan her şeyden tamamen tecrit edilmiş olan mantıksal analizlerle doludur.

Heidegger'in kusurları, çoğu zaman uzun uzadıya anlatılmıştır. Frege'nin bir düşünür olarak değeri nedeniyle, onun Nazizm karşısındaki başarısızlığı daha kaygı vericidir. Hiçbir düşünür, onun siyasi görüşlerini takip etmez. Onun çok heyecanlı bir ırkçılık karşıtı olan Michael Dummett gibi felsefi takipçileri, siyaset anlayışına duydukları nefreti ifade etmişlerdir.[33] Ancak günümüz felsefesinde, felsefeyi Frege'nin yaptığı gibi bölünmüş olarak ele alma yönünde bir baskı vardır.

Bazı insanlar bunu yaparlarsa, o kadar da kötü bir şey olmayabilir. Felsefe yapmanın birçok yolu vardır ve herkes de her şeyi düşünemez. Son derece soyut sorunlarda uzmanlaşmış olan ve bunları kendi kendine yeterli olarak ele alan düşünürler için de yer vardır. Ama bu bir norm haline gelirse, bir kayıp söz konusu

olur. Bu, felsefenin İnancın önüne güçlükler koymasına son verir. Aynı zamanda felsefenin insanların hayatında bir farklılık yaratmasına da son verir. Sokrates'in sesi insanları artık rahatsız etmez.

40. BÖLÜM

Seyirci Kalanlar

> Çok daha büyük olan başka bir utanç vardır; dünyanın utancı. John Donne tarafından asla unutulmayacak bir şekilde söylendiği ve ilgisi olsun olmasın, sayısız defa alıntılandığı üzere, "Hiçbir insan bir ada değildir" ve bütün çanlar herkes için çalar. Ama yine de, başkalarının suçları veya kendi suçları ile yüz yüze geldiklerinde onu görmemek için veya ondan etkilenmek için sırtlarını dönenler vardır.
>
> Primo Levi, *Boğulanlar Kurtulanlar*

> Toplumlar sopalardan ve taşlardan değil, teraziyi şu yana veya bu yana eğen kendi kişisel karakterleriyle hepsinin gittiği yönü belirleyen insanlardan oluşmuştur.
>
> Sokrates, Platon'dan, *Devlet*, Sekizinci Kitap

Bazen, Almanların ve Avusturyalıların çoğunun, Yahudilere ve diğer götürülenlere neler yapıldığını bilmedikleri düşünülmüştür. Gerçek ise çok daha korkunçtur. Birçokları buna gönüllü olmuştu ve onlardan daha fazlası da neler yapıldığını gayet iyi biliyordu. İnsanları öldürmeyen, ancak gerekli destek hizmetlerini sağlayan yöneticiler, katipler, şoförler, işçiler ve diğerleri vardı. Çoğu zaman neler olduğunu biliyorlardı, fakat kendi rollerinin zararsız olduğunu düşünerek vicdanlarını susturdular.

İmha kamplarının yakınlarındaki insanların bilmekten kaçınmaları imkansızdı. Mauthausen'de gece gündüz gökyüzünde

koyu bir duman ve dayanılmaz bir koku vardı. Yakında yaşayan Rahibe Felicitas, "İnsanlar kokudan çok kötü etkileniyorlardı. Gece pencereleri sıkı sıkıya kapatmayı unuttuğundan babam da birkaç defa bayılmıştı," demiştir. Rahibe, çoğu zaman da nehre dökülen kemik yığınlarını ve bacalardan sokaklara uçuşan insan saçlarını tarif etmişti.[1]

Belirli bir yerel tiksinme vardı, ancak kurbanlar için endişe gösterenler, çoğu zaman kendileri için daha da endişeliydiler. Mauthausen yakınlarında oturan bir kadın, vurulan insanların ölmeden önce birkaç saat can çekişmeye bırakıldıklarını görmüştü. Bunu protesto etmek için bir mektup yazmıştı: "İnsan çoğu zaman bu korkunç olaylara istemeyerek tanık oluyor. Ben zaten sağlıksız bir insanım ve böyle bir sahne sinirlerimi o kadar yıpratıyor ki uzun zaman dayanabileceğimi düşünmüyo-rum. Bu tür gayri insani eylemlerin durdurulmasını veya insanların gözlerinden uzak bir yerde yapılmasını talep ediyorum."[2]

Bazılarıysa katlanmanın da ötesine geçtiler. Son derece memnundular. Nisan 1945'te çalışma kamplarında bulunan Yahudiler, ilerleyen Sovyet ordusundan uzağa taşınarak Mauthausen'e doğru yürüyerek nakledildiler. Eisenerz'de, sinemadan çıkan kasaba halkı tarafından taşlandılar. Diğer bir kısmına yokuş aşağı koşmaları emredildi. Bir yerel milis timi, ateş açarak 200 tanesini öldürdü. Olayı görenlerden biri, katliamdan önce milisler arasında çok neşeli bir havanın hakim olduğunu söylemiştir: "Milisler için, ellerinde silahları olması bile ayrı bir neşe kaynağıydı." Liderleri, "Bugün biraz eğleneceğiz," demişti.[3]

Mauthausen'deki esirler kaçtığında, yerli halka mensup birçok kişi çok hevesli bir şekilde ava katıldı. Allerheiligen'den bir rahip, bir adamın hayatını bağışlaması için yalvaran bir mahkumu gülerek vurduğunu anlatmıştır. Schwertberg'de bir bakkal, yakalanan yedi mahkumu hücrelerinden çıkararak belediye binasının avlusunda birer birer vurmuştu. Tragwein'de kasabın kızı, "Onları içeri et tezgahına doğru götürün, aynen danaları kestiğimiz gibi keseriz," demişti. Daha sonra yerli halk, bu kaçıştan "tavşan avı" diye bahseder olmuştu.[4]

Korku ve Pasiflik

Birçok kişi, Yahudilere yardım etmek veya onların adına konuşmaktan korkuyordu. Karl Jaspers, şöyle yazmıştı:

> Ancak her birimiz, pasif kaldığımız müddetçe suçluyuz. Pasiflik, her başarısızlığın, mümkün olduğu zaman harekete geçmekten, tehlikede olanı korumaktan, yanlışı düzeltmekten ve aynı şekilde karşı koymaktan her kaçınmanın ahlaki olarak kendi suçu olduğunu bilir. Aciz bir şekilde boyun eğmek, daima bir hareket imkanı bırakmıştır ve bu risksiz olmamasına rağmen, yine de ihtiyatlı bir biçimde etkili olabilirdi.[5]

İnsanların çoğu suskun kalmıştır. Inge Deutschkron, Berlin'de saklanarak hayatta kalabilen bir Yahudi kızıydı. Daha sonraları korkudan donmuş Yahudi komşuları araçlara tıkılıp götürülürken, Berlinlilerin buna verdikleri tepkileri şöyle tarif etmişti: "İnsanlar, sokakta oldukları yerde durup birbirlerine fısıldar, sonra hızla yollarına devam eder, güvenli evlerine kapanır ve perdelerin arasından neler olduğuna bakarlardı."[6] Birkaç gün sonra tüm Yahudiler gitmişti.

Bazı Berlinliler dehşete düşmüştü; hem yapılanlardan hem de kendi ahlaki cesaretlerinin sınırlarını keşfetmiş olmaktan ötürü. Bir kadın, bu duygular hakkında günlüğüne şunları yazmıştı:

> İnsanlar, onların kendi mezarlarını kazmaya zorlandıklarını fısıldaşıyorlar. "Giysilerine, ayakkabılarına, gömleklerine el konuyormuş. Ölümlerine çırılçıplak gönderiliyorlarmış." Bu dehşet o kadar inanılmaz ki hayal gücü bile onun gerçekliğini kabul etmeyi reddediyor. Bir şeyler yerine oturmuyor. Bazı sonuçlara varılamıyor . . . Ancak bu tür bir kayıtsızlık, mevcudiyetin devamını sağlayabiliyor. Bu tür şeyleri kavramak çok acı, çok utanç verici ve acı.[7]

Zorlayıcı Ahlaki İkilemler

Naziler, insanları ahlaki ikilemlere zorladılar. Eleştirenlerin korkunç bir ahlaki seçenekleri vardı. Soykırıma katlanabilirler veya buna karşı çıkabilirlerdi, ama bu hiç kimseyi kurtarmayacağı gibi, kendi ailelerini de kurbanların arasına katabilirdi. Bireylerin önlerindeki bu ikilemler, gruplara aksetmişti. Naziler, işgal ettikleri ülkelerdeki potansiyel muhalefeti parçalamak için çok bilinçli bir politika izlediler. Oradaki muhalifler de aynı korkunç tercihleri yapmak zorunda kaldılar.

Hollanda'da Naziler, bütün Yahudileri sınır dışı edeceklerini hiçbir zaman açıkça belirtmediler. Çok karmaşık bir farklılık ve ayrımcılık politikası ile direnişin bir kısmını yoldan saptırdılar. Hollandalı devlet memurlarına şöyle bir işbirliği ikilemi sundular: Bilim ve sanatta ileri gelmelerinden ötürü sınır dışı edilmeden muaf tutulacak Yahudilerin listesini istediler. Aynı stratejiyi kiliselerde de uyguladılar. Yahudilerin sınır dışı edileceği açıklanınca, Katolik piskoposlar ve Protestan liderleri, tüm kiliselerde kürsüden okunacak bir protesto mektubu konusunda anlaştılar. Protestan liderlerine, bu anlaşmadan çekilirlerse Protestanlığı kabul eden Yahudilerin muaf tutulacağı söylendi. Protestan liderleri, bu teklifi kabul ettiler. Katolik kiliselerinde mektubun cemaate okunmasını Katolikliği kabul eden Yahudilerin toplu halde Auschwitz'e nakledilmeleri takip etti.[8]

İşbirliği, çoğu zaman kısa vadeli ferahlama getirirdi. Protestan Yahudiler, o partide nakledilmekten kurtuldular. Bu tür ikilemlerle karşılaşmamış olan bizlerin, Protestan liderlerini mahkum etmekte çok acele etmemesi gerekir. Onların olayları nasıl gördüklerini anlamak kolaydır. Hayatları tehlikede olduğu zaman, geçici koruma bile bir şeydir.

Ancak uzun vadede bu tür kararlar Nazilere yardımcı olmuş olabilir. Pastör Niemöller'in yazdıklarında gerçek payı vardır.

> Önce Yahudiler için geldiler
> ve ben sesimi çıkarmadım –
> çünkü Yahudi değildim.

Sonra komünistler için geldiler
ve ben sesimi çıkarmadım –
çünkü komünist değildim.
Sonra sendikacılar için geldiler
ve ben sesimi çıkarmadım,
çünkü sendikacı değildim.
Sonra benim için geldiler –
ve benim için sesini çıkaracak
kimsecikler kalmamıştı.

Medeni Cesaretin Kökenleri

Bazı Almanlar ve Avusturyalılar, riskleri göze aldılar. Polonya'da bir Alman ordu devriyesinin başında olan Çavuş Anton Schmidt, tutuklanıp idam edilinceye kadar Yahudi yeraltı teşkilatına sahte belgeler ve askeri kamyonları kullanma izni vermişti. Yardımları, Eichmann'ın Kudüs'teki duruşmasında anlatılmıştı. Hannah Arendt, kısmen Anton Schmidt'in şerefine, kısmen de bu tür yardımların ne kadar nadir olduğu yönündeki düşünceye bir tepki olarak mahkeme salonuna hakim olan sessizliği yazmıştır.[9]

Bazıları, muhalefetin başarılı olacağına inanmışlardı. 1943'te bazı Katolik Nazi karşıtı öğrenciler, Münih'te bölücü broşürler dağıttıkları için idam edilmiştir. İdam edileceği günün sabahında Sophie Scholl, "Eğer binlerce insan bizim yaptıklarımızla harekete geçip uyanacaksa, bizim ölümümüzün ne önemi var? Öğrenciler isyan etmeye mahkumdurlar," demişti. Ancak böyle olmadı. O akşam, idamları destekleyen büyük bir gösteri yapıldı ve yüzlerce öğrenci, bağırıp tepinerek Sophie Scholl ve erkek kardeşini ihbar eden üniversite görevlisini alkışladılar.[10]

İnsanlar, sempati ve kendi ahlaki kimlik kavramlarıyla hareket etmişlerdi. Bu iki kavramın kökeninin de çocukluğa kadar uzandığına dair kanıtlar vardır. Samuel ve Pearl Oliner, Nazi işgali altındaki Avrupa'da Yahudilerin kurtarılması için yardım eden insanları inceleyip onları yine aynı konumda olup bu tür bir yardımı vermeyenlerle karşılaştırmışlardır. Gayet doğal olarak, kurtarıcıların ailelerinin dışındaki insanları diğerlerinden daha çok düşündüklerini gördüler.[11] Bundan daha az belirgin olan bir ger-

çek de, kurtarıcıların yetiştirilme biçiminin diğerlerinden farklı olduğudur. Kurtarıcıların ebeveynleri, çocukları için yüksek standartlar koymuşlardı, özellikle de başkalarını düşünmek konusunda; ancak asla katı olmamışlardı. Önem verilen nokta, disiplinden çok, akılcı düşünme olmuştu. Bu, Nazi liderlerinin yetiştirilme biçimlerinin hemen hemen tam aksiydi. Yetiştirilme tarzı, Marsilya'da Yahudileri saklamış olan Emilie Guth tarafından dile getirilmiştir. Zengin olmamasına rağmen, annesi, muhtaç insanlara her zaman yiyecek vermiş ve yardım etmişti: "Çocuklar evde başkalarına yardım eden insanları görünce, onlar da yardım etmek isterler. Kendi evinizde öğrendiğiniz şeyler, büyüyünce yapacaklarınızdır."[12]

İnsani Tepkiler

Bazıları için ilk adım, kurbanlara gösterilen küçük bir insani jestti. Dostça bir yüz bile, bir farklılık yaratırdı. Maut-hausen'deki mahkumlar, kamp dışında çalışırlarken insanların onlara sempati ile baktıklarını fark etmişlerdi. Avusturyalı işçiler, iskelelerin üzerindeki duruşlarıyla mahkumlara ne zaman gayretli çalışmaları gerektiğini ve ne zaman işi ağırdan alabileceklerini işaret ederlerdi. Bazı köylüler geçen mahkumlar için yol kenarına su bırakır ve kimileri de onlara elma atarlardı.[13]

Almanya'daki Yahudilerin yiyecek karneleri yetersizdi, ancak birçok Berlinli Yahudi'nin kendilerine yardım eden dostları vardı. Inge Deutschkron, manav Richard Junghas'ın nasıl ailesine meyve sebze verdiğini anlatmıştır. Eski kasapları Mr Krachudel, onlara aynen eskisi gibi, karne olmadan et satmıştır. Mrs Krachudel, her zamanki gibi son derece kibar bir şekilde, "Bugün ne verelim? Kuşbaşı et mi, yoksa rosto mu?" diye sormaya devam etmiştir.[14] Bu küçük jestler, büyük cesaret isterdi. Berlin'de Gestapo kapısına dayandığında, bir Yahudi kadının, onları satan dükkan sahibinin suçlanmaması için evdeki limonları ve elmaları pencereden attığına dair bir öykü dolanıyordu.

Jean Améry, sigaraları hatırlar. Bréendonk'ta işkence gördükten sonra, bir asker ona hücresinin parmaklıklarından yakılmış bir sigara atmıştı. Daha sonra Auschwitz-Monowitz'de, Danzigli sakat bir asker olan Herbert Karp'ın son sigarasını paylaşmıştı. Jean Améry, insani jestler yapan az sayıda birkaç kişi daha hatırlar. Bunların arasında "Bana çoktan unutulmuş olan ilk adımla hitap eden ve ekmek veren" Essenli Katolik bir işçi olan Willy Schneider de vardı. Kimyasal bölümünün ustabaşı Matthäus da 6 Haziran 1944'te "En sonunda çıkartma yapıldı! Acaba biz ikimiz onlar tamamen kazanıncaya kadar dayanabilecek miyiz?" demişti. Fakat Jean Améry, bu tür jestlerin ne kadar nadir olduğunu da görmezlikten gelmemiştir: "Bireysel olarak değil de, kendi insanları arasındayken önümde durduklarında ağırlıkları çok hafif olduğu için iyi yoldaşlarımı suçlayamazsınız, keza beni de . . . Benim Willy Schneider'im, Herbert Karp'ım ve Ustabaşı Matthäus'um; bu insan topluluğu karşısında galip gelme şansları yoktu."[15]

Ahlaki Kimlik

Medeni cesaret, belirli bir kişi olma duygusundan gelebilir: yani bazıları yerine belirli standartlara göre yaşamaktan. Bazen standartlar meslekiydi. Almanya'daki kimi insanlar dolaylı yoldan bile katılmayı reddetmişlerdir. Reichsbank'ın yöneticilerinden biri olan Karl Wilhelm, katledilen Yahudilerden alınan malların dağıtılmasına yardım etmesi talebini "Reichsbank, ikinci el mal satan bir kuruluş değildir," diyerek reddetmişti. Bazen bir hukukçu da geleneksel mesleki standartlara bağlılığını gösterebiliyordu. Yargıç Dr. Lothar Kreyssig, ötenazi programının önde gelen yöneticilerinden biri hakkında cinayet suçlamasında bulunmuştu. Hitler'in yetki vermesinin cinayetleri yasallaştırdığını kabul etmeyi reddetmişti.

Bazen dürüstlük, gerçeğe olan akademik veya bilimsel bağlılıktı. Münih Üniversitesi'nde antropolog olan Karl Saller, katıksız bir ırk kavramına saldırarak modern Almanların ırksal açıdan karışık olduklarını söylemişti. Reinhard Heydrich, onu öğretmen-

likten men etti. Saller, Münih'teki işini kaybetti. Üniversitedeki meslektaşları bunu protesto etmek yerine, ondan uzak durmaya başladılar.

Bazen vatanseverlik bir rol oynuyordu. Yahudi çocukları saklayıp onlara bakan bir Fransız rahibe, daha sonra cesaretinden söz edildiğinde, "Ama ben Fransız'ım, sonuna kadar," demişti.[16]

Din de çoğu zaman bir rol oynamıştır. Hıristiyan kiliselerinin Nazilere tepkileri karışıktı. Papa'nın, Nazilerin Yahudileri katletmesine verdiği sessiz karşılık, haklı olarak çok ters yorumlara neden olmuştur. Fakat insanları başkalarına yardım etme riskine girmeye iten değerler, çoğunlukla dini bağlılıklardan kaynaklanmıştır. Avrupa'nın her yerinde rahibeler, Yahudi çocuklara manastırlarında sığınma imkanı verdiler.

Bazen insanlar, Hıristiyan inançları nedeniyle Nazilerin aleyhinde konuşmuşlardır. Almanya'da bazı Hıristiyan liderlerden ötenazi programı konusunda açık protestolar geldi. Württemberg'in Protestan Piskoposu, İçişleri Bakanlığı'na yazılı bir protesto gönderdi. Berlin'de Katolik Piskopos Preysing, St Hedwig's Katedrali'nde programa bir vaazla karşı çıktı. En büyük Protestan yardım kuruluşunun Merkez Komite Başkan Yardımcısı Papaz Braune, Hitler'e uzun bir şahsi protesto mektubu yazdı ve bu, onun Gestapo tarafından tutuklanmasına yol açtı.

Braune'nin mektubundan bir ay sonra, Münster'in Katolik Piskoposu Cardinal von Galen, ötenazi programı aleyhinde çok güçlü ve ayrıntılı bir vaaz verdi. Berlin'den gelen emirlerle psikiyatri hastalarının öldürüldüğünü belirten raporlardan bahsetti. Bunun sorumlularına karşı cinayet suçlamasında bulundu ve hem Devlet Mahkemesi'nden hem de polis teşkilatının başkanından, hastaları korumalarını talep etti. Bir dini konuşmada, taleplerine bir karşılık verilmediği için "Zavallı yardıma muhtaç hastaların yakında öldürüleceklerini varsayabiliriz," demişti.

Piskopos von Galen, yapılanların arkasındaki değerlere dikkat çekmişti:

> Tartışmalar devam ediyor: Artık herhangi bir mal ürete-miyorlar, artık çalışmayan bir eski makine gibiler . . . İnsan böyle eski bir makine ile ne yapar? Hurda yığınına atar . . . Hayır, biz insanlardan bahsediyoruz, bizim dostlarımız olan insanlardan, erkek ve kız kardeşlerimizden. Zavallı insanlardan, hasta insanlardan, üretici olmayan insanlardan. Ama onlar bu nedenle yaşam hakkını kaybetmeliler mi? . . . Bu, başlangıçta yalnızca zavallı, savunmasız, akıl hastalarını etkiliyor olsa da, bu durumda bir *prensip meselesi* olarak, tüm üretici olmayan insanların öldürülmesine izin veriliyor demektir . . .[17]

Bu vaazın kopyaları geniş bir kesimce okundu. Nazi liderleri, Piskopos'un asılmasını veya bir toplama kampına gönderilmesini önerdiler. Katolik Kilisesi ile bir çatışmayı önlemek için Hitler bir şey yapmadı, ama Piskopos'la savaştan sonra hesaplaşacağını söyledi.

Yahudilerin öldürülmesi konusunda kilise liderleri aynı ölçüde etkileyici değillerdi, ancak birkaç tane çarpıcı bireysel Hıristiyan protestosu yapıldı. Berlin'deki Yahudilerin toplanmasından hemen önce, Katolik bir rahip olan Bernard Lichtenberg, St Hedwig's Katedrali'nde Yahudiler için açıkça dua etti. Hapse atıldı ve Dachau'ya gönderilirken yolda öldü.

İnsanlar kendilerini baştan hafif olup giderek artan bir işbirliği içine çekilmiş bulabiliyorlardı. Onların muhalefetine güç verecek olan özsaygılarını yavaşça yavaş kaybedebiliyorlardı. İşbirliği için ilk küçük adamı atmakta büyük tehlike vardır ve en başta protesto etmek veya reddetmek de büyük değer taşır. Hollanda, buna bir örnek teşkil eder. Hollandalılar, Yahudilerin imha kamplarına gönderilmelerini önleyemediler ve birçoğu öldü. Ama çok büyük sayıda Hollandalı Yahudilere yardım ve destek verdi. Louis de Jong, 25.000 Yahudi'nin Hollandalıların evlerinde saklandığını ve 2000–3000 direnişçinin onlara saklanma yeri, evraklar, yiyecek fişleri ve para temin ettiğini tahmin etmektedir.

Bu muhalefet, işbirliğinin bozguncu etkileri sinsice yerleşmeden önce, en baştan beri mevcuttu. 1940'ta Alman yetkililer, Hol-

landa devlet dairelerine Yahudilerin alınmayacağını söylemekle işe başladılar. Bu, hemen tüm üniversite öğrenci örgütlerinin protestosu ile ve üniversite hocalarının yarısı tarafından imzalanan bir protesto mektubuyla karşılandı. İkinci adım olan tüm Yahudilerin memuriyetten atılması, bütün öğrencilerin protestosuna neden oldu. Amsterdam'da 400 Yahudi'nin zalim bir şekilde toplanıp nakledilmesi, Amsterdam ve civar şehirlerde toplu grevlere neden oldu.[18] Bu tepkilerle muhafaza edilen özsaygı, direnişi sürdüren ve Yahudileri koruyan birçok Hollandalı'ya mutlaka yardımcı olmuştur.

Le Chambon

Bazen toplumlar bütünüyle dini dayanışmayla hareket ettiler. Fransa'da Protestan köyü Le Chambon-sur-Lignon, Yahudilere sığınma imkanı tanıdı. Papaz André Trocmé, karısı Magda ve tüm köy halkı, herhangi bir mültecinin geri döndürülemeyeceği bir toplum yarattılar.

André Trocmé, bir pasifist ve güçlü bir Nazi karşıtıydı. Vaazları kötülüğe direnilmesi gerektiğini vurgulardı. Direniş, Mareşal Pétain'in okullarda çocukların bayrağı selamladıkları bir merasimin her gün yapılmasını önermesiyle başladı. Le Chambon'da bu zorunluluğa uyan kimse yoktu. Bayrağı selamlamak isteyenler, bunu yapabilirdi. Selamlayanların sayısı gittikçe azaldı. Daha sonra Trocmé ve okul personeli, Petain'e kayıtsız şartsız bağlılık yeminini imzalamayı reddettiler. Belediye Başkanı, bir Vichy kutlaması nedeniyle Petain'in kilise çanını çalması yönündeki emrini Trocmé'ye tebliğ etti. Trocmé, emri dikkate almadı. Zangoç Amélie, eski bir muhalif Protestan gelenekten geliyordu. Bazı ziyaretçi kadınlar ona çanı çalmasını emredince, Amélie onlara çanın Mareşal Petain'e değil, Tanrı'ya ait olduğunu söyledi.

Köy, Yahudilere de sığınak oldu. İlk sığınmacı olan yaşlı bir Alman Yahudi kadın kapısına geldiğinde, Magda Trocmé, onu içeri davet etti ve elinden gelen her yardımı yaptı. Daha sonra söylediği üzere, "Sokağa çıkıp yardıma muhtaç insan aramıyo-

rum. Ama asla kapımı kimseye kapamam, bana gelip bir şey isteyenden de yardımımı esirgemem. Sanırım benim din anlayışım bu."[19] Bunu diğer sığınmacılar takip ettiler.

Vichy Gençlik Bakanı Georges Lamirand köyü ziyaret ettiğinde, kendisine Paris'te Yahudileri tutuklayan Fransız polisini protesto eden bir mektup verilmişti:

> Aramızda belirli sayıda Yahudi olduğunu size söylemek mecburiyetinde olduğumuzu hissediyoruz. Ama biz Yahudilerle Yahudi olmayanlar arasında bir ayrım yapmayız. Bu, İncil'in öğretisine aykırıdır. Eğer tek hataları başka bir dine mensup olarak doğmak olan yoldaşlarımız, sınır dışı edilme veya yalnızca muayene edilme konusunda bir emir alırlarsa, bu emre itaat etmeyeceklerdir ve biz de onları en iyi şekilde saklamak için elimizden gelen her şeyi yapmaya çalışacağız.

Emniyet Müdürü, Trocmé'ye Yahudileri muayene ettirmek mecburiyetinde olduğunu söylediğinde, Trocmé, "Biz Yahudi nedir bilmeyiz. Biz sadece insanları biliriz," demişti. Yetkililer motosikletli polisleri ve otobüsleri gönderdiklerinde, köylüler, Yahudilere saklanmalarını söylediler ve Trocmé, masumun korunması görevi hakkında bir vaaz verdi. Araştırmada sadece bir tek Yahudi bulunabildi. Diğerlerinin hepsi kurtarıldı. Trocmé ile iki arkadaşı tutuklandılar ve serbest bırakılmadan önce bir ay bir toplama kampında tutuldular. Tutuklama sırasında köylüler, polisler ve tutuklananlar giderlerken hediyeler getirerek ilahiler söylediler. Onları tutuklayan Fransız polisleri, neredeyse ağlayacaklardı.

Toplama kampında geçirilen ve sonrasındaki dönemde, sığınmacıları koruma anlayışı devam etti. Sahte belgeler hazırlandı. Sığınmacılar, köydeki evlere ve civara dağıtılmışlardı. Sonunda 5000 Yahudi, çoğu çocuk olmak üzere, köyde saklanmıştı.

Bu davranışın pek çok kaynağı olmalıdır. Bunların arasında Hıristiyan ahlaki bağlılığı ve papaz ile köylüler arasındaki iletişim en başta sayılabilir. Yardıma ihtiyacı olanlara sıcak yaklaşım da

rol oynamıştır. Belki de bu büyük kurtarış, kaynağını küçük şeylerden almıştır: bayrağı selamlamayı, sadakat yemini etmeyi ve Petain için çanı çalmayı en baştan reddediş gibi. Bu küçük şeyler mutlaka ahlaki kimlik duygusunu kuvvetlendirmiştir; aynen aksi yönde verilecek kararların onu zayıflatacağı gibi. Emilie Guth, Marsilya'da çalışıyor ve Le Chambon'a götürülünceye kadar Yahudileri saklıyordu. Bir koruma hareketinin, diğer talepleri de beraberinde getirdiğini anlamıştı: "Bir şeyi bir kere yapmaya başlayınca insanların gelip sizden yardım dilemelerinin önüne geçemezdiniz. Onlara karşı çok az şey hissediyor ve çok korkuyor olsanız bile, bunu yapmaya devam ediyordunuz."[20]

Kurtarışın, küçük şeylerden doğmuş olma ihtimalinin başka bir yolu daha vardır. Le Chambon halkı, kendilerini kahraman olarak değil, yalnızca her iyi Hıristiyan'ın yapması gereken görevleri yapan insanlar olarak görüyordu. Laurence Thomas, yaptıklarının her biri onlara doğal gelen iki safhaya ayrıldığını söyler. Hıristiyanlıkları, muhtaç durumdaki yabancılara yiyecek verilmesini ve ilgi gösterilmesini imkansız kılıyordu. Ve bu muhtaç yabancıları bir kere içeri alınca, onları dışarı, ölüme göndermek düşünülemezdi bile.[21]

Fakat Laurence Thomas'ın da işaret ettiği gibi, köyün son derece yüksek bir ahlak anlayışı olan bir topluluk olması çok önemliydi. Kendi özsaygılarını muhafaza etmek isteyen insanlar, topluluğun Hıristiyan yardımseverliğine olan ortak bağlılığından çok da uzaklaşamazlardı. Direnme kapasitesi yalnızca bireysel bir psikoloji meselesi değil, aynı zamanda ortak bir ahlaki kültürdür.

Danimarka

1943'te, Yahudi yeni yılında, Gestapo Danimarka'daki tüm Yahudileri toplamayı planladı. Alman büyükelçiliğinden bir yetkili, bu planı Danimarkalı politikacılara sızdırdı ve onlar da Baş Haham'a haber verdiler Haham, herkese sinagogdan hemen çıkarak tüm Yahudilere İsveç'e nakil işi organize edilinceye kadar saklanmaları gerektiğini duyurmalarını söyledi. Danimarkalılar, büyük des-

tek verdiler. Yahudiler yolda durdurulup kendilerine ev anahtarları veriliyordu. Bir ambulans şoförü, Kopenhag telefon rehberini tarayarak Yahudi soyadlı kişilerin evlerine gitti ve onları saklanacakları yerlere götürdü. Doktorlar ve hemşireler, sahte sağlık belgeleriyle Yahudileri hastanelerde sakladılar. Taksiler, ambulanslar, itfaiye araçları ve diğer araçlar, onları sahile taşımakta kullanıldı. Danimarka'da yaşayan 7800 Yahudi'den, 7200'ü saklandı ve kaçmalarına yardım edildi. İsveç, Yahudileri memnuniyetle kabul edeceğini ve kurtarma operasyonundaki deniz araçlarının İsveç bayrağı çekebileceklerini açıkça belirtti.

Danimarka Yahudilerinin kurtarılmasına, sayılarının az olması, İsveç'in yakınlığı ve işbirliği ve elbette ki uyarılmaları yardımcı olmuştu. Ayrıca işgal altındaki Danimarka'daki Alman yetkililerinin Yahudileri toplama konusunda çok da istekli olmadıklarından ve kısmen muhtemel Danimarka tepkisini doğuracağı gerçeğinden ötürü Berlin'de bunun pek de akıllıca olmayacağı yönünde bir kanaat olmasından da kaynaklandığına inanmak için yeterli neden vardır.[22] İşgalden hemen sonra, Alman yetkilileri Berlin'e bir rapor göndererek Yahudilere karşı atılacak adımların ekonomik hayatı felç edeceğini, en azından ciddi şekilde baltalayacağını bildirmişlerdir.[23]

Birçok ülke tek vücut değildir ve Yahudilerin Danimarkalıların ihanetine uğradıkları olaylar da olmuştur. 22.000 üyesi olan bir Danimarka Nazi Partisi de vardı. Bunlara rağmen, kurtarmaya katılan Danimarkalıların bu kadar çok sayıda olması, Danimarkalılar arasındaki medeni cesaret ortamından kaynaklanmıştır.

Yahudileri toplama girişiminden sonra, Kopenhag Üniversitesi'nin öğretim üyeleri ve öğrencileri, "kardeş vatandaşlarımızın başına gelen felaketten ötürü" tüm dersleri askıya almak konusunda ortak bir karar aldılar. Danimarka Kilisesi de sindirilememişti. Kopenhag Piskoposu, Danimarka'daki tüm piskoposlar adına bir beyanat yayınladı ve bu, ülkedeki tüm kiliselerin kürsülerinden okundu. Söz konusu belgenin bir bölümü şu şekildeydi:

> Dinleri veya ırkları yüzünden nerede Yahudilere zulüm yapılıyorsa, Hıristiyan kilisesinin görevi bu zulmü protesto etmektir; çünkü bu, Danimarka halkının özünde bulunan ve yüzyıllar boyunca Danimarkalı Hıristiyan kültürümüzün ayrılamayacak bir parçası olan adalet duygusuyla çelişir . . . Farklı dini görüşlerimizi dikkate almaksızın Yahudi kız ve erkek kardeşlerimizin, bizim hayattan da daha aziz tuttuğumuz özgürlüğü aynı şekilde yaşamaları için savaşacağız. Danimarka Kilisesi'nin liderleri olarak, otoriteye karşı sebepsiz yere isyan etmeyen, yasalara saygılı vatandaşlar olmanın açık şekilde görevimiz olduğunu anlamış bulunmaktayız; ancak aynı zamanda vicdanımız bize yasayı üstün tutmamızı ve yasanın herhangi bir şekilde ihlal edilmesini protesto etmemiz gerektiğini söylemektedir. Bu nedenle biz, her olayda, hiç tereddütsüz bir şekilde, insana itaatten önce Tanrı'ya itaat kavramına bağlanmalıyız.[24]

Belki de bu açık beyanda ve tüm kurtarma operasyonunda gösterilen medeni cesaret, yalnızca bir bireysel psikoloji meselesi değildi ve kökleri Danimarka kültüründeydi. Bu tür düşünceler konusunda bazı şüpheler dile getirilmiştir. Steve Paulsson, şunları söylemiştir:

> Uluslar arasındaki farklılıklar, çoğu zaman içinde bulundukları koşullardaki farklılıktan doğar ve yaradılıştan gelen ahlaki veya diğer türden niteliklerle ilgisi yoktur; kimse tarihin sağlamaya muktedir olduğundan daha kesin bir delil sunulmadıkça buna inanmamalıdır. Milliyetçi düşünceler doğrultusunda ifade edilen romantizm tehlikelidir; tüm bir ulusu övmek veya suçlamak, yalnızca sorgulanması gereken bir eylem değildir; aynı zamanda Nazi idealinin üstü kapalı bir zaferini bile temsil edebilir.[25]

Çeşitli olaylar için tüm ulusları toplu halde sorumlu tutmak gerçekten de itiraz gerektiren bir şeydir. Ve ulusların "yaradılıştan gelen" ahlaki nitelikleri hakkında konuşmak da yanlıştır, en azından "yaradılıştan gelen" ifadesinin müphemliği bakımından.

Ancak halkların bir dereceye kadar tarih ve geleneklerle şekillendiği fikri, ne romantik ne de üstü kapalı bir Naziliktir.

Piskoposların beyanlarında yer alan kurtarmanın bazı kültürel kökleri konusundaki, yani Danimarka vatandaşlığının özgürlükle, eşit haklarla ve insanlara itaatten önce gelen bir Hıristiyan ahlaki bağlılığıyla bütün olduğu duygusu konusundaki düşüncelere inanmamak için bir neden var gibi görünmemektedir. Naziler hiç yoktan ortaya çıkan bir direniş hareketi ile karşı karşıya değillerdi; bu, uzun bir süredir gelişmekte olan bir karakterden güç alan bir hareketti. Kültür, bu harekette yer alanların karakterlerini şekillendirmişti, ancak bu insanların nasıl insanlar oldukları da, o kültürü meydana getiren öğelerden biriydi. Danimarka'daki kurtarma operasyonu Sokrates'in "Toplumlar sopalardan ve taşlardan değil, teraziyi şu yana veya bu yana eğen kendi kişisel karakterleriyle hepsinin gittiği yönü belirleyen insanlardan oluşmuştur," sözünü akla getirmektedir.

İtalya

Naziler, İtalyanların Yahudilerin toplanıp sınır dışı edilmelerinde işbirliği yapmalarını bekliyorlardı. Naziler, Hırvatistan'daki İtalyan kuvvetlerinden bunu talep ettiklerinde, Mussolini, bu taleple ilgili kağıdın üstüne "nulla osta" (itiraz yok) yazmıştı; ancak diğer İtalyanların farklı fikirleri vardı.[26]

Hırvatistan'daki İtalyan kuvvetleri, kendi emniyetleri için Yahudileri bir araya toplamıştı. General Roatta, Kraljevice'de toplananlara eğer kumandası altında denizaltılar olsaydı, onları güvende olacakları İtalya'ya götürmek istediğini söylemiştir.

Hırvat Ustaseler katliamlar yaparken, İtalyan ordusu bazen kurbanları kurtardı. Emirlere karşı gelen Teğmen Salvatore Loi, bir onbaşı ve iki askerle öldürülecek olan 400 Sırp'ı kurtarmış ve kaçmakta olan bir Sırp ve Yahudi grubunu korumuştu. Albay Umberto Salvatores, emirleri görmezden gelerek uygulamamıştı. General Ambrosio, kaçanları geri çağırmıştı: "İtalyan silahlı kuv-

vetleri onların güvenliğinin, özgürlüklerinin ve mülklerinin garantörüdür."

İtalyan Dışişleri Bakanlığı'ndan Baron Michele Scamacca, Yahudi mültecilerin "gayet aşikar olan siyasi prestij ve insanlık nedenleriyle" Hırvatistan'a geri gönderilmelerine ilişkin bir öneriyi reddetmiştir. Bu olayları anlatan Jonathan Steinberg, Teğmen Loi ve askerlerinden, Dışişleri Bakanlığı'ndaki üst düzey yetkililere kadar uzanan bu "açık" tepki üzerine yorum yaparken, çok doğru bir şekilde, İtalyan tarihinin bu şanlı olayının savaş alanlarında alınan birçok yenilgiyi unutturduğunu söyler.

İtalyanlar, bürokratik engelleri çok ustaca kullanmışlardır. İkinci Ordu Sivil İşler Bürosu'nda fiilen hiçbir şey yapılmadığı halde nasıl emirlere uyuluyormuş görüntüsü verildiği konusunda bir belge vardır. İşgal edilen topraklardaki Yahudileri değerlendirmek konusunda büyük karmaşalar yaratılmıştır. Bir belge, "bölgenin (aceleye hiç gerek olmadan) Başkomutanlığa cevap vereceğini söylemektedir." Yerel komutanlar Almanlara daha emri almadıklarını söylerken, sonsuz gecikmeler yaşanır. Almanlar daha üst makamlara baş vurunca, üst makamdakiler emirlerinin bir şekilde ulaşmamış olmasına şaşırdıklarını ifade etmişlerdir.

Fransa'nın bir bölümünü işgal etmiş olan İtalyanlar, Fransızların Nazilerin Yahudi politikalarını uygulamalarını da engellemişlerdir. İtalyan Başkomutanlığı, Dışişleri Bakanlığı'nın desteğini de arkasına alarak Fransızları Yahudileri toplamaktan ve sarı yıldız taktırmaktan men etmiş ve bu, böylece devam etmiştir. Nazilerin devamlı çileden çıkmalarına rağmen, İtalyanlar, dolambaçlı yollarla işgalci kuvvet olarak sahip oldukları haklarında ısrar etmekle beraber her türlü engellemeyi ve gecikmeyi kullanmışlardır.

İtalyan işgali altındaki Hırvatistan'da, Yahudiler sarı yıldız takmak mecburiyetinde bırakılmamışlardır. Mussolini, Yahudilerin ülkenin Almanlarca işgal edilmiş olan bölümünde gördükleri muamelenin İtalyan bölümünde de uygulanması konusunda ciddi bir baskı altındaydı, ancak buna en alt kademeye kadar

karşı çıkılmıştır. İşgal edilmiş topraklardan sorumlu olan üst düzey diplomat Luca Pietromarchi, günlüğüne, İkinci Ordu'nun irtibat subayı ile "kendilerini bayrağımızın koruması altına koyan Yahudilerin Almanlara teslim edilmelerinin önlenmesi" konusunda hemfikir olduğunu yazmıştır. Bir Albay, fikirlerini şöyle dile getirmiştir: "Tüm çabalarımız Yahudilerin insanca yaşamalarına müsaade etme yönünde şekillendirilmiş durumda. Onların teslim edilmeleri imkansız, çünkü o zaman üstümüze aldığımız yükümlülüğe ihanet etmiş oluruz." Ordunun tutumu, başka bir belgede şöyle açıklanmıştır: "İtalyan ordusu bu işte ellerini kirletmemelidir." Alman yetkililer, maden mühendislerini yerleştirmek için Mostar'daki Yahudilerin evlerinden atılmalarını talep ettiklerinde, verilen yanıt şöyle olmuştur: "Yahudilere karşı özel önlemler almak İtalyan ordusunun şerefi ile bağdaşmamaktadır."

Jonathan Steinberg, bu olaylarda çok açıkça görülebilen temel insanlık erdeminin İtalyan kültüründe nasıl Almanya'da hemen hemen hiç bulunmayan ikinci derece kusurlarla sarmalandığını anlatır: gecikme, bürokratik verimsizlik, kaçamak ve yozlaşma. Steinberg, aklı başında hiçbir adamın bir Alman otobüsüne bindikten veya bir Alman postanesini kullandıktan sonra, gönüllü olarak, bunların İtalyan karşılıklarını kullanmayacağını söyler.[27] Fakat o dönemde Almanya'daki ikinci derece erdemler olan verimlilik ve yozlaşmamışlık, insanı olmayan amaçların emrine verilmişti.

Danimarka hakkındaki kültürel yorumlarda olduğu gibi, burada da çekinceler koymak gerekir. Almanya'da insanlığı birinci sıraya koyanlar olduğu gibi, İtalya'da da bunun aksini düşünenler vardı. 1930'larda Habeşistan'da İtalyan kuvvetlerince zulümler yapılmıştı. Fakat istisnalar ve ulusal karakterlerin dengesizliği dikkate alınırsa, Nazilerle olan karşıtlık, o zamanki İtalyan kültüründen bir şeyler gösterir. Normlar, insani tepkiler ve bununla iç içe geçmiş olan ahlaki kimlik duygusundan yanaydı. İtalyan ordusu için Yahudileri ölümlerine teslim etmek "ellerini bu işte kirletmek" olacaktı.

Özgür Seyirciler ve Ahlaki İkilemler

Nazi idaresi altında yaşayan insanların direnebilmeleri için genellikle büyük cesarete ihtiyaçları vardı ve çoğu zaman da kendilerini ve ailelerini riske atıyorlardı. Ama bu, "özgür seyirciler" için geçerli değildir: yani Hitler'in imparatorluğunun dışında yaşayıp Nazilerin kurbanlarına yardım etme imkanları olanlar için.

Bazen bu özgür seyirciler de Nazilerin önlerine koyduğu zorlayıcı ahlaki ikilemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bunlardan biri Kızıl Haç'ın karşısına çıkmıştır. Dünya Yahudi Kongresi, Uluslararası Kızıl Haç'tan Nazi yönetimindeki gettolarda ve toplama kamplarında bulunan Yahudilerin savaş esiri olarak tanınıp Cenevre Konvansiyonu tarafından korunduklarını söylemelerini istedi. Bu talep reddedildi, çünkü Nazilerin elinde bir milyondan fazla müttefik savaş esiri vardı ve eğer Kızıl Haç kampları anlaşma kapsamına dahil ederse, Cenevre Konvansiyonu'nu tamamen terk edeceklerini söylemişlerdi.

Britanyalı bakanların ve bakanlık yetkililerinin, Hitler'in Yahudi kurbanlarına yardım etme şanslarının olduğu birkaç olay vardır. Onların tepkilerini değerlendirirken, Hitler'i acilen yenme gerekliliğiyle çok fazla meşgul oldukları ve yapılacak yardımın savaş çabalarına mal olabileceği gerçeği dikkate alınmalıdır. Fakat bunun sonrasında bile, tablo yine de iç karartıcıdır.

Savaş çabaları ve yardım etme fırsatı arasındaki bir çelişki, Mayıs 1944'te Adolf Eichmann tarafından sunulmuştu. Müttefiklere, on bin kamyon karşılığında bir milyon Yahudi'nin hayatını teklif etti. Joel Brandt'ın bu teklifi İngilizlere götürmesine izin verildi. Brandt, Halep'e gitti ve orada İngilizlerce tutuklandı. Brandt onlara, "Lütfen bana inanın, altı milyon Yahudi'yi öldürdüler; şimdi hayatta sadece iki milyon kaldı," dedi. İngiliz yetkilileri, öneriyi reddettiler. Ona Macaristan'a dönemeyeceğini söylediler. Brandt'in cevabı, "Ne yaptığınızı biliyor musunuz? Bu bir cinayet! Bu toplu cinayet. Eğer dönmezsem, en yakınlarımız katledilecek! Karım! Annem! Çocuklarım ilk öldürülecek olanlar! Beni bırakmaya mecbursunuz! . . . Ben burada ölüme mahkum

edilmiş bir milyon insanın elçisi olarak bulunuyorum," şeklinde olmuştur.[28]

Geriye dönüp bir değerlendirme yapıldığında bile, bu zor bir karardır. Ya kamyonlar Hitler'in savaşı kazanmasını kolaylaştırsaydı? Ya bu şantaj tekrarlanıp da Hitler için devamlı bir savaş malzemesi kaynağı haline gelseydi? Eichmann'a sözünü tutması konusunda güvenilebilir miydi?

Bu teklif konusunda verilebilecek bir karar, tehlikede olanlara uygun düşecek bir ciddiyetle alınmalıydı: bir milyon erkek, kadın ve çocuğun hayatı. Her şeye rağmen teklifi reddetmek doğru olabilirdi, ancak bu tür bir kararın son derece acı verici olacağı duygusal olarak tam anlamıyla kabullenilerek.

"Yalnızca İnsani Nedenlerle"

Asıl kararın bu ciddiyetle alındığını görmek zordur. Haziran 1944'te Yahudi Temsilciliği'nin üyeleri, İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile buluştular. Almanya'ya bir telgraf gönderilmesini ve Yahudilerin kurtarılması önerisinin tartışılabileceğinin bildirilmesini talep ettiler. Eden, Amerikan ve Sovyet hükümetlerinin onayları olmadan böyle bir şey yapamayacağını söyledi. Böyle bir anlaşmanın mümkün olabileceğinden "şüpheleri" olduğunu söyledi ve "en içten duygularını" ifade etti.[29] Biraz hayal gücü ve duyguları olan bir insan, bu türlü bir basmakalıp taziyeyi sunmazdı.

Bu olayda Eden'in körlenmiş bir ahlaki hayal gücü olduğu yönünde edinilen kanı, daha önce Bulgaristan'daki Yahudilerin kurtarılmasına ilişkin bir isteğe verdiği bir cevapla güçlenir: "Türkiye artık sizin insanınızı daha fazla istemiyor," demişti. Hayal gücü kısmen Yahudi karşıtlığıyla körlenmiştir. Özel sekreteri, Arapları sevdiğini ve Yahudilerden nefret ettiğini söylemişti. Eden'in kendisi ise şahsi bir notta şunları yazmıştı: "Eğer bir tercihimiz olacaksa, kulağınıza Arapları Yahudilere tercih ettiğimi fısıldayabilirim."[30]

Britanyalı bakanlar, olumlu düşündükleri noktalarda bazen emirlerindeki yetkililerin Yahudi karşıtı tutumlarıyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Koloniler Bakanı, Yahudi çocukları Bulgaristan'dan kurtarmayı önermişti. Bakanlıkta bir yetkili olan J.S. Bennett ise şu yorumu yapmıştı: "Burada teklif edildiği üzere çocukları kabul etmemize karşılık güvenlik nedenleri ile ikna edici bir bahane bulmamız zor; özellikle de Yunanlı (Yahudi olmayan) çocukları kabul etmemiz halinde . . . Ancak insanı rahatsız eden, yeni Koloniler Bakanı'nın Yahudi Temsilciliği'nin bu 'sızlanmalarını' kabul etmeye bu kadar hazır olması." Mr Bennett'in Nazilerin yaptıklarına tanık olanların ifadelerine cevabı şu şekilde olmuştu: "Bilinen şeyler. Yahudiler, yıllarca aynı şeyi önce çıkarıp şikayet etmekle davalarına zarar verdiler."[31] İnsan, Mr Bennett'in Yahudilerin acılarını haklı bulmak için Nazilerin daha neler yapması gerektiğini düşünmekten kendini alamıyor.

Bazen siyasi yetersizlik, Yahudi karşıtlığından değil, insani tepkilerin bürokrasi nedeniyle neredeyse tamamen yok olmuş olmasından kaynaklanıyordu. Bir Dışişleri yetkilisi olan R.T.E Latham, daha fazla Yahudi'ye sığınma hakkı tanınmamasını şöyle ifade etmişti: "Korkarım yapabileceğimiz hiçbir şey yok . . . Her halükarda Birleşik Krallığa yalnızca insani nedenlerle daha fazla kişinin girmesine izin veremeyiz . . . Ayrıca bu mülteciler, içinde bulundukları durum ne kadar merhamet uyandırıyor olsa da, savaş mültecileri sayılamazlar . . . yalnızca ırksal mülteciler."[32]

Seyirci Kalanlar ve Etik

Kafalarını başka yöne çeviren seyirciler, çoğu zaman yardım etmeye çalışmanın veya protesto etmenin tehlikeleri yüzünden böyle yapmışlardı. Onların durumunda olmayan bizler için, suçlayıcı olmak zordur. Hepimiz Le Chambon köylüleri gibi olabilmeyi ümit eder, Inge Deutschkron'un perdelerinin arkasından bakarken gördüğü insanlar gibi olmaktan da korkarız.

Etik düşünce, müphem bırakıldığı müddetçe hiçbir sorun yaratmaz. İnsanların hayatı zulüm nedeniyle risk altındaysa, makul düzeyde elinizden gelenin yapılması için güçlü bir ahlaki zorunluluk vardır. Pencereleri kokuya karşı sıkıca kapamak yeterli değildir. Bu yönümüz hakkındaki tüm gerçek, Norman Geras'ın adlandırdığı gibi "ortak kayıtsızlık anlaşması" şeklinde olsaydı, dünya korkunç bir yer olurdu: Yani, tehlikede olan insanları kurtarmaz ve başkalarının da bize aynı şeyi yapmalarını kabullenirdik.[33] Sorun, etik düşünceyi daha az müphem yapmaya çalışınca başlar. İnsanların başkaları için ne dereceye kadar riske girmeyi göze almalarının beklenebileceği konusunda anlaşmazlıklar olması doğaldır. Özellikle de bir yabancıyı kurtarmak, ailenizi riske atmak demek oluyorsa, iyi insanlar bile ahlaklılığın gerektirdikleri konusunda bölünebilirler.

Zorlayıcı ahlaki ikilemlerin haricinde, yardım etmeyi kabul etmeyen özgür seyirciler için söylenecek bir şey bulmak zordur. En güçlü olarak aklımıza gelen şey, uzaklığın ve ahlaki hayal gücünün olmamasının bu başarısızlıklara katkı yapmış olduğudur. Bürokratik kuralların arasına sıkışmış olanlar, tehlike altında olanları çok kolayca unutabilirler. Yetkililer için düzenlenecek bir etik yasası, kuralların arasından insani gerçekliğe bakabilmeleri için hayal gücüne sahip olmaları gerektiği maddesini de içermelidir. Bu, insanların hayatını kurtarmanın "yalnızca" insani olduğu düşüncesini ortadan kaldırabilir.

Nazi yönetimi altında olup protesto veya yardım eden seyirciler, insani tepkileri ve ahlaki kimlik duyguları aşınmamış veya ezilmemiş insanlardı. Bazen ahlaki kimlik duygusu, insani tepkilerle bağlantılıydı. Ve ister bir ülke, isterse yalnızca bir köy olsun, bir toplulukta hakim olan bakış açısıyla çok büyük farklar yaratılabilirdi.

Pencereleri sıkıca kapamaktan daha fazla ilham verici biçimde tepki verenler, bazen çok küçücük şeyler yapmışlardı. Fakat bu yine de bir fark yaratmıştı. Bir küçük saygı gösterisi (Kasabın karısı Mrs Krachudel'in Yahudi müşterilerine ne cins et istediklerini nazikçe sorması) onları hatırlanmak için yeterli kılmıştı. Aynı

şey, küçük sempati jestleri için de geçerliydi: Herbert Karp'ın son sigarasını Jean Améry ile paylaşması gibi. Küçük bir başkaldırı hareketi (Zangoç Amélie'nin, çanı Petain'e değil de Tanrı'ya ait olması nedeniyle çalmayı reddetmesi) ve küçük bir cömertlik hareketi (Magda Trocmé'nin kapısına gelen ilk Yahudi mülteciyi içeri yemeğe davet etmesi) son derece önemli olabilirdi. Bu küçük hareketler, büyük kahramanca eylemlerin doğduğu sıradan, günlük insani iyilikleri kuvvetlendirir.

41. BÖLÜM

Nazi Olayının Yorumlanması

Nazizm'in kökenleri kısmen ekonomikti. Birkaç yıl içinde Almanya'daki insanlar Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği zorlukları ve ardından gelen çok yüksek enflasyon ile toplu işsizliği yaşadılar. Ekonomik güvenilirlik yıkılmıştı. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde yeni bir ekonomik sistem sözlerine dört elle sarılındı. Ancak ekonomik zorluklar öykünün sadece bir parçasıdır. Aynı neden, devlet eliyle yeni bir ekonomik sistemin yaratılması ümidini vaat eden Komünizm'e de yöneltebilirdi.

1933'ten önce Nazizm ve Komünizm, Almanya'nın nasıl yeniden yaratılacağı hususunda birbirleriyle mücadele etmişti. Nazizm'in cazibesinin daha derin olmasının nedeni, kısmen Almanya'daki krizin ekonomik olmayan boyutlarına da hitap etmesiydi. Birinci Dünya Savaşı'nda alınan yenilgi ile katı ve aşağılayıcı barış şartları, milliyetçi kırgınlığın dalını kuvvetli bir şekilde eğmişti. Hem Naziler hem de Komünistler, yoksulluk ve işsizlikle savaşmak için planlı bir ekonomi sözü veriyorlardı, ancak Naziler, aynı zamanda Versailles'daki aşağılanmayı tersine döndüreceklerini de vaat ediyorlardı. "Nasyonal Sosyalizm" kavramı, bu çifte vaadi içinde barındırıyordu ve uluslararası işçi sınıfı dayanışması şeklindeki Komünist fikirlerinin çok az anlam ifade ettiği insanlarda yankısını bulmuştu. Nazizm'in ilaveten getirdiği duygusal etkiler de marşlar, üniformalar ve toplu gösterilerle güçlü bir şekilde istismar edilmiştir.

Nazi taraftarları, ortak bir projenin parçası olmalarıyla hayatlarının bir anlam kazandığını hissetmişlerdi ve bu, derin duygusal kökleri olan bir inanç sistemi ile de mazur gösterilmişti. Stalinizm'de olduğu gibi, inanç sistemi, Nazi mezalimini "mazur göstererek" temel bir rol oynamıştır. Toplumu akılcı bir temelde yeniden biçimlendirme şeklindeki Aydınlanmacı fikrin bir versiyonu olan Stalinizm, ahlaki ve insani sınırlamalar olmaksızın bu tür bir projeyi uygulamanın korkunç etkilerini göstermiştir. Nazizm, Kant'ın ve diğer Aydınlanmacı düşünürlerinin evrenselliğine karşıydı. Kabileciydi: insanların hakları değil, ama Almanların yaşama hakları. Eğer Stalinizm, Aydınlanmacı fikirler yanlış uygulandığı zaman neler olabileceğini gösteriyorsa, Nazizm de aydınlatılmamış fikirler doğru uygulandığı zaman neler olabileceğini gösterir.

Kasıtçılık ve İşlevselcilik

Nazizm'den bazı fikirlerin uygulanması şeklinde bahsetmek, belki "kasıtçılık" yanlısı bir yaklaşımı benimsemek olur. Bu terim Tim Mason tarafından, "kasıtçılıkla" "işlevselciliği" karşılaştırdığı klasik bir çalışmada ortaya atılmıştır. Kasıtçılık yanlısı bir yaklaşımın özü, soykırımı inançlara dayanılarak seçilen kasıtlı eylemlerle açıklamaktır. Bu yaklaşım, Nazizm'i içinden anlamaya çalışmayı icap ettirir. (Mason, Almanca "verstehen" kelimesini kullanmıştır.) İşlevselci bir yaklaşım, bireylerin inançlarına ve niyetlerine öncelik vermez. Bunun yerine, kararları etkileyen şeyin onların alınış biçimi, özellikle de hükümet mekanizmasının farklı bölümlerinin etkileşimi olduğunu vurgular.[1]

Çalışmasında Tim Mason özellikle kasıtçılığı eleştirmiştir. (Eleştirilerin bir bölümü yaklaşımın sadece Hitler'in niyetleri ile ilgili olduğunu varsayar. Hitler'i destekleyen ve onunla beraber hareket edenlerin bakış açılarını ve niyetlerini dikkate almayan bir versiyon, açıkça çok hamdır). Mason'ın ana eleştirisi, kasıtçılığın hiçbir açıklayıcı gücü olmamasıdır.

> Hitler'in, Yahudilerin yok edilmelerini bunu istediği için emrettiğini söylemek, entelektüel bir teslim olmadır. Niyet, ister deterministolsunlar, ister olmasınlar tarihçiler için vazgeçilemeyecek bir kavramdır; fakat tarihteki kişileri niyetleriyle ilgili olarak kendi söyledikleri sözlerle değerlendirmemeliyiz. Bu kişilerin özbilinçlerine ilişkin dünyaları, tarihi kaynaklarda sunulduğu gibi saçmalıklarla dolu değildir, fakat bu, anlayışımızın sınırlarını tanımlamaz. Bu bir başlangıç noktasıdır; bu bir soru teşkil eder, bir cevap değil.[2]

Hitler tarafından yapılan bir konuşmanın samimiyeti ya da yorumlanması konusunda şüphe duymadan, yüzeysel değeriyle kabul edilmesi gerektiğini ileri süren bir kasıtçılık da yine açıkça çok ham kalacaktır. Bu anlayış da entelektüel bir teslim olmadır. Ve Hitler'in Yahudileri neden öldürmek istediği veya onun emirlerine neden itaat edildiği konusunda hiçbir soruya yer bırakmayan bir düşünce de, aynı şekilde dogmatik bir çıkmaz olarak bir kenara bırakılabilir.

Bu naif görüşlerle soykırımı açıklamak için esas olarak kurumsal etmenlere bakan işlevselcilik arasında, bazı orta görüşler vardır. Daha az ham olan kasıtçı görüş, Nazilerin inançlarının ve bakış açılarının (yalnızca Hitler'inkiler değil) işin özü olduğu yönündedir. Fakat elbette ki ekonomik ve toplumsal etmenler de bu inançların bu kadar geniş bir şekilde benimsenmesine katkıda bulunmuştur. Ve ideolojiden kaynaklanan soykırım modeli, onu tatbik eden hükümet mekanizması tarafından biçimlendirilmiştir.

Eğer sadece ham versiyonlar "kasıtçılık" olarak alınırsa, bu tanımın içine akla yatkın olmama da girer ve "kasıtçılık-işlevselcilik" karşılaştırması ilginçliğini kaybeder. Burada önemli olan, Nazi inançlarına ağırlık vermenin daha az ham olan yolunun ifade edilip savunulabilmesidir. Soykırımdan öğrenebileceklerimizin değeri, onun kişisel olmayan bir şekilde tatbik edilmediğini, insanların gerçekleştirdiği bir dizi eylemden müteşekkil olduğunu ne ölçüde hatırlayacağımıza bağlıdır.

Emsalsiz Nazi Karanlığı

Diğer bir tartışma da Nazi soykırımının emsalsiz olup olmadığı konusundadır. Bazıları, onun yirminci yüzyıldaki diğer siyasi toplu katliamlarla beraber, yerini aldığını söylerler. Diğerleri, onu emsalsiz yapan ahlaki bir korkunçluğa sahip olduğunu söylerler. Tartışma bir olayın neden emsalsiz olduğu konusundaki düşüncelerin belirsiz olması sebebiyle bulanmıştır. Her olay bazı yönleriyle emsalsizdir, bazı yönleriyle değildir.

Önemli kabul edilmesi gereken bazı nedenlerden ötürü Nazi soykırımı emsalsiz değildi. Öldürülenlerin sayısı bakımından Stalin ve Mao, Hitler'i aşmışlardır. Öldürülenlerin nüfusa oranında da, Pol Pot onu aşmıştır. Fakat, diğer yönlerden bakıldığında, Nazilerin yaptıklarında emsalsiz bir ahlaki dehşet vardı. Soykırımı planlayanların içinde, Stalin'in kıyımlarında mevcut olmayan bir nefret yoğunluğu vardı. Soykırımı küçümseyenlere verdiği yanıtta Eberhard Jäckel, bu emsalsizliği son derece güzel bir biçimde ortaya koymuştur:

> Yahudilerin Nasyonal Sosyalistler tarafından katledilmeleri emsalsizdir, çünkü bundan önce hiçbir ulus, liderinin kendilerine verdiği yetki ile belirli bir insan grubunu, yaşlılar, kadınlar, çocuklar ve bebekler de dahil olmak üzere, tümden öldürmeye karar verip bunu ilan etmemiş ve bu kararı, emrindeki tüm devlet imkanlarını seferber ederek eyleme dönüştürmemiştir.[3]

Aralarında bazı ortaklıklar bulunabileceğini düşünmemiş olsaydım, bu kitaptaki diğer konuların arasında Nazizm'i tartışmazdım. Ancak bunu söylemek, Nazi soykırımının kendine has korkunç bir karanlığı olduğunu inkar etmek değildir. Bu karanlığın büyük bir kısmı, Toplumsal Darwincilikten ve Nietzsche'nin ahlaklılık karşıtlığından kaynaklanmıştır. Nietzsche'nin farklı bireyler ve gruplar arasında iktidar mücadelesine olan inancı, Toplumsal Darwinciliğin psikolojik bir değişkeniydi. Bu, onun merhamete dayalı bir ahlaklılığın değersiz olduğu yönündeki görüşünü körüklemiştir. Naziler, zalimlik ve katılık hakkındaki

kendi karanlık görüşlerini ve korkutucu yeni Nazi ahlaki kimliğini haklı göstermek için seçici bir biçimde onun teorisinin bu bölümünü almışlardır.

Naziler, öldürme teknolojisi ile emir kulu durumundaki görevlilerin bir robot gibi itaat etmeleri bir araya geldiğinde, nasıl daha önce benzeri görülmemiş bir insanlık dışılığa neden olabileceğini göstermişlerdir. Bazı dersler çok açıktır: Toplumsal Darwinciliğin tehlikeleri, kabileciliğin gücü ve tehlikesi, kayıtsız şartsız itaatin sonuçları. Fakat, bence Nazizm'in etik konusunda verebileceği temel ders, ahlaki kimlik duygusunun yeterli olmadığıdır. Ahlaki kimlik, Nazilerde olduğu gibi insani tepkilere ters düşmemeli, köklerini insani tepkilerden almalıdır. İnsanların, insanlıklarını hayatta tutmaları ve kendilerine bunun aksini söyleyen liderlerin ve teorilerin karşısında, şüpheciliklerini muhafaza etmeleri çok önemlidir.

YEDİNCİ KISIM

İNSANLIĞIN YAKIN AHLAKİ TARİHİ ÜZERİNE

Yirminci yüzyılın katliamlardan bir şeyler öğrenmeye çalışmak anlamsız görünebilir. Hiroşima, Gulag, Mao ve Pol Pot'un zulümleri: Boyutları hayallerimize bile sığmamaktadır. Bunlardan alınacak herhangi bir "ders" bile, olayların yanında çok zayıf kalır.

Birkaç yıl önce bir grup Britanyalı düşünür, Krakow'a gitmiştik. Bir gün otobüsle Auschwitz'e götürüldük. Yoldayken aracımızı sohbetlerin mırıltıları dolduruyordu: biraz dedikodu ve "İnsanlar şunu söyler, ama bu sahiden akılcı mıdır?" filan karışımı bir şeyler. Dönerken suskunduk. Duygusal olarak gördüklerimiz, sindirmemiz çok zordu. Etik incelemenin ince farklılıklarını Krakow'a dönerkenki yolculukta tartışmak çok tuhaf olurdu.

Kaçınılmaz olarak, buradaki tartışmalar da konunun yanında bir hiç kalmıştı. Hiçbir etik düşünüş, hiçbir düşünce bu gerçek karşısında yeterli görünmemektedir.

Ancak her şeye rağmen, bu olaylardan bir şeyler öğrenmek zorundayız. Auschwitz'e yapılan bir ziyaretten sonra akla gelen "bir daha asla" düşüncesi, mümkün olan ahlaki açıdan ciddi tek tepkidir. Birinci Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği savaş alanları da insanda aynı düşünceyi uyandırır. Hiroşima ve Nagazaki'ye gitmedim veya Gulag mahallerine ya da Kamboçya'ya da gitmedim, ama oralarda da aynı düşüncenin uyanacağına eminim. Bu nedenle kitabın bu son kısmı, insan doğasının bazı özelliklerinden kaynaklanan tehditler ve bu tehditler karşısındaki savunmamız üzerine çeşitli yorumları içermektedir. Yakın tarihin bu olayları-

nın perde arkasına karşı, bu savunmaların kırılganlığı çok açık olacaktır.

42. BÖLÜM

Bazı İnsanlar, Diğerleri Değil

> Keşke bu kadar basit olsaydı! Keşke, bir yerde sinsice kötü şeyler yapan kötü insanlar olsaydı ve yalnızca onları aramızdan ayıklayıp yok etmemiz gerekseydi. Ancak iyiyi ve kötüyü ayıran çizgi, her insanın kalbinin ortasından geçer . . . sonuçta bizlerin değil de onların cellat olmaları, yalnızca işlerin böyle gelişmesinin sonucuydu.
>
> Alexander Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*

> Bilmiyorum ve içimin derinliklerinde bir caninin pusuya yatmış olup olmadığını bilmek de umurumda değil; ama şunu iyi biliyorum ki ben suçsuz bir kurbandım, bir katil değildim. Katillerin varolduğunu . . . ve onları kurbanları ile karıştırmanın ahlaki bir hastalık veya estetik bir yapmacılık veya meşum bir suç ortaklığının işareti olduğunu biliyorum; her şeyin ötesinde bu, (ister kasıtlı olsun, ister olmasın) gerçeği inkar edenlere verilen çok kıymetli bir hizmettir.
>
> Primo Levi, *Boğulanlar Kurtulanlar*

Bu felaketlerin nedenleri kısmen siyasi ve ekonomiktir. Bunların çözümleri, salt psikoloji ya da etik alanında bulunamaz: Birinci sırada siyasi boyut gelmelidir. Barışı muhafaza etmek ve insan haklarını korumak için, yasal ve uygun şekilde desteklenen uluslararası bir otoriteyle birlikte, dünyanın uygun bir şekilde korunmasına ihtiyaç vardır. Propagandaya alternatif olarak, bağım-

sız bilgi kaynaklarına gerek vardır. Büyük çaplı ütopyacı siyasi projelerden kaçınmak gerekmektedir.

Ancak çözümler aynı zamanda ahlaki ve psikolojiktir. Bunun nedeni, kısmen siyasi çözümlerin destekleyici bir kamuoyuna ihtiyaçları olmasıdır. Daha genel olarak, düşünce temelli bir ortam, bir felaketin önlenip önlemeyeceği hususunda bir fark yaratabilir. Siyaset ve psikoloji iç içe geçmiştir.

Psikoloji, kısmen gruplar ve kısmen de bireysel farklılıklar üzerinedir. Gulag veya Nazi soykırımını tatbik edenlerle ilgili bir soru, aynı zamanda bizlerle de ilgilidir: *Herhangi bir kimse* bunları yapabilir miydi?

Primo Levi haklıdır. Kurbanlar ve caniler arasındaki ahlaki karşıtlığı bulandırmak, gerçeğe hiçbir fayda sağlamaz. Bazı insanlar cinayet işlemeye istekliydiler ve bazıları da değildiler.

Alexander Soljenitsin, "sadece işler öyle geliştiği için" bazılarının katil olup bazılarının olmadığını söylerken abartmıştır. Bu, farklılıkların yalnızca dış etkenlerle ve şartlar doğrultusunda geliştiğini işaret eder. Karakter nitelikleri de farklılıklar yaratmıştır. Benzer koşullarda, farklı insanlar farklı kararlar vermişlerdir.

Yine de Soljenitsin bir bakıma haklıdır. Karakter bir farklılık yaratır, ancak karakterin kendisi, kontrolümüz dışındaki genetik ve çevresel etmenlerle şekillenir. Kendi kendini yaratma, en başarılı halde bile kısmen mümkün olabilir. Bu nedenle, bir ölçüye kadar, karakterin kendisi "işlerin öyle gelişmesi" ile ilgilidir.

Yaşadıkları zulümlerin bu iki büyük kayıtçısı arasında sahte bir karşıtlık yaratmak gereksizdir. İkisinin de yazılarında yukarıda alıntı yapılan bölümlerdeki gerçeğin tanındığını görebiliriz.

Soljenitsin, tecrübeleri sayesinde karakterin oluşturduğu farklılığı biliyordu: "O insanlar, kampa geldikten sonra yozlaştılar; kamptan önce herhangi bir ahlak anlayışıyla veya dini yetiştirilme tarzıyla zenginleştirilmemişlerdi."[1]

Ve Primo Levi de katiller ile kurbanları arasında ne kadar çok ortak şey olduğunu biliyordu. "İşkenceciler" kelimesinin uygun olmadığını, çünkü bunun doğuştan gelen bazı kusurları olan çarpık beyinli sadistleri çağrıştırdığını düşünüyordu: "Böyle bir

şey yoktu; bizlerle aynı kumaştan yapılmışlardı, sıradan insanlardı, ortalama bir zekaları vardı, ortalama düzeyde kötüydüler: İstisnaları bir kenara bırakırsak, canavar değillerdi, bizlerle aynı yüzleri taşıyorlardı, ama kötü yetiştirilmişlerdi."[2] Kötü yetiştiriliş tarzları onları Nazi yandaşları ve maşaları yaptı; bazılarını Nazi düşüncesinin savunucuları, bazılarını kariyer kaygısı taşıyanlar, bazılarını korkaklar, bazılarını da aşırı itaatkar yaptı.

İki gerçek söz konusudur. Birincisi, farklı karakterdeki insanlar farklı ahlaki krizlere çok farklı şekillerde karşılık verirler. İkincisi ise, karakter farklılıkları, büyük ölçüde, yalnızca yaradılıştan gelmez. (Ancak yaradılıştan gelen bir şeyler de yok değildir. Örneğin erkekler, savaş, şiddet ve zulme kadınlara oranla daha çok iştirak ederler. Belki de hem Y kromozomu hem de çevresel farklılıklar buna bazı katkılarda bulunur. Sağlam cevaplar verilebilmesi için bu gerçekler henüz yeterince anlaşılamamıştır.)

Ahlaki kimlik duygusu, karakterin konuyla ilgili olan boyutlarından biridir. Kim oldukları ve nasıl bir insan olmayı istedikleri konularında güçlü bir duyu sahibi olanlar, zalimlik, itaat veya ideoloji konusunda şartlandırılmaya karşı daha kuvvetli bir savunmaya sahiptirler.

Sağlam ve Bağlantılı Bir Ahlaki Kimliğe Doğru

Ne var ki ahlaki kimlik duygusu her zaman insanları dehşet dolu şeyler yapmaktan alıkoymaz. Ahlaki kimlik duygusu, bu hususta birçok yönden başarısız olabilir. En kaba haliyle, çiğnenebilir. Bu, korkuyla yapılabilir; gerek zalim bir çavuşun karşısında duyulan, gerekse devlet terörünün tüm mekanizmalarıyla yaratılan bir korkuyla. Veya itaat etme ya da çoğunluğa uyma yönündeki baskılarla çiğnenebilir.

Bazen insanların eylemleri, kim oldukları duygusuyla bağlantısız görünebilir. Bunun nedeni, fark edilemeyecek derecede küçük adımlarla bir iştirakçi olmaya doğru gitmeleri ve dolayısıyla hiçbir zaman bir sınırı geçtikleri duygusunu hissetmemeleri olabilir. Bu hafif kayma, işkencecilerin eğitiminin bir özelliği olabi-

lir. Nazilerin işgal altındaki ülkelerde işbirliğini sağlama çabalarında hedefledikleri şey işte buydu. Atom bombası olayında bu kayma, bombayı sadece Hitler'e karşı bir caydırıcı olmaktan çıkararak onun Japonya'ya karşı fiilen kullanılmasına kadar varılmasını sağlamıştı. Bu, savaşta sivillerin kasıtlı bir şekilde öldürülmeleri konusundaki yasağın, yavaş yavaş terk edilmesinin bir yönüydü.

İnsanların yaptıklarıyla ahlaki kimlik duyguları arasındaki başka bir bağlantısızlık biçimi daha vardır. İşbölümü, herhangi bir bireyin yaptığı katkının önemsiz gibi görünmesini sağlayabilir. Atom bombasının tarihi buna bir örnektir. Bilim adamları, kendilerini politikacıların kullanmaya karar verdikleri bir bombayı imal eden kişiler olarak görüyorlardı. Her bir politikacı, kararın kendisine ait olmadığını düşünüyordu. Bilim adamları ve politikacılar, bireysel olarak insanlara büyük zarar verdikleri düşüncesinden kaçınabilmişlerdir. Diğer bir örnek, Nazı bürokrasisin işleyişidir. Nazi yetkilileri, başkalarının insanları ölüm kamplarına götürmek için gerekli olduğuna karar verdikleri trenlerin saatlerini ayarlıyorlardı. Yine bu işe iştirak edenler, kendilerini katil olarak düşünmemeye devam edebiliyorlardı.

İnsanlar, ahlaki kimlik duygularının başka etmenlerin karşısında ezilmeye veya olaylarla bağlantısının koparılmasına karşı koyma güçleri bakımından açık bir şekilde büyük farklılıklar gösterirler. Bu sağlamlık ve güç, insanların kontrollerinin dışındaki şeylere de bağlı olarak kısmen şans eseridir. Kesin olmayan kanıtlar, yetiştirilme tarzının ve kültür ortamının bunun üzerinde etkilerinin olabileceğini işaret etmektedir.

Kanıtlar, Nazi kurbanlarını kurtaranların veya koruyanların çocukluklarında çok katı bir disiplinle yetiştirilmediklerini göstermiştir. Onlar çocukken aileleri onlara saygı göstermiş ve bu konuda emirler vermek yerine, bu davranışı yapmalarının neden gerekli olduğuna dair sebepleri anlatmışlardır. Saygı, ahlaki kimliğin gelişebileceği bir iklim yaratabilir. Nazilerce işgal edilen ülkelerden edinilen kanıtlar ise, kültürlerin ahlaki kimliğin gelişimine verdikleri destek bakımından farklılık gösteren iklimlere sahip olabileceklerini gösterir.

İnsanların çoğu kendi yetiştirilme tarzları veya içinde yaşadıkları kültür konusunda fazla bir değişiklik yapabilme imkanına sahip olmasa da, bir insanın ahlaki kimliğinin sağlamlığı tamamen kendi kontrolünün dışında değildir. Kısmen kendi kendini yaratmak mümkündür. Eylemlerin ahlaki kimlik duygusundan nasıl koparılabildiklerini görmek, bu tür bir şeye karşı korunma yönünde bir uyarıcı olabilir.

İnsani Bir Ahlaki Kimlik

İnsanları mezalimden geri tutmak için ahlaki kimlik duygusunun sağlam ve eylemlerle bağlantılı olması yeterli değildir.

Bazen ahlaki kimlik duygusu ne alt edilir, ne de eylemlerden bağımsızlaştırılır; bunun yerine alt üst edilir. Korkunç emirler verildiği zaman, bazı insanlar kendi gözlerindeki imajları nedeniyle bu emirlere karşı koyarlar. Ancak kişinin kendisine ilişkin düşünceleri itaat etme kavramı etrafında inşa edilmişse, direnme söz konusu olmayabilir. Aynı şekilde, kişinin kendisine ilişkin düşünceleri kabilesel kimlik veya bir inanç sistemi etrafında inşa edilmişse, kabilesel veya ideolojik mezalime karşı direnme, içten yıkılmış olabilir. Ahlaki kimlik duygusunun ne ölçüde yalnızca kabilesel veya ideolojik bir kimlik boyutuna kadar daraltıldığı gerçeğine bağlı olan çok şey vardır. Yine bunun nasıl meydana geldiğini anlamak, direnmeyi harekete geçirebilir.

Kimlik duygusunu daraltan bu tür bir inançtan kaçınmak, şüpheciliğin canlı tutulması demektir. Bu, siyasi veya dini bir inancı sürdürmek için her şeyin çarpıtılmaması demektir: kendinize İngiltere ve Fransa'nın Hitler'in karşısındaki asıl saldırganlar olduğunu söyleyerek Stalin'e olan inancınızı korumak değildir. Bu, inanmanız yönündeki baskıların altında, yetersiz kanıtlara karşı uyanık olmak demektir: Jung Chang gibi, Mao'nun ebeveynleri kahramanken, diğer zengin köylülerin sınıf düşmanı olarak ilan edilmelerinin farkına varmak. Bu, kendinizi Komünizm'e Palme Dutt'ın bir komünistin hareketin toplu düşüncesinden başka kişisel düşünceleri olamayacağı yönündeki iddiasını kabul etmeye varacak kadar kaptırmamanız demektir.

Ahlaki kimliğin daralmasına karşı diğer bir savunma, kabilesel psikolojiyi kontrol altında tutmaktır. Bu, Slavenka Drakuliç'in yaptığı gibi, 4,5 milyon Hırvat'tan biri olmanın ötesinde bir kimliği muhafaza edebilmek için mücadele etmek demektir. Bu, Dr. Mujkanoviç'e Serebreniça'da yaralı Sırp askerlerini Bosnalılarla yan yana tedavi ettiren diğer inançları canlı tutmak demektir.

Mezalime karşı sınırlayıcı bir işleve sahip olabilmesi için, ahlaki kimlik duygusu, her şeyden önce, köklerini insani tepkilerden almalıdır. Katılığın ve zalim olma isteğinin etrafında inşa edilmiş olan ürpertici Nazi ahlaki kimliği, çok açık bir uyarıdır. Treblinka'da elinden geleni ardına koymadan yapabileceği en iyi şekilde yapan ve bunu "Çünkü ben böyle biriyim," diyerek açıklayan Franz Stangl ya da SS askerlerinin Yahudilerden tek bir iğne bile çalmamaları gerektiğini söyleyen Himmler, ahlaki kimlikten yoksun değildi; aynı şekilde ruhen bir rahatsızlıkları da yoktu.

Burada seçilmiş olan iki ahlaki kaynak da, yani ahlaki kimlik duygusu ve insani tepkiler, zulümlere karşı birer savunma olarak gereklidir, ancak Nazi olayı insani tepkilerin önceliğini ortaya çıkarır. Ahlaki kimlik duygusunun insaniliği son derece önemlidir. İnsani duygulardan bağımsızlaştırıldığında, hatta onlara yönelik bir düşmanlık söz konusu olduğunda, ahlaki kimlik duygusu faydalı olmaktan çok uzaktır.

43. BÖLÜM

İnsanileştirilen Etik

> Eğer bir tanrınız yoksa, ahlak yasanız, içinde yaşadığınız toplumunki ile aynıdır. Eğer toplum alt üst olmuşsa, ahlak yasanız da alt üst olmuştur. Komünistler birbirlerine karşı canavarca davranmayı bir erdem haline getirdiler.
>
> Jung Chang, *Independent on Sunday* (10 Nisan 1995)

> Hümanizmin değerlerinin alçaltılıp çiğnenmesinden sonra, kötünün zaferini gördük. Bu değerlerin ayakta kalamamasının nedeni, muhtemelen insan zekasına olan sınırsız bir güvenden başka hiçbir şeyin üzerine kurulmamış olmalarıydı. Bence, yalnızca tecrübelerimizden çıkardığımız derslerle, bugün onlar için çok daha iyi bir temel bulabiliriz.
>
> Nadezhda Mandelstam, *Hope Against Hope*

Zamanımızın bir özelliği, ahlaki yasanın zayıflamasıdır. Bizim dışımızdaki bir ahlaki yasa fikri, hiçbir zaman güçlü temellere sahip olmamış olabilir; ancak kısmen Batı dünyasında dinin etkisinin azalması nedeniyle, bugün bunun farkına varılma oranı gayet büyüktür.

Dini kökenli bir ahlaki yasaya inanmayanlarımız bile, bu zayıflamadan ötürü endişe duymalıyız. Dini hoşgörüsüzlüğün, dini zulmün ve dini savaşların kötülükleri çok iyi bilinir, fakat aynı zamanda zulme karşı yapılan protestoların ve direniş eylemleri-

nin kaç tanesinin ilkeli bir dini bağlılıktan kaynaklandığı gerçeği de fazlasıyla çarpıcıdır. (Ancak bir avuç isim sayabiliriz: Piskopos George Bell, Elizabeth Anscombe, Piskopos von Galen, Papaz Braune, Bernard Lichtenberg, André ve Magda Trocmé, Le Chambon köylüleri ve 1943'te Danimarka'daki piskoposlar.) Bu ahlaki bağlılığın gerilemesi çok büyük bir kayıp olacaktır. Eğer dinin gerilemesi bu anlama geliyorsa, o zaman Jung Chang'ın bir tanrınız yoksa, ahlak yasanız, içinde yaşadığınız toplumunki ile aynıdır şeklindeki endişe verici düşüncesi doğru olabilir.

Etiği Yeniden İnşa Etmek

İnsani olmayan bir ahlaki yasa konusundaki şüphecilerin hepsi de Nietzsche'nin ahlak karşıtlığına hayranlık duymaz. Bunun alternatifi, etiği dışarıdan bir destek olmaksızın ayakta tutmaktır. Eğer dış kaynaklı bir ahlaki yasa yoksa, ahlaklılık insanileştirilmelidir: köklerini insani gereksinimlere ve insani değerlere salmalıdır. (Bunlar elbette ki diğer türleri önemsemeyi de kapsamalıdır.)

Bu şekilde yorumlanan ahlaklılık, kesin olmayan, araştırmacı ve kısmen deneysel hale gelir. Sokrates'in modelinde olduğu şekilde araştırmacıdır. En derin değerlerimiz o kadar kolaylıkla görülmez. Hepsi yüzeye yakın da değildir. Bazılarını keşfedebilmek için sorgulamak ve tartışmak gerekir. Ancak etik farklı ve deneysel bir biçimde araştırmacıdır. Bir düstura veya bir dizi değere göre yaşamanın sonuçlarını görmeyi de kapsar. İnsani bir felaket, bu değerler hakkında bir kez daha düşünmenin gerekliliğini gösterir.

Yirminci yüzyılda görülen bazı felaketlerin boyutlarında olan felaketler söz konusu olduğunda, bunları haklı kılan veya onlardan kaçınma konusunda hiç yardımcı olmayan her türlü etik teori yetersizdir. Auschwitz ve diğer yerlerdeki "bir daha asla" düşüncesi, herhangi bir soyut etik ilkeden daha zorlayıcıdır. (Bazen felsefenin başka bir bölümüne ilişkin olarak ifade edilen bir düşünce ile bir paralellik vardır: fiziksel dünyanın varlığına ilişkin bir inanış, bunun aksini ispatlamaya çalışan felsefi bir teoriye

ilişkin inanıştan daha zorlayıcıdır.) Her açıdan ikna edici olan bir teorinin Nazi soykırımını haklı kıldığına inandırılırsam, hiçbir tereddüt duymadan bu teoriyi reddederim. Etiğin yeniden inşa edilmesinde, insanların yaptıkları bu şeyler için tepki duyulması, temel bir yere sahiptir.

Sorunun boyutunu ve ivediliğini görmek gerekir. Günlük hayatları oldukça sakin ve güvenli yerlerde geçen bizler için, Ruanda, Bosna veya Kosava'nın dehşeti gerçek değilmiş gibidir. Mezalimler akıldan çıkarılabilir. Televizyon haberleri işkence veya katliamları anlatır ve sıra siyasi bir skandala ya da spora geldiği zaman bir rahatlama hissederiz. Biz seyirci kalanlar, kafamızı başka yöne çeviririz. Her zulmü bastırmak, dünyanın temelde katlanılabilir bir yer olduğu şeklindeki aldatmacanın devam ettirilmesini sağlar. Fakat yine de, siz bu cümleyi okurken, bazı yerlerde insanların öldürülüyor ve bazılarında da işkence görüyor olacakları hemen hemen kesindir.

Seyirci kalanlar, daha fazlasını bilmenin çok rahatsızlık verici olduğunu gayet iyi bilirler. Kafayı başka yana çevirdiğinizde ise, acı olarak durdurulması gereken muazzam bir kötülük olduğuna yönelik duygular çok zayıf demektir. İlk adım, kafanızı çevirmemektir. Norman Geras'ın bu konu ile ilgili olan son derece güzel kitabında yazdığı gibi, "Farklı bir ahlaki gerçekliğin işareti altında, bu gibi şeyler için düşünmek zahmetine katlanmak, bir görevdir. Tıpkı kendinizi onlara karşı çıkmak zorunda hissetmeniz gerektiği gibi."[1]

Ahlaki kaynaklar, zulümlere insan psikolojisine uygun düşen bir stratejiyle karşı çıkılması yönünde bir umut verir. Ahlaki kimlik duygusu ve insani tepkiler, psikolojimizin herhangi bir dış metafizikten bağımsız olan parçalarıdır. Ahlaki kimlik duygusu önemlidir, ancak mezalimin önlenmesinde ancak köklerini insani tepkilerden almışsa ona güvenilebilir. İnsanileştirilmiş etiğin özünde insani tepkiler vardır.

Ancak yakın geçmişin çok açık bir gerçeği, insani tepkilerin bahsi geçen felaketleri önlemede çoğu zaman başarısız olduklarıdır. İlk olarak bu başarısızlığın bir taslağını çıkaralım.

İnsani Tepkiler Nasıl Başarısız Olur

Zulüm propagandası çoğunlukla kurbanların haysiyetlerine yöneltilir. Kurbanları aşağılayan ve genellikle soğuk şakanın da kullanıldığı eylemler vardır. Bu tür eylemler, ileride meydana gelecek dehşetin önündeki başlıca engelleri ortadan kaldırır. Bu, hem Nazi Almanyasında hem de Çin'deki Kültür Devrimi'nde böyle olmuştur. Ve bu zulümlerden sorumlu olanlar da, genellikle kendi haysiyetlerine saygı duyulmamış insanlardır. Teğmen Calley'nin kendi adamlarının önünde devamlı bir şekilde aşağılanmış olması, Vietnamlı köylülerin haysiyetlerine saygı göstermesi yönünde ona pek bir şey katmış olamaz. Ve dünyanın Hitler'in çocukluğunda babası tarafından aşağılanmasına neler borçlu olduğu asla tam olarak bilenemez. Kötülük görenlerin kötülük yaptıkları, evrensel bir doğru değildir, ancak çoğu zaman geçerlidir ve Hitler de buna bir örnektir. "Eğik dal" milliyetçiliğindeki hasımlar arası kan davası sarmalı da diğer bir örnektir.

Sempati de bir sınırlayıcı olarak başarısız olabilir. Bazen insanlar onu etkisiz kılan biçimlerde kapana kısılabilirler. Hobbesçu korku kapanı bunu yapabilir. Aynı şekilde askeri kapanlar da: siperlerde kapana kısılmış olanların insani tepkileri, dehşeti azaltmak için çok az şey yapmıştır. Aynı şey, Hamburg'a yaptığı ilk sortiden sonra seyrüsefer subayının aklına takılan düşünce için de geçerlidir: "O alevlerin altındaki zavallılara ne oldu?"

Bazen sempati bastırılır. Bu, duygusal patlamaların veya boşalmaların yaşandığı çarpışmalarda olur. Ayrıca özellikle devlet terörünün etkisi olan itaat etme ve çoğunluğa uyma yönündeki baskılarla da sempati bastırılabilir. Stalin, Mao ve Hitler rejimleri altında, insanlar, cömert koruyucu dürtülerine göre hareket etmeye korkmuşlardır. Ve insanlar, sevdiklerine yönelik tehditlerin yarattığı ahlaki ikilemlerle kapana kıstırılmışlardı.

Sempati, İnançla da yenilgiye uğratılabilir; bunun en uç örneği Nazilerin bilinçli şekilde geliştirilen katılıklarıdır.

Sempati, zayıflatılabilir veya daraltılabilir. Fiziksel ya da psikolojik uzaklıkla zayıflatılabilir. General Groves, atom bombasının "muazzam bir şekilde patlamış" olduğunu söylediği zaman, kurbanlarından binlerce kilometre uzaktaydı. Kültür Devrimi'nde, kurbanlar, halk düşmanları veya burjuvalar olarak gösterilerek uzaklaştırılmışlardı. Kabilecilik ve inanç, psikolojik uzaklık yaratarak insani tepkileri felakete neden olacak bir şekilde daraltmakta başarılı olur.

Sempati, bir gerçek dışılık duygusu ile ortadan kaldırılabilir. Hiçbir özelliği olmayan, manzaranın insana ay yüzeyini hatırlattığı, ailenizin, arkadaşlarınızın ve komşularınızın başka bir dünyadaymış gibi geldikleri bir düzlükte yapılan bir savaş, bu gerçek dışılığı yaratır. Auschwitz, başka bir gezegendi. Uzaklık, tüm bu yaşananların gerçek olmadığını, benim bunları aslında yapmadığımı düşünmeyi doğal hale getirir. İnsanların, savaşa gitmelerine bile gerek yoktur. Eğer savaş size gelirse, bu, dehşetin gerçek gibi göründüğü gündelik yaşam bağlamını kolaylıkla gereken karmaşaya iter. Fransız İhtilali'nde yaşanan terörde, Fransa'nın seksen altı bölgesinden sadece yirmisinde idamların yüzde 90'ı infaz edilmişti. Paris'in dışında, tüm bu bölgeler savaş bölgeleriydi.[2]

Ortak psikolojik özellikler vardır. İnsani tepkiler, Vietnam'da ve Afganistan'da tekerrür ettiği şekilde bastırılır, zayıflatılır, daraltılır veya yok edilir; ablukanın, bölge bombardımanın ve atom bombasının kullanımında tekerrür eder; Hitler, Stalin, Mao ve Pol Pot rejimi altında tekerrür eder. Bunların altında yatan psikolojideki birliği görmek, "farklı bir ahlaki gerçeklik" geliştirmeyi daha başarılabilir bir hedef haline getirir.

Birçoğumuz için felaketler gündelik hayatımızdan uzaktır. Çocukların ahlaki eğitiminde asıl ağırlığı nasıl toplama kampı komutanı olunmayacağı konusuna vermek çok abes olur. Fakat ne şanstır ki zulümleri önleme etiği, gündelik hayat etiğinin bir uzantısıdır. Süpermarketlerde insanlar, engelliler için ayrılmış yerlere arabalarını park etmezler, çünkü kısmen, engelli bir insanın alışveriş torbalarıyla cebelleşmesi şeklindeki gayet nahoş bir sahneyi görmek ve buna sebep olmak istemezler. Ayrıca buna sebep olabilecek kadar kötü biri de olmak istemeyebilirler. Bura-

daki ahlaki kaynaklar, ahlaki aciliyetlerde ihtiyaç duyulanların aynısıdır. Bu, onların bu acil durumlarda başarısız olma biçimlerini tanıma ve bunlara karşı korunabilme meselesidir.

Kırılma ve Ahlaki Hayal Gücü

Her şeyin ötesinde, insani tepkilerin bir sınırlayıcı görevi görmesi, ahlaki hayal gücünü gerektirir. Nixon ve diğerleri Kamboçya'nın bombalanmasını planladıklarında, insanlara gerçek olduğunu pek de hissetmedikleri ölüm ve ıstırap göndermişlerdi. Buradaki psikoloji, bir açıdan Milgram'ın araştırmalarında insanlara elektrik şoku verdiklerini zanneden kişilerinki gibiydi. Kurbanları gördükleri zaman, şokları vermek konusunda daha gönülsüzdüler. Böyle bir durum söz konusu olmadığında, uzaklık üstüne düşen rolü oynamıştır. Ne Nixon, ne de görmedikleri "kurbanlara" bu şokları verenler, uzaklığı aşabilecekleri ahlaki bir hayal gücüne sahip değillerdi. Bu, Küba krizindeki bazı şahinler için de geçerliydi. Diğer yandan, Kennedy'nin ve güvercinlerin hayal güçleri nükleer savaşın insani etkilerinin kendilerine öğretilmiş olmasıyla uyarılmıştı. Muhtemel kurbanlar karşısındaki duygusal tepkiler hayata geçmişti.

Ahlaki hayal gücünün özü, insani olarak neyin önemli olduğunu görmektir. Ahlaki hayal gücü uyarıldığı zaman, başka koşullarda uzaklık, kabilecilik veya ideoloji ile öldürülmüş olan insani tepkiler ortaya çıkar. Ahlaki hayal gücü, itaat etmeyi ve çoğunluğa uymayı kontrol eder ve mevcut normun veya resmi politikanın yerine, insani olarak önemli olanı ön plana çıkarır. Kurbanları ve onlara yapılanların insani gerçekliğini canlı bir şekilde göz önüne serer.

Kırılma, bazen basit bir duygusal tepkidir ve bir kişinin insanlığını gözle görünür bir şekilde hatırlatan bir etkiyle tetiklenir: askerlerin karşı tarafın askerlerinin ceplerinde buldukları ailelerinden gelen mektupları ve kız arkadaşlarının fotoğrafları ya da faşist askerin pantolonunu toplayarak koştuğunu görmek gibi.

Bazen ahlaki hayal gücü, hem duyguları hem de düşünceyi içine alır. Kennedy'ye nükleer savaş hakkında verilen brifingde

olduğu gibi, bilgiyle uyarılır. Uzaklığın veya insanları insanlıktan çıkarmanın etkilerinin bilincine varılmasıyla ve bu etkilere karşı koyma kararlılığıyla uyarılabilir.

Sorgulama ve düşünme, işbölümünün toplumsal ve teknolojik etkilerinin üstesinden gelmek için önemlidir. Uçak üreten Britanyalı bir şirkette bilgisayar başında çalışan birini ele alın. Uçağın Endonezya'ya satılıp sonra da soykırım amacıyla bomba atmada kullanılacağını bilmesi onu fazla rahatsız etmeyebilir. Kurbanlar uzaktadır. İşbölümü, bir kişinin katkısını görülmeyecek kadar ufaltabilir.

Aynı Britanyalı mühendis, çalışmak için suçlulara verilen cezaların arasında recmin de olduğu bir ülkeye gidebilir. Eğer mühendisten bir taşlama cezasına katılması istenirse, şüphesiz dehşete kapılacaktır. ("Kadın zina işledi. Tek yapacağın bu ağır taşları ona atmak. Çığlıkları, kan veya taşların yüzüne yaptıkları seni geriletmesin. Sadece ölünceye kadar bunu yapmaya devam et.") Burada vurgulanması gereken sorular, bilgisayar başında yapılan işin çok farklı görünmesini sağlayan mantık yürütmelerle ilgili olmalıdır. Bunu tek başınıza yapmazsınız, ama toplu bir taşlamada yer alır mısınız? Kadına taşları atacaklara taşları verir misiniz? Toplu taşlama için uzaktan kumanda edilebilen bir teknoloji geliştirerek aynı anda daha fazla insanın cezalandırmasına katkıda bulunur musunuz?

Şimdi Etik

Günümüzün barbarlığa karşı ahlaki savunmalar oluşturmayı özellikle önemli kılan bazı özellikleri vardır. Bunların en belirgini, teknolojinin zulümlerin boyutlarını muazzam bir şekilde büyütmesidir. Ancak ahlaki yasanın zayıflamakta olduğu konusunda giderek artan bir bilinçlenme de var. Otoriteye dayalı ahlaklılık geri çekildikçe, onun yerini bilinçli bir şekilde yaratılan ahlaklılık alabilir. Bu yöndeki en makul umut, insan doğasının tohumu üzerine eğilip ahlaki kimlik ve insani tepkiler kaynaklarını kullanmaktır. Ancak sağduyulu davranışlarda çeşitli değişiklikler ve

eklentiler yapılmalıdır. Bunların birçoğu, ahlaki hayal gücünün toplumsal ve bireysel olarak geliştirilmesini içermektedir. Bunu savunmak, arkası sağlam olmayan, müphem bir yüreklendirme gibi görünebilir. Gerçek bunun tam aksidir. Ahlaki hayal gücünün gerçekten geliştirilmesi, birçok rahatlatıcı geleneksel davranışa yönelik bir tehdittir. Örneğin, bu bilgisayar mühendisinin yaptığının neden taşlamadan farklı olduğu yönündeki geleneksel açıklamaları çürütmesi kuvvetle muhtemeldir.

Etiğin insanileştirilmiş bir biçimi geliştirilebilirse, insanlar ahlaki yasanın ahlaklılığın evriminde yalnızca bir aşama olarak görülmesi yönündeki inancın ortadan kalktığını göreceklerdir. Ancak, insan eliyle yapılmış ahlaki geleneklerle yola koyulmaz-sak, arada bir boşluk olacaktır. Özellikle gruplar arası ilişkilerde, ahlak karşıtlığı doğal bir durum olarak görülmeye başlanabilir. Ve, bu bir kere olunca, gruplar arası ahlaklılığın başlatılması fikri bir ütopya gibi görünmeye başlayabilir.

SONSÖZ

Bugünde Yaşayan Geçmiş

> Geçmiş ve şimdiki zaman birbiriyle iç içe geçmemişse, geçmiş hakkındaki bilgilerin bugün o kadar da faydası olmaz. Fakat düşünün ki geçmiş bugünde yaşıyor; sanki onun içine geçmiş gibi ve ilk bakışta bugünün çelişkili ve daha önde gelen özelliklerinin altına gizlenmiş bir halde hala yaşıyor ve faal; o zaman, eğitimli bir ormancının eğitimsiz bir gezginle olduğu kadar, tarihçi de tarihçi olmayanla bağlantılı olur.
>
> R.G. Collingwood, *Autobiography*

Bu kitap, geçmişin bugünde yaşıyor olduğu inancı olmaksızın yazılamazdı. R.G. Collingwood'dan alınan diğer bir cümle ile başlamıştı: "Yirminci yüzyıl felsefesinin başlıca görevi, yirminci yüzyıl tarihi ile hesaplaşmaktır." Amaç, Collingwood'un cümlesini en açık anlamı ile alarak bu başlıca göreve biraz olsun katılmaktı. Burası, Collingwood'un sözlerini bağlamı dışına çıkarmam dolayısıyla özür dilemenin tam yeri: O, düşünürleri, yüzyılın olayları ile değil, yirminci yüzyılın tarihçilerinin yaptıkları ile hesaplaşmaya çağırıyordu. Buna rağmen, onun diğer yorumu da sempati ile karşılayacağını düşünmek hoşuma gidiyor. 1939'da yayınladığı otobiyografisinin sonunda, faşist akıl dışılığa karşı çıkışının felsefe ve siyaset arasındaki bağları görmesini nasıl sağladığını anlatmıştır: "Tüm hayatım boyunca farkında olmadan siyasi bir mücadeleye katılarak bu şeylere karşı karanlıkta savaştığımı biliyorum. Bundan böyle gün ışığında savaşacağım."[1]

Geçmişin bugünde yaşamasının bir yolu, daha önceki örneklerin yapılanları haklı çıkarmak için bir mazeret olarak kullanılmasıdır. Sör Arthur Harris, İkinci Dünya Savaşı'ndaki bombardıman politikası için Birinci Dünya Savaşı'ndaki ablukayı örnek göstermiştir. Ayrıca siperlerdeki toplu katliamı da kaçınılması gereken bir örnek olarak almıştır. Harris'in politikası, Japonya'ya yangın bombaları atılmasını kolaylaştırmış, bu da atom bombasının kullanılması için yolu açmıştır. Hiroşima'da Birinci Dünya Savaşı hala yaşıyordu.

Geçmiş, tarihi öyküler ve kişisel anılarla oluşturulan kabilesel nefret sarmalına verilen destekte kırgınlık olarak yaşayabilir. Daha genel olarak ifade edecek olursak, insanlar toplumsal olaylardaki tecrübeleriyle şekillenirler. Birinci Dünya Savaşı'nın Hitler'in bakış açısı üzerindeki etkisi açıktır. Odeonsp-latz'da ilan edilmesiyle onu kendinden geçiren savaşın yenilgi ve aşağılanma ile sonuçlanması onun içindeki kırgınlıktı. Ayrıca yenilginin ihanetten kaynaklandığı yönündeki inancı ve zehirli gaz konusundaki kendi deneyimi de bunların sorumlularından alınacak intikam şeklini onun kafasında oluşturmuştu.

Geçmişi canlı tutmak, zulümleri önlemeye yardımcı olabilir. Bazı insanların diğerlerinin unutmasını bekledikleri şeylerin korkunç bir önemi olabilir. Polonya'ya giden SS askerlerine yaptığı bir konuşmada, Hitler, onlara yaşlı, kadın, çocuk demeden herkesi acımasızca öldürmelerini söylemişti. Bu yaptıklarının unutulacağını ileri sürmüştü: "Bugün Ermenilerin katledilmelerini kim hatırlıyor?" Bu sözlerle, Stalin'in ölüm emirlerini imzalarken yaptığı yorum arasında tüyler ürpertici bir benzerlik vardır: "On veya yirmi yıl içinde bu süprüntüleri kim hatırlayacak? Hiç kimse. Bugün Korkunç Ivan'ın yok ettiği boyarların isimlerini kim hatırlıyor? Hiç kimse."

Konunun başka bir boyutuna dönecek olursak, insanın vicdanı bu tarihi paralelliğin farkına varmakla uyarılabilir. Hugh Thompson, My Lai'de savunmasız durumdaki köylüleri korumuştur ve bunu yapmasının nedeni kısmen, Nazilerin de insanları çukurlarda öldürdüklerini hatırlamasıdır. Bazen devlet adamları da geçmişi tekrar etmekten kaçınmak isterler. 1962'deki füze

krizinde, Kruşçev, İkinci Dünya Savaşı'nın dehşetini hatırlamış ve Kennedy de 1914'ü tekrarlamak istememiştir.

Her şeyin ötesinde, geçmişte bulunabilecek bazı örnekler, bize bugün bilmemizin faydalı olacağı şeyler söyleyebilirler. Bu durumda, Collingwood, tarihçi ile eğitimli bir ormancı arasındaki karşılaştırmasında haklıdır.

Yirminci yüzyılın başlıca siyasi kötülüklerinin tamamını Arşidük Ferdinand'ın Saraybosna'da suikasta uğramasına bağlayan son derece saçma bir basitliğe sahip o görüşü hatırlayın. Buradaki akıl yürütme basitti. Suikast olmasaydı, Birinci Dünya Savaşı olmazdı. Birinci Dünya Savaşı olmasaydı, Rus Devrimi de olmayacaktı ve dolayısıyla Stalin de. Almanlar savaşta yenilmeselerdi, Hitler de olmayacaktı. Hitler olmayınca Nazi soykırımı ve İkinci Dünya Savaşı da olmayacaktı; dolayısıyla nükleer silahlar ve Hiroşima da. Stalin veya İkinci Dünya Savaşı olmadan, muhtemelen Mao ve Pol Pot da olmayacaktı.

Bu görüş saçmadır, fakat yine de mantık zincirinin her bir parçası gayet makuldür. Bu görüşü çürütmek için genel eğilimlere bakmamız gerekir. Suikast yapılmasaydı, bizim bildiğimiz şekildeki Birinci Dünya Savaşı çıkmayacaktı, ancak silahlanma yarışı ve ittifak ağları nedeniyle daha sonra farklı bir Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması kuvvetle muhtemeldir. (Yüzyılın başında Avrupa'nın askeri ve siyasi durumu, patlamaya hazır bir cephane yığını olarak görülebilir. Eğer uçuşan kıvılcımlardan biri onu ateşleseydi, bir sonraki muhakkak bunu yapacaktı.) Yine bizim bildiğimiz şekildeki Birinci Dünya Savaşı çıkmasaydı, Ekim 1917'de Devrim olmayabilirdi, ancak Rusya'nın içinde bulunduğu durum, başka bir devrim olması ihtimalini fazlasıyla arttırıyordu.

Tarihin gerçekleşme biçiminden uzaklaştıkça, düşünmek daha kurgusal hale gelir. Farklı bir Rus Devrimi Stalin'den sakınabilir miydi? Bir iki yıl sonra çıkacak farklı bir Birinci Dünya Savaşı Almanların zaferiyle sonuçlanabilir miydi? Hitler bu savaşta ölebilir miydi? Bu sorulara cevap verme olasılığımız yoktur.

Ancak yine tarihin gerçekleşme biçiminden uzaklaşacak olursak, bazı akla yatkın iddiaların yapılacağı bir alana gelebiliriz.

Tıpkı yüzyılın başındaki Avrupa'nın patlamaya hazır bir cephane yığını şeklinde görünmesi gibi, insan türü de çatışmalar arasında kapana kısılma ve zulüm ve toplu öldürme hususunda güçlü bir eğilim gösteriyordu. Yirminci yüzyıldaki savaşlar, katliamlar ve soykırımlar, bu psikolojinin modern teknolojiyle birleştirilmesinden kaynaklanır. Saraybosna, Stalin veya Hitler olmadan da bu yok edici teknolojinin geliştirilmesi ve kullanılması kuvvetle muhtemeldir. (Burada, Heidegger'in teknoloji ile modern insanın buluşması üzerindeki ifadesine katıldığımızı belli etmek gerekir.)

Yirminci yüzyılda bu kadar elle tutulur olan bu psikoloji, tekerrür eden bir psikolojidir. Fransız İhtilali, bu konuda çok çarpıcı örnekler sunar. Fabre d'Eglantine, şehir halkını "ilk olarak hainlerin kanlarının dökmeye" çağıran bir afiş hazırlamıştır. Jacques Roux'un ağzından çıkan bir öneri, onun Pol Pot'un öncüsü gibi görünmesini sağlar: "Halkın özgürlüğünün saf olmayan kanların akıtılmasıyla pekiştirilmesinin zamanıdır." Mezalimden önce kurbanların aşağılanması çok yaygındı ve buna soğuk şaka da dahildi. XVI. Louis'nin idamından önce gardiyanlar, duvarlara onun görebileceği şekilde resimler yapıp yazılar yazmışlardır: Darağacında sallanan taç giymiş bir adam resminin altında "Louis havada banyo yapıyor" şeklinde bir yazı veya giyotinle kafası kesilmiş şişman bir adam karikatürü. Marie Antoinette, hizmetinde olan asil kadınlardan birinin bir mızrağın ucuna geçirilmiş kesik başına bakmaktan ancak bayılarak kurtulmuştu. Vendée'deki ihtilal karşıtı tarafta ise, birbirine zincirlenmiş bir dizi mahkum vurulmadan önce kendi mezarlarını kazmaya zorlanıyordu.

Bu zalim psikoloji, en erken ve en ilkel biçimlerinde bile toplu öldürme teknolojisini kullanmıştır. Örneğin bazıları onu işleyişini keyifle seyrederken, bazılarının da öldürülenlerin bürokratik kayıtlarını tuttukları giyotin vardı. Nantes'ta Jean-Baptiste Carrier, mavnalarda delikler açtırarak bağlı mahkumları buralara doldurmuş ve Loire'de toplu halde boğulmalarını sağlamıştı. "Cumhuriyetçi vaftizleri" veya "ulusal banyo" olarak adlandırılan o günkü soğuk şakada 2000 kişi bu şekilde boğularak öldürüldü. Daha verimli bir teknoloji konusunda arayışlar da vardı. İhtilalci

liderlerden biri, ünlü bir kimyacıya "düşmanı yok etmek, uyutmak veya boğmak için madenleri, gaz ocaklarını veya diğer yolları" araştırmasını söylemiştir.

Burada insanlık dışılığın, günümüzden on sekizinci yüzyıla kadar uzandığı görülebilir. Muhakkak ki daha da geriye gider. Bilebildiğimiz kadar geriye gider. Çamur ve çürümüş bitkiler içinde korunmuş bedeni Aarhus yakınlarında bulunan eski çağlardan kalma bir adam, tarih öncesi dönemde idam edilmiştir. Kuzey İrlanda'da 1970'lerde Seamus Heaney, Aarhus'a gideceğini yazmıştı:

> Orada Jute Diyarı'nda
> Eski, insan öldürülen o alanda
> Kendimi kaybolmuş
> Mutsuz, ama evimde hissedeceğim.[4]

Ancak Fransız İhtilali'nin giyotini, cumhuriyetçi vaftizleri – ve gazla öldürmeye duyulan ilgi – bunların hepsi insanlık dışılığın teknoloji ile nasıl da doğal bir biçimde bir araya geldiğini gösterir. Arşidük suikasta uğramamış olsaydı yirminci yüzyılın olaylarının farklı olacağından şüphe yok, ancak insanlık dışılık yine de teknoloji ile birleştirilecekti. Bildiğimiz bu kanlı yirminci yüzyılın başka bir çeşidinden kaçma şansımız olduğunu görmek pek de mümkün değil.

Bundan sonraki felaketlerden kaçınmak için dünya çapında politik sınırlamalara ihtiyacımız var. Ancak politika da öykünün tamamı değil. Teknolojinin insan psikolojisinin yok edici yönü için verdiği hizmetlerin sonuçlarını gördük. Bu ölümcül birliktelik konusunda bir şey yapılmalı. Zulmün ifade edilmesi ve toplu öldürmelerin uygulanması için gerekli araçlar tamamen geliştirilmiş durumda. Teknolojiyi durdurmak için çok geç. Artık psikolojiye dönmeliyiz.

KAYNAKÇA

Bölüm 1: Böylesi Bir Masumiyet Bir Daha Asla

1 Inaugural Lecture on the Study of History, Cambridge, 1895, yenilenen baskısı, *Lectures on Modern History* (Londra, 1906).

2 *Independent* (6 February 1991).

3 *The Brothers Karamazov*, çev. Richard Pevear ve Larissa Volokhonsky (Londra, 1990), 5. Kitap, böl. 3-4.

4 *The Letters of Charles Hamilton Sorley*, Jon Glover and Jon Silkin (ed.), The Penguin Book of First World War Prose (Londra, 1990)' dan alıntı yapılmıştır.

5 Milan Kundera, *The Book of Laughter and Forgetting* (Londra, 1982), Birinci kısım, Beşinci böl..

6 J. Glenn Gray, *The Warriors: Reflections on Men in Battle* (New York, 1959), s. 220.

7 Ed Vulliamy, *Seasons in Hell: Understanding Bosnia's War* (Londra, 1994), ss. ix-x.

8 Y.a.g.e., s. 201.

9 J.M. Keynes, *Two Memoirs*' daki 'My Early Beliefs' (Londra,1949).

Bölüm 2: Nietzsche' nin İtirazı

1 *The Gay Science*, Böl. 125.

2 *On the Genealogy of Morals*, Birinci Yazı, Böl. 7.

3 Y.a.g.e., Böl. 9.

4 *Beyond Good and Evil*, Böl. 48.

5 *The Gay Science*, Böl. 344.

6 Y.a.g.e., Böl. 335.

7 *The Will to Power,* Böl. 864.

8 Y.a.g.e., Böl. 933.

9 *Twilight of the Idols*, Kısım Dokuz, Böl. 49.

10 *Beyond Cood and Evil*, Böl. 265.

11 Y.a.g.e., Böl. 258.

12 *Nietzsche Werke: Kritische Gesamtausgabe*, Böl. 3, c. 2, s. 261. Bruce Detwiler, *Nietzsche and the Politics of Aristocratic Radicalism* (Chicago, 1990)' da alıntı yapılmıştır., s. 106.
13 *The Genealogy of Morals,* Birinci Yazı, Böl. 12.
14 *The Will to Power,* Böl. 872.
15 Y.a.g.e., Böl. 685.
16 *The Genealogy of Morals,* Birinci Yazı, Böl. 13.
17 *Thus Spake Zarathustra*, Kısım bir , 'Of War and Warriors'.
18 *Beyond Good and Evil*, Böl. 62.
19 Y.a.g.e., Böl. 212, 225.
20 Y.a.g.e., Böl. 210.
21 *Thus Spake Zarathustra,* Kısım Üç, 'Of Old and New Law-Tables'.
22 *Beyond Good and Evil*, Böl. 293.
23 *The Genealogy of Morals*, İkinci Yazı, Böl. 6.
24 *The Antichrist*, Böl. 2.

Bölüm 3: Bir Sınırlama Olarak Kişisel Çıkarlar

1 Robert Axelrod, The Evolution of Co-operation (New York, 1984).
2 Matt Ridley, *The Origins of Virtue* (Londra, 1996), bl. 3.
3 Thomas Hobbes, *Leviathan* (Londra, 1651), bl. 13.
4 R.M. Hare, *Moral Thinking: Its Levels, Method and Point* (Oxford, 1981), bl. 11.

Bölüm 4: Ahlaki Kaynaklar: İnsanlık

1 Immanuel Kant, *The Metaphysics of Morals*, çev. Mary Gregor (Cambridge, 1991), s. 255.
2 Alfred Draper, *The Amritsar Massacre: Twilight of the Raj* (Londra, 1985), bl. 5-6.
3 Brian Keenan, *An Evil Cradling* (Londra, 1992), s. 46.

Bölüm *5: Ahlaki Kaynaklar: Ahlaki Kimlik*

1 Brian Keenan, *An Evil Cradling* (Londra, 1992), s. 204.
2 Plato, *Gorgias*, 482.

3 Thucydides, *History, of the Pelnponnesian War*, Beşinci Kitap.
4 Milovan Djilas, *Conversations with Stalin* (Harmondsworth, 1963), ss. 87-8, 90.
5 *The Will to Power*, Böl. 429.

Bölüm 6: Zulüm Şenliği

1 Matthew Engel, *Guardian* (2 Mart 1991).
2 Tim Kelsey, *Independent on Sunday* (10 Mart 1991).
3 Julie Flint, *Observer* (3 Mart 1991).
4 *Independent* (29 Mart 1991).
5 *Independent* (6 Mayıs 1991).
6 *Amnesty International Report* (Londra, 1991).
7 Jacobo Timerman, *Prisoner Without a Name, Cell Without a Number,* çev. Toby Talbot (New York, 1988), ss. 37-41.
8 Ronald Dworkin, 'Report from Hell', *New York Review of Books* (17 July 1986).
9 *Torture in Brazil: a Report by the Archdiocese of Sao Paulo,* çev. Jaime Wright, ed. Joan Dassin (New York, 1986), ss. 28-32.
10 Simon Schama, *Citizens: a Chronicle of the French Revolution* (Londra, 1989)' da alıntı yapılmıştır, s. 670.
11 Brian Keenan, *An Evil Cradling* (Londra, 1992), ss. xii-xiii, 122.
12 Timerman, *Prisoner Without a Name*, ss. 82-3.
13 *Nunca Mas: a Report by Argentina's National Commission on Disappeared People,* İngilizce çev. (Londra, 1986), ss. 19, 25.
14 *Nunca Mas*, ss. 67-72.
15 Timerman, *Prisoner Without a Name*, ss. 60-1.
16 *Guardian* (2 Mart 1991).
17 Y.a.g.e. (30 Mart 1991).
18 Timerman, *Prisoner Without a Name*, s. 7.
19 Breyten Breytenbach, *The True Confessions of an Albino Terrorist* (Londra, 1985), s. 349.
20 *Observer* (13 Ocak 1991).

21 Immanuel Kant, *The Metaphysics of Morals*, çev. Mary Gregor (Cambridge, 1991), s. 255.

Bölüm 7: Nietzsche'yi Yanıtlamak

1 Jean Amery, *At the Mind's Liniits: Contemplations by a Survivor on Auschwitz and Its Realities*, çev. Sidney ve Stella Rosenfeld (New York, 1986), s. 68.

2 Y.a.g.e., ss. 11-12.

Bölüm 8: Göğüs Göğüse Çarpışma

1 William Eckhardt, Ruth Leger Sivard, *World Military Expenditures* (1988 ve 1989 baskıları).

2 Svetlana Alexievich, *Zinky Boys: Soviet Voices from a Forgotten War,* çev. Julia ve Robin Whitby (Londra, 1992), ss. 35, 79.

3 Robert Jay Lifton, *Home from the War: Vietnam Veterans: Neither Victims Nor Executioners* (New York, 1985).

4 Alexievich, *Zinky Boys,* ss. 116-17.

5 Tim O'Brien, *If I Die in a Combat Zone* (Londra, 1973), s. 105.

6 J. Glenn Gray, *The Warriors: Reflections on Men in Battle* (New York, 1959) s. 150.

7 John Keegan, *The Face of Battle: a Study of Agincourt, Waterloo and the Somme* (Londra, 1976), s. 18.

8 Lifton, *Home from the War.*

9 Independent (6 Şubat 1991).

10 Jeff Needle, *Please Read This,* Lifton, *Home from the War*'dan alıntı, s. 109.

11 Gray, The Warriors, s. 163.

12 Y.a.g.e.

13 Lifton, *Home from the War*, s. 69.

14 Alexievich, *Zinky Boys*, s. 76.

15 Erich Maria Remarque, *All Quiet on the Western Front,* çev. A.H. Wheen (Londra, 1929), s. 21.

16 Alexievich, *Zinky Boys*, ss. 23, 45.

17 Peter G. Bourne, MD, 'From Boot Camp to My Lai', Richard A. Falk, Gabriel Kolko ve Robert Jay Lifton (ed.), *Crimes of War* (New York, 1971).
18 Tim Lynch, 'Taught to Kill, Not to Pity', *Independent On Sunday* (21 Mart 1993).
19 Lifton , *Home from the War* . 41-3.
20 Alexievich, *Zinky Boys*, s. 110.
21 Y.a.g.e., s. 16.
22 Lifton, *Home from the War*, s. 114.
23 George Orwell, 'Looking Back on the Spanish War', *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Ormell,* c. 2, *My Country Right or Left, 1940-3* (Harmondsworth, 1970), ss. 291-2.
24 Alexievich, *Zinky Boys*, ss. 171-2.
25 John Simpson, *From the House of War*
26 Gordon S. Livingston, 'Letter from a Vietnam Veteran', Falk, Kolko ve Lifton (ed.), *Crimes of War.*
27 Bernard Edelman (ed.), *Dear America: Letters Home from To Vietnam* (New York, 1985), ss. 184-5.
28 Alexievich, *Zinky Boys,* ss. 6, 16-17, 76.
29 Gray, *The Warriors*, ss. 44, 45.
30 Alexievich, *Zinky Boys*, s. 111.
31 *Guardian* (19 January 1991).
32 Gray, *The Warriors*, ss. 29, 36.
33 Alexievich, *Zinky Boys*, ss. 78-9.
34 Y.a.g.e., ss. 23-4.
35 Gray, The Warriors, s. 5.1.
36 William Broyles, 'Why Men Love War', *Esquire* (1984) ve Walter Capps (ed.), *The Vietname Reader* (New York, 1991).

Bölüm 9: My Lai Olayı

1 Michael Bilton ve Kevin Sim, *Four Hours in My Lai* (New York, 1992), s. 80.
2 Y.a.g.e., ss. 53-55
3 Y.a.g.e., s. 20.

4 Y.a.g.e., ss. 18-19
5. Robert Jay Lifton, *Home from the War: Vietnam Veterans: Neither Victims Nor Executioners (*New York, 1985), s. 50.
6 Bilton ve Sim, *Four Hours in My Lai,* s. 21.
7 Y.a.g.e., s. 79.
8 Y.a.g.e., s. 78.
9 Y.a.g.e., ss. 94-5.
10 Y.a.g.e., s. 80.
11 Y.a.g.e., ss. 73-4.
12 Lifton, *Home from the War*'dan alıntı, s. 48.
13 Y.a.g.e., s. 52.
14 Y.a.g.e., s. 53.
15 Bilton ve Sim, *Four Hours in My Lai*, s. 7.

Bölüm 10: Uzaktan Öldürmeye Yöneliş

1 B.H. Liddell Hart, *The Real War*, 1914-l8 (Londra, 1930), ss. 89-94, 503.
2 Y.a.g.e., s. 503.
3 Sayılar üzerindeki son görüşler, Alyson Jackson, 'Germany, The Home Front (2): Blockade, Government and Revolution', ve Hugh Cecil ve Peter H. Liddle (ed.), *Facing Armageddon: the First World War* (Londra, 1996)'da tartışılmaktadır.
4 Walter Duranty, *I Write as I Please* (Londra, 1935), s. 14.
5 Winston S. Churchill, *The World Crisis,* c. 5, *Aftermath* (Londra, 1922), s. 66.
6 Y.a.g.e., s. 67.
7 Ulrich von Brockdorff-Rantzau, Alman Delegasyonunun Konuşması, Versailles, 7 Mayıs 1919, Anton Kaes, Martin Jay ve Edward Dimendberg (ed.), *The Weimar Republic Sourcebook* (Berkeley, Cal., 1994), s. 10.
8 John Maynard Keynes, *Dr Melchior: a Defeated Enemy*, in *Two Memoirs* (Londra, 1949).

Bölüm 11: Bombardıman

1 Max Hastings, *Bomber Command* (Londra, 1979)' da alıntı yapılan mektup, s. 62.
2 Sir Charles Webster ve Noble Frankland, *The Strategic Air Offensive Against Germany, 1939-45,* c. 1 (Londra, 1961), ss. 218-19.
3 D.M. Butt'nun Bomber Command'e raporu, 18 Ağustos 1941, Ek 13, Webster ve Frankland, *Strategic Air Offensive*.
4 Winston S. Churchill, *The Second World War*, c. 4, *Tlıe Hinge of Fate* (Londra, 1951), ss. 431, 437-8.
5 Albert Resis (ed.), *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics: Conversations with Felix Chuev* (Chicago, 1993), ss. 45-7.
6 Churchill, *The Hinge of Fate*, s. 432.
7 W. Averell Harriman ve Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, 1941-6 (Londra, 1976), ss. 152-3.
8 Richard Overy, *Why the Allies Won* (Londra, 1995), s. 129.
9 Albert Speer'in Spandau hapisanesinde tuttuğu günlüğünden, Hastings, *Bomber Command*'dan alıntı, s. 287.
10 Albert Speer, *Inside the Third Reich*, çev. Richard ve Clara Winston (Londra, 1971), s. 469.
11 Sir Arthur Harris, *Bomber Offensive* (Londra, 1947; tekrar basımı 1990), s. 176.
12 Sir Norman Bottomley' bir mektuptan, Hastings, *Bomber Command*'dan alıntı, s. 452.
13 Webster ve Frankland, *Strategic Air Offensive*, c. 4, Ek 37, Albert Speer'in sorgusundan.
14 Y.a.g.e., ss. 40-56.
15 Harris, *Bomber Offensive*, ss. 78-9.
16 Webster ve Frankland, *Strategic Air Offensive*, c. 1, s. 45.
17 Churchill'in Portal'a cevabı, Eylül 1941. Hastings, *Bomber Command*, s. 141.
18 Cherwell'in Tizard'a mektubundan, Earl of Birkenhead, *The Prof in Two Worlds: the Official Life of Professor F.A. Lindemann, Viscount Cherwell* (Londra, 1961), ss. 251-3.

19 Webster ve Frankland, *Strategic Air Offensive*, c. 1, ss. 345-6.
20 Hastings, *Bomber Command*, s. 398.
21 12 Kasım mektubu, Y.a.g.e., s. 399.
22 Y.a.g.e., ss. 400-1.
23 Speer, *Inside the Third Reich,* s. 392.
24 Noble Frankland, *The Bombing Offensive Against Germany: Outlines and Perspectives* (Londra, 1965), s. 92.
25 Hastings, *Bomber Command*, s. 253.
26 Y.a.g.e., s. 197.
27 Martin Middlebrook, *The Battle of Hamburg: The Firestorm Raid* (Londra, 1980), s. 257.
28 Y.a.g.e., s. 276.
29 Hastings, *Bomber Command*, s. 388.
30 Erika Dienel, 'Half a day in hell', *Independent on Sunday* (3 May 1992).
31 Margaret Freyer, Alexander MeKee, *Dresden, 1945: The Devil's Tinderbox* (Londra, 1982), tekrar basımı: John Carey (ed.), Eyewitness to History (New York, 1987), ss. 611-12.
32 D.J. Childs, 'Saints, Bombs and Civilian Casualties', *Independent* (I May 1993).
33 Douglas Smith'in mektubu, *Independent Magazine* (9 February 1991).
34 C.P. Snow, 'Science and Government', C.S. Snow, *Public Affairs* (Londra, 1971), ss. 126-7.
35 Sir Norman Bottomley'ye mektup, Hastings, *Bomber Command*, s. 452.
36 Harris, *Bomber Offensive*, ss. 176, 177.
37 Middlebrook, *The Battle of Hamburg*, s. 368.
38 Smith, *Independent Magazine*.
39 Martin Gilbert, *The Second World War* (Londra, 1989), ss. 440-1.
40 Lord Cherwell, Cabinet Paper, Webster ve Frankland, *Strategic Air Offensive,* c. 1, ss. 331-2.
41 14 Temmuz 1941.

42 Sir Robert Saundby, David Irving için önsöz, *The Destruction of Dresden* (Londra, 1963).
43 Harris, *Bomber Offensive*, ss. 77-8. 44
44 Michael Walzer, *Just and Unjust Wars* (Harmondsworth, 1978).
45 John Collins, *Faith Under Fire* (Londra, 1966), s. 89.
46 Lord Woolton, Ronald C.D. Jasper, *George Bell, Bishop of Chichester* (Londra, 1967), s. 277.
47 Bishop George Bell, Lordlar Kamarasındaki konuşması, 9 Şubat 1944.
48 J.M. Spaight, *Bombing Vindicated* (Londra, 1944), ss. 119-20.
49 Harris, *Bomber Offensive*, s. 176.

Bölüm 12 Hiroşima

1 The Times (12 Eylül 1933), Richard Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb* (Harmondsworth, 1988), s. 27.
2 Spencer R. Weart ve Gertrud Weiss Szilard (ed.), Leo Szilard: *His Version of the Facts* (Cambridge, 1978), s. 53.
3 Otto Frisch, *What Little I Remember* (Cambridge, 1979), s. 126.
4 Frisch-Peierls Memorandum, in Ronald W. Clark, *Tizard* (Londra, 1965), ss. 215-17.
5 Heisenberg, Robert Jungk, *Brighter than a Thousand Suns* (Harmondsworth, 1964), s. 101.
6 Rudolf Ladenburg'tan Samuel Goudsmit'e mektup, Mark Walker, *German National Socialism and the Quest for Nuclear Power*, 1939-49 (Cambridge, 1989), s. 225.
7 Hahn tarafından imzalanan muhtıra, Heisenberg ve diğerleri, 8 Ağustos 1945, *Operation Epsilon: the Farm Hall Transcripts* (Bristol, 1993), ss. 102-6.
8 Diebner, Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb*, s. 517.
9 *Farm Hall Transcripts*, ss. 70, 80, 82.
10 Y.a.g.e., ss. 77, 78.
11 *Walker, German National Socialism*, s. 224.
12 *Farm Hall Transcripts*, ss. 77-8.

13 Eric Lomax, *The Railway Man* (Londra, 1995), böl. 5-9.

14 John W. Dower, *War Without Mercy : Race and Power in the Pacific War* (New York, 1986), ss. 40-1.

15 Dwight D. Eisenhower, 'Ike on Ike', *Newsweek* (11 Kasım 1963), Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb,* s. 688.

16 A. H. Compton, *Atomic Quest* (Oxford, 1956), s. 242.

17 Gar Alperovitz, *The Decision to Use the Atomic Bomb* (Londra, 1995), ss. 163-4.

18 Henry L. Stimson, 'The Decision to Use the Atomic Bomb', yeni basım: Amy Gutman ve Dennis Thompson (ed.), *Ethics and Politics: Cases and Comments*, 2. baskı (Chicago 1990), ss. 5-15.

19 Jungk, *Brighter than a Thousand Suns,* ss. 163, 190.

20 Szilard, Alperovitz, *The Decision to Use the Atomic Bomb*, s. 147.

21 Shigenori Togo' nun telgrafı, Herbert Feis, *Japan Subdued: the Atomic Bomb and the End of the War in the Pacific* (Princeton, 1961), s. 65.

22 Winston S. Churchill, *The Second World War,* c. 4, *The Hinge of Fate* (Londra, 1951), ss. 614-15.

23 Dr Koyama, Dr Michihiko Hachiya, *Hiroshima Diary*, çev. ve ed. Warner Wells (Londra, 1955), s. 131.

24 Arata Osada, *Children of the A-bomb*, (Midwest Publishers International, 1982), s. 194; Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb*, s. 716.

25 Hachiya, *Hiroshima Diary*, s. 108.

26 Mr Katsutani, Y.a.g.e., s. 28.

27 Y.a.g.e., s. 117.

28 Atom bombasının Hiroshima ve Nagazaki' de sebep olduğu zarar için materyal toplama komitesi, *Hiroshima and Nagasaki: the Physical, Medical, and Social Effects of the Atomic Bombings,* çev. Eisei Ishikawa ve David L. Swain (Londra, 1981), bl. 8, s. 115.

29 Y.a.g.e., bl. 9.

30 Osada, *Children of the A-Bomb*, ss. 77, 83, Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb*'daki alıntısı, s. 723.

31 Osada, *Children of the A-Bomb*, s. 264, Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb*'daki alıntısı, s. 734.
32 Ernest Lawrence, Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb* ' daki alıntısı , s.648.
33 Gunther Anders ve Claude Eatherly, *Burning Conscience*, 2. baskı (New York, 1989), s. 82.
34 Y.a.g.e.
35 Frisch, *What Little I Remember*, s. 176.
36 Truman, Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb*, ss. 690-1.
37 Henry Wallace'ın günlüğü, Y.a.g.e., s. 743.
38 Oppenheimer, Jungk, *Brighter than a Thousand Suns*, s. 266.
39 Y.a.g.e., s. 203.
40 *Memoirs of Harry S. Truman*, c. 1, *Year of Decisions* (New York, 1955), s. 491. 41 Compton, *Atomic Quest*, ss. 238ff.
42 Oppenheimer'la söyleşi, Le Monde (29 Nisan 1958), Jungk, *Brighter than a Thousand Suns,* s. 291.
43 A.F.L. Beeston, *Oxford Magazine*'deki mektubu (Michaelmas Term, 1995).
44 *Mr Truman's Degree* (Oxford, 1957), yeni baskısı: G.E.M. Anscombe, *Ethics, Religion and Politics: Collected Philosophical Papers,* c. 3 (Oxford, 1981).
45 Margaret Gowing, *Britain and Atomic Energy*, 1939-45 (Londra, 1964), ss. 354, 355, 371.
46 Y.a.g.e., s. 355.
47 Y.a.g.e., ek 8, s. 447.
48 *Open Letter to the United Nations* (Copenhagen, 1950).

Bölüm 14: Ruanda

1 African Rights, *Rwanda - Death, Despair, Defiance*, yeni baskısı: (Londra, 1995), ss. 264-5.
2 Y.a.g.e., ss. 305-13.
3 Fergal Keane, *Season of Blood: a Rwandan Journey* (Londra, 1995), ss. 68-72, 75-81.
4 African Rights, *Rwanda,* ss. 42-3.
5 Y.a.g.e., ss. 76-7.

6 Alain Destexhe, *Rwanda and Genocide in the Twentieth Century*, çev. Alison Marschner (Londra, 1995), ss. 30-2.

7 African Rights, Rwanda, ss. 1117-18.

Bölüm 15: Kabilesel Kapan

1 Laura Silber ve Allan Little, *The Death of Yugoslavia* (Londra, 1995), s. 37.

2 Y.a.g.e., s. 77.

3 Y.a.g.e., ss. 91-2.

4 Mark Thompson, *A Paper House: the Ending of Yugoslavia* (Londra, 1992), s. 99.

5 Ed Vulliamy, *Seasons in Hell: Understanding Bosnia's War* (Londra, 1994), ss. 195 -201.

6 Peter Maass, Love *Thy Neighbour: a Story of War* (New York, Toronto and Londra, 1996), ss. 38-9, 72-3, 78.

7 Rezak Hukanovic, *The Tenth Circle of Hell: a Memoir of Life in the Death Camps of Bosnia,* çev. Colleen Londra and Midhat Ridjanovic (Londra, 1996).

8 Maass, *Love Thy Neighbour,* ss. 45, 50, 75.

9 Vulliamy, *Seasons in Hell,* bl. 7.

10 Warren Zimmermann, '*The Last Ambassador: a Memoir of the Collapse of Yugoslavia's, Foreign Affairs* (1995).

11 Y.a.g.e., s. 8.

12 Article Nineteen, *Forging War: the Media in Serbia, Croatia and Bosnia-Hercegovina* (Londra, 1994), s. 34.

13 Y.a.g.e., s. 90.

14 Noel Malcolm, *Bosnia: a Short History* (Londra, 1994), s. 228.

15 Article Nineteen, *Forging War,* ss. 73, 185.

16 Slavenka Drakulic, *Balkan Express: Fragments from the Other Side of War* (Londra, 1993), s. 131.

l7 Zimmermann, 'The Last Ambassador', s. 12.

18 Article Nineteen, *Forging War,* s. 83.

19 *Institute of Political Studies* araştırması, Y.a.g.e., s. 127.

20 Stojan Cerovic, Y.a.g.e., s. 129.

21 Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, çev. Rex Warner (Harmondsworth, 1954), Birnci kitap, Giriş.
22 Thomas Hobbes, *Leviathan* (Londra, 1651), bl. 13.
23 Silber ve Little, *The Death of Yugoslavia*, ss. 89, 143.
24 Drakulic, *Balkan Express*, s. 20.

Bölüm 16: Kabileciliğin Siyasi Kontrolü

1 Thomas Hobbes, *Leviathan* (Londra, 1651), bl. 17.
2 Martin Bell, *In Harm's Way: Reflections of a War Zone Thug* (Londra, 1995), ss. 136, 258.
3 Peter Maass, *Love Thy Neighbour: a Stoıy of War* (New York, Toronto and Londra, 1996), s. 189.
4 Jan Willem Honig and Norbert Both, *Srebrenica: Record of a War Crime* (Londra, 1996).
5 Maass, *Love Thy Neighbour*, ss. 176-81.
6 Bell, *In Harm's Way*, ss. 261-2.
7 Maass, *Love Thy Neighbour*, ss. 267-70.
8 *Independent* (9 September 1993).
9 Maass, *Love Thy Neighbour*, s. 57.
10 Noel Malcolm, *Bosnia: a Short History* (Londra, 1994), s. 251.

Bölüm 17: Kabile Çatışmasının Kökleri

1 C. Haney, C. Banks ve S. Zimbardo, 'Interpersonal Dynamics in a Simulated Prison', *International Journal of Criminology and Penology* (1973).
2 Konrad Lorenz, *On Aggressinn*, çev. Marjorie Latzke (Londra, 1966), s. 20.
3 W.D. Hamilton, 'The Evolution of Altruistic Behavior', *American Naturalist* (1963); W.D. Hamilton, 'The Genetical Evolution of Social Behavior', I and II, *Theoretical Biology* (1964).
4 R. Paul Shaw ve Yuwa Wong, *Genetic Seeds of Warfare: Evolution, Nationalism and Patriotism* (Boston, 1989).

5 Giuseppe Mazzini, Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (Cambridge, 1990), s. 101.

6 Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalısnı* (London, 1983); Ernest Gellner, *Nations and Nationalisnı* (Oxford, 1983).

7 Hobsbawm, *Nations and Nationalism since I780*, s. 44.

8 Isaiah Berlin, 'The Bent Twig', in *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas* (Londra, 1990).

9 Mark Almond, *Europe's Baekyard War: the War in the Balkans* (Londra, 1994), SS. 5-6.

10 Michael A. Sells, *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia* (Berkeley, Cal., 1996), ss. 1-2.

11 Ed Vulliamy, *Seasons in Hell: Understanding Bosnia's War* (Londra, 1994), ss. 353-6

12 Y.a.g.e., s. 205.

13 Slavenka Drakulic, *Balkan Express: Fragments from the Other Side of War* (Londra, 1993), s. 55.

Bölüm 18: Zincirlerimizden Kurtulma Kapasitesi

1 Archbishop Desmond Tutu, Obituary for Bishop Trevor Huddleston, *Guardian* (21 April 1998).

2 *Independent* (28 September 1996).

3 Seamus Heaney, *Crediting Poetry* (Nobel Lecture, 1995).

4 Slavenka Drakulic, *Balkan Express: Fragments from the Other Side of War* (Londra, 1993), s. 51.

5 Peter Maass, *Love Thy Neighbour: a Story of War* (New York, Toronto and Londra, 1996), s. 252.

Bölüm 19: Siperlerin Kapanı

1 Martin Middlebrook, *The First Day on the Somme, 1 July* 1916 (Londra, 1971), s. 107.

2 Y.a.g.e., ss. 156-7.

3 John Keegan, *The Face of Battle: a Study of Agincourt, Waterloo and the Somme* (Londra, 1976), s. 260.

4 Lyn Macdonald, *Somme* (Londra, 1983), s. 83.

5 Lyn Macdonald, *1914-1918: Voices and Images of the Great War* (Londra, 1988), s. 160.
6 Erich Maria Remarque, *All Quiet on the Western* Front, çev. A.W. Wheen (I.ondon, 1929), s. 136.
7 Macdonald, *Somme*, s. 119.
8 Siegfried Sassoon, *Memoirs of an Infantry Officer* (Londra, 1930), ss. 82-3.
9 Captain A.F.S. Christison, MC, Macdonald, 1914-1918, s. 230.
lo Captain Chudleigh, *Daily Telegraph*, Denis Winter, *Death's Men: Soldiers of the Great War* (Londra, 1978), ss. 220-1.
11 Macdonald, 1914-1918, ss. 46-8.
12 Y.a.g.e., s. 52.
13 Edmund Blunden, *Undertones of War* (1928), tekrar basım: Harmondsworth, 1937), s. 154.
14 Robert Graves, *Goodbye to All That*, yeni basım: (Londra, 1960), s. 162.
15 Tony Ashworth, *Trench Warfare, 1914-l8: the Live and Let Live System* (Londra, 1980), ss. 46-7.
16 J. Reith, *Wearing Spurs* (Londra, 1966), Winter, *Death's Men.*
17 Robert Axelrod, *The Evolution of Co-operation* (New York, 1984), bl. 4.
18 Lieutenant Cyril Drummond, Macdonald, *1914-1918*, s. 52.
19 *Poii et Plume* (October 1917), Stephane Audoin-Rouzsau, *Men at National Sentiment and Trench Journalism in France during the First World War,* çev. Helen McPhail (Oxford, 1992).
20 Private Moodie, Winter, *Death's Men*, s. 216.
21 Macdonald, *1914-1918*, s. 52.
22 Y.a.g.e., ss. 116-17.
23 Blunden, *Undertones of War*, ss. 81-2.
24 Macdonald, *1914-1918,* s. 118.
25 Blunden, *Undertones of War*, ss. 44, 62.
26 Graves, *Goodbye to All That*, s. 198.
27 Remarque, *All Quiet on the Western Front*, ss. 110-12.
28 Graves, *Goodbye to All That*, s. 188.

Bölüm 20: Anayurt Cephesi

1 Immanuel Kant, *Perpetual Peace*, çev. M. Campbell Smith (Londra, 1903), ss. 120-8.

2 Prof. Peter Goodhew'in mektubu, *Independent* (17 January 1991).

3 Letter of 28 July 1914, Michael and Eleanor Brock (ed.), *H.H. Asquith: Letters to Venetia Stanley* (Oxford, 1982), s. 130.

4 John W. Dower, *War Without Mercy: Race and Power in the Pacific War* (New York, 1986), ss. 59-60.

5 Robert S. McNamara, with Brian Vandemark, *In Retrospect: the Tragedy and Lessons of Vietnam* (New York, 1995).

6 *The Organization and Function of the Ministry of Information*, 9161, 1918, Cate Haste, *Keep the Home Fires Burning: Propaganda in the First World War* (Londra, 1977), s. 21.

7 Phillip Knightley, *The First Casualty* (Londra, 1975), s. 109.

8 Colonel Harry G. Summers Jr, Michael Bilton and Kevin Sim, *Four Hours in My Lai* (New York, 1992), s. 11.

9 Svetlana Alexievich, *Zinky Boys: Soviet Voices from a Forgotten War*, çev. Julie ve Robin Whitby (Londra, 1992), s. 18.

10 Bilton and Sim, *Four Hours in My Lai,* ss. 20, 362, 375. 11 Guardian (7 February 1991).

12 Y.a.g.e. (18 January 1993).

13 Haste, *Keep the Home Fires Burning*, s. 68.

14 Knightley, *The First Casualty*, s. 416.

15 James Fenton, *All the Wrong Places: Adrift in the Politics of Asia* (Londra, 1988), s. 21.

16 Martin Bell, *In Harm's Way: Reflections of a War Zone Thug* (Londra, 1995), s. 214- 15.

17 John Simpson, *From the House of War* (Londra, 1991), ss. 17-36, 89-94.

18 John R. Macarthur, *Second Front: Censorship and Propaganda in the Gulf War* (Berkeley and Los Angeles, 1993), bl. 2.

19 *New York Times* (May 1991), Y.a.g.e., s. 7.
20 Middle East Watch, *Needless Deaths in the Gulf War: Civilian Casualties During the Air Campaign and Violations of the Laws of War* (New York, 1991), ss. 113-17.
21 Alex Thomson, *Smokescreen: The Media, the Censors, the Gulf* (Tunbridge Wells, 1992), ss. 215-21.
22 Y.a.g.e., ss. 235-8.
23 Y.a.g.e., s. 260.
24 Simpson, *From the House of War*, s. 350.
25 Charles Glass, *Stains of War*, BBC 2, 6 Kasım 1992.
26 Stephen Sackur, *On the Basra Road* (Londra, 1991), s. 18.
27 Thomson, *Smokescreen,* s. 25.
28 Macarthur, *Second Front*, s. 171.
29 Stanley Cloud, Y.a.g.e., ss. 9, 155-6.
30 Sackur, *On the Basra Road*, s. 19.
31 Deborah Amos, Thomson, *Smokescreen*, ss. 51, 54.
32 Robert Fisk, 'Free to Report What We're Told', *Independent* (6 February 1991).
33 *The Times* (2 September 1914).
34 Haste, *Keep the Home Fires Burning*, s. 127.
35 Y.a.g.e., ss. 126-7.
36 Keith Butcher, 'The German War Memorial', *New College Record* (1995).
37 Dower, *War Without Mercy*, s. 217.
38 Y.a.g.e., ss. 242-9.
39 Y.a.g.e., ss. 53, 71, 78, 84, 85, 90-2, 162.
40 Y.a.g.e., ss. 66-7. 41 Y.a.g.e., ss. 53-5.

Bölüm 21: Taş Yuvarlanmaya Başladı: 1914

1 Z.A.B. Zeman, 'The Balkans and the Coming of War', in R.J.W. Evans and Hartmut Pogge von Strandmann (ed.), *The Coming of the First World War* (Oxford, 1988), ss. 22, 24.
2 *New York World* (29 June 1924), and in John Carey (ed.), *The Faber Book of Reportage* (Londra, 1987).

3 Szapary'den Berchtold'a telgraf, 24 Temmuz 1914, Imanuel Geiss (ed.), *Ju1y 1914: the Outbreak of the First World War: Selected Documents* (Londra, 1967), ss. 174, 189.

4 Viscount Grey of Fallodon, *Twenty-five Years, 1892-1916*, c. 1 (Londra, 1925), s. 310.

5 Protocol of the Council of Ministers for Common Affairs, 7 July 1914, Geiss, *July 1914,* s. 86.

6 Tschirschky'den Jagow'a telgraf, 10 Temmuz 1914, Y.a.g.e., s. 107.

7 Berchtold'un to Tisza'ya mektubu, 8 Temmuz 1914, in Y.a.g.e., s. 102.

8 Schoen'den Hertling'e mektup, 18 Temmuz 1914 ve Szögeny'den Berchtold'a telgraf, 25 Temmuz 1914, Y.a.g.e., ss. 128, 201.

9 II. William'dan Jagow'a mektup, 28 Temmuz 1914, Y.a.g.e., s. 256.

10 Bethmann Hollweg'den Tschirschky'ye mektup, 30 Temmuz 1914, Y.a.g.e., p 293. 11 James Joll, *The Origins of the First World War*, 2. baskı (Londra, 1992), p 21.

12 Y.a.g.e., s. 15.

13 Serge Sazonov, *Fateful Years, 1909-16* (Londra, 1928), s. 203.

14 Barbara Tuchman, *The Guns of August*, İngiltere'de as *August 1914* adıyla yayınlanmıştır, (Londra, 1962), s. 85.

15 Y.a.g.e., s. 62.

16 Y.a.g.e.

17 Sir Edward Grey, *Fly Fishing* (Londra, 1899).

18 Tuchman, *August 1914*, s. 101.

19 Majesteleri'nin Alman hükümeti ile ilişkileri konu alan mesajından özet, E. Barker, H.W.C. Davis, C.R.L. Fletcher, Arthur Hassall, L.G Wickham Legg ve F. Morgan, *Why We Are at War: Great Britain's Case* (Oxford, 1914), s 200.

20 Prince von Bülow, *Memoirs, 1909-19* (Londra, 1932), s. 145.

21 Michael ve Eleanor Brock (ed.), *H.H. Asquith: Letters to Venetia Stanley* (Oxford, 1982), s. 146.

22 Sazonov, *Fateful Years*, ss. 212-13.

23 Lichnowsky'den Bethmann'a Mektup, 9 TEmmuz 1914, Geiss, *July 1914*, s. 104.

24 Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War* (Londra, 1967), ss. 32-3.

25 Y.a.g.e., s. 72.

26 Sakson Askeri Ataşesi V.R. Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914* (Londra, 1973), s. 203.

27 Konrad H. Jarausch, *The Enigmatic Chancellor: Bethmaıın Hollmeg and the Hubris of Imperial Germaıy* (New Haven, 1973), s. 180.

28 Wilhelm II, Geiss, *July 1914*, ss. 171, 182, 256, 290.

29 Berghahn, *Germany, and the Approach of War in 1914*, s. 86.

30 Max Warburg'dan Gustav Krupp'a, Y.a.g.e., s. 193.

31 Szögeny'den Berchtold'a, 27 Temmuz 1914, Geiss, *July 1914*, s. 236.

32 Fischer, *Gernıany's Aims*, ss. 70-1.

33 Joll, *Origins of the First World War*, s. 92.

34 Herbert Samuel, Y.a.g.e., s. 22.

35 Moltke'den Bethmann Hollweg'e mektup, 29 Temmuz 1914, Geiss, *July 1914*, s. 283.

36 Bethmann Hollweg'den Pourtales'e telgraf, 29 Temmuz 1914, in Y.a.g.e., s. 285.

37 Rus Dışişleri Bakanlığı Günü Memorandumu, 30 Temmuz 1914, Y.a.g.e., ss. 310-12.

38 A.J.S. Taylor, *The First World Wiır: an Illustrated History* (Harmondsworth, 1966), ss. 17-20.

39 James Joll, 'Politicians and the Freedom to Choose', Alan Ryan (ed.), *The Idea of Freedom: Essays in Honour of Isaiah Berlin* (Oxford, 1979), s. 110.

40 Joll, *Origins of the First World War*, ss. 20-1.

41 Grey, *Twenty-five Years*, c. 2, p: 52.

42 Michael Howard, *The Lessons of History* (Oxford, 1993), s. 11; Paul Kennedy, 'Arms Races and the Causes of War, 1850-1945', *Strategy and Diplomacy*, 1780-1945 (Londra, 1983).

43 Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, ss. 29-31.
44 Tirpitz, Paul Kennedy, 'Strategic Aspects of the Anglo-German Naval Race', *Strategy and Diplomacy*, s. 131.
45 Tirpitz, Y.a.g.e., s. 138.
46 Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, s. 45.
47 Winston Churchill, *The World Crisis*, (New York, 1931), s. 46.
48 Michael Howard, 'The Edwardian Arms Race', *The Lessons of History*.
49 Grey, *Twenty-Five Years*, c. 2, s. 273.
50 Howard, '*The Edwardian Arms Race*'.
51 Fischer, *Germany's Aims*, s. 59.
52 Jarausch, *The Enigmatic Chancellor*, s. 149.
53 Berghahn, *Germany and the Approach of War in I9I4*, s. 181.
54 Y.a.g.e., s. 172.
55 Geiss, *July 1914*, s. 295.
56 İmparatorluk Şansölyesi Bethmann Hollweg'in beyanatı, *Official German Documents Relating to the World War* (New York, 1923), s. 21.
57 Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, s. 186.
58 Kurt Reizler, H.W. Koch (ed.), *The Origins of the First World War: Great Power Rivalry and German War Aims*, 2. baskı (Londra, 1984), s. 16.
59 Lichnowsky'ye telgraf, 3 Ağustos 1914, Geiss, s. 355.
60 Sir E. Crowe tarafından hazırlanan, Crowe'dan Grey'e yazılan mektupla ilgili memorandum, 31 Temmuz 1914, Y.a.g.e., s. 330.
61 Jarausch, *The Enigmatic Chancellor*, s. 174.
62 Y.a.g.e., ss. 124, 145.
63 Brock, *Asquith*, s. 148.
64 Bertrand Russell, *Autobiography*, c. 2, 1914-44 (Londra, 1968), s. 16.

65 Paul Crook, *Darwinism, War and History: the Debate Over the Biology of War from tlıe 'Origin of Species' to the First World War* (Cambridge, 1994).

66 Joll, *Origins of the First World War*, s. 179.

67 Zara Steiner, *Britain and the Origiıı s of the First World War* (Londra, 1977), s. 16.

68 *Aus Meiner Dienstzeit* (Vienna, 1923), James Joll, *The Unspoken Assumptions* (Londra, 1968), ss. 13 -14.

69 Fritz Fischer, *War of Illusions*, çev. Marion Jackson (Londra, 1975), s. 30.

70 Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, s. 35.

71 Kennedy, 'Arms Races', ss. 124-5, 157-8.

72 Howard, '*The Edwardian Arms Race*', s. 95.

73 Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, s. 185.

74 Fischer, *War of Illusions*, ss. 193-4.

75 Count Hoyos, Stolberg'den Jagow'a mektup, 18 Temmuz 1914, Geiss, *1914*, s. 126.

76 Sazonov, *Fateful Years*, s. 203.

77 Moltke'den Bethmann Hollweg'e mektup, 29 Temmuz 1914, Geiss, *July 1914* s. 284.

78 Jarausch, *The Enigmatic Chancellor*, s. 149.

79 Grey, *Twenty-five Years*, c. I, ss. 327-8.

80 Grey'den Goschen'e telgraf, 30 TEmmuz 1914, Geiss, *July 1914*, s. 315

81. Crowe'un Memorandumu, Y.a.g.e., s. 331.

82 Joll, 'Politicians and the Freedom to Choose', s. 103.

83 Grey, *Twenty-five Years*, c. 2, s. 15.

84 Asquith, Michael Brock, 'Britain Enters the War', Evans ve von Strandmann (ed.), *The Coming of the First World War*, s. 177.

85 Howard, 'Europe on the Eve of the First World War', Y.a.g.e., s. 9.

86 Steiner, *Britain and the Origins of the First World War*, s. 229.

87 Joll, *Origins of the First World War*, s. 16.

88 Y.a.g.e., s. 23.

Bölüm 22: Kapandan Çıkış: 1962

1 Stevenson'ın başkana mektubu, 17 Ekim, Laurence Chang ve Peter Kornbluh (ed.), *The Cuban Missile Crisis, 1962: a National Security Archive Documents Reader* (New York, 1992), s. 119.

2 Ernest R. May ve Philip D. Zelikow (ed.), *The Kennedy Tapes: Inside the White House During The Cuban Missile Crisis* (Cambridge, Mass., 1997), p, 264.

3 Y.a.g.e., s. 358.

4 Chang ve Kornbluh, *The Cuban Missile Crisis*, s. 189.

5 Y.a.g.e., ss. 185-8.

6 Bruce J. Allyn, James G. Blight ve David A. Welch, *: Proceedings of the Moscow Conference on The Cuban Missile Crisis*, I985 (Cambridge, Mass., 1992), s. 77.

7 Robert Kennedy, *Thirteen Days: a Memoir of The Cuban Missile Crisis* (New York, 1969), s. 109.

8 James G. Blight ve David A. Welch,: *On the Brink Americans and Soviets Re-examine the Cuban Missile Crisis* (New York, 1989; 2nd edn, 1990), s. 254.

9 11 Kasım 1962, Chang ve Kornbluh, *The Cuban Missile Crisis,* s. 272.

10 Nikita S. Khrushchev, *Khrushchev Remembers* (New York, 1970), s. 494.

11 Aleksandr Fursenko ve Timothy Naftali, *'One Hell of a Gamble': the Secret History of the Cuban Missile Crisis* (Londra, 1997), s. 169.

12 Burlatsky, Allyn, Blight ve Welch, s. 46, 13, May ve Zelikow, *The Kennedy Tapes*, s. 176.

14 Y.a.g.e., s. 114.

15 Blight ve Welch, *On the Brink* s. 188.

16 May ve Zelikow, *The Kennedy Tapes*, s. 498.

17 Blight ve Welch, *On the Brink* s. 246.

18 In Allyn, Blight ve Welch, , ss. 86, 88.

19 May ve Zelikow, *The Kennedy Tapes*, s. 136.

20 Chang ve Kornbluh, *The Cuban Missile Crisis*, ss. 354, 356.
21 In Allyn, Blight ve Welch, , ss. 7, 9.
22 Blight ve Welch, *On the Brink* ss. 336, 339.
23 Raymond Garthoff, Y.a.g.e., s. 75.
24 May ve Zelikow, *The Kennedy Tapes*, s. 188.
25 Y.a.g.e., s. 194.
26 Y.a.g.e., ss. 519, 635.
27 Robert McNamara, *In Retrospect: the Tragedy and Lessons of Vietnam* (New York, 1995), ss. 339-42.
28 In Allyn, Blight ve Welch, s. 45.
29 Lord Kennet'ten *The Independent*'e mektup (10 Ekim 1992).
30 Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, ss. 493-4.
31 May ve Zelikov, *The Kennedy Tapes*, s. 681.
32 Emilio Aragones, Allyn, Blight and Welch, , s. 52.
33 Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, s. 493.
34 Dillon'un 17 Ekim 1962 tarihli memorandumu, Chang ve Kornbluh, *The Cuban Missile Crisis,* s. 116.
35 Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, s. 497.
36 May ve Zelikow, *The Kennedy Tapes*, s. 133.
37 Y.a.g.e., ss. 259, 263-4.
38 *I.F. Stone's Weekly* (8 Ekim 1962), Bertrand Russell, *Unarmed Victory* (Londra, 1963).
39 Blight ve Welch, *On the Brink* ss. 244-5.
40 Arthur M. Schlesinger Jr, *A Thousand Days: Kennedy in the White House* (Boston, 1965), ss. 835-8.
41 May ve Zelikow, *The Kennedy Tapes*, s. 92.
42 Blight ve Welch, *On the Brink,* s. 43.
43 May ve Zelikow, *The Kennedy Tapes*, s. 342.
44 Y.a.g.e., ss. 128-9.
45 Kennedy, *Thirteen Days*, ss. 62, 127.
46 19 Ekim buluşmasından anektodlar, Chang ve Kornbluh, *The Cuban Missile Crisis*, ss. 124, 126.
47 May ve Zelikow, *The Kennedy Tapes*, s. 71.
48 Y.a.g.e., s. 258.

49 Kennedy, *Thirteen Days*, ss. 76-7.
50 Y.a.g.e., s. 98.
51 Allyn, Blight ve Welch, , s. 32.
52 In Y.a.g.e., ss. 38, 89.
53 In Blight ve Welch, *On the Brink* ss. 63-4.
54 *Saturday Review* (10 October 1977), Y.a.g.e., s. 347.
55 Y.a.g.e., s. 51.
56 Fursenko and Naftali, '*One Hell of a Gamble*', s. 274
57 Oleg Troyanovsky, 'The Caribbean Crisis: a View from the Kremlin', International Affairs (Moscow, April-May 1992), s. 152, May and Zelikow, *The Kennedy Tapes*, s. 683.
58 Blight ve Welch, *On the Brink* s. 208.
59 May ve Zelikow, *The Kennedy Tapes*, ss. 329-30, 336-7, 357.
60 Y.a.g.e., s. 142.
61 Blight ve Welch, *On the Brink* s. 78.
62 Y.a.g.e., s. 80.
63 Y.a.g.e., s. 105.
64 Y.a.g.e., s. 170.
65 Y.a.g.e., s. 147.
66 Y.a.g.e., ss. 169-70.
67 Y.a.g.e., s. 183.
68 Y.a.g.e., ss. 192, 188-9.
69 Y.a.g.e., s. 278.
70 Kennedy, *Thirteen Days*, ss. 31, 34.
71 Y.a.g.e., ss. 69-72.
72 In Allyn, Blight ve Welch, , s. 76.
73 Blight ve Welch, *On the Brink* s. 183.
74 May ve Zelikow, *The Kennedy Tapes*, s. 198.
75 Blight ve Welch, *On the Brink* s. 182.
76 May ve Zelikow, *The Kennedy Tapes*, ss. 143, 149.
77 Kennedy, *Thirteen Days*, s. 39.
78 Blight ve Welch, *On the Brink* ss. 142-3.
79 Y.a.g.e., s. 255.
80 Kennedy, *Thirteen Days*, ss. 108-9.

81 Fursenko ve Naftali, '*One Hell of a Gamble*', s. 284.

82 Dobrynin's version of letter of 30 October, Allyn, Blight ve Welch, *Back to the Brink*, s. 84.

Bölüm 23: Çıkış Yolları

1 Martin Shubik, 'The Dollar Auction Game: a Paradox in Non-cooperative Behavior and Escalation', *Journal of Conflict Resolution* (1971).

2 Immanuel Kant, 'Perpetual Peace', *Political Writings*, çev. H.B. Nisbet, ed. Hans Reiss, ikinci baskı (Cambridge, 1991), ss. 103-4.

3 Y.a.g.e., s. 103.

Bölüm 24: O Yıllarda

1 R.J. Rummel, *Lethal Politics: Soviet Genocide and , Mass Murder since 1917* (New Brunswick, N.J., 1990).

2 Robert Conquest, *The Great Terror*, ikinci baskı (Londra, 1990), ss. 484-7.

3 Sergo Mikoyan, Y.a.g.e.

4 V. Tsaplin, inceleyen: Alec Nove, 'Victims of Stalinism: How Many?', in J. Arch Getty ve Roberta T. Manning (ed.), *Stalinist Terror: New Perspectives* (Cambridge, 1993).

5 Alexander Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago, 1918-56*, çev. Thomas S. Whitney ve Harry Willetts, kısaltılmış versiyonn Edward E. Ericson Jr (Londra, 1988), ss. 425-32.

6 Robert Conquest, *Harvest of Sorrow* (Londra, 1986).

7 Y.a.g.e., bl. 16, ve Stephen G. Wheatcroft, 'More Light on the Scale of Repression and Excess Mortality in the Soviet Union in the 1930s', in Getty ve Manning, *Stalinist Terror*.

8 D. P. Vitovski, Soljenitsin, *The Gulag Archipelago*, s. 205.

9 Conquest, *The Great Terror*, s. 287.

10 Soljenitsin, *The Gulag Archipelago*, s. 60.

11 Conquest, *The Great Terror*, ss. 122-3.

12 Nadezhda Mandelstam, *Hope Against Hope*, çev. Max Hayward (Harmondsworth, 1975), s. 80.

13 Caroline Moorhead, 'Out of Darkness', *Independent Magazine* (26 January 1991).
14 Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago*, ss. 185-6.
15 Mandelstam, *Hope Against Hope*, ss. 251-2.

Bölüm 25: Terör Kapanı

1 Dmitri Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, çev. ve ed. Harold Shukman (Londra, 1994), ss. 69-70.
2 Nadezhda Mandelstam, *Hope Against Hope*, çev. Max Hayward (Harmondsworth, 1975), s. 383.
3 Alexander Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago*, 1918-56, çev. Thomas S. Whitnev ve Harry Willetts, kısaltılmış versiyon, Edward E. Ericson Jr (Londra, 1988), ss. 27-8.
4 Lars T. Lih, Oleg V. Naumov ve Oleg V. Khlevniuk (ed.), *Stalin's Letters to Molotov* (New Haven, Conn., 1995), s. 210.
5 Robert Conquest, *The Great Terror*, ikinci baskı (Londra, 1990), ss. 163-4.
6 Arkady Vaksberg, *Prosecutor and Prey: Vyshinsky, and the 1930s Moscow Show Trials*, çev. Jan Butler (Londra, 1990), ss. 110-11.
7 Fitzroy MacLean, *Eastern Approaches* (Londra, 1949; Harmondsworth, 1991), ss. 85-8.
8 Y.a.g.e., ss. 109-13.
9 Y.a.g.e., s. 109.
10 Y.a.g.e., ss. 119-20.
11 Nikita S. Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, (New York, 1970) s. 301.
12 Roy Medvedev, *All Stalin's Men*, çev. Harold Shukman (Oxford, 1983), s. 20.
13 Robert Conquest, *Stalin: Breaker of Nations* (Londra, 1993), ss. 208-9.
14 Stuart Kahan, *The Wolf of the Kremlin* (Londra, 1987), ss. 160-1.
15 Y.a.g.e., ss. 222-30.
16 *Molotov Remembers:Inside Kremlin Politics, Conversations with Felix Chuev*, ed. Albert Resis (Chicago, 1993), s. 323.

17 Y.a.g.e., s. 323.
18 S. Mikunis, Medvedev, *All Stalin's Men*, s. 99.
19 Svetlana Alliluyeva, *Twenty Letters to a Friend*, çev. Priscilla Johnson McMillan (New York, 1967), ss. 7-8.
20 Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, s. 318.
21 Gizli konuşma, Conquest, *The Great Terror*, s. 56
22 Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, s. 299.
23 Milovan Djilas, *Conversations with Stalin* (Harmondsworth, 1963), s. 103.
24 Plato, *The Republic*, çev. Robin Waterfield (Oxford, 1993), ss. 565-76.

Bölüm 26: İnanç: Amaçlar ve Araçlar

1 Litvanya'daki Sovyet yazarların platformu olan *Zafer*'den (1950), Czeslaw Milosz, *The Captive Mind* (Londra, 1980), s. 231.
2 Milovan Djilas, *Conversations with Stalin* (Harmondsworth, 1963), s. 15.
3 Dmitri Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, çev. ve ed. Harold Shukman (Londra, 1994), s. 241.
4 Khrushchev'in gizli konuşması, alıntılayan, Robert Conquest, *The Great Terror*, 2nd edn (Londra, 1990), s. 60.
5 D.A. Lazurkina, alıntılayan Volkogonov, *Lenin*, s. 309.
6 Roy Medvedev, *Nikolai Bukharin: the Last Years*, çev. A.D.P. Briggs (New York, 1980), s. 52.
7 *Critique of the Gotha Programme* (1875), çev. (Moscow, 1966), s. 17.
8 V.I. Lenin, *Lessons of the Commune*, Richard Pipes, *The Russian Revolution* (New York, 1991), s. 790.
9 Leon Trotsky, *On L enin*, Y.a.g.e., s. 791.
10 S.J. Taylor, *Stalin's Apologist: Walter Duranty, the New York Times's Man in Moscow* (Oxford, 1990), ss. 185, 207.
11 I.D. Perfilyev, Volkogonov, Lenin, s. 310.
12 Stuart Kahan, *The Wolf of the Kremlin* (Londra, 1987), s. 309.

Bölüm 27: Stalinizm ve Ahlaki Kaynaklar

1 Independent (5 Mart 1993).
2 Stalin, *Works*, c. 12, Jonathan Lewis ve Phillip Whitehead, *Stalin: a Time for Judgement* (Londra, 1991), s. 57.
3 Dmitri Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy:* (Londra, 1994), s. 571.
4 Y.a.g.e., ss. 196-7, 245.
5 Alexander Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago*, 1918-56, çev. Thomas S. Whitney ve Harry Willetts, kısaltılmış versiyon Edward E. Ericson Jr (Londra, 1988), s. 323.
6 Y.a.g.e., s. 326.
7 Nadezhda Mandelstam, *Hope Against Hope*, çev. Max Hayward (Harmondsworth, 1975), ss. 43-4, 63-4, 159, 414.
8 Lev Kopelev, *The Education of a True Believer* (New York, 1977), Robert Conquest, *Harvest of Sorrow* (Londra, 1986), s. 233.
9 Hatayevich, Central Committee Member, R.J. Rummel, *Lethal Politics: Soviet Genocide and Mass Murder since 1917* (New Brunswick, N.J., 1990), s. 81.
10 Andrei Sakharov, *Memoirs*, çev. Richard Lourie (New York, 1992), s. 21.
11 Mandelstam, *Hope Against Hope*, s. 281.
12 Robert C. Tucker, *Stalin as Revolutionary*, 1879-1929 (Londra, 1974), ss. 102, 113.
13 Volkogonov, *Lenin*, ss. 293, 338-9.
14 Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago*, s. 74.
15 Mandelstam, *Hope Against Hope*, ss. 198, 212.
16 Roy Medvedev, *Nikolai Bukharin: the Last Years*, çev. A.D.S. Briggs (New York, 1980), s. 52.
17 *Economic Theory of the Leisure Class, and speeches*, Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution: a Political Biography 1888-1938* (Londra, 1974), ss. 167-8.
18 *Pravda* (16 Mart 1925) ve diğer kaynaklar, Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, s. 169.
19 Stalin, Medvedev, *Nikolai Bukharin*, s. 25.
20 Volkogonov, *Lenin*, ss. 285-6.

21 Y.a.g.e., ss. 295-8.
22 Medvedev, *Nikolai Bukharin*, s. 144.
23 Y.a.g.e., s. 67.
24 Y.a.g.e., s. 160.
25 'To a Future Generation of Party Leaders', Anna Larina Bukharina, *This I Cannot Forget*, çev. G.K. (Londra, 1993), ss. 343-5.

Bölüm 28: İnanç Sisteminin İşleyişi

1 Frank Ramsey, 'General Propositions and Causality', *The Foundations of Matheınatics and Other Essays* (Londra, 1931), s. 238.
2 Francis King ve George Matthews (ed.), *About Turn: the British Communist Party and the Second World War: the Verbatim Record of the Central Committee Meetings of 25 September and 2-3 October 1939* (Londra, 1990).
3 Dmitrov'un günlüğü, Y.a.g.e., s. 20.
4 Y.a.g.e., ss. 60-1.
5 Y.a.g.e., s. 220.
6 Y.a.g.e., s. 30.
7 Y.a.g.e., ss. 251-4.
8 Y.a.g.e., ss. 263-4.
9 Y.a.g.e., ss. 130-1.
10 Y.a.g.e., s. 275.
11 Y.a.g.e., ss. 24-5.
12 Y.a.g.e., ss. 240-l.
13 Y.a.g.e., ss. 284-5, 293.
14 Y.a.g.e., s. 72.
15 Y.a.g.e., s. 59.
16 Y.a.g.e., s. 247.
17 Y.a.g.e., s. 128.
18 Y.a.g.e., s. 72.
19 Y.a.g.e., s. 141.
20 Y.a.g.e., s. 146.
21 Y.a.g.e., s. 246.

22 Y.a.g.e., s. 76.
23 Y.a.g.e., ss. 85-6.
24 Y.a.g.e., ss. 200, 202-3.
25 Y.a.g.e., s. 40.
26 Y.a.g.e., ss. 296-9.
27 Y.a.g.e., s. 56.
28 Y.a.g.e., ss. 72, 82.
29 Y.a.g.e., s. 278.
30 Y.a.g.e., s. 236.

Bölüm 29: Stalinizm, Gerçek ve Ahlaki Kimlik

1 Alexander Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago*, 1918-56, çev. Thomas S. Whitney ve Harry Willetts, kısaltılmış versiyon Edward E. Ericson Jr (Londra, 1988), ss. 325-6.
2 Y.a.g.e., ss. 198-201.
3 Y.a.g.e., ss. 190-2.
4 George Orwell, 'Looking Back on the Spanish War', Sonia Orwell ve Ian Angus (ed.), The Collected Essays, *Journalism and Letters of George Orwell*, c. 2, *My Country Right or Left*, 1940-3 (Harmondsworth, 1970), ss. 295-7.
5 Karl Marx, 'Concerning Feuerbach', *Early Writings*, çev. Rodney Livingstone ve Gregor Benton (Harmondsworth, 1975), s. 422.
6 *Agrobiologiya*, Jasper Becker, *Hungry Ghosts: China's Secret Famine* (Londra, 1996), s. 65.
7 Arkady Vaksberg, *Prosecutor and Prey: Vyshinsky and the I930s Moscow Show Trials*, çev. Jan Butler (Londra, 1990), s. 161.
8 Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago*, s. 43.
9 Dmitri Volkogonov, *Lenin: Life aıid Legacy*, çev. ve ed. Harold Shukman (Londra, 1994), s. 361.
10 Leon Trotsky, 'The Party in the Fields of Art and Philosophy', *Problems of Everyday Life* (New York, 1973), s. 321.
11 Nadezhda Mandelstam, *Hope Against Hope*, çev. Max Hayward (Harmondsworth, 1975), s. 463.

12 Dmitry Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, çev. Harold Shukman (Rocklin, Cal., 1991), ss. 230-2.

13 Milovan Djilas'ın ölüm ilanı, *Independent* (21 Nisan 1995).

Bölüm 30: Mao'nun Ütopyacı Projesi

1 Zhisui Li, *The Private Life of Chairman Mao: the Memoirs of Mao's Personal Physician*, çev. Tai Hung-Chao (Londra, 1994), ss. 272-3, 277.

2 Roderick MacFarquhar, Timothy Cheek ve Eugene Wu (ed.), *The Secret Speeches of Chairman Mao, from the Hundred Flowers to the Great Leap Forward* (Cambridge, Mass., 1987), Jasper Becker, *Hungary Ghosts: China's Secret Famine* (Londra, 1996), s. 68.

3 Becker, *Hungry Ghosts*, ss. 144-5.

4 Li, *The Private Life of Chairman Mao*, ss. 277-8.

5 Y.a.g.e., s. 165.

6 Y.a.g.e., s. 463.

7 Chengdu'da bir toplantıdaki konuşmadan, 1958, Y.a.g.e., ss. 234-5.

8 Elizabeth J. Perry ve Li Xun, *Proletarian Power: Shanghai in the Cultural Revolution* (Boulder, Colorado, 1997), ss. 12-14.

9 Zhai Zhenhua, *Red Flower of China: an Autobiography* (New York, 1992), ss. 97-100.

10 Kızıl Muhafızlar'a mektup, 1 Ağustos 1966, Jerome Ch'en (ed.), *Mao Papers: Anthology and Bibliography* (Londra, 1970), s. 115.

11 Li, *The Private Life of Chairman Mao*, ss. 489-90.

12 Y.a.g.e., s. 429.

13 Anchee Min, *Red Azalea* (New York, 1994), ss. 30-42.

14 Feng Jicai, *Ten Years of Madness: Oral Histories of China's Cultural Revolution* (San Francisco, 1996), s. 11.

15 Li, *The Private Life of Chairman Mao*, s. 140.

16 Y.a.g.e., s. 121.

17 Jung Chang, *Wild Swans: Three Daughters of China* (Londra, 1991), ss. 379, 407-8.

18 John Byron ve Robert Pack, *The Claws of the Dragon* (New York, 1992), Becker, *Hungry Ghosts*, s. 33.

19 Zhai Zhenhua, *Red Flower of China*, s. 95.

20 Jung Chang, *Wild Swans*, ss. 436-8.

21 Chihua Wen, *The Red Mirror: Children of China's Cultural Revolution* (Boulder, Colorado, 1995), s. 38.

22 Jung Chang, *Wild Swans*, s. 359.

23 Michael Oakeshott, 'Political Education', London School of Economics'te açılış konuşması, 1951, yeniden basım, *Rationalisın in Politics* (Londra, 1962).

24 Robert Jay Lifton, *Thought Reform and the Psychology of Totalism: a Study of 'Brainwashing' in China* (Harmondsworth, 1967), ss. 36-45.

25 Chin Yueh-li, 'Criticizing My Idealistic Bourgeois Pedagogical Ideology', *Kuang Ming Jih Pao* (Beijing, 17 April 1952), yeniden basım Y.a.g.e., ss. 537-49.

26 S.E. Asch, 'Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgement', H. Guetzkow (ed.), *Groups, Leadership and Men* (Pittsburgh, 1951).

27 Michael Cherniak, *Minimal Rationality* (Cambridge, Mass., 1986).

28 Jicai, *Ten Years of Madness*, s. 21.

29 William James, *The Principles of Psychology*, c. 1 (New York, 1950), s. 293.

30 Jung Chang, *Wild Swans*, ss. 438-9.

31 *China Youth Journal* (27 September 1958), Becker, *Hungry Ghosts*, s. 106.

32 Jung Chang, *Wild Swans*, s. 659.

33 Li, *The Private Life of Chairman Mao*, s. 122.

34 Y.a.g.e., ss. 125, 217.

35 Mao Zedong, *Sixty Points on Working Methods* (Internal Party Document, circulated in Beijing, 1958), Jonathan D. Spence, *The Search for Modern China* (New York, 1990), ss. 577-8.

36 *China Youth Journal* (27 September 1958), Becker, *Hungry Ghosts*, s. 106.

37 Jung Chang, *Wild Swans*, ss. 658-9.

Bölüm 31: Sepeti Devirmek: Kamboçya

1 François Ponchaud, *Cambodia, Year Zero*, çev. Nancy Amphoux (Harmondsworth, 1978), s. 22.
2 Chhin Phoeun, Ben Kiernan, *The Pol Pot Regime - Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-9* (New Haven, Conn., 1996), s. 43.
3 Jon Swain, *River of Time* (Londra, 1996), s. 147.
4 Sam Suon, Ponchaud, *Cambodia, Year Zero*, s. 42.
5 Y.a.g.e., ss. 62-3, 82.
6 Radio Phnom Penh, 11 Mart 1976, Y.a.g.e., s. 116.
7 Suon Phal, Y.a.g.e., s. 75.
8 Kampuchea, *Decade of the Genocide: Report of a Finnish Inquiry Commission*, ed. Kimmo Kiljunen (Londra, 1984), s. 5.
9 Ben Kiernan, Pol Pot'un ölüm ilanı, *Independent* (17 April 1998).
10 Peter W. Rodman, 'Sideswipe: Kissinger, Shawcross and the Responsibility for Cambodia', yeniden basım William Shawcross, *Sideshow: Kissinger, Nixon and the Destruction of Cambodia* (Londra, 1986), s. 426.
11 Roger Morris, *Uncertain Greatness: Henry Kissinger and American Foreign Policy*, (Londra, 1977), John Pilger, *Heroes* (Londra, 1986), s. 387.
12 Charles Meyer, Kiernan, *The Pol Pot Regime*, s. 20.
13 Chhit Do, Bruce Pauling'le röportaj, Y.a.g.e., s. 23.
14 Y.a.g.e., ss. 80, 95-7.
15 Ponchaud, *Cambodia, Year Zero*, ss. 37-8.
16 *The Party's Four-Year Plan to Build Socialism in All Fields*, David S. Chandler, Ben Kiernan ve Chanthou Boua, *Pol Pot Plans the Future: Confidential Leadership Documents from Democratic Kampuchea, 1976-7* (New Naven, 1988), s. 113.
17 'Examine the Control', Kızıl Khmer belgesi, 1975, Kiernan, *The Pol Pot Regime*, ss. 98-9.
18 Ponchaud, *Cambodia, Year Zero*, ss. 85-9.

19 Khuon Thlai Chamnan, Kiernan, *The Pol Pot Regime*, s. 154.

20 Pol Pot, Kenneth M. Quinn, 'Explaining the Terror', Karl D. Jackson (ed.), *Cambodia, 1975-8: Rendezvous with Death* (Princeton, 1989), ss. 219-21.

21 *The Party's Four-Year Plan to Build Socialism in All Fields, and Preliminary Explanation Before Reading the Plan, by the Party Secretary*, Chandler, Kiernan ve Boua, *Pol Pot Plans the Future*, ss. 48, 160.

22 Michael Vickery, *Cambodia, 1975-82* (Boston, 1984), s. 81.

23 Ponchaud, *Cambodia, Year Zero*, s. 201.

24 *Preliminary Explanation Before Reading the Plan, by the Party Secretary*, Chandler, Kiernan ve Boua, *Pol Pot Plans the Future*, s. 158.

25 *Report of Activities of the Party Center According to the General Political Tasks of 1976*, in Y.a.g.e., s. 183.

26 *Examine the Control*, Kiernan, *The Pol Pot Regime*, s. 98.

27 Ponchaud, *Cambodia, Year Zero*, ss. 86, 92.

28 Y.a.g.e., s. 25.

29 *Regrets for the Khmer Soul* (1977), Quinn, 'Explaining the Terror', s. 234.

30 Ponchaud, *Cambodia, Year Zero*, s. 89.

31 Parti Merkezi, *Abbreviated Lesson on the History of the Kampuchean Revolutionary Movement Led by the Communist Party of Kampuchea*, Chandler, Kiernan ve Boua, *Pol Pot Plans the Future*, s. 222.

32 Swain, *River of Time*, ss. 44-5.

33 N. Sihanouk, *War and Hope: the Case for Cambodia* (New York, 1980), Quinn, 'Explaining the Terror', ss. 237-8.

34 *Summary of the Results of the 1976 Study Session*, Chandler, Kiernan ve Boua, *Pol Pot Plans the Future*, s. 173.

35 *Excerpted Report on the Leading Views of the Comrade Representing the Party Organization at a Zone Assembly*, Y.a.g.e., s. 15.

36 Elizabeth Becker, *When the War Was Over: Cambodia's Revolution and the Voices of Its People* (New York, 1986), s. 296.

37 Swain, *River of Time*, ss. 257-8.

38 Y.a.g.e., ss. 258, 260.

Bölüm 33: Nazizm'in Özü

1 Adolf Hitler, *Mein Kampf*, çev. Ralph Manheim (Londra, 1969), ss. 148, 150, 155.

2 William L. Shirer, *Berlin Diary, 1934-41* (Londra, 1941), ss. 328-32.

3 *Hitler's Table Talk, 1941-4*, Hugh Trevor-Roper (Oxford, 1988), s. 87.

4 Hitler, *Mein Kampf*, s. 175.

5 Y.a.g.e., s. 155.

6 Y.a.g.e., s. 113.

7 Tacitus, *Germania*, in *Tacitus on Britain and Germany*, çev. H. Mattingly (West Drayton, 1948), ss. 108-32.

8 Y.a.g.e., ss. 101-4.

9 Simon Schama, *Landscape and Memory* (Londra, 1996), ss. 75-134.

10 Johann Gottlieb Fichte, Hans Sluga, *Heidegger's Crisis: Philosophy and Politics in Nazi Germany* (Cambridge, Mass., 1993), ss. 34-41.

11 Schama, *Landscape and Memory*, ss. 100-20.

12 Hitler, *Mein Kampf*, ss. 183-5.

13 Y.a.g.e., ss. 41, 620.

14 Robert N. Proetor, *Racial Hygiene: Medicine Under the Nazis* (Cambridge, Mass., 1988), bl. 2; Benno Müller-Hill, *Murderous Science: Elimination by Scientific Selection of Jews, Gypsies and Others, Germany, 1933-45*, çev. George R. Fraser (Oxford, 1988), ss. 10, 112.

15 Proctor, *Racial Hygiene*, ss. 51-2.

16 Hitler, *Mein Kampf*, ss. 121-2.

17 J. Noakes ve G. Pridham (ed.), *Nazism, 1919-45, a Documentary Reader*, c. 3, *Foreign Policy, War and Racial Extermination* (Exeter, 1988), ss. 999-1000.

18 Klara Nowak, röportajı yapan Michael Burleigh (Hadamar, 1991), Michael Burleigh, *Death and Deliverance: 'Euthanasia' in Germany, 1900-45* (Cambridge, 1994), s. 58.

19 Catrine Clay ve Michael Leapman, *Master Race: the Lebensborn Experiment in Nazi Germany* (Londra, 1995), s. 91.

20 Michael Burleigh ve Wolfgang Wippermann, *The Racial State: Germany, 1933-45* (Cambridge, 1991), s. 38; Müller-Hill, *Murderous Science*, s. 113.

21 Müller-Hill, *Murderous Science*, s. 12.

22 Y.a.g.e., s. 14.

23 Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: a Study in the Psychology of Evil* (Londra, 1987), s. 16.

24 Friedrich Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente, Anfang 1880 bis Sommer 1882*, ss. 189, 250, Burleigh ve Wippermann, *The Racial State*, s. 34.

25 Hitler, *Mein Kampf,* ss. 39, 124.

26 Y.a.g.e., ss. 210, 307.

27 Joachim Fest, *The Face of the Third Reich*, çev. Michael Bullock (Londra, 1972), s. 394.

Bölüm 34: İtaat ve Çoğunluğa Uyma

1 J. Noakes ve G. Pridham (ed.), *Nazism, 1919-45, a Documentary Reader*, c. 3, *Foreign Policy, War and Extermination* (Exeter, 1988) s. 1141.

2 J.S. Stern, *Hitler: the Führer and the People*, gözden geçirilmiş baskı (Londra, 1984), ss. 74, 171.

3 *Münchner Neueste Nachrichten*, (29 Mart 1936), Ian Kershaw, *The Hitler Myth: Image and Reality in the Third Reich* (Oxford, 1987), s. 78.

4 Stern, *Hitler*, s. 99.

5 T.W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson and R. Nevitt Sanford, *The Authoritarian Personality* (New York, 1950).

6 Else Frenkel-Brunswik, in Y.a.g.e., s. 370.

7 Alice Miller, *For Your Own Good: the Roots of Violence in Child-rearing*, çev. Hildegarde ve Hunter Hannum (Londra, 1987), s. 65.

8 Rudolf Höss, *Commandant of Auschwitz*, çev. Constantine Fitzgibbon (Londra, 1961), s. 28.

9 Adolf Hitler, *Mein Kampf*, çev. Ralph Manheim (Londra, 1969), ss. 5, 16.

10 Robert G.L. Waite, *The Psychopathic God: Adolf Hitler* (New York, 1993), ss. 15, 131-8.

11 Stanley Milgram, *Obedience to Authority: an Experimental View* (Londra, 1974).

12 Gordon Bear, Internet bağlantısı, 1998.

13 Christopher R. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York, 1992), ss. 71-7.

14 Milgram, *Obedience to Authority*, ss. 116-21.

15 Tom Segev, *Soldiers of Evil: the Cornmandants of the Nazi Concentration Camps* (New York, 1987), s. 139.

16 Y.a.g.e., ss. 49, 89-90, 190-l.

17 Jochen von Lang ve Claus Sibyll, *Eichmann Interrogated: Transcripts from the Archives of the Israeli Police*, çev. Ralph Manheim (New York, 1983), ss. 198-9.

18 Eichmann, Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: a Report on the Banality of Evil* (Harmondsworth, 1977), s. 32.

Bölüm 35: İnsanlığa Saldırı

1 J. Noakes ve G. Pridham (ed.), *Nazism, 1919-45: a Documentary Reader*, c. 3, *Foreign Policy, War and Racial Extermination* (Exeter, 1988), s. 1010.

2 Y.a.g.e., ss. 1023-4.

3 Primo Levi, *The Drowned and the Saved*, çev. Raymond Rosenthal (Londra, 1988), ss. 70-1.

4 Bruno Bettelheim, *The Informed Heart: the Human Condition in Mass Society* (Londra, 1970), ss. 224-5.

5 Tom Segev, *Soldiers of Evil: the Commandants of the Nazi Concentration Camps* (New York, 1987), s. 80.

6 Adolf Hitler, *Mein Kampf*, çev. Ralph Nlanheim (Londra, 1969), s. 53. (yazarın notu: 'Judlein' çevirisini biraz değiştirdim.)

7 *Hitler's Table Talk, 1941-4*, tanıtımı yapan Hugh Trevor-Roper (Oxford, 1988), s. 332.

8 Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, gözden geçirilmiş baskı (New York, 1985), s. 80.

9 Y.a.g.e., s. 49.

10 William L. Shirer, *Berlin Diary, 1934-41* (Londra, 1941), s. 92.

11 Christopher R. Browning; *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York, 1982), ss. 11-12.

12 *The Gay Science*, bl. 200.

13 Joachim Fest, *The Face of the Third Reich*, çev. Michael Bullock (Londra, 1972), ss. 495-6.

14 Martha Gellhorn, 'Eichmann and the Private Conscience', *The View from the Ground* (Londra, 1990).

15 Levi, *The Drowned and the Saved*, s. 99.

16 Paul Celan 'Todesfuge', çev. John Felstiner, John Felstiner, *Paul Celan: Poet, Survivor, Jew* (New Haven, 1995), s. 31.

17 Daniel Jonah Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (Londra, 1997), ss. 308-9.

18 Levi, *The Drowned and the Saved*, ss. 88-9.

19 Segev, *Soldiers of Evil*, ss. 201, 211.

20 Levi, *The Drowned and the Saved*, s. 37.

21 Gitta Sereny, *Into That Darkness: an Examination of Conscience* (Londra, 1977), s. 101.

22 Ernst Jünger, *Battle as Inner Experience*, Klaus Theweleit, *Male Fantasies*, çev. Chris Turner ve Erica Carter, c. 2 (Minneapolis, 1989), s. 159.

23 Y.a.g.e., s. 164.

24 8 Kasım 1940, J.S. Stern, *Hitler: the Führer and the People*, gözden geçirilmiş baskı (Londra, 1984), s. 62.

25 *Hitler's Table Talk*, ss. 586-7, 624.

26 Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, ss. 187-8.

27 Fest, *The Face of the Third Reich*, s. 169.
28 Gellhorn, 'Eichmann and the Private Conscience'.
29 Browning, *Ordinary Men*, s. 183.
30 Segev, *Soldiers of Evil*, s. 86.
31 Rudolf Höss, *Commandant of Auschmitz*, çev. Constantine Fitzgibbon (Londra, 1961), ss. 172-4.
32 Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, ss. 136-7.
33 Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: a Study in the Psychology of Evil* (Londra, 1987), s. 15.
34 Browning, *Ordinary Men*, s. 25.
35 Y.a.g.e., ss. 67, 69.
36 Miklos Nyiszli, *Auschwitz: a Doctor's Eye-witness Account*, çev. Tibere Kremer ve Richard Seaver (Londra, 1962), ss. 89-93.
37 Höss, *Commandant of Ausihwitz*, s. 175.
38 Browning, *Ordinary Men*, s. 113.
39 Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, s. 217.
40 Noakes ve Pridham, *Nazism, 1919-45*, ss. 1014-15.
41 Höss, *Commandant of Auschwitz*, s. 174.

Bölüm 36: Ahlaki Kimliğin Aşınması

1 Rudolf Höss, *Commandant of Auschwitz,* çev. Constantine Fitzgibbon (Londra, 1961), s.44
2 Christopher R. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York, 1992), s. 82.
3 Jochen von Lang ve Claus Sibyll (ed.), Ei*chmann interrogated: Transcripts from the Archives of the Israeli Police,* çev. Ralph Manheim (New York, 1983), ss. 132-3.
4 Christopher R. Browning, 'The Development and Production of the Nazi Gas Van', *Fateful Months: Essay on the Emergence of the Final Solution* (New York, 1985), ss. 64-5.
5 Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews,* okul baskısı (New York, 1985), s. 281.
6 Browning, *Ordinary Men*, s. 40.

7 Hannah Arendt, E*ichmann in Jerusalem: a Report on the Banality of Evil* (Harmondsworth, 1977), s. 108
8 Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: a Study in the Psychology of Evil* (Londra, 1987), ss. 200, 228.
9 Tom Segev, *Soıdiers Of Evil: the Commandants of the Nazi Concentration Camps* (New York, 1987), ss. 3-4, 211.
10 Lifton, *The Nazi Doctors,* ss. 160, 249.
11 Hilberg, *The Destruction of the European Jews,* ss. 198-9.
12 Y.a.g.e., s. 281.

Bölüm 37: Nazi Ahlaki Kimliği

1 *Hitler's Table Talk, 1911-4*, Hugh Trevor-Roper (Oxford, 1988), s. 343
2 Y.a.g.e., s. 6.
3 Jochen von Lang ve Claus Sibyll, *Eichmann Interrogated: Transcripts from the Archives of the Israeli Police*, çev. Ralph Manheim (New York, 1983), s. 39.
4 *Die Ziveite Revolution*, alıntılayan Joachim Fest, *The Face of the Third Reich*, çev. Michael Bullock (Londra, 1972), ss. 138-9.
5 Harald Ofstad, *Our Contempt for Weakness: Nazi Norms and Values – and Our Own* (Stockholm, 1989), ss. 117-18
6 Hannah Arrendt, *Eichmann in Jerusalem: a Report on the Banality of Evil* (Harmondsworth, 1977), s. 49.
7 Adolf Hitler, *Mein Kampf,*. çev. Ralph Manheim (Londra, 1969), ss. 231-2.
8 Von Lang ve Sibyll, *Eichmann Interrogated*, s. 288.
9 Fest, *The Face of the Third Reich*, s. 191.
10 Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: a Study in the Pschology of Evil* (Londra, 1987), s. 404.
11 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, s. 233.
12 Martha Gellhorn, 'Eichmann and the Private Conscience', *The View from the Ground* (Londra, 1990), ss. 259-60.
13 Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, okul baskısı (New York, 1985), s. 275.
14 Gitta Sereny, *Into That Darkness: an Examination of*

Conscience (Londra, 1977), s. 229.
15 Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, ss. 150-1.
16 Y.a.g.e., s. 227.
17 Tom Segev, *Soldiers of Evil: the Commandants of the Nazi Concentration Camps* (New York, 1987), s. 36.
18 Y.a.g.e., s. 47.

Bölüm 38: İnanmaya İstekli Olma

1 Adolf Hitler, Mein Kampf, çev. Ralph Manheim (Londra, 1969), ss. 164-5.
2 Joachim Fest, *The Face of the Third Reich*, çev. Michael Bullock (Londra, 1972), s. 173; Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: a Study in the Psychology of Evil* (Londra, 1987), s. 279.
3 Albert Speer, *Inside the Third Reich*, çev. Richard and Clara Winston (Londra, 1971), s. 51.
4 Sonia Orwell ve Ian Angus (ed.), *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell*, c. 2, *My Country Right or Left, 1940-3* (Harmondsworth, 1970), ss. 27-9.
5 Tom Segev, *Soldiers of Evil: the Commandants of the Nazi Concentration Camps* (New York, 1987), s. 74.
6 Y.a.g.e., s. 49.
7 Y.a.g.e., s. 9.
8 Robert Mason Lee, 'Keegstra's Children', *Saturday Night* (May 1985).
9 Daniel Jonah Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (Londra, 1996), s. 394.

Bölüm 39: Düşünürler

1 Hitler, Joachim Fest, *The Face of the Third Reich*, çev. Michael Bullock (Londra, 1972), s. 391.
2 *Blätter fur Deutsche Philosophie*, Hans Sluga, *Heidegger's Crisis: Philosophy and Politics in Nazi Germany* (Cambridge, Mass., 1993), s. 86.
3 *Meyers Lexikon* (Leipzig, 1938), Mlonika Leske, *Philosophen im Dritten Reich: Studie zu Hochschul - und*

Philosophiebetrieb im faschistischen Deutschland (Berlin, 1990).

4 'Rasse und Weltanschauung' in *Nationalsozialistische Monatshefte* (1934), Y.a.g.e., s. 120.

5 Alfred Bâumler, 'Jugenddienstpflicht, Hitler Jugend und Schule', *Weltansohauung und Schule* (1938), Y.a.g.e., s. 121.

6 Alfred Bäumler, *Studien zur Deutsehen Geistesgeschichte* (Berlin, 1937), George L. Mosse, *Nazi Culture: a Documentaıy History* (New York, 1981), ss. 100-1.

7 Elzbieta Ettinger, Hannah Arendt, *Martin Heidegger* (New Haven, Conn., 1995), ss. 36-7, 48.

8 Hans Jonas, 'Heidegger's Resoluteness and Resolve', Gunther Neske ve Emil Kettering, *Martin Heidegger and National Socialism: Questions and Answers*, çev. Lisa Harries (New York, 1990).

9 Martin Heidegger, *Discourse on Thinking*, Richard Wolin, *The Heidegger Controversy: a Critical Reader* (Cambridge, Mass., 1993), s. 9.

10 Hugo Ott, *Martin Heidegger: a Political Life*, çev. Allan Blunden (Londra, 1993), s. 379.

11 Martin Heidegger, *Creative Landscape: Why Do We Stay in the Provinces?*, Anton Kaes, Martin Jay ve Edward Dimendberg (ed.), *The Weimar Republic Sourcebook* (Berkeley, Cal., 1994), s. 427.

12 Ettinger, *Hannah Arendt*, s. 48.

13 Ott, *Martin Heidegger*, s. 169.

14 Sluga, *Heidegger's Crisis*, s. 172.

15 Martin Heidegger, 'The Self assertion of the German University', Neske ve Kettering, *Martin Heidegger and National Socialism*, ss. 5-13.

16 Ott, *Martin Heidegger*, s. 190.

17 Husserl, Y.a.g.e., ss. 177, 184-5.

18 Jaspers, *Letter to Oehlkers*, Y.a.g.e., ss. 336-40.

19 Martin Heidegger, *Facts and Thoughts*, Y.a.g.e., s. 139.

20 Y.a.g.e., s. 294.

21 Martin Heidegger, *Der Spiegel* (1966), çev. Lisa Harries, Neske ve Kettering, *Martin Heidegger and National Socialism*, s. 54.

22 Martin Heidegger, *Letter on Humanism*, David Farrell Krell (ed.), *Martin Heidegger: Basic Writings* (Londra, 1993), s. 254. John Felstiner, *Paul Celan: Poet, Survivor, Jew* (New Haven, 1995), ss. 242-7.

23 Hannah Arendt, 'For Martin Heidegger's Eightieth Birthday', Neske ve Kettering, *Martin Heidegger and Natianal Socialism*.

24 Martin Heidegger, *Being and Time*, çev. John Macquarrie ve Edward Robinson (Oxford, 1962), ss. 97-8.

25 Martin Heidegger, *An Introduction to Metaphysics*, çev. Ralph Manheim (New York, 1961).

26 Paul Edwards, 'Heidegger's Quest for Being', *Philosophy* (1989).

27 Immanuel Kant, *Critigue of Pure Reason*, çev. Norman Kemp Smith, Transcendental Dialectic', c. 2, bl. 3.

28 Jean Améry, *At the Mind's Limits: Contemplations by a Survivor on Auschwitz and Its Realities*, çev. Sidney ve Stella Rosenfeld (New York, 1986), ss. 18-19.

29 Karl Löwith, 'Last Meeting with Heidegger', Neske ve Kettering, *Martin Heidegger and National Socialism*, s. 158.

30 William ve Martha Kneale, *The Development of Logic* (Oxford, 1962), s. 511.

31 Michael Dummett, *Frege: the Philosophy of Language* (Londra, 1973).

32 Y.a.g.e., Önsöz.

Bölüm 40: Seyirci Kalanlar

1 Gordon J. Horwitz, *In the Shadow of Death: Living Outside the Gates of Mauthausen* (Londra, 1991), ss. 60-1.

2 Y.a.g.e., s. 35.

3 Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, okul baskısı (New York, 1985), s. 255; Horwitz, *In the Shadow of Death*, ss. 158-9.

4 Horwitz, *In the Shadow of Death*, ss. 132-4.
5 Karl Jaspers, *The Question of German Guilt*, çev. E.B. Ashton (New York, 1947), ss. 69-70.
6 Inge Deutschkron, *Outcast: a Jewish Girl in Wartime Berlin*, çev. Jean Steinberg (New York, 1989), ss. 151-2.
7 Horwitz, *In the Shadow of Death*, s. 5.
8 Louis de Jong, *The Netherlands and Nazi Germany* (Harvard, 1990), ss. 10-11.
9 Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: a Report on the Banality of Evil* (Harmondsworth, 1977), ss. 230-1.
10 J.S. Stern, *Hitler: the Führer and the People*, gözden geçirilmiş baskı (Londra, 1984), ss. 28-9.
11 Samuel S. Oliner ve Pearl M. Oliner, *The Altruistic Personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe* (New York, 1988).
12 Gay Block ve Malka Drucker, *Rescuers: Portraits of Moral Courage in the Holocaust* (New York, 1992), s. 118.
13 Horwitz, *In the Shadow of Death*, ss. 121, 153.
14 Deutschkron, *Outcast*, s. 66.
15 Jean Amery, *At the Mind's Limits: Contempdations by a Survivor on Auschwitz and Its Realities*, çev. Sidney ve Stella Rosenfeld (New York, 1986), ss. 73-4.
16 Gitta Sereny, *Into That Darkness: an Examination of Conscience* (Londra, 1977), ss. 284-5.
17 J. Noakes ve G. Pridham, *Nazism, 1919-45, a Documentary Reader*, c. 3, *Foreign Policy, War and Extermination* (Exeter, 1988), ss. 1036-8.
18 De Jong, *The Netherlands and Nazi Germany*, ss. 8, 20-1.
19 Philip Hallie, *Lest Innocent Blood Be Shed: the Story of Le Chambon and How Goodness Happened There* (New York, 1979), ss. 152-3.
20 Block ve Drucker, *Rescuers*, s. 119.
21 Laurence Thomas, *Vessels of Evil: American Slavery and the Holocaust* (Philadelphia, 1993), ss. 65-72.
22 S. Paulsson, The "Bridge over the Oeresund": the Historiography on the Evacuation of the Jews of Nazi-

occupied Denmark', *Journal of Contemporary, History*, (1995).

23 Leni Yahil, *The Rescue of Danish Jewry: Test of a Democracy*, çev. Morris Gradel (Philadelphia, 1969), s. 42.

24 Samuel Abrahamsen, 'The Rescue of Denmark's Jews', Leo Goldberger (ed.), *The Rescue of the Danish Jews: Moral Courage under Stress* (New York, 1987).

25 Paulsson, 'The "Bridge over the Oeresund" '.

26 Jonathan Steinberg, *All or Nothing: the Axis and the Holocaust, 1941-3* (Londra, 1990).

27 Y.a.g.e., ss. 170-1.

28 Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, s. 329.

29 Y.a.g.e., ss. 329-30.

30 Bernard Wasserstein, *Britain and the Jews of Europe* (Oxford, 1988), s. 34.

31 Martin Gilbert, *Auschwitz and the Allies* (Londra, 1991), s. 99.

32 Wasserstein, *Britain and the Jews of Europe*, s. 109.

33 Norman Geras, *The Contract of Mutual Indifference* (Londra, 1998).

Bölüm 41: Nazi Olayının Yorumlanması

1 'Intention and Explanation: a Current Controversy about the Interpretation of National Socialism', Tim Mason, *Nazism, Fascism and the Working Class*, ed. Jane Caplan (Cambridge, 1995).

2 Y.a.g.e., s. 222.

3 Eberhard Jäckel, 'The Impoverished Practice of Insinuation: the Singular Aspect of National-Socialist Crimes Cannot Be Denied', *Forever in the Shadow of Hitler? Original Documents of the Historikerstreit, the Controversy Concerning the Singularity of the Holocaust*, çev. James Knowlton ve Truett Cates (New Jersey, 1993), s. 76.

Bölüm 42: Bazı İnsanlar, Diğerleri Değil

1 Alexander Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago, 1918-56*, çev. Thomas S. Whitney ve Harry Willetts, kısaltılmış Edward E. Ericson Jr (Londra, 1988), s. 319.
2 Primo Levi, *The Drowned and the Saved*, çev. Raymond Rosenthal (Londra, 1988), ss. 169-70.

Bölüm 43: İnsanileştirilen Etik

1 Norman Geras, *The Contract of Mutual Indifference* (Londra, 1998), s. 47.
2 Donald Greer, *The Incidence of the Terror During the French Revolution: a Statistical Interpretation* (Cambridge, Mass., 1935), Simon Schama, *Citizens: a Chronicle of the French Revolution* (New York, 1989), s. 785.

Sonsöz: Bugünde Yaşayan Geçmiş

1 R.G. Collingwood, *An Autobiography* (Harmondsworth, 1939), s. 112.
2 Simon Schama, *Citizens: a Chronicle of the French Revolution* (Londra, 1989), ss. 630, 635, 652-4, 693.
3 Y.a.g.e., ss. 789-90.
4 Seamus Heaney, 'The Tollund Man', *Wintering Out* (Londra, 1972).